

arhiv

Glasiło Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Ljubljana 2014

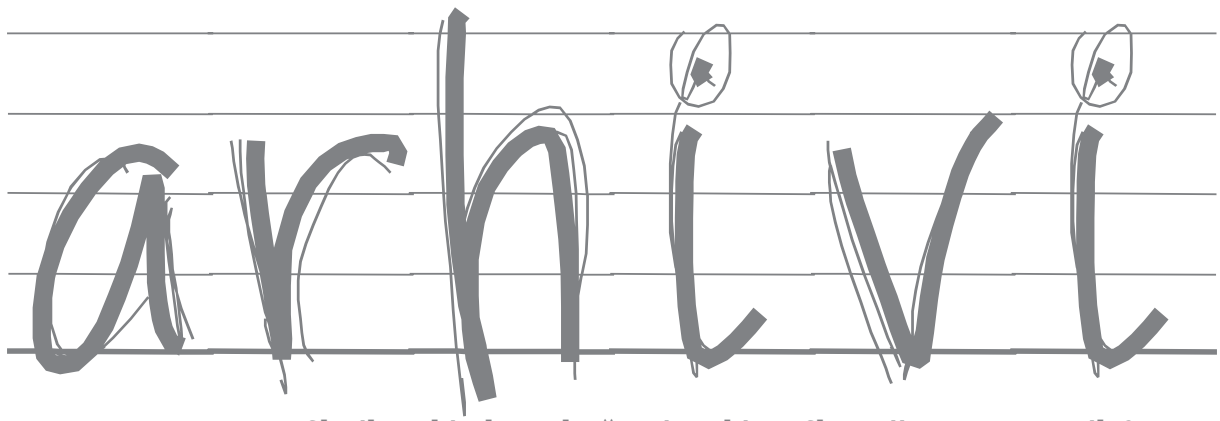
Letnik 37
št. 1

arhivi

UDK 930.25 (497.4) (05)
UDC 930.25 (497.4) (05)

ISSN 0351-2835

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
 Ljubljana 2014

Letnik 37
 št. 1

*Žrtvi sarajevskega atentata 28. junija 1914 – prestolonaslednik Franc Ferdinand in njegova soproga Sofija Hohenberg, rojena grofica Chotek.
(Das interessante Blatt, Nr. 27, Wien, 2.7.1914, str. 1.)*

Glasiło Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Zeitschrift des Archivvereins und der Archive Sloweniens
Gazzetta dell'Associazione archivistica e degli archivi in Slovenia
The Review of the Archival Association and Archives of Slovenia

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.
© 2014 Arhivsko društvo Slovenije

Izdalo in založilo Arhivsko društvo Slovenije

Uredništvo: Zvezdarska 1, p. p. 21, SI-1127 Ljubljana
telefon: (01) 241 42 47
telefaks: (01) 241 42 76
e-pošta: arhivi.urednistvo@gmail.com
www.arhivsko-drustvo.si/arhivi

Odgovorni urednik: Jure Volčjak (Ljubljana)
Tehnična urednica: Barbara Žabota (Ljubljana)
Uredniški odbor: dr. Zdenka Bonin (Koper), dr. Boris Golec (Ljubljana), dr. Bojan Himmelreich (Celje), mag. Tone Krampač (Ljubljana), Aleksander Lavrenčič (Ljubljana), Leopold Mikec Avberšek (Maribor), dr. Elvis Orbanić (Pazin), Olga Pivk (Ljubljana), Ivanka Uršič (Nova Gorica), dr. Peter Wiesflecker (Gradec), Katja Zupanič (Ptuj)

Redakcija te številke je bila zaključena: 20. maja 2014
Revija izhaja dvakrat letno.
Cena posamezne številke je 12,50 EUR.

Lektorica: Eva Blumauer
Prevodi: Alenka Hren (angleščina), Wolfgang Zitta (nemščina)
Fotografska dela: Tina Arh
UDK: Alenka Hren
Izdajo so omogočili: Ministrstvo za kulturo, ARRS in Arhivsko društvo Slovenije
Poslovni račun: NLB d. d. Ljubljana, 02083-0019446150

Oblikovanje: Andreja Aljančič Povirk
Računalniški prelom: Uroš Čuden, MEDIT d. o. o., Notranje Gorice
Tisk: Fotolito Dolenc d. o. o.
Naklada: 400 izvodov

Revija Arhivi je vključena v naslednje podatkovne baze: COBISS (Slovenija); Historical Abstracts, America: History and Life, ABC-CLIO (Združene države Amerike); Centro de Información Documental de Archivos (Španija); Institut für Archivwissenschaft der Archivschule Marburg (Nemčija); EBSCO Publishing (Združene države Amerike); ProQuest (Združene države Amerike)

KAZALO

ČLANKI IN RAZPRAVE

RAFKO VALENČIČ	Miroslav Premrou, Della patria di s. Girolamo	11
VANJA KOČEVAR	Patent nadvojvode Ferdinanda o dokončnem izgonu predikantov in odpravi protestantskega bogoslužja v notranjeavstrijskih deželah iz leta 1599	31
BORIS GOLEC	Valvasor kot zemljiški gospod (1. del)	65
ANA LAVRIČ	Bratovščine na Kranjskem leta 1773	109
MIHA ŠIMAC	Pankrac Cilenšek (1892–1981), med prvimi prejemniki zlate medalje za hrabrost za častnike	143
ALEKSANDER LAVRENČIČ	Vroči junijski dnevi leta 1957 in v znoju rojena televizija – O »prazgodovini« slovenske televizije ob njeni 55-letnici – 2. del	155

IZ PRAKSE ZA PRAKSO

NATAŠA PETELIN	Konserviranje-restavriranje spisovnega gradiva na napravi za dolivanje s celulozno pulpo	179
Marko Mitja Feguš	Prizadevanja za ohranitev filmskih zapisov dr. Karla Grossmanna	193

IZ ARHIVSKIH FONDOV IN ZBIRK

JULIJANA VIŠOČNIK	Dokumenti (nad)župnije Hoče v Kapiteljskem arhivu Nadškofijskega arhiva v Ljubljani	197
TJAŠA KOŽUH, NIKA MERLJAK MATEJ MEZEK, MATJAŽ BIZJAK	Seminar iz temeljnih zgodovinskih ved, UNG 2012–2013. Urbar deželno knežjega urada Jablje 1493	217
GAŠPER ŠMID, ŽARKO ŠTRUMBL	Slovenske mladinske delovne brigade pri gradnji mladinske železniške proge Brčko – Banovići	233
SILVO TORKAR	K vprašanju lokalizacije novega lesenega mostu v okolici Tolmina leta 1321–1322	245

O DELU ARHIVOV IN ZBOROVANJIH

Dejan Zadravec	Znanstveni simpozij Ptuj: v stoletju izdaje drugega mestnega statuta. Zgodovinski arhiv na Ptuj, 25. oktober 2013	249
Katja Šturm	Delavnica sodelujočih partnerjev pri projektu EUscreenXL, Lizbona 23.–24. januar 2014	251
Aleksander Lavrenčič	Pametno upravljanje z dokumenti – Smartdoc by media.doc 2013	254

OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH

		Publikacije
Marija Čipić Rehar	Julijana Visočnik, Škofijski arhiv Ljubljana	259
France M. Dolinar	Christine Tropper, Glut unter der Asche und offene Flamme. Der Kärntner Geheimprotestantismus und seine Bekämpfung 1731–1738	260
Aleksander Žižek	Hedvika Zdovc, SI_ZAC/0065. Občina Trbovlje 1849-1941	262
		Razstave
Anja Prša	Metka Bukošek: »Za poljubčke je dobil vse«: Črna kronika v sodnih dokumentih Zgodovinskega arhiva Celje	265

INDEX

ARTICLES AND PAPERS

RAFKO VALENČIČ	Miroslav Premrou, Della patria di s. Girolamo	11
VANJA KOČEVAR	The 1599 Patent Issued by Archduke Ferdinand on the Final Banishment of Protestant Preachers and on the Abolition of the Protestant Liturgy in Inner Austrian Lands	31
BORIS GOLEC	Valvasor as Landlord (Part 1)	65
ANA LAVRIČ	Confraternities in Carniola in 1773	109
MIHA ŠIMAC	Pankrac Cilenšek (1892-1981) - The First Recipients of the Golden Bravery Medal for Officers	143
ALEKSANDER LAVRENČIČ	Hot Days of June 1957 and a Television Born in Sweat – On the »Prehistory« of Slovenian Television in Celebration of its 55th Anniversary – Part 2	155

FROM PRACTICE FOR PRACTICE

NATAŠA PETELIN	Conservation and Restoration of Textual Records Using Leaf Casting Machine	179
Marko Mitja Feguš	Efforts to Preserve Film Recordings of Dr. Karl Grossmann	193

FROM THE ARCHIVAL FILES AND COLLECTIONS

JULIJANA VIŠOČNIK	Documents of the (Arch)Parish Hoče in the Cathedral Chapter Archives of the Archdiocesan Archives in Ljubljana	197
TJAŠA KOŽUH, NIKA MERLJAK MATEJ MEZEK, MATJAŽ BIZJAK	Seminar on Basic Historical Sciences, University of Nova Gorica 2012-2013. The 1493 Urbarium of the Jablje Office of the Provincial Prince	217
GAŠPER ŠMID, ŽARKO ŠTRUMBL	Slovenian Work Brigades Building the Brčko-Banovići Youth Railway Line	233
Silvo Torkar	Towards the Question of Locating the New Wooden Bridge near Tolmin in 1321-1322	245

ON THE ACTIVITIES OF THE ARCHIVES AND THE CONFERENCES

Dejan Zdravec	Scientific Symposium Ptuj: in the Century of Publishing the Second Statute of the City. Historical Archives Ptuj, October 25, 2013	249
Katja Šturm	Workshop for Participating Partners in the Project EUscreenXL, Lisbon, January 23-24, 2014	251

Aleksander Lavrenčič	Smart Document Management – Smartdoc by media.doc 2013	254
----------------------	--	------------

REVIEWS AND REPORTS OF THE PUBLICATIONS AND EXHIBITIONS

Publications

Marija Čipić Rehar	Julijana Visočnik, Škofijski arhiv Ljubljana	259
France M. Dolinar	Christine Tropper, Glut unter der Asche und offene Flamme. Der Kärntner Geheimprotestantismus und seine Bekämpfung 1731–1738	260
Aleksander Žižek	Hedvika Zdovc, SI_ZAC/0065. Občina Trbovlje 1849-1941	262

Exhibitions

Anja Prša	Metka Bukošek: »For Kisses He Received Everything«: Crime News in the Court Records of the Historical Archives Celje	265
-----------	--	------------

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ARHIVE

- ⊗ Prispjevki morajo biti oddani v elektronski obliki (razmik 1,5 vrstice).
- ⊗ Vsi članki gredo pred objavo v recenzijo. Pozitivna recenzija je pogoj za objavo članka.
- ⊗ Prispjevki za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirk* morajo obvezno vsebovati izvleček (maks. 10 vrstic), ključne besede, primerne za indeksiranje, in povzetek (maks. 30 vrstic). Pred povzetkom mora biti naveden spisec virov in literature.
- ⊗ Avtor naj navede svoj polni naslov, naziv oz. poklic, delovno mesto in naslov ustanove, kjer je zaposlen, tel. številko in e-pošto.
- ⊗ Opombe morajo biti pisane enotno pod črto. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literature.
Primer: Merku: *Slovenska plemiška pisava*, str. 110.
- ⊗ V poglavju Viri in literatura morajo biti sistematično, po abecednem vrstnem redu, navedeni vsi viri in vsa literatura, navedena v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, internetne vire, časopisne vire, literaturo itd.
- ⊗ Citiranje arhivskih virov: oznaka države, arhiva, fonda ali zbirke in oznake nižjih popisnih enot.
Primer: SI AS 1, šk. 1.
- ⊗ Citiranje literature (monografije): priimek, ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela*. Kraj: založba, leto izida.
Primer: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- ⊗ Citiranje literature (periodika): priimek, ime avtorja: naslov članka. V: *Naslov periodike* letnik (leto izdaje), številka, strani članka.
Primer: Matijević, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. V: *Arhivi* 26 (2003), št. 1, str. 221–226.
- ⊗ Citiranje literature (zborniki): priimek, ime avtorja: naslov članka. V: *Naslov zbornika* (ime urednika). Kraj izdaje: založnik, leto izida, strani članka.
Primer: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. V: *Ad fontes. Otoprepčev zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, str. 225–269.
- ⊗ Slikovno gradivo sprejema uredništvo le v elektronski obliki in v visoki resoluciji (300 dpi), shranjeno nestisnjeno v datoteko vrste TIFF. Slikovno gradivo (fotografije, grafikoni, tabele, zemljevidi itd.) je potrebno priložiti ločeno (v tekstu naj bo označena samo lokacija gradiva) v posebni mapi (datoteki) z avtorjevim imenom in priimkom. Slikovno gradivo mora vsebovati odgovarjajoče podnapise z navedbo vira.
- ⊗ Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati; lektorske popravke navadno vnesejo avtorji sami. Korektore načeloma opravi uredništvo.
- ⊗ Avtorji so dolžni upoštevati navodila, objavljena v vsaki tiskani številki Arhivov in na spletni strani ADS.
- ⊗ Članki in prispevki, objavljeni v tiskani reviji, so objavljeni tudi na spletni strani ADS. Avtorji z objavo tiskane verzije soglašajo tudi z objavo spletne verzije članka.

Uredništvo Arhivov

ARHIVI,
glasilo Arhivskega društva
in arhivov Slovenije
so osrednja slovenska
arhivska revija, ki
spremlja širok spekter
arhivskih vprašanj. V njej
objavljamo prispevke
s področja arhivistike,
(upravne) zgodovine,
zgodovinskih pomožnih
ved, vede o virih, arhivske
teorije in prakse ter
vsakdana slovenskih
arhivov in aktualna
vprašanja s področja
zaščite in hranjenja novih
oblik zapisov informacij
na računalniških medijih.

Prispevke sprejema
uredništvo na naslov:

Uredništvo Arhivov
Arhivsko društvo Slovenije
Zvezdarska 1, SI-1000
Ljubljana
T: +386 (0)1 24 14 247
e-pošta:
arhivi.urednistvo@gmail.com

Rok za oddajo
prispevkov za rubrike
Članki in razprave, *Iz*
prakse za prakso in
Iz arhivskih fondov in zbirk
za prvo številko je

1. maj,

za drugo številko pa

1. oktober!

Rok za oddajo prispevkov
za ostale rubrike pa je za
prvo številko

20. maj,

za drugo številko pa

20. oktober!

ARHIVI,

the Review of the Archival Association and Archives of Slovenia, is the central Slovenian archival journal. It deals with a wide range of archival issues and includes articles in the fields of archival science, (administrative) history, auxiliary sciences of history, study of primary sources, archival theory and practice, and daily activities of the Slovenian archives and presents also problems from the area protection and maintain new forms of the written record on the computer mediums.

Papers should be sent to the editorial board:

Uredništvo Arhivov

Arhivsko društvo Slovenije
Zvezdarska 1, SI-1000
Ljubljana
T: +386 (0)1 24 14 247
e-pošta:
arhivi.urednistvo@gmail.com

Deadlines

papers for the section
Articles and Papers, From Practice to Practice and From Archival Files and Collections are to be submitted by

May 1

for the first number
and by

October 1

for the second number!
Papers for other sections
are to be submitted by

May 20

for the first number
and by

October 20

for the second number!

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS FOR ARHIVI

- ⦿ Papers should be submitted in electronic form (1.5 line spacing)
- ⦿ Before being published all papers are peer-reviewed. Papers are published only if they receive a positive peer-review.
- ⦿ Papers for the sections *Articles and Papers, From Practice to Practice* and *From Archival Files and Collections* must include a maximum 10-line abstract, key words appropriate for indexing and a maximum 30-line summary. List of sources and literature stands before the summary.
- ⦿ Authors should state their full address, title and/or profession, work place and address of the institution where they work, phone number and e-mail.
- ⦿ Footnotes are written uniformly under the line. Footnotes include short references that are fully explained together with abbreviations in the chapter Sources and Literature.
Example: Merku: *Slovenska plemiška pisma*, p. 110.
- ⦿ Chapter Sources and Literature includes a systematic recording of all sources and literature cited in footnotes, in alphabetical order. Archival sources, web sources, journals, literature etc. are stated separately.
- ⦿ Citation of archival sources: country reference code, name of archival institution, reference code of archival fond or collection and references of the units of description.
Example: SI AS 1, box 1.
- ⦿ Citation of literature (monographs): surname, name of the author: *title (and subtitle) of the book*. Publishing place: publisher, publishing year.
Example: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- ⦿ Citation of literature (articles in periodicals): surname, name of the author: title of the article. In: *Title of periodical* volume (publishing year), number, pages of the article.
Example: Matijevič, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. In: *Arhivi* 26 (2003), no. 1, pp. 221–226.
- ⦿ Citation of literature (articles in miscellany): surname, name of the author: title of the article. In: *Title of miscellany* (name of the editor). Publishing place: publisher, publishing year, pages of the article.
Example: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. In: *Ad fonts. Otorepčev zbornik* (ed. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, pp. 225–269.
- ⦿ Graphic materials should be submitted in electronic form and in high resolution (300 dpi), saved in non-compressed TIFF file format. Graphic materials (photographs, graphs, tables, maps, etc.) should be submitted separately (with their correct positions clearly marked in the text), in a separate folder (file) marked with author's name and surname. Graphic materials should always carry a caption explaining the image and its source.
- ⦿ Editorial board reserves the right to send the submitted papers for language proofreading. Proofreading corrections are usually inserted in the papers by the authors themselves. Other corrections of a technical nature are usually done by editorial board.
- ⦿ Authors should follow these instructions, published in each issue of *Arhivi* and on the website of Archival Association of Slovenia.
- ⦿ Articles and papers that are published in the printed version of *Arhivi* are also published on-line on the homepage of the Archival Association of Slovenia. By giving their consent to the publishing of the printed version, authors also agree to their papers being published on-line.

OB JUBILEJU ADS

Arhivsko društvo Slovenije letos praznuje 60. letnico svoje ustanovitve. Ta visoki jubilej društva smo izkoristili tudi pri publikaciji Arhivi, ki izhaja vse od leta 1978. Osrednjo publikacijo društva smo ob tej priložnosti temeljito oblikovno posodobili in jo prilagodili novim zahtevam, ki veljajo na trgu. Ali nam je uspelo, boste povedali vi, dragi bralci. Upam pa, da vložen trud ni bil zaman.

Ob tej priložnosti se želim zahvaliti vsem, ki ste kakorkoli sodelovali pri snovanju nove postavitve. Posebej ne bi izpostavil nobenega, ker je vsak sodelujoči prispeval svoj del, da imamo danes pred sabo Arhive v obliki za prihodnja leta.

Arhivskemu društvu Slovenije in članom čestitam ob jubileju in želim, da delo in poslanstvo opravlja/-jo še vrsto let.

Jure Volčjak
odgovorni urednik

1.02 Pregledni znanstveni članek

ČLANKI IN RAZPRAVE

UDK 27-36:929sv.Hieronymus

Prejeto: 5. 5. 2014

Miroslav Premrou, *Della patria di s. Girolamo*

RAFKO VALENČIČ

dr. teologije, zaslužni profesor Teološke fakultete Univerze v Ljubljani

Kolezijska 1, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: rafko.valencic@guest.arnes.si

Izveček

Razprava Miroslava Premroua (1873–1944) sodi med besedila, ko so (bila) slovenski javnosti manj dostopna. Primerno je, da jo lahko beremo in študiramo v izvirnem besedilu. Sv. Hieronim (347–420), cerkveni učitelj, znan predvsem kot prevajalec Svetega pisma iz izvirnih jezikov (hebrejskega, grškega, aramejskega) v latinščino (znano pod imenom Vulgata), je »naše gore list«, rojen verjetno na slovenskem Krasu. To domnevo dokazuje tudi M. Premrou v svoji razpravi, v kateri tako kot drugi priznani raziskovalci Hieronimovega rojstnega kraja Stridona (F. Cavallera, A. Vaccari, R. Rogošič, F. K. Lukman, M. Suić in drugi) zavrača trditve arheologa Frana Bulića (1846–1934), ki je zagovarjal »dalmatinsko domnevo«, ter išče odgovor v Hieronimovih besedilih in njihovih primerjavah.

Abstract

MIROSLAV PREMROU, DELLA PATRIA DI S. GIROLAMO

The dissertation by Miroslav Premrou (1873-1944) is a text that has (up to now) been less available to the Slovenian public, and it seems appropriate that we are now able to read and study it in its original. St. Jerome (347-420), a Latin Doctor of the Church, best known for his translation of the Bible from original languages (Hebrew, Greek, Aramaic) into Latin (known as the Vulgate), was probably born somewhere in the Slovenian Karst. Miroslav Premrou attempts to prove this theory in his dissertation in which he follows the example of other prominent researchers trying to locate St. Jerome's birth place of Stridon (researchers such as F. Cavallera, A. Vaccari, R. Rogošič, F. K. Lukman, M. Suić and others) and rejects the claims of archaeologist Fran Bulić (1846-1934), who spoke in favour of the »Dalmatian theory«. To prove his theory, Premrou seeks answers in St. Jerome's texts and their comparisons.

Ključne besede:

sv. Hieronim, Stridon, rojstni kraj, dalmatinska domneva, M. Premrou, panonska domneva, prepis besedila, Scuola Cattolica

Key-words:

St. Jerome, Stridon, birth place, Dalmatian theory, Miroslav Premrou, transcription of the text, Scuola Cattolica

Zgodovinsko ozadje razprave

Leta 1920 je preteklo 15 stoletij od smrti sv. Hieronima (347–420), enega izmed štirih velikih zahodnih cerkvenih očetov. Hrvaški arheolog Frane Bulić (1846–1934) je tedaj objavil obširno razpravo o Stridonu, svetnikovem rojstnem kraju.¹ Poleg Hieronimove navedbe Stridona (Stridonae) v delu *De viris illustribus* o samem kraju ne vemo ničesar. F. Bulić se v svojih prejšnjih objavah v nemščini (1898), italijanščini (1899) ter v dopoljnjeni izdaji (1920) sklicuje na najdbo rimskega miljnika, na katerem naj bi bil napis Stridon. Kraj naj bi bil v bližini Glamoča, Grahova v Hercegovini, v zaledju današnje Dalmacije. Tako je najdbo interpretiral J. Alecevič (Alečević), za njim pa F. Bulić. Menil je, da je s tem dokončno rešeno vprašanje lokacije (ubikacije) Stridona.

Po Bulićevi tezi so se oglasili nekateri priznani poznavalci in raziskovalci Hieronimovega rojstnega kraja, tako francoski patrolog in teolog Ferdinand Cavallera (1921),² italijanski biblicist Antonio Vaccari (1921),³ pozneje hrvaški teolog Roko Rogošić (1928),⁴ v novejšem času pa arheolog Mate Suić (1986).⁵ Od Slovencev se je prvi odzval pravnik in zgodovinar Miroslav Premrou (1920).⁶ Skliceval se je na Bulićevo razpravo iz leta 1899. Razprava M. Promrouva je znanstvenemu krogu manj znana, tudi revija, (La) Scuola Cattolica, v kateri je bila objavljena, je težko dostopna. V monografiji *Sveti Hieronim – mož s Krasa* (2007)⁷ se tudi sam nisem mogel podrobneje posvetiti avtorjevim navedbam glede na to, da sem fotokopije njegove razprave dobil iz Vatikanske knjižnice, ko je bila knjiga že v tisku. Razprava Premrouva vsekakor zasluži vso našo pozornost, saj vprašanje ubikacije Stridona obravnava dokaj izčrpno in na osnovi Hieronimovih navedb.

Osrednje vprašanje, ki ga Premrou obravnava, je lokacija Stridona, ki ga omenja le Hieronim in še to samo na enem mestu (*De viris illustribus*). Glede na pomen, ki ga ima sv. Hieronim v cerkveni in svetovni kulturi kot pisatelj, ekseget, prevajalec Svetega pisma, zgodovinar in polemik, so si številni raziskovalci prizadevali, da bi dokazali, da je Stridon kraj (mesto, naselje) v njihovi deželi. Tako so se uveljavile razne domneve, kot so istrska, panonska in najbolj znana – dalmatinska, ki jo je vneto zagovarjal ravno F. Bulić. Vendar že starejši (npr. splitski zgodovinar Tomaž arhidiakon) in novejši avtorji navajajo,⁸ da je treba Stridon iskati na ozemlju med rimskima mestoma Aquileio (Oglejem) in Emono (Ljubljano) oziroma v trikotniku med Aquileio, Emono in Tarsatico (Trsatom). Na to varianto je opozoril tudi papež Benedikt XVI. v govoru in zapisu leta 2007 oziroma 2008.⁹

Beseda o avtorju

Miroslav Premrou (1871–1944), rojen leta 1871 v Gorici, tam je leta 1944 tudi umrl. Pravo je študiral na Dunaju in v Gradcu. Služboval je v Krškem, nato v Gorici. Notarsko službo je opravljal v Kobaridu, Tolminu in Bovcu. Od 1915. do

¹ Bulić: Stridone, luogo natale di s. Girolamo, str. 253–330. Prva (krajša) objava v nemščini: Wo lag Stridon, str. 276–280; v italijanščini: Dove giaceva Stridone, str. 137–144.

² Cavallera: *Saint Jérôme*.

³ Vaccari: Le antiche vite di S. Girolamo, str. 1–20; Isti: *Girolamo*.

⁴ Rogošić: Rodno mjesto sv. Jeronima, str. 267–283.

⁵ Suić: Hijeronim Stridonjanin – građanim Tarsatike, str. 213–278.

⁶ Premrou: Dalla patria di S. Girolamo, str. 235–246 in 287–295.

⁷ Valenčič: *Sveti Hieronim*.

⁸ Prim. Nežić: Istarski sveti i blaženici, str. 264–277.

⁹ Benedikt XVI.: *Kirchenväter und Glaubenslehrer*, str. 141–145; navaja: »Er (Hieronimus) wurde 347 in Stridon, dem heutigen Laibach in Slovenien, in einer christlichen Familie geboren«.

1924. je bival v Rimu, študiral pravo in filozofijo ter raziskoval v rimskih arhivih, zlasti vatikanskih. Po vrnitvi je deloval v Trstu in Gorici. Svoja dognanja je objavljala v razpravah in monografijah. Med samostojnimi deli velja omeniti monografijo *Monimenta slovenica* (1919). Med drugimi je raziskoval tržaške, pičanske in ljubljanske škofo (T. Hrena), apostolske vizitacije v Aquilei in Gorici, glagolico na Slovenskem, kmečke upore itd. Več kot 20 razprav je objavil v revijah *Archeografo Triestino*, *StudG*, *ČJKZ*, *GMDS*, *Archivium Franciscanum historicum*, *Arhiv za arbanasku starinu* (Beograd), *Scuola Cattolica* (Milano), kakih 10 razprav pa ni bilo objavljenih.¹⁰

Zapuščino je zapustil Narodnemu muzeju v Ljubljani (1944). Hrani jo z naslovom »*Popis gradiva Miroslava Premroua*« (17 strani). Opomba kaže, da je »evidentiranje in popis opravila od 14. septembra 1990 do novembra 1990 arhivistka Ivanka Uršič«.

Sv. Hieronim je omenjen v treh enotah: Hieronym Illirice nationis in Urbe (3 strani), Katere narodnosti je sv. Jeronim? (5 strani) in sv. Jeronim – Prispevek za zgodovino Slovencev ob 1500. obletnici njegove smrti (9 strani).

Razprava (*Della patria di S. Girolamo*) je bila objavljena v reviji *Scuola Cattolica* (Milano) leta 1920. Revija izhaja od leta 1873. Najprej je bila revija za religijska vprašanja, pozneje in danes znanstveno-teološka revija. Premrou navaja, da je razprava povzetek (»le conclusioni«) njegovega raziskovanja Hieronimovega rojstnega kraja (str. 235).

Glavni poudarki razprave

Na posamezne Buličeve teze in argumente Premrouva *contra* bom opozarjal sproti. Bulič zagovarja »dalmatinsko« domnevo, Premrou pa »panonsko«. Podrobneje v nadaljevanju.

- a) Poleg najpogosteje navedenega Hieronimovega podatka, da je »*Hieronymus, patre Eusebio natus, oppido Stridonis, quod, a Gothis eversum, Dalmatiae quondam Pannoniaeque confinium fuit* (v prevodu: »rojen v Stridonu ..., ki so ga porušili Goti, ... (in je) bil nekdanj na meji med Dalmacijo in Panonijo«), Premrou navaja več mest iz njegovih del, v katerih je posredno omenjen in označen Hieronimov rojstni kraj. To so komentarji k prerokom Sofoniji, Ozeju, Izaiju, Pismo Heliodoru in Agerokiji ter Kronika. Buličevi trditvi, da je že navedba Dalmacije pred Panonijo zadosten dokaz, da je bil Hieronim rojen v Dalmaciji, Premrou oporeka: vljudnost namreč zahteva, da podatke o sebi navedemo na zadnjem mestu. Premrou se večje sklicuje na kronologijo posameznih dogajanj: v pismu Julijanu (leta 375) Hieronim omenja, da mu ni znano, ali njegov rojstni kraj še obstaja ali ne; Stridon je bil porušen verjetno leta 378 ali 379. V delu *De viris illustribus* (napisanem okrog leta 392) Hieronim omenja usodo rojstnega Stridona;
- b) Premrou posebej razlaga pomen besed »quondam« in »olim«, kakor jih Hieronim rabi na drugih mestih. Izrazu »quondam« pripisuje pomen bližnje, »olim« pa daljne preteklosti. Čeprav se Premrou ni spuščal v razpravo o mejah nekdanje Dalmacije, ki so se zaradi spreminjajočih se zgodovinskih razmer spreminjale, kot je, nasprotno, storil Bulič in iskal Stridon v osrednji Dalmaciji, je pa omenjal Hieronimovo povezanost z dalmatinskimi otoki, na katerih so živeli njegovi prijatelji kot puščavniki;

¹⁰ Prim. Mar.(ušič): Miroslav Premrou, str. 90–91. Obširneje je njegovo življenje in delo opisal Lkn (Lukman): Premrou, Miroslav (1871–1944). Prim. Isti: *Slovenska biografija*. Dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi459881/#slovenski-biografski-leksikon>. Povzemam njune ugotovitve.

- c) V svojih pismih (Rufinu, Pamahiju) Hieronim omenja svojo pot na vzhod prek Panonije in Trakije, ne pa Dalmacije. Zakaj naj bi se iz Dalmacije namenil na vzhod po daljši poti? Hieronim pošilja brata Pavlinijana iz Betlehema v rojstni kraj, naj uredi dediščino staršev. Tedaj naj bi se, kot je upal, oglasil tudi pri škofu Kromaciju v Aquilei. S tem v zvezi Premrou omenja cerkev sv. Hieronima na Nanosu in sv. Brikcija nad Velikim Ubeljskim. Obe mesti povezuje s sv. Hieronimom, ki naj bi tod potoval proti Aquilei ali iz nje proti vzhodu. To naj bi potrjevalo Premrouovo »panonsko domnevo«;
- d) Premrou obravnava Paladijevo omembo Hieronima v delu *Historia Lausiaca*. Paladij je eno leto živel v Betlehemu pri Posidoniju, Hieronimovem prijatelju, pozneje ostremu nasprotniku. Ne prvi ne drugi nista našla za Hieronima lepih besed. Paladij je tisti, ki je Hieronima okarakteriziral z zaničljivimi besedami: »*Neki duhovnik, Hieronim*«, na drugem mestu pa »*Neki Hieronim, Dalmatinec*«. Dalmatinci namreč takrat niso bili priljubljeni; imeli so jih za pirate, pomorske razbojnike. Tako Premrou navaja starejše (Coustant, 1721) in novejše avtorje (G. Grutzmacher, 1901), ki imajo, tako kot Paladij, zgrešene predstave o geografiji teh dežel. Prvi je Oglej postavljal celo v Dalmacijo.

V nadaljevanju se Premrou spušča v etimološke razprave glede rabe izrazov za ljudi in pokrajine na tem prostoru od srednjega veka dalje: Sclavi, Sclavonia, Schiavonia, Dalmatae, Dalmatia itd., s čimer želi pojasniti tedaj znano oznako *S. Girolamo degli Schiavoni*;

- e) V zadnjem delu razprave Premrou omenja še nekaj drobtinic. Za naziv kraja Stridon meni, da gre za grško-latinsko popačenko. Ime Hieronimovega očeta Evzebija je očitno v povezavi z mučencem Evzebijem iz nekdanjega mesta Cibale (današnji Vinkovci v Sremu), s katerim pa – podobno kot s Sirmiumom, Celeio, Siscio – Hieronim ni imel nobenih stikov. Imel je pa stike z Aquileio, Emono in Ancono (?), – tja je pisal svojim prijateljem, ko je bival na vzhodu. Tako je redovnicam in menihu Antoniju v Emoni namenil več pisem, med katerimi sta se ohranili le dve. Tu, v Emoni, so se tudi začela razhajanja med Hieronimom in meščani.

Pismo diakonu Julijanu in aquilejskim klerikom, v katerem prosi, naj poskrbijo za sestro, ki je zapustila grešno življenje in se vrnila k evangeljskemu, je razumljivo le, če so ti živeli v neposredni bližini: osrednja Dalmacija ne pride v poštev.

Premrou končuje svojo razpravo: iz povedanega sklepa, da je bil Stridon nekje v bližini Emone, severno ali južno od nje. To ustreza njegovi »panonski domnevi«.

Kritične opombe

Premrou izčrpno navaja Hieronimove navedbe, ki neposredno ali posredno omenjajo rojstni kraj in dogajanja okrog njega. S komparativno metodo besedil in nastanka teh ter navedbami drugih avtorjev bi lahko navedbe izčrpnije analiziral, a tega zaradi neznanega razloga ni storil. Omemba avtorjev, ki bi bili njemu (Premrou) v prid, je skromna, zlasti če primerjamo literaturo, ki jo navaja F. Bulić za potrditev svoje domneve.

Premrou ne navaja podatkov zgodovinske ali arheološke stroke, na katere so se tako F. Bulić kot tudi drugi zagovorniki raznih domnev sklicevali. Obe vedi, zgodovina in arheologija, sta bili ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja v vzponu. Nič čudnega, da so bili tudi ponaredek zelo iskani in premišljeni.

Omembe raznih krajevnih izročil, ki jih navaja v prid svoji panonski domnevi, so sicer zanimive, vendar fragmentarne in nekritične. Verjetno bi neposredni zgodovinski viri, zapisi in pričevanja, ki jih ohranja pisno in ustno izročilo teh krajev, odkrili marsikatero podrobnost, ki je medtem šla v pozabo.

Premrou postavlja Stridon v bližino Emone (Ljubljane), severno ali južno od nje. Avtor ne navaja nobenega mesta ali drugega dokaza (zgodovinskega, arheološkega ali geografskega), ki bi to potrjeval. Novejši avtorji na temelju Hieronimovih besedil in navedb ter komparativnih študij zagovarjajo domnevo, ki je blizu njegovim, a je niti ne omenjajo.¹¹

Kljub temu je razprava M. Premrouva zanimiv poskus, ki zagovarja lego Stridona na ozemlju, kjer danes žive Slovenci (Slovani). Kot takšna ima svojo zgodovinsko vrednost, hkrati daje priložnost za preverjanje njegove domneve oziroma primerjave z drugimi domnevami.

Opombe prepisovalca

- ◊ Strani v reviji SCUOLA CATTOLICA (Milano) so označene s polkrepkimi številkami /235/ ... /236/;
- ◊ Črka **H** v oklepaju je avtorjeva navedba, njen pomen pa je H(ieronymus);
- ◊ Poleg izvirnega zapisa z napako je v oklepaju / ... / pravilen zapis ali interpretacija napačno zapisane besede ali črke;
- ◊ Ločila (interpunkcije) niso dosledna; to velja za piko (.) in vejico (,), ki sta delno korigirani ali opuščeni; podpičja (;) so v originalu zapisana z umikom, v prepisu pa so zapisana po sedanjih pravilih;
- ◊ Opombe so zapisane zapovrstjo v 1. in 2. delu objavljenega besedila; v 2. delu je v oklepaju tudi izvirna numeracija.

Della patria di S. Girolamo Scuola Cattolica (Milano), 1920, str. 235-246, 287-295

235

Riccorendo nel 1920 il XV secolo dalla morte del Massimo Dottore della Chiesa, questa non tralasciò di commemorare degnamente l' anniversario.

Questa riccorenza mi presentò l' occasione di intensificare i miei studi sulla patria di S. Girolamo, di cui qui presento le conclusioni.

I.

Nella sua operetta, *De viris illustribus*, (Migne, Patrol. Lat. XXIII, col. 755) S. Girolamo ci riferisce di sè: »*Hieronimus, patre Eusebio natus, oppido Stridonis, quod, a Gothis eversum, Dalmatiae quondam Pannoniaeque confinium fuit ... usque in praesentem annum, idest, Theodosii principis decimum quartum*^{(1) 12} *haec scripsit..«*

Questa succinta autobiografia suscitò tutt' una letteratura sul sito dell' oppido Stridone: e principalmente se deve collocarsi nella Dalmazia,^{(2) 13} o nella

¹¹ Prim. Lukman: *Svetega Hieronima Izbrana pisma*; Bratož: Hieronim, str. 22; Bratož: *Vpliv oglejske Cerkve*.

^{(1) 12} Teodosio divenne »augustus« il 19 gen. 379. – cf. CAGNAT: *Cours d' epigr. lat.*, Paris 1890 pg. 217: quindi correva il 14. anno dal 19 genn. 392 al 18 genn. 393.

^{(2) 13} Vedi: APPENDINI F. M.: *Esame critica ... Zara 1833*; - Bulic: *Stridone, Patria di S. Girolamo*, Spalato 1899. ecc.

Pannonia.^{(3) 14} Ed anche gli istriani ^{(4) 15} reclamarono l' onore d' aver la loro terra dato i natali al sommo dottore. Credo però, che non sia il caso di perdere parola alcuna in quanto all' Istria: S. Girolamo non la nomina nemmeno. D' altronde non ritengo ancora definitivamente risolta la questione, se abbiamo porre Stridone, la patria di S. Girolamo, nella provincia di Dalmazia o nella Pannonia: benchè sembri per il momento definita a favore della Dalmazia

236

in base all' articolo pubblicato da Mons. Bulic Francesco in lingua tedesca nella: *Festschrift für Otto Benndorf zu seinem 60. Geburtstag*. (Wien, Holder, 1898) sotto il titolo: *Wo lag Stridon, die Heimat des h. Hieronymus*, (pag. 276-280). Questo articolo fu tradotto in lingua italiana e pubblicato nel *Bolletino di Archeologia e storia dalmata*, a. 1899 fasc. 7-8, ed anche come estratto col titolo: *Stridone, patria di S. Girolamo*. (Spalato, 1899, pag. 8). Io mi servo di quest' estratto.

L' affermazione di questo articolo penetrò anche negli *Acta Bollandiana*, e la adottò pure il dott. G. Grutzmacher nel suo studio: *Hieronymus. Eine biographische Studie zur alten Kirchengeschichte*, che si trova negli *Studien zur Geschichte der Theologie und der Kirche*, (Leipzig 1901).

L' articolo di Mons. Bulic si basa su un pezzo di carta che il cons. Alecèvic avrebbe trovato nel lasciato di certo Petkovic da Knin in Dalmazia. Questo pezzo di carta avrebbe riprodotto un' iscrizione difettosa che il Petkovic avrebbe trascritto da una lapide. L' Alecèvic completò premurosamente l' iscrizione, la pubblicò nel *Bull. Dalm.* a. 1882 p. 136 sg., e con ciò si ebbe ad avere »Stridone« in Dalmazia. Mons. Bulic ripubblicò questa iscrizione ed aggiunge queste parole: »ma coll' aiuto di questa lapide la questione sul luogo della patria di S. Girolamo è sciolta, se si riconosce che la suddetta notizia è esata e che la copia di questa lapide è genuina« (pag. 5) – e s' intende, Mons. Bulic riconosce tutto questo.

Però non ritengo sia possibile condividere quest' opinione; al contrario, credo che la questione non sia punto sciolta, e che l' oppido »Stridone« Aleceviciano non sia necessariamente anche la patria di S. Girolamo, riconoscendo purre che il »semplice« Petkovic non sia un falsificatore, o fors' anco /anche?/ Alacèvic addirittura – un Piero Ligorio dalmatico – cartaceo. Bisognava prima di tutto dimostrare che non vi sia altro Stridone in Dalmazia ed in Pannonia, e così risolvere la questione a favore dello Stridone Alaceviciano.

Ma io sono profondamente convinto, che in questa

237

questione non può decidere una copia cartacea di una iscrizione su lapide – irreperibile, - sibbene, ed in primo luogo, se non già esclusivamente, gli scritti di S. Girolamo. ^{(5) 16}

II.

Dove giaceva Stridone, patria di S. Girolamo ?

I. – Nel commentario in *Sophoniam* (H. XXV. 1405) scritto nel 392 (l. c. 851-2) S. Girolamo dice:

^{(3) 14} INHOFER M.: *Annales Ecclesiastici Regni Hungariae*. Romae 1644, pg. LXXXII. – DANKO I.: *D. Hieronymum op. Stridonis in regione Interamua (Murakoz) Hungariae a. 331 p. Chr. nat. – Moguntiae*, 1874. ecc. e ultimamente, però quando li /il/ presente lavoro era già chiuso: *La Civiltà Cattolica*, Roma 1921: Quaderno 1697, pg. 405 e 419.

^{(4) 15} IRENEO DELLA CROCE: *Historia ... di Trieste, Venetiae* 1698. – STANCOVICH P. *Biografia degli uomini distinti dell' Istria*, Capodistria 1888, ecc.

^{(5) 16} Io mi servo dell' edizione Migne, *Patrologia Latina*, To. XXII-XXX, citando H (Hieronymus), il numero del tomo in cifre romane, e il numero della colonna in cifre arabiche.

»Iram quippe Domini etiam bruta sentiunt animalia: Et vastatis urbibus, hominibusque interfectis, solitudinem, et raritatem bestiarum quoque fieri, et volutilium pisciumque, testis *Illyricum* est, testis *Thracia*, testis *in quo ortus sum solum*: ubi praeter coelum, et terram, et crescentes vepres, et condensa sylvarum /silvarum/, cuncta perierunt ...«.

2.- Nell' autobiografia (XXIII. 755 N. C. XXXV) scritta nel 392, scrive:

»Hieronymus, patre Eusebio natus, oppido Stridonis, quod, a Gothis eversum, *Dalmatiae quondam Pannoniaeque* confinium fuit ...«.

3.- Nella sua lettera all' amico Eliodoro (H. XXII, 600. c. 16) scritta al principio del 396, troviamo:

»Horret animus temporum nostrorum ruinas persequi: Viginti et eo amplius anni sunt, quod inter Constantinopolim et Alpes Julias quotidie Romanus sanguis effunditur. Scythiam, Thraciam, Macedoniam, Dardaniam, Daciam, Thesalonicam, Achaïam, Epiros, *Dalmatiam cunctasque Pannonias* Gothus, Sarmata, Quadrus, Alanus, Hunni, Wandali, Marcomanni vastant, trahunt, rapiunt ...«.

4.- Nel suo commentario in *Osee* (H. XXV. 888) scritto nel 406 (l.c. 855/6) leggiamo:

»Idcirco lugebit terra cum habitatoribus suis, et infirmabitur, ut non habeat bestias agri, et volucres coeli, et pisces maris deficient ...; iramque Domini etiam muta elementa sentient. Hoc qui ... non credit accidisse populo Israel, cernat *Illyricum*, cernat *Thracias, Macedoniam*

238

atque *Pannonias*, omnemque terram quae a *Propontide* et *Bosphoro* usque ad *Alpes Julias* tenditur, et probabit cum hominibus et animantia cuncta deficere, quae in usus hominum a Creatore prius alebantur ...«.

5.- Nella sua lettera ad Ageruchia (H. XXII, 1057 c. 16) scritta nel 409, racconta:

»Praesentium miseriarum pauca percurram. Quod pauci hucusque residemus, non nostri meriti sed Domini misericordiae est. Innumerabiles et ferocissime nationes universas Gallias occuparunt. Quid inter Alpes, et Pvre-naeum /Pirenaeum/ est, quod Oceano et Rheno includitur, Quadrus, Wandalus, Sarmata, Halani, Gipides, Heruli, Saxones, Burgundiones, Alemani; et, *o lugenda respublica!* hostes *Pannonii* vastarunt. Etenim Assur venit cum illis. Moguntiacum, nobilis quondam civitas, capta atque subversa est«.

6.- Nel suo commentario in *Isaïam* 1, VII. c. XIX (H. XXIV 260) scritto circa il 408-411 annotò:

»Notandum, quod pro lacunis LXX, *zodòn* transtulerunt: quod genus est potionis e frugibus aquaque confectum; et vulgo in *Dalmatiae, Pannoniaeque* provinciis gentili, barbaroque sermone appellatur sabaïum«.

7.- Nella sua *Cronaca* (H. XXVII 508) ci riferisce per l' a. 375:

»Quia superiori anno Sarmatae *Pannonias* vastaverunt, iidem consules permansere«.

Dalle premesse citazioni risulta prima di tutto che S. Girolamo *non nomina* nemmeno la *Dalmazia* nei testi sotto 1. 4. 7. *ma bensì* la *Pannonia*: eppure si pretende che sia la *Dalmazia* sua patria; eppure scrive Mons. Bulic citando l' autobiografico »*Dalmatiae quondam Pannoniaeque* confinium« che niente e di più naturale e di più umano, che Girolamo, in una tale indicazione di luoghi, abbia nominato prima la patria e poi la provincia limitrofa (pag. 2). Dalle sopra-riportate citazioni e ben facile giudicare, qual valore possa esser attribuito all' asserzione di Mons. Bulic, benchè umana e simpaticissima.

Non credo poter tralasciare il rilievo, che l' autobiografia è stata scritta nel 392 come pure il commentario citato al n. 1; che la stilizzazione dei passi citati al n. 1 e 4

239

è non solo di grande somiglianza, ma quasi verbalmente eguale, nonché che la citazione del n. 4 è del 406, cioè quando Stridone già non esisteva più!

Ritendo superfluo qualsiasi ulteriore considerazione sopra questa costatazione di cifre.

Sembra però utile far cenno speciale della circostanza che S. Girolamo scrive nella sua cronaca – che arriva fin all' a. 382 – secondo la cit. 7, avere i Sarmati devastato le Pannonie non alludendo nemmeno alla Dalmazia; eppure dobbiamo ritenere distrutta la cittadina di Stridone negli a. 374-5 con riguardo alla predetta citazione e con riflessione a ciò che dice la lettera del santo indirizzata a Giuliano (H. XXII. 338), che fu scritta alla fine del 374 od al principio del 375 dall' eremo siriano, ed ove leggiamo: »hic enim ubi nunc sum non solum quid agatur in patria, sed an ipsa patria perstet, ignoro«.

E quando il santo ricorda tutte le miserie causate delle innumerevoli e ferocissime genti, dal profondo del suo cuore ferito geme: »et o lugenda respublica! hostes Pannonii «fanno anch' essi parte di queste genti (vedi cit. 5). Ed eccoci dove possiamo affermare che »niente è di più naturale e di più umano« che questo grido del Pannone, ferito nell' intimo del suo cuore e dell' anima sua latinizzati!

Ma anche la struttura della prosa Geronimiana ci offre sostegno alla nostra tesi.

Certo avrà già notato il lettore come il nome »Pannonia« abbia l' ultimo posto nelle citazioni 1-6).

Questa circostanza non possiamo ritenere causale e senza alcun senso. Al contrario! Da un uomo di tanta cultura ed erudizione non si potrebbe attendere altra stilizzazione, cioè il nominare la propria patria all' ultimo posto, e non al primo come vorrebbe Mons. Bulic a conforto della sua tesi dalmatica.

III.

Gli eruditi che reclamano Stridone, patria di S. Girolamo per la Dalmazia, si servono pure della parola »quondam«, che il Massimo Dottore interpose nell' autobiografia (H. XXIII 755) fra »*Dalmatiae*« e »*Pannoniaeque*« (ve-

240

di cap. I.), per dimostrare la validità della loro tesi dalmatica, asserendo che S. Girolamo abbia pensato alla Dalmazia preaugustea!

Vediamo ora un pò che uso faccia S. Girolamo delle parole »quondam« e »olim«.

Io sono arrivato alla conclusione che gli serve »quondam« per il preterito vicino; »olim« invece per il preterito lontano: questa è la regola.

Ecco alcuni esempi:

A. *quondam*:

- a) »de Italia affertur exemplar (cioè del commentario *in Abdiam* che S. Girolamo aveva scritto ancora giovane) e quondam iuvene totannis quot et ergo *quondam* scripseram« (H. XXV. 1150).
- b) »librum quo Heliodorum *quondam* iuvenis ad eremum cohortatus sum« (H. XXII. 696. c. 9).
- c) »legi *quondam* in scholis puer« (H. XXII. 874. c. 8).
- d) »*potens* (cioè Paula) *quondam* divitiis, sed nunc Christi paupertate *infernior*« (H. XXII. 878).
- e) »*praeceptor quondam meus* Gregorius Nazianzenus« (H. XXI 534, c. 8).
- f) »*hucusque ... pro criminibus meis, quae in me quondam* subdolos laudator ingressit« (H. XXIII. 443).

B. *Olim*:

- a) «quid putas *nunc* animi habere Corinthios, Athenienses, Lacedaemonios, Arcadas, cunctamque Graeciam, quibus imperat Barbari? Et certe paucas urbes nominavi, in quibus *olim* fuere regna non modica» (H. XXII. 600. c. 16.).
- b) «absit a me ut quidquam de libris tuae beatitudinis attingere audeam ... caeterum novit prudentia tua (sc. Ruffini) puerilis esse iactantiae, quod *olim* adolescentuli facere consueverant, accusando illustres viros suo nomini famam quaerere» (H. XXII. 830-1).
- c) «igitur Vercellae Ligurum ... *olim* potens nunc raro est habitatore semirutata». (H. XXII. 327. c. 3).
- d) «*olim* a mari Pontico usque ad Alpes Julias non erant nostra, quae nostra sunt» (H. XXII. 1058).

241

- e) «haeresis quae *olim* in Origene,^{(6) 17} et dudum in discipulis eius» (H. XXIV. 825).
- f) «quis crederet, ut totius orbis extracta victoriis Roma corrueret ... ut Orientis littora *olim* dominatricis urbis, servorum et ancillarum numero complerentur, ut quotidie S. Bethleem, nobiles *quondam* utriusque sexus ... susciperet mendicantes» (H. XXV. 79).

Da questi esempi è chiara la differenza fra »quondam« e »olim«. Mi sembra che facendo uso del latino »olim« S. Girolamo sia stato influenzato dall'ebraico »*olam* – *saeculum*« (H. XXVI. 340).

Prendendo in considerazione che l' autobiografia è del 392, quindi del tempo quando S. Girolamo era già da circa 18 anni famigliarizzato coll' ebraico; non si può seriamente incutere all' autobiografico »quondam« un significato preaugusteo, ma ed esclusivamente Girolamiano.

E bensì vero che incontriamo, qua e là, qualche confusione nell' uso del »quondam« e dell' »olim«, ma a questo riguardo noi sappiamo che non tutti gli scritti sono stati stesi colla medesima cura e diligenza: lo confessa il Sommo Dottore stesso; e poi non dobbiamo dimenticare che il santo dettava ai suoi »notarii«, ed è quindi difficile discernere a chi ne spettò la colpa.

IV.

In quanto alla parola »confinium« dell' autobiografia citata nel cap. I, sembra debbasi interpretare in senso largo: epperò non è il caso di ricercare l' oppido Stridone Girolamiano proprio sulla linea di confine tra Dalmazia e Pannonia. Così per es. leggiamo Zosimo, che visse ai tempi di S. Girolamo, e descrisse nella sua storia la marcia di Alarico pel /del/ Norico in Italia (ZOSIMI: *Historia 1, V. pg. 334, Oxoniae 1679*) ciò che suonerebbe in italiano: Alarico si soffermò presso la cittadella di Lubiana, che è situata al *confine* fra la Pannonia superiore e il Norico.

Ciò corrisporrebbe all' odierna espressione di città di confine come era per es. Ala nel Tirolo verso l' Italia

242

e Gorizia, o Udine verso il defunto impero austriaco; ed ognuno sa che le predette città erano ben discoste dalla linea di confine: del pari dobbiamo ritenere di Stridone, città di confine.

^{(6) 17} »Centum et quinquaginta anni prope sunt ex quo Origines mortuus est«. (H. XXII 749. c. 4).

V.

La tesi dalmatica viene appoggiata anche sopra un periodo dello scritto di S. Girolamo contro Ruffino, nel quale il massimo dottore si risente ed investe Ruffino per aver costui propalato in Italia ed in Dalmazia false voci a carico del Santo, che ne fu avvertito.

S. Girolamo scrive (H. XXII. 480, *ad Ruff.* 1, III. c. 3): »Quis eos (le calunnie) Romae, quis in Italia, quis per *Dalmatiae insulas* disseminavit?« e poi (l. c. 484): »ad me de Italia, et urbe Roma, atque *Dalmatia* scripta venerunt«,

Dunque S. Girolamo scrive: »*Dalmatias insulas*«, e »*Dalmatia*«.

Quale delle due espressioni corrisponde alla verità?

Mi sembra senza dubbio: »*Dalmatiae insulae*« perchè solamente le isole dalmatiche sono bene conosciute da S. Girolamo, la Dalmazia – terra ferma – negli scritti suoi si presenta piuttosto estranea a lui, forse anche perchè dedita all' Arianesimo.^{(7) 18}

Le isole dalmatiche, sembra siano state ai tempi Girolamiani un vero eldorado per gli eremiti, epperò le troviamo anche menzionate negli scritti di S. Girolamo.

Nella lettera che il santo scrisse all' amico Eliodoro che perdette l' amato nipote Nepoziano (+396), S. Girolamo elogiando il defunto dice: »cum arderet quotidie aut ad Aegypti monasteria pergere, aut Mesopotamiae invisere choros, vel certe *insularum Dalmatiae*, quae Altino tantum freto distant, solitudines occupare« (H. XXII. 594. c. 10).

Nella lettera a Giuliano (a. 406), esortandolo scrive: »Extruis monasteria, et multus a te per *insulas Dalmatiae* sanctorum numerus sustentatur« (H. XXII. 965).

Sembra dunque evidente che il santo abbia pensato

243

soltanto a queste isole dalmatiche, ove vivevano i suoi amici eremiti, come per es. l' intrinseco amico suo Bonoso (H. XXII. 333-339): e saranno stati questi ad avvertire della maldicenza di Ruffino.

Nella terra ferma dalmatica S. Girolamo non ebbe nessunissima relazione: almeno il silenzio dei suoi scritti lo attesta, e di Salona non ci fa cenno se non di passaggio nella vita di s. Ilarione (H. XXIII. 51 c. 41) ed a titolo di esempio come »plurale tantum« (H. XXII. 430). E questo è ben poco!

Del resto da tutti i suoi scritti apparisce chiaro che S. Girolamo nen /non/ ebbe mai relazioni personali colla terra ferma di Dalmazia.

Credo d' aver dimostrato, che anche in ciò la Dalmazia non ha che fare colla patria di S. Girolamo.

VI.

Un ulteriore argomento per corroborare la tesi che Stridone, patria di S. Girolamo, è nella Pannonia, ci offre anche la lettera che il Massimo Dottore diresse all' amico Castruccio nel 397 (H. XXII ep. 68).

Questi volle recarsi a visitarlo, però no vi riuscì. Di ciò venne a sapere S. Girolamo, ed in tale occasione gli scrisse la prememorata lettera, dall' Oriente, dicendo fra altro: »quod cupiditate nostri *Cissam* usque venisses, et homo *Pannonius*, idest, *terrenum animal* non timueris Adriatici maris aestus et Aegaei atque Ionii subire discrimina«.

Quindi S. Girolamo nomina espressamente il suo amico »homo Pannonicus«, »*terrenum animal*«.

(7) 18 Vedi i vari scritti su ciò di F. LENZI.

Sono persuaso che ogni commentario non potrebbe che nuocere a queste si precise e patrie, quasi casareccio parole.

Come mai potrebbe qualificare un »homo dalmaticus« l' amico col vezze-giativo »terrenum animal« quando questi è »homo Pannonicus?«

Qui, dunque, non sarebbe che a precisare ove sia a ricercarsi la città di »Cissa« nominata nella lettera del santo.

Sembra non vi possa essere dubbio alcuno: questa

244

»Cissa« era cittadina istriana presso Rovigno, e giammai in Dalmazia o tanto meno a Tracia.

A' tempi di S. Girolamo la »Cissa« istriana doveva esser notissima.

Nel cap. X delle »*Notitiae dignitatum occid.*« leggiamo sotto il titolo: »Procuratores bafiorum«: »Procurator bafii Cissensis Venetiae et Histriae« (cf. *Bo-king Notit. Dign. Occid.* Bonnae 1839-53 pag. 49).

Il Forcellini scrive nel suo: *Lexicon totius Latinitatis* (Patavii 1827, ad vo-cem: »Baphium«): »bafion«, tintoria, tinctorum officina, praesertim eorum, qui murice et fuco tingunt. *Inscript, apud Carli. Antich. Ital.* T. 3. p. XV. Q. C. Petronio M. C. Petronii F. VI. viro Augustali Procuratori baphii Cissae Histriae, et collegii purparariorum Cissensium Histriae«.

Cissa d' Istria era il centro veneto-istriano tintorico e conseguentemente rinomata anche nella vicina Pannonia ove non v' erano tali officine, come si può desumere appunto dalla predetta *Notit. Dign.*

La Dalmazia ebbe la sua tintoria in Salona, come si può vedere pure nella detta *Notit. Dign.*

Di più sappiamo che Cissa d' Istria era anche sede vescovile (A. PASCHINI: *Le vicende politiche e religiose: a) del territorio friulano sec. IX-VIII /IX-XVIII/ Cividale 1912 pg. 25, 74, 103, 106; b) del Friuli nei sec. 9 e 10, Venezia 1911, pg. 82, 90).*

Però Cissa d' Istria non esisteva più nel secolo VII, perchè l' anonimo geo-grafo Ravennate (a. 670), non la nomina più, ed in sua vece registra Rovigno d' Istria, che apparisce per la prima volta.

Lo Stankovich a pg. 21 della sua *Biografia degli uomini distinti dell' Istria*, Capodistria (1888), asserisce che »Cissa« detta ai tempi di Pietro Coppo (1540), Punta Cissana, oggi (cca 1830) è detta Punta Barbariga.

Da tutto ciò è più che verisimile che Castruccio, il Pannonio, si sia diretto nella rinomata e vicina Cissa di Istria per imbarcarsi e punto nell' ignotissima e lontana Cissa dalmatica, o persono nella Tracia, ove non c' era da affrontare il mare Adriatico.

245

VII.

Come gli argomenti fin qui presentati, serve d' appoggio per la tesi pan-nonica anche la strada che S. Girolamo coi suoi compagni prese per la fuga nel deserto.

Nella lettera (H. XXII. 416. c. 30) scrive: »cum ante annos plurimos domo parentibus, sorore, cognatis, et quod difficilium est consuetudine lautioris cibi propter coelorum me regna castrassem, et Jerosolymam militaturus pergerem ...« e nella lettera a Ruffino a. 374 (H. XXII 333) »... in incerto peregrinationis erranti, cum me Thracia, Pontus, atque Bithynia fregisset aestu ...«

Da questi dati possiamo concludere che abbia preso la nota strada che da Emona ... Neviodunum ... Sirmium portava nella Tracia.

Come mai potrebbe piombare dalla Dalmazia subito nella Tracia? Ben di-versa è la cosa andanto dalla Pannonia nella Tracia.

Lo stesso fenomeno ci presenta anche il viaggio di Pauliniano, fratello di S.

Girolamo, che dalla Terra Santa lo mandò a casa, allo scopo di vendere l' eredità paterna e ritornarsene col ricavato.

Nella lettera *ad Pammachium* (a. 397) (H XXII. 647. c.14) racconta S. Girolamo d' aver fabbricato insieme con l' amica Paola un ospizio in Betlemme, che era molto frequentato epperò in strettezze e dissesti finanziari. »Unde compulsus sumus fratrem Paulinianum *ad patriam* mittere, ut semirutas villulas, quae barbarorum effugerunt manu«, et parentum communium census venderet ...«; e nella lettera a Ruffino (H. XXII. 735. c. 2) soggiunge: »frater meus Paulinianus necdum *de patria* reversus est, et puto quod eum *Aquileiae* apud s. papam Chromatium videris«.

Considerando che S. Girolamo mandò il fratello a casa per vendere il lasciatto dei genitori e per poter col prezzo di vendita restaurare il dissesto finanziario, non si potrebbe bene comprendere, a che scopo sarebbe andato Pauliniano da Stridone in Dalmazia in territorio di Glamoc o Grahovo nella lontana Aquileia, consumando con ciò denari e perdere tempo: bensì è spiegabile la presen-

246

za di Pauliniano ad Aquileia per ritornare in Betlemme venendo dalla vicina cittadina di Stridone nella Pannonia; pure Castruccio, come già sappiamo, venne a Cissa d' Istria.

In fine mi si permetta d' addurre ancora una circostanza, che – a parer mio – fino ad oggi nen ebbe ancora l' onore della stampa.

Sotto il Nanos (Monte Re), dalla parte del mare Adriatico, v' è una chiesetta dedicata a S. Girolamo, o come intesi dire dai contadini abitanti sotto il Nanos di »S. Jeruman«. Affermano essi che questa chiesetta sia stata fabbricata sul posto, ove il santo spesso riposava, del pari come vi si trova dalla parte opposto sopra Veliko Ubelysko una cappella di S. Brizio, ove mostrano ancor oggidi le impronte della mano di s. Brizio su una pietra, ove riposava.

La chiesetta di S. Girolamo su ricordata serve alla gente di mare nell' Adriatico quale segnale.

Pure questa chiesetta, fabbricata secondo la tradizione popolare sul posto di riposo del nostro santo, quando questi – evidentemente – viaggiava da Stridone ad Aquileia o viceversa, conforta la tesi pannonica.

(Continua)

MIROSLAV PREMROU.

Dalla patria di S. Girolamo (1) Continuazione. Vedi numero precedente.

287

VIII.

Ed ora vogliamoci ad un contemporaneo di S. Girolamo e prendiamo in considerazione ciò che scrive Palladio nella sua: *Historia Lausiaca* (Patrol. Graeca, XXXIV).

Nei capitoli 77-79, Palladio ci fa sapere d' aver passato un anno a Betlemme presso Posidonio, il quale, anteriormente, visse in amizizia con S. Girolamo, ma a quell' epoca la loro relazione era troncata. Da Posidonio ebbe ad udire molte cose intorno a S. Girolamo, con il quale, però, Palladio, evidentemente, non ebbe giammai occasione di venir a contatto: non vi può esser dubbio alcuno, perchè in caso diverso il loquace Palladio di certo non avrebbe omesso di far cenno di ciò nella sunominata sua »*Historia*«. Ma appunto perchè non riuscì durante tutto il suo soggiorno a Betlemme, che si prolungava per tutto un anno, ad avvicinare S. Girolamo, possiamo immaginarci con quale avidità avrà raccolto tutti gli sfoghi di Posidonio, ex-amico di S. Girolamo, ed annotati nella sua »*Historia*«.

Di questa circostanza mi sembrò tanto più far menzione, in quanto che il dott. Grutzmacher, nella prelodata sua biografia di S. Girolamo, intraprese ad ettenuare, se non cancellare del tutto, il tenore dei menzionati c. 77-79 dell' *Historia Lausiaca* Palladiana.

Innanzi tutto c' interessa che Palladio nomina il Massimo Dottore: »*Certo Girolamo prete*« e »*certo Girolamo dalmata*«.

In base a tutto ciò che ebbi ad esporre nei capitoli precedenti, si potrebbe senz' altro ignorare le frasi Palladiane, e ciò tanto più agevolmente, in quanto che il dott. Grutzmacher stesso m' offre bella occasione per provare l' umana fallibilità, egli che scrisse 15 secoli dopo Palladio

288

ed ebbe a sua disposizione ben altri mezzi scientifici di controllo per sfuggire le inesattezze o sbagli anche geografici.

Scrivono il dott. Grutzmacher che ai tempi di S. Girolamo era in uso di battezzare gli uomini in età più matura, epperò fu battezzato S. Girolamo in età di giovanotto, e dice a pg. 108: »Sembra che in Dalmazia, allora, il battesimo in età più evanzata sia stata molto diffuso; anche gli amici de Girolamo Eliodoro e Ruffino furono battezzati già adulti«.

Ed ognuno sa, che non sono Dalmatini nè Eliodoro nè Ruffino, come si dovrebbe supporre secondo il premesso periodo del dott. Grutzmacher, che adduce Eliodoro e Ruffino a titolo di prova, che in Dalmazia si usava protrarre il battesimo ad età più matura.

Se poteva sfuggire tale inesattezza al dott. Grutzmacher, che rimprovero possiamo fare a Palladio suddetto?

Chi non conosce la grandissima – diciamo – disorientazione geografica ai tempi Palladiani? Così leggiamo nel COUSTANT, *Epistolae rom. Pont. 1* (Paris 1721 pg. 343) che nel sinodo Arelatense (a. 314) intervenne: »ex provincia *Dalmatia*, civitate Aquileiensem (Aquileia) ecc«. Evidentemente, perfinio Aquileia fu posta nella Dalmazia, e allora ci potremmo meravigliare, che Posidonio metta nella Dalmazia il nostro santo, che ebbe i suoi natali proprio ai confini dalmatici?

E ciò è ben facilmente spiegabile!

Certo è, che i greci dovevano bene conoscere la Dalmazia, ed i Dalmatini, non solamente perchè geograficamente di posizione quasi attigua, ma anche per la diffamazione che riempiva tutto il mondo e stigmatizzava i Dalmatini come pirati;^{(8) 19} benchè si può asserire che non rimase loro altro mezzo a procacciarsi il necessario per la vita, fatta loro durissima dai dominatori, i quali ci descive Salviano nel suo lavoro: *De Gubernatione Dei* 1, VIII (M. G. Auct. Antiq. I. 1. V c. 6 pg. 60) parlando dei »Ba-

289

gandi«: »qui per malos iudices et cruentos spoliati, afflicti, necati, posquam ius Romanae libertatis amiserant, etiam honorem Romani nominis perdidierunt. Et imputatur his infelicitas sua, imputamus his nomen calamitatis suae, *imputamus nomen quod ipsi fecimus*. Vocamus rebelles, vocamus perditos, quos esse compulsimus criminosos. Quibus enim aliis rebus Bagandae freti sunt, nisi *iniquitatibus nostris*, nisi improbitatibus iudicum, nisi eorum *proscriptionibus et rapinis*«.

In questa così plastica descrizione non è necessario che porre al posto del nome dei »Bagandi« (ribelli, cf. HOLDER: *Alcelt. Sprachschaz* I 329, citato dal

^{(8) 19} (2) Cionondimeno, non è il nome dalmatino che ebbe a dare il suo nome come *terminus technicus* della pirateria navale. Su di ciò leggiamo nell' *asemani, Kalendaria*, V. 117: »Occurrunt nunc Corsi seu Corsicae insulae cultores, qui quoniam opportunitate litorum et marium illecti piraticam olim studiose praticabant, inde vulgari vocabulo *Piratas Corsaires* dicimus«.

Costa nel suo *C. V. Diocletianus*, Spoleto, 1912 pg. 19), il nome dei »Dalmatini«, ottenendo in questo modo la fotografia delle condizioni nelle quali gemevano le popolazioni Dalmate-Pannoniche.

Chi mai chiese le ragioni dell' insinuazione piratica data ai dalmatini? Non solo possiamo ripetere l' *aliquid haeret*, ma anche che »fama eundo crescit«.

Avendo con ciò constatata la notorietà del nome dalmatico, ed essendo la Pannonia contigua con la Dalmazia, e quasi tutt' una cosa, geograficamente ed anche nazionalmente, è ben naturale che i Greci nominassero dalmatino anche colui che provenne dalla parte della Dalmazia o dall' immediata sua vicinanza: un fatto comune anche ad altre nazioni.

Non si può esser dubbiosi, che Posidonio abbia avuto gran risentimento della rottura dell' amicizia con Girolamo, che era uomo ascetico e di parole dure per quelli, cho non sapevano conformarsi col suo tenore di vita cristiana. E di ciò ci lasciò appunti Sulpicio Severo nel duo *Dialogus l. v. IV*. (Opera Omnia, Lugduni Bat. 1647 pag. 519 seg.), ove leggiamo: »Ecclesiam loci illius (sc. Bethleem) Hieronymus presbyter regit ... Mihi iam pridem ... compertus ... non solum latinis atque graecis, sed et hebraicis etiam ita literis institutus est, ut se illi in omni scientia nemo audeat comparare ... per totum orbem legatur ... «ma in un libello: »in quo tota nostrorum natio monachorum ab eo *vehementissime* vexatur et carpitur« affermando »usque

290

ad vomitum solere satiari«, ciò che vale »de *Orientalibus* potius monachis quam Occidentalibus. Nam edacitas in Graecis gula est, in Gallis natura ... Con-civit odia perditorum ... Oderunt enim heretici quia eos impugnare non desint, oderunt clerici, quia vitam eorum insectatur et crimina ...«.

Questo documento è certo molto interessante, e ci addita ove sia a ricercarsi la causa che divise gli amici, Girolamo e Posidonio, ed anche ci aiuta a rivelare i sentimenti che agitarono, di conseguenza, appunto l' anfitrione di Palladio, cioè Posidonio.

E perciò possiamo ammettere come effetto naturale di questo stato d' animo l' espressione della *Historia Lausiaca*: »un certo Girolamo prete«, nonchè: »un certo Girolamo di Dalmazia«.

Se l' appellativo di Dalmazia applicato a Girolamo nella *Historia Lausiaca* ci si presenta un' emanazione di sentimenti tutt' altro che benevoli, ben diverso è il significato dell' attributo di Dalmata che riuscì a congiungersi, e quasi amalgamarsi col nome del Santo dopo la di lui morte, durante il medio evo, e che si cristallizzò nell' apocrifo, ma popolare detto: »Parce mihi Domine, quia Dalmata sum« (*Hancorich*, l. c. pag. 58-59), nonchè nel breviario: »Hieronymus, Eusebii filius, Stridone in Dalmatia, Constantio imperatore, natus«.

In questo caso le parole, dalmata e Dalmazia, non possono avere altro senso se non quello etnico, equivalente a Sloveno,^{(9) 20} Schiavone, o come dicono in Roma, a »San Girolamo degli Schiavoni«.

Riservando ad un' altro lavoro il trattare della nazionalità della popolazione Dalmatico-Pannonica a tempi di S. Girolamo, presenterò qui soltanto alcune documentazioni, dalle quali risulta evidente la parificazione delle parole di Dalmazia e Schiavonia, di Dalmata, e Schiavone, o sloveno nel senso largo.

^{(9) 20} (3) Sloveni sono tutti i cosiddetti Jugoslavi o Slavi meridionali, Sloveni corrisponde al greco-latino, *Sclavoni, Sclaveni*, e poi allo »Schiavone«. Di solito si comprende sotto il nome di Sloveni (dal tedesco *die Slovenen*) soltanto quella frazione degli Sloveni Jugoslavi, che essi stessi si nominano *Slovenzi*, ed occupano il territorio dall' Isonzo al confine maggiore, e dalla Drava alla Croazia.

291

Gli *Annali Fuldensi* riportano ad a. 880: »Sclavi qui vocantur dalmatii« (*R. Gallic. et Franc. SS. VIII. 49*).

L' Helmold, che morì circa l' a. 1147, scrive nel suo *Chronicon Slavorum* c. 1: »Sclavia sive Slavonia duplex est, scilicet major qua est circa Dalmatiam«.

Dalla descrizione che ci tramandò Buoncompagni dell' assedio di Ancona dell' a. 1172 riporto il seguente brano: »Cum ego Boncompagnus transirem per Marchiam ... intravi Anchonam. Primi autem Anchonae conditores dicuntur fuisse imperatores urbis Romae, qui propter militiam et immanitatem *Sclavorum* viros potentissimos ibi posuere, quia gentem *Sclavonicam* subigerent imperio romano; nam et aliqua pars Slavoniae potest in multa serenitate aeris ex eodem loco videri« (ed. A. Gaudenzi, Roma 1895, pag. 14-15 Estr. *Bull. Istitut. Stor. Ital.* N. 15.).

- ◊ Nella Cronaca Veneziana di Giovanni Diacono (ed. Monticolo, Roma 1890) leggiamo a pag. 107: »unde factum est, ut Joannes, qui apud Fateram exulabat, fuga lapsus primum *Sclaveniam*, deinde ad Italiam ad Bergami civitatem pervenit«; a pag. 113: »Petrus (doge) ... tertio sui ducatus anno (839) *Sclaveniam* bellicosis navibus expugnaturum ... adivit«.
- ◊ Nella lettera che Papa Innocenzo IV diresse al vescovo di Segna in Dalmazia nel 1248 troviamo queste parole: »quod in *Sclavonia* est littera specialis, quam illius terrae clerici se habere a b. Hieronymo asserentes, eam observant« (*Theiner, Vet. Mon. Slavon. Merid.*, Romae 1863, 1, pag. 78, N. XCVIII);
- ◊ Beato Renano dice nel suo *Illygrici descriptio*, (ed. E. Boecking in *Notit. Dign.*, Bonnae 1839-53 T. III, pag. XLIV): »Caeterum nemo mirabitur Pannoniam sive Noricum Illyrico adscribi, qui cogitabit Illyriorum, qui et postea Dalmatae dicti sunt, nobilitatem et vetustatem«.
- ◊ Verancio Fausto pubblicò un *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae*, Venetiis 1595): e la lingua dalmatica è slava, ciò che apparisce chiaro dal f. 13 del Cod. *Lettere antiche*, To. II (Archivio di Prop. Fide in Roma), ove si legge »fra Bonaventura Zimarra da Ca-

292

podistria ha la lingua *dalmatica*«;

- ◊ Il Mirco ci afferma a pag. 164 delle sue *Politia ecclesiasticae* (Ludguni 1620): »Linguae *Sclavonicae* duplices sunt characteres, Ruthenici sue Moscovitici ... item *Dalmatici*, qui et Hieronymiani dicuntur«;
- ◊ E per finire vengo ancora al noto cosmografo italiano Botero (1540-1617), che scrive nelle sue: *Relazioni Universali* al cap.: »Schiavonia-Dalmatia«: »La Dalmatia si chiama hoggi Schiavonia ... hoggi /oggi/ il nome di Schiavonia si stende dall' Arsa sino alla Baonia ... la loro lingua si parla dal mare Adriatico sino all' Oceano settentrionale ... le terre principali sono Zara ...«; e il tedesco Seb. Munster (1550), che nella sua *Cosmografia* (trad. italiana. Colonia, 1575, pag. 986 asserisce: »Carnia paese amplissimo, gente *dalmatica*, sottoposta ai duchi d' Austria, nel quale è la città di Labaco dal nome del vicino fiume; gli Dalmati la adimandano Lubiana«.

Dalle premesse citazioni emerge evidente che la parola Dalmazia, dalmatico, dalmata è sinonima con la parola Schiavonia o Slavonia, schiavone, slavo, sloveno, ed essendo stato Girolamo procretao dalla terra schiavona o slovena, fu chiamato appunto »S. Girolamo degli Schiavoni«, o dalmata.

Non mi sembra però di poter far risalire l' origine di questo appellativo oltre il sec. X.

Papa Giovanni X (914-928) non conosce le lettere Girolamiane, o traduzioni di S. Girolamo in lingua slava: egli sa solamente della liturgia slava introdotta da S. Metorio /Metodio/, che però è irrimediabile »inter s. Auctores ... unde

hortamur vos, ut ... cuncta per *Sclavinicam terram* audacter corrigere satagatis« e proibisce la liturgia slava (FARLATI, *Illyricum Sac.* III, 93, lettera diretta all' arcivesc. di *Spalato*): mentre papa Innocenzo IV scrivendo al vescovo di Segna nel 1248 parla di »littera specialis« (in Sclavonia) ... a beato Ieronimo«, come già sappiamo, derivante.

Da ciò possiamo desumere quando all' incirca cominciò il nome di S. Girolamo in connessione coll' epiteto di Schiavone o Dalmata: sarà stata attribuita la fondazione

293

della liturgia slava a S. Girolamo, massimo dottore riconosciuto, per salvarla, quando si volle abolirla sotto il pretesto che S. Metodio fosse stato apostata.

Con ciò credo aver chiarito il valore di dalmata tanto in riguardo alla *Historia Lausiaca* quanto in riguardo alla tradizione.

IX.

Avendo – come spero – definitivamente accettato, che Stridone, patria di S. Girolamo, non può essere che in Pannonia, sarebbe certo molto desiderabile poter anche identificare il luogo preciso dell' ubicazione di questo *oppidum*.

Per il momento sembra che siamo ancor lontani dal poterlo fare.

Girolamo ci offre troppa imprecisa indicazione geografica. Da lui sappiamo, che fu al confine fra la Dalmazia e la Pannonia, distrutta dai Goti.

La parola »*Stridon*« o »*Stridona*« è evidentemente storpiatura greco-latina. A chi attribuirla? Questa è domanda che possiamo sorpassare, perchè di difficile risposta.

Qui non ci rimane altro che presentare alcune indicazioni, che potrebbero coadiuvare e fissare la precisa posizione di Stridone.

Innanzitutto, credo debba essere preso in considerazione il nome del padre di Girolamo, che si chiamò, come è già noto, Eusebio.

Dal »*Martyriologium Illyricum*« che si trova nell' VIII tomo dell' *Illyricum* di Farlatti – Coletti, leggiamo a pag. 300: »Cibali in Pannonia, passio ss. Martir. *Eusebii*, *Pollionis* lectoris ..., sub Diocletiano imp.«.

Mi sembra molto verosimile che il padre di Girolamo abbia avuto il nome da questo martire della vicina o almeno non molto distante Cibale (Vinkooce), ove sacrificò Eusebio se stesso per Cristo, alla cui religione appartenevano anche i genitori di Girolamo.

Di più dobbiamo considerare che Girolamo si mostra del tutto estraneo a Sirmio, benchè fosse chiesa metropolitana, come si attesta Anemio nel concilio d' Aquileia del

294

381 dicendo: »*Caput Illyrici nonnisi Civitas est Sirmiensis*« (*De Rubeis, Mon. Eccl. Aquileien, Argentinae* 1740, col. 33). Egli non ebbe nessuna relazione con Sirmio con Siscia, Celeia, come anche con Salona: almeno tutti i suoi scritti non ci offrono prove del contrario.

D' altro canto vediamo poi come tutte le sue relazioni, oltre che a Aquileia, sono state concentrate a Lubiana e Ancona. Egli scrisse, benchè rotti tutti i legami colla patria dopo la fuga, dall' Oriente alle monache di Lubiana, ed al monaco Antonio, pure della stessa città (H. XXII, ep. II. 12).

La questione che ci si presenta spontaneamente è: come e quando Girolamo ebbe ad entrar in relazione colle predette monache, e col monaco Antonio?

E' ben poco attendibile che le monache di Lubiana si fossero rivolte a Girolamo dimorante in Oriente, senza averlo conosciuto già prima. Nell' a. 377, data delle menzionate due lettere, conservateci da Girolamo stesso, lo scrittore, appena arrivato nel deserto orientale, certo non sarà già stato attorniato di

fama mondiale per la sua santità, sicchè questa sia giunta fino alle monache predette. Del pari sembra del tutto incredibile, che Girolamo avesse scritto alle dette monache a lui sconosciute, non solo, ma perfino /perfino/ conservata la lettera, nel mentre ignorò tutte le altre monache!

Tutto ciò ci costringe a supporre, che Girolamo, prima della fuga, avesse avuto relazioni personali colle monache di Lubiana e col monaco Antonio, al quale rimprovera, risentito, di non aver risposto a tante e tante sue lettere. E questa cocciuta taciturnità di fra Antonio è assai caratteristica e fors' anche in relazione con la cause, che spinsero Girolamo a fuggire. L' insistenza colla quale Girolamo scrisse ad Antonio, è certo un segno della grande intimità che regnava fra loro; ciò che prova chiaramente la esclamazione di Girolamo: »irasci hominis est, et injuriam non facere Christiani, ad *antiquuum* morem revertens, *ursum precor*« (H. XXII. 346).

Tutte queste circostanze ci inducono ad affermare che Girolamo doveva essere a Lubiana molto famigliare. E

295

ciò è ben facilmente spiegabile, se pensiamo che Stridone, patria di Girolamo, non sarà stata lontana da Lubiana, e probabilmente Lubiana (Almona) sarà stata sulla strada che portava Girolamo da Stridone ad Aquileia, e viceversa. Così Girolamo avrà avuto spesso occasione di trattenersi in Lubiana, di far conoscenze, di stringere amicizie, ed indi scrivere lettere dall' Oriente, donde non scrisse nè a Salona nè a Sirmio, ne a Celeia; ma bensì a Lubiana, ad Aquileia.

Un' ulteriore indicazione ci fornisce il viaggio dello amico Castruccio (vedi cap. VI).

Eguale, se non maggiore considerazione merita il fatto, che Girolamo raccomandanda la propria sorella agli amici in Aquileia, e specialmente al diacono Giuliano, che la riportò sulla via retta (H. XXII, ep. 6, 7).

Se fosse vero che Stridone patria di Girolamo fosse a Grahovo o Glamocno-polje, come ci potremmo spiegare che gli amici aquileiesi avessero potuto esercitare la loro influenza sulla sorella di Girolamo tanto lontana da Aquileia, ed in quei tempi così turbolenti? Nel caso concreto, per ottenere il risultato desiderato da Girolamo, era d' uopo /uomo/ un' influenza più immediata e continuativa; e ciò non era possibile se Stridone di Girolamo non era molto vicina ad Aquileia.

Da tutte queste indicazioni appare evidente, che dobbiamo cercare Stridone a sud o a sud est di Lubiana, verso il già confine Dalmato-Pannonico.

Ove? Ecco lavoro per gli archeologi e filologi.

Miroslav Premrou

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Narodni muzej Slovenije (NMS)

© *Popis gradiva Miroslava Premroua* (1990)

Premrou, Miroslav: Della patria di S. Gerolamo. V: *Scuola Cattolica* (1920), str. 235-246 in 287-295

INTERNET

Lukman, Franc Ksaver: Premrou, Miroslav. V: *Slovenska biografija*. Ljubljana: SAZU, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. Dostopno na: <http://slovenska-biografija.si/oseba/sbi459881#slovenski-biografski-laksikon> (03.05.2014)

LITERATURA

- Benedikt XVI.: *Kirchenväter und Glaubenslehrer (Der heilige Hieronymus Leben und Werk)*. Augsburg: Sankt Ulrich Verlag, 2008, str. 141–145.
- Bratož, Rajko: Hieronim. V: *Enciklopedija Slovenije* 4. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990, str. 22.
- Bratož, Rajko: *Vpliv oglejske Cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. Stoletja*. Ljubljana: Zbirka zgodovinskega časopisa 8, 1990.
- Bulić, Frane: Wo lag Stridon, die Heimat des hl. Hieronymus. V: *Festschrift für Otto Benndorf zu seinem 60. Geburtstag*. Wien 1898, str. 276–280.
- Bulić, Frane: Dove giaceva Stridone, la patria di S. Girolamo. V: *Bullettino di archeologia e storia dalmata* 22 (1899), str. 137–144.
- Bulić, Frane: Stridone, luogo natale di S. Girolamo. V: *Miscellanea Geronimiana*. Roma: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1920, str. 253–330.
- Cavallera, Ferdinand: *Saint Jérôme. Sa vie et son oeuvre*. Première parti, 1–2. Louvain – Paris 1922.
- Lukman, Franc Ksaver: *Svetega Hieronima Izbrana pisma*. Celje: Mohorjeva družba, 1941.
- Lkn (Lukman, Franc Ksaver): Premrou Miroslav: V: *Slovenski biografski leksikon* 8. Ljubljana 1952.
- Mar. B. (Marušič, Branko): Miroslav Premrou. V: *Primorski slovenski biografski leksikon* 12. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1986, str. 90–91.
- Nežić, Dragutin: Istarski sveti i blaženici. V: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolicke zapadnog kršćanstva* (ur. Anđelko Badurina). Zagreb: Sveučilišna naklada Liber - Kršćanska sadašnjost, 1985.
- Rogošić, Roko: Rodno mjesto sv. Jeronima. V: *Nova revija*. Makarska 1928, str. 267–283.
- Suić, Mate: Hieronim Stridonjanin – građanim Tarsatike. V: *Rad*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1986 (Knjiga 426), str. 213–278 (Ponatis: Suić, Mate: *Odabrani radovi stare povisti Hrvatske. Opera selecta*. Zadar 1996, str. 751–816.
- Vaccari, Antonio: Le antiche vite di S. Girolamo. V: *Miscellanea Geronimiana*, Roma: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1920, str. 1–20.
- Vaccari, Antonio: *Girolamo. Studi e schizzi in occasione del XV centenario della sua morte (420–1920)*. Roma: Civiltà Cattolica, 1921.
- Valenčič, Rafko: *Sveti Hieronim – mož s Krasa. Prispevek k ubikaciji Stridona, rojstnega kraja sv. Hieronima*. Ljubljana: Družina, 2007.

ZUSAMMENFASSUNG

MIROSLAV PREMROU, DALLA PATRIA DI S. GIROLAMO

Im Jahr 1920 feierte die christliche Welt das 1500. Todesjahr des hl. Hieronymus (347–420), des Kirchenlehrers der ersten Jahrhunderte und Bibelübersetzers. Die Forschung – Historiker, Archäologen und Theologen – ist sich noch heute nicht einig, wo sein Geburtsort Stridon liegt, den Hieronymus selbst nur in seinem Werk *De viris illustribus* erwähnt, wo er die Lage von Stridon an der Grenze zwischen Dalmatien und Pannonien angibt: »Hieronymus, patre Eusebio natus, oppido Stridonis, quod, a Gothis eversum, Dalmatiae quondam Pannoniaeque confinium fuit.«

Der kroatische Archäologe F. Bulić (1846–1934) veröffentlichte Ende des 19. Jahrhunderts eine Abhandlung, in der er unter Berufung auf (umstrittene) archäologische Funde in der Seilschaft Petković – Alacević die damalige dalmatinische Herkunft von Hieronymus (Raum Glamoč – Grahovo) bestätigt und

rechtfertigt. Demgegenüber tritt Premrou zusammen mit Autoren des deutschen Kreises auf der Grundlage einer Analyse von Hieronymus' Texten (Kommentare zu den Propheten Sophonias, Hosea und Jesaja, Briefe an Heliodorus, Pammachius und Agerocius, Chroniken) und der Methode der Komparatistik für eine pannonische Herkunft ein. In diesem Zusammenhang führt Premrou die Verwendung der Namen an (Dalmatia, dalmata, dalmati, Pannonia, panrones, Ilyrici), die dieselben geographischen Gebiete in einem weiteren oder anderen Umfang als heute bezeichneten.

Einen besonderen Stellenwert schreibt Hieronymus den Kontakten zu den ehemaligen christlichen Zentren Aquileja und Emona zu. Ins Erstere schickt er seinen Bruder Paulinianus, der aus Palästina kommt, um den Nachlass nach den Goteneinfällen zu ordnen, nach Emona schickt er Briefe an Ordensschwwestern und an seinen Freund Antonius. Er vergisst auch nicht, die zwar bescheidene Überlieferung dieser Orte anzuführen. Premrou schließt seine Abhandlung mit einer Rechtfertigung der »pannonischen« Vermutung: Stridon liegt in der Nähe von Ljubljana, an der ehemaligen Grenze zwischen Dalmatien und Pannonien.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(497.4):272"1599"

Prejeto: 5. 5. 2014

Patent nadvojvode Ferdinanda o dokončnem izgonu predikantov in odpravi protestantskega bogoslužja v notranjeavstrijskih deželah iz leta 1599

VANJA KOČEVAR

univ. dipl. zgodovinar

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: vkocevar@zrc-sazu.si

Izvleček

Članek predstavlja patent nadvojvode Ferdinanda, deželnega kneza notranjeavstrijskih dežel z dne 12. novembra 1599, s katerim je vladar sicer ponovil svoje že več kot leto dni stare ukaze. Gre za enega najpomembnejših dokumentov izdanih na prelomu 16. in 17. stoletja, v letih, usodnih za politično-konfesionalni razvoj. Namen prispevka je predstaviti dva nasprotujoča si politična pola, namreč deželnega kneza in kranjske stanove, njune poglede na politiko ter tako patent kontekstualizirati. V prvem delu članek predstavlja predzgodovino konflikta, nadvojvodo Ferdinanda in stanove. V drugem delu je predstavljena politična zgodovina dežele Kranjske od začetka Ferdinandove oblasti do objave patenta leta 1599. Potem sta predstavljena transkripcija in kritični prevod patenta. V sklepu se prispevek posveča še delu »reformacijskih komisij«, ki so na terenu izvajale deželnoknežje protireformacijske dekrete.

Abstract

THE 1599 PATENT ISSUED BY ARCHDUKE FERDINAND ON THE FINAL BANISHMENT OF PROTESTANT PREACHERS AND ON THE ABOLITION OF THE PROTESTANT LITURGY IN INNER AUSTRIAN LANDS

The article presents the patent issued on 12 November, 1599 by Archduke Ferdinand, provincial prince of the Inner Austrian lands, by means of which the ruler repeated his orders that had first been given over a year earlier. The patent in question is one of the most important documents published during the turning point in political and religious development at the end of the 16th and the start of the 17th centuries. The purpose of the article is to introduce two opposing political sides, namely that of the provincial prince and that of the Carniolan provincial estates, present their views on politics and in doing so contextualize the patent. The first part of the article discusses the history of the conflict and provides information on Archduke Ferdinand and on the provincial estates. In the second part, the political history of Carniola from the time of Ferdinand's succession to the throne until his issuing of the patent in 1599 is discussed. Following that, there is a transcription and criti-

Ključne besede:

nadvojvoda Ferdinand, patent o dokončnem izgonu predikantov 1599, notranjeavstrijske dežele, Kranjska, kranjski deželni stanovi, deželni zbor, Ljubljana

Key-words:

Archduke Ferdinand, patent on the final banishment of Protestant preachers 1599, Inner Austrian lands, Carniola, Carniolan provincial estates, provincial diet, Ljubljana

cal translation of the patent. Finally, the author takes a closer look at the work of the »Reformation commissions« in charge of on-site execution of the Counter-Reformation decrees issued by provincial princes.

Uvod

Patent o dokončnem izgonu predikantov in odpravi protestantskega bogoslužja v notranjeavstrijskih deželah nadvojvode Ferdinanda iz leta 1599 je eden ključnih dokumentov protireformacije v slovenski zgodovini.¹ Z napetimi časi konfesionalno-političnih vrenj, v katerih je patent nastal, so se zgodovinarji na Slovenskem ukvarjali vse od Valvasorja² dalje in pri njih je ta doba dobila različne ocene.

Patent je po eni strani protestantizmu zadal enega uničujočih udarcev, vendar pa po drugi strani še zdaleč ni naredil konca, saj je v notranjeavstrijskih deželah ostajal pomembno navzoč še vse do leta 1628, ko je Ferdinand, takrat že cesar, izdal patent o spreobrnitvi ali izgonu protestantskega plemstva dežel Notranje Avstrije. Določbe deželnoknežjega patenta so na terenu izvajale »reformacijske komisije«, te je na Štajerskem in Koroškem vodil sekovski škof Martin Brenner, na Kranjskem pa ljubljanski škof Tomaž Hren. V prispevku se bomo posvetili Kranjski ter še zlasti dogajanju v zvezi s protireformacijo v njeni prestolnici Ljubljani.

Članek poskuša predstaviti politično-konfesionalne razmere v deželi, kot tudi nasprotujoče si poglede na ustavnopolitični ustroj dežele pri dveh po konfesionalni in politični plati nasprotujočih si taborih. Na podlagi strokovne literature in virov je predstavljena politična zgodovina od začetka vladanja nadvojvode Ferdinanda do izdaje patenta leta 1599. Dogajanje na Kranjskem je na podlagi *Historiae annuae*, v konfesionalnih zadevah sicer pristranskega vira, ki za nasprotnike ne izbira besed, predstavljeno še z očmi jezuitov. Ta patent je transkribiran, kritično preveden in komentiran ter postavljen v časovni kontekst.

Ferdinand II.

Nadvojvoda Ferdinand (III.),³ deželni knez notranjeavstrijskih dežel med letoma 1595 in 1637, je v svetovnem zgodovinopisju bolj znan kot cesar Svetega rimskega cesarstva Ferdinand II. (1619–1637) in ena osrednjih osebnosti tridesetletne vojne. Večina zgodovinarjev ga že od 17. stoletja dalje opisuje kot benevolentnega človeka, ki pa je vodil skrajno rigidno in neizprosno protireformacijsko politiko.⁴ Take ocene je med drugim deležen tudi v *Slavi vojvodine*

¹ Za pomoč pri raziskovanju se iskreno zahvaljujem: dr. Borisu Golcu, dr. Lilijani Žnidaršič Golec, dr. Andreju Naredu, Barbari Žaboti in dr. Matjažu Bizjaku. Pri prevodu nemških tekstov v slovenščino so mi nesebično pomagali: dr. Boris Golec, dr. Sašo Jerše in dr. Kozma Ahačič. Za prevode iz italijanščine zahvalo dolgujem dr. Petri Svoljšak.

² Valvasor: *Die Ehre, 2. Band, VII. Buch*, str. 462–470.; Valvasor: *Čast in slava, 2. Zvezek, VII. knjiga*, str. 462–470; Dolničar: *Zgodovina*, str. 99, 119, 123; Gruden: *Zgodovina*, str. 791–875; Grafenauer: *Zmaga deželnega kneza*, 304–306; Štih, Simoniti: *Slovenska zgodovina*, str. 210–221.

³ Nadvojvoda Ferdinand (Gradec, 9. julij 1578–Dunaj, 15. februar 1637), sin nadvojvode Karla II. Zgodovinopisje mu je kot nadvojvodu glede na dva tirolska habsburška nadvojvoda z enakim imenom pripisalo zaporedno številko III., a je Ferdinand sam ni nikoli uporabljal. Po 1619., ko je postal glava nemške veje dinastije in sveti rimski cesar, pa je v dokumentih uporabljal zaporedno številko II. (»*Ferdinand der Ander*«), saj je bil po svojem dedu Ferdinandu I. drugi cesar s tem imenom. (*Die Kaiser*, str. 540–549; Albrecht: Ferdinand II., str. 125).

⁴ *Die Kaiser*, str. 540–549; Albrecht: Ferdinand II., str. 125–141.

Kranjske. Valvasor ga je označil za vladarja, ki je bil: »... bolj nagnjen k ukazovanju kot moledovanju in se ga ni dalo zastrašiti ...«⁵ nato je Ferdinandu v X. knjigi *Slave* posvečeno še posebno poglavje, v njem pa se ocena ponovi: »Zakaj najsi je bil ta gospod drugače zelo milostne in dobrohotne narave, pa se je v zadevi reformacije izkazal kot goreč, oster in zelo odločen.«⁶

Ferdinand je bil deležen stroge katoliške vzgoje svoje bavarske matere, vojvodinje Marije, ter katoliške izobrazbe. Pridobil si jo je pri jezuitih v Ingolstadt. Po svoji vrnitvi v Gradec in prevzemu oblasti v Notranji Avstriji je brez popuščanja izvedel protireformacijo z izgonom predikantov ter protestantskih meščanov. Leta 1617 je s špansko vejo Habsburžanov sklenil Oñatov dogovor in bil tako designiran za naslednika cesarja Matije ter dobil češko krono, prihodnje leto je postal še ogrski kralj.⁷ Ko je bil Ferdinand 28. avgusta 1619 končno izvoljen za svetega rimskega cesarja, je bil že več kot leto dni zapleten v vojno s češkimi stanovi. Ta konflikt je navsezadnje sprožil veliko spiralo nasilja, ki je med tridesetletno vojno opustošila Srednjo Evropo. Celotno Ferdinandovo vladavino so zaznamovali protireformacija, vojne in notranjepolitični konflikti s stanovi.⁸

Ferdinandova izvedba protireformacije v notranjeavstrijskih deželah je zanimiva še zlasti, ker predstavlja njegov debi na političnem parketu, na osnovi izkušenj, pridobljenih doma, je Ferdinand ravnal kasneje, ko je z izjemo Tirolske in avstrijskih prednjih dežel prevzel vse posesti nemške veje Habsburžanov in postal eden ključnih dejavnikov evropske politike. Vendar protireformacija ni povsod stekla po notranjeavstrijskem scenariju, Ferdinandova politika je na Češkem, Ogrskem ter ponekod v Cesarstvu doživela oborožen odpor in potem izzvala poseg drugih evropskih sil v Cesarstvo,⁹ s tem pa je pragmatični, realen politični moment končno postal pomembnejši od zavezništev na konfesionalni osnovi.

Na politične akcije Ferdinanda II. je poleg konfesionalnih ter realnih političnih dejavnikov vplivalo več političnih programov, ki so v Münchnu, Gradcu in Rimu nastajali že vse od konca osemdesetih let 16. stoletja dalje. Tu bomo na kratko omenili le najpomembnejše. Graški dvor se je pri izvajanju protireformacije in discipliniranju stanov zgledoval pri svojem bavarskem sorodstvu – Wittelsbachih. Bavarski vojvode so namreč svojo premoč nad plemiško opozicijo utrjevali že od leta 1568 dalje, s tem pa je Bavarska po oceni Heinricha Lutza postala model »zaprte konfesionalne države«. Medtem ko je nekaj časa kazalo, da bi Notranja Avstrija Karla II. kaj kmalu utegnila postati »protestantska stanovska država«. Bavarski vpliv se je jasno pokazal na konferenci v Münchnu leta 1579, ko so zbrani katoliški knezi dorekli program postopne odprave koncesij protestantom notranjeavstrijskih dežel, papež pa je sklenil poslati v Gradec svojega nuncija. Kljub močnemu vplivu in ugledu, ki so ga pri Habsburžanih uživali Wittelsbachi, med drugim sta bila oba notranjeavstrijska deželna kneza, Karel II. kot Ferdinand (III.), poročena z bavarskima vojvodinjama, je Bavarska za graški dvor še dolgo ostala le težko dosegljiv ideal.¹⁰

Med političnoprogramske spise lahko štejemo tudi testament Ferdinandovega očeta nadvojvode Karla II. z dne 1. julija 1584. Z njim je Karel II. uredil nasledstvo in svojim potomcem med drugim naročal:

»Tako hočemo mi povsem očetovsko in resno spodbuditi in prositi, da naši sinovi in hčere ne le sami osebno, temveč skupaj z drugimi visokimi krščans-

⁵ Valvasor: *Čast in slava*, 2. zvezek, VII. knjiga, str. 464.

⁶ Avtor poglavja o Ferdinandu II. v X. knjigi bi lahko bil tudi Erasmus Francisci. (Valvasor: *Čast in slava*, 3. zvezek, X. knjiga, str. 360).

⁷ Albrecht: Ferdinand II., str. 129.

⁸ *Die Kaiser*, str. 545.

⁹ Prav tam, str. 540–549; Albrecht: Ferdinand II., str. 125–141.

¹⁰ Kohler: Bayern als Vorbild, str. 387, 401–403.

kimi in svetnimi oblastniki stanovitno in vse do svoje smrti ostanejo in vztrajajo pri spodbujajoči katoliški veri, to naj ohranijo tudi v naših deželah in kolikor je mogoče odpravijo škodljivo sektaštvo. Naj tudi pazijo, da bodo v urade deželnih glavarja, upravitelja, vicedoma ter v druge urade, na dvor in tudi sicer v deželo sprejemali in zaposlovali naše stare zveste služabnike (za to jih je treba k temu pripraviti) in take osebe, ki so prave stare katoliške vere, pri tem pa je treba tudi pred drugimi in tujimi najprej misliti na naše katoliške deželane.»¹¹

Osem let po Karlovi oporoki in dve leti po njegovi smrti je (13. aprila 1592) Sveti sedež novemu graškemu nunciju Girolamu Portii poslal posebno papeško inštrukcijo. V Rimu so smernice za Portievo delovanje v Notranji Avstriji izdelali pod vodstvom papeža Klemena VIII. (pontifikat 1592–1605), in sicer na podlagi izkušenj prejšnjih dveh graških nuncijev, Marchesa Germanica Malaspine in Giovannija Andreae Caligarija.¹² Nunciji so v Rim pošiljali tedenska poročila o cerkvenih in političnih razmerah na svojem območju in zlasti v Notranji Avstriji postali pomembna opora deželnemu knezu pri konfesionalno-političnem merjenju moči s stanovi.¹³ Klemen VIII. je v svoji inštrukciji iz leta 1592 odločno posege v politiko ter glede tedaj še mladoletnega nadvojvode Ferdinanda, ki je študiral pri jezuitih v Ingolstadt, svetoval, naj ta kljub drugačnim željam številnih ostane na Bavarskem in nadaljuje šolanje ter si pridobi dobro izobrazbo. S političnoprogramskega stališča je najpomembnejša točka inštrukcije navdilo, naj bo notranjeavstrijskim deželnim knezom pojasnjeno, da imajo pravico izbrati vero svoje dežele ter da nobeden od njihovih podložnikov ne more izpovedovati drugačne vere kot oni sami.¹⁴ To pravno možnost – *ius reformandi* – je vsem deželnim knezom Cesarstva dajal že augsburški verski mir iz leta 1555, saj je za vzpostavitev reda v cesarstvu določil načelo *cuius regio eius religio*.¹⁵ Vendar so to v različnih delih Cesarstva izvajali različno intenzivno, odvisno od politične moči posameznih katoliških ali protestantskih deželnih knezov.¹⁶

¹¹ »Inmassen wir dann auch nit allain sy vnsere Sühn vnd Töchter für ire Personen zu angeregter Catholischen religion, in derselben neben andern hohen Christlichen vnd weltlichen Potentaten stanthafft Zuerpleiben vnd bis in ir endt darin zuuerharren, Solliches auch in unsern Landen zuerhalten, vnd das schödlich Sectisch wesen souill möglich auszureiten, Sonder auch sich dahin zubearbeiten, in iren Regierungen, auch Zu Landtschaubtmanschaften, Verwesereyen, Viezdomb: und andern Ämptern, zu Hof, vnd sonst allenthalben in Landen die alten vnsere getreue Diener (wofer sy darzue Zubewegen) vnd solliche Personen, so der alten waren Catholischen religion seyen, Zunemben, vnd Zugebrauchen, Darunter auch vnsere Catholische Landleit vor andern vnd frembden Zubedenkhen, ganz Vätter: vnd erstlich hiemit ermont vnd ersuecht haben wollen.« (Hurter: *Geschichte*, 1. Band, št. LXXV, str. 528).

¹² Benedik: Instrukcija, str. 16–41.

¹³ Rainer: *Die Grazer Nuntiatur*, str. 290, 294.

¹⁴ Navodilo, kako poskrbeti za vzpostavitev katoliške vere v deželah Štajerski, Koroški in Kranjski, kjer ljudstva zahtevajo svobodo vesti in druge ugodnosti, kot se papeška inštrukcija imenuje, je sestavljeno iz dveh delov. Prvi nazorno riše razmere v omenjenih deželah, drugi pa predlaga ukrepe za odpravo danih razmer. Navodilo vidi glavno slabost, ki je omogočila vzpon protestantizma, v izprijenosti katoliške duhovščine, še zlasti žgoči problem konkubinata. Novi nuncij naj bi zato ob soglasju nadvojvode Ernesta izvedel temeljito vizitacijo. Poleg tega naj bi odprli jezuitski kolegiji in škofijska semenišča, razmislili pa tudi o ustanovitvi dveh novih škofij, in sicer na Koroškem in Goriškem. Papeški dvor se je dobro zavedal nevarnosti prodora protestantskih idej prek Beljaka v Italijo. Ugotoviti je bilo potrebno, kako odpraviti koncesije, dane protestantom. Sam nuncij naj se ne bi izpostavljal, temveč naj bi reforme po njegovih smernicah vodili deželni knez in škofje. V javne službe naj bi prišli katoličani, deželne kneze naj bi opomnili na njihovo *ius reformandi*. Za zgled naj bi bila graškemu dvoru Bavarska. (Benedik: Instrukcija, str. 16–41).

¹⁵ Dolinar: *Die Gegenreformation*, str. 326; Schindling: *Die Habsburger*, str. 293–295; Gruden: *Zgodovina*, str. 819.

¹⁶ *Ius reformandi* so najprej izkoristili protestantski knezi ter svoje teritorije v cesarstvu uredili po lastnih konfesionalnih nazorih (med prvimi, na primer: Hessen, Württemberg). Ob koncu 16. stoletja so jim sledili katoliški teritoriji: Fulda, Jülich–Cleve–Berg, Vestfalija, Würzburg,

Sklicevanje na *ius reformandi* je bil tudi ključni element najpomembnejšega političnega programa – spomenice lavantinskega škofa ter namestnika Notranje Avstrije Jurija Stobeja Palmburga (škofoval 1584–1618)¹⁷ z dne 20. avgusta 1598. Stobejeva spomenica, pripravljena na Ferdinandovo pobudo, je nato ključno zaznamovala nadvojvodove politične akcije. Spomenico je v slovenskem zgodovinopisju do sedaj najpodrobneje obdelal Josip Gruden, zato se tu držimo njegovega povzetka. Lavantinski škof je deželnemu knezu svetoval, naj protireformacijo začne takoj, ne meneč se za vojno s Turki, ter zavrnil strah pred oboroženim uporom protestantov. Zavrnil je drugi dve alternativni izvedbi protireformacije, in sicer uporabo sile ter javne disputacije. Nadvojvoda naj v skladu s svojo deželnoknežjo pravico odredi, naj bodo vsi njegovi podložniki katoliški, ter omogoči izselitev tistim (*ius emigrandi*),¹⁸ ki se ne bi hoteli spreobrniti. Po drugi strani naj poskrbi za red in mir, nepristransko sodstvo ter cenovno dostopnost živil. Same protireformacije naj ne izvaja pri vseh stanovih hkrati, temveč postopno, začenši s predikanti v Gradcu. Stobej je še zavrnil ideje o uvedbi inkvizicije v deželah Štajerski, Koroški in Kranjski, saj tukajšnji protestanti svojo vero izražajo javno in svobodno, hkrati pa mnogi med njimi opravljajo najvišje službe v vojski in upravi.¹⁹ Za inkvizicijo je bilo v omenjenih treh deželah po Stobejevem mnenju že prepozno, za obrambo katoliške vere pa bi jo lahko uporabili v primorskih deželah: Goriški, Gradiški, na Tolminskem, v Reškem glavarstvu, Trstu, na Idrijskem, v Ogleju in drugod v italijansko govorečih krajih, v katere protestantizem še ni tako močno prodr.²⁰

Ferdinand je imel očitno na izbiro štiri različne predloge za izvedbo protireformacije v svojem dominiju, in sicer: uporabo oborožene sile, mirno pot prepričevanja z javnimi disputacijami, inkvizicijo ter Stobejev legalistično-pragmatični program postopne odprave protestantizma, ki je naposled prevladal. Nadvojvoda je uporabil *ius reformandi* ter svoje početje dodatno »legaliziral« s tem, da stanovom ni potrdil verskih koncesij, ki jim jih je leta 1578 v Brucku na Muri podelil njegov oče Karel II.²¹

Ferdinandov oče nadvojvoda Karel II. je bil, za razliko od svojega sina, vsaj do sklenitve bruške verske pacifikacije, konciliantnega katoliškega stališča ter je v skladu s politiko svojega očeta, cesarja Ferdinanda I., in brata, cesarja Maksimilijana II., vodil kompromisno politiko do pripadnikov augsburške veroizpovedi v svojih deželah. Karel je šele po sklenitvi bruške pacifikacije, nemara tudi pod pritiskom svojih strogo katoliških bavarskih sorodnikov in papeža, ubral tršo politiko postopnega krčenja protestantskih koncesij.²² Njegov sin Ferdinand je bil odločnejši in je že od samega začetka vodil trdo rekatolizacijsko politiko.²³ Sašo Jerše dokazuje, da je Ferdinand svojo knežjo oblast štel za sakralno zadevo, ustavni koncept, ki ga je zastopal, pa je bil sakralizirano patriarhalen. Jedro Ferdinandovega političnega imaginarija je bila predstava o kne-

---

Salzburg in Bavarska. Zanimiv primer je Kurpfalz, ki je med letoma 1563 in 1583 večkrat zamenjal svojo konfesionalno podobo (izmenjevali so se luteranski in kalvinski deželni knezi, ki so deželo reformirali po svoje). Habsburžani so zaradi turške nevarnosti in politične moči zaostajali in popolne konfesionalizacije kljub postopnim protireformacijskim ukrepom do konca 16. stoletja še niso izvedli. (Duhr: *Geschichte der Jesuiten II.*, str. 1–4; Gruden: *Zgodovina*, str. 819; Schindling: *Die Habsburger*, str. 293–295; Dolinar: *Die Gegenreformation*, str. 326).

¹⁷ Gruden: *Zgodovina*, str. 817.

¹⁸ Dolinar: *Die Gegenreformation*, str. 332.

¹⁹ Gruden: *Zgodovina*, str. 818.

²⁰ Josip Gruden je v svoji sintezi obravnaval celotno vsebino spomenice, August Dimitz pa se je posvetil le tistemu delu, v katerem lavantinski škof zavrača inkvizicijo na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem ter jo predlaga za primorska gospostva. (Dimitz: *Geschichte III.*, str. 279). Glej še Dolinar: *Die Gegenreformation*, str. 331–332).

²¹ Dolinar: *Die Gegenreformation*, str. 331.

²² Jerše: *Vera, upanje, oblast*, str. 73–74.

²³ Prav tam, str. 85.

Anonimni avtor, Cesar Ferdinand II.
(NMS, Grafični kabinet, inv. št. G-596, foto:
Tomaž Lauko)

zu, ki je za svoje podložnike odgovoren kot oče za svoje otroke, vendar poleg očetovske srčnosti in miline premore tudi ostrino in od svojih podložnikov terja brezpogojno poslušnost. Kot meje svoje oblasti je priznaval deželno ustavo ter krščansko etiko po katoliškem nauku. S sakralizirano patriarhalnim političnim imaginarijem je bila imanentno povezana tudi skrb deželnega kneza za »pravovernost« njegovih podložnikov po nauku »edino zveličavne« katoliške Cerkve.²⁴ V ta kontekst želimo postaviti Ferdinandov patent z dne 12. novembra 1599, ki je vzorčni primerek iz vrste njegovih protireformacijskih ukrepov s časa na prelomu iz 16. v 17. stoletje, dekret pa je gotovo eden glavnih znanilcev konca protestantizma med meščani in kmeti v deželi.

Knezu nasproti so stali deželni stanovi treh dežel, ki so v skladu s svojim pogodbenim konceptom dvojne pokorščine zagovarjali tako imenovano mešano ustavo,²⁵ po kateri so bili sami nosilci deželnega ustavnega reda, deželni knez pa le njegov zaščitnik in porok.²⁶ Naposled je Ferdinand uveljavil svoj prav, s tem pa deželnoknežji princip ureditve gospodstva v deželi. Dne 1. avgusta 1628 je, takrat že skoraj devet let cesar Ferdinand II., izdal patent o spreobrnitvi ali izgonu protestantskega plemstva notranjeavstrijskih dežel, s tem pa je protestantizem dokončno potisnil v ilegalo.²⁷ Vendar je treba tu dodati, da protireformacija nikakor ni bila hiter proces, ki bi z nekaj dekreti spremenil konfesionalno podobo dežele, temveč prej počasna tranzicija, pri čemer je k restituciji katolicizma verjetno vsaj v enaki meri kot protireformacijski ukrepi pripomogla katoliška obnova.²⁸ Vzrok za to, da je protireformacija napredovala tako počasi, je bil tudi, da je imela zgodnjenovoveška »segmentirana« država na voljo neprimerno manjši in šibkejši birokratski aparat kot »konsolidirane« moderne države od druge polovice 18. stoletja dalje.²⁹

Politične razmere ob Ferdinandovem nastopu vladavine

Ko je deželni knez notranjeavstrijskih dežel nadvojvoda Karel II. 10. julija 1590 v Gradcu umrl, je za seboj zapustil konfesionalno in poli-

²⁴ Prav tam, str. 96–97.

²⁵ »status mixtus« (Prav tam, str. 85).

²⁶ Prav tam, str. 98.

²⁷ ARS, AS 1097, 3. mapa, Cesarski patenti 1620–1700, št. 110.

²⁸ Glej Benedik: Odgovor ljubljanskih škofov, str. 41–66.

²⁹ Tilly: *Evropske revolucije*, str. 34–48.

tično razklano državno tvorbo v personalno in realno unijo povezanih dežel Štajerske, Koroške, Kranjske, Goriške z Gradiško ter mest Trsta in Reke.³⁰ Mladoletni prestolonaslednik Ferdinand je še študiral na jezuitski univerzi v bavarskem Ingolstadtu. Politični konflikt med katoliško dinastijo in pretežno protestantskimi stanovi se je nekoliko umiril, nekateri Karlovi protireformacijski ukrepi iz osemdesetih let so celo izgubili veljavo, tako so v mnogih mestih katoliškim ponovno sledili protestantski sodniki.³¹

Prvi je regentstvo nad notranjeavstrijskim dominijem prevzel nadvojvoda Ernest.³² Stanovi so brez uspeha zahtevali njegovo potrditev bruškega libela, v nastalem sporu je nato posredoval cesar Rudolf II. in odločil, naj do začetka vladanja nadvojvode Ferdinanda vse ostane tako, kot je bilo v času Karla II., kar pa pomeni, da pacifikacija *de iure* ni bila potrjena, vendar so njena določila *de facto* veljala. To je omogočilo, da so se dne 24. marca 1592 kranjski deželni stanovi poklonili komisarjem regenta v Ljubljani.³³ 22. junija 1593 so združene notranjeavstrijske čete v bitki pri Sisku uničujoče potolkle turško vojsko,³⁴ vendar zmage niso izkoristile zaradi neodločnosti vodstva in primanjkovanja provianta, bitka je celo sprožila trinajst let trajajočo vojno.³⁵ Leta 1593 je regent Ernest postal cesarski namestnik na Nizozemskem in notranjeavstrijske dežele je za dve leti v upravo dobil nadvojvoda Maksimilijan III.³⁶ Pod enakimi pogoji kot predhodniku so se 9. novembra 1593 stanovi poklonili tudi Maksimilijanu.³⁷

Maja 1595 je oblast v Gradcu naposled prevzel prestolonaslednik, nadvojvoda Ferdinand, kljub temu je bila njegova vlada do Ferdinandove dopoljne polnoletnosti decembra 1596 provizorična. Potem pa se je ponovno odprlo vprašanje sprejetja bruškega libela med deželne privilegije. Pri dednih poklonitvah je bila tradicionalno prva na vrsti Štajerska. Tamkajšnji deželni zbor je zahteval svobodo veroizpovedi, Ferdinand pa zvestobo stanov. Ko so ti naposled popustili, je bila 12. decembra 1596 v Gradcu dedna poklonitev. Naslednja je bila 28. januarja 1597 na vrsti Koroška ter 13. februarja Kranjska.³⁸ Privolitev stanov v dedno poklonitev brez potrditve bruške pacifikacije je dejansko pomenila zmago katoliške stranke, stanovi so sicer še naprej vzdrževali konfesionalno opozicijo deželnemu knezu, vendar je ta prevzel iniciativo in začel izvajati protireformacijo.

Sicer je še v času regentstva, v prvi polovici devetdesetih let, v mestih in trgih protireformacija postopno napredovala, a so se stanovi upirali, pogoste pa so bile tudi ostre polemike na deželnih zborih med evangeličanskim plemstvom in katoliškimi prelati. Stanovi so večkrat odrekli davčne privolitve ter v Gradec pošiljali razne pritožbe. Vendar je rekatolizacija mest in trgov po mnenju Augusta Dimitza vse bolj slabila protestantsko stranko v deželnem zboru, izgubljenih mest in trgov ni bilo več mogoče pridobiti za protestantizem.³⁹

Ljubljanski stolni dekan Tomaž Hren je tako lahko poročal, da so v Ljubljani leta 1596 prvič po letu 1573 s procesijo praznovali Marijino vnebovzetje, očitno je imelo mesto do tedaj pretežno protestantski značaj. Vendar je Hren tu verjetno naredil napako, saj je o dogodku pisal po spominu nekaj let pozneje. Prva vnovična procesija na dan Marijinega vnebovzetja je v resnici potekala že

³⁰ Gruden: *Zgodovina*, str. 798; Dolinar: *Die Gegenreformation*, str. 331.

³¹ Gruden: *Zgodovina*, str. 798.

³² Nadvojvoda Ernest je bil četrti otrok cesarja Maksimilijana II., 15. junij 1553–20. februar 1595. (*Die Kaiser*, str. 526).

³³ Gruden: *Zgodovina*, str. 799–800.

³⁴ Klun: *Archiv I.*, str. 48.

³⁵ Simoniti: *Fanfare*, str. 97.

³⁶ Nadvojvoda Maksimilijan III. je bil deveti otrok cesarja Maksimilijana II. (12. oktober 1558 – 2. november 1618). (*Die Kaiser*, str. 527).

³⁷ Gruden: *Zgodovina*, str. 800–801.

³⁸ Prav tam, str. 815–816.

³⁹ Dimitz: *Kurzgefasste Geschichte*, str. 81.

leto prej, torej 1595. Hrenov opis dogodkov je verjetno pristen, pravi namreč, da je procesija izzvala negodovanje in roganje meščanov, medtem ko so katoličani molili k Bogu za krščansko vojsko, ki je ravno tisti čas oblegala Petrinjo.⁴⁰ Ljubljanske mestne oblasti so bile tedaj večinoma protestantske, leta 1596 je v mestnem svetu katoliško stranko zastopal le sodnik Lenart Job.⁴¹

V drugi polovici devetdesetih let so se začele vse bolj zaostrovati konfesionalno-politične napetosti, leta 1596 pa so bile take, da so se protestantski stanovi 18. junija 1596 zbrali na ločenem deželnem zboru in oblikovali tudi svoj odbor.⁴² Poskus prozopografije protestantskega odbora Kranjske je narejen po noticah v *Carnioliae Pragmaticae*. Protestantski odbor so sestavljali: deželni upravnik Nikolaj Bonomo,⁴³ Ludvik Thurn,⁴⁴ deželni upravitelj Jurij Khisl,⁴⁵ Herbard Auersperg,⁴⁶ Andrej Paradeiser,⁴⁷ Ditrih Lamberg,⁴⁸ Ludvik Sauer,⁴⁹ Krištof Moscon,⁵⁰ Janez Bonomo,⁵¹ Aleksander Paradeiser,⁵² prejemnik Sigesdorf,⁵³

⁴⁰ Hren: Memorial, str. 37–38.

⁴¹ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 277–280.

⁴² Vprašanje ločenega zasedanja protestantskih članov deželnega zbora ostaja odprto, Peritzhoff v *Carnioliae Pragmaticae* piše, da so 18. junija 1596 protestanti imeli svoj ločeni deželni zbor in odbor, citat: »... unter 12. Junii haben die lutherische, und Evangelische Stände Separatim, ihre Landtäg, und ausschus gehalten, ...«. Ta notica odpira več možnih razlag, morda je šlo le za neformalno srečanje, reden posvet o verskih zadevah ali pa za secesijo na konfesionalni osnovi znotraj stanov. (ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica*, Pars I., Prot. 7, Paragraf 15).

⁴³ Nikolaj Bonomo (*Niclas* ali *Nicolaus Bonhomo*). Po Valvasorju je osemnajsti deželni upravnik na Kranjskem svojo službo opravljal med letoma 1595 in 1598. Umrli je 4. marca v Gradcu, kamor so ga poslali stanovi. Prej je dolgo časa (med letoma 1578 in 1591) služboval kot štiriintrideseti kranjski deželni vicedom. (Valvasor: *Die Ehre*, 3. Band, IX. Buch, str. 71, 81).

⁴⁴ Ludvik grof Thurn pri Valvasorju posebej ni naveden. (Gratzky: *Repertorium*, str. 89).

⁴⁵ Jurij Khisl baron Fužinski (*Georg Kijßl Freyherr zu Kaltenbrunn*). Po Valvasorju devetinštirideseti deželni upravitelj na Kranjskem, svojo službo je opravljal med letoma 1592 in 1599, stanovi so ga leta 1594 poslali na državni zbor v Regensburg, ki je bil sklican zaradi turške nevarnosti. (Valvasor: *Die Ehre*, 3. Band, IX. Buch, str. 76).

⁴⁶ Peritzhoff v *Carnioliae Pragmaticae* navaja le »gospod Auersperg« (ARS, AS 2, *Deželni stanovi za Kranjsko*, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica*, Pars I., Prot. 7, Paragraf 15). Na podlagi Valvasorjevih seznamov in drugih notic v *Carnioliae Pragmaticae* lahko sklepamo, da je bil to baron Herbard Auersperg (1574–1618), vrhovni dedni deželni komornik in vrhovni deželni maršal na Kranjskem in v Slovenski marki, kranjski deželni upravitelj leta 1594, stanovski poverjenik med letoma 1607 in 1610, ki se je leta 1599 v deželnem zboru skoraj spopadel z deželnim vicedomom Jožefom Rabatto. (Valvasor: *Die Ehre*, 3. Band, IX. Buch, str. 70, 87; Preinfalk: *Auerspergi*, str. 446).

⁴⁷ Andrej Paradeiser (*Andreas* ali *Andree Paradeyser*) je bil po Valvasorju med kranjskimi poverjeniki v letih: 1592 in 1594; med letoma 1597 in 1599 je služboval tudi kot kranjski deželni vicedom. (Valvasor: *Die Ehre*, 3. Band, IX. Buch, str. 81 in 87). V *Slavi vojvodine Kranjske* se sicer pojavlja: *VII. knjiga*, stran 465; *IX. knjiga*, strani 81, 87; *XII. knjiga*, stran 34. (Gratzky: *Repertorium*, str. 60).

⁴⁸ Ditrih pl. Lamberg (*Dietrich von Lamberg*) pri Valvasorju posebej ni naveden (Gratzky: *Repertorium*, str. 45–46).

⁴⁹ Ludvik pl. Sauer, nemara gre za Janeza Ludvika Sauerja, (Valvasor: *Čast in slava*, 2. zvezek, *VII. knjiga*, str. 456), ki so ga stanovi januarja 1599 poslali v Gradec. Manj verjetno je, da gre za Ludvika Kamila Suarda (*Ludwig Camillo Suarda* ali *Ludovicus Camillus Suarda*). Petintrideseti kranjski deželni vicedom, službo je opravljal med letoma 1591 in 1597. (Klun: *Archiv I*, str. 96). Poleg tega je bil večkrat kot komisar v službi deželnega kneza. (Valvasor: *Die Ehre*, 3. Band, IX. Buch, str. 81).

⁵⁰ Krištof pl. Moscon (*Christoph Moschcon*) se pri Valvasorju posebej ne pojavlja. (Gratzky: *Repertorium*, str. 52).

⁵¹ Janez Bonomo (*Hannß Pönhomb* ali *Hanns Bonham*) se v Gratzkijevem *Repertoriju* posebej ne navaja (Gratzky: *Repertorium*, str. 11), vendar ga je v *Slavi moč najti* med poverjeniki za leto 1596. (Valvasor: *Die Ehre*, 3. Band, IX. Buch, str. 87).

⁵² Aleksander Paradeiser (*Alexander Paradeyser*) je bil verjetno vpliven mož, saj je bil po Valvasorju med kranjskimi poverjeniki v letih: 1597–1598, 1599, 1600–1601, 1602, 1603 in 1604. (Valvasor: *Die Ehre*, 3. Band, IX. Buch, str. 87).

⁵³ Neidentificiran, sicer so Sigesdorfi pri Gratzkiju omenjeni na strani 82 in 83. (Gratzky: *Repertorium*, str. 82–83).

Maks Gall,⁵⁴ gospod Raunach,⁵⁵ gospod Neuhaus,⁵⁶ kranjski mestni sodnik⁵⁷ ter predstavniki Novega mesta.⁵⁸

Dedna poklonitev leta 1597

Leto 1597 je v deželo in zlasti v prestolnico Ljubljano prineslo več politično-konfesionalnih sprememb. 21. januarja 1597 sta namreč v kranjsko prestolnico prispela prva dva jezuita (v Ljubljano je jezuite povabil škof Janez Tavčar, od leta 1584 namestnik notranjeavstrijskih dežel,⁵⁹ jezuitski kolegij v Ljubljani pa je nato s posebnim brevom ustanovil papež Klemen VIII. 23. marca 1596).⁶⁰ Tema so se kmalu pridružili še drugi. V maju je jezuitska šola v Ljubljani že začela pouk⁶¹ in kmalu postala pomembna opora katoliški obnovi in protireformaciji.

Kmalu za prvima jezuitoma je v Ljubljano 8. februarja 1597 prispel še deželni knez, nadvojvoda Ferdinand, s svojim spremstvom⁶² ter se nastanil v škofovi palači. V Ljubljano sta ob poklonitvi prispeli tudi delegaciji iz Trsta in Reke.⁶³ Dva dni kasneje, 10. februarja, je začel zasedati kranjski deželni zbor. Od njega so cesarski komisarji zahtevali dedno poklonitev, potem pa se je začela ostra polemika. Protestantsko stališče je zastopal grof Ahacij Thurn, ki je zahteval, da bodoči deželni knez še pred dedno poklonitvijo reši vse verske pritožbe stanov ter jim prizna popolno versko svobodo. Temu se je uprl ljubljanski stolni dekan Tomaž Hren in dosegel, da je deželni zbor privolil, da bodo verske pritožbe obravnavane s tem pa je po dedni poklonitvi, s tem pa je katoliška, deželnemu knezu zvesta stranka dosegla pomembno politično zmago.⁶⁴ Po drugi strani so tudi ljubljanski jezuiti Ferdinandu svetovali, naj stanovom ne potrdi verskih koncesij iz bruške pacifikacije, in se tako že takoj po svojem prihodu aktivno vključili v politično življenje konfesionalno razklane dežele.⁶⁵ August Dimitz sklepa, da se je protestantska stranka v deželnem zboru v času dedne

⁵⁴ Maks pl. Gall (*Maximilian* ali *Max von Gall*) naj ni bil po Valvasorju leta 1599 med stanovskimi poverjeniki (Valvasor: *Die Ehre, 2. Band, VII. Buch*, str. 465), vendar se nato v seznamih poverjenikov v IX. knjigi ne pojavi (Valvasor: *Die Ehre, 3. Band, IX. Buch*, str. 87).

⁵⁵ Neidentificiran, (*Herr von RAUNACH*) pri Gratzju so Raunachi omenjeni na strani 72. (Gratzy: *Repertirium*, str. 72).

⁵⁶ Neidentificiran. V Gratzjevem Repertoriju se od članov družine Neuhaus pojavlja le Franz von Neuhaus (1578), in sicer je v *Slavi* govora o njem v II. knjigi, na strani 441. (*Herr von NEÜHAUS*) (Gratzy: *Repertirium*, str. 54).

⁵⁷ Neidentificiran.

⁵⁸ *Herr Landts Verwalter Herr NICOLAUS PONOMB, Herr Graff Ludovicus von THURN, Herr Landts Verweser Herr Küsl, Herr von AURSPERG, Herr ANDREAS PARADAISER, Herr Dietrich von LAMBERG, Herr LUDOVICUS von SAUVER, Herr CHRISTOPH MOSCHCON, Herr Hannß PONHOMB, Herr ALLEXANDER PARADAISER, Herr Einnember von Sigerstofff, Herr Max Gall, Herr von RAUNACH, Herr von NEÜHAUS, Herr von Crainburg, die von Rudolsfwerth.* (ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I*, Prot. 7, Paragraf 15).

⁵⁹ Dolinar: *Die Gegenreformation*, str. 328–329; Klun: *Archiv I*, str. 89.

⁶⁰ Gruden: *Zgodovina*, str. 802–803.

⁶¹ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 280.

⁶² Ferdinandovo spremstvo so sestavljali: mati, vojvodinja Marija, nadvojvode Maksimilijan, Ernest in Leopold ter nadvojvodinje Gregorija, Maksimilijana in Margareta. (Valvasor: *Die Ehre, 3. Band, X. Buch*, str. 353).

⁶³ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 280.

⁶⁴ Še preden so se decembra 1596 v Gradcu začele dedne poklonitve je papež Klemen VIII. svaril notranjeavstrijskega namestnika ljubljanskega knezoškofa Janeza Tavčarja, naj nadvojvoda ob dedni poklonitvi stanovom ne prizna nikakršnih konfesionalnih koncesij. Ferdinand nato res ni privolil v določanje pogojev za dedno poklonitev s priznanjem bruške pacifikacije, uspel, ter dedne poklonitve treh dežel sprejel, ne da bi bil stanovom karkoli obljubil. (12. december 1596 Gradec, 28. januar 1597 Gosposvetsko polje, 13. februar 1597 Ljubljana). (Gruden: *Zgodovina*, str. 816).

⁶⁵ *Historia annua*, str. 21.

poklonitve dejansko že znašla v manjšini, to pa naj bi se pokazalo s tem, da ji ni uspelo verskih pritožb predati pred dedno poklonitvijo.⁶⁶ Deželni knez je ob pomoči stolnega dekana Hrena in jezuitov uveljavil svojo voljo in 13. februarja v škofijski palači in ne v deželni hiši sprejel dedno poklonitev stanov.⁶⁷ Jezuitski letopis dedno poklonitev komentira s temi besedami:

»Tako po našem prihodu je prišel presvetli nadvojvoda Ferdinand, da bi od svoje vojvodine Kranjske sprejel prisego zvestobe. Naši so se morali zelo truditi, da ne bi bila s prisego podeljena in sprejeta kakšna obljuba, ki bi dovoljevala luteransko krivo vero, in z božjo pomočjo je zadeva uspela, kakor so želeli.«⁶⁸

Konfesionalno politični konflikt se je zelo očitno pokazal tudi v prisežnih vzorcih. Prvi je s katoliško formulo »Tako nam Bog pomagaj in vsi svetniki« prisegel nadvojvoda, nato so po protestantsko »Tako nam Bog pomagaj in sveti evangelij«⁶⁹ prisegli še deželni stanovi. Potem so bili na vrsti topovske salve z ljubljanskega gradu ter pogostitev in ples v deželni hiši. Po dedni poklonitvi novemu vladarju so se vrstile številne cerkvene in posvetne slovesnosti, dokler ni Ferdinand 19. februarja zapustil Ljubljane.⁷⁰

Zaradi moči protestantizma v notranjeavstrijskih deželah so tukajšnji politični razvoj pozorno spremljali tudi v Rimu. Graški nuncij Girolamo Portia je o dogajanju sproti obveščal Sveti sedež, tam pa so bili zadovoljni z njegovimi poročili o ugodnem zaključku kranjskega deželnega zbora,⁷¹ Portio je Rim obvesti tudi, da je bil papež zadovoljen z razpletom v Ljubljani, ugodnim za katoliško stranko, še zlasti zato ker je Portia v svojih prejšnjih pismih svaril, da utegne pred dedno poklonitvijo priti do težav. Papež je tudi zelo cenil, da je nadvojvoda tako trdno branil svoja stališča.⁷² Nuncij je v Rim poročal še, da mu je nadvojvoda sam zaupal, kako je v Celovcu poleg dedne poklonitve dosegel tudi odvzem neke cerkve protestantom in da so jo nato »reformirali« katoliški duhovniki. Stvari naj bi po nadvojvodovem mnenju še lažje potekale na Kranjskem, saj je lahko vsak dan ugotavljal, kako se širi katoliška vera.⁷³

Deželni knez se je po uradnem prevzemu oblasti hitro lotil dela in odločno nastopil, medtem ko se je v deželi krepil katolicizem. Na Hrenovo pobudo so 24. aprila 1597 v grajski kapeli prvič po sedemintridesetih letih ponovno proslavili praznik deželnega zaščitnika sv. Jurija.⁷⁴ 27. avgusta 1597 je v Gradcu umrl ljubljanski škof in notranjeavstrijski namestnik Janez Tavčar (škofoval 1580–1597)⁷⁵ in 18. oktobra je nadvojvoda na njegovo mesto⁷⁶ postavil dotedanjega stolnega dekana Tomaža Hrena (škofoval 1597–1630),⁷⁷ vendar je ta na potrditev iz Rima zaradi nasprotovanja graške nunciature čakal še vse do 12. septembra 1599. Takrat ga je v Gradcu apostolski nuncij Portia posvetil v ško-

⁶⁶ Dimitz: *Kurzgefasste Geschichte*, str. 85.

⁶⁷ Gruden: *Zgodovina*, str. 816; Dimitz: *Geschichte III.*, str. 271.

⁶⁸ *Historia annua*, str. 21.

⁶⁹ *Als vns Gott helff / vnd alle Heilligen in Als vns Gott helff / vnd das Heilig Evangelium* (ARS, AS 1073, 1/7r, *Landts=Handtvesst Deß Löblichen Hôzogthumbs Crain [...]. Laybach, 1687*, str. 77–78).

⁷⁰ Dimitz: *Geschichte III.*, str. 271.

⁷¹ Pismo Portii, datirano Rim, 22. februar 1597. (*Grazer Nuntiatur 4. Band*, št. 260, str. 301).

⁷² Pismo Portii, datirano Rim, 1. marec 1597. (*Grazer Nuntiatur 4. Band*, št. 262, str. 302–303).

⁷³ Pismo kranjskega deželnega vicedoma Jožefa Rabatte v Rim, datirano Dunajsko Novo mesto po 1. marcu 1597. (*Grazer Nuntiatur 4. Band*, št. 264, str. 304–306).

⁷⁴ Dimitz: *Geschichte III.*, str. 274; Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 280.

⁷⁵ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 281; Klun: *Archiv I.*, str. 89.

⁷⁶ Dimitz: *Kurzgefasste Geschichte*, str. 85.

⁷⁷ Klun: *Archiv I.* str. 89–90.

fa.⁷⁸ Novi odločni škof je skupaj z jezuiti pomembno okrepil katoliško stranko v Ljubljani. Jezuiti so se v svojem poročilu za leto 1597 pohvalili:

»Naš prihod in naša navzočnost v Ljubljani sta dvignila srca katoličanov, ki so ne le v mestu, marveč v vsej deželi že skoraj povsem obupali, upornost krivovercev pa se je uklonila v tolikšni meri, da so se sami čudili sebi in katoličanom, češ, če se je samo v dveh letih katoliška stvar tako okrepila, bo v Ljubljani in na Kranjskem luteranstvu odklenkalo. Tudi kmetje se veselijo, da morejo spet opravljati svoje pobožnosti z dvignjenimi križi, ne da bi se jim kdo posmehoval in na njihova bandera pljuval ali jih obmetaval z blatom.«⁷⁹

Katoliški tabor se je torej postopno krepil, vendar je treba nekatera jezuitska poročila jemati z zadržki, saj so verjetno marsikje pretirana:

»Katoličani so se prej umikali pred krivicami in nadlegovanjem in prosjačili, pogosto so bili tudi žrtve krivih obtožb. Zdaj vsi branijo svoje pravice že bolj pogumno, celo z bojevitimi tožbami. To je uspelo nekako v enem letu.«⁸⁰

Kranjski deželni zbor se je leta 1597 med drugim ukvarjal z župnijo Škocjan pri Turjaku.⁸¹ Že spomladi tega leta je nadvojvoda od Auerspergov, ki so imeli patronatske pravice nad Škocjanom, zahteval, da v župniji nastavijo katoliškega župnika, in zagrozil, da bo v nasprotnem primeru to storil sam.⁸² *Carnioliae Pragmatica* sporoča, da naj bi bila župnija Škocjan Auerspergom celo odvzeta. To je bilo po mnenju stanov v nasprotju z deželnimi svoboščinami, saj je bila župnija pod jurisdikcijo oglejskega patriarha.⁸³ Dokončno je verska komisija župnijo Škocjan pri Turjaku prečesala prihodnje leto.⁸⁴

Kranjski deželni zbor je naposled privolil v 80.000 goldinarjev v sklopu glavne privolitve (*Hauptbewilligung*), stanovi pa so skupaj z nadvojvodo k cesarju v Prago poslali Andreja Paradeiserja zaradi zagotavljanja pomoči cesarstva proti Turkom.⁸⁵

Kranjsko je tega leta prečkala papeška vojska, ki se je proti Italiji vračala s turškega bojišča na Ogrskem, vendar so pri vračanju nastale težave, saj vojski Beneška republika zaradi suma, da s seboj prinaša kugo, ni dovolila prehoda prek svojega ozemlja. Vojsko so zato nameravali vkrcati na ladje v Trstu, pri tem pa je posredoval graški nuncij Girolamo Portia in o svojih potezah obveščal Rim.⁸⁶

3. decembra so stanovi v Ljubljano dobili cesarsko potrditev svojih privilegijev, 20. decembra je tudi nadvojvoda Ferdinand v Gradcu Kranjcem potrdil deželne privilegije, seveda brez verskih koncesij in bruške pacifikacije.⁸⁷

⁷⁸ Dolinar: *Ljubljanski škofje*, str. 111–116; Gruden: *Zgodovina*, str. 820.

⁷⁹ *Historia annua*, str. 23.

⁸⁰ Prav tam, str. 24.

⁸¹ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I.*, Prot. 7, Paragraf 27.

⁸² Rajšp: Protireformacija, str. 208.

⁸³ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I.*, Prot. 7, Paragraf 27. Glej tudi Žnidaršič Golec: Vzroki in okoliščine ustanovitve, str. 7–26.

⁸⁴ Rajšp: Protireformacija, str. 208–209.

⁸⁵ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 837, *Peritzhoff: Regesten der Landtagsabhandlungen 1507–1698, Erbhuldigungs und respective Landtagshandlung vom 1597ten Jar.*

⁸⁶ Pismo Portiji, datirano Rim, 13. december 1597. (*Grazer Nuntiatur 4. Band*, št. 375., str. 402–403).

⁸⁷ Dimitz: *Geschichte III.*, str. 272.

Stopnjevanje pritiska protireformacije

Novi deželni knez je sprva vodil protireformacijsko politiko v obliki omejenih akcij kot njegovi predhodniki. Skrbel je, da so v mestnih svetih večino ponovno dobili katoličani ter da bi onemogočil delo predikantov.⁸⁸

Leta 1598 se je protireformacija v deželnoknežjih mestih nadaljevala z odstavljanjem evangeličanskih uradnikov, mestnih sodnikov in pisarjev. Poseben primer je bila Vipava,⁸⁹ ker predhodnih ukazov v zvezi s protireformacijo niso izvrševali in se je tam ponovno nastanil predikant, poleg tega so vipavski protestanti postavili novo protestantsko pokopališče. Nadvojvoda je zastavnila imetnikoma gospostva ob grožnji z visoko kaznijo 3.000 goldinarjev ukazal, da nehata ščititi protestantske tržane ter deželskemu sodniku in goriškemu župniku ukazal, naj porušita protestantsko pokopališče v Vipavi. Posredovalni poskusi kranjskih stanov,⁹⁰ ki so se, zbrani na deželnem zboru 28. februarja 1598, pritožili zaradi preganjanja protestantov v Vipavi, Kranju in Škocjanu pri Turjaku,⁹¹ so se izjalovili, saj jih je deželni knez označil za upor. Ferdinandov očitke je sprožil veliko negodovanja med protestantskimi člani stanov, grof Ahacij Thurn je na to izjavil, da si stanovi zaradi svoje zvestobe in zvestobe svojih prednikov česa takega niso zaslužili. Protireformacija v Vipavi je bila naposled nepreklicno izvedena.⁹²

Leta 1598 so se kranjski deželni stanovi na moč trudili, da bi dosegli priznanje verskih koncesij, vendar je na deželnem zboru s katoliško stranko potegnil tudi ljubljanski župan Mihael Rosen.⁹³ Dne 16. marca 1598 je bil škof Hren imenovan za deželnega maršala.⁹⁴ Nato so 30. marca 1598 protestantski stanovi Kranjske ponovno sestavili svoj verski odbor, ki so ga tokrat sestavljali: Ahacij Thurn, deželni upravitelj Jurij Khisl, Ludvik Thurn, Lovrenc Egkh, Andrej Paradeiser, Janez Viljem Schnitzenbaum, Janez Ludvik Sauer, Janez Bonomo, Erazem Scheyer, Maksimilijan Gall, Jurij Andrej Kazianer, Volf Engelbrecht Schränckler. Poleg tega so nekaj deželanov poslali v Gradec, kjer naj bi se s tamkajšnjim verskim odborom posvetovali o verskih zadevah.⁹⁵

Dne 3. aprila 1598 je bil proti zagotovilu, da bo izpolnjeval svoje obveznosti, med kranjske deželane sprejet kranjski deželni vicedom Jožef Rabatta,⁹⁶ ena od ključnih osebnosti protireformacije v deželi.⁹⁷ Krepila se je tudi katoliška obnova; 5. maja 1598 so v Ljubljani položili temeljni kamen za kolegij Družbe Jezusove.⁹⁸ Po poročilih jezuitov je vedno več ljudi prestopalo v katoliško vero, ki je pridobivala na ugledu:

⁸⁸ Gruden: *Zgodovina*, str. 817.

⁸⁹ Glej Golec: Meščanska naselja Vipavske, str. 201–230.

⁹⁰ Dimitz: *Geschichte III.*, str. 275–276; Dimitz: *Kurzgefasste Geschichte*, str. 86.

⁹¹ Gruden: *Zgodovina*, str. 822.

⁹² Dimitz: *Geschichte III.*, str. 280; Gruden: *Zgodovina*, str. 822; Dimitz: *Kurzgefasste Geschichte*, str. 86.

⁹³ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 281; Dimitz: *Geschichte III.*, str. 282.

⁹⁴ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I.*, Prot. 7, Paragraf 41, 42.

⁹⁵ Dimitz: *Geschichte III.*, str. 282.

⁹⁶ Baron Jožef Rabatta (*Joseph Freiherr Rabatta*) je kot sedemintrideseti kranjski deželni vicedom služboval med letoma 1599 in 1602. (Klun: *Archiv I.*, str. 96). Leta 1600 je postal član deželnoknežje »reformacijske komisije« na Kranjskem, 1601. je bil tudi deželnozborski komisar in dosegel, da se je pred zasedanji deželnega zbora bralo mašo. Dne 1. januarja so ga v Senju, kamor sta ga kot komisarja poslala cesar matija in nadvojvoda Ferdinand, umorili uporni Uskoki. (Valvasor: *Die Ehre, 3. Band, IX. Buch*, str. 81–82).

⁹⁷ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I.*, Prot. 7, Paragraf 41, 42.

⁹⁸ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 281.

»Od krive vere smo privedli v naročje Cerkve tri plemenite može in prav toliko žena, dalje tri meščane, ki so veljali med svojimi vsekakor za prvake, a tudi nemalo ljudi iz ljudstva.«⁹⁹

Maja in junija 1598 so kranjsko prestolnico pretresli nemiri med katoličani in protestanti. Ob katoliškem prazniku sv. Rešnjega telesa so se nekateri meščani oborožili, za to pa je kranjski deželni vicedom Rabatta terjal odgovor mestnih oblasti. 30. maja pa sta dva protestantska služabnika Janeza Viljema Schnitzenbauma izzvala prepir s katoličani, zato je sodnik enega zaprl, drugi pa se je zatekel pod varstvo svojega gospodarja.¹⁰⁰

Nadvojvoda je 1. julija 1598 znova ukazal, da se sme v mestni svet voliti samo katoličane.¹⁰¹ Nato je vicedom Rabatta 11. julija 1598 deželnemu knezu poslal poročilo in predlagal, da se v notranjem svetu pusti štiri, v zunanjem pa šest protestantov, ker katoličani niso bili dovolj izkušeni. Na seznamu je bilo tudi nekaj ljudi, ki niso bili meščani in niso bili večči nemščine.¹⁰² Ferdinand je odgovoril 18. julija 1598 in privolil v vicedomov predlog, vendar je zahteval, da Ljubljančani med meščane v prihodnje sprejemajo le katoličane.¹⁰³ Jezuiti so dogajanje na magistratu spremljali z budnim očesom in komentirali:

»... presvetli nadvojvoda Ferdinand je ljubljanski mestni svet, v katerem so imeli vedno premoč krivoverci, obnovil tako, da je pustil v notranjem svetu, v katerem je dvanajst mož, samo štiri luterane, v zunanjem, v katerem jih je štiriindvajset, pa šest. Tudi teh bi nikakor ne bil trpel, ko bi imel ob tako majhnem številu katoličanov koga, ki bi ga lahko postavil na njihovo mesto.«¹⁰⁴

Citat daje slutiti, da je moral biti protestantizem v Ljubljani še vedno močan, saj deželni knez v mestnih oblasteh preprosto ni mogel zamenjati vseh protestantov, saj katolikov, kot rečeno, ni imel na voljo. Konfesionalna čistka je otežila delo magistrata, zato so leta 1598 zamujale volitve župana in sodnika ter se zavlekle v avgust.¹⁰⁵ Tega leta je bila dokončno reformirana tudi župnija Škočjan pri Turjaku, kjer so patroni Auerspergi po poročanju jezuitov trideset let vzdrževali dva predikanta, tega leta pa je katolicizem v župniji ponovno vzpostavila deželnoknežja komisija, ki jo je Ferdinand 12. maja poslal pod vodstvom ljubljanskega škofa Hrena, kranjskega vicedoma in nadvojvodovega svetnika Jožefa Rabatte ter stiškega opata Lavrencija Zupana.¹⁰⁶ Zaradi nemoči deželnega kneza v desetletjih prej so si *ius reformandi*, ki jo je augsburški verski mir dodeljeval le deželnim knezom, v določenih delih dežele namreč prilastili posamezni zemljiški gospodje. Komisija je rekatolizirala župnijo, nastavila katoliškega župnika in izgnala predikanta Janža Znojilška.¹⁰⁷

Škof Hren naj bi po poročilih Augusta Dimitza nadvojvodinji Mariji, vplivni in strogo katoliški materi nadvojvode Ferdinanda, poslal pismo v katerem je plediral za dokončno odpravo protestantizma v deželi.¹⁰⁸ Napetosti med

⁹⁹ *Historia annua*, str. 26.

¹⁰⁰ Dimitz: *Urkunden zur Geschichte der Reformation*, št. 169, str. 96. Glej še Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 281; Dimitz: *Geschichte III.*, str. 283–284.

¹⁰¹ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 281.

¹⁰² Dimitz: *Urkunden zur Geschichte der Reformation*, št. 170, str. 96.

¹⁰³ Prav tam, št. 171, str. 96; Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 284.

¹⁰⁴ *Historia annua*, str. 26.

¹⁰⁵ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 284.

¹⁰⁶ Lavrencij Zupan je bil stiški opat med letoma 1580 in 1600. (Mlinarič: *Stiška opatija*, str. 882).

¹⁰⁷ Janž Znojilšek (Johann Snoilshik) 1568–1659. (*Historia annua*, str. 26–27; Rajšp: *Protireformacija*, str. 203–209; Znojilšek, Janž. *Slovenska biografija*. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi871277/> (06.05.2014)).

¹⁰⁸ Dimitz: *Geschichte III.*, str. 285; Dimitz: *Kurzgefasste Geschichte*, str. 86.

sprtima konfesionalnima stranema so se nadaljevale skozi vse leto 1598, ponazarja jih tudi citat iz jezuitskega letopisa:

»Najprej je imenovani Jožef pl. Rabatta nekaterim odličnikom Kranjske priredil gostijo, na katero je, ne da bi vedeli drug za drugega, povabil dva predikanta in dva naša. Ko so se nepričakovano zagledali, so brez posebne priprave takoj začeli drug drugega napadati, pri čemer se je čudovito pokazala ošabnost in nevednost predikantov. Večina navzočih poslušalcev je podvomila glede luteranstva, katoličani pa so bili deležni čestitk. Med luteranskimi veljaki je gospod Janez Bonomo izgubil spoštovanje do predikantov in krive vere ...«¹⁰⁹

Jezuitsko poročilo je sicer treba jemati kot pristranski vir, ko gre za medkonfesionalne obračune, vendar nam opis kljub temu omogoča dovolj dober vpogled v napeto javno življenje konfesionalno razklane Kranjske.

Spomladi leta 1598 je nadvojvoda Ferdinand romal v Italijo, kjer se je v Rimu srečal s papežem Klemenom VIII. Med protestante notranjeavstrijskih dežel se je zato naselil strah, da se bo deželni knez iz Italije vrnil z vojsko in protestantizem v svojih deželah zatrl s silo.¹¹⁰ To se ni zgodilo, se je pa nadvojvoda ob vrnitvi v Gradec obrnil na škofa Jurija Stobeja Palmburga po nasvet, kako izvesti protireformacijo. 20. avgusta 1598 je lavantinski škof in od leta 1597 dalje notranjeavstrijski namestnik Stobej Ferdinandu poslal zgoraj obravnavano spomenico, v kateri je pojasnil svoj pogled na izvedbo rekatolizacije notranjeavstrijskih dežel.¹¹¹ Stobej je svetoval postopno akcijo, začevši s predikanti v Gradcu. Glavno osišče Stobejevega programa je bilo knežja pravica določanja veroizpovedi svojih podložnikov, tistim prebivalcem, ki niso hoteli sprejeti katoliške vere, pa je program dopuščal *ius emigrandi*.¹¹²

Jeseni 1598 so bili po Stobejevi spomenici izdani tako imenovani Ferdinandovi »septembrski odloki.«¹¹³ 13. septembra 1598 je deželni knez najprej izgnal predikante iz Gradca in Judenburga na Štajerskem, po ugovorih štajerskih poverjenikov pa so bili izdani le še strožji vladarjevi odloki, Ferdinand je zavrnil tudi sklicevanje na augsburški verski mir in bruško pacifikacijo.¹¹⁴ Nato je na vrsto prišla Ljubljana, Celovcu pa je bilo takrat prizaneseno, saj je mesto pripadalo deželnim stanovom.¹¹⁵ Kot je bilo rečeno, je nadvojvoda 22. oktobra 1598 izdal ukaz, ki je z grožnjo s smrtno kaznijo veleval, naj vsi protestantski predikanti in učitelji še istega dne do sončnega zahoda zapustijo Ljubljano in v treh dneh vse nadvojvodove dežele. Ukaz je v Ljubljano prispel 29. oktobra:

»Knežja presvetlost onim predikantom in šolskim uslužbencem augsburške veroizpovedi, ki sedaj bivajo v njegove knežje visokosti glavnem mestu Ljubljani. Kakor koli jim je ime in kolikor jih je, jim je treba po tem knežjem dekretu resno ukazati, da se spričo tega [dekreta] odrečejo vsega nadaljnega pridiganja in drugega delovanja, kot tudi poučevanja v omenjenem glavnem mestu Ljubljani, ki pripada njegovi presvetlosti, in naj nato še pri belem dnevu odidejo iz mesta in njegovega pomirja, nato pa naj v naslednjih treh dneh zapustijo vse dedne kneževine in dežele njegove presvetlosti in naj se jih pod kaznijo izgube telesa in življenja v te več ne spušča. Po tem

¹⁰⁹ *Historia annua*, str. 27–28.

¹¹⁰ Gruden: *Zgodovina*, str. 817.

¹¹¹ Prav tam, str. 817–818.

¹¹² Dolinar: *Die Gegenreformation*, str. 332.

¹¹³ Gruden: *Zgodovina*, str. 823–824.

¹¹⁴ Valvasor: *Čast in slava*, 2. zvezek, VII. knjiga, str. 464–465; Dimitz navaja drugačna datuma, in sicer: 28. september za Štajersko. (Dimitz: *Geschichte III.*, str. 285).

¹¹⁵ Gruden: *Zgodovina*, str. 824.

naj se ravnaajo in tako naj se zgodi naša [volja]. V Gradcu 22. oktobra 98. leta. [Naslovljeno] na predikante, šolske in cerkvene uslužbence, ki so augsburške veroizpovedi in so v Ljubljani.»¹¹⁶

O izgonu predikantov so seveda izvedeli tudi v Rimu in 30. novembra 1598 so nuncijski portio obvestili, da lahko nadvojvodi Ferdinandu sporoči papeževo zadovoljstvo s tem dogodkom.¹¹⁷

Ferdinandovi jesenski ukazi pomenijo konec dvajsetletnega obdobja po sklenitvi bruške pacifikacije, ko je bila protestantska Cerkev v notranjeavstrijskih deželah sicer legalizirana, ni pa se smela prosto razvijati,¹¹⁸ zdaj pa je bila potisnjena v ilegalo. Deželno knežjemu ukazu so se odločno uprli kranjski protestantski stanovi, tako da so predikanti, Ljubljano dejansko zapustili šele v prvi polovici novembra.¹¹⁹ Kot posledica ukinitve protestantske Cerkve in šolstva je škof Hren na praznik vseh svetih, 1. novembra 1598, zasedel protestantsko duhovno središče, cerkev sv. Elizabete s špitalom, v katerem je bila tudi stanovska šola; protestanti so kompleks uporabljali štiri desetletja. Škof je vstopil na čelu procesije, v cerkvi razbil krstni kamen, raztrgal oltarne prte in imel slovesno mašo.¹²⁰ (Pustošenje grobov v špitalski cerkvi je prišlo na vrsto leta 1601,¹²¹ Vladislav Fabjančič poroča, da naj bi se to zgodilo pred veliko nočjo v začetku leta 1601¹²²). Protestanti so to pričakovali in svoje knjige umaknili v deželno hišo – Lontovž, kjer so med Hrenovim maševanjem v cerkvi sv. Elizabete poslušali nemško in slovensko protestantsko pridigo.¹²³ Stanovski protesti pri nadvojvodi sicer niso zalegli.¹²⁴ Jezuiti so dogajanje komentirali:

»V oktobru je nadvojvoda luteranom prepovedal sleherno dejavnost njihovega krivoverstva. Kajti obenem s predikanti so bile odpravljene tudi krivoverške šole. Umaknili so se z veliko nejevoljo, vendar jih je k temu prisilila oblast presvetlega nadvojvoda.«¹²⁵

Kako je potekala protireformacija na politično-upravnem področju in kako je zaznamovala prebivalce mesta, ki je bilo še vedno tudi protestantsko, lepo kaže citat, ki se navezuje na odhod predikantov iz mesta:

»Ljubljansko mesto so volkovi zapustili 3. in 4. novembra. Velika je bila žalost zapeljanih ženic in skoraj nikogar ni bilo, ki odhajajočih ne bi obdaroval, tako da so celo revnejši zanje prispevali kak zlatnik. Prvega, drugega in

¹¹⁶ »Von der F. D^t ... denen in I. F. D^t ... hauptstat Laiboch jetzo wesenden predicanten und schuldienern in gemain, so der Augspurgerischen Conf., wie sy namen haben und so vil deren immer sein, in craft dises fürst. decretis ernstlich zubevelhen, das sy sich in angesicht dits, alles weitern predigen und andern exercitii, wie auch schulhalten in berürter I. D^t aigenthumblichen haubstat Laiboch genzlichen enthalten und darauf noch bei scheinender sohn aus der stat und derselben purgkhfrid heben, volgents aber in den nechsten dreyn tagen alle I. D^t erbfürstenthumben und land raumen und sich darinen bei verliering leibs und lebens weiter nicht betretten lassen. Darnach wissen sy sich zu richten, und beschicht daran ... Grätz den 22. Octobris anno 98. An N., die predicanten, schuel- und kirchendiener, so der Augsp. Conf. zuegethan und zu Laybach sein.« (Loserth: Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II. 1. Teil, št. 507, str. 376–377).

¹¹⁷ Pismo Portii, datirano Rim, 30. november 1598. (Grazer Nuntiatur 4. Band, št. 451., str. 476).

¹¹⁸ Jerše: Vera, upanje, oblast, str. 73.

¹¹⁹ Fabjančič: Ljubljanski sodniki 2, str. 284.

¹²⁰ Vidmar: Požiga, str. 207.

¹²¹ Dimitz: Geschichte III., str. 333.

¹²² Fabjančič: Ljubljanski sodniki 2, str. 312.

¹²³ Dimitz: Urkunden zur Geschichte der Reformation, št. 176, str. 97–98; Vidmar: Požiga, str. 207.

¹²⁴ Dimitz: Geschichte III., str. 287.

¹²⁵ Historia annua, str. 28.

tretjega novembra so se v velikem številu udeleževali svojih silno uporniških govorov in brezbožnega obhajila, ki so ga bili priredili v javnih deželnih poslopih. Prečastiti izvoljeni ljubljanski škof jim je namreč že takoj prvi dan v novembru na praznik vseh svetnikov odvezl cerkev mestnega špitala, in šel tja iz stolne cerkve sv. Nikolaja v procesiji, tam sam maševal in pridigal ter dal ob veliki radosti katoličanov s petjem in glasbili odpeti himno »Te Deum laudamus«, kakor je navada ob podobnih prilikah. Čeprav bi se moglo zdeti, da vsega tega in še mnogo drugega niso storili naši, temveč se je zgodilo na ukaz presvetlega nadvojvoda in po njegovih komisarijih, imajo naši pri tem vendarle svoj delež.«¹²⁶

August Dimitz poroča, da je Ljubljano v teh dneh zapustilo pet predikantov, začasno zatočišče pa so našli pri evangeličanskem plemstvu po okoliških gradovih, dokler jih ni v letih 1600–1601 dokončno pregnala reformacijska komisija.¹²⁷ Zadnji superintendent kranjske protestantske Cerkve Felicijan Trubar, se je tako najprej zatekel v Moravče,¹²⁸ skrival naj bi se še na Brdu pri Kranju in Čretežu pri Mokronogu ter končno leta 1600 odšel na Württemberg.¹²⁹ Hkrati je prenehalo tudi delo stanovske protestantske šole in stanovi so 18. avgusta 1598 končno odpustili zadnjega rektorja, M. Engelberta Engela.¹³⁰ Leta 1598 je kranjski deželni zbor le privolil v 75.000 goldinarjev v sklopu glavne davčne odobritve (*Hauptbewilligung*).¹³¹

Koroška je podoben dekret o izgonu predikantov in ukinitvi protestantskih šol kot pred njo Štajerska in Kranjska od nadvojvode prejela decembra 1599.¹³² Leta 1598 so Kranjsko pretresli tudi dogodki, povezani z dolgo vojno med svetim rimskim cesarjem in sultanom; Turki so namreč po dolgem času spet prodrli do Ljubljane in v sužnost odpeljali Viljema Lamberga.¹³³ Oktobra je prestolnico za povrh pretresel še izbruh kuge, ki jo je na Kranjsko zanesel neki dijak s Koroškega.¹³⁴ Epidemija je jeseni in pozimi 1598 prizadela predvsem Ljubljano, tako da je deželno sodišče 2. novembra hkrati z odhodom protestantov svoj sedež preneslo v Novo mesto. Prihodnjo pomlad je kuga prizadela še druge dele dežele.¹³⁵

Prelomno leto 1599

5. novembra 1598 je bilo v Gradcu srečanje poslancev evangeličanskih stanov, v upanju na posredovanje so se obrnili tudi na cesarja Rudolfa II., vendar jih je ta zavrnil in napotil na njihovega lastnega deželnega kneza, to pa se je nazadnje tudi zgodilo.¹³⁶

Za 19. januar 1599 je Ferdinand dal sklicati štajerski deželni zbor, potem je štajerski stanovski odbor v Gradec povabil še predstavnike Koroške in

¹²⁶ *Historia annua*, str. 28.

¹²⁷ Dimitz: *Kurzgefasste Geschichte*, str. 86–87.

¹²⁸ Gruden: *Zgodovina*, str. 824; Dimitz: *Geschichte III.*, str. 288.

¹²⁹ O zatočiščih Felicijana Trubarja je mogoče najti različna poročila. (Trubar, Felicijan. *Slovenska biografija*. (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi728928/>) (21.05.2014)).

¹³⁰ Dimitz: *Kurzgefasste Geschichte*, str. 86–87.

¹³¹ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 837, Peritzhoff: *Regesten der Landtagsabhandlungen 1507–1698, Landtagshandlung vom 1598ten Jar.*

¹³² Valvasor: *Čast in slava, 2. zvezek, VII. knjiga*, str. 465; Valvasor: *Die Ehre, 2. Band, VII. Buch*, str. 465.

¹³³ *Historia annua*, str. 31.; Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 284; Valvasor: *Die Ehre, 4. Band, XV. Buch*, str. 549.

¹³⁴ Jezuiti trdijo, da je bil dijak, kriv za izbruh kuge, protestant. (*Historia annua*, str. 31); Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 284.

¹³⁵ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 284.

¹³⁶ Gruden: *Zgodovina*, str. 825.

Kranjske, da bi tako lažje zavrli deželnoknežjo protireformacijo. Kranjski deželni stanovi so izbrali te predstavnike: deželnega maršala Vajkarda Auersperga,¹³⁷ Andreja Paradeiserja, Janeza Ludvika Sauerja, Maksimilijana Galla, Jurija Andreja Kazianerja in Volfa Engelbrechta Schräncklerja ter jih poslali v Gradec, kjer naj bi se po Valvasorjevih navedbah zbralo kar dvesto deželanov iz treh dežel, ki so nato sestavili svojo pritožbo.¹³⁸

Nadvojvoda je poslanstvo stanov treh dežel sprejel 22. januarja 1599. Stanovski odposlanci so se sklicevali na bruško pacifikacijo in potrditev te cesarja Rudolfa II. v času regentstva.¹³⁹ Delegacija je nadvojvodi predala spomenico, v kateri so stanovi navedli vse nadvojvodove protireformacijske ukrepe zadnjih let ter ga prosili, naj jih prekliče in obnovi konfesionalne razmere, kakršne so bile v deželah ob nastopu njegove vladavine. Ferdinand je najprej zavrnil koroške in kranjske poslanca, rekoč naj gredo domov in se tam raje posvetujejo o obrambi domovine. Kljub temu pa je obljubil pisni odgovor na spomenico in 30. aprila 1599 je ta res prispel.¹⁴⁰

Razmere v kranjski prestolnici so bile vseskozi napete. Jezuitski Letopis je za opis ljubljanskih razmer v tem prelomnem letu uporabil citat iz Horacijevega opisa trojanske vojne:

»Znotraj in zunaj trojanskih zidov je potekala borba. Luterani v svojih srcih namreč niso mogli prenesti, da je presvetli knez leto poprej v mesecu novembru izgnal njihove predikante, ukinil šole in prepovedal vsakršno krivoversko dejavnost.«¹⁴¹

Odhod predikantov v ilegalo, kot rečeno, protestantizmu nikakor ni naredil konca, ta je še dolgo vztrajal na gradovih protestantskih plemičev, npr. na Turjaku in Brdu (pri Kranju), številni plemiči so izgnanim predikantom dajali zatočišče.¹⁴² Vendar je nadvojvoda plemičem, ki so skrivali predikante na svojih gradovih, grozil z visokimi kaznimi.¹⁴³ Poleg tega so protestantski meščani v Ljubljani na protireformacijske ukrepe oblasti odgovorili tako, da so si marca 1599 uredili novo pokopališče (pri nekdanjem morišču, kot poročajo jezuiti)¹⁴⁴ in svoje umrle pokopavali še slovesneje kot prej. Protestantske verske obrede so še naprej opravljali tudi na gradovih. Zaostrile so se razmere med konfesijama v mestu, jezuiti poročajo o zarotah, ki so jih kovali protestanti proti njim, in o njihovem provociranju katoličanov.¹⁴⁵ Verjetno sta obe strani provocirali druga drugo ter izzivali nemire in napetosti, a na žalost nam protestantski viri niso na voljo.

Kranjski deželni zbor se je leta 1599 prvič zbral 13. februarja (tega leta je kranjski deželni zbor zasedal kar šestkrat)¹⁴⁶ in sklenil deželnemu knezu predati verske pritožbe.¹⁴⁷ Protestanti vseh treh dežel so se poleg tega odločili, da na bližajočih se deželnih zborih ne bodo ničesar odobrili, dokler nadvojvoda ne bo rešil njihovih verskih pritožb. Ko so se razmere na bojišču proti Turkom

¹³⁷ Vprašanje identitete deželnega maršala je še nerazrešeno, Peritzhoff namreč poroča, da je bil leto prej, 16. marca 1598, škof Hren imenovan za deželnega maršala (ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I.*, Prot. 7, Paragraf 41, 42).

¹³⁸ Valvasor: *Čast in slava*, 2. zvezek, VII. knjiga, str. 465; Dimitz: *Geschichte III.*, str. 288–289.

¹³⁹ Dimitz: *Kurzgefasste Geschichte*, str. 87.

¹⁴⁰ Gruden: *Zgodovina*, str. 825; Dimitz: *Geschichte III.*, str. 289–291.

¹⁴¹ *Historia annua*, str. 29.

¹⁴² Prav tam, str. 29.

¹⁴³ Gruden: *Zgodovina*, str. 824.

¹⁴⁴ *Historia annua*, str. 29; Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 284; Dimitz: *Geschichte III.*, str. 296.

¹⁴⁵ *Historia annua*, str. 29–30.

¹⁴⁶ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 837, Peritzhoff: *Regesten der Landtagsabhandlungen 1507–1698, Sechsfache landtagshandlung vom 1599ten Jar.*

¹⁴⁷ Dimitz: *Geschichte III.*, str. 291.

zaostriale, je nadvojvoda za 19. april 1599 ponovno sklical deželne zборе in zahteval denar za vojsko v Vojni krajini. Po vodi so splavali tudi vsi stanovski poskusi, da bi si pri svojih pritožbah zagotovili posredovanje protestantskih knezov Cesarstva ali cesarja Rudolfa II.¹⁴⁸

V kranjskem deželnem zboru je nato nastal hud spor, protestantski gospodje so ponovno zahtevali, da bi najprej razpravljali o verskih pritožbah in niso hoteli ničesar odobriti za vojne namene.¹⁴⁹ Medkonfesionalne napetosti so se zrcalile tudi v novem, »precedenčnem« sporu. Že 9. februarja 1599 se je namreč med zasedanjem deželnega zbora vnel spor glede prednosti med ljubljanskim škofom Tomažem Hrenom in grofom Ahacijem Thurnom, dednim dvornim mojstrom na Kranjskem. Spor je nastal, ker naj bi imel škof mesto pred omenjenim grofom Thurnom. Hren je svojo zahtevo utemeljeval s knežjim naslovom, ki so ga ljubljanski škofje, po njegovih besedah, nosili že od davnih časov.¹⁵⁰ Poleg tega je škof poudaril, da privilegijev ne podeljujejo stanovi, temveč deželni knezi in da se zato prednosti ne namerava odreči.¹⁵¹

Toda Ahacij Thurn, ki je tedaj predsedoval zboru, je v odgovor navedel pravice dednega deželnega mojstra,¹⁵² ki so jih po njegovih besedah določili cesarji, kralji in tudi nadvojvoda Karel. Thurn je zato trdil, da ima kot dvorni mojster pravico biti prvi takoj za deželnim glavarjem vprašan za mnenje in da škofu ne namerava jemati njegovih pravic. Zagotovil je še, da bo, če bo Hren prednost dokazal na podlagi svojih pravic, to tudi spoštoval. Stanovi so potemtakem sklenili zadevo poslati na dvor in počakati na rešitev.¹⁵³ Deželnoknežja resolucija je bila javno prebrana 21. aprila 1599, spor pa je bil rešen v škofovo korist. Takoj zatem je škof od grofa Thurna prevzel »prednostno mesto« v deželnem zboru (»den Vorsitz«).¹⁵⁴ Jezuiti so o nastalem precedenčnem sporu tendenciozno poročali:

»Na zboru stanov je skušal neki veljak celo spraviti prečastitega škofa ljubljanskega s prvega mesta.«¹⁵⁵ in: »Novi grofje Thurn so si prizadevali, da bi prečastitega škofa ljubljanskega, ki so ga bili cesarji že davno počastili z dostojanstvom kneza, izpodrinili z njegovega običajnega prvega mesta v zboru in bi se sami povzpeli nanj.«¹⁵⁶

Medkonfesionalne napetosti so pripeljale tudi do pravih incidentov, kakršen je bil skorajšnji dvoboj med vicedomom Jožefom Rabatto in deželnim maršalom Herbertom Auerspergom 13. marca 1599.¹⁵⁷ Znani sta dve poročili o incidentu, in sicer *Carnioliae Pragmatica* ter jezuitski letopis. Prva povzema stanovsko-protestantski pogled nanj; *Carnioliae Pragmatica* v uvodu poudarja, da je bil kranjski deželni vicedom Jožef Rabbata šele pred kratkim sprejet med

¹⁴⁸ Valvasor: *Čast in slava*, 2. zvezek, VII. knjiga, str. 466; Valvasor: *Die Ehre*, 2. Band, VII. Buch, str. 466.

¹⁴⁹ Gruden: *Zgodovina*, str. 825.

¹⁵⁰ Ljubljanski škofje so knežji naslov imeli od 26. maja 1533, ko je rimski kralj Ferdinand I. drugemu ljubljanskemu škofu, Krištofu Ravbarju, in njegovim naslednikom na sedežu ljubljanske škofije podelil ta naslov. (Dolinar: *Ljubljanski škofje*, str. 44; Klun: *Archiv I*, str. 89).

¹⁵¹ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica*, Pars I., Prot. 7, Paragraf 47.

¹⁵² »*Erblandtschafftmeister in Crain*«, poleg tega je Ahacij Thurn v istem paragrafu označen tudi kot nosilec pravic deželnega dvornega mojstra »*die Freyheiten des Landthoffmeisterthumbs*«. (ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica*, Pars I., Prot. 7, Paragraf 47).

¹⁵³ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica*, Pars I., Prot. 7, Paragraf 47.

¹⁵⁴ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica*, Pars I., Prot. 7, Paragraf 48.

¹⁵⁵ Notica o precedenčnem sporu se v letopisu jezuitskega kolegija sicer pojavi še pod vpisom za leto 1598, to pa je verjetno napaka, saj glede na poznejše incidente vicedoma Rabatte nedvomno opisuje dogajanje leta 1599. (*Historia annua*, str. 28).

¹⁵⁶ Precedenčni spor je nato omenjen še enkrat pri letu 1599. Precedenčnih sporov je bilo vsekar več, vendar notici zelo verjetno opisujeta istega. (*Historia annua*, str. 31).

¹⁵⁷ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica*, Pars I., Prot. 7, Paragraf 52.

deželane na Kranjskem¹⁵⁸ in da je 13. marca med zasedanjem deželnega zbora proti deželnemu maršalu Herbertu Auerspergu¹⁵⁹ prijel za orožje. Poudarja tudi, da se je Rabatta tudi sicer v javnosti in deželnem zboru do deželnega maršala obnašal zelo vročekrvno in absurdno. Potem so se deželni stanovi »dvignili« proti vicedomu in ga niso več spustili na nobeno zasedanje. O poteku dogodkov so stanovi v obširnem pismu z datumom 15. marec 1599 obvestili deželnega kneza in zapisali svojo oceno dogajanja.¹⁶⁰ O incidentu so jezuiti poročali v povezavi z opisanim precedenčnim sporom, vendar so krivdo za skorajšnji spopad pripisali nasprotni strani:

»Nekdo drugi od prvakov pa je skušal na deželnem zboru z blatenjem osramotiti vicedoma Jožefa Rabatto, toda zaman. Prečastiti škof ljubljanski je po odloku presvetlega nadvojvoda ohranil svoje mesto, vicedom pa je odvrnil od sebe sramoto s tem, da je ponudil svojo obrambo tudi z mečem, če bi bilo potrebno. Ponudil je dvoboj, kar je bila le zlobna nakana nasprotnikov, in izpostavil bi se v očitno življenjsko nevarnost, če mu katoliški prelati ne bi tega preprečili.«¹⁶¹

Jezuiti so krivdo ponovno pripisali protestantom, Rabattovega nasprotnika, deželnega maršala Herberta Auersperg, poimensko ne navajajo.¹⁶²

Napetosti v kranjskem deželnem zboru ter drugih stanovskih organih leta 1599 pa s tem še ni bilo konec. 17. marca deželnoknežji komisarji niso hoteli sprejeti deželnozbornskega odgovora, ki so jim ga prek sekretarjev izročili stanovi.¹⁶³ Očitno so bili precedenčni spori izraz konfesionalnih napetosti, deželnoknežjo razsodbo z 21. aprila so prelati razlagali po svoje, stiški opat je tako sedel pred predsednikom urada poverjenikov, saj je v odsotnosti ljubljanskega knezoškofa opat predstavljal duhovniški stan.¹⁶⁴ Na seji stanovskega odbora so 3. avgusta odprli vprašanje, ali je dovoljeno nadaljevati razpravo, če ni prelatov in duhovnikov, in ali so takšni sklepi pravnomočni. Končno je bil sprejet soglasen sklep, da je treba ponovno sklicati stanovski odbor ter predstavnike stanu prelatov ponovno popisati.¹⁶⁵ Vpliv stanu prelatov se je od nastopa škofa Hrena naprej sicer hitro večal.

Protestantski stanovi so odrekli finančno pomoč za vojno, katoliški deželani pa so zahtevam deželnega kneza radi ustregli in bili pripravljeni prispevati sredstva za vojno s Turki.¹⁶⁶ Kljub vsem zapletom, ki so leta 1599 pretresli deželo in deželni zbor, je deželni zbor končno privolil v 75.000 goldinarjev v sklopu glavne davčne privolitve (*Hauptbewilligung*).¹⁶⁷ 30. aprila 1599 je nadvojvoda

¹⁵⁸ Vicedom Jožef Rabatta je kranjsko deželanstvo res dobil šele slabo leto pred incidentom, natančneje 3. aprila 1598 v zameno za obljubo, da bo izpolnjeval svoje obveznosti. (ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I.*, Prot. 7., Paragraf 42).

¹⁵⁹ Baron Herbard Auersperg (1574–1618), vrhovni dedni deželni komornik in vrhovni deželni maršal na Kranjskem in v Slovenski marki, kranjski deželni upravitelj leta 1594, stanovski poverjenik med letoma 1607 in 1610. Leta 1596 je sodeloval v ločenem protestantskem deželnem zboru in odboru. (Valvasor: *Die Ehre, 3. Band, IX. Buch*, str. 70, 87; Preinfalk: *Auerspergi*, str. 446; ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I.*, Prot. 7, Paragraf 15).

¹⁶⁰ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I.*, Prot. 7, Paragraf 52.

¹⁶¹ Tako kot v stanovskih virih sta tudi v jezuitskem letopisu precedenčni spor in Rabattov incident drug drugemu. Da gre pri jezuitih za napačno datacijo, je mogoče razbrati tudi iz nadaljevanja, ko letopis pravi: »Vse to se je zgodilo okoli leta 1598.« Oba opisa se nedvomno nanašata na napetosti v kranjskem deželnem zboru spomladi 1599. (*Historia annua*, str. 28).

¹⁶² Glej tudi Dimitz: *Geschichte III.*, str. 291–292.

¹⁶³ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I.*, Prot. 7, Paragraf 54.

¹⁶⁴ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I.*, Prot. 7, Paragraf 55.

¹⁶⁵ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I.*, Prot. 7, Paragraf 57.

¹⁶⁶ *Historia annua*, str. 30.

¹⁶⁷ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 837, *Peritzhoff: Regesten der Landtagsabhandlungen 1507–1698, Sechsfache landtagshandlung vom 1599ten Jar.*

izdal *Hauptresolution* kot odgovor na pritožbe protestantov; z njo je zavrnil vse pritožbe ter plemstvo posvaril pred posledicami njihovega morebitnega upora.¹⁶⁸ Izhodišča za kranjski odgovor na »glavno resolucijo« je oktobra 1599 izdelal Lenart Merherič. Protestantstvo stališče je utemeljeval tako s Svetim pismom kot z deželnim ustavnim redom. Pozval je k »trpeči nepokorščini«, zavrnil vsakršno obliko neposrednega upora zoper deželnega kneza in sovornike tolažil z božjo previdnostjo, saj naj bi ta poskrbela za svoje zveste.¹⁶⁹ Kranjski stanovi so na *Hauptresolution* uradno odgovorili 24. februarja 1600:¹⁷⁰ Ferdinandove posvetne oblasti niso z ničimer spodkopavali, sleherno oblast v okviru vere pa so mu odrekli sklicujoč se pač na augsburški verski mir.¹⁷¹

Stanovske pritožbe pa le niso zalegle, nadvojvoda je v skladu s spomenico škofa Stobeja še naprej izvajal načrtani program protireformacije.

Leta 1599 je deželo Kranjsko poleg politično-verskih napetosti in vojne s Turki prizadela kuga, ki je v prestolnici morila sicer že od novembra prejšnjega leta, potem ko se je maja 1599 v Ljubljano ponovno razširila iz Dolenjske.¹⁷² Epidemija je pustošila še v juniju, tako da so sodišča in drugi uradi svoje sedeže preselili v Kamnik, tam pa se je 25. junija zbral tudi deželni zbor.¹⁷³ Kuga je Ljubljano ogrožala še celo poletje in v začetku jeseni.¹⁷⁴ Na zasedanju v Kamniku je deželni zbor obravnaval tudi *Hauptresolution* – odgovor deželnega kneza na stanovske pritožbe z 22. januarja, v katerem je knez pritožbe zavrnil, češ da je njegov oče nadvojvoda Karel bruško pacifikacijo obljubil le v svojem imenu in nikakor ne za svoje potomce. Poleg tega se je protestantizem širil v mesta in trge, tega pa verska pomiritev z izjemo treh deželnih prestolnic in Judenburga ni dovoljevala.¹⁷⁵ Kranjski stanovi so se 26. junija odločili počakati na mnenje štajerskih kolegov.¹⁷⁶

Deželnoknežja protireformacija je med drugim povzročila, da so protestanti različnih stanov strnili vrste; ljubljanski meščani so se na primer povezali s poverjeniki iz vrst plemstva.¹⁷⁷ Vendar tudi to ni ustavilo nadvojvode, da ne bi odstranil še zadnjih preostalih protestantov iz mestnega sveta. Jezuiti poročajo:

»V tem letu so iz mestnega sveta izključili vse očitne krivoverce in jih nadomestili s katoličani; tudi mlačne bi bili nadomestili bolj goreči, ko bi Ljubljana imela kaj takih. Zelo ugodno je bilo tudi to, da se je po prizadevanju naših spreobrnilo pet hiš. Iz teh so namreč izhajali tisti, ki so nadomestili krivoverce.«¹⁷⁸

Vladimir Fabjančič pravi le, da je bil mestni svet tega leta že katoliški ter da je poslušno izpolnjeval deželnoknežje ukaze o odpravljanju protestantizma v mestu.¹⁷⁹ Politične razmere so se sicer zaostrovale, čeprav je vse bolj očitno

¹⁶⁸ *Hauptresolution* Ferdinands II. objavljena v Loserth: *Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II. 1. Teil*, št. 731, str. 559–560; Gruden: *Zgodovina*, str. 826.

¹⁶⁹ Jerše: *Vera*, upanje, oblast, str. 93.

¹⁷⁰ Dimitz: *Geschichte III.*, str. 300.

¹⁷¹ Jerše: *Vera*, upanje, oblast, str. 94–95.

¹⁷² Glej tudi Golec: *Kužne epidemije*, str. 23–64.

¹⁷³ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 285; *Historia annua*, str. 31; Dimitz: *Geschichte III.*, str. 292.

¹⁷⁴ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 298.

¹⁷⁵ Dimitz: *Kurzgefasste Geschichte*, str. 87.

¹⁷⁶ Dimitz: *Geschichte III.*, str. 294.

¹⁷⁷ Leta 1599. so bili stanovski poverjeniki na Kranjskem: Jurij Anickhurn (*Georg Anickhurn*), baron Nikolaj Egkh (*Niclas Freyherr zu Egkh*), Aleksander Paradeiser (*Alexander Paradeyser*), Janez Ludvik Sauer (*Hanns Ludwig Sauer*). (Valvasor: *Die Ehre*, 3. Band, IX. Buch, str. 87).

¹⁷⁸ *Historia annua*, str. 33.

¹⁷⁹ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 299.

prevzemal iniciativo katoliški tabor. Politični cilj jezuitov, zastavonoš katoliške stranke, je bil ves čas jasen – »zatrte luteranstva«:

»In da se ne bi zaman trudili, so bili naši patri po nagovarjanju najvišjih odličnikov prisiljeni sestati se s presvetlim nadvojvodom, mu razložiti nevarnost in mu prikazati, kako bi se primerno postavili po robu. Tako so dosegli, da so se katoličani čudovito dvignili, presvetli knez se je z vso vnemo zavzel za pospeševanje katoliške zadeve in je bolj pritiskal na luterane. Ker je luteranom tako upadel pogum, sije veliko upanje, ne le da se bodo ti v kratkem, če ne drugače tudi na silo vrnili h katoliški veri, ampak da bodo tudi drugi na Kranjskem iskali zgled in pomoč za zatrtje luteranstva. Takšen nekako je politični položaj.«¹⁸⁰

Protireformacija je začela doživljati trajnejše uspehe in postopno je deželnoknežja katoliška stran dokončno prevzela pobudo: v katolicizmu so se začeli spreobračati meščani, številni sicer le na videz, saj so v raznih poročilih pogosto omenjeni mlačni katoličani. Primer konvertita v vrstah mestne uprave je dvakratni mestni sodnik Martin Schöberl, ki je v katolicizmu po vsej verjetnosti prestopil leta 1599.¹⁸¹ Med spreobrnjenici so bile tega leta tudi tri plemkinje iz pomembnejših družin, in sicer soproga Janeza Bonoma, ki je po očetu izhajala iz rodu Lambergov, po materi pa Auerspergov, soproga Jurija Lenkoviča ter vdova Adama Bonoma, Felicita iz družine Auersperg.¹⁸² Vse tri spreobrnjenke naj bi iz vrst lastnih družin in plemiškega stanu zato prejele številne grožnje.¹⁸³

30. septembra 1599 je nadvojvoda pozval vse protestantske meščane notranjeavstrijskih dežel, naj se vrnejo v katoliško Cerkev.¹⁸⁴ Jezuiti nadvojvodovega poziva sicer ne omenjajo neposredno, vendar opisujejo, kakšne reakcije so sprožili protireformacijski ukrepi med protestantskimi deželani v deželnem zboru:

»... na zborih in javnih shodih, ki so se ponovili najmanj šestkrat,¹⁸⁵ so odločno odklonili vsako pomoč proti Turkom, če se ne pokličejo nazaj luteranski predikanti in se ne prizna verska svoboda, in to ne samo njim, kakor so jo imeli prej zaradi nekakšne popustljivosti, temveč tudi meščanom, kmetom, služabnikom in sploh vsem. Izjavili so, da se ne bodo posvetovali o ničemer glede javnih zadev, če presvetli nadvojvoda na vse njihove pritožbe ne bo odgovoril in dovolil, kar zahtevajo.«¹⁸⁶

V novembru je nadvojvoda izdal nove protireformacijske dekrete, tako je 12. novembra izdal patent o dokončnem izgonu predikantov in prenehanju protestantskega bogoslužja v notranjeavstrijskih deželah, ki je v prihodnjem poglavju preveden in komentiran. 16. novembra 1599 je prišel deželnoknežji ukaz kranjskemu vicedomu, naj strogo prepove prodajo protestantskih knjig.¹⁸⁷

¹⁸⁰ *Historia annua*, str. 32.

¹⁸¹ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 281.

¹⁸² Letopis opisuje verjetno pretirano zgodbo trpinčenja, ki ga je Felicita Bonomo prestala zaradi svoje spreobrnitve v katolištvo, sorodniki, namreč Herbard Turjaški, naj bi jo namreč ugrabili in mučili na gradu Žužemberk (*Historia annua*, str. 31).

¹⁸³ *Historia annua*, str. 31, 33–34.

¹⁸⁴ O tem Ferdinandovem pozivu protestantskim meščanom notranjeavstrijskih dežel, naj »se vrnejo« v katoliško vero, poroča samo Gruden, ni ga najti nikjer drugod. Vendar bi lahko bil prav ta poziv pravna podlaga za delo reformacijskih komisij v prihodnjih letih. (Gruden: *Zgodovina*, str. 826).

¹⁸⁵ Z »zbori in javnimi shodi« je bržkone mišljen kranjski deželni zbor, ki je tega leta zasedal kar šestkrat.

¹⁸⁶ *Historia annua*, str. 30.

¹⁸⁷ Dimitz: *Geschichte III.*, str. 299.

Ljubljanski škof Tomaž Hren v svojem poročilu o reformaciji na Kranjskem, ki ga je namenil sekovskemu škofu Martinu Brennerju in je verjetno nastalo kmalu po decembru 1605,¹⁸⁸ takole opisuje dogodke, povezane z izgonom Felicijana Trubarja, zadnjega superintendenta kranjske luteranske Cerkve:

»... Felicijan, ko ga je presvetli nadvojvoda Ferdinand leta 1600 skupaj z drugimi predikanti, sodržavljeni in zavezniki v veri izgnal iz Kranjske.«¹⁸⁹

Hren je svoje poročilo bržkone pisal po spominu in z več kot petletno distanco ter zato zagrešil nekaj napak, saj je združil izgon predikantov iz leta 1598 in poziv protestantskim meščanom h konverziji iz leta 1599 ter ju prestavil v leto 1600, ko je začela delovati njegova komisija. Valvasor je izgon protestantov po letu 1599 posredno omenil tudi pri pregledu piscev s Kranjske, kjer pravi:

»David Verbec, po rodu iz Ljubljane, je bil doktor medicine, njegov brat pa ljubljanski župan. Ker je prevzel evangeličansko vero, se je odpravil v Augsburg in pozneje v Speyer. Nazadnje je ostal v Ulmu in v Augsburgu.«¹⁹⁰

Patent nadvojvode Ferdinanda o dokončnem izgonu predikantov in odpravi protestantskega bogoslužja v notranjeavstrijskih deželah

Edicijska načela

Edicijska načela upoštevajo navodila za transkribiranje in objavo zgodnjenovoveških nemških tekstov revije *Acta ecclesiastica Sloveniae*¹⁹¹ in smernice nemškega zgodovinarskega združenja *Gesamtverein der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine*.¹⁹² Transkripcija besedila upošteva izvirnik z nekaj izjemami, in sicer: enopomenske okrajšave in ligature so razrešene brez opomb, npr. *vñ* → *und*, razen okrajšave *etc.*, ki ni razrešena, večpomenskih okrajšav v tem dokumentu ni; črke: *i*, *j*, *u*, *v* in *w* smo zapisovali v skladu z njihovo glasovno vrednostjo, prav tako tudi nismo ločevali dolgega *s*: *f* od ostrega *s*: *s*; dosledno smo uporabljali redukcijo podvojenih soglasnikov znotraj besed, npr. *vnnd* → *und*; ločila smo poenotili v skladu s slovničnimi pravili, ohranili pa smo znake */*. V ostalih primerih se transkripcija drži predloge. Ker gre za tisk, smo se pri pisanju velikih in malih črk zvesto držali predloge, v skladu s katero so tudi besede pisane skupaj ali narazen. Vsi diakritični znaki so dosledno navedeni, gre za nadpisano črko *e*, npr.: *á*, *ó* in *ú*, kadar pa so ta mesta označena s preglasi, transkripcija to zvesto upošteva: *ä*, *ö* in *ü*. Lastna imena so pisana v obliki, ki ustreza predlogi, npr. *Ferdinand*, *Ferdinandt*. Zapisa samoglasnikov nismo nikjer spreminjali.

V tisku se uporabljajo različne vrste črk, večina teksta je v nemškem jeziku in tiskani gotici, besede, ki so v predlogi natisnjene v humanistični pisavi, so v transkripciji v ležečem tisku. npr. *Beneficiaten*. Transkripcija je opremljena s štetjem vrstic, številke vrstic so navedene v nadpisani obliki, npr.: ^[1] (predloga ima petintrideset vrstic).

V Arhivu Republike Slovenije sta shranjena dva izvoda patenta, tekst obeh pa je identičen. Kot predloga transkripciji je bil dokument iz fonda AS 1097,

¹⁸⁸ Deželak Trojar: Memorial, str. 417.

¹⁸⁹ Hren: Memorial, str. 37.

¹⁹⁰ Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar o slovstvu na Kranjskem, str. 133.

¹⁹¹ Priporočila za izdajanje, str. 385–392.

¹⁹² *Richtlinien für die Edition*, str. 28–39.

Zbirka normalij, ker je manj poškodovan od sicer restavriranega primerka iz fonda AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko.

Patent nadvojvode Ferdinanda o dokončnem izgonu predikantov in odpravi protestantskega bogoslužja v notranjeavstrijskih deželah.

1599, november 12., Gradec.

Orig. papir, tisk: 1)(35,7 x 49,4 cm, filigran: dvoglavi orel s krono) ARS, AS 1097, Zbirka normalij, mapa 2, Cesarski patenti 1560–1619, št. 92. — 2) (33,9 x 50,3 cm, filigran: dvoglavi orel s krono) ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, fasc. 135, šk. 261, lit. R, XIV/9. (dokument je bil dlje časa prepognjen, več razjed, ena večja luknja. Sicer je bil dokument restavriran in prilepljen na novo podlago, hranjen v posebni škatli poleg škatle 261).

Ed.: Loserth, Johann: Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II. Teil 1.: Die Zeiten der Regentschaft und sie Auflösung des Protestantischen Schul- und Kirchen-Ministeriums in Innerösterreich 1590-1600, št. 842, str. 611–613; Čutić Gorup: Dekret nadvojvode, str. 77–85.

Lit.: Valvasor, Die Ehre, 2. Band, VII. Buch, str. 462–470; Dimitz, Geschichte III., str. 285–315; Gruden, Zgodovina, str. 826; Štih, Simoniti, Zgodovina, str. 210–220;

Ohranjenost dokumenta: dokument je bil prepognjen na šest delov, ena razjeda, tekst je v celoti berljiv.

Transkripcija

^[1]Wir Ferdinand von Gottes Gnaden / Ertzhertzog zu Osterreich / Hertzog ^[2]zu Burgundt / Steyer / Kärndten / Crain und Wirttemberg / etc. Graue zu Tyrol und Görtz / etc. Embietten N. allen und jeden unsern ^[3]nachgesetzten Geistlich / und Weltlichen Obrighkhaiten / Landtleuten / Burgern / Gemainden / und sonsten meniglich / was würden / stands oder Wesens die ^[4]in unsern Erbfürstenthumben und Landen gesessen sein: Unser gnad / und geben Euch zuvernemen.¹⁹³Das / veil wir nemblichen / hieuo und Jetzo ^[5]Imer fort von denen Catholischen der Römischen allain seligmachenden Religion / zuegethonen ordenlichen Seelsorgern / Bischouen / Pfarrern / und ^[6]Beneficiaten, zum Offtermallen und fast täglich / mit sonderer hoher / und zwar billicher beschwår angeloffen: und uns benebens aus schuldiger pflicht / un=^[7]derthenigist angebracht worden / Wie Ire gedachter Seelsorger / Geistlichen ordenlichen *Jurisdiction* underworffene Schäßflein / von denen unCatholischen ^[8]Sectischen falschen Lehrern / und eingetrungnen Predicanten / hin und wider verführt / in verdambliche Irrthumb und Ketzereyen gebracht / und das ^[9]Inen Ire uralte / von vill hundert Jaren hero wollersessne Pfarrlichen Recht / und gerechtighkhaiten / in vill manich weeg entzogen werden / mit under=^[10]thenigister demütigister ansuehung / das wir als Herr und Landtsfürst / auch Obrister Vogt / aller Geistlichen Stiftungen / die höchstbedürfftige ^[11]wend: und einsechung / gnedigist thuen und fűerkhern wolten / Das wir demnach / aus Christlichem Gottsellichem Eiffer / unserer wahren erkhenten ^[12]und bekhenten / allgemainen Religion / nit unbillich bewōgt worden / Die Sectischen Lehrer und Predicanten / Zumall unsern vor disem Irentwillen / ^[13]und in dergleichen Religions sachen / manigfaltig Ausgangnen ernstlichen *Special* Beuelchen / der

¹⁹³ V dokumentu je na tem mestu daljši razmik, ki verjetno pomeni nov odstavek.

schuldige gehorsamb / in nichten / oder doch wenig gelaist ^[14]worden / von den Stötten und Mårckhten / so woll denen Pfarr: und andern Khirchen / und *Beneficien* am Gey / damit die Burger / auch anders gemaines ^[15]Volck / von Irer falschen Lehr und *Opinion* abgewendet / und nicht weiter / als layder mit viller armen Seelen undergang bishero bschehen¹⁹⁴ / verfiert wur=^[16]den / alldings ab: und hinweck zuschaffen / Und uns aber anjetzo noch schmerzlicher fürkhombt / das nicht allain sollicher thails hievor beschehen ^[17]hinweg= schaffung zuwider gehandelt: Sondern auch gemelte Predicanten sich vermesenlichen understehen sollen / die gedachten Burger und underthonen in ge=^[18]main / zu Iren hin und wider in Gschlössern / und andern Ortten haltenden verbotnen *Exercitien*, nicht allain zue zulassen: Sondern auch dieselben Irer ^[19]vermainten falschen Lehr nach / mit der Beicht / *Communion*, und andern vermainten geistlichen *Acten*, zuversehen Welliches uns aber / als Herrn und ^[20]Landsfürsten / khaines weegs zugestatten und zue zusehen gemaint. Das wir derowegen nun hinfüran in Craft offner General / zu abstellung dessen hie=^[21]mit dises lauter / und außstruckhlich *Statuirt*, und Ernstlich beuolchen haben wöllen / Zumfall sich hinfüran ainiger Predicant / oder vermainter Lehrer under=^[22]stehen werde / dergleichen *Exercitium* haimblich oder offentlig / in beywesen bemelter Burger / Paur / oder underthonen anzustellen / und zuhalten / oder ^[23]aber (das noch vill mehr khaines weegs zgedulden) denselben Ir vermainte Beicht und *Communion*, auch andere geistliche *officia* zu *administriern*, und ^[24]Sy dardurch Irer falschen Lehr anhengig zumachen / auch also denen ordenlichen Seelsorgern / Pfarrern / und *Beneficiaten*, an Iren Rechten / eintrag ^[25]zuthuen. Das so dann ain Jedlicher sollicher Predicant / Er sey wer Er wölle / als baldt *ipso facto*, aus allen unsern Landen gântzlichen / und also geschafft / ^[26]und *bandisirt* sein solle / Das zum fall Er uber sollich außschaffung / und *Bannum*, verrer in unsern Landen oder gebiet zubetretten / Der oder dieselben nit ^[27]allain mûglichist zur verhaftung gebracht: Sondern auch mit ernstlicher Leibs und guets bestraffung / so woll gegen Iren aignen Personen / als derselben ^[28]*receptatorn*, und denen so hierrüber Sy aufhalten wurden / ohn alles verschonen / strackhs mit allem ernst / und scherffe nach / verfarnt werden solle. Und ^[29]gebieten darauf allen und Jeden obbenenten Geistlichen und Weltlichen Obrigkaiten / Landtschaubtleüten / Landts verwaltern / Vitzdomben / Haubtleüthen / ^[30]Burgermaistern / Richtern / Burgern / Gemainden / und sonst menigelig / Ob disen Unsern Generaln stätt und vest zuhalten / darwider nit thuen / ^[31]noch andern zuthuen zugestatten / in khain weiß / als lieb ainem Jeden sey / vnser ungnad und straff / zuvermeiden. Das mainen wir Ernstlich / Und es ^[32]beschicht hieran unser entlicher willen und mainung. Geben in unser Stat Grätz / den zwölfften tag des Monats Nouembris / Anno / etc. im Neunund=^[33]Neuntzigisten.

^[34]Ad mandatum Serenissimi

^[35]Domini Archiducis proprium.

Ferdinandt

*V papir vtisnjeni pečat izstavitelja v rdečem vosku, podoba: heraldični grb slabo viden, napis nečitljiv, premer 4,4 cm.*¹⁹⁵

¹⁹⁴ Verjetno gre za tiskarsko napako, bržkone bi moralo pisati: *beschehen*.

¹⁹⁵ Maja Čutić Gorup podaja transkripcijo napisa na pečatu, verjetno pridobljeno na osnovi drugih virov: »FERDINA DG ARCHI DVX AUSTRIAE DVX BURGUNDIAE STIRIAE KARINTHIAE CARNI WIRT COMS TIRO ET GORIT« (Čutić Gorup: Dekret, str. 84).

Prevod

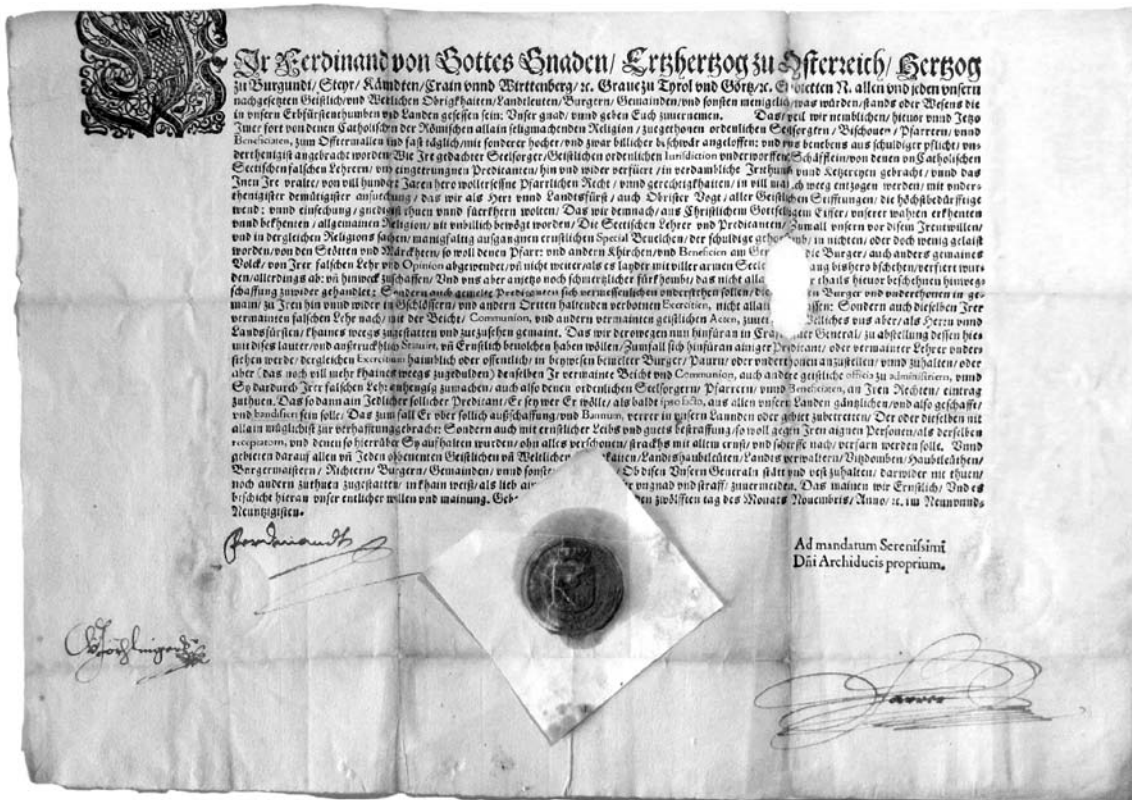
Mi, Ferdinand, po milosti božji nadvojvoda Avstrijski, vojvoda Burgundije, Štajerske, Koroške, Kranjske in Württemberga itd., grof Tirolske in Goriške itd.; naklanjamo vsem našim podrejenim cerkvenim in svetnim gosposkam, deželanom, meščanom, soseskam, in sicer vsem in vsakomur posebej, ki biva v naših dednih kneževinah in deželah, ne glede na čast, stan ali položaj, našo milost in vam dajemo vedeti.

Tukaj in zdaj dobivamo od katoliških dušnih pastirjev, škofov, župnikov in beneficiatov, predanih edino zveličavni rimski veri, vedno znova in malodane dnevno posebej hude, sicer pa povsem upravičene pritožbe, ki jih na nas naslavlja v veliki ponižnosti in kakor jim nalaga njihova dolžnost: da namreč njihove ovčice, podrejene njihovi zakoniti cerkveni oblasti, zavajajo in vedno znova vodijo v prekleto zmoto in krivoverstvo nekatoliški, sektaški, lažni učitelji in vsiljeni predikanti, ki jim na različne načine jemljejo njihovo prastaro, mnogo stoletij posedovano župnijsko oblast in pravice. Prošijo nas torej omenjeni cerkveni stanovi kar najbolj podložno in ponižno, naj kot gospod in deželni knez pa tudi kot vrhovni odvetnik vseh cerkvenih ustanov milostno naredimo prepotrebni pregled stvari in izvedemo njihovo nadvse potrebno reformo. Sektaški učitelji in predikanti niso izkazovali dolžnega spoštovanja najrazličnejših resnih, posebnih ukazov, ki smo jih prej izdajali zaradi njih v tovrstnih verskih zadevah, ali pa so ga izkazovali le deloma. Mi smo jih bili zato iz krščanske pobožne gorečnosti ter zaradi naše prave prepoznane in izpovedane vesoljne vere primorani izgnati in spraviti proč iz mest in trgov ter iz njihovih župnijskih in drugih cerkva ter beneficijev na deželi, da s svojim zmotnim naukom ne bi več zavajali in zapeljevali meščanov in drugega preprostega ljudstva, kot se je to do zdaj žal dogajalo s propadom številnih ubogih duš. In zdaj nas še bolj boli, ko slišimo, da se ni le ravnalo v nasprotju z izgonom, ki je bil izveden z naše strani, temveč so si omenjeni predikanti tudi nesramno drznili ne le pripustiti omenjene meščane in na sploh podložnike k njihovim obredom, ki so jih opravljali na posameznih gradovih in na drugih krajih, ampak jih tudi zavajati s spovedjo in obhajilom ter drugimi zmotnimi duhovnimi dejanji v skladu z njihovim krivim naukom, česar pa mi kot gospod in deželni knez ne bomo na noben način dovolili in trpeli.

Zato mi jasno in glasno določamo in resno ukazujemo z javnim ukazom za odpravo [tovrstnih dejanj]: če bi si poslej neki predikant ali lažni učitelj drznil skrivaj ali javno izvajati takšno obredje ob navzočnosti zgoraj omenjenih meščanov, kmetov ali podložnikov; ali pa če bi si drznil izvajati (to pa je še mnogo bolj nedopustno) svojo zmotno spoved, obhajilo in druga duhovniška opravila ter jih [meščane, kmete ali podložnike] tako pridružil svojemu krivemu nauku in bi s tem kršil pravice pravih dušnih pastirjev, župnikov in beneficiatov. V tem primeru, naj bo vsak takšen predikant, ne glede na to kdo je, zaradi svojega dejanja takoj v celoti pregnan in izgnan iz vseh naših dežel. V primeru, da bi on kljub takšnemu izgonu in pregonu ponovno prišel v naše dežele ali na naše ozemlje, potem naj se ga (oziroma jih) ne le zapre, temveč po možnosti tudi strogo telesno in premoženjsko kaznuje, proti njemu samemu in proti tistim, ki ga sprejmejo in pri katerih se zadržuje, pa naj se ukrepa brez vsakega prizanašanja, takoj, z vso resnostjo in ostrino. In zato ukazujemo vsem in vsakomur od zgoraj omenjenih cerkvenih in svetnih gosposk, deželnim glavarjem, deželnim upravnikom, vicedomom, glavarjem, županom, sodnikom, meščanom, občinam, in sploh vsem, da ta naš ukaz spoštujejo in se ga držijo, proti njemu ničesar ne storijo, niti drugim ne dopustijo, da bi ravnali v neskladju z njim na kakršen koli način, saj se bodo le tako izognili naši nemilosti in kazni. To mislimo resno in je naša končna volja in mnenje.

Patent, Gradec, 12. november 1599
(ARS, AS 1097, mapa 2, Cesarski patenti 1560–1619, št. 92)

Patent Gradec, 12. november 1599
(ARS, AS 1, fasc. 135, šk. 261, lit. R, XIV/9)

Dano v našem mestu Gradec, dvanajstega dne meseca novembra, v letu itd. devetindevetdesetem.

Po osebnem ukazu presvetlega
gospoda nadvojvode

Komentar

Objavljeni patent je iz serije dekretov, ki jih je nadvojvoda Ferdinand izdal za odpravo protestantske (evangeličanske) vere v notranjeavstrijskih deželah. Deželni knez dejansko ponavlja svoje zahteve po izgonu predikantov, ki jih je iz Gradca sicer izgnal že septembra, iz Ljubljane pa oktobra 1598. Predikanti so mesti zapustili, vendar se jih je večina poskrila po gradovih in nadaljevala svojo versko prakso.

Ferdinand v uvodu pravi, da ga je katoliška duhovščina opozorila na navzočnost predikantov v deželi, da naj bi ti opravljali svoje verske obrede in da so pri teh pogosto tudi meščani in kmetje. Poudarja še, da se njegovih prejšnjih ukazov o izgonu predikanti niso držali ter opozarja na »duhovno škodo«, ki jo zato imajo meščani in podložniki. Ukazuje, naj bodo predikanti izgnani iz notranjeavstrijskih dežel in naj jih, če se vrnejo, zaprejo ter telesno in gmotno kaznujejo, s kaznimi pa grozi tudi tistim, ki bi jih zadrževali pri sebi. To se je nanašalo predvsem na plemstvo. Ob koncu se obrača na vse nosilce oblasti v deželi, naj njegov ukaz spoštujejo.

Valvasor je imel bržkone v mislih prav ta patent, ko je o lovu na predikante, ki so se skrili po deželi, zapisal:

»Potem ko se je dognalo in razvedelo, da se evangeličanski pridigarji, ki jih je prejšnjega leta 1598 Njegova knež. svtl. izgnala iz te vojvodine Kranjske Felicijan Trubar, Georg Clement, Johannes Snoilschik (Janž Znojilšek) in Nicolaus Wuritsch, v nasprotju z ukazom Njegove svetl. na raznih mestih skrivoma zadržujejo pri gospodih in deželanih v deželi, jih je na ukaz gospodov reformacijskih komisarjev iskal po posestvih in gradovih gospodov in deželanov vicedomski deželni sodnik, ki je imel patent deželnega kneza, spremljalo pa ga je neko število oboroženih kmetov; več teh so zvezanih pripeljali v ječo na glavnem gradu, jih vklenili, njihove hiše in zemljišča pa konfiscirali in prodali.«¹⁹⁶

Patent je pomemben, saj dokazuje, da se Ferdinandovi protireformacijski ukrepi na terenu niso hitro izvajali in da je bil protestantizem v deželi močno zakoreninjen. Že pred objavo pričujočega patenta je nadvojvoda 5. novembra protestantsko meščanstvo pozval, naj se spreobrne v katoliško vero, sledili so še drugi ukazi, ki so prepovedovali prodajo protestantskih knjig in prepevanje protestantskih pesmi. Tega in ostale ukaze so na terenu v prihodnjih letih izvršile deželnoknežje »reformacijske« komisije.¹⁹⁷

Omeniti velja tudi, da je dokument v fondu SI AS 1 poimenovan, kot: *»General nadvojvode Ferdinanda o izgonu luteranov iz njegovih dednih dežel.«¹⁹⁸* V povzetku arhivarja pa je zapisano: *»Nadvojvoda ukazuje, da se morajo vsi meščani, kmetje in podložniki spovedati in obhajati po rimokatoliškem obredu, luterani*

¹⁹⁶ Valvasor: *Čast in slava*, 2. zvezek, VII. knjiga, str. 468; Valvasor: *Die Ehre*, 2. Band, VII. Buch, str. 468.

¹⁹⁷ Gruđen: *Zgodovina*, str. 826; Dimitz: *Geschichte III.*, str. 299.

¹⁹⁸ ARS, AS 1, šk. 261, lit. R, XIV/9.

pa morajo zapustiti njegove dedne dežele.«¹⁹⁹ S patentom je nadvojvoda dejansko ponovno izganjal le predikante, ki so se že več kot leto dni skrivali po gradovih protestantskih plemičev, ne pa protestantov na splošno. Komentar, ki ga najdemo v fondu SI AS 1097, je ustrežnejši: »Religionspatent gegen die evangelische Lehre erlassen von Erz. Ferdinand II. 1599.«²⁰⁰

Razvoj v nadaljnjih letih in posledice

Konec leta 1599 so Ferdinandove odloke na terenu začele uresničevati »reformacijske« komisije; te so »prečesale« vse tri dežele ter skrbele, da so v občinskih odborih sedeli le še katoličani in da so meščani prisegli zvestobo. Poleg tega so izganjale protestantske voditelje, rušile protestantske cerkve, zasegale in zažigale protestantske knjige in uničevale protestantska pokopališča. Delo je navadno potekalo tako, da so prebivalce kraja, v katerega je komisija prišla, zbrali v mestni hiši ali cerkvi. Nato je škof, ki je vodil komisijo, pridigal, ljudje pa so morali priseči zvestobo deželnemu knezu; le prisega na Kranjskem je imela izrazitejši katoliški značaj.²⁰¹ Sekovski škof Brenner je med decembrom 1599 in avgustom 1600 vodil komisijo na Štajerskem ter se septembra 1600 lotil še Koroške.²⁰² Komisijo na Kranjskem je vodil škof Hren, delo pa je začel zadnji, 22. decembra 1600, vendar ga je opravil temeljiteje kot Brenner, verjetno tudi zato, ker se je ves čas srečeval s podtikanjem graških nuncijev in si ni smel privoščiti površno opravljenega dela.²⁰³

22. decembra 1600 je Hrenova reformacijska komisija začela delati v Ljubljani. Poleg ljubljanskega škofa sta jo vodila še kranjski deželni glavar Jurij Lenkovič in kranjski deželni vicedom Jožef Rabatta. Med izvajanjem (re)katolizacije mesta je komisija v hišah protestantov, ki se niso hoteli spreobrniti, zaplenila več knjig ali pa so te komisiji izročili spreobrnjenci. Izmed zaseženih knjig so nato sežgali tiste, ki so bile na *indeksu prepovedanih knjig* papeža Klemena VIII. iz leta 1596. Prvi eksemplarični požig knjig v Ljubljani se je zgodil 29. decembra 1600 zvečer, po sklepanju Luke Vidmarja ob prangerju na Mestem trgu.²⁰⁴ Drugi požig zaseženih knjig v mestu je bil 9. januarja 1601,²⁰⁵ verjetno na istem kraju. Po Vidmarjevih ocenah je bilo skupaj uničenih približno šest vozov knjig ali med 840 in 1680 zvezkov. To sta bila največja požiga knjig na Kranjskem, sledili so še požigi v Škofji Loki in Kranju. Večina sežganih knjig je bila nemških ali latinskih, nekaj je bilo tudi italijanskih, slovenskih pa vsekakor največ deset odstotkov. Med slovenskimi knjigami so bila zlasti v ospredju dela Primoža Trubarja, ki je bil kot edini Slovenec uvrščen na rimski indeks najspornejših avtorjev t. i. prvega razreda. Med sežganimi knjigami ni bilo knjig iz večjih protestantskih zbirk v deželi, kot so bile stanovska knjižnica, knjižnica Felicijana Trubarja, knjige iz cerkve sv. Elizabete in stanovske šole; te je kranjska protestantska Cerkev skupaj z deželnimi stanovi že leta 1598 umaknila v deželno hišo – Lontovž.²⁰⁶ Tam so jih hranili med letoma 1598 in 1601.²⁰⁷

Mesec januar 1601 je bil nato namenjen katolizaciji ljubljanskih meščanov, komisija je predse poklicala vse mestno prebivalstvo z uradniki deželnih

¹⁹⁹ ARS, AS 1, šk. 261, lit. R, XIV/9.

²⁰⁰ ARS, AS 1097, mapa 2, Cesarski patenti 1560–1619, št. 92.

²⁰¹ Gruden: *Zgodovina*, str. 826; Ahačič: *Zgodovina misli*, str. 30–33.

²⁰² Gruden: *Zgodovina*, str. 827–833.

²⁰³ Dolinar: *Die Gegenreformation*, str. 332.

²⁰⁴ Vidmar: *Požiga*, str. 211.

²⁰⁵ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 312.

²⁰⁶ Vidmar: *Požiga*, str. 211.

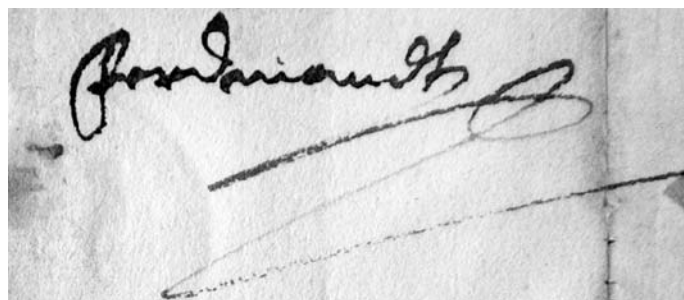
²⁰⁷ Prav tam, str. 207.

stanov vred. Tistim, ki niso sprejeli katoliške vere, je bil določen čas, in sicer šest tednov in tri dni, v katerem so morali prodati svoje nepremičnine, od imetja plačati deseti pfenig vladarju, poravnati dolgove svojim upnikom ter se izseliti.²⁰⁸ Komisija je 11. januarja 1601 uničila protestantsko pokopališče pri Ljubljani (v današnji Gosposvetski ulici).²⁰⁹ Potem se je začelo pustošenje grobov protestantov po šestih ljubljanskih cerkvah. August Dimitz piše, da naj bi komisija na Hrenov ukaz v špitalski cerkvi sv. Elizabete odprla več grobov in iz njih v Ljubljano pometala posmrtno ostanke tam pokopanih, med drugim tudi plemičev, ki so se proslavili v vojnah proti Turkom.²¹⁰ To poročilo je morda pretirano, zlasti kar zadeva skrunitev grobov plemstva. Kakšen je bil v resnici obseg onečaščanja grobov, ne vemo, saj se je Hren »pohvalil« le za eno tovrstno dejanje, in sicer je v svojem *Memorialu* sekovskemu škofu leta 1605 zapisal, da je šlo za posmrtno ostanke naslednika tretjega superintendenta kranjske protestantske Cerkve, Krištofa Spindlerja:

»Za njim pa švabski magister Krištof Spindler, tretji Trubarjev naslednik in nemški pridigar, ki so ga krivoverske gospe imenovale angel Božji. V času reformacije so ga izkopali in vrgel sem ga v reko.«²¹¹

Vladislav Fabjančič poroča, da je škof Hren špitalsko cerkev posvetil na veliki torek 1601, čemur je sledila velika pojedina v mestni hiši, na katero so bili povabljeni vsi dostojanstveniki.²¹² Kaj točno se je dogajalo s špitalsko cerkvijo sv. Elizabete, med 1. novembrom 1598, ko jo je Hren prvič »reformiral« in v njej imel sveto mašo,²¹³ ter januarjem 1601, ko so bile opustošene protestantske grobnice v njej ni znano.

V *Slavi* je delo »reformacijskih« komisij opisano z nekoliko sarkazma, sicer ga najdemo v opisu dela komisij na Štajerskem, vendar se opazki vsaj posredno nanašata tudi na dogajanje na Kranjskem.²¹⁴ Glede »reformiranja« v Gradcu beremo: »... ker luteransko-evangeličanske religi-

*Ferdinandov podpis
(ARS, AS 1, fasc. 135, šk. 261, lit. R, XIV/9)*

²⁰⁸ Valvasor: *Čast in slava, 2. zvezek, VII. knjiga*, str. 468; Valvasor: *Die Ehre, 2. Band, VII. Buch*, str. 468.

²⁰⁹ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 312.

²¹⁰ Dimitz: *Geschichte III.*, str. 333.

²¹¹ Hren: *Memorial*, str. 38–39.

²¹² Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 312.

²¹³ Vidmar: *Požiga*, str. 207.

²¹⁴ Avtor večine poglavij v VII. knjigi, katere 40 % je posvečeno začetkom in zatrtju protestantizma na Kranjskem, je, kot dokazuje Lilijana Žnidaršič Golec, goreč protestant Erazem Francisci, redaktor *Slave*. (Žnidaršič Golec: *O verskem in religioznem*, str. 2).

je niso obravnavali drugače kot pa kak plevel, ki ga je treba izriti v celoti, ne da bi pustili kaj korenin, ...».²¹⁵ Dalje je v Slavi še nekaj zanimivih vrstic o delu komisije na Štajerskem:

»... je dal nadvojvoda svojim komisarjem ukaz, naj enak postopek reformiranja opravijo na deželi. In to so z vso skrbnostjo tudi počeli, to pa s tako vnemo, kot da bi morali iztrebiti Baalove templje in svečenike.«²¹⁶

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

- ◊ SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 261, lit. R, XIV/9
- ◊ SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, 1. reg., šk. 837, Peritzhoff: Regesten der Landtagsabhandlungen 1507–1698; šk. 937, Carnioliae Pragmatica, Pars I
- ◊ SI AS 1073, Zbirka rokopisov, I/7r, Landts=Handtvesst Deß Lößlichen Hözogthumbs Crain [...]. Laybach, 1687
- ◊ SI AS 1097, Zbirka normalij, mapa 2, Cesarski patenti 1560–1619, št. 92

OBJAVLJENI VIRI

Benedik, Metod: Instrukcija papeža Klemena VIII. za obnovo katoliške vere na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem z dne 13. aprila 1592. V: *Acta Ecclesiastica Sloveniae (Miscelanea)* 1 (1979), str. 16–41.

Dimitz, August: Urkunden zur Geschichte der Reformation in Krain aus den Jahren 1540 bis 1634. V: *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain XXII* (1867), str. 43–124.

Grazer Nuntiatur, 4. Band, Nuntiatur des Girolamo Portia 1595–1598. (ur. Johann Rainer). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2012.

Hren, Tomaž: Memorial o zadevah, ki jih je treba popisati za prečastitega sekovskega škofa: Kritični prevod. V: *Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar: O slovstvu na Kranjskem: Znanstveno kritična izdaja* (ur. Luka Vidmar). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2009, str. 33–42.

Hurter, Friedrich von: *Geschichte Kaiser Ferdinands II. und seiner Eltern, bis zu dessen Krönung in Frankfurt: Personen-, Haus- und Landesgeschichte. 2. Band*. Schaffhausen: Hurtersche Buchhandlung, 1850.

Klun, Vinko Ferari: *Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain. Heft 1*. Laibach: Historischer Verein für Krain, 1852.

Societas Jesu Collegium Labacense: *Historia annua Collegii Societatis Jesu Labacensis = Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove: (1596–1691)*. prevod: Marija Kiatuta (ur. France Baraga). Ljubljana: Družina, 2003.

²¹⁵ Valvasor: *Čast in slava, 2. zvezek, VII. knjiga*, str. 467; Valvasor: *Die Ehre, 2. Band, VII. Buch*, str. 467.

²¹⁶ Valvasor: *Čast in slava, 2. zvezek, VII. knjiga*, str. 467; Valvasor: *Die Ehre, 2. Band, VII. Buch*, str. 467.

SPLETNI VIRI

Trubar, Felicijan. *Slovenska biografija* (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi728928/>) (21.05.2014)

Znojilšek, Janž. *Slovenska biografija* <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi871277/> (06.05.2014)

LITERATURA

Ahačič, Kozma: *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: Katoliška doba (1600–1758)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012.

Albrecht, Dieter: Ferdinand II. (1619–1637). V: *Die Kaiser der Neuzeit 1519–1918: Heiliges Römisches Reich, Österreich, Deutschland* (ur. Anton Schindling, Walter Ziegler). München: Beck, 1990, 125–141.

Benedik, Metod: Odgovor ljubljanskih škofov na zahteve po prenovi Cerkve v 16. in 17. stoletju. V: *Ljubljanska škofija 550 let*. (ur. France M. Dolinar). Ljubljana: Nadškofija Ljubljana, 2011, str. 41–66.

Blaznik, Pavle: *Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803)*. Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973.

Ćutić Gorup, Maja: Dekret nadvojvode Ferdinanda iz 1599. o izgonu protestanata. V: *Croatica Christiana Periodica* 33 (2009), št. 63, str. 77–85.

Die Kaiser: 1200 Jahre europäische Geschichte (ur. Gerhard Hartmann, Karl R. Schmith et al.). Wiesbaden: Marix, 2006.

Deželak Trojar, Monika: Memorial škofa Tomaža Hrena. V: *Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar: O slovstvu na Kranjskem: Znanstveno kritična izdaja* (ur. Luka Vidmar). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2009, str. 417–419.

Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813: Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung. 2. Band. Vom Regierungs Antritte Erzherzog Karls in Innerösterreich (1564) bis auf das Ende der französischen Herrschaft in Illyrien (1813)*. Laibach: Ignaz von Kleinmayr & Fedor Bamberg, 1876.

Dimitz, August: *Kurzgefasste Geschichte Krains mit besonderer Rücksicht auf Culturentwicklung*. Laibach: Ignaz von Kleinmayr & Fedor Bamberg, 1886.

Dolinar, France M.: *Ljubljanski škofje*. Ljubljana: Družina, 2007.

Dolinar, France M.: Die Gegenreformation in Innerösterreich und das Schicksal der Protestanten. V: *Primus Truber 1508–1598: Der slowenische Reformator und Württemberg* (ur. Sönke Lorenz, Anton Schindling in Wilfried Setzler). Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag, 2011, str. 327–340.

Dolinar, France M.: Politische Rekatholisierung und katholische Reform in Innerösterreich am Beispiel des Laibacher Bischofs Tomaž Hren (1597/99–1630). V: *Primus Truber 1508–1598: Der slowenische Reformator und Württemberg* (ur. Sönke Lorenz, Anton Schindling in Wilfried Setzler). Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag, 2011, str. 341–354.

Dolinar, France M., Aleš Gabrič, Boris Golec, Miha Kosi, Tomaž Nabergoj, Mateja Rihtaršič: *Slovenski zgodovinski atlas* (ur. Drago Bajt, Marko Vidic). Ljubljana: Nova revija, 2011.

Dolničar, Janez Gregor: *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve* (ur. Ana Lavrič). Ljubljana: Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, 2003.

Duhr, Bernhard: *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge, II. Band, 1. Teil*. Freiburg im Breisgau: Herdersche Verlagshandlung, 1913.

Fabjančič, Vladislav: *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269–1820, 2. Zvezek. Župani in sodniki 1504–1605. Gradivo in razprave 23*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2003.

Golec, Boris: Kužne epidemije na Dolenjskem med izročilom in stvarnostjo. V: *Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 49 (2001), št. 1/2, str. 23–64.

Golec, Boris: Regionalne razlike v jezikovni podobi prebivalstva slovenskih celinskih mest med 16. in 18. stoletjem. V: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine: zbornik referatov XXXI. Zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Maribor, 10.–12. oktober 2002* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004, str. 15–30.

Golec, Boris: Meščanska naselja Vipavske in njihove posebnosti do konca fevdalne dobe. V: *Iz zgodovine Goriške* (ur. Miha Preinfalk). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2007, str. 201–230.

Grafenauer, Bogo: Zmaga deželnega kneza in izvedba protireformacije. V: *Zgodovina Slovencev* (ur. Zdenko Čepič). Ljubljana: Cankarjeva Založba, 1979, str. 304–306.

Gratzy-Wardenegg, Oskar von: *Repertorium zu J. W. Freiherrn von Valvasors Die Ehre des Herzogthums Krain (1689): Enthaltend ein alphabetisches Namens-, Orts- und Sachregister und im Anhang eine Inhaltsübersicht*. Laibach: Selbstverlag, 1901.

Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje: Mohorjeva družba, 1992.

Heinemeyer, Walter: *Richtlinien für die Edition Landesgeschichtlicher Quellen*. Marburg–Hannover: Selbstverlag des Gesamtvereins der Deutschen Geschichts- und Altertumsvereine, 2000.

Jerše, Sašo: Vera, upanje, oblast: O notranjeavstrijskem političnem imaginariju v času verskih vrenj. V: *Vera in hotenja. Študije o Primožu Trubarju in njegovem času* (ur. Sašo Jerše). Ljubljana: Slovenska matica, 2009, str. 67–103.

Kohler, Alfred: Bayern als Vorbild für die innerösterreichische Gegenreformation. V: *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 = Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 = Riforma cattolica e controriforma nell'Austria interna 1564–1628* (ur. France M. Dolinar). Klagenfurt; Ljubljana; Wien: Hermagoras = Mohorjeva; Graz; Wien; Köln: Styria, 1994, str. 387–403.

Košir, Matevž: *Stanovska uprava v obdobju vzpona protestantizma in zmage protireformacije in absolutizma (1560–1660) na Kranjskem*. Ljubljana: Doktorska disertacija–Matevž Košir, 1999.

Mlinarč, Jože: *Stiška opatija 1136–1784*. Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba, 1995.

Preinfalk, Miha: *Auerspergi: Po sledih mogočnega tura. Thesaurus memoriae Dissertationes 4*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005.

Pörtner, Regina: *The Counter-Reformation in Central Europe: Styria 1580–1630*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2001.

Priporočila za izdajanje zgodnjenovoveških besedil. V: *Acta Ecclesiastica Sloveniae 23* (2001), str. 385–392.

Rainer, Johann: Die Grazer Nuntiatur 1580–1622. V: *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 = Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 = Riforma cattolica e controriforma nell'Austria interna 1564–1628* (ur. France M. Dolinar). Klagenfurt; Ljubljana; Wien: Hermagoras = Mohorjeva; Graz; Wien; Köln: Styria, 1994, str. 289–293.

Rajšp, Vincenc: Protireformacija na Kranjskem na primeru župnije Škocjan pri Turjaku. V: *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 = Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 = Riforma cattolica e controriforma nell'Austria interna 1564–1628* (ur. France M. Dolinar). Klagenfurt; Ljubljana; Wien: Hermagoras = Mohorjeva; Graz; Wien; Köln: Styria, 1994, str. 203–209.

Richtlinien für die Edition Landesgeschichtlicher Quellen (ur. Walter Heinemeyer). Marburg, Hannover: Selbstverlag des Gesamtvereins der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine, 2000.

Schindling, Anton: Die Habsburger, das Reich, die Erblande und die Reformation. V: *Primus Truber 1508–1598: Der slowenische Reformator und Württemberg* (ur. Sönke Lorenz, Anton Schindling in Wilfried Setzler). Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag, 2011, str. 287–302.

Simoniti, Vasko: *Fanfare nasilja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2003.

Štih, Peter in Vasko Simoniti: *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*. Ljubljana, Celovec: Korotan, Mohorjeva družba, 1996.

Tilly, Charles: *Evropske revolucije 1492–1992*. Ljubljana: Založba / *cf., 2005.

Valvasor, Janez Vajkard: *Čast in slava vojvodine Kranjske*. Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, 2009–2013.

Valvasor, Johann Weichard von: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain [...]*. Laybach: zu finden bey Wolfgang Moritz Endter, Buchhändlern in Nürnberg, 1689.

Žnidaršič Golec, Lilijana: O verskem in religioznem v »Slavi«: Pogledi J. V. Valvasorja in sledi E. Franciscija. [tipkopis, pripravljen za objavo v 5. zvezku študij k slovenskemu prevodu *Slave*].

Žnidaršič Golec, Lilijana: Vzroki in okoliščine ustanovitve Ljubljanske škofije ter oblikovanje njenega ozemlja. V: *Ljubljanska škofija 550 let*. (ur. France M. Dolinar). Ljubljana: Nadškofija Ljubljana, 2011, str. 7–26.

ZUSAMMENFASSUNG

ERZHERZOG FERDINANDS PATENT ÜBER DEN ENDGÜLTIGE LANDESVERWEIS DER PRÄDIKANTEN UND DIE ABSCHAFFUNG DES PROTESTANTISCHEN GOTTESDIENSTES IN DEN INNERÖSTERREICHISCHEN LÄNDERN AUS DEM JAHR 1599

Erzherzog Ferdinand, der Landesfürst der innerösterreichischen Länder und spätere Kaiser Ferdinand II., ist in die Geschichtsschreibung als Verfechter einer harten gegenreformatorischen Politik und als eine der zentralen Figuren des Dreißigjährigen Krieges eingegangen; am Höhepunkt seiner Macht zweifelsohne einer der wichtigsten politischen Faktoren in Europa, sammelte er seine ersten Erfahrungen auf dem politischen Parkett in Innerösterreich. Ferdinand übernahm die Macht nominell bei seiner Rückkehr aus Ingolstadt im Jahr 1595 und offiziell nach den Erbschenkungen, die in der Steiermark, in Kärnten und Krain von Dezember 1596 bis Februar 1597 stattfanden. Der neue Landesfürst gab den Forderungen der protestantischen Stände nicht nach und nahm schließlich ihre Erbschenkungen an, ohne den Ständen Religionskonzessionen gemacht zu haben, die von der Brucker Religionspazifikation festgelegt worden waren.

Dann kam die allmähliche Durchführung der Gegenreformation an die Reihe, die auf die politischen Rekatholisierungsprogramme in Innerösterreich folgte, insbesondere auf die Denkschrift des Lavanttaler Bischofs Georg Stobaeus aus dem Jahr 1598. Erzherzog Ferdinand gestaltete seine sakralisierte patriarchalisch-politische Gesinnung auf der Grundlage seiner katholischen Erziehung und Bildung aus, von Bedeutung war auch der Einfluss der bayrischen Verwandten der Wittelsbacher. Im Kontext seiner verfassungspolitischen Ansichten und politischen Programme, die sich bereits seit der Münchener Vereinbarung des Jahres 1579 entwickelten, können die in dem Beitrag behandelten Dekrete verstanden werden, insbesondere das Patent über den endgültigen Landesverweis der Prädikanten und die Abschaffung des protestantischen Gottesdienstes in den innerösterreichischen Ländern, mit dem der Erzherzog alle seine Anordnungen der vergangenen Jahre noch einmal zusammenfasste und dem Protestantismus in seinem Herrschaftsgebiet einen harten Schlag versetzte. Aus dem Patent ist zu ersehen, dass sich der Landesfürst bei der Regierung auf die katholische Geistlichkeit stützte, die ihn außerdem über die Glaubensverhältnisse in den Ländern laufend unterrichtete. Das Patent deutet auf die Entstehung des Kryptoprotentantismus nach der Ausweisung der Prädikanten aus den Städten im Jahr 1598 hin, als sich diese auf die Burgen und Schlösser des protestantischen Adels zurückzogen und dort mit der protestantischen Religionsausübung fortfuhren, wozu offensichtlich auch die ge-

wöhnlichen Menschen – Bürger und Bauern – zugelassen wurden. Ferdinand stellte eine Zuwiderhandlung – sowohl der Prädikanten als auch ihrer adligen Beschützer – unter hohe Strafe und forderte den Gehorsam aller Bewohner der Länder.

Auf die landesfürstlichen gegenreformatorischen Anordnungen und Verbote aus der Zeit zwischen 1598 und 1599 folgten in den darauffolgenden Jahren die Glaubenskommissionen, die unter bischöflicher Leitung die Steiermark, Kärnten und Krain durchkämmten und die Befehle des Landesfürsten an Ort und Stelle durchsetzten.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 347.236.1:929Valvasor

Prejeto: 3. 1. 2014

Valvasor kot zemljiški gospod (1. del)

BORIS GOLEC

izr. prof. dr., znanstveni svetnik

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

Izvleček

Prispevek se ukvarja z dvajsetletjem 1672–1692, ki ga je kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor (1641–1693) preživel kot zemljiški gospod na gradu Bogenšperk pri Litiji in je bilo njegovo najbolj ustvarjalno življenjsko obdobje. Iz dohodkov zemljiške posesti je polihistor črpal glavnino sredstev za svojo razvejeno založniško, tiskarsko, publicistično in znanstvenoraziskovalno dejavnost. Prav zaradi velikih denarnih potreb, povezanih z velikopoteznimi načrti, mu ni nikoli uspelo v celoti poravnati kupnine za posest. Že po petih letih je moral zastaviti dvorec Črni potok, narasli dolgovi pa so ga nazadnje prisilili v prodajo celotne posesti in preselitev v Krško. Posebna pozornost je namenjena njegovemu nedavno odkritemu lastnoročno napisanemu urbarju za združeno posest Bogenšperk in Lihtenberk.

Abstract

VALVASOR AS LANDLORD (PART 1)

This contribution focuses on the two decades (1672–1692) that the Carniolan polymath Johann Weikhard Valvasor (1641–1693) spent as the landlord of Bogenšperk Castle near Litija. These two decades were also the period when he was most creative and productive. Income from his land enabled him to finance his diverse publishing, printing, publicistic and scientific work. However, it was precisely this demand for the constant flow of money needed for his grand plans that prevented him from ever paying the full purchase price of his estate. Pledging his Črni potok mansion after only five years, he was eventually forced to sell his entire estate and move to Krško. Particular attention is paid in the article to his recently discovered self-written urbarium for the joint estates of Bogenšperk and Lihtenberk.

Ključne besede:

Valvasor, zemljiško
gospodstvo,
Bogenšperk,
Lihtenberk,
Črni potok, urbar

Key-words:

Valvasor,
seignories,
Bogenšperk,
Lihtenberk,
Črni potok,
urbaria

V življenjepisih in drugih obravnavah življenja in dela Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693) je ostalo precej splošno obdelano eno ključnih vprašanj, povezanih z materialno podlago za njegove dosežke. To je vprašanje, na kakšen način je kranjski polihistor gospodaril na posesti zasavskih gradov Bogenšperk, Lihtenberk in Črni potok ter kakšen in kako uspešen je bil kot zemljiški gospod. Gre za dve desetletji od leta 1672 do 1692, ki sta bili tudi Valvasorjevo najustvarjalnejše življenjsko obdobje, ko je njegov rezidenčni grad Bogenšperk po besedah Valvasorjevega nürnberškega korektorja Erasmusa Franciscija zaslužil naziv »Parnas«.¹

Bistvo Valvasorjevega upravljanja s kupljeno zemljiško posestjo pri Litiji je polihistorjev življenjepisec B. Reisp strnil takole: »*Sorazmerno velik nakup kar treh gradov in gospostev kaže na neko značilno širokopoteznost v Valvasorjevem ravnanju, kar bo mogoče opaziti tudi na drugih področjih njegovega delovanja. Vendar je z opisano finančno transakcijo z razmeroma nevelikimi sredstvi dosegel velik učinek. Od dohodkov gospostev je živela njegova družina dvajset let in od tod je v glavnem črpal sredstva tudi za svoje študijsko in publicistično delo. Čeprav zaradi pomanjkanja virov o dohodkih in izdatkih oziroma stroških ni mogoče dati popolnega odgovora na eno ključnih vprašanj, kako in s čim je plačeval omenjene svoje dejavnosti, je tu vsaj del odgovora.*«²

Védenje o Valvasorjevih dohodkih in izdatkih je tudi po zadnjih raziskavah še vedno zelo omejeno, čeprav smo se osvetlitvi kompleksnega vprašanja približali kar za nekaj korakov. Tako tudi kar zadeva gospodarjenje na kupljeni posesti kot pglavitni materialni podlagi za Valvasorjeva »podjetja«. Pritegnitev doslej neuporabljenih virov in analiza razpoložljivih, po večini sicer drobnih podatkov finančno-gospodarske narave sta zapolnili določene vrzeli, že znana dejstva pa so bila ponovno ovrednotena in postavljena v drugačen kontekst. Zelo dragoceno odkritje je nedatirani Valvasorjev lastnoročno napisani urbar iz okoli leta 1680. Urbar kot tak sicer ni bil povsem neznan, a je ostal neuporabljen, ker ga ni nihče povezal z Valvasorjem. Dva ključna elementa sta bila namreč neznanke: čas nastanka in avtorstvo urbarja.

Za celovito podobo Valvasorja kot zemljiškega gospoda imamo vse premalo dovolj povednih virov, zlasti takih, s pomočjo katerih bi lahko iz prve roke spremljali prihodke in izdatke. Veliko dokumentov poznamo le iz kratkih rege- stov; to otežuje interpretacijo, posamezne drobne podatke pa je težko uskladiti in ustrezno povezati. Poleg omenjenega urbarja so v integralni obliki ohranjene tri listine, ki zadevajo dve kupo-prodaji – za celotno posest (1672) in za Črni potok (1689) – ter dva popisa posesti Črni potok (1684), nastala v obdobju, ko je ni upravljal Valvasor, ampak jo je dal v zastavo.

Nakup treh gradov z zemljiško posestjo

Trije gradovi v zasavskem hribovju nedaleč od Litije – Bogenšperk, Črni potok in že razvaljeni Lihtenberk – na katerih je Janez Vajkard Valvasor zagospodaril jeseni 1672, so stali zelo blizu dvorca Slatna, kjer se je tisto poletje oženil z domačo hčerko Ano Rozino Graffenweger. Enaintridesetletni povratnik z več kot desetletje trajajočih potovanj je imel svojo bodočo posest zelo verjetno dodobra ogledano, še preden je s še ne štirinajstletno izvoljenko 5. julija sklenil poročno pogodbo in pet dni zatem stopil pred oltar.³ Ob poroki je vsekakor na-

¹ Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 620.

² Reisp: *Kranjski polihistor*, str. 95.

³ O poroki je bil še nedavno znan le zelo skromen vpis v poročno matično knjigo nevestine župnije Šmartno pri Litiji (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, P 1660–1720, s. p., 10. 7. 1672). Okoliščine Valvasorjeve prve ženitve je osvetlilo odkritje poročne pogodbe, sklenjene 5. julija 1672 na Slatni (ARS, AS 748, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 5. 7. 1672). Mlada

meraval postati zemljiški gospod in si zagotoviti zadovoljive stalne prihodke za vzdrževanje družine in za izvedbo svojih načrtov. Bivanje pri rosno mladi ženi na Slatni je bilo mišljeno samo kot prehodna rešitev, saj Ana Rozina ni bila dedinja posesti in priženitev na njen dom za Valvasorja nikakor ne bi prišla v poštev. Tako je Slatna, dediščina svaka Jurija Andreja Graffenwegerja, predstavljala zanj le kratkotrajno odskočno desko do osamosvojitve.⁴

V literaturi je najzgodnejša **pričevanja o nakupu treh gradov** zapustil polihistor sam, in sicer na treh mestih v XI. knjigi *Slave vojvodine Kranjske*, kjer je v opisih vsakega posameznega gradu navedel, da ga je kupil 27. septembra 1672 od Franca Albrehta barona Kheyslla.⁵ Tako rekoč vse védenje o nakupu, sploh pa natančen datum, je ostalo zelo dolgo omejeno na te Valvasorjeve lastne navedbe. Kranjska imenjska knjiga 1662–1756 govori namreč samo o obeh kupcih – Janezu Vajkardu Valvasorju in njegovi ženi Ani Rozini, rojeni Graffenweger – o prodajalcu Kheysllu, treh gradovih in višini imenjske rente (64 goldinarjev), pograšamo pa letnico pridobitve oziroma vpisa posesti v imenjsko knjigo;⁶ ta je navedena samo na drugem mestu, pri odpisu od Kheyslove posesti.⁷ Preseneča, da same pogodbe ni med regesti listin v inventarju Valvasorjeve zapuščine v Krškem (1694), tem bolj, ker se na nakup Bogenšperka nanašata dva druga regesta v njem.⁸ V inventarju sicer prav tako ne najdemo regesta kupo-prodajne pogodbe za Črni potok, sklenjene med Valvasorjem in baronico Moscon 30. januarja 1689. Pogodbo je dobrih dvesto let pozneje našel v Črnem potoku in jo objavil P. Radics (1896),⁹ ki pa je na drugi strani imel na voljo le zelo skope vire, ko gre za polihistorjevo posest kot celoto: imenjsko knjigo, polihistorjev zapuščinski inventar in veliko mlajši terezijanski kataster.¹⁰ Vprašanja o Valvasorjevi posesti se je v nasprotju z Radicsem lahko skoraj stoletje pozneje temeljiteje lotil B. Reisp (1983).¹¹ Medtem je namreč prišel na dan koncept kupo-prodajne pogodbe za tri gradove, sklenjene med zakoncema Valvasor in Kheysllom, shranjen v arhivskem fondu cistercijanskega samostana Kostanjevica.¹² Žal pa je Reisp v istem fondu prezrl drugi nad-

---

nevesta je Janezu Vajkardu prinesla v zakon 800 goldinarjev dote. To ni bilo ravno veliko, on pa ji je namenil prav toliko zaženila, enako vsoto jutrne, skupaj torej 1.600 goldinarjev, ter 200 zlatih dukatov proste donacije. S svojim takratnim in pozneje pridobljenim premoženjem ji je jamčil izplačilo njenega in svojega gotovinskega prispevka v zakon ter vdovščine. To sta sestavljali letna vsota sto zlatih dukatov in hiša z vrtom v Ljubljani, prosta vseh bremen. O premičninah – med te so šteli gotovino, dolgove, srebrnino, ženinovo orožje in opremo ter nevestin nakit – sta pogodbenika sklenila, da jih bo v celoti podedoval preživeli vdovec, če bo njun zakon brez otrok, v nasprotnem pa bodo polovico dobili otroci.

⁴ O Valvasorjevi ženi in njeni družini gl. Golec: Neznano in presenetljivo, str. 310–311.

⁵ Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 339, 517, 622. – Čeprav govori XI. knjiga *Slave* na nekaterih mestih še o letu 1689 (Reisp: *Kranjski polihistor*, str. 258, 329, op. 125), Valvasor (namenoma) ni omenil svoje prodaje Črnega potoka v začetku istega leta (Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 622).

⁶ ARS, AS 173, št. 6 (1662–1756), fol. 103. – Datiran je šele naslednji vpis, Valvasorjeva prodaja Črnega potoka leta 1689.

⁷ Prav tam, fol. 175.

⁸ Prvi je regest priznanice (*Aufsandt*) Janeza Vajkarda Valvasorja in soproge Francu Albrehtu Kheysllu, zadevajoča posest Bogenšperk z dne 11. oktobra 1672, drugi pa regest obračuna med Valvasorjem in Kheysllom (pomotoma imenovanim Franc Krištof) glede posestva Bogenšperk z dne 12. oktobra 1672 skupaj z drugimi listinami in pismi (ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z-7/I, 16. 1. 1694, pag. 9–10/Nr. 17, 12/Nr. 30). Sicer pa so v inventarju popisana druga Valvasorjeva pomembna kupna oziroma prodajna pisma: z Janezom Andrejem Gandinom za posest Bogenšperk 2. oktobra 1692 (pag. 7/Nr. 8), za hišo v Krškem iz decembra 1692 (pag. 8/Nr. 10) in pogodba za desetino v Temenici z dne 28. maja 1691 (pag. 13–14/Nr. 39).

⁹ Radics: Valvasor-Studien XXXI. *Laibacher Zeitung* 115 (1896), Nr. 297, 28. 12. 1896, str. 2561; Nr. 298, 29. 12. 1896, str. 2569–2570. – Kopija izvornika dokumenta v: KLA, KLA 741, Sch. 1, Konv. 2, C-17 St, fol. 5–7v, 30. 1. 1689.

¹⁰ Radics: *Johann Weikhard*, str. 83–90.

¹¹ Reisp: *Kranjski polihistor*, str. 91–100, 268–271.

¹² ARS, AS 746, Spisi, fasc. 2, Kupoprodajna pisma, 27. 9. 1672. – Do pogodbe je prišel Reisp s pomočjo tiskanega arhivskega inventarja (Umek: *Samostani Kostanjevica*, str. 36).

vse pomemben dokument, polihistorjev lastnoročno napisani urbar za Bogenšperk in Lihtenberk.¹³

Omenjeni koncept **kupo-prodajne pogodbe**, o katerem je prvi pisal Reisp,¹⁴ je datiran 27. septembra 1672 na Bogenšperku,¹⁵ torej istega dne, ki ga kot datum nakupa treh gradov navaja Valvasor v XI. knjigi *Slave*. Vrsto s kupo-prodajo povezanih podatkov srečamo samo v tej pogodbi, zato si jo bomo kot ključni vir za védenje in pravilno razumevanje polihistorjevega premoženjskega stanja ogledali natančneje. Pomenljivo je že dejstvo – razkriva ga sicer tudi imenjska knjiga –, da sta bila kupca dva, tako Janez Vajkard kot njegova rosno mlada soproga Ana Rozina, rojena Graffenweger. Kot bomo videli, je Reisp upravičeno sklepal o znatnem prispevku, ki ga je h kupnini primaknila žena oziroma njena rodbina.¹⁶ Pozornost pritegne tudi podatek, da sta zakonca Valvasor po določilu pogodbe dobila pravico do uživanja kupljene posesti samo štiri dni pozneje, 1. oktobra. Ob sklenitvi kupo-prodaje je bilo torej za zamenjavo gospodarja v tehničnem pogledu vse že urejeno, manjkal je le še podpis. Predmet prodaje je v skladu z običajno prakso sklepanja pogodb opredeljen zelo splošno. Prodajalec Franc Albreht baron Kheysell je kupcema prodal »vso svojo podedovano in kupljeno posest Bogenšperk, Lihtenberk in Črni potok (Guet Wagensperg, Lichtenberg vndt Schwarzenbach) z vsemi pripadajočimi polji, pristavami, travniki, zeljniki, sadovnjaki in vinogradi, z vsemi pripadajočimi dohodki, prihodki in hubami, rovti, desetninami, gorninami, ribolovom, mlini, odveščinami in vsem, kar spada zraven«. Izvzet je bil le tisti del, imenovan imenje (*ausser diser gilt*), ki si ga je prodajalec izrecno pridržal. Če bi ga kdaj nameraval prodati, bi ga moral brez ceno najprej ponuditi Valvasorju ali njegovim dedičem in ti bi ga morali kupiti po enaki ceni kakor zdaj kupljene hube. Obe pogodbeni strani sta podpisali popis posesti (*Specification Vnd lista*), ki si jo je prodajalec pridržal, Kheysell pa je Valvasorju izročil urbar prodane posesti. Kupnina je znašala 20.000 goldinarjev kranjske veljave, 200 zlatih dukatov v gotovini in 100 državnih tolarjev »gospo soproge« (Ane Rozine Valvasor) za likof, zadnje prav tako v gotovini (kovancih). Pri tem je precej nenavadno, da se je prodajalec zadovoljil s takojšnjim izplačilom manj kot polovice dogovorjene vsote. Zakonca Valvasor sta mu morala namreč izročiti samo 9.000 goldinarjev, in sicer v obliki treh zadolžnic, od teh pa je ena izviralala od grofa Blagaja in dve od Wazov (baronov, nato grofov Wazenberg).¹⁷ Preostanek, tj. več kot 11.000 goldinarjev, sta se kupca obvezala poravnati s sredstvi, ki bi jih bil Kheysell pripravljen sprejeti, ali pa mu izdati zadolžnico in od 1. oktobra dalje plačevati obresti v višini, kakršna je bila v deželi običajna. Franc Albreht Kheysell bi nato zakoncema po določilu pogodbe izdal še kupno pismo (*einen ordentlichen Khauffbrieff*) in poskrbel za prepis posesti v kranjski imenjski knjigi, po kateri bo Valvasor – tu je govor le o njem in ne tudi o ženi – obremenjen s 64 funti imenjske rente, z 260 goldinarji davka in s kontribucijo od 28 hub. Davčno obveznost za leto 1672 sta skoraj v celoti prevzela Valvasorja, to pa je bilo očitno povezano s kompenzacijo v pridelku, saj je Kheysllu pripadlo 22 starov žita. Pogodbeni strani sta se dogovorili tudi o dveh

¹³ ARS, AS 746, Spisi, fasc. 43, Extranea, Graščina Bogenšperk in Lihtenberk – urbar. – V arhivskem inventarju je urbar opredeljen kot »Graščina Bogenšperk in Prapreče – urbar s. d. (17. stol.)« (Umek: *Samostani Kostanjevica*, str. 94).

¹⁴ Reisp: *Kranjski polihistor*, str. 92–93. – Zanimivo je, da Reisp ni opazil pomembnega dejstva: tako Valvasor kot njegova soproga Ana Rozina sta v konceptu pogodbe navedena kot baron in baronica. Tako je zapisal, da se je baronski naslov pojavljal pri polihistorju šele od leta 1681 (prav tam, str. 62).

¹⁵ ARS, AS 746, Spisi, fasc. 2, Kupoprodajna pisma, 27. 9. 1672.

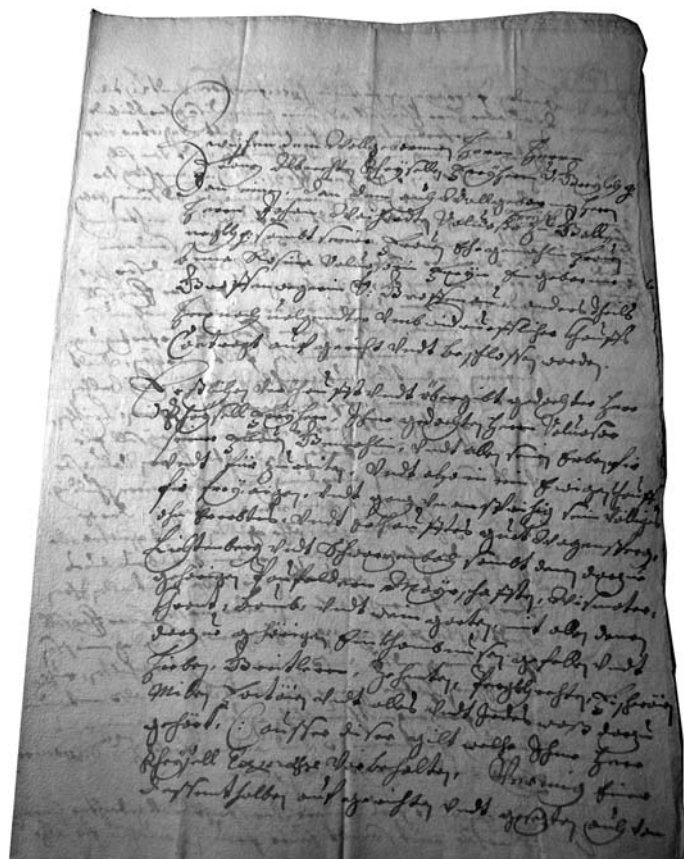
¹⁶ Reisp: *Kranjski polihistor*, str. 94.

¹⁷ Wazi so bili povzdignjeni v barone z naslovom Waz von Wazenberg leta 1650, v grofe Wazenberge pa 1673 (Frank: *Standeserhebungen. 5. Band*, str. 190; ARS, AS 1, š. 268, I/136, lit. S V, Podeljevanje plemiških naslovov V–Z, W–8, 20. 8. 1650).

drugih vprašanjih. Del prodane posesti (neka-
tera od imenj) je bil deželnoknežji fevd in baron
Kheysell se je zavezal, da bo uredil na svoje la-
stne stroške vse, kar bo treba, če bi se izkazalo,
da on ali njegovi predhodniki niso prejeli vseh
fevdnih pisem, kakor tudi, če katero od imenj,
zajetih v urbarju, ne bi bilo deželnoknežji, tem-
več viteški fevd. Od prodaje dalje pa so fevdne
obveznosti te vrste prešle na Valvasorja, ki je v
celoti prevzel tudi spor med Kheysllom in sose-
dnjim graščakom z Grmač, Ferdinandom Erne-
stom Apfaltrerjem, nastal zaradi prevelike pora-
be lesa v Kheysllovih, zdaj Valvasorju prodanih
gozdovih. Pogodbo v dveh izvodih (vsaka stran
je prejela enega) je poleg prodajalca podpisala
še njegova soproga Katarina Sidonija baronica
Kheysell, rojena Schwab. Vse navedeno izvemo
torej iz osnutka pogodbe,¹⁸ žal pa ni mogoče ve-
deti, ali sta pogodbeni strani še kaj spremenili ali
dodali v čistopisu. A če že, to nikakor ni bila kaka
večja sprememba, saj ima kupna pogodba, ki jo
poznamo iz registrov, enak datum 27. september
1672,¹⁹ in tega, kot smo videli, navaja tudi Valva-
sor v *Slavi*.

Glede na to, da ni ohranjen v pogodbi več-
krat omenjeni urbar prodane posesti, je za vpo-
gled v posestno stanje in njegovo vrednost tem
večjega pomena zapis na samostojnem listu,
ki se je ohranil kot priloga osnutka pogod-
be. Napisal in podpisal ga je prodajalec Franc
Albreht baron Kheysell osebno, nastal pa je
nedolgo pred osnutkom kupo-prodajne pogod-
be.²⁰ Zapis vsebuje namreč prodajalčevo »konč-
no odločitev« (*mein endtliche resolution*) in je bil
poslan Valvasorju na Slatno, kjer sta mladopo-
ročenca tedaj prebivala (*A Monfieur Monfieur le
baron Voliui for a Slatena*). Najpomembnejši del
dokumenta je specifikacija vrednosti sestavnih
delov predmeta kupo-prodaje. Po popravkih po-
sameznih postavk in skupne vsote vse kaže, da
je končna številka znašala 20.600 goldinarjev,²¹

Prva stran koncepta kupo-prodajne pogodbe za Bogenšperk,
Lihtenberg in Črni potok z dne 27. septembra 1672
(ARS, AS 746, Spisi, fasc. 2, Kupoprodajna pisma, 27. 9. 1672)

¹⁸ ARS, AS 746, Spisi, fasc. 2, Kupoprodajna pisma, 27. 9. 1672.

¹⁹ Regest kupne pogodbe je naveden tako v zapuščinskem inventarju Franca Albrehta barona Kheyslla iz leta 1674 kot tudi njegove vdove Katarine Sidonije enajst let pozneje (ARS, AS 309, šk. 50, fasc. XXVI, lit. K-42/I, 28. 5. 1674, pag. 8-9/Nr. 1; prav tam, lit. K-42/II, 14. 2. 1685, pag. 40/Nr. 1).

²⁰ ARS, AS 746, Spisi, fasc. 2, Kupoprodajna pisma, s. d., ad 27. 9. 1672.

²¹ Vse kaže, da je v končni vsoti šestica nad dvojko, torej 20.200 popravljeno na 20.600, kolikor znaša tudi seštevek posameznih postavk. Reisp (*Kranjski polihistor*, str. 92-93) je drugo postavko, vrednost desetine, prebral kot 2.200 gld, popravljeno s prvotnih 2.600, končno vsoto pa

to je zelo blizu temu, kar da seštevek goldinarjev in dukatov v osnutku pogodbe.²²

Kheysllova predprodajna ponudba

Grad Bogenšperk, pristava, gozdovi, njive in senožeti	4.000 goldinarjev (gld)
Od 30 celih in ene polovične hube [desetina] ²³	2.600 gld, popravljeno s prvotnih 2.000)
34 celih hub za obdelovanje polja (<i>zur Bestreitung des Paufelts</i>) in ena, ki je bila pritegnjena k domačim senožetom [= k dominikalni posesti]	7.000 gld
Potem dodatek (<i>die Aufgab</i>) 20 gld na hubo	500 gld
Črni potok skupaj z eno hubo	2.200 gld
22 rovtarjev po 10 gld	2.200 gld
Odvetščina	500 gld
Prihodki od vina	700 gld
Dva mlina, vsak po 200 gld	400 gld
Ribolovne vode in ribniki in en travnik ter gozd Dobovc	500 gld (popravljeno s prvotnih 400)
Vsota	20.600 gld (popravljeno s prvotnih 20.200)
Likof (<i>Leikhoff</i>) žene 100 državnih tolarjev	

Kheysell in Valvasor sta se predtem pogovarjala o nekaj nižji kupnini, 20.000 goldinarjih. V zvezi s tem govori zapis barona Kheyslla o njunem nedavnem računu (*Jungsten in vnserer Ratung*). Prodajalec Kheysell je na koncu pripomnil, da je šlo tedaj za 30 hub, zdaj pa za šest več. Toliko, 36 hub, jih tudi dejansko izkazuje njegova ponudba. Zapis še pove, kolikšno posest si je Kheysell pridržal: 11 celih hub in desetino od 20 hub. To je torej tisto imenje, do katerega je imel Valvasor po določilu kupo-prodajne pogodbe predkupno pravico. Ni povsem jasno, kako je nastala razlika v številu kupljenih hub. Kupo-prodajna govori pri kontribuciji o 28 hubah, Kheysllova ponudba pa o 36, a sta bili dve del dominikalne posesti Bogenšperka in Črnega potoka in torej izvzeti iz obdavčitve. Očitno je bilo 28 hub napovedanih v imenjski knjigi, dejanskih hub pa 36. Kot bomo videli, je tudi bogenšperško-lihtenberška posest uradno obsegala samo 15 podložniških hub, a jih je v resnici štela 18 in 3/4 oziroma 19.

kot 20.600, popravljeno na 20.200. Vendar prvotna vsota pri desetini ni bila 2.600 gld in nato spremenjena v 2.200, temveč 2.000, popravljena na 2.600. Spremenjena je tudi vsota pri zadnji postavki, in sicer na 500 goldinarjev s prvotnih 400.

²² 20.600 goldinarjev bi ustrezalo navedbam v osnutku pogodbe: 20.000 goldinarjev in 200 zlatih dukatov, če upoštevamo, da je znašal dukat v tem času okoli 3 goldinarje. Po M. Štuhcu je skoraj vedno veljal 16 liber, tj. 3 goldinarje in 33 krajcarjev (Štuhcu: *Rdeča postelja*, str. 58–59), po D. Kosu pa je bila njegova vrednost 2 goldinarja in 40 krajcarjev (Kos: *Urbarji*, str. 167). Likof sto državnih tolarjev je obakrat naveden posebej. Po F. Kosu je nemški ali državni tolar znašal sredi 17. stoletja goldinar in pol, okoli leta 1702 pa goldinar, 46 krajcarjev in pol (Kos: *Izbrano delo*, str. 298). Cesar Leopold je leta 1676 določil vrednost tolarja na goldinar in 36 krajcarjev in leta 1690 na goldinar in 45 krajcarjev (Valenčič: *Žitna trgovina*, str. 103).

²³ Da gre za desetino v Temenici, je vidno iz poznejših virov. Kot žitna desetina od 30 hub v Temenici je prvič omenjena v Valvasorjevem urbarju, nastalem okoli leta 1680 (ARS, AS 746, Spisi, fasc. 43, Extranea, Graščina Bogenšperk in Lihtenberk – urbar, pag. 21). V Valvasorjevem zapuščinskem inventarju je naveden regist njene prodaje stiškemu samostanu 28. maja 1691, enaka sta število hub in lokacija (ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z-7/I, 16. 1. 1694, pag. 13–14/Nr. 39). Ustrezna je tudi vrednost te postavke. Po viru druge roke iz srede 18. stoletja naj bi Valvasor desetino leta 1691 prodal za 2.250 goldinarjev in 30 državnih tolarjev (ARS, AS 174, šk. 132, RDA, N 200, No. 12, s. d.; prim. Radics: *Johann Weikhard*, str. 87).

O dogajanju neposredno po prodaji in Valvasorjevem prevzemu posesti se lahko poučimo iz regestov v Kheysllovem zapuščinskem inventarju, nastalem le slabi dve leti pozneje (1674).²⁴ Poleg kupne pogodbe z datumom 27. september 1672²⁵ je pokojnik hranil še nekaj zelo povednih dokumentov za osvetlitev okoliščin kupo-prodaje. Tako sta manj pomembna popis imenja, ki si ga je prodajalec pridržal, datiran 30. septembra, ter seznam spisov, ki jih je 11. oktobra proti potrdilu izročil zakoncema Valvasor.²⁶ Ključno dejanje se je zgodilo 12. oktobra, ko je nastalo kar pet dokumentov. Franc Albreht baron Kheysell je tega dne (na račun kupnine za prodano posest) prejel dve zadolžnici, obe iz rok Graffenwegerjev, tj. družine Valvasorjeve žene Ane Rozine, in obe izstavljeni njenemu dedu Juriju pl. Scharffenegku. Prvo, za 4.000 goldinarjev, mu je izdal Eberhard Leopold Ursini grof Blagaj leta 1655 in jo je Ana Rozina cedirala Kheysllu kot Scharffenegkova dedinja.²⁷ Drugo zadolžnico z nominalno vrednostjo 2.300 goldinarjev je Scharffenegku leta 1665 izročil Volf Vincenc baron Wazenberg, zdaj pa jo je Kheysllu prepustila Scharffenegkova hči, mati Ane Rozine, in sicer skupaj s cesijo (*Affer Cession*) svojih sinov, »gospodov Graffenwegerjev«.²⁸ Hkrati z izročitvijo zadolžnic sta zakonca Valvasor izdala Kheysllu obligacijo za 500 goldinarjev obresti, ki so se nanašale na (zadolžnico) barona Wazenberg, in s prodajalcem za vse navedeno naredila obračun (*Abraitung*).²⁹ Po obračunu sta ostala za kupnino dolžna še celih 14.025 goldinarjev, 32 krajcarjev in pol; za toliko sta prodajalcu izdala zadolžnico.³⁰

Na tej točki je razlika med določilom v kupo-prodajni pogodbi in realnostjo več kot očitna. Valvasorja sta se v pogodbi zavezala plačati 9.000 goldinarjev, in sicer s tremi zadolžnicami, eno Blagajevo in dvema Wazenbergovima, dva tedna pozneje pa sta lahko prodajalcu, baronu Kheysllu, izročila le dve zadolžnici v vrednosti 6.300 goldinarjev. Na tretjo, Wazenbergovo, ki je na lepem umanjala, so se očitno nanašale obresti 500 goldinarjev. Kheysell je moral potrpeti še slabo leto, do 17. septembra 1673, da se je Valvasorjev dolg z dobrih 14.025 goldinarjev zmanjšal na slabih 10.242. Regest zadolžnice v njegovem zapuščinskem inventarju sicer ne navaja datuma in načina poravnave dela dolga, ampak samo Kheysllovo potrdilo o plačilu, zmanjšano vsoto dolga in podatek o obrestih od omenjenega datuma dalje.³¹ Kako in s čim je zakoncema uspelo poravnati blizu 4.000 goldinarjev, viri ne povedo naravnost, vse pa kaže, da je del odtehtala zadolžnica vdove baronice Wazenberg za 1.928 goldinarjev, izdana leta 1665 Juriju Scharffenegku, dedu Ane Rozine Valvasor.³² V njej lahko prepoznamo drugo od obeh Wazenbergovih zadolžnic, o katerih je govoril osnutek kupo-prodajne pogodbe. Pomenljivo je tudi, da sta Kheysell in Volf Engelbert baron Wazenberg prav 17. septembra 1673, tj. na dan, ko se je občutno zmanjšal Valvasorjev dolg Kheysllu, sklenila dolžniško, zastavno in zakupno pogodbo za Wazenbergov dolg 1.720 goldinarjev.³³ Del izplačanega polihistorjevega dolga je nemara izviral iz posojila 1.000 goldinarjev deželne veljave, ki ga je Ana Rozina Valvasor še predtem, 6. decembra 1672, dobila od Janeza Herbarda Posarela.³⁴

²⁴ ARS, AS 309, šk. 50, fasc. XXVI, lit. K-42/I, 28. 5. 1674.

²⁵ Prav tam, pag. 8-9/Nr. 1.

²⁶ Prav tam, pag. 9/ Nr. 2 in 3.

²⁷ Prav tam, pag. 9-10/Nr. 4 in 5.

²⁸ Prav tam, pag. 10-11/Nr. 6 in 7.

²⁹ Prav tam, pag. 11/Nr. 8 in 9.

³⁰ Prav tam, pag. 11-12/Nr. 10.

³¹ Prav tam, pag. 12/Nr. 10.

³² Prav tam, pag. 14/Nr. 13.

³³ Prav tam, pag. 13/Nr. 12.

³⁴ O posojilu govorita dva vira: prvi je regest zadolžnice v Posarelovem zapuščinskem inventarju (ARS, AS 309, šk. 82, fasc. XXXV, lit. P-55, 18. 1. 1685, pag. 46/Nr. 24), drugi pa regest iste, že poravnane zadolžnice v zapuščinskem inventarju Janeza Vajkarda Valvasorja (ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z-7/I, 16. 1. 1694, pag. 12-13/Nr. 31).

Nikakor ne gre prezreti, da 12. oktober 1672 ni bil le dan obračuna med zakoncema Valvasor in baronom Kheyslom, ampak tudi dan, ko so opravili »dedovanjski obračun« v družini Graffenweger. Kot je vidno iz regestov listin v zapuščinskem inventarju Valvasorjeve tašče, Ane Marije Graffenweger, se je vdova gospa tega dne poravnala s svojimi sinovi v zvezi z dediščino. Ob tej priložnosti so nastali trije dokumenti – pogodba in dve zadolžnici, potem ko so mati in sinovi že malo prej, 27. avgusta, podpisali pogodbo o dediščini po njenem očetu Juriju pl. Scharfengkhu.³⁵ Na dlani je, da je bila hči Ana Rozina Valvasor izplačana s kupnino, ki je šla za kupljeno Kheysllovo posest. Regesta v zapuščinskem inventarju njenega brata Jurija Andreja povesta, da je Ana Rozina sklenila z brati pogodbo o svoji dediščini neimenovanega dne, ko še ni bila poročena (*wegen ihrer Abfertigung*), 17. oktobra 1672, pet dni po »velikem obračunu«, pa je podpisala odpovedno pismo za prejeto dediščino po obeh starših.³⁶

Naslednjega dne, 18. oktobra, je datirana delitev (*außkhonfft vnnd abtheilung*) med vdovo Ano Marijo Graffenweger in njenimi petimi sinovi, ki neposredno potrjuje, da je hči oziroma sestra, Valvasorjeva soproga Ana Rozina, prejela eno zadolžnico grofa Blagaja in dve Wazevi zadolžnici. Isti vir hkrati razkrije datum poravnave – 5. julij 1672, tj. na dan nastanka poročne pogodbe, omenja izdajo odpovednega pisma in pove, da je bila Ana Rozina s tem izplačana.³⁷ Na drugem mestu najdemo še potrditev, da je bila Blagajeva zadolžnica res tista za 4.000 goldinarjev iz leta 1655.³⁸

Regesti listin v Kheysllovem inventarju in delitev med Graffenwegerji so torej jasno izpričali, da je največji del kupnine za Bogenšperk, Lihtenberk in Črni potok poravnala družina Valvasorjeve žene Ane Rozine. Potrjeno so prispevali tri zadolžnice z vrednostjo 8.228 goldinarjev, torej le malo manj kot 9.000 goldinarjev, kolikor sta bila zakonca po pogodbi dolžna plačati s tremi zadolžnicami. Janez Vajkard Valvasor je primaknil zelo malo, kot vse kaže, bolj ali manj le obljubo oziroma pričakovanje, da bo z modrim gospodarjenjem na kupljeni posesti prislužil dovolj za izplačilo preostale kupnine, ki je znašala več kot polovico. Razumljivo je torej, zakaj sta kupno pogodbo sklenila oba z ženo in zakaj so posest v imenjski knjigi vpisali na oba zakonca. O načinu prepisa sta Valvasorja s Kheyslom sklenila poravnavo, ki je bila datirana 6. februarja 1673, dobre štiri mesece po njunem dejanskem prevzemu lastništva. V regestu poravnave je še pomenljiv podatek, da so sklepali tudi o tem, kaj od posesti naj bi bilo vrnjeno (*waß dabey von der Gült zurükh gegeben werden*).³⁹ Mogoče je, da sta Janez Vajkard in Ana Rozina že tedaj uvidela, v kako nič zavidanja vrednem položaju sta se znašla, zato sta bila prodajalcu pripravljena del posesti vrniti. To se sicer ni zgodilo, saj jima je bila nato v imenjski knjigi prepisana v celoti in z natanko tolikšno imenjsko rento, kot je določala kupo-prodajna pogodba (64 goldinarjev). Vpis v imenjski knjigi, ki, kot smo videli, nima letnice, je najverjetneje nastal kmalu po sklenitvi poravnave.⁴⁰

V zvezi z Valvasorjevim nakupom posesti treh dvorcev pri Litiji se poraja več vprašanj, povezanih z ozadjem samega dejanja. Tega lahko viri, ki so na voljo, razumljivo, osvetljujejo le deloma in posredno. Kot ključna se zastavljajo vprašanja, kdo je bil **prodajalec baron Kheysell**, zakaj se je sploh odločil za prodajo in čemú se je Valvasor odločil za nakup, ki je presegal njegove in ženine gmotne zmožnosti.

Pozornost pritegne spoznanje, da je Franca Albrehta barona Kheyslla

³⁵ ARS, AS 309, šk. 33, fasc. XVI, lit. G–34, 24. 5. 1679, pag. 5–7/Nr. 1–4. – Pogodbeniki so bili bratje Jurij Andrej, Franc Baltazar in Janez Jožef Graffenweger.

³⁶ Prav tam, šk. 34, fasc. XVII, lit. G–63, s. d. (1694), pag. 96–98/Nr. 39–40.

³⁷ ARS, AS 1073, I/100r, fol. 1v–2.

³⁸ Prav tam, fol. 61v–62.

³⁹ ARS, AS 309, šk. 50, fasc. XXVI, lit. K–42/I, 28. 5. 1674, pag. 13/Nr. 11.

⁴⁰ ARS, AS 173, št. 6 (1662–1756), fol. 103.

(* ok. 1634, † 1674) vezalo z Valvasorjevem neke vrste svaštvo. Najpozneje leta 1662 se je namreč poročil s polihistorjevo mrzlo nečakinjo Katarino Sidonijo Schwab pl. Lichtenberg (ok. 1640, † 1684), ki je bila sicer Valvasorjeve starosti, hči njegove zgodaj umrle sestrične Poliksene Valvasor (* ok. 1612, † 1647).⁴¹ Kheysell se je najverjetneje rodil že na Bogenšperku ali na sosednjem Lihtenberku.⁴² Njegov oče Jurij, poplemeniteni ljubljanski meščan in trgovec, poročen s plemkinjo Regino Elizabeto Schwab pl. Lichtenberg,⁴³ je namreč oba gradova kupil v prvi polovici tridesetih let 17. stoletja. Po nakupu Lihtenberga (1630)⁴⁴ in Bogenšperka (1634)⁴⁵ je v štiridesetih ali petdesetih letih pridobil še bližnji Črni potok.⁴⁶ Po kranjski imenjski knjigi je imel največjo posest Lihtenberk (dobrih 36 funtov oz. goldinarjev imenjske rente), srednjeveški grad, ki ga je novi lastnik kmalu porušil. Tako se je pod Kheysllom upravljanje lihtenberške posesti preneslo na mlajši Bogenšperk.⁴⁷ Posest tega je bila ob nakupu zelo majhna (7

⁴¹ Golec: Valvasorjev izvor, str. 45, 49.

⁴² V krstnih maticah župnije Šmartno pri Litiji, v katerih je sicer od leta 1636 do 1651 vrzel, ne najdemo ne njegovega krsta ne krstov njegovih sorojencev (prim. NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, Ind R 1614–1688). Ugotovitev ne preseneča, saj so v 17. stoletju v tej župniji vpisovali v krstne matične knjige le redke plemiške otroke (Golec: Plemstvo v cerkvenih, str. 88–91).

⁴³ O Kheysllih glej Witting: Beiträge zur Genealogie (1895), str. 173–174; ARS, AS 1075, šk. 4, št. 125, Khaysel. – Starša Jurija Kheyslla sta sklenila poročno pogodbo 12. oktobra 1630 (ARS, AS 309, šk. 50, fasc. XXVI, lit. K–42/I, 28. 5. 1674, pag. 38/Nr. 98).

⁴⁴ M. Smole (*Graščine*, str. 259) je na podlagi regesta v zapuščinskem inventarju Franca Albrehta barona Kheyslla napačno sklepala, da je imel grad do leta 1629 Janez Danijel pl. Wernegk, ki naj bi ga tedaj prodal Francu Krištofu pl. Schwabu (Lichtenbergu), ta pa naslednje leto Juriju baronu (dejansko le pl.) Kheysllu. V resnici Franc Krištof ni bil samo prehodni lastnik, ampak dedič očetovega gradu. V registih obeh kupo-prodajnih dogovorov je naveden na prvem mestu, torej kot prodajalec (ARS, AS 309, šk. 50, fasc. XXVI, lit. K–42/I, 25. 8. 1674, pag. 41–42/Nr. 112). Prve prodaje namreč ni bilo, ampak le druga. Tako so Lihtenberk z imenjsko rento dobrih 36 goldinarjev leta 1635 v imenjski knjigi prepisali na Kheyslla (ARS, AS 173, št. 5 (1619–1661), fol. 100). Smoletova, ki ni uporabljala imenjske knjige, ni vedela za prejšnjega lastnika Franca Krištofa Schwaba pl. Lichtenberga st. († 1607), zato jo je regist o dvojni kupo-prodaji v letih 1629 in 1630 tem laže zavedel. Prim. še Golec: Mladi Valvasor, (1. del), str. 46; prim. tudi Otorepec: Iz zgodovine gradu, str. 13. – Valvasor sicer pravi, da so gospodje Schwabi dobili grad s poroko (ne torej s prodajo) – tega časovno ne opredeljuje – in da je pred približno 50 leti (torej okoli 1639) z nakupom prešel na Jurija Kheyslla, ta pa ga je podrl (Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 338).

⁴⁵ O Kheysllovem nakupu Bogenšperka poroča Valvasor pri opisu gradu v XI. knjigi *Slave*; predtem so imeli grad gospodje Wagni, po katerih se je imenoval, kratek čas pa ljubljanski avguštinci, Horacij Carminelli in Krištof Gottscheer, ki je tu prebival le malo časa in je Bogenšperk 21. marca 1634 prodal Juriju Kheysllu (Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 622). Resničnost zadnje Valvasorjeve trditve potrjujeta dva vira: regist urbarja za posest Bogenšperka in pripadajoča imenja, ki ga je Gottscheer izdelal za Kheyslla 28. marca 1634 (ARS, AS 309, šk. 50, fasc. XXVI, lit. K–42/I, 28. 5. 1674, pag. 42/Nr. 113), in imenjska knjiga, v kateri so bogenšperško posest isto leto prepisali z Gottscheerja na Kheyslla (ARS, AS 173, št. 5 (1619–1661), fol. 127). Prim. tudi Otorepec: Iz zgodovine gradu, str. 13.

⁴⁶ Čas in način pridobitve Črnega potoka nista povsem jasna. Med posestnimi pridobitvami Jurija Kheyslla v imenjski knjigi omenja Črni potok le ena: leta 1642 je Jurij kupil hubo v Črnem potoku (*zu Schwarzenbach*) od Jurija in Hanžeta Koleša (ARS, AS 173, št. 5 (1619–1661), fol. 127). Po sekundarnem viru je bil (Janez) Jurij Kheysell lastnik Črnega potoka od leta 1640 (Witting: Beiträge zur Genealogie (1895), str. 173). Valvasor pri opisu gradu v *Slavi* pravi, da ga je Kheysell pridobil šele pred približno tridesetimi leti (okoli 1659), potem ko je leta 1614 postal njegov lastnik Martin Bertold Schwab (Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 517). Ta je imel po imenjski knjigi zelo majhno imenjsko rento, od leta 1626 le še 51 krajcarjev in pol, leta 1661 pa so jo v celoti prenesli na Franca Albrehta Kheyslla (ARS, AS 173, št. 5 (1619–1661), fol. 96v).

⁴⁷ Valvasor je napačno mislil, da je Jurij Kheysell kupil Bogenšperk malo pred Lihtenberkom. Takoj po sklenitvi kupčije za Lihtenberk – »pred približno petdesetimi leti« (okoli 1639) – naj bi novi lastnik ukazal kmetom grad povsem uničiti. Razlog za to so po Valvasorju mnogi videli v Kheysllovi bojazni, da bi kak Schwabov sorodnik dobil prednost pred njim glede nakupa. Verjetneje pa se mu je zdelo, da je dal novi gospodar Lihtenberk podreti, ker sta gradova stala zelo blizu, to pa bi vodilo do nenehnih sporov, če bi bila v različnih rokah. Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 338–339.

goldinarjev imenjske rente), podložniška posest Črnega potoka pa sploh nezna-tna (le nekaj več kot en goldinar rente). Imenjska knjiga razkriva še več drugih posestnih pridobitev Jurija Kheyslla, ne pa tudi, kaj od tega so pripojili kateremu od obeh gosposčinskih sedežev, Bogenšperku in Črnemu potoku. Nazadnje, leta 1650, je bila celotna posest Jurija Kheyslla »težka« blizu 106 goldinarjev imenjske rente.⁴⁸ Ob delitvi med sinova leta 1661 je večji delež pripadel Janezu Ferdinandu (slabih 61 goldinarjev) in manjši Francu Albrehtu (nekaj manj kot 45 goldinarjev).⁴⁹ Viri prve roke, ki so na voljo, ne povedo, kakšna je bila delitev v naravi. Zaupati moramo Valvasorjevim navedbam v *Slavi*, po katerih je Franc Albreht dobil Črni potok, njegov brat pa Bogenšperk z že porušnim Lihtenberkom. Šele ko je Janez Ferdinand umrl, je Franc Albreht po njem podedoval druga dva dvorca.⁵⁰ Kdaj natanko se je to zgodilo, ne vemo.⁵¹ V imenjski knjigi je prenos imenja pokojnega Janeza Ferdinanda k imenju Franca Albrehta naveden z letnico 1672, vpisali pa so ga sočasno s prepisom glavnine Kheyslllove imenjske rente na zakonca Valvasor. Imenjska renta Franca Albrehta se je s tem povečala skoraj za dvakrat, z dobrih 32 goldinarjev na nekaj več kot 93.⁵²

Prejkone je Janez Ferdinand preminil nekaj let prej, še preden so trije Kheyslli – poleg Franca Albrehta njegov drugi brat in bratranec – leta 1668 postali baroni.⁵³ Glede na to, da je bil Bogenšperk večji in uglednejši od sosednjega Črnega potoka, bi pričakovali, da se je novi gospodar Franc Albreht z družino tja preselil. Tako lahko upravičeno sodimo na podlagi podatka, da je na Bogenšperku datiral osnutek kupo-prodajne pogodbe z zakoncema Valvasor.⁵⁴ Njegova družina je do prodaje jeseni leta 1672 v vsakem primeru prebivala v enem od obeh dvorcev ali kar v obeh. O tem pričajo vpis krsta enega od Kheysllovih otrok (1666) ter zlasti pogosta botrstva članov družine, vpisana v krstnih matičnih knjigah župnije Šmartno pri Litiji. Nenadno prenehanje botrstev leta 1672⁵⁵ in

⁴⁸ ARS, AS 173, št. 5 (1619–1661), fol. 127.

⁴⁹ Prav tam, št. 6 (1662–1756), fol. 175, 175v.

⁵⁰ Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 339, 517, 622.

⁵¹ Zapuščinska inventarja Franca Albrehta Kheyslla in žene Katarine Sidonije nista tu v nobeno pomoč (ARS, AS 309, šk. 50, fasc. XXVI, lit. K–42/I, 28. 5. 1674, pag. 8–9/Nr. 1; prav tam, lit. K–42/II, 14. 2. 1685). Tudi v matičnih knjigah župnije Šmartno imena Janeza Ferdinanda Kheyslla ne najdemo, razen če se kot krstni boter leta 1662 ne skriva pod imenom Ferdinand Albreht; ta je bil verjetneje Franc Albreht (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1651–1665, s. p., 5. 12. 1662, 11. 12. 1662; R 1665–1674, s. p., 26. 4. 1666, 19. 12. 1669). Prav tako ne poznamo njegove oporoke in inventarja njegove zapuščine (prim. ARS, AS 308, popisi; AS 309, popis). Janeza Ferdinanda tudi ni v osebni kartoteki dela fonda Deželni stanovi za Kranjsko z naslovom Deželne zadeve (ARS, AS 2).

⁵² ARS, AS 173, št. 6 (1662–1756), fol. 175, 175v.

⁵³ Frank: *Standserhebungen. 3. Band*, str. 68. – V barone so bili 23. januarja 1668 povzdignjeni Janez Danijel, Jurij Erenrajh in Franc Albreht Kheysell, navedeni v regestu baronske diplome kot bratje. Pomenljivo je, da med novimi baroni ni bilo Janeza Ferdinanda, kot tudi, da v baronskem naslovu pogrešamo Bogenšperk in Lihtenberk. Naslov vsebuje samo imena dvorcev Škrljevo, Črni potok in Raka: »*Freiherr von Greylach und Schwarzenbach, Herr auf Arch*«. O sorodstvenih razmerjih med Kheyslli gl. Witting, *Beiträge zur Genealogie* (1895), str. 173–174; AS 1075, šk. 4, št. 125, Khaysel.

⁵⁴ ARS, AS 746, Spisi, fasc. 2, Kupoprodajna pisma, 27. 9. 1672.

⁵⁵ 26. aprila 1666 je v šmarnski krstni matici brez navedbe kraja rojstva vpisan krst njune hčerke Marije Sofije, sicer pa je Franc Albreht leta 1662 dvakrat izpričan kot krstni boter z napačnim osebnim imenom Ferdinand Albreht (kolikor ni bil mišljen njegov brat Janez Ferdinand) in leta 1669 pravilno kot Franc Albreht (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1651–1665, s. p., 5. 12. 1662, 11. 12. 1662; R 1665–1674, s. p., 26. 4. 1666, 19. 12. 1669). Ne prese- neča, da v šmarnskih krstnih maticah nista dokumentirana krsta Kheysllovega edinega sina, ki je nadaljeval očetov rod, Jurija Krištofa (* ok. 1661 † 1705), in hčerke Marije Regine, poročene baronice Apfaltrer (* ok. 1660, † 1720), saj otrok, krščenih na gradovih, tedaj zelo pogosto niso vpisovali v matične knjige (Golec: *Plemstvo v cerkvenih*, str. 88–98). Da sta se Kheysllova otroka rodila v Črnem potoku ali na Bogenšperku, lahko upravičeno sklepamo »per negationem«, ker njunih krstov ni v ljubljanski krstni matici (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1653–1664); v mestu krščene otroke so namreč v matice vpisovali zelo dosledno.

nato krst najmlajšega otroka v Ljubljani v začetku leta 1674⁵⁶ pa sta zgovorna dokaza, da so se Kheyslli po prodaji preselili v deželno prestolnico, kjer je imel Franc Albreht na Mestnem trgu podedovano hišo⁵⁷ in kjer je že 2. maja 1674 umrl, star šele 40 let.⁵⁸

Vprašanje, zakaj se je baron Kheysell odločil prodati skoraj vso posest z obema dvorcema, se izmika jasnemu odgovoru. Njegova imenjska renta se je zadnja leta z odprodajami sicer precej zmanjšala,⁵⁹ vendar iz imenjske knjige in registrov listin v njegovem zapuščinskem inventarju (1674) ni razbrati, da bi bil zelo zadolžen in zato primoran v tako veliko prodajo.⁶⁰ Zadolžnice, ki jih je za kupnino prejel od zakoncev Valvasor in od Graffenwegerjev, je namreč ob smrti še vedno hranil nedotaknjene.⁶¹ Prav tako jih najdemo v zapuščinskem inventarju njegove vdove Katarine Sidonije enajst let pozneje (1685).⁶² Z njimi torej Kheyslloma ni bilo treba poravnati dolgov, ampak sta iz naslova zadolžnic prejemale obresti. Še več, leta 1673 je Franc Albreht pridobil nekaj nove posesti, deloma kupljene in deloma zastavljene.⁶³ Ne vemo, ali je v zameno za prodana Bogenšperk in Črni potok nameraval kupiti kak drug grad oziroma dvorec, a ga je prehitela smrt. Kakor koli, iz nekega razloga je skoraj vso posest z obema dvorcema vred prodal zakoncema Valvasor. Toda kaj ga je sililo v prodajo obeh dvorcev? Ker nič ne kaže na gmotne težave ali pa te vsaj niso bile tolikšne, da bi moral izgubiti tako Bogenšperk kot Črni potok, bi se zlahka zadovoljil le s prodajo enega dvorca, drugega pa bi obdržal, saj je v bližini še imel podložniško posest. A Kheysell si je pridržal samo manjše imenje iz neprodanega ostanka

---

Jurij Krištof in Marija Regina sta začela v Šmartnem botrovati kot še zelo mlada leta 1669. Zgovorno je dejstvo, da ju kot botra ne srečujemo med januarjem 1672 in avgustom 1677, odtlej pa zopet (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1665–1674, s. p., 14. 12. 1669, 26. 11. 1670, 19. 12. 1671, 6. 1. 1672; prav tam, R 1674–1688, 20. 8. 1677, 31. 12. 1677, 24. 2. 1680, 29. 12. 1680, 2. 1. 1681 itd.). 2. junija 1677 je namreč njuna ovdovela mati vzela od zakoncev Valvasor v zastavo Črni potok (gl. op. 91) in se v njem naselila skupaj z družino. Kot krstna botra je spet izpričana od 20. septembra 1678, pri prvi pojavitvi izrecno navedena z domovanjem v Črnem potoku (*ex Sborzenpogk*) (prav tam, R 1674–1688, 20. 9. 1678, 11. 8. 1679, 2. 10. 1679, 11. 4. 1680).

⁵⁶ V Ljubljani je bil 3. januarja 1674 krščen zadnji otrok Gašper Julijan (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1669–1678, pag. 207).

⁵⁷ Poleg dela imenja posesti Bogenšperk in Črni potok, ki si ga je ob prodaji leta 1672 pridržal, je Franc Albreht ob smrti leta 1674 premogel od nepremičnin le hišo v Ljubljani na Mestnem trgu (ARS, AS 309, šk. 50, fasc. XXVI, lit. K-42/I, 28. 5. 1674, pag. 2). Podedoval jo je po očetu Juriju, ta pa jo je leta 1616 kupil od Frankovičevih dedičev (Suhadolnik – Anžič: *Mestni trg*, str. 111). Njena lega – med Stroblhofovo in Mosconovo, zdaj Bosievo hišo – kot jo navaja Kheysllor zapuščinski inventar (pag. 2), se namreč ujema z lego v registru kupne pogodbe – med Mosconovo in Drumličevo hišo – ki so jo leta 1616 sklenili z Jurijem Kheysllom dediči Andreja Frankoviča (pag. 22/Nr. 40). O tem, da Franc Albreht hiše pred letom 1672 ni veliko uporabljal, priča regist zakupne pogodbe, sklenjene za srednje (tj. prvo) in spodnje nadstropje (pritličje), ki ju je še leta 1669 oddal v najem (pag. 40/Nr. 108).

⁵⁸ Po ljubljanski mrliški matični knjigi je bilo Francu Albrehtu ob smrti 40 let (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 66, 2. 5. 1674). – Na dan svoje smrti je narekoval oporoko, ki je ni mogel več sam podpisati. Za glavne dediče je imenoval sinove Jurija Krištofa, Janeza Bernarda in Gašperja Julija, štirim hčerkam – Mariji Regini, Ani Rozini, Renati Korduli in Sofiji Katarini – pa namenil vsaki po 2.000 goldinarjev in poročno opravo (ARS, AS 308, II. serija, fasc. K 1–28, testament K-13, 2. 5. 1674).

⁵⁹ Od leta 1666, ko je imel blizu 50 goldinarjev imenjske rente, je ta zaradi odprodaje hub in desetine padla do leta 1669 na dobrih 32 goldinarjev (ARS, AS 173, št. 6 (1662–1756), fol. 175).

⁶⁰ ARS, AS 173, št. 6 (1662–1756), fol. 175; ARS, AS 309, šk. 50, fasc. XXVI, lit. K-42/I, 28. 5. 1674, pag. 8–43.

⁶¹ Gl. op. 27–28, 32.

⁶² ARS, AS 309, šk. 50, fasc. XXVI, lit. K-42/II, 14. 2. 1685, pag. 42/Nr. 6 in 7, 42–43/Nr. 8, 43/Nr. 9, 43–44, Nr. 10, 45/Nr. 12.

⁶³ Leta 1673 je pridobil pol ribiške hube na Bregu pri Litiji s pol goldinarja imenjske rente in isto leto zastavljeno posest gospostva Metlika 12 hub v župi Drašiči z imenjsko rento 12 goldinarjev; leta 1673 kupljeno hubo z imenjsko rento en goldinar so pripisali k njegovemu imenu šele leta 1684 (ARS, AS 173, št. 6 (1662–1756), fol. 175v, 511).

posesti Bogenšperka in Črnega potoka, sam pa se je z družino preselil v Ljubljano. Vloga zemljiškega gospoda mu nemara ni bila (več) pogodu ali je preprosto ni zmožel.

Tudi Valvasorjevi **motivi za nakup** tako velike posesti niso enoznačni. Morda ni kazal zanimanja za nakup vsega, kar je bil Kheysell pripravljen dati iz rok. Kot racionalen človek se je namreč moral zavedati, kakšno je tveganje, ker je ostajal dolžan kar polovico nemajhne kupnine. A ugodne prilike mu očitno ni kazalo izpustiti iz rok, tudi če je bila povezana s tveganjem. Ali pa je prav polihistor pritiskal na Kheyslla, naj mu proda čim več, vključno z obema dvorcema z dominikalno posestjo, ker je le tako lahko upal, da bo s prihodki od posesti finančno kos osebnim in družinskim potrebam. Na določeni točki so se interesi obeh mož ujeli in privedli do dogovora. Neodgovorjeno ostaja vprašanje, kolikšno vlogo so imele pri vsej stvari prej omenjene rodbinske povezave med Valvasorji in Kheyslli prek Kheyslllove žene Katarine Sidonije, polihistorjeve mrzle nečakinje.

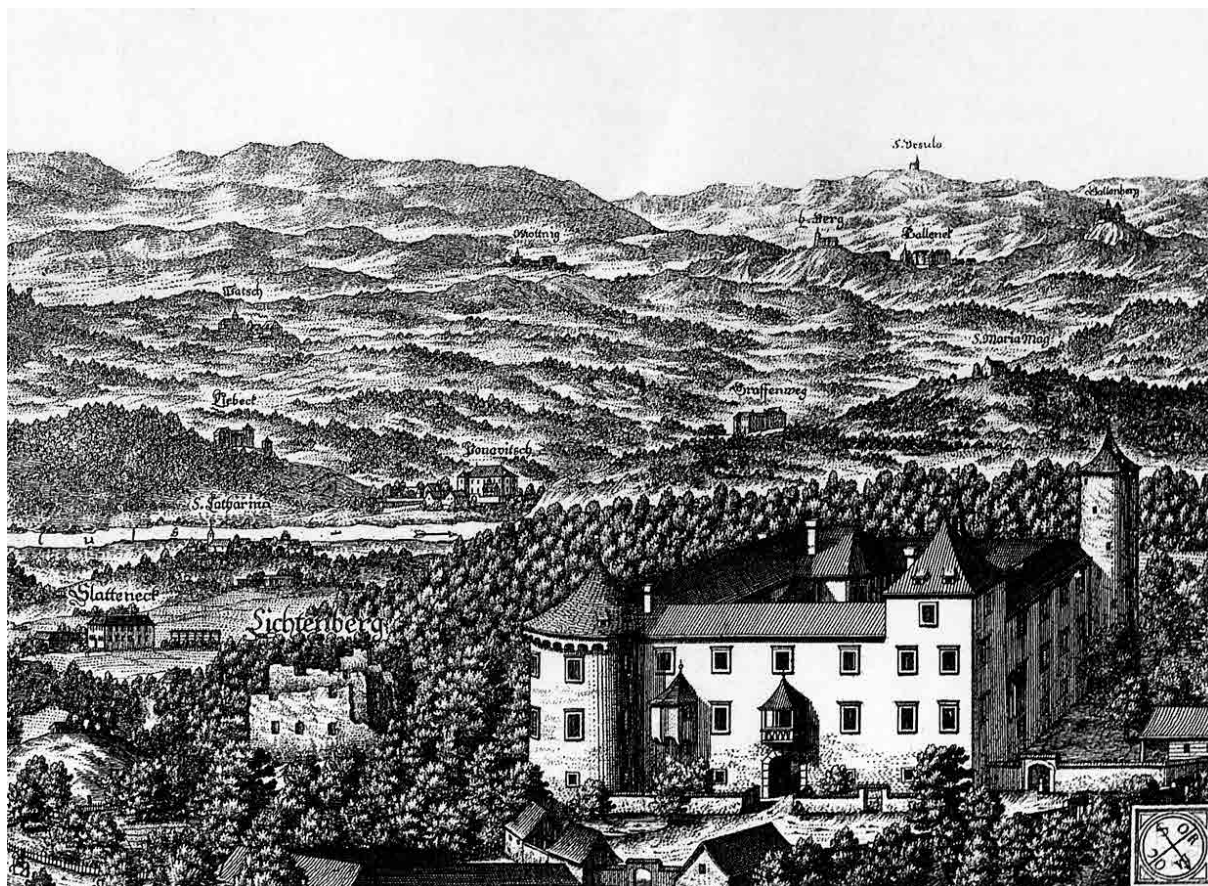
Kaj je Valvasor leta 1672 pravzaprav kupil? Njegov rezidenčni grad Bogenšperk je, kot bomo videli, poleg lastne dominikalne in podložniške posesti vključeval tudi posest tedaj že dodobra porušenega starejšega gradu Lihtenberk, oddaljenega le streljaj. Značilen je položaj obeh gradov, podoben legi Starega Turjaka in Turjaka na Dolenjskem. Starejši *Lihtenberk* (*Lichtenberg*) so sezidali na dobro zavarovanem naravnem pomolu v zelo strmem pobočju. Lihtenberški, sprva višnjegorski ministeriali, se omenjajo od prve četrtine 13. stoletja do okoli leta 1500, ko naj bi grad s poroko prešel na Wagne, graditelje po njih imenovanega Bogenšperka (*Wagensperg*). Lihtenberk je nato še enkrat zamenjal lastnike, rodbino Schwab (pl. *Lichtenberg*), preden je leta 1630 s prodajo prešel na Kheyslle. Iz ne najbolj jasnih razlogov ga je dal Jurij pl. Kheysell porušiti. O nekdanjem skromnem, stolpasto zasnovanem gradu, pozidanem na dokaj strmi kopi pod Bogenšperkom, danes ni več sledu.⁶⁴ Začetki *Bogenšperka*, prvič izrecno omenjenega šele leta 1533, so zaviti v temo. Starejši avtorji, ki se sklicujejo na njegov srednjeveški izvor, za svoje trditve ne navajajo prepričljivih dokazov. Valvasor ga imenuje matična hiša gospodov Wagen in navaja kot imetnika dva člana rodbine v letih 1472 in 1477. Wagni so ga dejansko sezidali konec 15. ali v začetku 16. stoletja, najverjetneje po velikem potresu leta 1511 in potem ko so z ženitvijo že pridobili sosednji Lihtenberk. Izgubili so ga zaradi dolgov dobro stoletje pozneje, malo preden ga je leta 1634 kupil Jurij pl. Kheysell. Grad oziroma dvorec stoji na vrhu zložne vzpetine, na prevalu ob cesti, ki povezuje Litijo z dolino Temenice in osrednjo Dolenjsko. V 16. stoletju zasnovana grajska stavba je v Valvasorjevem času že imela podobo, kakršno je nato v temeljnih potezah ohranila do danes. Sestavljajo jo štirje dvonadstropni trakti, ki obdajajo pravokotno notranje dvorišče, na treh vogalih je okrepljena z različno oblikovanimi in neenako visokimi stolpi, sicer pa njena zunanjščina ne kaže kakšnih posebnosti.⁶⁵ Tretji Valvasorjev grad oziroma dvorec Črni potok (*Schwarzenbach*) je nastal zadnji in ga polihistor, kot bomo videli, dovršen del svojega lastništva niti ni imel v neposredni upravi. Od Bogenšperka je oddaljen dobre pol ure hoda navzdol, zgrajen pa je na gozdnem obronku v pobočju oblega hriba in ob potoku, po katerem je dobil ime. O Črnem potoku do polihistorjevega časa skoraj ne vemo drugega kot to, kar poroča Valvasor v skromnem opisu, v katerem kot prve znane gospodarje omenja gospode Strasserje (1578).⁶⁶ Tega leta je Črni potok potrjeno prešel na nove lastnike in je, kolikor

⁶⁴ Stopar: *Grajske stavbe. II. Dolenjska*, str. 82–83; Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 337–339; prim. Reisp: *Kranjski polihistor*, str. 96.

⁶⁵ Stopar: *Grajske stavbe. II. Dolenjska*, str. 82–83; Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 619–622; Otorepec: *Iz zgodovine gradu*, str. 3–21; Smole: *Graščine*, str. 121; prim. Reisp: *Kranjski polihistor*, str. 96.

⁶⁶ Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 517.

Valvasorjeva gradova Bogenšperk in Lihtenberg, v dolini Graffenweggerjeva Slatna, izsek iz panoramskega bakroreza v Slavi vojvodine Kranjske (1689)
(Valvasor: Die Ehre XI, med str. 620 in 621)

Črni potok po Topograiji Kranjske (1679)
(Valvasor: Topographia, št. 228)

je znano, tudi prvič omenjen, a je bil, kot izhaja iz darilne listine Strasserjeve vdove, predtem že nekaj časa zastavljen Krištofu Wagnu, pripadala pa sta mu le dva podložnika.⁶⁷ Prvotni skromni dvorec je zelo verjetno dodobra prezidal Krištof Wagen ml., kratek čas v začetku 17. stoletja lastnik, ki je stavbi pridružil dominikalno posest.⁶⁸ Valvasorjev bakrorez v *Topografiji* in *Slavi* prikazuje Črni potok kot dvonadstropno stavbo z izsidanim podstrešjem in za nadstropje višjim vhodnim stolpičem. Tipična zgodnjebaročna grajska stavba je v tej obliki le težko nastala že v 16. stoletju, njena današnja, s prezidavami spremenjena podoba pa v ničemer ne spominja na tisto iz Valvasorjevega časa.⁶⁹

Poleg bogenšperško-lihtenberškega in črnopotoškega imenja je Valvasorjevo kupljeno posest sestavljala še tretja komponenta, desetina od 30 hub v Temenici, dolini dolenske rečice z enakim imenom jugovzhodno od Bogenšperka. Kolikor daleč je desetini mogoče slediti, je bila najprej v rokah Jurija Wagna z Bogenšperka. Leta 1620 so jo v imenjski knjigi prepisali na dediče Franca Krištofa Schwaba (pl. Lichtenberga), potem ko jo je Schwab že za življenja pridobil s pravdo,⁷⁰ nato pa je v okviru lihtenberškega imenja prešla s prodajo na Jurija Kheyslla⁷¹ in končno leta 1672 kot del posesti Jurijevega sina Franca Albrehta na Valvasorja.⁷² Tako postane tudi razumljivo, zakaj jo je Janez Vajkard v svojem lastnoročno sestavljenem urbarju najprej (zmotno) štel k posesti Bogenšperka in Lihtenberka.⁷³

Osnutek kupo-prodajne pogodbe med Francem Albrehtom baronom Kheyslom in Valvasorjem iz leta 1672 ne specificira, koliko imenjske rente in hub je pripadalo Bogenšperku z Lihtenberkom, koliko pa Črnemu potoku in koliko rente je odpadlo na temeniško desetino. Zadnja v osnutku pogodbe niti ni izrecno imenovana, vendar jo posebej navaja Kheysllova predprodajna ponudba.⁷⁴ Kot bomo videli, je od skupno 64 funtov imenjske rente spadalo k Bogenšperku z Lihtenberkom 47 funtov, k Črnemu potoku 12 in desetini v Temenici 5, od 28 hub pa jih je bogenšperko-lihtenberško imenje vključevalo 15 in črnopotoško 13. Kdaj in kako so določili razmerja med njimi, za zdaj ni pojasnjeno. Temeniška desetina je bila s 5 funti imenjske rente napovedana še pred letom 1620.⁷⁵ Koliko funtov in koliko hub pripada Črnemu potoku, pa so očitno določili v času Kheysllovega ali celo že Valvasorjevega lastništva, in to tako, da so na črnopotoško imenje prenesli del bogenšperško-lihtenberške posesti. Iz imenjske knjige namreč ni vidno, da bi se Kheysllova imenjska renta kdaj z enim pripisom povečala za 12 funtov imenjske rente,⁷⁶ kolikor jo je Črni potok imel pozneje, pod Valvasorjem.

Če Valvasorjevih skupno 64 funtov (goldinarjev) imenjske rente primerjamo z rentami drugih zemljiških gospodov na Kranjskem,⁷⁷ se je polih-

⁶⁷ ARS, AS 1063, št. 1673, 1578 XII. 24., s. 1.

⁶⁸ Valvasor natančno po virih navaja Krištofa Wagna kot lastnika med letoma 1606 in 1612 (Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 517). V tem času je Wagen okoli Črnega potoka ustvaril dominikalno posest, potem ko je morala biti ta dotlej zelo skromna. Leta 1610 je namreč prosil kranjske deželne stanovce, naj mu v imenjski knjigi odpišejo pet funtov imenjske rente, ki se je nanašala na dve hubi v Črnem potoku in eno v Leskovici; ko je svoj dedni delež gradu Bogenšperk leta 1605 odstopil bratu Juriju, naj bi si istega leta »na zeleni trati«, torej iz nič, zgradil novo domovanje (*zu ainer notturrfftigen Wohnung vnnnd Siz von gruenen Wasen aufpauen*) (ARS, AS 2, I. reg., šk. 459, fasc. 1/293, pag. 371–374, 2. 7. 1610).

⁶⁹ Stopar: *Grajske stavbe. II. Dolenska*, str. 35–41; Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 517–518; prim. Reisp: *Kranjski polihistor*, str. 95.

⁷⁰ V kranjski imenjski knjigi je navedena kot žitna desetina oziroma samo kot desetina, obakrat pri Temenici in z imenjsko rento 5 funtov (ARS, AS 173, št. 5 (1619–1661), fol. 50, 96).

⁷¹ Gl. op. 44.

⁷² Gl. op. 15.

⁷³ ARS, AS 746, Spisi, fasc. 43, Extranea, Graščina Bogenšperk in Lihtenberk – urbar, pag. 21.

⁷⁴ ARS, AS 746, Spisi, fasc. 2, Kupoprodajna pisma, s. d., 27. 9. 1672, ad 27. 9. 1672.

⁷⁵ Gl. op. 70.

⁷⁶ ARS, AS 173, št. 5 (1619–1661), fol. 127

⁷⁷ Prim. prav tam, št. 6 (1662–1756).

stor nominalno uvrščal že med srednje velike gospode. Vendar imenjska renta kot takšna ni zanesljivo merilo lastnikovega dejanskega premoženja. Prvič že zato, ker rente v svojih začetkih v prvi polovici 16. stoletja niso bile določene po enotnih merilih in so sčasoma postale nerealne.⁷⁸ Poleg tega je na imetnikovo gospodarsko moč vplivala še vrsta drugih dejavnikov, med katerimi je bil zelo pomemben ta, kako je gospodaril in koliko je znal iz svoje posesti iztržiti.

Obveznosti in dolgovi do prodaje Črnega potoka (1689)

Z nakupom Kheysllove posesti je na zakonca Valvasor padlo dvojno breme. Poleg davčne obveznosti do kranjskih deželnih stanov sta morala namreč Francu Albrehtu Kheysllu odplačevati obresti za še neporavnani del kupnine. Ta obveznost je bila precej večja od davčne, saj sta Valvasorja sprva dolgovala skoraj dve tretjini kupnine in od jeseni 1673 še vedno približno polovico.⁷⁹

Ker se niso ohranile davčne knjige urada stanovskega glavnega prejemnika, ne vemo iz prve roke, koliko davka so Valvasorju naračunali, in tudi ne, kako in kdaj ga je poravnava. Pri višini davka je treba uporabiti formulo, kot jo je na podlagi njegovih sestavnih delov dognal Rafael Ogrin.⁸⁰ Ob 64 funtih imenjske rente in 28 hubah, ki jih za Valvasorjevo posest navaja osnutek kupo-prodajne pogodbe iz leta 1672, dobimo vsoto 249 goldinarjev in 32 krajcarjev; to je malenkost manj od navedbe v isti pogodbi: 260 goldinarjev.⁸¹ Okoli leta 1680 je Valvasor v lastnoročno napisanem urbarju za glavnino posesti – Bogenšperk z Lihtenberkom in desetino v Temenici – navedel, da je ta napovedana z 52 funti imenjske rente in 15 hubami in da to znese 189 goldinarjev in 11 krajcarjev davka.⁸² Njegov podatek se popolnoma ujema z našim izračunom, narejenim na podlagi Ogrinove formule. Preostanek 12 funtov imenjske rente in 13 hub, kolikor je odpadlo na imenje Črnega potoka, pomeni 60 goldinarjev in 21 krajcarjev, to pa natančno zapolnjuje razliko do skupne vsote 249 goldinarjev in 32 krajcarjev. Temu je treba prišteti še kontribucijo od 28 hub, ki se je vsako leto spreminjala in bi po formuli za leto 1651 znašala 126 goldinarjev (od teh podložniki 84 goldinarjev in Valvasor 42), po drugi formuli za leto 1691 pa 133 goldinarjev (od teh podložniki 112 in Valvasor 21).⁸³ Skupna fiskalna obveznost Janeza Vajkarda Valvasorja do deželnih stanov se je torej vrtela okoli 380 goldinarjev na leto.

V vsakem primeru so jo presegle obresti na še neporavnani del kupnine za posest. Formulacija »v deželi običajne obresti«, ki jo je leta 1672 navajala kupo-prodajna pogodba, je namreč praviloma pomenila 6-odstotno obrestno mero.⁸⁴ Pri približno 10.000 goldinarjih dolga sta torej zakonca Valvasor morala plačevati na leto čednih 600 goldinarjev deželne, tj. dobrih 500 goldinarjev nemške veljave.⁸⁵ Samo ugibamo lahko, ali jima je prodajalec Kheysell pri od-

⁷⁸ Prim. Vilfan: *Pravna zgodovina*, str. 314–315.

⁷⁹ O zadolženosti gl. op. 30–31.

⁸⁰ Prim. Ogrin: *Nekaj o neposrednih*, str. 37–38. – Davek so sestavljale naslednje komponente: 1) dva goldinarja in pol na vsak funt imenjske rente, 2) doklada po 8 krajcarjev na vsak funt, 3) od vsake cele hube 1 goldinar, 4) nova doklada 30 krajcarjev na vsak funt in 5) 45 krajcarjev od vsake cele hube.

⁸¹ ARS, AS 746, Spisi, fasc. 2, Kupoprodajna pisma, 27. 9. 1672.

⁸² Prav tam, fasc. 43, Extranea, Graščina Bogenšperk in Lihtenberk – urbar, pag. 23.

⁸³ Prim. Ogrin: *Nekaj o neposrednih*, str. 37.

⁸⁴ Prim. zadolžnice iz tega obdobja v: ARS, AS 746, Spisi, fasc. 39, Gospostvo Klevevž, Spisi – dominicalia, Dolžna pisma, 30. 4. 1670, 10. 5. 1688, 19. 10. 1689, 17. 8. 1690, 16. 6. 1691, 1. 6. 1693.

⁸⁵ Ob formuli, da je treba v tem času pri preračunavanju iz kranjske veljave v nemško odšteti 15,625 % (Vilfan: *Temelji in razvoj*, str. 29), znaša 600 goldinarjev deželne veljave 506 goldi-

meri obresti morda kaj popustil. V nasprotnem so namreč davek, kontribucija in obresti nanesti blizu 900 goldinarjev nemške ali dobrih 1.000 goldinarjev deželne veljave, tj. več, kot je Valvasor leta 1693 odštél za hišo v Krškem (800 goldinarjev deželne veljave).⁸⁶

Kolikšen delež prihodkov od zemlje je šel samo za sprotne letne obveznosti do dežele in upnika Kheyslla, ostaja prav tako neznanka, a se gotovo ne motimo, da je na oba naslova skupaj odtekala glavnina. Največja ovira za računanje deleža so skupni prihodki od zemljiške posesti. O njih imamo le nepopolne in tudi precej nezanesljive podatke. Za Črni potok je na voljo komisijska cenitev iz leta 1684, ta pa, kot bomo videli, v odhodkovnem delu ne more biti realna. Drugačne narave je temeljni vir za glavnino Valvasorjeve posesti, urbar za Bogenšperk in Lihtenberk, nastal okoli leta 1680. Na podlagi urbarja poznamo samo podložniške dajatve in obveznosti, a še teh ne v celoti. Razumljivo je, da govori urbar o dominikalni posesti le na splošno.⁸⁷

Nekoliko bolje smo poučeni o polihistorjevih dolgovih, a daleč od tega, da bi imeli pred seboj celovito sliko. Ne le da lahko dolgove spremljamo skoraj samo po registih zadolžnic v zapuščinskih inventarjih in da imamo zelo malo podatkov o zmanjševanju dolga za še neodplačano posest. Še večja težava se pojavi ob vprašanju, kako je Janez Vajkard obrnil posojila oziroma koliko je porabil za odplačilo kupnine in obresti, koliko pa za druge potrebe, ki niso bile majhne.

Z odplačevanjem glavnice in obresti na neplačano kupnino nikakor ni šlo tako gladko, kot je Valvasor bržčas pričakoval na začetku kot novopečeni zemljiški gospod.⁸⁸ O samem odplačevanju vemo malo, še najmanj iz njegovega zapuščinskega inventarja. V njem je navedena samo njegova in ženina neznanu kdaj poravnava zadolžnica za 300 goldinarjev deželne veljave, izdana dedičem Franca Albrehta Kheyslla 1. decembra 1676.⁸⁹ Upravičeno lahko sklepamo, da zakonca tistikrat nista zmogla (v celoti) plačati obresti in da so te na leto znašale najmanj tri stotake. Zgovoren je podatek, da se je njun skupni dolg do Kheysllov do srede naslednjega leta 1677 zmanjšal le neznatno. Potem ko sta septembra 1673 dolgovala še slabih 10.242 goldinarjev,⁹⁰ je ostanek kupnine (*Khauffschillings Rest*) zdaj, po slabih štirih letih, znašal komajda 412 goldinarjev manj – 9.829 goldinarjev in 28 krajcarjev, od teh 9.773 goldinarjev in 58 krajcarjev za kupnino, 55 goldinarjev in pol pa iz naslova Valvasorjeve pobotnice z dne 3. februarja 1674 za obresti na dolg grofa Wazenberga. Skoraj popoln zastoj v odplačevanju glavnice je nato privedel do začasne rešitve, ki je zadovoljila obe strani. Kot je vidno iz zapuščinskega inventarja Kheysllove vdove, je baronica Katarina Sidonija 2. junija 1677 kot nujna varuhinja svojih otrok sklenila poravnavo, po kateri sta ji zakonca Valvasor del posesti vrnila, in sicer v obliki zastavitve namesto plačevanja obresti (*Interim an Stat des Interesse Versezte Gült*). To zastavljeno imenje so inventurni komisarji popisali v njeni zapuščini slabih osem let pozneje, v začetku leta 1685.⁹¹ Med registi listin najdemo prej omenjeno poravnavo, ki sicer ni bila podpisana (*Vnuerfertigter Vergleich*), zato pa v celoti udejanjena. Ključna je navedba, da sta zakonca Valvasor Kheysllovi

narjev in 15 krajcarjev nemške. Formulo preračunavanja potrjuje navedba v komisijski cenitvi Črnega potoka iz leta 1684, po kateri je 154 goldinarjev in 21 krajcarjev nemške veljave ustrezalo 182 goldinarjem in 56 krajcarjem kranjske (ARS, AS 309, šk. 50, fasc. XXVI, lit. K–42/II, Bestand Anschlag, 5. 4. 1684, pag. 13).

⁸⁶ ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–7/I, 16. 1. 1694, pag. 2. Prim. Golec: *Valvasorjeva hiša*, str. 23.

⁸⁷ ARS, AS 746, Spisi, fasc. 43, Extranea, Graščina Bogenšperk in Lihtenberk – urbar, pag. 1–23.

⁸⁸ Vprašanja zadolženosti se je dotaknil B. Otorepec (Iz zgodovine gradu, str. 14), B. Reisp pa je kot vir izpostavil zapuščinske inventarje članov rodbine Kheysell in iz njih povzel glavne ugotovitve (*Kranjski polihistor*, str. 94–95, 301, op. 7 in 8).

⁸⁹ ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–7/I, 16. 1. 1694, pag. 6/Nr. 5.

⁹⁰ Gl. op. 31.

⁹¹ ARS, AS 309, šk. 50, fasc. XXVI, lit. K–42/II, 14. 2. 1685, pag. 6–7.

»zaradi 9.773 goldinarjev in 58 krajcarjev« (dolga) zastavila dvorec Črni potok s pripadajočimi imenji in deloma tudi z imenji, ki so pripadala Bogenšperku in Lihtenberku (*in Versaz gegebenen Hoff oder Sÿz Schwarzenpach, mit dennen alhin, vnnd zum, theill nach Wagensperg vnd Lichtenberg gehörigen Gülden*).⁹² Podrobnosti ne poznamo in tako tudi ne vemo, ali je zastavna pogodba vsebovala kakšno časovno omejitev. Glede na prejšnjo navedbo, da je bila posest zastavljena za obresti, sta se Valvasorja otresla naraščanja dolga. Vendar pa sta z zastavitvijo Črnega potoka in imenj izgubila nemajhen del prihodkov od zemlje. O tem bomo še govorili v nadaljevanju.

Zastavitev posesti in z njo povezana razbremenitev dajeta zmoten občutek, da je polihistor s tem prišel na zeleno vejo in da je ostal njegov edini dolg mirujoča glavica, nekaj manj kot 10.000 goldinarjev, a bi jih sčasoma iztisnil iz preostale posesti in poplačal Kheysllove dediče. Ko ne bi imel drugih stroškov in bi vodil pametno gospodarsko politiko, bi se račun najbrž res izšel, toda nastale so dodatne ovire. Komajda je jeseni 1672 zagospodaril na kupljeni posesti, že je **začel najemati posojila**. Ne on osebno, temveč prek štirinajstletne žene Ane Rozine, a lahko dvomimo, koliko je bila mlada soproga o stvari zares poučena. Sedem njenih poravnanih zadolžnic, navedenih v Valvasorjevem zapuščinskem inventarju (1694), priča, da si je njegova prva žena med 6. decembrom 1672 in 25. januarjem 1680 izposodila skupno 5.123 goldinarjev in 20 krajcarjev deželne veljave.⁹³ Povedano z drugimi besedami: za približno četrtno vrednosti svoje in sprogove zemljiške posesti, ki je bila za povrh poplačana le do polovice. Formulacija »sedem Posarelovih poravnanih zadolžnic« je zlahka privedla do identifikacije posojilodajalca, Janeza Herbarda Posarela (1635–1684), graščaka iz Volčjega potoka pri Kamniku. Ne gre prezreti, da je tega izobrazenega moža vezalo z Janezom Vajkardom kar dvojno sorodstvo, krvno in priženjeno. Bil je sin njegovega bratranca in poročen z Ano Elizabeto baronico Valvasor, svojo mrzlo sestrično oziroma polihistorjevo mrzlo nečakinjo.⁹⁴ Potrjeno je torej, da je polihistor denar pred smrtjo vrnil, ne vemo pa veliko o tem, kdaj in kako. Ko so v začetku leta 1685 popisali Posarelovo zapuščino, so med listine uvrstili štiri od sedmih znanih zadolžnic, očitno tiste, ki še niso bile poravnane in so skupaj odtehtale dobrih 2.223 goldinarjev. Pri treh namreč ni navedbe o poravnavi, za najmanjše posojilo, za dobrih 133 goldinarjev (1677), pa je Ana Rozina Valvasor zastavila kos zlatega nakita, ki je do popisa Posarelove zapuščine še ostal pri njem.⁹⁵

Ključ do spoznanja, zakaj je Posarel formalno posojal polihistorjevi mladi ženi in ne Janezu Vajkardu, se skriva v še enem registru v njegovem zapu-

⁹² Prav tam, pag. 45/Nr. 13. – Poleg poravnave so bili nepodpisan obračun, podpisan majhen urbar in priznanica (pag. 46/Nr. 13).

⁹³ ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z-7/I, 16. 1. 1694, pag. 12–13, Nr. 31–37. – Zadolžnice Ane Rozine Valvasor so si kronološko sledile takole: 1) 6. decembra 1672 za 1.000 goldinarjev, 2) 6. decembra 1673 za 800 goldinarjev, 3) 1. junija 1674 za 200 goldinarjev, 4) 18. decembra 1674 za 1.000 goldinarjev, 5) 30. maja 1677 za 133 goldinarjev in 20 krajcarjev, 6) 4. novembra 1677 za 1.590 goldinarjev in 7) 25. januarja 1680 za 400 goldinarjev, vse v deželni veljavi.

⁹⁴ Janez Herbard Posarel, ki je v Volčjem potoku nasledil svojega očeta Janeza Jurija (1604/5–1654), v ne ravno dolgem življenju ni posegal po tako opaznih javnih službah kakor oče, sin polihistorjeve zgodaj umrle tete Lukrecije Valvasor (ok. 1583–1604/5). Nekoliko je okreplil podedovano posest in bil sodeč po okoli sto knjižnih naslovih zelo različnih žanrov izobrazen mož. Posarelove vezi z Valvasorjevo rodbino so se še okrepile, ko se je 5. avgusta 1668, star 33 let, v Ljubljani oženil z Ano Elizabeto baronico Valvasor (1644/45–1712), svojo mrzlo sestrično, hčerko tedaj že dolgo pokojnega Janeza Krstnika Valvasorja (ok. 1613/15–1650), graščaka v Zavrhu pri Svibnem. Umril je malo pred dopolnjenim petdesetim letom, 27. novembra 1684 v rodni Ljubljani. Golec: Valvasorjev izvor, str. 54–59.

⁹⁵ Izpričane so naslednje zadolžnice: 1) za 1.000 goldinarjev z datumom 6. december 1672, 2) za 133 goldinarjev in 20 krajcarjev z datumom 30. maj 1677, 3) za 1.590 goldinarjev z datumom 4. november 1677 in 4) za 400 goldinarjev z datumom 25. januar 1680, vse v deželni veljavi (ARS, AS 309, šk. 82, fasc. XXXV, lit. P-55, 18. 1. 1685, pag. 46–48/Nr. 24–27).

ščinskem inventarju in v oporoki Valvasorjeve tašče Ane Marije Graffenweger (1678), imenuje pa se **taščino sporno donacijsko pismo** za 5.000 goldinarjev. Kot razkriva omenjeni inventar, je Valvasor pismo uporabil kot hipoteko Posarelu. 3. oktobra 1680 je namreč podpisal potrdilo (*Recognition*) za donacijsko pismo, ki ga je 19. oktobra 1672 izdala njegova pokojna tašča (*von seiner frauen schwiger see: /.../ Donations brieff*). Pismo brez navedbe vrednosti je Janez Vajkard zastavil Posarelu kot hipoteko in ga nato, očitno leta 1680, vzel nazaj (*pro Hipoteca eingesetzten, Volgendts aber widerumb hinausgenombenen*); ob potrdilu je bilo tudi pet majhnih pisem (*Sendtbriefflein*).⁹⁶ Zakaj je taščina darovnica spet pristala v Valvasorjevih rokah, postane jasno ob besedah iz oporoke, ki jo je Ana Marija Graffenweger pred pričami narekovala dobri dve leti pred smrtjo, 17. februarja 1676 na Slatni.⁹⁷ Od sedmih otrok navaja Ano Rozino Valvasor na zadnjem mestu, in to ne brez razloga, saj je bila edina že izplačana. Prejela je namreč odstopljeno (cedirano) Wazovo (tj. Wazenbergovo) zadolžnico za 3.000 goldinarjev, v kateri prepoznamo del poravnane kupnine za Valvasorjevo posest.⁹⁸ Mati ji je zdaj namenila le še polovico svojega platna, drugo polovico pa njeni sestri, ki svojih treh tisočakov dediščine po materi še ni videla. Za razumevanje dogajanja v zvezi z donacijskim pismom je ključno zadnje oporočno določilo. Graffenwegerjeva je hčerko Ano Rozino Valvasor in njenega moža – tega niti ne navaja z imenom – obvezala, naj vrneta donacijsko pismo za 5.000 goldinarjev. Od nje sta ga, kot pravi, dobila »povsem neupravičeno in nepravilno« (*wider alle biligkheit vnd gerechtigkeit*). Tako kot sta ga prejela, ga morata izročiti njenemu najstarejšemu sinu in glavnemu dediču Juriju Andreju Graffenwegerju, v nasprotnem naj jima omenjeni brat oziroma svak niti najmanj in z ničimer ne pomaga. Še več, oporočiteljica je donacijsko pismo preklicala in razveljavila ob navedbi, da si za »neupravičeno donacijo« nikakor ne bi upala odgovarjati pred Bogom. Kot bomo videli, se je stvar nekaj let pozneje, ko je bila že pokojna,⁹⁹ vsaj delno, če ne v celoti iztekla v skladu z njeno željo.

Samo sprašujemo se lahko, kaj je Valvasorjevo taščo tri leta in pol prej navedlo, da je donacijsko pismo sploh dala iz rok, in to dokument, težak nič manj kot 5.000 goldinarjev. Več kot pomenljiv je datum izdaje 19. oktober 1672. Le dva dni prej je namreč Ana Rozina podpisala odpovedno pismo za prejeto dediščino po očetu in materi.¹⁰⁰ Je potemtakem Valvasor pri tašči izkoristil trenutek slabosti in izsilil od nje še dodatno dediščino? Ali pa je imela Ana Marija iskrene namene in so jo o neupravičenosti darovnice šele pozneje prepričali njeni sinovi? Kakor koli, v celoti ali deloma na račun zastavljene hipoteke 5.000 goldinarjev je Ana Rozina Valvasor dobrih sedem let dobivala Posarelova posojila, ki so nazadnje celo malo preseгла nominalno vrednost donacijskega pisma. Morda si je tašča Graffenwegerjeva premislila in je donacijo razveljavila, potem ko je ugotovila, da je zet in hči nista shranila za poravnavo še nepoplačane kupnine za posest, ko bo za to prišel trenutek (po njeni smrti), ampak jo je Valvasor zastavil Posarelu za denarna posojila. Glede na to, koliko mu je Posarel zanj izplačal, bi se lahko s tem denarjem za polovico zmanjšala glavnica dolga na kupljeni posesti, a zmanjšanje glavnice je bilo – sicer ob plačevanju obresti zanj – komaj vredno omembe.

Ni torej dvoma, da so šla Posarelova posojila v druge namene, za Valvasorjeve »konjičke«. Dohodki od zemlje in čakarina, ki jo je prejemal kot član de-

⁹⁶ ARS, AS 309, šk. 82, fasc. XXXV, lit. P-55, 18. 1. 1685, pag. 48/Nr. 28.

⁹⁷ ARS, AS 308, II. serija, fasc. G 1-54 1/2, testament G 53 1/2, 17. 2. 1676.

⁹⁸ Nobena Wazova oz. Wazenbergova zadolžnica se sicer ni glasila na vsoto 3.000 goldinarjev (gl. op. 28 in 32). Ana Marija Graffenweger se je tako izrazila, ker je tolikšni vsoti namenila kot dediščino svojima hčerkama.

⁹⁹ Ana Marija Graffenweger je umrla na Slatni neznanega dne oktobra 1678, po mrliški matici stara okoli 50 let (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, M 1660-1710, s. p., vpis po 18. 12. 1678).

¹⁰⁰ ARS, AS 309, šk. 34, fasc. XVII, lit. G-63, s. d. (1694), pag. 97-98/Nr. 40.

želne konjenice,¹⁰¹ niso mogli odtehtati vseh stroškov za knjige, grafike, instrumente in potovanja. Za nameček je na Bogenšperku od pomladi 1678 delovala grafična delavnica¹⁰², zanjo pa je polihistor najprej potreboval zagonski kapital, preden mu je lahko začela vračati vložena sredstva. Kaže, da je Janez Vajkard laže poravnaval obveznosti, ko je imel za seboj nekaj tiskanih izdaj¹⁰³ in ko je od leta 1680 prejemal plačo kot stotnik pešcev Spodnje četrti.¹⁰⁴ Ni sicer znano, ali je kupnino za Frölichovo hišo v Ljubljani plačal takoj ali z zamudo in koliko je zanjo odštel. Regest v njegovem zapuščinskem inventarju (1694) govori namreč le o poravnanim kupnem dogovoru (*Ein Cassierte Khaufsabredt*) z dediči Janeza Frölicha, datiranjem 4. marca 1681.¹⁰⁵ Se je pa, kot priča isti vir, slabi dve leti pozneje, 29. januarja 1683, poravnal s svakom Jurijem Andrejem Graffenwegerjem za znano taščino donacijo 5.000 goldinarjev, kot ga je zavezovala taščina oporoka. Regest poravnalne pogodbe navaja poravnavo »za 1.200 goldinarjev« (*ain Donation Pro: 5000. fl. Betreffent, so aber Pro: 1200: fl Verglichen worden*),¹⁰⁶ kar koli že to pomeni: da je šla razlika 3.800 goldinarjev v Valvasorjevo ali v Graffenwegerjevo korist. S to pogodbo bi utegnil biti povezan posel, ki sta ga svaka sklenila poldrugo leto pozneje, 9. junija 1684. Iz regesta ni povsem jasno, kateri od njiju je bil kupec in kateri prodajalec štirih hub, niti to, za kakšno vrsto pogodbe je šlo in kdaj je bila opravljena v njej omenjena kupo-prodaja, tedaj ali morda že prej.¹⁰⁷ Zdi se, da je hube prodal Valvasor oziroma bolje rečeno, svaku jih je odstopil v zameno za dolg. Ker imenjska knjiga o kakem povečanju ali zmanjšanju Valvasorjeve posesti molči,¹⁰⁸ je šlo očitno za kako transakcijo, ki ni bilo povezana z bogenšperško-lihtenberškim imenjem.

Koliko je še bilo takšnih in podobnih poslov znotraj lastne in priženjene rodbine, ostaja zavito v temo. Morda je Valvasorju kateri od njegovih ali ženinih sorodnikov kdaj kaj primaknil tudi brez potrdila oziroma upanja na vrnitev. Tovrstno pomoč ali pa posojila za zadolžnice bi najprej pričakovali od polihistorjevega najstarejšega polbrata Karla barona Valvasorja (ok. 1618–1697), sicer

¹⁰¹ Med prosilci za podelitev čakarine za dva oklepna konja ga najdemo 9. oktobra 1671, dekret o sprejemu v deželno konjenico pa je bil izdan istega dne ali malo zatem (ARS, AS 2, I. reg., šk. 895, sejni zapisniki 21, 1654–1673, fol. 279v; šk. 900, sejni zapisniki 26, 1671–1677, fol. 25). B. Reisp zmotno datira dekret z 19. decembrom (Reisp: Novejša spoznanja, str. 12). O višini čakarine ni neposrednih pričevanj iz časa polihistorjevega življenja, zato pa obstaja kar najbolj verodostojen vir prve roke, nastal tik po njegovi smrti: knjiga izdatkov urada glavnega prejemnika za leto 1694. Pripadniki deželne konjenice, ki so tako kot prej Valvasor imeli po dva oklepna konja, so razen redkih izjem prejemali iz naslova čakarine enotno letno plačilo 100 goldinarjev (ARS, AS 3, knj. 610, knjiga izdatkov za leto 1694, s. p., razdelka »Wartthelt auf die Gelbe Fahnen« in »Warttgelt auf die Plawe Fahnen«).

¹⁰² Reisp: *Kranjski polihistor*, str. 109 sl.

¹⁰³ O Valvasorjevi izdajateljski dejavnosti v letih 1679–1682 gl. prav tam, str. 118–137.

¹⁰⁴ Na izpraznjeno mesto stotnika pešcev Spodnje četrti je bil imenovan 19. septembra 1680 (ARS, AS 2, I. reg., šk. 909, sejni zapisniki 35, 1685–1730, fol. 56–56v, 19. 9. 1680). Prim. Reisp: Novejša spoznanja, str. 15–16. – Tudi o višini stotniške plače nimamo neposrednih pričevanj iz časa polihistorjevega življenja, temveč šele iz obdobja po njegovi smrti. Leta 1694 je imelo vseh pet četrtnih stotnikov enako letno plačo, in sicer 183 goldinarjev in 20 krajcarjev, med njimi stotnik Spodnje četrti Franc Bernard baron Taufferer, ki je pokojnega Valvasorja nasledil 21. maja 1694 (ARS, AS 3, knj. 610, knjiga izdatkov za leto 1694, s. p., s. p., razdelek »Prouisionierte Haubtleüth vnd Beuelchshaber«). O Tauffererjevi prošnji in imenovanju na Valvasorjevo mesto: ARS, AS 2, šk. 911, sejni zapisniki 37, 1684–1702, fol. 404v, 23. 11. 1693; šk. 910, sejni zapisniki, 36, 1683–1700, fol. 445–445v, 21. 5. 1694.

¹⁰⁵ ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–7/I, 16. 1. 1694, pag. 7/Nr. 9.

¹⁰⁶ Prav tam, pag. 5/Nr. 1.

¹⁰⁷ Prav tam, pag. 5/Nr. 2.

¹⁰⁸ ARS, AS 173, št. 6 (1662–1756), fol. 103. – Bogenšperška podložniška posest, ki jo poznamo iz Valvasorjevega urbarja okoli leta 1680, je bila še sedemdeset let pozneje skoraj natanko takšna. Po terezijanskem katastru je okrog leta 1750 prav tako obsegala 18 hub in 3/4 ter nebitveno drugačno število rovtarjev in drugih manjših posestnih enot; podložniki so prebivali v istih krajevnih enotah kot po urbarju, le da sta bili prejšnji krajevni enoti zdaj dvakrat združeni v eno (ARS, AS 174, šk. 132, RDA, N 200, No. 8, s. d.).

najpeticnejšega in sploh najpomembnejšega člana Valvasorjeve rodbine, a viri o tem molčijo.¹⁰⁹ Vemo le, da si je Janez Vajkard enkrat izposodil denar pri neporočeni polsestri Mariji Klari (1625/32–1679). Kot bi vedel, koliko mu namerava »dobra sestra« zapustiti, je pri njej še pred smrtjo potrkal s prošnjo za »dediščino«. Ko je Marija Klara 29. aprila 1679, tik preden je preminila, v Kamniku narokovala oporoko, je namreč trem polbratom – Janezu Ditrihu, Janezu Herbardu in Volfgangu Jerneju – namenila vsakemu po sto goldinarjev, Janezu Vajkardu pa je izbrisala, kar ji je dolgoval po zadolžnici: sto goldinarjev in šest kron skupaj z obrestmi. A ga je hkrati obvezala, naj iz prejete vsote plača 50 maš za blagor njene duše, očitno zato, da bi bila do vseh polbratov enako pravična.¹¹⁰

Poleg izpričanih posojil je mogoče sklepati vsaj še o enem, neprimerno večjem, in sicer na podlagi dveh lapidarnih omemb, ki Valvasorja povezujeta z Ljubljankom Marijo Magdaleno pl. Pelzhoffer. Pozornost pritegne regist v zapuščini Marije Magdalene Salome Gandin pl. Lilienstein, ki je leta 1692 skupaj s svojim možem od Valvasorja kupila njegovo bogenšperško-lihtenberško posest. Inventurni komisarji so leta 1727 na Bogenšperku popisali zaključeno pravdo oziroma sodni spis (*ein ausgeführte action*) v zadevi Marije Magdalene Pelzhoffer zoper Janeza Vajkarda in njegovo prvo ženo Ano Rozino »zaradi 2.000 goldinarjev deželne veljave«. Spis je bil datiran na ponedeljek po leopoldovem (18. novembra) 1686,¹¹¹ tj. na običajni vsakoletni začetek jesenskega zasedanja kranjskega ograjnega sodišča. Zasedanje je vedno trajalo več mesecev, zato je bila pravda morda šele spomladi 1687.¹¹² Navedena je tudi v polihistorjevem zapuščinskem inventarju (1694), vendar v neprimerno bolj skopem registu.¹¹³ Ker pa iz tega časa niso ohranjeni sodni protokoli, ne vemo o sporu nič drugega in tako tudi ne, na kaj konkretno se je nemajhna vsota dveh tisočakov nanašala. Glede na to, da je bila tožnica Pelzhofferjeva starejša plemkinja iz Ljubljane, brez zemljiške posesti – posredi torej ni bil medsosedski spor – in potrjeno posejevalka denarja,¹¹⁴ skoraj ni dvoma, da sta zakonca Valvasor pri njej najela

¹⁰⁹ Karel je umrl dobra tri leta za Janezom Vajkardom, 3. januarja 1697 (Witting: Beiträge zur Genealogie (1894), str. 143). Morda bi kakšen posel med polbratoma razkril Karlov zapuščinski inventar, a najverjetneje sploh ni nastal. V oporoki je namreč Karel prosil deželno gosposko, naj po njegovi smrti izroči premoženje sinu Janezu Karlu, ne da bi odredila zaporo zapuščine in izvedla njeno inventuro (ARS, AS 308, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–5, 27. 9. 1694).

¹¹⁰ ARS, AS 308, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–6, 29. 4. 1679. – Marijo Klaro Valvasor so tri dni pozneje, 2. maja 1679, pokopali v Mekinjah (NŠAL, ŽA Kamnik, Matične knjige, M 1671–1707, s. p.).

¹¹¹ ARS, AS 309, šk. 36, fasc. XVIII, lit. G–79, 24. 3. 1727, pag. 7/Nr. 7.

¹¹² O ponedeljku in torku po leopoldovem kot začetku jesenskega zasedanja sodišča (Hoftaiding) in večmesečnem trajanju tega pričajo protokoli kranjskega ograjnega sodišča. Protokoli iz obdobja med letoma 1667 in 1695 niso ohranjeni. V naslednji ohranjeni knjigi protokolov 1695–1698 so se zasedanja sprva začinjala na ponedeljek in torek po sv. Trojici, tj. v nedeljo po binkoštih (maja ali junija), ter na ponedeljek in torek po sv. Leopoldu, tj. po 15. novembru (ARS, AS 306, knj. 15, protokoli 1695–1698, pag. 1, 247, 320, 564). Leta 1697 so jesensko zasedanje premaknili na ponedeljek in torek po sv. Elizabeti, tj. po 19. novembru (prav tam, pag. 650, 812).

¹¹³ Regest pravde nima ne datuma ne predmeta spora, napačen pa je tudi priimek tožnice: »gospa« Magdalena Pečaver (*Pedtschouerin*) (ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–7/I, 16. 1. 1694, pag. 11/Nr. 23).

¹¹⁴ Marija Magdalena pl. Pelzhoffer je umrla leta 1703 kot lastnica hiše na Starem trgu v Ljubljani in z naslovom baronica, potem ko je njen mož Franc Albreht leta 1695 dobil baronstvo (Frank: *Standeserhebungen. 4. Band*, str. 49); med številnimi listinami v njenem zapuščinskem inventarju ni nobene, ki bi se nanašala na Valvasorja, najdemo pa zadolžnice drugih dolžnikov (ARS, AS 309, šk. 84, fasc. XXXV, lit. P–73, 27. 4. 1703, pag. 4–5, 36–167). V kranjski imenjski knjigi je bil s prav majhno posestjo na Krasu vpisan samo njen omenjeni soprog, a še to šele od leta 1690 (ARS, AS 173, št. 6 (1662–1756), fol. 158). Zanimiva je ugotovitev, da je njena hči iz prvega zakona Regina Sidonija pl. Ciriani kmalu po polihistorjevi smrti sklenila 6. decembra 1693 poročni dogovor z njegovim nečakom Jurijem Maksimilijanom Valvasorjem, a se je pozneje, leta 1699, poročila z drugim moškim (ARS, AS 309, šk. 84, fasc. XXXV, lit. P–73, 27. 4. 1703, pag. 67–69/ Nr. 27–28; NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1682–1717, s. p., 26. 1. 1699).

posojilo in da je šlo za terjatev. Tudi to posojilo je bilo porabljeno za vse kaj drugega kakor za odplačilo dolgov za posest ali za poravnavo davčnih obveznosti.

Posebno vprašanje je Valvasorjevo **poravnavanje davčnih obveznosti** v deželnostanovski urad glavnega prejemnika. Čeprav so viri o tem v kranjskem stanovskem arhivu – sejni zapisniki in t. i. Deželne zadeve – precej skopi, so vendarle dovolj zgovorni za splošno oceno, da kranjski polihistor nikakor ni bil vesten plačnik. Vendar pa ga takšna oznaka med kranjskimi zemljiškimi gospodi še zdaleč ne uvršča med izjeme.

Zaostanke za t. i. izredno kontribucijo srečamo prvič, ko je na zemljiški posesti gospodaril peto leto, davčne zaostanke pa v šestem letu, a vsaj ti niso nastali šele tedaj, ampak so se glede na izpričano višino kopičili daljši čas, če že ne kar od samega začetka. Na seznamu dolžnikov kontribucije se je Valvasorjevo ime znašlo najpozneje jeseni leta 1677, ko je dolgoval 60 goldinarjev, izrecno za Bogenšperk, Lihtenberk in Črni potok.¹¹⁵ Naslednje leto je bil naveden najprej z enako vsoto in potem še enkrat s 33 goldinarji dolga.¹¹⁶ Po seznamih dolžnikov iz srede leta 1679 in 1680 je obakrat izkazoval zaostanek 60 goldinarjev,¹¹⁷ v letih 1682 in 1683 je izpričana vsota 116 goldinarjev,¹¹⁸ leta 1688 pa že dobrih 242, tokrat spet z navedbo, da se zaostala kontribucija nanaša na vse tri posesti.¹¹⁹

Neprimerno večji so bili njegovi davčni zaostanki, saj je redni davek predstavljal temeljno in največjo fiskalno obremenitev. Tako kot številni zemljiški gospodje se je polihistor najprej obračal na deželni zbor s prošnjami za odložitev plačila dolga in je pozneje nekajkrat izprosil izbris. Prvič ga kot dolžnika in hkrati kot prosilca srečamo leta 1678, ko je kranjski deželni zbor 14. februarja obravnaval njegovo prošnjo za odložitev (*Dilation*) plačila davčnega zaostanka v višini nekaj manj kot 700 goldinarjev (698 gld, 35 kr). Zbrani deželani so prosilcu ugodili, a ob pogoju, da obveznost v celoti poravna do mihelovega (29. septembra) istega leta.¹²⁰ Pogoja ni izpolnil, kajti naslednjo pomlad, 13. marca 1679, mu je deželni zbor odobril še enoletni odlog, in sicer hkrati z donacijo 2.500 goldinarjev za *Topografijo Kranjske*.¹²¹ Prvič so mu stanovi odpisali zaostanke čez leto dni, ko jim je posvetil deželne zemljevide s stanovskimi grbi. Na deželnem zboru 21. marca 1680 so mu poleg davčnega spregleda namenili še 1.500 goldinarjev.¹²² Naslednji odpis je sledil čez dobri dve leti, 9. julija 1682, ko so stanovi razpravljali o Valvasorjevem zadnjem dosežku, ulitju Marijinega kipa v Ljubljani, in mu zanj izplačali 1.000 tolarjev. Spregledani davčni zaostanek se je nanašal na obdobje do konca leta 1682, za tisto leto pa naj bi znašal okoli sto goldinarjev.¹²³ Kaže, da sta polihistorja oba odpisa precej opogumila, saj se je odtlej manj oziral na deželno blagajno. Ugled, ki mu ga je prinesel zlasti omenjeni Marijin kip, pa tudi prej topografija, mu je lahko vlivlval še dodatno upanje, da bodo stanovi do njega prizanesljivi. V naslednjih dveh letih je pridelal vsaj za 200 goldinarjev zaostanka; tolikšnega kot neplačani davek za leti 1683 in 1684 srečamo pozneje, leta 1686.¹²⁴ V vmesnem času je izpričana izvršba (*Ein Spänzedl*) z datumom 21. maj 1685, ki je zadevala vse tri Valvasorjeve posesti. Ker je znana le iz registra v poli-

¹¹⁵ ARS, AS 2, I. reg., šk. 533, fasc. I/307b, pag. 1353, 12. 10. 1677.

¹¹⁶ Prav tam, šk. 535, fasc. I/308, pag. 1276, 26. 8. 1678, pag. 1277, 30. 11. 1678.

¹¹⁷ Prav tam, šk. 534, fasc. I/308, pag. 565, 28. 6. 1679; šk. 537, fasc. I/308a, pag. 1376, 2. 8. 1680.

¹¹⁸ Prav tam, šk. 539, fasc. I/308b, pag. 2536, s. d.; šk. 540, fasc. I/308b, pag. 1209, 4. 12. 1681; šk. 541, fasc. I/309, pag. 453, 29. 6. 1683.

¹¹⁹ Prav tam, šk. 545, fasc. I/310, pag. 2012, ad 14. 5. 1688.

¹²⁰ Prav tam, šk. 901, sejni zapisniki 27, 1671–1680, fol. 201v–202, 14. 2. 1678.

¹²¹ Prav tam, šk. 895, sejni zapisniki 21, 1654–1673, fol. 84, 13. 3. 1679.

¹²² Prav tam, šk. 903, sejni zapisniki 29, 1677–1682, fol. 227v–228, 21. 3. 1681; šk. 904, sejni zapisniki 30, 1678–1685, fol. 162–164v, 21. 3. 1680.

¹²³ Prav tam, šk. 903, sejni zapisniki 29, 1677–1682, fol. 377v–378, 9. 7. 1682; šk. 904, sejni zapisniki 30, 1678–1685, fol. 356–358v, 9. 7. 1682.

¹²⁴ Prav tam, šk. 543, fasc. I/310, pag. 552, 5. 8. 1686.

historjevem zapuščinskem inventarju, ne vemo, kaj se je tedaj v resnici zgodilo.¹²⁵ Morda je rubež ostal na papirju, lahko pa tudi, da je stanovski rubežnik napotil na Bogenšperk kakšno četo vojakov, ki ji je bilo treba priskrbeti streho in oskrbo. O tem, s kakšno intenzivnostjo je dolg naraščal in koliko je Janez Vajkard plačeval, dajejo razpoložljivi viri le delne odgovore, a neporavnane obveznosti so se v tem času vsekakor večale hitreje kot v sedemdesetih letih. Tako je leta 1688 dolgoval za davek iz triletja 1683–1685 skupno okroglih 500 goldinarjev.¹²⁶ Poveden je podatek, koliko so davčni zaostanki znašali v začetku leta 1689, neposredno po Valvasorjevi prodaji Črnega potoka in sredi intenzivnega dela za natis *Slave vojvodine Kranjske*. Poverjeniški urad kranjskih deželnih stanov je 7. februarja 1689 ugodil polihistorjevi prošnji, naj mu na račun obljubljenih sredstev za »deželno kroniko« odpišejo 1.044 goldinarjev zaostanka in izplačajo 1.954 goldinarjev v gotovini.¹²⁷ Neporavnana davčna obveznost je bila torej znatna, saj je nanese kar za nekaj let neplačila. Valvasor jo je tokrat poravnal iz tega, kar so mu stanovi že leta 1683 zagotovili kot svoj gmotni prispevek k izdaji *Slave*. V okviru te njihove obljube – pripravljeni so bili sprejeti in plačati 500 izvodov knjige¹²⁸ – je pred izidom *Slave* nekajkrat izprosil vnaprejšnja izplačila v denarju¹²⁹ in zdaj, v letu izida, skupaj z zadnjim takšnim izplačilom še celoten davčni zaostanek. Deželni stanovi so mu bili kot davčnemu zavezancu in dolžniku razmeroma naklonjeni. Tako mu je poverjeniški urad, najožje stanovsko vodstvo, konec leta 1686 omogočil, da je kot proviant za Morsko krajino prodal 30 starov pšenice, čeprav je bil proviantni seznam že končan. Valvasor je v prošnji navedel, da bo s prodajo žita lažje plačal davek za tekoče leto.¹³⁰ A najbrž tudi tisto leto ni poravnal celotne davčne obveznosti, sicer zaostanek leta 1689 – kljub prejšnjim odpisom – ne bi bil tako visok.

Naj opozorimo, da je Valvasor kljub zastavitvi Črnega potoka Kheysllom ostajal davčni zavezanec za celotno posest, vpisano v imenjsko knjigo. Za črno-potoški del so Kheyslli najverjetneje poravnavali obveznosti – davek in kontribucijo – neposredno v urad glavnega prejemnika in ne tako, da bi denar izročali Valvasorju. Ni rečeno, da so bili redni plačniki, vendar je tu vsako ugibanje brezplodno.

V zvezi z davčno obveznostjo se postavlja še eno vprašanje. Kot smo že omenili, je polihistor od stanov prejemal dva redna dohodka, kot pripadnik deželne konjenice že od leta 1671 dalje čakarino in od leta 1680 še precej višjo plačo stotnika pešcev Spodnje četrti. Obe skupaj sta leta 1694, leto po njegovi smrti, znašali 283 goldinarjev in 20 krajcarjev na leto,¹³¹ najbrž pa tudi za njegovega življenja nista bili manjši. Samo s to vsoto bi Janez Vajkard lahko poravnal približno tri četrtine davčne obveznosti – davka in kontribucije – celotne posesti, vključno s Črnim potokom (okoli 380 goldinarjev). Sklepamo lahko, da je tako tudi ravnal in da mu je torej stanovski glavni prejemnik obe plači preprosto

¹²⁵ ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z-7/I, 16. 1. 1694, pag. 8/Nr. 11.

¹²⁶ ARS, AS 2, I. reg., šk. 545, fasc. I/310, pag. 2012, ad 14. 5. 1688.

¹²⁷ Prav tam, šk. 907, sejni zapisniki 33, 1683–1693, fol. 57, 7. 2. 1689; šk. 911, sejni zapisniki 37, 1684–1702, fol. 164v, 7. 2. 1689.

¹²⁸ Prav tam, šk. 904, sejni zapisniki 30, 1678–1685, fol. 438–449, 19. 6. 1683. Prim. Reisp: *Kranjski polihistor*, str. 170.

¹²⁹ Prav tam, šk. 904, sejni zapisniki 30, 1678–1685, fol. 438–449, 19. 6. 1683; šk. 909, sejni zapisniki 35, 1685–1730, fol. 257v, 19. 6. 1683; šk. 910, sejni zapisniki, 36, 1683–1700, fol. 31–32; šk. 905, sejni zapisniki 31, 1680–1687, fol. 264v, 20. 3. 1685; prav tam, fol. 351, 13. 3. 1686; šk. 911, sejni zapisniki 37, 1684–1702, fol. 108, 13. 3. 1686; šk. 905, sejni zapisniki 31, 1680–1687, fol. 392–392v, 4. 11. 1686; šk. 907, sejni zapisniki 33, 1683–1693, fol. 194v, 27. 10. 1687; šk. 906, sejni zapisniki 32, 1678–1688, fol. 575v, 4. 11. 1686; šk. 905, sejni zapisniki 31, 1680–1687, fol. 437, 30. 5. 1687. Prim. tudi Reisp: *Kranjski polihistor*, str. 170; Radics: Valvasor und »Eine Löbliche Landschaft«, s. p.

¹³⁰ Prav tam, šk. 905, sejni zapisniki 31, 1680–1687, fol. 399v, 4. 12. 1686.

¹³¹ Čakarina za dva konja je praviloma znašala 100 goldinarjev, stotniška plača pa enotno 183 goldinarjev in 20 krajcarjev (gl. op. 101 in 104).

vsako leto odštel od davčne obveznosti oziroma zaostankov. Lahko pa, da si ju je Valvasor dal izplačati, še posebej, če je bil v hudi denarni stiski.

Nazadnje se dotaknimo še ene, sicer majhne obveznosti, ki jo je Janez Vajkard prevzel skupaj z lastništvom Bogenšperka in Lihtenberka. Vsakokratni lastnik obeh posesti je moral župniji Šmartno pri Litiji **plačevati desetino**, in sicer od obeh dominikalnih polj. Prav takšno obveznost so imeli gospodje bližnjih gradov oziroma dvorcev Roje, Slatna in Sela. Prvič jo srečamo v župnijskem urbarju za obdobje 1600–1611, v Valvasorjevem času pa v urbarjih iz let 1673 in 1669–1694, vsakokrat z enako splošno navedbo brez opredelitve višine desetine.¹³² Ta očitno ni mogla znašati veliko več kakor po letu 1700, ko jo je tedanji lastnik Bogenšperka Janez Andrej Gandin (pl. Lilienstein) poravnal z zadolžnico kranjskih deželnih stanov za 200 goldinarjev nemške veljave.¹³³ Odtlej so stanovi za desetino vsako leto plačali šmarski župniji 12 goldinarjev,¹³⁴ to pa je ustrezalo 6-odstotnim obrestim iz naslova zadolžnice.

Polihistorjevo upravljanje zemljiške posesti do prodaje Črnega potoka (1689) in njegov lastnoročno napisani urbar

Ključno vprašanje naše obravnave je prav upravljanje posesti ali povedano drugače, **kakšen gospodar je bil kranjski polihistor**. Še posebej v primerih, ko je posest tako močno obremenjena z obveznostmi, kot je bila Valvasorjeva, je vse odvisno od pametnega gospodarjenja. Bo s presežki pridelka in podložniških dajatev mogoče sproti poravnati davek, obresti za dolg, odplačevati glavnico, vzdrževati gospodarstvo, družino in še pokrivati stroške za vse tisto, kar je polihistor »pripel« na Bogenšperk? Preden je leta 1672 postal zemljiški gospod, kolikor vemo, ni imel izkušenj z gospodarjenjem. Če se je zdaj obdal z dobrimi svetovalci in če jim je znal prisluhniti, bi novi vlogi moral biti kos, saj si je dotlej ne nazadnje nabral že nemalo življenjskih izkušenj.

O Valvasorju kot zemljiškem gospodu dolgo ni bilo znano tako rekoč nič razen dveh kupo-prodajnih pogodb (1672 in 1689) ter podatkov v virih davčne narave. Vse drugo bi lahko zreducirali na omembo dveh rokovnikov v njegovem zapuščinskem inventarju (1694), v katera je vpisoval plačila služinčadi in posevek na bogenšperški posesti.¹³⁵ Danes poznamo precej več virov: od sodobnih polihistorjev lastnoročno napisani urbar s prilogama in cenitev stanja posesti, ki jo je zastavil vdovi prejšnjega lastnika, poleg teh pa tudi poznejše pripombe njegovega naslednika na Bogenšperku, zapisane sredi 18. stoletja. Vendar nam za celovito podobo gospodarskega stanja manjkajo zlasti zanesljivi kvantitativni podatki, ki bi omogočili izračun vseh prihodkov in izdatkov ter dali odgovor na vprašanje, koliko bi moral kranjski polihistor potegniti iz svoje posesti, da bi lahko pokrival sprotno izdatke.

Najpomembnejši dokument o gospodarjenju Janeza Vajkarda Valvasorja je vsekakor **urbar posesti Bogenšperk in Lihtenberk**, nastal pod peresom polihistorja samega. Obstoje urbarja ni bil povsem neznan, a je ta dokument pri preučevanju Valvasorjevega življenja kljub temu ostal prezrt, zelo verjetno predvsem zaradi zelo splošne datacije: 17. stoletje.¹³⁶ Ker je lastnoročno napisani urbar skupaj z dvema priloženima listoma edino pričevanje prve roke o stanju

¹³² NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Razne knjige, fasc. 2, urbar 1600–1611, s. p.; urbar 1673, pag. 18a; urbar 1669–1694, s. p.

¹³³ Zapis o tem: prav tam, fasc. 2, urbar 1673, pag. 158a.

¹³⁴ O plačilih iz stanovske blagajne v letih 1710–1712: prav tam, pag. 61, 63, 66.

¹³⁵ ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z-7/I, 16. 1. 1694, pag. 17.

¹³⁶ Umek: *Samostani Kostanjevica*, str. 94. – Nove ugotovitve o avtorstvu in času nastanka so že vključene v zadnji zvezek vodnika po urbarjih Arhiva Republike Slovenije (Juričič Čargo – Žnidaršič Golec: *Vodnik po urbarjih*, str. 38).

polihistorjeve posesti, bi si zaslužil še večjo pozornost, kot mu jo sicer name-njam v prispevku, v katerem puščam ob strani podrobnejšo analizo vsebine. Čeprav je po obliki in vsebini skromen, je njegov pomen toliko večji, ker je edini iz časa Valvasorjevega gospodarjenja na Bogenšperku, hkrati najstarejši ohranjeni urbar za bogenšperško posest in polihistorjev lastnoročni izdelek, za povrh pa vsebuje še dragocene dodatne zapise gospodarske narave.

Urbar bi lahko označili kot urbarski osnutek ali sploh le kot priložnostni popis prihodkov od zemljiške posesti. Po obliki gre za foliant 14 listov papirja velikosti 16 x 21 cm, nastal iz sedmih prepognjenih listov, na hrbtu sešitih z vr-vico. Žal je zadnji, 14. list, skoraj v celoti odtrgan, ohranjeni koščki levega roba pa pričajo, da je bil popisan tudi ta, njegova prva stran potrjeno skoraj do spo-dnjega roba. Morda je avtor prav na tem izgubljenem listu zapisal podatke, ki bi bili danes ključni za ugotovitev datacije in namembnosti urbarja. Od skupno 26 še obstoječih strani (13 listov) je Valvasor paginiral prvih 23, nepaginirane pa pustil zadnje tri, ki so ostale prazne. Priložena sta dva samostojna lista, eden večji (20 x 15,6 cm), drugi manjši (9,4–9,8 x 15,5 cm). Z urbarjem ju povezuje vsebina, čas njihovega nastanka pa je različen, saj pri vsakem prepoznamo dru-go vrsto papirja in črnila.

Težava, s katero se je pri evidentiranju urbarja pred desetletji soočila Ema Umek, ni majhna in še vedno ni popolnoma rešena: kako dokument datirati? Ob pomanjkanju drugih elementov ga je na podlagi kodikoloških značilnosti pravil-no postavila v 17. stoletje. Ključ za natančnejšo datacijo se je pojavil nepričako-vano, ko sem pisavo urbarja prepoznal kot rokopis Janeza Vajkarda Valvasorja. S tem se je možni časovni okvir nastanka skrčil na dvajsetletje 1672–1692. Za ugotovitev natančnejšega časa nastanka je bilo treba analizirati vsebino in v njej poiskati morebitne časovno določljive podatke. Ne samo, da urbar ni datiran, ampak ni v njem tudi nobene letnice, s pomočjo katere bi lahko njegov nastanek določili »ante quem non« oziroma »post quem non«. Na prvi pogled se sicer zdijo zelo uporabni trije podatki: višina imenjske rente ter zlasti dva popravka, prvi je prečrtana desetina od 30 hub v Temenici (pag. 21), drugi pa popravljen vsota imenjske rente (pag. 23). Prvotna imenjska renta 52 funtov je takšna, kot jo poznamo iz kranjske imenjske knjige, potem ko je Valvasor leta 1689 prodal Črni potok (tedaj se je z izhodiščnih 64 funtov zmanjšala za 12 funtov). Še več, ko je dve leti pozneje, 1691., s prodajo izgubil še desetino v Temenici, se je skrči-la za dodatnih 5 funtov na 47¹³⁷ in prav tak popravek najdemo tudi v urbarju (z 52 na 47 funtov). Stvar je torej videti preprosta: urbar bi potemtakem nastal po prodaji Črnega potoka v začetku leta 1689 in pred prodajo desetine maja 1691. Vendar ne gre prezreti dveh dejstev. Prvič, naslov urbarja govori o Bogenšperku in Lihtenberku in torej že v izhodišču izključuje Črni potok. Ni torej rečeno, da je v njem zajeta celotna Valvasorjeva posest, zato sam po sebi ne more biti dokaz, da je nastal šele po izgubi Črnega potoka (1689). In drugič, desetina v Temenici ni bila nujno prečrtana po njeni prodaji oziroma zaradi tega (1691). Kot priča črnilo, je namreč popravek višine imenjske rente sočasen, ne poznejši. Valvasor je desetino in z njo povezanih 5 goldinarjev imenjske rente prečrtal iz povsem drugega razloga: desetina ni spadala k posesti Bogenšperka in Lihtenberka, ampak je bila samostojno imenje. Polihistor jo je k bogenšperško-lihtenberški po-sesti pripisal pomotoma in napako takoj uvidel.

Urbar bi torej lahko nastal kadar koli v dvajsetletnem obdobju Valvasorje-vega gospodarjenja na posestih Bogenšperk in Lihtenberk. Datacijo »post quem non« je omogočila šele analiza osebnih podatkov v njem popisanih podložnikov, in sicer s pomočjo matičnih knjig župnije Šmartno pri Litiji.¹³⁸ Pokazalo se je,

¹³⁷ ARS, AS 173, št. 6 (1662–1756), fol. 103.

¹³⁸ Iz tega časa so na voljo vse tri vrste matičnih knjig, vendar so pri vpisih krstov, porok in smrti redko navedeni kraji, v mrliški knjigi pa je med letoma 1687–1697 zelo malo vpisov, skupaj

da je eden od plačnikov odvetščine, Jakob Kokovica iz Šmartna, umrl 18. maja 1683.¹³⁹ Možni časovni okvir nastanka urbarja se je s tem skrčil na približno deset let. Za določitev ožjega časa nastanka pa je preostalo samo sklepanje. Urbar gotovo ni bil sestavljen neposredno po Valvasorjevi pridobitvi posesti jeseni 1672, saj je kupec tedaj iz rok prodajalca barona Kheyslla prejel uporaben urbar za celotno posest. Prejkone ga je Valvasor sestavil nekaj let pozneje, v času, ko ni več upravljal s Črnim potokom; tega je leta 1677 zastavil Kheysllovi vdovi.¹⁴⁰ S precejšnjo zanesljivostjo ga torej umeščamo med leti 1677 in 1683 oziroma povedano drugače – v čas okoli leta 1680.

Natančnejši dataciji se še bolj izmikata oba priložena lista s podatki o prihodkih in izdatkih. Ne vemo niti, kateri je zgodnejšega nastanka. Višina imenjske rente 47 funtov na manjšem listu je za časovno opredelitev brezpredmetna. Opreti se je mogoče le na dva podatka. Vsota hub je na manjšem listu opredeljena kot 18 in 3/4, tj. toliko kot v urbarju, večji list pa govori o 19 hubah. Pri tem ostaja neznanka, ali se je velikost hubne posesti, kakršno najdemo v urbarju, pozneje povečala za četrte hube, na 19 hub, ali podaja urbar stanje po zmanjšanju.

Tudi druge okoliščine nastanka urbarja so lahko predmet ugibanja. Kot rečeno, imamo opraviti z nekakšnim osnutkom temeljnega urbarja s popisom prihodkov združene bogenšperške in lihtenberške posesti, ki ga sklene zapis o davčni obveznosti do dežele. Zanimivo je, da Valvasor ni ostal le pri popisu dohodkov, ampak se je v zvezi z njimi dotaknil še drugih stvari. Kot kaže, ga je pero kar samo neslo, da je ponekod zapisal več, kot sodi v običajni urbar.

Urbar ima precej narativen naslov »Kaj zdaj pripada gradu Bogenšperk in tudi gradu Lihtenberk« (*Was ietzt Vndter das Schloff Wagensperg wie auch Vndter das schloff Liechtenberg gehört*). Vsebinsko je glede na način podajanja mogoče razdeliti na dva dela. Prvega (pag. 1–20) bi lahko imenovali urbarski v ožjem pomenu besede. Po krajevnih enotah so namreč popisani podložniki ter plačniki gozdnine in odvetščine. Drugi del (pag. 20–23) je zasnovan narativno, govori pa o gornini, desetini, ribolovu, dominikalni posesti, podložnikih, tlaki in davčnih obveznostih.

Prvi del urbarja za Bogenšperk in Lihtenberk

Krajevna enota [Domači podložniki]	Posest	Gospodarji
Mala Kostrevnica [Khlain Costrainz]	mlin in 2 oštata	3
Dvor pri Bogenšperku [Am Hoff]	2 celi hubi in 2 polovični hubi	4
»Potok« [Na Potokho] ¹⁴¹	pol hube	1
Velika Kostrevnica [Gross Costrainz]	4 cele hube, 2 polovični hubi, 4 oštati in hišica	11
»Bruna Draga« [Wruna Draga] ¹⁴²	cela huba	1
Lupinica [Lipinza]	cela huba	1
Rodni Vrh [Rodni verch]	cela huba	1
Bič [Wutsch]	cela huba	1
»Na Vrhu« [Na Verhu] ¹⁴³	tričetrtnska huba	1

komaj 20 (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige: R 1665–1674, R 1674–1688, R 1689–1703, R 1703–1719, P 1660–1720, M 1660–1710).

¹³⁹ Prav tam, M 1660–1710, s. p.

¹⁴⁰ Gl. op. 91.

¹⁴¹ Verjetno Jablaniški Potok, ljudsko še danes Potok. Za pomoč pri razrešitvi te in nekaterih drugih lokacij se iskreno zahvaljujem g. Jožetu Sinigoju, domoznancu iz Šmartna pri Litiji.

¹⁴² Nedaleč od Velike Kostrevnice, natančna lokacija ni potrjena. Toponim Bruna Draga je poznal tudi terezijanski kataster sredi 18. stoletja (ARS, AS 174, šk. 132, RDA, N 200, No. 5, 16. 3. 1750; No. 8, s. d.).

¹⁴³ Verjetno Lukov hrib pri Zg. Tisju.

Krajevna enota [Domači podložniki]	Posest	Gospodarji
Tisje [Zg. in Sp. Tisje] [Tüssie]	2 celi hubi	2
Vrata [Am thor]	pol hube	1
»V Dulah« [V Dulach] ¹⁴⁴	pol hube	1
Leskoviča pri Šmartnem [Liskhouza]	cela huba	1
»Trnje« [Dornhoff] ¹⁴⁵	pol hube	1
Breg pri Litiji [Am rhein]	cela ribiška huba	1
Preska nad Kostrevnico [In Pressigkha]	rovti	5
Jagodnik [Jagodnighk]	rovti	1
Vrata [Am thor]	rovti in majhen oštat	6
Na Križišču [Nakhersische] ¹⁴⁶	rovti	1
Dobovc [Vdobouzo] ¹⁴⁷	rovti	1
»V Grote« [Vgrote] ¹⁴⁸	majhen rovt	1
Šmartno pri Litiji [Zu St. Merthen]	2 hiši	2
»V Reki« [Vrekhe] ¹⁴⁹	njiva in travnik	1
Skupaj	18 hub in 3/4, mlin, 7 oštatorv, 2 hiši, hišica, njiva in travnik	49
Odvetščine in gozdnina [Focteÿen vnd Forsthabern]		
Črni potok [Zu Schwarzenbach]		1
Šmartno pri Litiji [Zu St. Merthen]		13
Ustje [Zu Vstie]		4
Litija [Zu Lithey]		1
Tenetiše [Vnetischie]		2
»Škufica« [Zu Skhuffiz] ¹⁵⁰		2
Preska nad Kostrevnico [Zu Presseg]		2
Selšek [Zu Selschekh]		2
Ceroviča [Zu Zerouza]		2
Moravče pri Gabrovki [Zu Moräutsch]		1
Brezovo [Zu Bresauo]		1
Dobje [Vdobu] ¹⁵¹		1
Ježni Vrh [Zu iessenberg]		2
Razbore [Zu Reswur]		2
Sela [Zu Sella]		2
Skupaj		38

¹⁴⁴ Verjetno domačija Dolšek pri Leskovici. Po terezijanskem katastru okoli leta 1750 sta bili v zaselku »Thall« dve polovični hubi. Vsekakor so k njemu šteli tudi zaselek Vrata, ki ga urbar navaja posebej, v katastru pa ga pogrešamo. Priimka gospodarjev sta enaka kot v navedenih zaselkih po urbarju okoli sedemdeset let prej – Dulšek in Čož (ARS, AS 174, šk. 132, RDA, N 200, No. 8, s. d.).

¹⁴⁵ V terezijanskem katastru je zaselek imenovan »Therne« (ARS, AS 174, šk. 132, RDA, N 200, No. 5, 16. 3. 1750). V kupo-prodajni pogodbi za Črni potok iz leta 1689 je »Dornhof« naveden kot mejna točka med posestma Črni potok in Bogenšperk v smeri proti vzpetini Veliki Oblak (KLA, KLA 741, Sch. 1, Konv. 2, C–17 St, fol. 5–7v, 30. 1. 1689; prim. objavo Radics: Valvasor-Studien XXXI. Laibacher Zeitung 115 (1896), Nr. 298, 29. 12. 1896, str. 256).

¹⁴⁶ Jugovzhodno od Leskoviče, lokacijo potrjuje franciscejski kataster (ARS, AS 176, N 191, k. o. Vintarjevec, mapni list V).

¹⁴⁷ Gozd med Bogenšperkom in Črnim potokom.

¹⁴⁸ Morda »V Rovtu«, neznana lokacija med Dobovcem in Šmartnim.

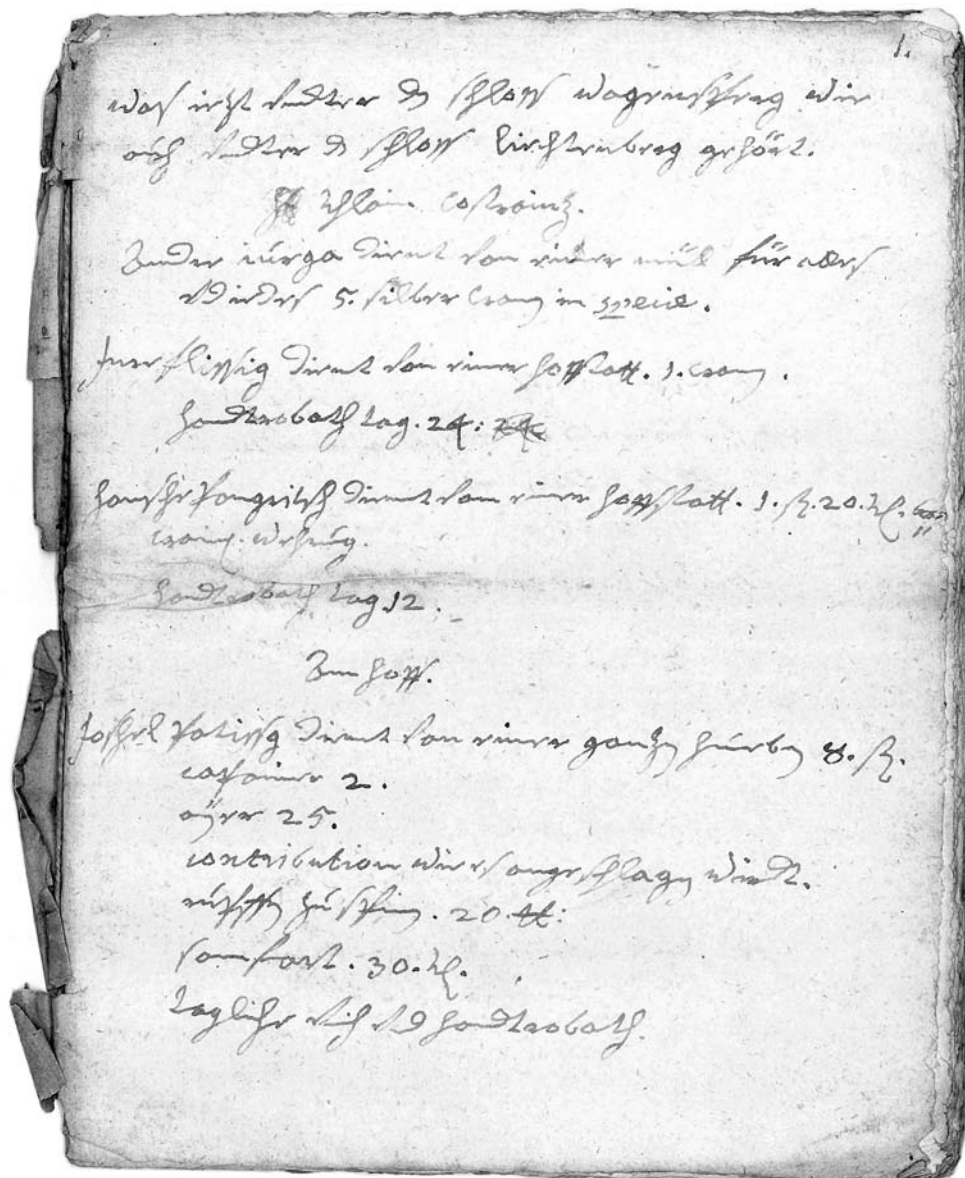
¹⁴⁹ Nekje vzdolž potoka Reka med Šmartnim in izlivom Reke v Savo.

¹⁵⁰ Najbrž pri Ustju.

¹⁵¹ Pri Preski nad Kostrevnico.

Skupno je torej bogenšperško-lihtenberško imenje premoglo 23 podložnikov na 18 hubah in treh četrтинah ter 26 posestnikov na manjših posestnih enotah: mlinu, oštatih, hišah in rovtih. Podložniška posest je vsa ležala v bližini, po večini malce vzhodno od Bogenšperka in Lihtenberka. Odvetščino in gozdni- no (navedeni sta skupaj) je plačevalo 38 tujih podložnikov, ki so domovali na istem, proti vzhodu širšem območju, najbolj oddaljeni od teh na Brezovem pri Gabrovki. Bliže Gabrovki kakor Bogenšperku je bila tudi Nova gora, kjer je imel Valvasor, kot bomo videli, vinogradniško posest z okoli 40 gorniki.

Domači podložniki, tako tisti na hubah kot drugi, so glavnino dajatev plačevali v denarju, od cele hube od 4 do 10 goldinarjev, od polovične med 2 in 5. Poleg teh so nekateri dajali še kokoši, kopune, jajca in lan. Delovne obveznosti sta predstavljali tovrnina (*samfart*), ki so jo kmetje poravnavali v denarju (od cele hube 30 krajcarjev), preja (20 funtov pri celi hubi) in zlasti visoka tlaka, ročna ter živinska. Pri posameznih hubah je opredeljena različno: bodisi samo kot dnevna (*tagliche*), odmerjena na tri dni v tednu ali neodmerjena, glede na potrebe (*so vill vonethen*). Temu ustrezno so imeli manjšo obveznost oštetarji in hišarji (od nekaj dni do 4 tednov oz. 24 dni). Rovtarjem je urbar nalagal zelo podobne dajatve in praviloma toliko ročne tlake, kolikor je bilo treba. Najbolj

Začetek Valvasorjevega lastnoročno napisanega urbarja

poseben položaj je imel podložnik na t. i. celi ribiški hubi (*ganze fischer hube*) na Bregu pri Litiji, ki je vso obveznost do zemljiškega gospoda poravnaval v ribah. Nič konkretnega pa ne izvemo o kontribuciji od hub, saj je navedena le pavšalno (*wie es angeschlagen wird*), ker se je pač vsako leto spreminjala. Obveznosti plačnikov odvetščine in gozdnine (*Focteyen vnd Forsthabern*) so bile praviloma v ovsu in kopunih, pri nekaterih namesto ovsu v denarju (libernikih).

Drugi del urbarja (pag. 20–23) je zelo narativen, na trenutke prav nič urbarski, ampak tak, kot bi ga Valvasor pisal za *Slavo vojvodine Kranjske*. Izvemo namreč za vrsto zanimivih dejstev, ki v urbarje praviloma ne sodijo oziroma v njih niso navedena v takšni obliki. Že začetek je zelo netipičen po tem, da omenja časovno opredeljeno oddaljenost: uro hoda od Bogenšperka leži vinska gorica Nova gora z več kot 40 vinogradi oziroma gorniki, ki vinsko desetino in gornino v celoti plačujejo Valvasorju. Žitno desetino je pobiral od različnih navadnih rovtov, izkrčenih v gozdovih. Ker ni bila del bogenšperško-lihtenberške posesti, je Valvasor, kot smo že povedali, prečrtal odstavek o desetini v Temenici, za katero pravi, da se nanaša na 30 dobrih in velikih celih hub, šlo pa je za desetino od več vrst žita, čebel, prirastka živine, lanu in drugega. Ne tako nepomemben vir dohodka je bil ribolov. Poleg prihodkov od ribiške hube na Bregu ob Savi je Bogenšperku pripadala ribolovna pravica v bližnjih potokih Kostrevnica in Reka, ki sta dajala obilo različnih vrst rib in lepe rake. V potoka so se vsako leto prihajale drstiti ribe iz Save, tako da so jih nalovili po več tisoč hkrati. Tik ob gradu je bil ribnik, v več manjših potokih z majhnimi ribami pa si je Bogenšperk delil ribolov z drugimi upravičenci. O bogenšperškem in lihtenberškem dominikalnem polju je Valvasor zapisal, da je blizu, strnjeno in da precej presega velikost šestih celih hub. Raznih vrst plemenitega sadja naj bi bilo po njegovem sploh v tolikšnem obilju kot malokje v deželi. Obsežni gozdovi prinašajo dajatve od žirnine, veliki travniki pa dovolj sena. Ko je veliko dela, daje vsaka huba po dva tlačana, in sicer za pletje, košnjo, pašo živine, oranje, lomljenje (*Prehlen*) in lov na zajce, tlačanom pa ne pripada hrana. Pristava naj bi bila izjemno dobra in zaradi dobre paše je mogoče rediti veliko živine. Kot še pravi Valvasor, so kmetje dobri (*die bauern seind guet*) in redni plačniki dajatev. Tisti, ki živijo v dolini, oddajajo travnike, da lahko deloma s tem plačajo davek in kontribucijo, hribovski kmetje pa za ti dve obveznosti zaslužijo z živino, ki jim jo Valvasor daje v vzrejo. Kaže opozoriti, da polihistor v tem stavku govori v prvi osebi (*ich*), To je poleg značilne pisave drugi dokaz za njegovo avtorstvo. Čisto na koncu najdemo še navedbo o Valvasorjevih davčnih obveznostih. Obe imenji (*beÿde güetter*), torej Bogenšperk in Lihtenberk skupaj, sta v imenjski knjigi napovedani z 52 funti in 15 hubami, to pa pomeni letno davčno obveznost 189 goldinarjev 11 krajcarjev. Številke je Janez Vajkard že sproti popravil, in sicer imenjsko rento na 47 funtov, višino davka pa na 173 goldinarjev in 31 krajcarjev. Kot je že bilo povedano, gre za razliko 5 funtov, ki se nanaša na desetino v Temenici.

Zelo podobno vsebino kot v drugem delu urbarja najdemo na obeh priloženih listih, ki na nekaterih mestih prav tako govorita v prvi osebi (*ich, ich allein, hab*).¹⁵² Oba se začenjata s seštevki podložniških enot. Večji list govori o 19 celih hubah, manjši o 18 hubah in treh četrtinah, sicer pa oba navajata malce drugačno stanje kot urbar: 9 oštetarjev (v urbarju 7), 13 rovtarjev (v urbarju 15), mlin in dve hiši pri Šmartnem. Plačnikov odvetščine naj bi bilo nad 40 (v urbarju 38), a se nekoliko razlikujejo podatki o prihodkih od njih: po večjem listu znašajo okoli 70 kopunov in približno 170 velikih mernikov ovsu, po podatkih z manjšega lista pa 60 kopunov in več kot 160 velikih mernikov ovsu ter po obeh še nekaj malega denarja.¹⁵³ Opisi vinske gorice, žitne desetine, ribolova in drugega

¹⁵² ARS, AS 746, Spisi, fasc. 43, Extranea, Graščina Bogenšperk in Lihtenberk, urbarju priložena lista, s. d.

¹⁵³ Po urbarju je bogenšperško-lihtenberška posest prinašala za 77 škafov (*Schaf*) ovsu, 59 ko-

so zelo podobni onim v urbarju. Natančneje, čeprav zelo na kratko, je na večjem listu opisan ribnik pri Bogenšperku in Lihtenberku, in sicer kot lep, dober in zgrajen iz kvadrov (*von quaderstukhen gemacht*). Iz istega vira tudi izvemo, da so med podložniki krojači, čevljarji, barvarji, sodarji, tesarji in drugi, pri gradu ni nobenih poškodb (*nichts baufällig*), pristavno poslopje (*der mahrhof*) pa je povsem pozidano. Valvasor je obakrat zapisal, in to v prvi osebi, da nima več kot 40 glav goveje živine. Manjši list podaja še njegovo letno davčno obveznost do deželnih stanov, prav takšno, kot jo po popravku navaja tudi urbar: davek od imenjske rente 47 funtov in 15 hub znaša 173 goldinarjev in 31 krajcarjev na leto. V tem kontekstu sta povedni navedbi, koliko mu od kmečkih dajatev (*was die Pauern geben*) ostane po plačilu davka in kontribucije. Po večjem listu naj bi šlo za več kot 40 goldinarjev, po manjšem pa za okoli 45. Omenjeni presežek se nanaša le na podložniške denarne dajatve in ne na celoto vseh prihodkov od rustikalne posesti ter posebnih dajatev tujih podložnikov. Po urbarju so namreč Valvasorjevi denarni prihodki znašali okoli 217 goldinarjev (deloma v kronah in libernikih),¹⁵⁴ to pa za okoli 43 goldinarjev in pol presega navedbo o davku v višini 173 goldinarjev in 31 krajcarjev. Kontribucijo so namensko pobirali posebej in v urbarju ni specificirana, v celoti pa je bila namenjena deželnim stanovom in torej ni mogla vplivati na izračunano razliko.

Pomenljiv je seštevek ob spodnjem robu večjega lista, in sicer izračun vrednosti posameznih delov posesti, saj navaja na sklepanje, da je Valvasor celoten zapis morda pripravil pred prodajo leta 1692 in ga namenil kupcema, zakonca Gandin pl. Lilienstein. Kolikor si seveda ni delal tovrstnih izračunov večkrat in je ta le eden od njih. Bogenšperško-lihtenberško imenje je ocenil takole: hube 4.000 goldinarjev, oštati 600, rovti 1.300, mlin 200, hiše (oz. hiši) 200, odvetščina 1.000, vinogradi (*Wein*) 1.500, desetina 300, ribolov 200 in grad 4.500, skupaj 13.800 goldinarjev. Toliko si je torej obetal, ko bi Bogenšperk z Lihtenberkom prodal. Koliko je nazadnje od prodaje res iztržil, pa žal ostaja neznanka.

Ni naključje, da se je urbar s prilogama ohranil v arhivskem fondu kostanjeviške cisterce. V Kostanjevici je namreč od leta 1705 do svoje smrti živel Valvasorjev najmlajši sin iz prvega zakona Janez Volf Engelbreht (1684–1752), pater Štefan, varuh polihistorjevih otrok iz tega zakona dr. Janez Jožef pl. Wallensperg pa je Valvasorjevo zapuščino izročil v hrambo kostanjeviškemu opatu Frideriku Hofstetterju (1703–1708) z naročilom, naj se sporazume z otroki in jih pravično izplača iz zapuščinske mase.¹⁵⁵ Potrjeno sta se tedaj pri opatu znašla prepisa dveh inventarjev Valvasorjeve zapuščine, popisane leta 1700 v dvorcu Knežija pri Litiji in v Ljubljani, in sicer po smrti takratnega varuha otrok, njihovega strica Janeza Jožefa Graffenwegerja.¹⁵⁶ Le težko si predstavljamo, da

---

punov in 34 libernikov v denarju. Po izračunu 2 mernika za škaf ali kobal (Vilfan: Prispevki k zgodovini mer, str. 46) je šlo pri ovsu za 154 mernikov.

¹⁵⁴ Osnovne denarne dajatve so prinašale 201 goldinar in 48 krajcarjev, od teh 6 srebrnih kron ali 12 goldinarjev. Za tovarnino so kmetje odšteli 8 goldinarjev in 5 krajcarjev, plačniki odvetščine in gozdnine pa so v denarju prispevali 34 libernikov (liber) ali okoli 7 goldinarjev. Za preračunavanje denarnih enot gl. Kos: *Urbarji*, str. 166–167.

¹⁵⁵ Golec: Neznano in presenetljivo, str. 355.

¹⁵⁶ ARS, AS 746, fasc. 14, Testamenti, Valvasor Ivan Vajkard, 26. in 27. 3. 1700 (Ljubljana), 29. in 30. 3. 1700 (Knežija). – Knežijski prepis, ki je zajel neprimerno večji del polihistorjeve ostaline od ljubljanskega, je nastal 17. maja 1706, ko ga je pl. Wallensperg predložil v revizijo polihistorjevi hčerki Ivani Rozini, sveže poročeni pl. Scarlichi (1678–1748). Kot pričajo obrobni pripisi, sta brat in sestra, profes Štefan Valvasor in Ivana Rozina, tedaj ali malce prej vzela iz očetove zapuščine vsak nekaj stvari, predvsem posteljno perilo in odeje ter za vzorec srebrnine. Kostanjeviški arhiv razkriva poleg tega natančnejši čas, v katerem je Wallensperg izročil Valvasorjevo zapuščino v hrambo kostanjeviškemu opatu. Izročitev je bila opravljena po 17. maju 1706, ko je datiran Wallenspergov revidirani prepis inventarja, in potrjeno pred 13. marcem 1707; tega dne sta zakonca Franc Ludvik in Ivana Rozina Scarlichi prejela od opata Friderika sto goldinarjev, ki jima jih je podaril (*guettwillig doniert*) brat oziroma svak profes Štefan Valvasor (prav tam, Testamenti, Valvasor Ivan Vajkard, 13. 3. 1707).

bi kako drugače kot po tej poti prišel v Kostanjevico tudi Valvasorjev urbar bogenšperške in lihtenberške posesti s prilogama. Enako velja zelo verjetno za osnutek kupo-prodajne pogodbe med Valvasorjem in Kheysllom iz leta 1672¹⁵⁷ ter za tri sodna potrdila, ki jih je leta 1633 na Mediji podpisal in pečatil polihistorjev oče Jernej.¹⁵⁸ Mali urbar brez platnic in drugi navedeni dokumenti so se pred prenosom v Kostanjevico očitno skrivali med različnimi spisi, ki so brez vsebine navedeni tako v Valvasorjevem zapuščinskem inventarju iz Krškega (1694) kot v Graffenwegerjevem s Knežije (1700).¹⁵⁹

Drugače kot za Bogenšperk z Lihtenberkom nimamo nobenega vira prve roke o Valvasorjevem gospodarjenju **na tretji posesti, Črnem potoku**. Praznino zapolnjujeta dve prilogi k zapuščinskemu inventarju Katarine Sidonije baronice Kheysell iz časa, ko je imela imenje Črni potok od Valvasorja v zastavi za obresti za še neporavnano kupnino. Oba dokumenta, cenitev stanja in izvleček podložniških zaostankov, sta datirana 5. aprila 1684, dobre tri mesece po baronični smrti, podpisala pa ju je tričlanska komisija, ki jo je na Črni potok napotilo kranjsko ograjno sodišče.¹⁶⁰ Kot smo videli, je Kheysllova z otroki v glavnem živela v Črnem potoku, odkar je imenje 2. junija 1677 vzela od zakoncev Valvasor v zastavo,¹⁶¹ in tu je 1. februarja 1684 tudi preminila.¹⁶² Poleg zastavljene posesti je imela v bližnji okolici še lastno, tisto, ki si jo je njen soprog pridržal ob prodaji Bogenšperka, Lihtenberka in Črnega potoka Valvasorjema jeseni 1672.¹⁶³

Izvleček podložniških zaostankov in cenitev stanja zgovorno pričata o razlikah med obema baroničinima posestma, med lastniško in zastavljeno. Lastniška – sestavljale so jo hube v bližnjih vaseh Javorje in Cerovica ter v nekoliko oddaljeni Obli Gorici pri Gabrovki – razen dveh vinogradov ni imela dominikalnih zemljišč,¹⁶⁴ zato so podložniki plačevali tlako v denarju.¹⁶⁵ Valvasorjevo zastavljeno črnopotoško imenje (*Schwarzenpacherische Gült*) je bilo, nasprotno, vezano na dvorec Črni potok. Dragocen je podatek iz cenitve, da je to imenje obsegalo 13 hub z rovti in odvetščinami.¹⁶⁶ Po številu hub je bilo torej identično z imenjem, ki ga je Valvasor leta 1689 skupaj s Črnim potokom prodal baronici Moscon.¹⁶⁷ Celotnega obsega posesti žal ne poznamo. Imamo samo pregled nad glavnino, namreč tistimi posestnimi enotami in njihovimi gospodarji, ki so ob koncu leta 1683 izkazovali zaostanke. V preglednici sta upoštevana oba dela Kheysllove posesti, lastniško imenje in zastavljeno črnopotoško.¹⁶⁸

¹⁵⁷ Gl. op. 15.

¹⁵⁸ Vsi trije dokumenti (*Gwaltsam*) so datirani istega dne, 18. avgusta 1633; Janez Bučar (Butscher) pred dvorno pravdo kranjskega ograjnega sodišča toži Rudolfa barona Paradeiserja zaradi motenja posesti (ARS, AS 746, Spisi, fasc. 43, Extranea, 18. 8. 1633).

¹⁵⁹ Med popisanimi listinami, ki so prišle na Knežijo in jih navaja tudi prepis knežijskega inventarja leta 1706, pritegne pozornost zlasti kupno pismo med Valvasorjem in Janezom Andrejem Gandinom za Bogenšperk z dne 2. oktobra 1692. Skupaj z njim je pod št. 8 navedenih »več priloženih zapisov in prepisov pobotnic« (*sambt etlichen dabey ligunden annotationen, vnd quittungs Copeyen*). Prav tako je pomenljiv zapis pod št. 30, da so ob obračunu za Bogenšperk, sklenjenem 12. oktobra 1672 med Valvasorjem in Francem Krištofom (dejansko Francem Albrehtom) Kheysllom, še »različna druga pisanja in pisma« (*darneben Vndterschidliche andere schrüfften, Vnd Sändtbrieff*). ARS, AS 746, fasc. 14, Testamenti, Valvasor Ivan Vajkard, 26. in 27. 3. 1700 (Ljubljana), 29. in 30. 3. 1700 (Knežija).

¹⁶⁰ ARS, AS 309, šk. 50, fasc. XXVI, lit. K-42/II, Bestand Anschlag, 5. 4. 1684; Liquidations Extract, 5. 4. 1684.

¹⁶¹ Gl. op. 55.

¹⁶² NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, M 1660–1710, s. p., 1. 2. 1684.

¹⁶³ Gl. op. 15.

¹⁶⁴ ARS, AS 309, šk. 50, fasc. XXVI, lit. K-42/II, Bestand Anschlag, 5. 4. 1684, pag. 1–6.

¹⁶⁵ Prav tam, Liquidations Extract, 5. 4. 1684, pag. 2–3; Bestand Anschlag, 5. 4. 1684, pag. 1.

¹⁶⁶ Prav tam, Bestand Anschlag, 5. 4. 1684, pag. 7.

¹⁶⁷ KLA, KLA 741, Sch. 1, Konv. 2, C-17 St, fol. 5–7v, 30. 1. 1689. Prim. delno objavo kupo-prodajne pogodbe v Radics: Valvasor-Studien XXXI. *Laibacher Zeitung* 115 (1896), Nr. 298, 29. 12. 1896, str. 2569.

¹⁶⁸ ARS, AS 309, šk. 50, fasc. XXVI, lit. K-42/II, Liquidations Extract, 5. 4. 1684, pag. 1–11.

Kheysllovo lastniško imenje in zastavljeno imenje Črnega potoka konec leta 1683 glede na kmečke zaostanke

Krajevna enota	Posest	Gospodarji
Lastniško imenje [Von der Aigentgumblichen Gült]		
Javorje [Dorff Javarie]	1 cela huba, 3 polovične hube, 1 četrtinska huba	5
Cerovica [Dorff Zerouza]	1 neznana posestna enota	1
Skupaj	2 hubi in 3/4 ter neznana posestna enota	6
Zastavljeno črnopotoško imenje [Von der versezten Schwarzenpaherischen Gült]		
Leskovicca [Dorff Liskhouza]	4 cele hube	4
Riharjevec [Richoriouiz]	2 celi hubi	2
»Prelog« (Sp. Riharjevec) [Prelach] ¹⁶⁹	3 cele hube (od teh 1 pusta), 4 polovične hube, 1 oštat in 1 neznana posestna enota	8
Preska nad Kostrevnico [Pressikha]	2 neznani posestni enoti	2
Skupaj	11 hub (ena pusta), oštat in 3 neznane enote	16
Odvetščine [Vogtheür]		
Šmartno pri Litiji [Zu St: Mörthen]		1
Dobje [Zu Vdobie]		1
Ježni Vrh [Zu Jesenberg]		1
Cerovica [Zu Zerouiza]		1
»Škufica« [Zu Skhuffiza] ¹⁷⁰		4
Skupaj		8

Vir vsebuje torej tisto posest in gospodarje, ki so dolgovali plačila v denarju ali naravi, ne pa tudi nedolžnikov. Črnopotoško zastavljeno imenje v lasti Janeza Vajkarda Valvasorja in njegove žene je imelo vsaj 16 podložnikov na hubah, odvetščino mu je plačevalo najmanj osem tujih podložnikov, vsi pa so živeli v bližnjih vaseh in zaselkih vzhodno od Črnega potoka, najdlje na vzhod v Preski in na Ježnem Vrh. Upošteva se, da za tri posestne enote zastavljenega imenja ne vemo, kaj so bile, ni izključeno, da je šlo za hube in da so tako v izvlečku zaostankov popisani prav vsi podložniki na skupno 13 hubah.

Ob prebiranju izvlečka zaostankov preseneti ugotovitev, da so bili podložniki in plačniki odvetščine na zastavljenem imenju Črni potok zadolženi neprijemno bolj kot Kheysllovi lastni podložniki. Ti so dolgovali predvsem za tekoče leto 1683, črnopotoški pa znatno več, nekateri med njimi tudi za vseh sedem let, kolikor je bilo imenje zastavljeno. Končna vsota dolgov v izvlečku je visoka: 250 goldinarjev in 55 krajcarjev, od tega skoraj 90 % na zastavljenem črnopotoškem imenju: 228 goldinarjev, 8 krajcarjev in pol. Podobno razmerje se pokaže

¹⁶⁹ Izginuli toponim na prostoru današnjega Sp. Riharjevca. Na franciscejski katastrski mapi iz leta 1825 je označen kot »Preloga« (ARS, AS 176, N 191, k. o. Vintarjevec, mapni list V). Ob krstu otroka enega tukajšnjih Valvasorjevih podložnikov, Sebastjana Pograjca, 7. julija 1687 je toponim v šmarnski krstni matici zapisan slovensko: »na Perlogo« (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1674–1688, s. p.). Poleg zaporedja krajevnih enot v izvlečku zaostankov potrjuje njegovo umeščenost na območje Črnega potoka vpis v krstni matici 29. oktobra 1682, ki Matijo Rozenbergarja postavlja v Črni potok: »auß Schwarzenbach« (prav tam, s. p.). Matija je v izvlečku zaostankov naveden kot Matija Kozel ali Železnik in je nasledil Jakoba Rozenbergarja. – V terezijanskem katastru okoli leta 1750 je zaselek s Pograjčevo polovično hubo imenovan »Praelogkh«, drugi deli nekdanjega »Preloga« pa so zdaj navedeni posebej in

tudi pri dajatvah v naravi: od 276 mernikov in pol različnega žita, skoraj v celoti ovs, je le 23 mernikov in pol odpadlo na Kheysllovo lastniško imenje in od 91 kopunov 8.¹⁷¹ Razlogov za neučinkovito pobiranje dajatev na zastavljenem imenju ne poznamo. Kot navaja cenitev, je bil za obe zadolžen isti pisar,¹⁷² zato je šlo verjetno tudi za različen odnos do lastniške in zastavljene posesti. Podložniška zadolženost na zastavljenem imenju močno izstopa tako v primerjavi s tisto na Kheysllovem lastniškem imenju kakor tudi z Valvasorjevimi navedbami za njegovo bogenšperško-lihtenberško posest: polihistorjevi kmetje so dobri in redni plačniki, zaostankov ni.¹⁷³

Sočasna komisajska cenitev iz leta 1684 ponuja samo sumarni pregled nad posestjo, ne pa nad posameznimi podložniki in drugimi plačniki dajatev. Razberemo lahko, da je zastavljeno imenje Črni potok obsegalo 13 hub (od tega eno ribiško), 9 rovtov in dvorni mlin pod Črnim potokom ter pobiralo odvetščino v ovsu za uporabo gozda in imelo lepe prihodke od raznih desetin po bližnji okolici ter po vaseh in zaselkih v dolini Temenice in nad njo. Skupaj s pridelkom na dominikalni zemlji so celotni prihodki prinašali na leto 675 goldinarjev, 10 krajcarjev in 1 pfenig deželne veljave.¹⁷⁴ S takšnim izkoristkom posesti bi torej vdova Kheysllova povsem pokrila približno 600 goldinarjev, kolikor bi ji Valvasor ob 6-odstotni obrestni meri na leto dolgoval za obresti na še neporavnano približno polovico kupnine.

Pomisleki se porajajo ob izdatkih, kot jih je naračunala komisija. Mednje so poleg davka šteli stroške za služinčad, posevek in nekaj malenkosti, skupaj 339 goldinarjev, 58 krajcarjev in pol. Tako naj bi celo rahlo presegali polovico prihodkov, zastavljeno imenje pa naj bi prinašalo čistega le 335 goldinarjev, 12 krajcarjev in 2 pfeniga deželne veljave.¹⁷⁵ Ni jasno, od kod komisarjem tako ne-realno visoka davčna vsota: v nemški veljavi 154 goldinarjev in 21 krajcarjev, v deželni pa 182 goldinarjev in 56 krajcarjev, tj. dobra polovica vseh izdatkov (54,6 %).¹⁷⁶ Višina davka pride tem bolj do izraza ob primerjavi z zelo nizko davčno obveznostjo Kheysllovega lastniškega imenja: samo 66 goldinarjev in 16 krajcarjev nemške veljave oziroma 78 goldinarjev in 32 krajcarjev kranjske. Majhna vsota še posebej preseneča glede na prihodke lastniškega imenja – dobrih 528 goldinarjev deželne veljave.¹⁷⁷ Tako je po komisijski cenitvi odnesel davek na Kheysllovem lastniškem imenju le okoli sedmino prihodkov (14,9 %), na zastavljenem pa dobro četrtino (27,1 %).¹⁷⁸ Cenilci bi se morali preprosto obakrat ušteti, saj se ne izide noben izračun, tudi če bi k davku prišteli kontribucijo. Glede na to, da je lastniško imenje tisto leto izkazovalo po imenjski knjigi 32 goldinarjev in 21 krajcarjev imenjske rente¹⁷⁹ – to je polovica celotne Valvasorjeve rente (64 gld)¹⁸⁰ – bi samo za osnovni davek brez dodatnih komponent

---

vsi pred njim: Črni potok (Schwartzzenbach) z dvema hubama in pol, Roženberk (Rossenberg) z eno hubo, Petelinjek (Petelinegg) z eno hubo in Log (Ulogo) s pol hube (ARS, AS 174, šk. 127, RDA, N 180, No. 12, s. d.).

¹⁷⁰ Najbrž pri Ustju.

¹⁷¹ ARS, AS 309, šk. 50, fasc. XXVI, lit. K-42/II, Liquidations Extract, 5. 4. 1684, pag. 1–11.

¹⁷² Prav tam, Bestand Anschlag, 5. 4. 1684, pag. 9.

¹⁷³ ARS, AS 746, Spisi, fasc. 43, Extranea, Graščina Bogenšperk in Lihtenberk – urbar, pag. 23; prav tam, urbarju priložen list, s. d.

¹⁷⁴ ARS, AS 309, šk. 50, fasc. XXVI, lit. K-42/II, Liquidations Extract, 5. 4. 1684, pag. 7–12.

Prav tam, Bestand Anschlag, 5. 4. 1684, pag.

¹⁷⁵ Prav tam, Bestand Anschlag, 5. 4. 1684, pag. 12, 15, 16.

¹⁷⁶ Prav tam, Bestand Anschlag, 5. 4. 1684, pag. 7–16.

¹⁷⁷ Prav tam, pag. 6.

¹⁷⁸ Po cenitvi posesti Poganeck pri Litiji iz leta 1679, ko je bila v rokah mladoletnega Valvasorjevega svaka Ernesta Friderika Graffenwegerja, so prihodki znašali 997 goldinarjev in 47 krajcarjev deželne veljave, davek pa je odtehtal 179 goldinarjev in 22 krajcarjev ali 18,0 % (ARS, AS 309, šk. 33, fasc. XVI, lit. G-34/III, 6. 4. 1679, pag. 7–8).

¹⁷⁹ ARS, AS 173, št. 6 (1662–1756), fol. 175v.

¹⁸⁰ Prav tam, fol. 103.

moralo plačevati več (80 gld, 45 kr), kot so mu naračunali celote (78 gld, 32 kr). Črnopotoško zastavljeno imenje pa je s svojimi 12 funti in 13 hubami imelo v resnici le 60 goldinarjev in 21 krajcarjev davčne obveznosti. Še najbolj verjetna je domneva, da so pri obeh imenjih navedli trenutno stanje, tj. koliko sta imenji dolgovali uradu glavnega prejemnika. Zastavljeno črnopotoško imenje potemtakem več, kot je znašala njegova letna obveznost, lastniško imenje pa manj.

Zastavitev Črnega potoka Kheysllom, dokumentirana v zapuščinskem inventarju baronice Katarine Sidonije 14. februarja 1685,¹⁸¹ se je vsekakor končala pred Valvasorjevo prodajo posesti 30. januarja 1689, saj kupo-prodajna pogodba zastavitve ne omenja. Pa tudi sicer je iz njene vsebine, denimo iz stanja živine, mogoče razbrati, da je Valvasor tedaj neposredno upravljal Črni potok.¹⁸² Skoraj brez dvoma je bil dvorec s posestjo še vedno zastavljen 23. maja 1688, ko sta tu praznovala svojo poroko Kheysllova hči Ana Rozina in Karel Sigmund Semenič, ki je tisto leto kupil dvorec Klevišče pri Polšniku. Bilo bi namreč skrajno nenavadno, ko bi Semenič vabil na poroko na nevestin dom,¹⁸³ potem ko bi ta že prešel nazaj v roke pravega lastnika, Janeza Vajkarda Valvasorja. Kheyslli so se torej odselili po poroki, morda tik pred Valvasorjevo prodajo Črnega potoka. V šmarskih krstnih maticah jih kot krstne botre redno srečujemo, odkar so se leta 1677 ponovno naselili v Črnem potoku, do 5. septembra 1687.¹⁸⁴

Ne vemo torej, kdaj natanko se je zastavitev Črnega potoka končala, vsekakor pa leta 1688. O času vrnitve posesti in dvorca iz rok dedičev baronice Kheysell bi bilo zelo tvegano soditi na podlagi deželno stanovskih seznamov dolžnikov davka in kontribucije. Valvasor je v letih 1686 in 1688 res naveden kot dolžnik za vse tri posesti skupaj – Bogenšperk, Lihtenberk in Črni potok –,¹⁸⁵ a je šlo denimo leta 1686 za dolg iz let 1683 in 1684, ko je bil Črni potok potrjeno v zastavi. Sezname dolžnikov so se namreč vedno opirali na imenjsko knjigo in v njej vpisane lastnike, nekatere tudi že pokojne,¹⁸⁶ in Valvasor je bil po imenjski knjigi imetnik vseh treh posesti, vpisanih s skupno imenjsko rento, zato tudi odgovoren za plačevanje celotnega davka in kontribucije.

Bogenšperško-lihtenberški urbar in cenitev Črnega potoka sta sicer odstrla

¹⁸¹ ARS, AS 309, šk. 50, fasc. XXVI, lit. K-42/II, 14. 2. 1685.

¹⁸² Kopija izvornika dokumenta v: KLA, KLA 741, Sch. 1, Konv. 2, C-17 St, fol. 5-7v, 30. 1. 1689. Prim. delno objavo v Radics: Valvasor-Studien XXXI. *Laibacher Zeitung* 115 (1896), Nr. 297, 28. 12. 1896, str. 2561; Nr. 298, 29. 12. 1896, str. 2569.

¹⁸³ Karel Sigmund Semenič je v pismu, datiranem 6. maja 1688 v Ljubljani, vabil kranjske deželne stanove na svojo poroko v Črni potok, ki naj bi bila 23. maja, in predlagal kot stanovskega zastopnika Janeza Krstnika barona Witzensteina (ARS, AS 2, I. reg., šk. 545, fasc. I/310, pag. 1867, 6. 5. 1688), sicer lastnika Ponovič onstran Save in Valvasorjevega mrzlega nečaka (Golec: Valvasorjev izvor (1. del), str. 53). O Semeničevem nakupu Klevišča gl. Valvasor: *Die Ehre*, str. 306; prim. Smole: *Graščine*, str. 219.

¹⁸⁴ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1674-1688, s. p., 20. 8. 1677, 31. 12. 1677, 24. 2. 1680, 29. 12. 1680, 2. 1. 1681, 26. 3. 1681, 13. 4. 1681, 14. 6. 1681, 11. 8. 1681, 7. 23. 1682, 22. 3. 1682, 29. 4. 1682, 1. 9. 1682, 20. 11. 1682, 15. 5. 1683, 30. 7. 1683, 12. 1. 1685, 29. 8. 1686, 5. 9. 1687. – Potrditev, da so vsi Kheyslli iz iste družine, ponuja oporoka očeta Franca Albrehta, ki navaja imena vseh otrok (gl. op. 58). Zadnji je 5. septembra 1687 botroval Jurij Krištof, sin in naslednik pokojne baronice Katarine Sidonije ter brat Ane Rozine. Ponovno ga lahko kot botra srečujemo od leta 1696 (prav tam, R 1689-1703, s. p., 17. 4. 1696, 3. 8. 1698), malo preden ali malo zatem ko je postal lastnik nekoč Graffenwegerjevega dvorca Slatna. Slatno (*Guett Slatteneegg*) so mu v imenjski knjigi pripisali leta 1697 k posesti, podedovani po očetu; prejšnji lastnik je bil Janez Krištof baron Ottheim (ARS, AS 173, št. 6 (1662-1756), fol. 175v). Ottheimu je Slatno in polovico gospostva Svibno prodal 26. marca 1692 Jurij Andrej Graffenweger (ARS, AS 309, šk. 34, fasc. XVII, lit. G-63, s. d. (1694), pag. 48-51/Nr. 6).

¹⁸⁵ ARS, AS 2, I. reg., šk. 543, fasc. I/310, pag. 552, 5. 8. 1686; šk. 545, fasc. I/310, pag. 2012, ad 14. 5. 1688.

¹⁸⁶ O tem med drugim pričajo pripisi, kdo (dediči, vdova ipd.) je zaostanke poravnal. Tako je bil leta 1677 na seznamu dolžnikov kontribucije naveden Jurij pl. Scharffeneck, ded Valvasorjeve prve žene, a z dodatkom: »iz rok Graffenwegerjeve gospe vdove in dedičev« (prav tam, šk. 533, fasc. I/307b, pag. 1351, 12. 10. 1677).

vpogled v posestno in prihodkovno stanje na polihistorjevih posestih, vendar ponujata na drugi strani malo oprijemljivih podatkov o konkretnem gospodarjenju. Ni si denimo mogoče kaj prida pomagati z Valvasorjevimi narativnimi, optimistično naravnanimi pripombami v sklepnem delu urbarja. Ena najuporabnejših je ta, da so kmetje dobri in redni plačniki obveznosti.¹⁸⁷ S tem so torej odpadle sitnosti, ki bi jih imel ob morebitnih neurejenih razmerjih oziroma podložniški nepokorščini. Drugi ključ do uspešnega in donosnega gospodarjenja je predstavljala dominikalna posest, po Valvasorjevih besedah dovolj obsežna. Toda njene presežke je bilo treba znati tudi ustrezno tržiti in pretopiti v denar. O tem pa vemo le toliko, kolikor tu in tam odkrivajo sejni zapisniki kranjskih deželnih stanov. Valvasorjevo ime se v njih pojavlja več let na letnih seznamih dobaviteljev pšenice za Vojno krajino, vedno sicer med manjšimi dobavitelji. Tako je v letih od 1678 do 1682 upravitelju proviantnega urada vsako leto prodal po 20 starov pšenice (dobrih 2.000 litrov), v letih 1686, 1687 in 1689 pa vsakič po 30 starov (dobrih 3.000 litrov).¹⁸⁸ Spadal je v tisto večino, ki je dobavljala po nekaj desetih starov, le posamezniki so oddajali tudi po nekaj sto starov.¹⁸⁹ Za primerjavo povejmo, da je polihistorjev polbrat Karel, gospodar Belneka pri Moravčah, v istih letih prodal od 50 do 200 starov na leto.¹⁹⁰ Dobavljanje pšenice za Vojno krajino je bilo nasploh več kot donosen posel in zemljiški gospodje so si zanj zelo prizadevali. Cene pšenice, ki so jo deželni stanovi plačevali dobaviteljem, so namreč močno presegle tiste na ljubljanskem trgu.¹⁹¹ Šest goldinarjev za star, kolikor so Valvasorju odšteli leta 1686, izjemoma že potem, ko je bil seznam dobaviteljev zaključen,¹⁹² je navrglo 180 goldinarjev, to pa je skoraj v celoti odtehtalo njegovo takratno davčno obveznost do stanovske blagajne, ki je brez Črnega potoka znašala po bogenšperško-lihtenberškem urbarju 189 goldinarjev in 11 krajcarjev.¹⁹³ Glede na to, da so podložniki Bogenšperka in Lihtenberka oddajali kot dajatev oves, je morala biti pšenica, ki jo je Janez Vajkard prodal za proviant, pridelana na dominikalni zemlji ali kupljena od kmetov, bodisi lastnih bodisi tujih podložnikov.

Drugače kot za proviantno pšenico ne vemo, ali je bil bogenšperški gospod kupec ali prodajalec vina, druge vrste zemeljskega pridelka, s katero ga povezujejo stanovski sejni zapisniki. Poverjeniški urad ga je kot številne druge gosposke prosilce nekajkrat oprostil plačila sredstvenine za tovorjeno vino. Oprostitve so se, če jih primerjamo z večino oproščencev, nanašale na manjše količine – osem, deset oziroma dvanajst tovorov. Pri tem je pomenljivo, da so iz let 1679, 1680 in 1681,¹⁹⁴ torej koncentrirane na čas, ko je najintenzivneje delovala bogenšperška grafična delavnica. Verjetneje kot to, da bi Valvasor prodajal vino svojih gornikov z Nove gore, so vzrok povečane potrebe po vinu za domačo porabo. Zato ga je moral kupiti in pritoroviti na Bogenšperk, bilo pa je gotovo tudi boljše od njegovega lastnega.

¹⁸⁷ Gl. op. 173.

¹⁸⁸ ARS, AS 2, I. reg., šk. 901, sejni zapisniki 27, 1671–1680, fol. 255, s. d. 1678; prav tam, fol. 351v, s. d. 1679; šk. 909, sejni zapisniki 35, 1685–1730, fol. 36, s. d. 1680; šk. 903, sejni zapisniki 29, 1677–1682, fol. 417v, s. d. 1681; prav tam, fol. 579, s. d. 1682; šk. 905, sejni zapisniki 31, 1680–1687, fol. 399v, 4. 12. 1686; šk. 907, sejni zapisniki 33, 1683–1693, fol. 188, 1. 8. 1687; prav tam, fol. 303v, 13. 9. 1689. – O staru kot prostorninski meri za žito gl. Valenčič: Žitna trgovina, str. 113; Prispevki k zgodovini mer, str. 46–49.

¹⁸⁹ Prim. Valenčič: Žitna trgovina, str. 22.

¹⁹⁰ ARS, AS 2, I. reg., šk. 901, sejni zapisniki 27, 1671–1680, fol. 254v, s. d. 1678; prav tam, fol. 351, s. d. 1679; šk. 903, sejni zapisniki 29, 1677–1682, fol. 417, s. d. 1681; prav tam, fol. 579, s. d. 1682; šk. 907, sejni zapisniki 33, 1683–1693, fol. 303v, 13. 9. 1689.

¹⁹¹ Valenčič: Žitna trgovina, str. 22–23.

¹⁹² ARS, AS 2, I. reg., šk. 905, sejni zapisniki 31, 1680–1687, fol. 399v, 4. 12. 1686. – Tudi sicer je bila cena 6 goldinarjev za star proviantne pšenice v tem času običajna (Valenčič: Žitna trgovina, str. 23, 34).

¹⁹³ Gl. op. 82.

¹⁹⁴ ARS, AS 2, I. reg., šk. 901, sejni zapisniki 27, 1671–1680, fol. 358, 16. 10. 1679; šk. 909, sejni zapisniki 35, 1680–1730, fol. 172v, 16. 2. 1680; prav tam, fol. 93, 9. 10. 1681.

V letih, ko se je bogenšperška »grajska družina« povečala z bakrorezci in njihovimi družinskimi člani, je bilo vsekakor zelo dobrodošlo obilje rib in sadja, o katerem je polihistor sam poročal v urbarju in na priloženih listih. Koliko je od tega lahko iztržil, je drugo vprašanje. Zagotovo precej manj kakor od živinoreje. V zvezi s to so navedbe bolj oprijemljive, kvantitativne. Na bogenšperški pristani naj bi imel nekaj manj kot štirideset glav goveje živine, ki so jo redili veliki travniki z zadostnimi količinami sena, poleg tega pa je dajal živino v vzrejo svojim podložnikom, živečim v hribovitejših predelih.¹⁹⁵

O Valvasorjevem gospodarjenju imamo tudi nekaj malega pričevanj iz poznejšega časa, v terezijanskem katastru iz srede 18. stoletja. Tedanji lastnik Bogenšperka Anton Aleksander Höffern pl. Saalfeld je videl stanje svoje posesti na splošno v veliko bolj črni luči kot Valvasor, a moramo vedeti, da gre za povsem drugačno naravo vira, za poročanje državnim organom, zadolženim za novo davčno odmero. Höffern se je na dveh mestih izrecno obregnil ob Valvasorjevo nespametno oziroma neodgovorno ravnanje, zlasti ko je šlo za odprodaje posesti. Leta 1750 je v poročilu objezdni komisiji zapisal, da ima posest Bogenšperk malo hub in te so slabe in da je v imenjski knjigi obremenjena s kar 47 funti. Kako da ima tolikšno imenjsko rento, je razbral iz maloštevilnih dokumentov in poizvedel pri starih ljudeh. Odcepljene (*weggezogene*) hube, desetine in druge dele posesti naj bi barona Jurij in Franc Albreht Kheysell ter Vajkard baron Valvasor deloma zamenjali s posestma Grmače in Slatna ter s stiškim samostanom, deloma pa istim prodali, toda večina bremen skupaj z visoko imenjsko rento je ostala pri Bogenšperku. Nekdanji podložniki so poleg tega obdržali pravico do izkoriščanja gozda (*jus lignandi*) v bogenšperških gozdovih, tako stavbnega lesa kot drv, ne da bi jim za to določili kakšno obveznost. V zvezi z gozdom se je Valvasorjev naslednik Höffern pritoževal zlasti nad Dizmo Ramschisslom, ker plačuje od svoje kupnopravne hiše le goldinar in 42 krajcarjev vseh dajatev skupaj, ima pa pravico prosto sekati stavbni in kurilni les v vseh Höffernovih gozdovih in porabi več kot kakšno gospostvo. To »veliko svoboščino« je »baron Valvasor« podelil »za zvesto opravljene službe« njegovemu očetu Gregorju Ramschisslu (*wegen treu geleistten diensten*).¹⁹⁶ Kakšno mnenje je imel Höffern o Valvasorjevih prodajah Črnega potoka in desetine, bomo videli v nadaljevanju.

Zdi se, da ni nobene dileme ob vprašanju, ali je **Valvasor upravljal svojo posest** sam ali s plačanim upraviteljem. Ne samo, da v krstnih maticah župnije Šmartno in v urbarju ne srečamo nobenega upravitelja, ampak ga ni imel niti poznejši gospodar Bogenšperka Höffern pl. Saalfeld. Ta omenja v terezijanskem katastru samo svojega »amtmana«, čigar plačo in hrano je leta 1755 ocenil na 50 goldinarjev.¹⁹⁷ V Valvasorjevem bogenšperško-lihtenberškem urbarju iz okoli leta 1680 je kot »amtman« označen Martin Piš (*Marten Pisch Amptman*), ki je imel sicer hišico v Veliki Kostrevnici in je vse obveznosti zanj odslužil v obliki nekajdnevne ročne tlake.¹⁹⁸ V ceditvi zastavljene posesti Črni potok iz leta 1684 je enkrat omenjenih celo več »amtmanov« (*von denen Ambtleuten*).¹⁹⁹

Sicer pa ponuja ta vir zelo ustrezno analogijo za predstavo o strukturi in številu grajskega osebja na sosednjem Bogenšperku. Med izdatki Kheysllove črnopotoške zastavljene posesti najdemo stroške za pet oseb, vsakič v obliki plačila in obleke: za »amtmana« (16 gld), volovskega hlapca (12 gld), kravjega pastirja (9 gld), majarico (8 gld) in deklo (6 gld). Za teh pet so na teden porabili po dva mernika črnega mešanega žita, tj. 104 mernike na leto ali v denarju

¹⁹⁵ ARS, AS 746, Spisi, fasc. 43, Extranea, Graščina Bogenšperk in Lihtenberk – urbar, pag. 21–22; prav tam, urbarju priložena lista, s. d.

¹⁹⁶ ARS, AS 174, šk. 132, RDA, N 200, No. 5, 16. 3. 1750.

¹⁹⁷ Prav tam, 12. 9. 1755.

¹⁹⁸ ARS, AS 746, Spisi, fasc. 43, Extranea, Graščina Bogenšperk in Lihtenberk – urbar, pag. 4.

¹⁹⁹ ARS, AS 309, šk. 50, fasc. XXVI, lit. K–42/II, Bestand Anschlag, 5. 4. 1684, pag. 11.

41 goldinarjev in 36 krajcarjev.²⁰⁰ Pri baronici Kheysell je bil poleg naštetih v službi še pisar (*einem schreiber*), ki je pobiral prihodke tako na njenem lastnem imenu kot na zastavljenem, Valvasorjevem imenu, in je na leto prejemal 15 goldinarjev.²⁰¹

Vse, kar vemo o bogenšperških uslužbencih oziroma služabnikih, je regist v polihistorjevem zapuščinskem inventarju. Med knjigami so popisali že omenjena rokovnika s podatki o plačah služinčadi in posevku na Bogenšperku (*darinen deß gesündt besoldungen, Vnd ansät deß guett Wagensperg*), ki ju je tako kot tretji rokovnik, z zapisi o vojakih, vodil Valvasor sam (*Ein handtbuech deß herrn Valuaßor see*).²⁰² Janez Vajkard je upraviteljske in pisarske posle torej več kot očitno opravljal sam, to pa samo potrjuje njegov lastnoročno napisani urbar s prilogama. Med daljšimi odsotnostmi se je opiral na »amtmana«, to ali ono nalogo pri vodenju gospodarstva pa je lahko zaupal tudi kateremu od svojih pomočnikov, zaposlenih v grafični delavnici.

Kot smo videli, je iz Höffernovega poročila znano ime Gregorja Ramschisla, ki naj bi ga Valvasor za zvesto služenje nagradil s široko pravico do izkoriščanja bogenšperških gozdov.²⁰³ O Gregorju je mogoče ugotoviti le, da se je, sodeč po navedbi starosti ob smrti (1744), rodil kmalu po letu 1670 in je bil torej v času Valvasorjeve prodaje Bogenšperka (1692) dvajsetleten mladenič. V krstnih maticah se kot boter temu ustrezno pojavlja od leta 1689, ko pa si je leta 1694 ustvaril družino, je bil v matičnih knjigah skoraj vedno naveden kot »gospod«. Prebival je v Šmartnu in glede na številna botrstva užival precejšen ugled.²⁰⁴ Sklepati je mogoče, da je kupnopravna hiša v Šmartnu, ki jo je imel okoli leta 1750 njegov sin Dizma Ramschissl (roj. 1710), prišla v Gregorjeve roke sočasno z omenjeno pravico do uporabe gozda in je bil torej privilegij vezan na hišno posest.²⁰⁵ Ničesar pa ne vemo o tem, kakšne službe je mladi Gregor Ramschissl opravljal za Valvasorja. Ni rečeno, da je bil zaposlen z opravi pri upravljanju posesti. Ne nazadnje bi bil lahko tudi Valvasorjev prepisovalec – kopist ali kaj podobnega. Prav tako ni bilo mogoče ugotoviti njegove morebitne sorodstvene povezanosti s približno sedem let starejšim slikarjem Jernejem Ramschisslom (1664–1711), ki se je rodil v Šmartnem, se izobrazil v Valvasorjevi grafični delavnici in nato do smrti ostal v domačem kraju.²⁰⁶ Po Valvasorjevem urbaru iz okoli leta 1680 se

²⁰⁰ Prav tam, pag. 13–14.

²⁰¹ Prav tam, pag. 4.

²⁰² ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z-7/I, 16. 1. 1694, pag. 17.

²⁰³ Gl. op. 196.

²⁰⁴ Pri prvih botrstvih Gregor še ni naveden kot gospod (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1689–1703, s. p., 21. 3. 1689, 21. 12. 1690). Šmarska poročna matica je za obdobje med letoma 1678 in 1696 zelo pomanjkljiva. Bržkone zato ne vemo, kdaj se je oženil in kdo je bila izbranka Neža. Po njeni smrti 15. maja 1715 se je Gregor neznanu kje oženil še enkrat, tokrat z neko Ano Marijo (prav tam, P 1660–1720; M 1711–1754, s. p., 15. 5. 1715). V prvem zakonu se mu je med letoma 1694 in 1710 rodilo deset otrok, kot zadnji naslednik Dizma, v drugem zakonu pa med letoma 1719 in 1722 še dva (prav tam, R 1689–1703, s. p., 8. 9. 1694, 28. 12. 1695, 3. 3. 1697, 5. 3. 1699, 19. 3. 1700, 16. 5. 1701, 11. 1. 1703; R 1703–1719, s. p., 17. 8. 1705, 31. 8. 1708, 28. 4. 1710; R 1719–1737, s. p., 21. 7. 1719, 7. 1. 1722). Pri prvem otroku je kraj rojstva naveden kot »ex oppido« (iz trga), torej Litija, od tretjega otroka dalje pa pri šestih krščencih do vključno zadnjega Šmartno. Ob pokopu 2. maja 1744 je bil Gregor vpisan v mrliško matico brez osebnega imena, samo kot »gospod Ramschissl« (*Dnus Rampshissel*) iz Šmartna, star 72 let, starost pa je bila popravljena, kot kaže, na 73 let (prav tam, M 1711–1754, s. p.). Potemtakem se je rodil nekako v letih 1671–1672. V šmarski krstni matici vpisa njegovega krstna ni (prav tam, R 1665–1674, Ind R 1614–1688).

²⁰⁵ V isti napovedni tabeli terezijanskega katastra, kjer Höffern poroča o Gregorjevem privilegiju in Dizmovem izrabljanju tega, navaja, da plačuje »Herr Rambschissel« od hiše v Šmartnem goldinar in 42 krajcarjev činža in davka (ARS, AS 174, šk. 132, RDA, N 200, No. 5, 16. 3. 1750). Dizmovo ime je tudi v štiftnem registru, a brez gosposkega predikata (prav tam, No. 8, s. d.).

²⁰⁶ O Jerneju Ramschisslu gl. Cevc: J. W. Valvasor, str. 176–178. – V šmarskih krstnih maticah ni razen krsta Jerneja Ramschisla 17. avgusta 1664 vpisan krst nobenega njegovega sorojenca (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, Ind R 1614–1688, R 1651–1665, R 1665–1674).

nobeden od obeh šmarskih hišarjev ni imenoval Ramschissl. Sodeč po šmarskih krstnih maticah se mladi Gregor v začetku devetdesetih let ni k nobeni od obeh hiš priženil, ampak mu je polihistor posest očitno podelil na novo.²⁰⁷

V sodnem pogledu je imel Valvasor malo pristojnosti in torej zato manjše obveznosti. Ker ne Bogenšperk ne Črni potok nista bila sedeža deželskega sodišča, je kot zemljiški gospod izvajal le patrimonialno sodstvo nad lastnimi podložniki, torej v civilnih in nižjih kazenskih zadevah. Za težje delikte, vključno z najtežjimi, krvnimi, za katere je bila predvidena smrtna kazen, so si sodno oblast nad njegovimi podložniki delila tri deželska sodišča, katerih meje so se stekale nedaleč od obeh Valvasorjevih dvorcev. Oba polihistorjeva gosposčinska sedeža, Bogenšperk in Črni potok, sta ležala na tleh deželskega sodišča Višnja Gora, ki je le malo vzhodno od njiju mejilo na majhno deželsko sodišče Slatna v rokah pl. Graffenwegerjev, družine polihistorjeve prve žene. Večina Valvasorjevih podanikov je spadala prav pod Slatno, tisti na skrajnem vzhodu v okolici Gabrovke pa pod deželsko sodišče Svibno.²⁰⁸

Iz sodobnih virov izvemo malo **o položaju Valvasorjevih podložnikov**. Naše védenje zato zelo koristno dopolnjuje terezijanski kataster iz srede 18. stoletja. Tako bogenšperški kot črnopotoški podložniki so v tem času še vedno uživali zemljo le po zakupnem pravu (*Müethweis*) in ob plačilu primščine.²⁰⁹ Izjema s kupnopravno hišo in brez vsakršne tlake je bil bogenšperški podanik Dizma Ramschissl iz Šmartna, čigar očetu Gregorju naj bi Valvasor za zvesto opravljene službe podelil široke svoboščine.²¹⁰ Kar pa zadeva tlako, je bila na obeh Valvasorjevih posestih visoka, podobno kot pri bogenšperško-lihtenberških podložnikih v polihistorjevem času okoli sedemdeset let prej. Po katastru so imele cele hube na nekdanjem Valvasorjevem delu posesti Črni potok kar šest dni vozne in ročne tlake na teden, in to brez hrane.²¹¹ Bogenšperški podložniki na hubah so bili enako kot pod Valvasorjem obremenjeni s prejo (20 funtov na hubo) in z neizmerjeno vozno in ročno tlako, »kot je v deželi običajna«, le da so zdaj dobivali hrano. Manj delovne obveznosti so imeli rovtarji na kajžah (večinoma 60 dni) in ošetarji (praviloma 24), skupaj 902 dneva na leto.²¹² Kot je poročal lastnik Höffern pl. Saalfeld, je bil pri hubah upravičen do dnevne tlake,²¹³ torej načeloma vse delovne dni v letu, dominikalnih polj pa ne bi mogel obdelati brez tlačanov.²¹⁴

Pomudimo se še pri vprašanju **o osebnem odnosu kranjskega polihistorja do njegovih podložnikov** oziroma kaj lahko o tem sploh razberemo iz sodobnih pisnih pričevanj.

Pri vnovični poroki Jernejeve vdove Eve 27. januarja 1717 je bil »gospod« Gregor Ramschissl ena od poročnih prič (prav tam, P 1660–1720, s. p.).

²⁰⁷ Sredi 18. stoletja ni imel Bogenšperk v Šmartnu nobene druge posesti kot Dizmovo hišo (ARS, AS 174, šk. 132, RDA, N 200, No. 8, s. d.), po Valvasorjevem urbarju iz okoli leta 1680 pa sta bila tu dva hišarja, mesar Jakob Jež in Tomaž Čevel, oba z večjimi obveznostmi kot pozneje Ramschissl (ARS, AS 746, Spisi, fasc. 43, Extranea, Graščina Bogenšperk in Lihtenberk – urbar, pag. 14). Ne Jež ne Čevel nista imela hčerke ali žene z imenom Neža, ki bi lahko postala soproga Gregorja Ramschissla (prim. NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, Ind R 1614–1688, R 1689–1703).

²⁰⁸ *Historischer Atlas*, Blt. 31, 32, 35 in 36.

²⁰⁹ Za Bogenšperk: ARS, AS 174, šk. 132, RDA, N 200, No. 8, s. d. – Za Črni potok: prav tam, šk. 127, RDA, N 180, No. 12, s. d.

²¹⁰ O kupnopravnem položaju Ramschisslove hiše in izvoru svoboščin govori Hölferrn pl. Saalfeld v dodatku k napovedani tabeli (ARS, AS 174, šk. 132, RDA, N 200, No. 5, 16. 3. 1750). O neobremenjenosti s tlako priča štiftni register (prav tam, No. 8, s. d.).

²¹¹ Prav tam, No. 12, s. d.

²¹² Prav tam, šk. 132, No. 8, s. d.

²¹³ Prav tam, No. 12, s. d.

²¹⁴ Prav tam, No. 13, s. d. – V slogu tarnanja nad slabo zemljo in revščino je samega sebe označil kot ubogega imetnika majhne in slabe posesti (prav tam), o svojih podložnikih pa je zapisal, da si o njihovem življenju niti ne upa govoriti, ker da ima dolenski kmet takšno hrano kakor na Nemškem živina (prav tam, No. 12, s. d.).

Peter Radics je bogenšperškega gospoda pred dobrim stoletjem predstavljal v precej idealizirani podobi: »Do svojih podložnikov je imel Valvasor odnos, kakršen vedno odlikuje izobraženca v stiku s socialno nižjimi, odnos zaupljive priljudnosti (*leutseligen Herablassens*), ki jo je pri njem še posebej lepšala prava krščanska ljubezen do bližnjega, kakor sveti iz mnogih mest njegovega glavnega dela ali pa lahko razberemo med vrsticami. Kot majhen dokaz za to bi morda lahko štelo tudi to, da tako njega kot njegovo soprogo vedno znova najdemo v krstnih maticah župnije Šmartno pri Litiji kot krstna botra okoliškim kmetom.«²¹⁵

Ni rečeno, da Valvasor ni bil v resnici tak, kot ga opisuje Radics, vendar ne smemo pozabiti, da se njegov življenjepisec razen na polihistorjeve »lepe« besede v *Slavi vojvodine Kranjske* ni mogel opreti na nikakršna sodobna pričevanja, ki ne bi izvirala od polihistorja samega. In stanje razpoložljivih virov je zelo podobno tudi danes. Vsekakor pa je prenašena Radicseva trditev, da so okoliški kmetje bogenšperškega gospoda in njegovo zakonsko družico pogosto vabili za krstna botra. Če namreč število njunih botrstev primerjamo z botrstvi nekaterih drugih plemičev v šmarski župniji, postane ugotovitev zelo relativna.²¹⁶ Ime Janeza Vajkarda kot krstnega botra je bilo namreč omenjeno samo dvakrat, obakrat leta 1678,²¹⁷ njegova prva žena Ana Rozina, rojena Graffenweger, sicer domačinka, pa je ob krstniku stala sedemkrat (med 1672 in 1685), od tega enkrat pri krstu otroka Valvasorjevega bakrovezca Justusa van der Nypoorta (1678).²¹⁸ Le v enem primeru najdemo krščenčevega očeta med Valvasorjevimi podložniki, navedenimi v urbarju za Bogenšperk in Lihtenberk.²¹⁹ Morda so domači podložniki in okoliški kmetje Janeza Vajkarda večkrat povabili za botra, a jim je dal vedeti, da mu ta vloga ni blizu.

O tem, kakšen je bil Valvasor kot zemljiški gospod v odnosu do svojih podložnikov, nimamo dejansko nobenih pričevanj. O kakšnih napetostih, sporih, samovoljni ene ali druge strani tako ne kaže niti ugibati. Sodeč po polihistorjevih lastnih zapisih v urbarju in na obeh priloženih listih lahko sklenemo, da je bil s svojimi bogenšperško-lihtenberškimi podaniki zadovoljen. »Kmetje so dobri, plačujejo redno,« (*die bauern seind guet zallen rihtig*) je okoli leta 1680 zapisal v urbarju,²²⁰ na večjem listu pa je k tem besedam še pripisal: »ni nobenih zaostankov« (*seind kheine ausständt*).²²¹ V tem pogledu so bile torej zadeve jasne in urejene, vsaj za Valvasorja.

Številna mesta v *Slavi*, ki jih zato niti ne kaže posebej navajati, pričajo, da je imel polihistor do podložniškega stanu nasploh spoštljiv odnos. V takšni luči govori o kmečkem življu svojim bralcem, zelo malo pa vemo o njegovem neposrednem odnosu do »ljudi na zemlji«, s katerimi se je srečeval doma in na svojih poteh. Edino mesto, kjer konkretno govori o svojem lastnem podložniku, se sicer povsem sklada s splošno sliko. Vsaj pri nekaterih podložnikih je očitno vzbujal tolikšno zaupanje, da so mu bili pripravljeni pripovedovati tudi

²¹⁵ Radics: *Johan Weikhard*, str. 85.

²¹⁶ Precej pogosteje se v šmarskih krstnih maticah pojavljajo imena plemiških botrov iz rodbin Barbo, Apfaltre, Kheysell, Graffenweger, Vizjak (Wisiak) in od srede osemdesetih let še posebej Valvasorjeve svakinje Marije Salome Valvasor, pozneje ponovno poročene Semenič in Schwab pl. Lichtenberg (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Maticne knjige, R 1665–1674, R 1674–1688, R 1689–1703).

²¹⁷ Prvič je bil krstni boter 25. januarja 1678 pri krstu Blaža, sina Boštjana in Jere Lah, drugič pa 4. oktobra istega leta pri krstu Uršule, hčerke nekega Janeza brez navedenega priimka in njegove žene Lucije (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Maticne knjige, R 1674–1688, s. p.).

²¹⁸ Prav tam, R 1665–1674, s. p., 31. 12. 1672, 11. 4. 1673; R 1674–1688, s. p., 11. 10. 1678 (Nypoort), 24. 2. 1679, 28. 4. 1680, 4. 4. 1685, 2. 7. 1685.

²¹⁹ Gre za ime Jureta (Jurija) Rozine, čigar hčerki Ani je 4. aprila 1685 botrovala Valvasorjeva prva žena; Rozina je bil gospodar oštata v Veliki Kostrevnici (ARS, AS 746, Spisi, fasc. 43, Extranea, Graščina Bogenšperk in Lihtenberk – urbar, pag. 5).

²²⁰ ARS, AS 746, Spisi, fasc. 43, Extranea, Graščina Bogenšperk in Lihtenberk – urbar, pag. 23.

²²¹ Prav tam, urbarju priložen list, s. d.

o intimnostih iz svojega življenja. Ko namreč v VIII. knjigi *Slave* v opisu domače župnije Šmartno pri Litiji pripoveduje o ozdravitvah pri cerkvi sv. Antona Padovanskega v Štangi, postreže z zgodbo svojega podložnika, ki pa ga »iz določenega razloga« ne imenuje z imenom. Mož, »sedaj star precej čez petdeset let«, je imel dolga leta težave s kilo in je na koncu vse upe vezal na molitev in priprošnje k sv. Antonu Padovanskemu. Kljub ženinemu norčevanju zaradi njegovih dolgih večernih molitev in njenim besedam, da je upanje v ozdravitev smešno in zaman, je ta Valvasorjev podložnik nazadnje povsem ozdravel. Zgodba ne priča le o kmetovem zaupanju v zemljiškega gospoda, s katerim se je o tem odkrito pogovoril, ampak tudi v verovanju obeh mož v Božjo pomoč in usmiljenje, kot je Janez Vajkard izrecno zapisal v razlagi »čudežnega« razpleta.²²²

O naravi nekaterih svojih kmečkih sosedov, podložnikov drugih gospodov, je polihistor pustil pričevanje v II. knjigi *Slave* pri opisu vasi Šmartno pri Litiji. Potem ko je pripomnil, da je v Šmartnu kar 18 gostiln, ker »tem ljudem veliko bolj tekne vino kakor voda«, je v nadaljevanju jasno povedal, kaj ga najbolj žuli: »Kljub temu pa imajo tako radi ribe, ki prihajajo iz vode, da marsikateri od njih ne more pustiti pri miru nobene tekoče ali stoječe vode, če so ribe v njej. [...] Pa so med njimi tudi nekateri, ki vedno ribarijo ponoči in zelo redko podnevi.«²²³ Kot je ugotavljal že Reisp, »vse kaže, da je Valvasor s to hudomušno poanto dosti prizanesljivo ošvrknil Šmarčane, ki so mu, kot bi se dalo brati med vrsticami, tudi že praznili grajski ribnik.«²²⁴ Lahko da so si kdaj res drznili do stoječe vode – bogenšperškega ribnika, če ta kljub neposredni bližini gradu²²⁵ ni bil dovolj nadzorovan in če je »krivolovce« vodila pustolovska nagajivost. Sicer pa so bile Šmarčanom veliko bliže ribe v dveh tekočih vodah, v potokih Kostrevnica (Kostrevniški potok) in Reka, ki ju Janez Vajkard navaja v urbarju kot svoji ribolovni območji: v Kostrevniškem potoku mu je ribolov pripadal na odseku od nekega mlina do izvira in v Reki od Šmartna do izliva potoka v Savo.²²⁶

V zvezi z Valvasorjem kot zemljiškim gospodom lahko z veliko mero zanesljivosti postavimo še eno trditev: kranjski polihistor ni bil pravdar. Čeprav za celotno dvajsetletno obdobje pogrešamo protokole kranjskega ograjnega sodišča – vrzel traja od leta 1667 do 1695²²⁷ – je zgovorno dvoje. Njegovi dediči niso podedovali nobene odprte sodne zadeve, ki bi tekla še leta 1695, ko so se protokoli spet začeli,²²⁸ pa tudi iz drugih virov ni znan noben sodni proces, ki bi ga sprožil Janez Vajkard Valvasor. Razumljivo je, da je prihajalo do manjših sporov z okoliškimi zemljiškimi gospodi zaradi motenja posesti, pri katerih so bili povzročitelji podložniki. Tako je stiški opat Ludvik leta 1681 pred dvorno pravdo ograjnega sodišča v Ljubljani nasledil zadevo svojega predhodnika, ki se je vlekla že sedmo leto. Valvasorja so kot lastnika Bogenšperka povabili k naslednji dvorni pravdi, in sicer zaradi volov, odvzetih nekemu stiškemu podložniku leta 1674.²²⁹ Najverjetneje so Valvasorjevi ljudje vprežno živino zaplenili zaradi kakšnega po njihovem protipravnega posega na bogenšperško posest. Nekaj mesecev pozneje, leta 1682, je opat zahteval od Valvasorja zadoščenje, ker je neki bogenšperški podložnik sekal v samostanskem gozdu. Janez Vajkard očitno ni ugodil zahtevi, naj podložnika »zaradi nasilja in povrnitve škode« v 14

²²² Valvasor: *Die Ehre VIII*, str. 768.

²²³ Valvasor: *Die Ehre II*, str. 181.

²²⁴ Reisp: *Kranjski polihistor*, str. 101.

²²⁵ Po Valvasorjevem urbarju je ribnik ležal tik ob gradu: »Item ein teicht nechst beim schlosse« (ARS, AS 746, Spisi, fasc. 43, Extranea, Graščina Bogenšperk in Lihtenberk – urbar, pag. 22).

²²⁶ Prav tam, pag. 21.

²²⁷ ARS, AS 306, popis.

²²⁸ Prim. prav tam, knj. 15, protokoli 1695–1698; knj. 16, protokoli 1698–1701; knj. 17, protokoli 1701–1704.

²²⁹ ARS, AS 781 Spisi, fasc. 10, Justitalia, Procesi proti drugim gospodvom oziroma njihovim podložnikom in raznim osebam, 25. 11. 1681.

dneh privede oziroma pošlje k opatu, saj se je tudi ta zadeva znašla pred dvorno pravdo.²³⁰

Poleg obeh manjših pravnih s Stično bežno poznamo le še en sodni proces, a ta po vsem sodeč ni imel zanemarljive teže. Gre za znano tožbo Marije Magdalene Pelzhoffer za 2.000 goldinarjev deželne veljave, ki je očitno doživela epilog leta 1686 ali v prvih mesecih naslednjega leta.²³¹ Pomenljiva je ugotovitev, da je med listinami v Valvasorjevi zapuščini izpričana samo ta pravda. Drugih odprtih ali že zaprtih sodnih procesov polihistor očitno ni imel, vsaj ne takšnih, ki bi se inventurnim komisarjem zdeli vredne omembe. Majhni spori s stiškimi opatom Ludvikom in drugimi sosedi so očitno zajeti v »zavoju različnih odredb gospoda stiškega opata Ludvika in drugih«.²³²

Podobno skromne kot pisne so tudi **materialne sledi Valvasorjevega dvajsetletnega gospodarjenja** na gradovih v okolici Litije. Zunanja podoba Bogenšperka in Črnega potoka se namreč v polihistorjevem času ni spremenila. Drugače je bilo z Lihtenberkom, saj ga je Valvasor kupil že kot ruševino, potem pa po lastnih besedah tudi sam veliko porušil in kamenje uporabil pri Bogenšperku. Za kakšne (pre)zidave ali druge namene je šlo, žal ne izvemo, morda za gradbene posege na pristavi, morda na grajski stavbi. »Pred nekaj leti« se je iz povsem raziskovalnih nagibov lotil tudi čiščenja in izpraznitve zasutega vodnjaka lučaj od lihtenberškega gradu, a ga je nato spet prepustil propadanju.²³³ Pri opisu Bogenšperka v XI. knjigi *Slave* omenja od posegov samo poglobitev vodnjaka in novo grajsko kapelo. Grajski vodnjak (na dvorišču), izklesan osem sežnjev (okoli 15 metrov) globoko v trdo skalo, je dal »pred dvema letoma«, torej leta 1687, poglobiti še za dva sežnja (slabe 4 metre) in napraviti iz vinske kleti hodnik do njegovega dna, tam pa majhen obok, ki je poleti zelo mrzel in prijeten. O kapeli, ki jo je uredil, pove le, da je posvečena Naši ljubi Gospe z Jezuškom na begu v Egipt. V nadaljevanju se s skromnimi besedami dotika svojih matematičnih instrumentov, »majhne knjižnice«, posebno močnega magneta in delavnice, ki jo je, kot pravi, uredil v gradu leta 1678 in pri sebi »več let vzdrževal bakrorezce in bakrotiskarje«. Erasmus Francisci je spričo Valvasorjeve skromnosti dodal temu opisu laskavo pripombo o polihistorjevem znanju, zbiranju, instrumentih in knjižnici ter jo sklenil z mislijo, da imamo grad Bogenšperk z vsemi častmi za Parnas.²³⁴ Sodobni obiskovalec polihistorjevega rezidenčnega gradu se je torej veliko bolj čudil notranjščini kakor zunanosti. Kolikor je na Valvasorjevih gradovih v njegovem času nastalo fizičnih sprememb, so bile torej bolj posledica lastnikove radovednosti in inovativnosti kakor graditeljske vne-me. Pri tem je seveda treba upoštevati, da Bogenšperk in Črni potok nista ravno klicala k prezidavam ali prenovi.

²³⁰ Prav tam, 20. 1. 1682, 17. 11. 1682. – Podložnika z imenom Mihael Pust, ki naj bi sekal v samostanskem gozdu Preska, ne najdemo med podložniki v Valvasorjevem urbarju za Bogenšperk in Lihtenberk.

²³¹ Gl. op. 111 in 112.

²³² ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z-7/I, 16. 1. 1694, pag. 11/Nr. 25.

²³³ Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 339.

²³⁴ Prav tam, str. 619–620.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

- ⊗ AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 268
- ⊗ AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 533–535, 537, 539, 541, 543, 545, 547, 895, 900, 901, 903–904, 907, 909–912, 914
- ⊗ AS 3, Urad glavnega prejemnika za Kranjsko, knj. 610
- ⊗ AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5, 6
- ⊗ AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 127, 132
- ⊗ AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 191
- ⊗ AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. 15–17, popis
- ⊗ AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, K 1–28, V 1–16, T 1–94, popisi
- ⊗ AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 33–36, 50, 52, 82, 84, 131, popis
- ⊗ AS 746, Cistercijanski samostan in državno gospostvo Kostanjevica, Spisi, fasc. 2, 14, 39, 43
- ⊗ AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25
- ⊗ AS 781, Cistercijanski samostan in državno gospostvo Stična, Spisi, fasc. 10
- ⊗ AS 1063, Zbirka listin, št. 2739
- ⊗ AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 4
- ⊗ AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, šk. 1

Kärntner Landesarchiv (KLA)

- ⊗ KLA 741, Güter Ebensfeld, Sch. 1

Nadžkofijski arhiv Ljubljana (NŠAL)

- ⊗ ŽA Kamnik, Matične knjige, M 1671–1707
- ⊗ ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1653–1664, R 1669–1678, P 1682–1717, M 1658–1735
- ⊗ ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, Ind R 1614–1688, R 1651–1665, R 1665–1674, R 1674–1688, R 1689–1703, R 1703–1719, P 1660–1720, M 1660–1710, M 1711–1754; Razne knjige, fasc. 2

Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL)

- ⊗ LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, šk. 456–459

LITERATURA

Cevc, Emilijan: J. W. Valvasor kot mentor slikarjev. V: *Janez Vajkard Valvasor Slovenecem in Evropi. Katalog razstave. Johann Weichard Valvasor to the Slovenes and to Europe. Exhibition Catalogue* (ur. Lojze Gostiša). Ljubljana: Narodna galerija, 1989, str. 169–195.

Dular, Anja: Valvasorjeva knjižnica. V: *Theatrum vitae et mortis humanae. Prizorišče človeškega življenja in smrti. Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem* (ur. Maja Lozar Štamcar, Maja Žvanut). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002, str. 259–275.

Fabjančič, Vladislav: *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269–1820. 4. zvezek. Župani in sodniki 1650–1785*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2012.

Frank, Karl Friedrich von: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918. 1. Band.*

A–E. Schloss Senftenegg: Selbstverlag, 1967; 2. Band. F–J, 1970; 3. Band. K–N, 1972; 4. Band. O–Sh, 1973; 5. Band. Si–Z, 1974.

Golec, Boris: Neznano in presenetljivo o življenju, družini, smrti, grobu in zapuščini Janeza Vajkarda Valvasorja. V: *Zgodovinski časopis* 61 (2007), št. 3–4, str. 303–364.

Golec, Boris: Plemstvo v cerkvenih matičnih knjigah zgodnjega novega veka – raziskovalni problemi in izzivi. V: *Arhivi* 36 (2013), št. 1, str. 85–110.

Golec, Boris: Valvasorjev izvor, družina in mladost – stare neznanke v novi luči (1. del). V: *Kronika* 61 (2013), št. 1, str. 5–66.

Golec, Boris: *Valvasorjeva hiša v Krškem – napačna in prava*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut ZRC SAZU, Kulturni dom Krško, enota Mestni muzej Krško, 2013.

Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer. I. Abteilung. Die Landgerichtskarte, 4. Teil: Kärnten, Krain, Görz und Triest. Wien: Adolf Holzhausens Nachfolger, 1929.

Juričić Čargo, Danijela – Žnidaršič Golec, Lilijana: *Vodnik po urbarjih arhiva Republike Slovenije. 3. zvezek. Urbarji Ljubljanske in Novomeške kresije v fondu Terezijanski kataster za Kranjsko*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2013.

Kaspert, A.[nton]: Ženitni dogovor Ivana Vajkarda Valvasorja z Ano Maksimilo baronico Zečker dne 20. julija 1687. I. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje* I (1904), str. 186–189.

Klaić, Vjekoslav: *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (1652.–1713.)*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1914.

Kos, Dušan: *Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.–18. stoletje)*. Ljubljana: SAZU, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1991 (Viri za zgodovino Slovencev, Trinajsta knjiga, Novejši urbarji za Slovenijo, Prvi zvezek).

Kos, Franc: *Izbrano delo*. Ljubljana: Slovenska matica, 1982.

Ogrin, Rafael: Nekaj o neposrednih davkih v XVI., XVII. in XVIII. stoletju. Kratak prispevek k zgodovini davkov na Kranjskem. V: *Kronika* VI (1958), str. 35–38.

Otorepec, Božo: Iz zgodovine gradu. V: *Bogenšperk*. Maribor: Obzorja, 1976, str. 3–26 (Kulturni in naravnik spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov; 70).

Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005 (Thesaurus memoriae, Dissertationes; 4).

Radics, P.[eter] von: *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor (geb. 1641, gest. 1693). Mit 5 Porträts und 15 anderen Abbildungen; samt Anhang, Nachtrag und der Genealogie der Familie Valvasor*. Laibach: Krainische Sparkasse, 1910.

Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor-Studien XXXI. Johann Weikhard Freiherr von Valvasor verkauft sein Schloss Schwarzenbach. V: *Laibacher Zeitung* 115 (1896), Nr. 297, 28. 12. 1896, str. 2561; Nr. 298, 29. 12. 1896, str. 2569–2570.

Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor und »Eine Löbliche Landschaft« von Krain. V: *Die Ehre des Herzogthums Krain von Johann Weikhard Freiherrn von Valvasor, Laibach–Nürnberg 1689. 2te unveränderte Auflage*. Rudolfsverth: J. Krajec. IV. Band, s. p. (v dodatku).

Reisp, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983.

Reisp, Branko: Neznani epitaf Janezu Vajkardu Valvasorju. V: *Zgodovinski časopis* 47 (1993), str. 345–348.

Reisp, Branko: Novejša spoznanja o Valvasorju. V: *Glasnik Slovenske matice* XXIX/XXXI (2005/2007), str. 10–19.

Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.

Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. II. Dolenjska. Druga knjiga. Med Bogenšperkom in Mokricami*. Ljubljana: Viharnik, 2001.

Suhadolnik, Jože – Anžič, Sonja: *Mestni trg z okolico in Ciril-Methodov trg. Arhitekturni in zgodovinski oris predela med grajskim hribom, Cankarjevim nabrežjem, Trančo, Stritarjevo ulico in podgrajskega dela Ciril-Methodovega trga ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2000.

Štuhec, Marko: *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995 (Studia humanitatis, Apes; 1).

Umek, Ema: *Samostani Kostanjeviva, Pleterje in Stična*. Ljubljana: Arhiv Slovenije, 1974 (Publikacije Arhiva Slovenije. Inventarji. Serija Samostanski arhivi. Zvezek 1).

Valenčič, Vlado: *Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene od srede 17. stoletja do prve svetovne vojne*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1977 (Razprave Dissertationes; X/4).

Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain, I–XV*. Laybach, 1689.

Valvasor, Johann Weichart: *Topographia Ducatus Carnioliae Modernaе. Wagenseperg in Crain, 1679* (faksimilirana izdaja). Ljubljana: Cankarjeva založba, München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 1970.

Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev: od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.

Vilfan, Sergij: prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (16.–19. stoletje). V: *Zgodovinski časopis VIII* (1954), str. 27–86.

Vilfan, Sergij: Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja. V: *Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem. Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije. Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1987, str. 19–32.

Vrhovnik I.[van]: Kako je prišla Valvasorjeva knjižnica v Zagreb? V: *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo IX* (1928), str. 108–110.

Witting, Joh.[ann] Bapt.[ist]: Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels. V: *Jahrbuch der K. K. Heraldischen Gesellschaft »Adler«*. Neue Folge IV (1894), str. 89–146; V (1895), str. 162–264.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 27-78(497.4)"1773"

Prejeto: 5. 5. 2014

Bratovščine na Kranjskem leta 1773

ANA LAVRIČ

dr., znanstvena svetnica

Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU,

Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: lavric@zrc-sazu.si

Izveleček

Jožefinske reforme so prizadele tudi verska združenja. 30. avgusta 1771 je izšel vladni odlok, ki je ukazal popisati bratovščine in njihovo premoženje ter preveriti njihove dokumente. Za izvedbo naloge so bile ustanovljene posebne komisije. Komisija deželnega glavarstva za Kranjsko je delo zaključila novembra 1773, ko je Mihael Janez Nepomuk Bogoljub Raigersfeld sestavil zaključno poročilo in priložil tabelarni seznam bratovščin, razdeljen v dva dela: v prvem so popisane cerkvene oziroma duhovne (395 oz. 396 po številu), v drugem cehovske bratovščine (85). Pričujoči prispevek se omejuje zgolj na duhovne, delujoče pri redovnih, župnijskih in podružničnih cerkvah; bratovščine na območju Istre le omenja. Seznam ni popoln, saj so v njem zabeležene le prijavljene bratovščine (nekaj se jih je očitno poskušalo izmakniti državnemu nadzoru), pri katerih se pojavljajo tudi podatkovne vrzeli, je pa vendarle dragocen dokument o množičnosti in premožnosti ter o verskem in karitativnem delovanju tovrstnih verskih združenj v času pred njihovo ukinitvijo.

Abstract

CONFRATERNITIES IN CARNIOLA IN 1773

Josephian reforms also had an effect on religious associations. On August 30, 1771, a government decree was issued stipulating that all confraternities and their property must be listed and their documents checked. Special commissions were founded to complete this task. The commission of the office of the governor for the province of Carniola finished its work in November 1773, when Michael Johannes Nepomuk Gottlieb Raigersfeld compiled the final report and enclosed a list of confraternities, divided into two parts. The first part included a list of church confraternities (395 or 396 of them) and the second the list of guild confraternities (85 of them). In the article, the author takes a closer look at the former, i.e. church confraternities founded at monastic, parish and filial churches. She briefly mentions confraternities in the territory of Istria as well. The list is incomplete since it includes only registered confraternities (some obviously hoped to avoid the supervision of the state), and even here we may find some gaps in the data, but it is still a valuable document, recording the number and property of such religious associations as well as their religious and charity work before they fell victim to the reforms of Joseph II.

Ključne besede:

bratovščine,
jožefinske
reforme,
Kranjska,
deželno
glavarstvo za
Kranjsko

Key-words:

confraternities,
Josephian
reforms,
Carniola,
office of the
governor for
the province
of Carniola

Jožefinske reforme so zajele tudi verska združenja. Da bi dobila pregled nad njimi in izpeljala predvidene restrikcije, je vlada 30. avgusta 1771 izdala odlok, s katerim je ukazala popisati vse bratovščine in njihovo premoženje ter preveriti njihove dokumente. Po odloku naj bi se število bratovščin omejilo in brez vladnega dovoljenja naj bi v prihodnosti ne bila ustanovljena nobena nova, o obstoječih pa naj bi se preiskalo, ali delujejo v skladu s pravili oziroma brez zlorab ter ali porabljajo sredstva za karitativne namene in pobožnosti. Za izvedbo naloge je vlada ustanovila posebne komisije, zadolžene, da sestavijo sezname bratovščin in preverijo predložene dokumente, zlasti ustanovne listine in pravilnike, združbe brez statuta pa ukinejo.

Komisijo deželnega glavarstva za Kranjsko je čakalo zahtevno delo. Da bi hitreje potekalo, je Jožef Janežič zadolžil vse ordinarije, naj pripravijo spisek po vseh župnijah njihovih škofij delujočih bratovščin, njihovega premoženja (v denarju oziroma nepremičninah), vpisnin in letnih (določenih oziroma prostovoljnih) prispevkov članov. Posebej je odredil popis bratovščin pri redovnih (mestnih) cerkvah. Popisovanje je terjalo več časa, kot so predvidevali, tako da je bilo končano šele v drugi polovici leta 1773. Komisija je morala pridobiti podatke od škofov oziroma ordinariatov v Ljubljani, Gorici, Trstu, Pičnu, Poreču in Pulju ter od redov, ki so delovali na njenem področju, od diskalceatov, avguštincev eremitov, jezuitov, frančiškanov, servitov, cistercijanov, križnikov, malteških viteзов, uršulink, klaris in dominikank. Po njenem poročilu je prišlo do zamud zaradi oddaljenosti župnij, pa tudi ker so jezuiti, mekinjske klarise, kamniški in pazinski frančiškani, maltežani, križniki, ljubljanski škofijski ordinariat ter goriški nadškofiji pripadajoči arhidiaconati Gorenjska, Vipava in deloma Ribnica odlašali z odgovori. Drugi so se takoj odzvali in s pripravo seznamov pohiteli.¹ Dilemo komisije, ali naj frančiškanske tretjerednike uvrsti med bratovščine ali med redove, je razrešil ljubljanski generalni vikar Karel Peer, ki se je odločil za prvo možnost, češ da se njihova združba ne more šteti za red, ker nimajo skupnega življenja.²

Glavni poročevalec za Kranjsko je bil Mihael Janez Nepomuk Bogoljub Raigersfeld, svetnik deželnega glavarstva v Ljubljani, ki je 12. novembra 1773 sestavil zaključno poročilo.³ Priložil je tabelarični seznam bratovščin, razdeljen na dva dela: v prvem so popisane cerkvene oziroma duhovne, v drugem cehovske bratovščine. Spisek duhovnih bratovščin se začneja z redovnimi, nadaljuje pa z župnijskimi (delujočimi po farnih cerkvah in njihovih podružnicah), ki so navedene po naslednjem vrstnem redu škofij: Poreč, Pulj, Pičan, Gorica (arhidiaconati Gorenjska, Kostanjevica, Stična, Bistra, Novo mesto, Devin, Vipava, Ribnica), župnije križniškega in župnije malteškega reda, Trst in Ljubljana. V posebni rubriki je zabeležil opombe o pridobivanju in porabi sredstev, o pravilnikih ipd., iz katerih so bile morebitne pomanjkljivosti hitreje razvidne. Seznam šteje 480 bratovščin (v priloženem poročilu jih je Raigersfeld navedel 481), od teh 395 (po poročilu 396) cerkvenih in 85 cehovskih. Prve so imele 89.890 fl 1 kr (oziroma 90.650 fl 48 kr) premoženja in 5.482 fl 40 kr (oziroma 5.502 fl 11 kr) letnih prihodkov, druge pa blagajniški saldo 885 fl in 372 fl 13 kr letnega prihodka.⁴ Spisek je nepopoln, saj navaja le prijavljene bratovščine; iz poznejših seznamov je razvidno, da jih je bilo v resnici še nekaj več in da so se nekatere pri prvem popisovanju hote ali pomotoma izmahnile državnemu nadzoru.⁵

¹ Golia: *Janez Karel grof Herberstein*, str. 50–51, priloga z razpredelnico str. 1–5.

² Golia: *Janez Karel grof Herberstein*, str. 50.

³ AS 7, *Ecclesiastica*, šk. 212, Lit. B, 1.

⁴ Nižji vsoti omenja Raigersfeld v poročilu, višji sta zabeleženi v *Auszüge*, str. 46; prim. Golia: *Janez Karel grof Herberstein*, str. 51, ki navaja vsoto 64.224 fl 5 kr za premoženje in vsoto 3.863 fl 58 kr za letne prihodke.

⁵ Nekaj takšnih zasledimo tudi v objavi o bratovščinah na Kranjskem leta 1780, gl. *Bratovščine*, str. 128–130.

V poročilu je Raigersfeld pojasnil svoje mnenje o bratovščinah, analiziral stanje in komentiral podatke v tabelah. Najprej je podal nekaj splošnih opredelitev (dejansko je ponovil formulacije iz vladnega odloka), in sicer, da so bratovščine prostovoljna verska združenja, namenjena vajam v pobožnosti in dejanjem usmiljenja, kljub častivrednemu namenu pa so se v njihovo delovanje kdaj pa kdaj vsilile zlorabe, ki so jih obravnavali tudi cerkveni zbori. Podrobno je predstavil konstitucije Klemenca VIII., izdane leta 1604, ki so bratovščine postavile pod popoln nadzor škofa (moral je odobriti ustanovitev, potrditi pravilnike, nadzirati poslovanje in namen porabe sredstev) in jim določile razne omejitve.⁶ Tako so npr. morale svoje pobožnosti prilagoditi župnijskim, ki so imele primat, izogibale naj bi se potratu in obedom, prihodke pa porabljale za dušni blagor umrlih članov (*suffragia mortuorum*), za gradnjo in okras cerkva ter za druge pobožne namene. Obstoječe bratovščine naj bi si oskrbele potrebna potrdila, druga od druge naj bi bile primerno (najmanj tri milje) oddaljene, vsaka župnijska cerkev naj bi imela bratovščini sv. Rešnjega telesa in krščanskega nauka.

Glede števila bratovščin, ki naj bi se obdržale, Raigersfeld ni navedel konkretnega predloga, menil pa je, da jih je vsekakor treba omejiti in urediti njihovo delovanje v skladu s pravilniki. V zvezi z dokumenti je zapisal, da jih je veliko predložilo dokaze o kanonični ustanovitvi, ki so razvidni iz papeških bul, brevov, ustanovitvenih oziroma pridružitvenih listin, škofovskih aprobacij ipd., ter naštel vse, ki takšnih dokazil niso imele; te naj bi avtentične dokumente predložile, če hočejo, da jih deželno glavarstvo ne bo ukinilo. Za nekatere je bilo mogoče ugotoviti, da v resnici niso prave bratovščine in da so cerkvam, pri katerih delujejo, celo v škodo; te bi lahko hitro ukinili, ko bi se njihove posesti (pripadajoče njihovim cerkvam, kapelam ali oltarjem) licitirale in bi jih člani proti majhni odškodnini lahko obdelovali. Za bratovščine, ki niso imele lastne blagajne, ampak skupno s cerkvijo (iz nje so plačevale popravila cerkvenih stavb, nakup cerkvene opreme ipd., pa tudi krile primanjkljaj), je zahteval, naj vodijo ločeno knjigovodstvo. Bratovščine pri podružničnih cerkvah je ocenil za nepotrebne, prav tako tudi shode, na katerih so zbirale sredstva bodisi za oltar bodisi za zidavo nove cerkve; presodil je, naj se ukinejo, če se ne morejo vzdrževati in opravljati svojih pobožnosti iz lastnih prihodkov. Kolekturo je imel za neprimerno in bi jo bilo po njegovem mnenju treba odpraviti, izdatke za obede, za katere so nekatere bratovščine potratile celo več, kot so dobile z vpisninami, pa najstrožje prepovedati. Med zadevami, pri katerih so se pokazali problemi oziroma pomanjkljivosti, je izpostavil še obligacije in dolžna pisma za glavnice, ki so jih bratovščine imele naložene pri zasebnikih, ter pravilnike (le maloštevilne so jih predložile korektno, nekatere od njih le izvlečke), posebej statut, ki je člane zavezoval k varovanju skrivnosti, in statut tretjerednikov, ki so morali napraviti zaobljubo in oporoko, tako da se je pojavilo vprašanje, ali naj jih sploh uvrstijo med bratovščine.

Dolgo poročilo je Raigersfeld sklenil z ugotovitvijo, nakazano že na začetku, da je število bratovščin treba zmanjšati, ker jih je za malo deželo Kranjsko preveč, njihovo dejavnost pa urediti in omejiti na pobožna dela. Predlagal je, naj v vsaki dušnopastirski postojanki ostane ena, pri podružnicah pa naj se ukinejo. Ohraniti je treba bratovščine sv. Rešnjega telesa in krščanskega nauka. Pretiravanja nekaterih bratovščin pri nakupih kipov, dekoracij in bander so bila omejena že s splošnim določilom (z dne 1. marca), ki je prepovedalo stroške v višini nad 10 fl. Bratovščine naj vodijo natančno knjigovodstvo, njihovo premoženje naj bo ločeno od cerkvenega. Poskrbijo naj za branje ustanovnih maš, za druge pa le, če to dopuščajo sredstva. V župnijah ne smejo ovirati glavne službe božje in ljudi ne odtegovati od dela, obhode in procesije na delovne dni pa naj

⁶ Za vpeljavo konstitucij Klemenca VIII. v ljubljansko škofijo gl. Lavrič: Bratovščine v ljubljanskih škofijskih protokolih, str. 26.

opustijo. V prihodnje brez vladnega dovoljenja ne sme biti ustanovljena nobena nova bratovščina.

Seznam bratovščin je prvi natančneje predstavil Modest Golia v disertaciji o ljubljanskem škofu Janezu Karlu Herbersteinu (v tipkopisu); izluščil je nekaj splošnih ugotovitev in pripravil razpredelnico z glavnimi postavkami, izpustil pa rubriko z opombami, ki marsikje pomembno dopolnjujejo osnovne informacije (nekaj zanimivejših je sicer omenil v komentarju). Ker se je omejil na ozemlje (takratne) ljubljanske škofije, jih je upošteval le 252.⁷ Njegovi izsledki so bili vključeni v zgodovinske in umetnostnozgodovinske tekste, ki se dotikajo bratovščin,⁸ pri sistematičnem raziskovanju tovrstnih cerkvenih družb na Slovenskem pa se je pokazala potreba po razširitvi interesnega področja prek meja ljubljanske škofije in tudi po objavi seznama.

Prispevek zajema duhovne bratovščine, ki so delovale pri redovnih, župnijskih in podružničnih cerkvah, cehovskih pa ne navaja. Seznam ni popoln, saj je komisija zabeležila le prijavljene bratovščine, pri teh pa se pojavljajo tudi podatkovne vrzeli. Zaradi teh in zaradi opomb, ki so tu in tam razmeroma obsežne, je tabelarni prikaz v objavi nadomeščen s tekstovnim; to sicer nekoliko zmanjšuje preglednost, je pa prijaznejši za branje. Bratovščine na ozemlju današnje Slovenije so predstavljene z vsemi glavnimi podatki, natančneje je zajet tudi širši slovenski etnični prostor, istrske bratovščine pa so (večinoma) le omenjene. Besedilni podatki so sežeti in ponekod dopolnjeni. Pri vseh cerkvah je zapisan patrocinijski cerkve (ponekod prilagojen sodobnemu poimenovanju), četudi je v seznamu nekajkrat izpuščen ali močno okrajšan. Navedba župnijskih in vikariatnih cerkva se opira na literaturo (ta si pri nekaterih postojankah žal ni enotna), saj so v seznamu vse vpisane v isto rubriko in niso posebej specificirane. Pri podružničnih, ki so nekajkrat zapisane samo s patrocinijski in brez toponima, je dodana lokacija. Iz rubrike prilog so povzete le posebne zabeležke.⁹ Nekateri podatki, zlasti letnice ustanovitve bratovščin, so nezanesljivi, bodisi ker so bili dokumenti izgubljeni bodisi zaradi prirejenih dokazil, ki so bila komisiji predložena; netočne so tudi številke sklicev na opombe.

Kljub navedenim pomanjkljivostim je seznam zanimiv in poveden. Že število bratovščin (dejansko jih je bilo še nekaj več) razkriva, kako množična so bila cerkvena združenja na območju, ki ga je tedaj obsegala Kranjska. Spisek nam ponuja tudi hiter vpogled v izbor nebeških zavetnikov bratovščin in s tem v religiozne, socialne, poklicne, stanovske, zdravstvene in druge razsežnosti oziroma značilnosti Kranjcev. Prevladujejo bratovščine sv. Rešnjega telesa in krščanskega nauka ter seveda marijanske (predvsem rožnovenske, škapulirske in Žalostne Matere Božje), od svetnikov pa kot patroni nastopajo zlasti sv. Jožef, sv. Anton Padovanski, sv. Janez Nepomuk, sv. Frančišek Asiški, nekajkrat tudi sv. Barbara, sv. Štefan, sv. Valentin idr.

Kranjske bratovščine v povprečju niso bile bogate. Njihov osnovni finančni vir so bili prispevki članov, ponekod natančno določeni, večinoma pa prostovoljni ter odvisni od radodarnosti in premožnosti posameznikov. Tiste, ki so imele kapital in nepremičnine, so dobivale tudi obresti, najemnine, desetine ipd. Denar so porabile za maše in pogrebe, cerkveno opremo in okrasje, razsvetljavo, razna popravila, za cerkev in podporo revnih članov.¹⁰ Premožnejše so bile

⁷ Golia: *Janez Karel grof Herberstein*, str. 50–51, priloga z razpredelnico str. 1–5.

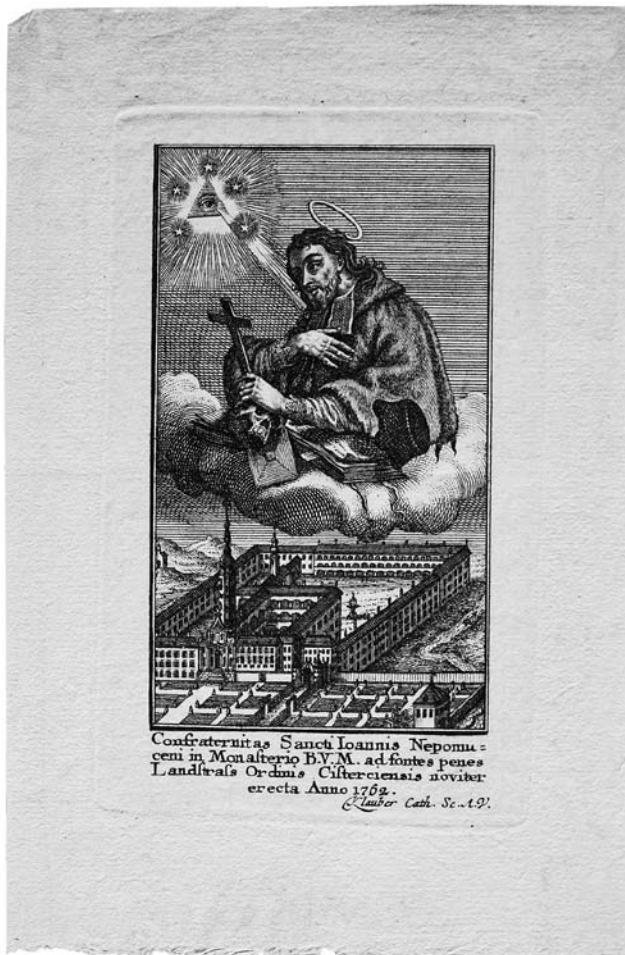
⁸ Mdr. Dolinar: *Jožefinizem*, str. 156; Kemperl: *Romanja*, str. 56.

⁹ V opombah k seznamu ni primerjav z Golievo razpredelnico, ker gre le za malenkostna odstopanja oziroma popravke.

¹⁰ Prim. Golia: *Janez Karel grof Herberstein*, str. 51. Za obele so bile vnete zlasti bratovščine na Primorskem.

mestne bratovščine, med katerimi je prednjačila ljubljanska z imenom Odrešenika sveta: združevala je trgovce in jih po potrebi tudi finančno podpirala. Nekatero podeželske bratovščine so bile tako siromašne, da so komajda skrbele za osnovne potrebe in so bile zato tudi finančno tesno povezane s cerkvijo, pri kateri so delovale (imele so z njo tudi skupno blagajno). Na splošno je mogoče zaznati tendence počasnega zamiranja bratovščin; Golia je upravičeno zapisal, da vladni odlok ni prekinil njihovega bujnega življenja, temveč le pospešil njihov konec.¹¹

Seznam, ki ga tokrat objavljamo, je bil namenjen izvedbam reform. Po prvotno predvidenem krčenju števila bratovščin in omejitvi njihovega delovanja so prišli na vrsto radikalnejši ukrepi: leta 1781 je Jožef II. njihovo premoženje dodelil šolskemu skladu, leta 1783 pa jih je ukinitil.¹² Ohranjeni seznam je zato dragocen dokument, ki nas seznanja z množičnostjo in materialnim stanjem ter z verskim in karitativnim delovanjem tovrstnih verskih združenj na Kranjskem v času pred njihovo ukinitvijo.¹³

Podobica bratovščine sv. Janeza Nepomuka v Kostanjevici, ok. 1762
(Semeniška knjižnica Ljubljana)

Oltar bratovščine Imena Jezusovega, 1722, Vipava, ž. c. sv. Štefana
(foto: Andrej Furlan, © UIFS ZRC SAZU)

¹¹ Golia: *Janez Karel grof Herberstein*, str. 47.

¹² Dolinar: *Jožefinizem*, str. 156; prim. Kemperl: *Romanja*, str. 56.

¹³ Za posredovanje arhivskega gradiva izrekam zahvalo zaposlenim v Arhivu Republike Slovenije, za pripravo fotografskih posnetkov za objavo se zahvaljujem kolegu Andreju Furlanu, za pregled besedila kolegu dr. Blažu Resmanu, za prijazno potrpežljivost pa uredniku *Arhivov Juretu* Volčjaku.

Seznam bratovščin na Kranjskem leta 1773¹⁴

BRATOVŠČINE PRI REDOVNIH CERKVAH

Ljubljana, diskalceati

1. bratovščina sv. Jožefa: ustanovljena 1679, članov 1300, vpisnina 2 kr, skupni letni prispevki članov 43 fl 20 kr, glavnica 1.500 fl v javnih skladih, obresti 60 fl, miloščina 20 fl, letni prihodki 80 fl, prijavi so priloženi tiskani bratovščinski lističi; op.: 1. vpisnina 4 do 5 solidov se založi za bratovščinske lističe in molitve, stroški za obed so večji, 2. vsak član (in 200 bratovščini pridruženih duhovnikov) posebej prispeva po 17 kr, da se zanj ob smrti bere deset svetih maš, 3. glavnica 1.500 fl je ustanovitvena in kot taka obremenjena z mašami.

2. mrtvaška bratovščina: ustanovljena 1664, članov 200, vpisnina 3 fl, letni prispevek 26 kr, skupni letni prispevki članov 683 fl 20 kr, glavnica 2.600 fl v javnih skladih, obresti 104 fl, letni prihodki 190 fl 40 kr, prijavi je priložen tiskan bratovščinski pravilnik; op.: 1. člani in pridruženi si oskrbijo lastne bratovščinske obleke; 2. število članov je omejeno in ga ni dovoljeno preseči, 3. ob smrti člana vsak prispeva 20 kr za mašo, 4. poleg drugih obveznosti morajo v treh dnevnikih izmenah čuti ob usmrčenih hudodelcih in nabirati miloščino, poskrbeti pa tudi za njihov pokop, 5. nabirko namenijo za maše, 6. od glavnice pripada 100 fl »blagajni na smrt obsojenih«, 7. po statutu je vpisnina znižana na 2 fl, 8. letni prispevek članov je namenjen za nakup voska, 9. bratovščinske temporalije upravlja necerkvena (laična) oseba.

Ljubljana, avguštinci eremiti

3. bratovščina črnega usnjenega pasu: ustanovljena 1689, članov 3500, premoženje 1.460 fl, donos 58 fl 24 kr, miloščina 60 fl, letni prihodki 118 fl 24 kr, prijavi so priložene tiskane knjižice; op.: 1. kdor se vpiše v bratovščino, mu ni treba plačati pristopnine, kupiti pa mora venček, pas in bratovščinsko knjižico oziroma sliko.

4. bratovščina sv. rožnega venca: ustanovljena 1639, premoženje 1.200 fl, donos 48 fl, miloščina 30 fl, letni prihodki 78 fl, prijavi so priloženi tiskani bratovščinski lističi; op.: v bratovščino se ne sme vpisati več kot 300 oseb na leto.

5. bratovščina Marije dobrega sveta: ustanovljena 1764, članov 400, miloščina 40 fl, letni prihodki 40 fl, prijavi so priloženi tiskani bratovščinski lističi; op.: za novi bratovščinski oltar dolgujejo še dobrih 300 fl.

Ljubljana, jezuiti

6. bratovščina Kristusovega smrtnega boja: ustanovljena 1620, glavnica 1.100 fl v javnem skladu, obresti 44 fl, letni prihodki 44 fl, prijavi so priloženi bratovščinski lističi; op.: 1. obresti porabijo za ustanovne maše, prostovoljno miloščino pa za oltarni okras in razsvetljavo, 2. drugače pridobljeni kapital je namenjen za nakup damastnih zastorov.

7. bratovščina Marijinega brezmadežnega spočetja: ustanovljena 1624, glavnica 500 fl, obresti 20 fl, letni prihodki 20 fl, prijavi so priloženi bratovščinski listki; op.: kot pri št. 6.

8. velika bratovščina bl. Device Marije: prijavi je priložen rokopis statuta; op.: 1. po statutu so člani dolžni varovati družbine skrivnosti, 2. po odhodu v drug kraj morajo kongregaciji poročati o svojem stanju, 3. poraba prostovoljne miloščine in darov je enaka kot pri št. 6.

¹⁴ AS 7, Ecclesiastica, šk. 212, Lit. B, 1.

9. mala bratovščina bl. Device Marije: prijavi je priložen rokopis statuta; op.: 1. in 2. kot pri št. 8

Ljubljana, frančiškani

10. škapulirska bratovščina: ustanovljena 1648, članov 7000, prijavi je priložena kopija ustanovitvenega dokumenta; op.: 1. potrebe pokrivajo zgolj s prostovoljnimi darovi, zato na zadnjo nedeljo v mesecu v cerkev postavijo skrinjico za nabirko, 2. bratovščinske temporalije upravlja ne-cerkvena (laična) oseba.

11. bratovščina sv. Frančiška: ustanovljena 1607, članov 4000, prijavi je priložena knjiga *Deliciae orbis therarum*; op.: 1. kot redovna bratovščina oziroma pripojena zveza nima lastnine in ni pridobitna.

12. bratovščina sv. Antona Padovanskega: ustanovljena 1660, članov 1000, prijavi je priložena knjiga *Deliciae orbis thaumaturgi*; op.: kot pri št. 11.

13. tretji red: ustanovljen 1728, članov 121, letni prispevek 36 kr, skupni letni prispevki članov 72 fl 36 kr, miloščina 40 fl, letni prihodki 40 fl, prijavi je priložena knjižica *Der Tertiarien Glorie*; op.: 1. prispevek 3 kr mesečno, kar znese 36 kr na leto, je po pravilniku znižan na 28 kr, 2. pri vstopu vsak član prispeva eno libro voska ali pa si priskrbi svoj habit, 3. po pravilniku mora vsak priključen član tri mesece po vstopu napraviti oporoko, 4. zaobljube po pravilniku napravijo eno leto po vstopu, 5. denar, ki se steče v blagajno, namenijo za maše, oltarni okras, podporo revnih bratov in sester in pokope ubožnih, 6. stroški znašajo 29 fl 44 kr, stanje blagajne je 55 fl.

Novo mesto, frančiškani

14. dijaška kongregacija bl. Device Marije: ustanovljena 1746, miloščina 40 fl 24 kr, letni prihodki 40 fl 24 kr, prijavi so priloženi papeški odpustki; op.: 1. pri vstopu vsak član prispeva libro voska, 2. gotovino porabijo za razsvetlitev podobe »svetnika meseca«, 3. odpisati je treba dolg 31 fl 30 kr.

15. škapulirska bratovščina: ustanovljena 1697, glavnica 185 fl pri zasebnikih, obresti 7 fl 24 kr, letni prihodki 7 fl 24 kr; op.: 1. če obresti ne zadoščajo, se pobožnosti in druge potrebe krijejo s prostovoljnimi prispevki.

16. tretji red: ustanovljen 1733, letni prispevek 34 kr, skupni letni prispevki članov 34 fl, letni prihodki 34 fl, prijavi je priložen izvleček pravil; op.: 1. kot pri št. 13. z dostavkom, da prihodki niso vsako leto enaki, ker nekateri člani zaradi revščine prispevajo manj, nekateri sploh ničesar.

Kamnik, frančiškani

17. škapulirska bratovščina: ustanovljena 1703, glavnica 435 fl 45 kr pri zasebnikih, obresti 17 fl 25 kr, miloščina 45 fl, letni prihodki 62 fl 25 kr; op.: 1. letni stroški znašajo 56 fl, presežek 6 fl 25 kr, od glavnice v višini 168 fl več let niso bile odvedene obresti.

18. bratovščina sv. Frančiška: op.: kot pri št. 11.

19. tretji red: ustanovljen 1728, letni prispevek 34 kr, skupni letni prispevki članov 22 fl, glavnica 382 fl pri zasebnikih, obresti 13 fl 18 kr, letni prihodki 35 fl 18 kr; op.: 1. član pri vpisu prispeva libro voska, 2. štiriodstotne obresti od 382 fl v resnici znesejo 15 fl 16 kr, vendar je bilo nekaj denarja neupravičeno izposojenega, zato so pravila poostrili, 3. stanje blagajne je 175 fl 39 kr, letni izdatki znašajo 36 fl 6 kr.

Pazin, frančiškani

20. bratovščina sv. Frančiška: članov 500, miloščina 11 fl 20 kr (skupaj z bratovščino sv. Antona), letni prihodki 11 fl 20 kr (skupaj z bratovščino sv. Antona); op.: prispevki so popolnoma prostovoljni, denar porabijo za maše in razsvetljava.

21. bratovščina sv. Antona: članov 600; op.: kot zgoraj.

22. bratovščina Marijinega brezmadežnega spočetja: ustanovljena 1746, članov 4000, miloščina 10 fl, letni prihodki 10 fl, prijavi so priloženi breve in bratovščinski lističi; op.: kot zgoraj.

23. tretji red: članov 17, miloščina 6 fl 17 kr, letni prihodki 6 fl 17 kr; op.: kot zgoraj.

Sv. Petar u Šumi, pavlinci

24. bratovščina sv. rožnega venca: ustanovljena 1690, zemljiška posest 200 fl, donos 8 fl, miloščina 61 fl 28 kr, letni prihodki 69 fl 28 kr; op.: 1. rožnovenska bratovščina deluje tudi v cerkvi oziroma kapeli, vendar se na obeh krajih upravlja kot ena (*ad modum unius*), 2. poleg zemljišč ima v lasti tudi živino, in sicer 30 ovac, 2 vola in 2 kravi, 3. vzdržuje se z bero (kolekturo), ki jo mora opraviti bratovščinski upravitelj (*praeses*), 4. letni prihodki (od realij po 4 fl, od zastavnin 8 fl) znašajo 61 fl 28 kr, kot je vidno iz prilog, 5. od tega denarja po običaju izročijo upravitelju za njegov trud 15 fl, njegovemu pomočniku pri kolekturi 11 fl, samostanu pa za obed 8 fl.

Čepić (Devica Marija na jezeru), pavlinci

25. bratovščina sv. rožnega venca: op.: 1. bratovščina se vzdružuje samo z miloščino, ki jo nabira pater upravitelj (*praeses*).

Devin, serviti

26. bratovščina Marije sedmerih žalosti: op.: 1. število včlanjenih bratov in sester je omejeno na 60, 2. števila niti ob vstopu niti med letom ni dovoljeno prekoračiti.

Kostanjevica, cistercijani

27. bratovščina sv. Janeza Nepomuka: članov 1221, miloščina 12 fl 20 kr, letni prihodki 12 fl 20 kr; op.: 1. včlanjeni (število je omejeno na 121 [!]) morajo po smrti brata ali sestre poskrbeti za branje ene maše, 2. kot znamenje konfederacije nosijo pozlačeno srebrno svetinjico, ki jo kupijo za 4 fl, 3. prostovoljni darovi so namenjeni za mašne štipendije, slike in razsvetljava.

Ljubljana, klarise

28. bratovščina Srca Jezusovega: op.: 1. prostovoljni prispevek pri vstopu znaša 1 do 2 solida, denar porabijo za razsvetljava in okras oltarja; 2. stanje blagajne je 24 kr 2 pf.

Ljubljana, uršulinke

29. bratovščina Marije od miru: ustanovljena 1747, članov 1950, glavnic 200 fl v javnih skladih, obresti 8 fl, miloščina 2 fl, letni prihodki 10 fl, prijavi so priloženi tiskani lističi; op.: 1. glavnic je narasla z miloščino, obresti v skladu z ustanovno listino namenijo za 24 maš na leto.

30. bratovščina sv. Uršule: ustanovljena 1726, članov 1220, miloščina 5 fl, letni prihodki 5 fl, prijavi so priloženi tiskani lističi; op.: 1. milodari ne zadoščajo za kritje stroškov, primanjkljaj krije samostan.

Mekinje, klarise

31. bratovščina Srca Marijinega: ustanovljena 1718, glavnica 1.100 fl v javnem skladu, obresti 44 fl, letni prihodki 44 fl; op.: 1. v času obstoja bratovščine je glavnica narasla; od glavnice v višini 600 fl se mora opraviti 12 maš na leto.

Škofja Loka, klarise

32. bratovščina Marijinega brezmadežnega spočetja: članov 1200; op.: 1. pri vpisu ta ali oni prostovoljno prispeva 1 ali 2 do največ 5 solidov; porabijo jih za bratovščinske podobe.

Velesovo, dominikanke

33. bratovščina sv. rožnega venca: ustanovljena 1654, članov 1200, miloščina 12 fl, letni prihodki 12 fl; op.: 1. bratovščinske pobožnosti zastonj opravljajo samostanski kaplani, 2. prispevki so poljubni in znašajo 1 do 4 solide na osebo.

34. bratovščina krščanskega nauka: ustanovljena 1762, članov 450, miloščina 5 fl 20 kr, letni prihodki 5 fl 20 kr; op.: kot zgoraj.

BRATOVŠČINE PRI ŽUPNIJSKIH IN PODRUŽNIČNIH CERKVAH

Poreška škofija

35.–47.: Pazin, Stari Pazin, Trviž, Žminj.

Puljska škofija

48.–77.: Veprinac, Kršan, Lovran, Brseč, Šušnjevec, Kastav, Vranja, Mošćenice, Paz, Boljun.

Pičanska škofija

78.–99.: Pičan, Gračišće, Lindar, Pazinski Novaki, Krbune, Tupljak, Grobnik, Gologorica, Brdo, Čepić.

Goriška nadškofija

Gorenjski arhidiaconat

Moravče

100. ž. c. sv. Martina, bratovščina sv. rožnega venca.

101. ž. c. sv. Martina, bratovščina krščanskega nauka.

102. Limbarska gora, p. c. sv. Valentina: bratovščina sv. Valentina: ustanovljena 1718, letni prispevek 3 kr.

Op.: 1. prva bratovščina nima nobenega uradnega potrdila, 2. člani druge bratovščine ob vstopu prispevajo poljubno vsoto, člani tretje pa po 3 kr na leto, 3. z miloščino plačajo stroške za bratovščinske maše in oltarni okras, preostanek je za cerkev; prijavi je priložen papeški breve.

Železniki

103. ž. c. sv. Antona Puščavnika, bratovščina sv. Rešnjega telesa: članov 125, vpisnina 3 kr, letni prispevek 3 kr.

104. ž. c. sv. Antona Puščavnika, bratovščina sv. rožnega venca: članov 409, vpisnina 3 kr, letni prispevek 3 kr.

105. ž. c. sv. Antona Puščavnika, bratovščina Jezusa, Marije in Jožefa (sv. Družine): članov 380, vpisnina 3 kr, letni prispevek 3 kr, skupni letni prispevki članov 91 fl 24 kr (za vse tri bratovščine skupaj).

106. ž. c. sv. Antona Puščavnika, **bratovščina krščanskega nauka**: članov 1086, glavnica 85 fl, obresti 3 fl 24 kr, letni prihodki 3 fl 24 kr.

Op.: 1. prve tri bratovščine imajo skupno blagajno, v kateri je trenutno 35 fl 40 kr 3 pf, 2. vsak član pri vstopu prostovoljno prispeva 3 kr, prav toliko tudi med letom, 3. ob smrti članov zbirajo prispevke, skoraj vsak mesec, so pa tako skromni, da komaj zadoščajo za dve maši na mesec, 4. vložena glavnica prinaša štiriodstotne obresti.

Nevlje

107. ž. c. sv. Jurija, **bratovščina vernih duš**: ustanovljena 1728, letni prispevek 3 kr, glavnica 100 fl, obresti 4 fl, letni prihodki 4 fl; op.: 1. letni prispevek 3 kr zaradi revščine plačujejo le nekateri, 2. milodari so skromni in se porabijo poleg štiriodstotnih obresti od glavnice, naložene pri kamniškem mestnem špitalu, za maše in spovednika.

Cerklje

108. ž. c. Marijinega vnebovzetja, **bratovščina Žalostne Matere Božje**: članov 750, miloščina 26 fl 10 kr, letni prihodki 26 fl 10 kr; op.: 1. člani se morajo pri mesečnem bogoslužju udeležiti darovanja, 2. darovi se porabijo za 12 maš, premožni plačajo za nakup škapulirja in molitev po 7 kr.

109. ž. c. Marijinega vnebovzetja, **bratovščina Marijinega vnebovzetja**: članov 350, miloščina 18 fl 20 kr, letni prihodki 18 fl 20 kr; op.: 1. vzdržuje se zgolj s prostovoljnimi darovi.

110. ž. c. Marijinega vnebovzetja, **bratovščina sv. Janeza Nepomuka**: op.: 1. v zadnjih desetih letih je bratovščina tako nazadovala, da ne dobi v dar niti pare, in tako pojema, da se bo sama zatrla.

Poljane

111. ž. c. sv. Martina: **bratovščina sv. rožnega venca**: vpisnina 7 kr.

112. Stara Oselica, p. c. sv. Pavla, **škapulirska bratovščina**: vpisnina 4 kr.

113. Gorenja vas (Trata), p. c. sv. Janeza Krstnika, **bratovščina sv. Antona**: vpisnina 4 kr.

114. Sveti Volbenk nad Logom, p. c. sv. Volbenka, **bratovščina sv. Ignacija in Frančiška Ksaverja**: vpisnina 4 kr.

Op.: 1. vpisnina in prostovoljni prispevki se porabijo za maše, ki se za bratovščino pod št. 111 berejo vsak mesec; za vsako se izplača 24 kr, 2. preostanek se porabi za cerkvene namene.

Kamnik

115. ž. c. Marijinega brezmadežnega spočetja, **bratovščina sv. rožnega venca**.

116. ž. c. Marijinega brezmadežnega spočetja, **bratovščina sv. Cecilije**: ustanovljena 1719, glavnica 700 fl, obresti 28 fl, letni prihodki 28 fl; op.: 1. pobožna duhovščina in kamniški meščani so jo ustanovili, da bi z njo bolje poskrbeli za korno glasbo, 2. poleg udeležbe pri določenih ustanovnih mašah je vsak glasbe več član dolžan sodelovati v koro, 3. glavnica je narasla z milodari, ki so jih v prvih letih prispevali člani z enkratnim zneskom 4 fl ali s prispevkom 17 kr na leto, 4. odkar so darovi prostovoljni, kakor določa konstitucija Benedikta XIV, razen 2 fl za péto zadušnico za umrlim članom miloščine skorajda ne dobivajo več.

Loka¹⁵

117. Škofja Loka, špitalska c. Žalostne Matere Božje, **škapulirska bratovščina:** op.: 1. nima posebnih nepremičnin ali kapitala, ampak ima vse skupno s cerkveno blagajno, 2. prispevki pri vpisu so prostovoljni, za škapulir pa večinoma sami od sebe dodajo po 4 ali 5 solidov.

118. Škofja Loka, mestna c. sv. Jakoba, **bratovščina sv. Rešnjega telesa:** glavnica 6.438 fl 15 kr, obresti 257 fl 31 kr, letni prihodki 257 fl 31 kr; op.: 1. milodari pri vstopu in med letom so prostovoljni, običajno znašajo 2 do 3 solide, 2. bratovščina ima en travnik, eno desetino in eno najemnino.

119. Stara Loka, ž. c. sv. Jurija, **bratovščina sv. rožnega venca:** glavnica 6.369 fl 49 ½ kr, obresti 254 fl 47 kr, letni prihodki 254 fl 47 kr; op.: 1. ima tri njive in eno desetino.

120. Crngrob, p. c. Marijinega oznanjenja, **bratovščina Marijinega oznanjenja:** op.: 1. če kdo pri vpisu želi dobiti sliko Matere Božje, plača zanjo 2 solida, 2. blagajna je skupna s cerkveno.

Šenčur

121. Huje, p. c. sv. Jožefa, **bratovščina sv. Jožefa:** članov 500, miloščina 6 fl 45 kr, letni prihodki 6 fl 45 kr.

122. Visoko, p. c. sv. Vida, **bratovščina Kristusovega smrtnega boja:** članov 370, miloščina 8 fl 30 kr, letni prihodki 8 fl 30 kr.

Op.: 1. bratovščini nimata nobenih posebnih pravil in ne določenih prispevkov, ampak se vzdržujeta z miloščino, ki jo zberejo v času velikonočne spovedi in hranijo v cerkveni blagajni.

Trzič

123. ž. c. Marijinega oznanjenja, **bratovščina sv. Trojice:** vpisnina 3 kr; op.: 1. poleg prispevka pri vpisu še groš na leto, vendar prostovoljno, kar porabijo za 24 maš (za vsako 25 kr), preostanek pa namenijo cerkvi.

124. ž. c. Marijinega oznanjenja, **škapulirska bratovščina:** vpisnina 3 kr; op.: 1. prispevek 3 kr je izračunan v deželni vrednosti, v ostalem tako kot pri bratovščini sv. Trojice, le da preostanek namenijo za paramente, razsvetljava in druge potrebščine.

125. Lom pod Storžičem, p. c. sv. Katarine, **bratovščina sv. Katarine:** op.: 1. pri vpisu prispevajo po 2 groša deželne veljave, nekateri manj, glede na premožnost, prihodek porabijo za 12 maš na leto; morebitni primanjkljaj krije cerkev, če ima dovolj sredstev, ker je tudi sama ubožna in se vzdržuje z miloščino.

Selca

126. ž. c. sv. Petra, **bratovščina Marijinega brezmadežnega spočetja.**

127. ž. c. sv. Petra, **škapulirska bratovščina.**

Op.: 1. bratovščini sta bili vpeljani s pomočjo župnijske cerkve, 2. pri vpisu običajno prispevajo 3 kr, 3. na glavne bratovščinske praznike se članom oznani in priporoči darovanje, 4. milodare prevzame cerkev, ki pa poskrbi za razsvetljava.

Žiri

128. ž. c. sv. Martina, **bratovščina Odrešenika sveta:** članov 360, miloščina 10 fl, letni prihodki 10 fl; op.: 1. prispevki se zbirajo na letnem shodu na tiho nedeljo in se porabijo za maše, iz preostanka, ki ga hranijo v cerkveni blagajni, se bratovščina v ostalem vzdržuje.

¹⁵ Stara Loka oz. Škofja Loka.

129. Sorica,¹⁶ ž. c. sv. Miklavža, **bratovščina Marije sedmerih žalosti**: op.: 1. vzdržuje se s prostovoljnimi milodari, ki pa komajda zadoščajo.

Kostanjeviški arhidiaconat

Čatež ob Savi

130. ž. c. sv. Jurija, **bratovščina Jezusa, Jožefa in Marije (sv. Družine)**: ustanovljena 1769, članov 170, miloščina 5 fl, letni prihodki 5 fl; op.: milodare porabijo za cerkveni okras in maše.

Sv. Križ (Podbočje)¹⁷

131. ž. c. sv. Križa, **bratovščina sv. rožnega venca**: ustanovljena 1772, članov 275, miloščina 6 fl 32 kr, letni prihodki 6 fl 32 kr; op.: milodari so namenjeni cerkvi.

132. ž. c. sv. Križa, **bratovščina Kristusovega smrtnega boja**: ustanovljena 1758, članov 75, miloščina 7 fl 25 kr, letni prihodki 7 fl 25 kr; op.: milodari so namenjeni za maše in razsvetljava.

133. Slinovce (Globočice pri Kostanjevici), p. c. sv. Jurija,¹⁸ **bratovščina Matere Božje dobrega sveta**: ustanovljena 1761, članov 1543, miloščina 20 fl 15 kr, letni prihodki 20 fl 15 kr; op.: miloščino porabijo za 8 maš, za nakup slik in pomoč pri zidavi cerkve.

Kostanjevica na Krki

134. ž. c. sv. Jakoba, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**: ustanovljena 1710, članov 66, letni prispevek 7 kr, skupni letni prispevki članov 7 fl 42 kr, miloščina 7 fl 14 kr, letni prihodki 7 fl 14 kr.

135. ž. c. sv. Jakoba, **bratovščina sv. Antona Puščavnika**: ustanovljena 1716, članov 59, letni prispevek 6 kr, skupni letni prispevki članov 5 fl 54 kr, miloščina 6 fl, letni prihodki 6 fl.

Op.: obe bratovščini sta bili ustanovljeni s soglasjem župnije za potrebe revne cerkve.

Stiški arhidiaconat

Šentvid pri Stični

136. ž. c. sv. Vida, **bratovščina krščanskega nauka**.

137. ž. c. sv. Vida, **bratovščina sv. rožnega venca**.

138. ž. c. sv. Vida, **bratovščina sv. Roka in Boštjana**.

139. Pristava nad Stično, p. c. sv. Lamberta, **bratovščina sv. Barbare**.

Op.: miloščina je prostovoljna, znaša 5 ali 6 do največ 7 solidov, porabijo jo za maše in razsvetljava.

Vače

140. ž. c. sv. Andreja, **bratovščina krščanskega nauka**: članov 778.

141. ž. c. sv. Andreja, **bratovščina Žalostne Matere Božje**: članov 420.

142. ž. c. sv. Andreja, **bratovščina sv. Jožefa**: članov 630.

143. ž. c. sv. Andreja, **bratovščina sv. Janeza Nepomuka**: članov 641

144. Kolovrat, vik. c. sv. Lovrenca, **bratovščina sv. Barbare**: članov 425.

¹⁶ Spodnja Sorica.

¹⁷ Sv. Križ-Podbočje.

¹⁸ Jurijeva cerkev ne stoji več. Leta 1778 so kostanjeviški cistercijani zgradili novo cerkev, posvečeno Materi Božji dobrega sveta, gl. Höfler: *Gradivo za historično topografijo ... Dolenjska II.*, str. 82.

145. Kolovrat, vik. c. sv. Lovrenca,¹⁹ **bratovščina sv. Radegunde:** članov 348.

146. Šentlambert, vik. c. sv. Lamberta, **bratovščina sv. Fabijana in Boštjana:** članov 230.

147. Zavšenik, p. c. sv. Duha, **bratovščina sv. Barbare:** članov 415.
Op.: kot zgoraj.

Mengeš

148. ž. c. sv. Mihaela, **bratovščina sv. Mihaela:** članov 200, nepremičnine 1.408 fl, donos 56 fl 40 kr, letni prihodki 56 fl 40 kr, glavnica 8.000 fl v javnem skladu, obresti 320 fl, letni prihodki 320 fl; op.: prodajo nepremičnin je odobrila najvišja instanca in se odtlej že izvaja.

149. ž. c. sv. Mihaela, **bratovščina sv. Rešnjega telesa:** članov 400; op.: prostovoljna miloščina, ki navadno znaša 5 solidov na osebo, se redno porablja za kvatrne in tedenske maše.

Šmarje²⁰

150. ž. c. Marijinega rojstva, **bratovščina sv. Rešnjega telesa.**

151. ž. c. Marijinega rojstva, **bratovščina sv. Štefana.**

152. ž. c. Marijinega rojstva, **bratovščina sv. Jožefa.**

153. ž. c. Marijinega rojstva, **bratovščina Device Marije.**

154. ž. c. Marijinega rojstva, **bratovščina sv. Barbare**

155. ž. c. Marijinega rojstva, **bratovščina sv. Katarine.**

156. ž. c. Marijinega rojstva, **bratovščina sv. Fabijana in Bošjana.**

Op.: kot pri št. 104.

Kresnice

157. ž. c. sv. Benedikta, **bratovščina sv. Benedikta:** članov 250,²¹ vpisnina 3/4 kr, letni prispevek 3/4 kr, skupni letni prispevki članov 6 fl 15 kr, miloščina 3 fl 7 kr, letni prihodki 3 fl 7 kr; op.: vpisnina in letni prispevek znašata 6 denaričev na osebo; sredstva so namenjena za štiri maše in plačilo razsvetljave.

Krka²²

158. ž. c. sv. Kozma in Damijana, **bratovščina sv. Kozma in Damijana:** op.: vpisnina je negotova, vsak član pa mora poleg opravljanja pobožnih vaj plačati dve maši na leto.

Bela Cerkev

159. ž. c. sv. Andreja, **bratovščina sv. Lucije:** članov 150; op.: vpis je zastoj.

Raka

160. ž. c. sv. Lovrenca, **bratovščina krščanskega nauka.**

161. ž. c. sv. Lovrenca, **škapulirska bratovščina.**

162. ž. c. sv. Lovrenca, **bratovščina sv. Antona Padovanskega.**

Op.: kot pri št. 159.

¹⁹ Sv. Radegundi je posvečena kolovraška podružnica na Strmi Njivi (Kolovrat), iz seznama pa ni razvidno, da bi bratovščina delovala pri njej.

²⁰ Danes Šmarje-Sap.

²¹ Številka ni razločno zapisana, brati bi jo bilo mogoče tudi kot 290.

²² Krka na Dolenjskem.

Dobrnich

163. ž. c. sv. Jurija, **bratovščina Žalostne Matere Božje**: op.: kot zgoraj.

Višnja Gora

164. ž. c. sv. Egidija, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**: članov 200.

165. ž. c. sv. Egidija, **škapulirska bratovščina**: članov 2465.

166. ž. c. sv. Egidija, **bratovščina krščanskega nauka**: članov 1526.

167. ž. c. sv. Egidija,²³ **bratovščina sv. Ane**: članov 351.

Zagorje ob Savi

168. ž. c. sv. Petra in Pavla: **bratovščina sv. Ane**, članov 700, vpisnina 3 kr, skupni letni prispevki članov 35 fl.

169. ž. c. sv. Petra in Pavla: **bratovščina Device Marije**, članov 282, vpisnina 3 kr, skupni letni prispevki članov 14 fl 6 kr.

170. ž. c. sv. Petra in Pavla: **bratovščina sv. Boštjana**, članov 61, vpisnina 3 kr, skupni letni prispevki članov 3 fl 3 kr.

171. ž. c. sv. Petra in Pavla: **bratovščina sv. Barbare**, članov 112, vpisnina 3 kr, skupni letni prispevki članov 5 fl 36 kr.

Op.: glavnico 285 fl 19 kr imajo naloženo v javnem skladu.

Škocjan pri Novem mestu

172. ž. c. sv. Kancijana in tovarišev, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**.

173. ž. c. sv. Kancijana in tovarišev: **bratovščina sv. rožnega venca**.

174. ž. c. sv. Kancijana in tovarišev: **bratovščina sv. Barbare**.

Op.: vpisnina v rožnovensko bratovščino znaša 3 kr na člana.

Prežganje

175. ž. c. sv. Marjete, **bratovščina sv. Barbare**: članov 800, vpisnina 3 kr, skupni letni prispevki članov 40 fl, glavnica 40 fl pri zasebnikih, obresti 1 fl 36 kr, letni prihodki 1 fl 36 kr; op.: med letom se ničesar ne terja, kot pri št. 136.

Žužemberk

176. ž. c. sv. Mohorja in Fortunata, **bratovščina krščanskega nauka**.

177. ž. c. sv. Mohorja in Fortunata: **škapulirska bratovščina**.

178. ž. c. sv. Mohorja in Fortunata: **bratovščina sv. Janeza Nepomuka**.

Op.: pri vpisu vsakdo prispeva 1 ali 2 kr miloščine, letnega prispevka pa ne dajejo.

Šmartno²⁴

179. ž. c. sv. Martina, **bratovščina krščanskega nauka**.

180. ž. c. sv. Martina, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**.

Op.: vpisnina znaša 3 kr.

Čemšenik

181. ž. c. Marije Vnebovzete, **bratovščina krščanskega nauka**: članov 655.

182. ž. c. Marije Vnebovzete, **bratovščina sv. rožnega venca**: članov 980.

183. ž. c. Marije Vnebovzete, **bratovščina sv. Jožefa**: članov 92, glavnica 17 fl pri zasebnikih, obresti 40 kr, letni prihodki 40 kr.

²³ Sv. Ani je posvečena višnjegorska podružnična cerkev v trgu, iz seznama pa ni razvidno, da bi bratovščina delovala pri njej.

²⁴ Šmartno pri Litiji; navajajo ga tudi kot Šmartno pri Ljubljani, gl. Dolinar: *Slovenska cerkvena pokrajina*, str. 15.

184. ž. c. Marije Vnebovzete, **bratovščina sv. Boštjana**: članov 108, premoženje 101 fl, donos 4 fl 2 kr, letni prihodki 4 fl 2 kr.

185. ž. c. Marije Vnebovzete: **bratovščina sv. Jurija**: članov 29, premoženje 89 fl, donos 3 fl 33 kr, letni prihodki 3 fl 33 kr.

Op.: vpisnina znaša 2 do 3 kr, letnih prispevkov ni, milodare porabijo za razsvetljava, maše in obletnice.

Št. Peter²⁵

186. vik. c. sv. Petra,²⁶ **bratovščina krščanskega nauka**.

187. vik. c. sv. Petra, **bratovščina sv. Janeza Nepomuka**.

Op.: vpisnina je negotova, oltar vzdržujejo iz milodarov.

Šmarjeta²⁷

188. ž. c. sv. Marjete, **bratovščina sv. Trojice**.

189. ž. c. sv. Marjete, **bratovščina krščanskega nauka**.

190. ž. c. sv. Marjete, **bratovščina sv. Alojzija**.

191. Vinji Vrh, p. c. sv. Jožefa,²⁸ **bratovščina Jezusa, Marije in Jožefa (sv. Družine)**.

192. ž. c. sv. Marjete,²⁹ **škapulirska bratovščina**.

193. ž. c. sv. Marjete, **bratovščina sv. Barbare**.

Op.: kot pri št. 181.

Trebnje

194. ž. c. Marije Vnebovzete, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**: op.: vpisnina je prostovoljna, zanjo vsak član dobi sličico, iz prostovoljnih milodarov po 6 solidov na člana se opravi ena maša na mesec.

Dol³⁰

195. ž. c. sv. Marjete, **bratovščina Imena Jezusovega**: članov 700; op.: glede vpisnine kot zgoraj.

Bistrški arhidiakonot

Cerknica

196. ž. c. Marijinega rojstva, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**: ustanovljena 1643, glavnica 200 fl pri zasebnikih, obresti 8 fl, letni prihodki 8 fl; op.: glavnico so privarčevali z milodari, bratovščina se vzdržuje zgolj z obrestmi in miloščino.

197. ž. c. Marijinega rojstva, **bratovščina sv. rožnega venca**: ustanovljena 1688, glavnica 250 fl pri zasebnikih, obresti 10 fl, letni prihodki 10 fl; op.: kot zgoraj.

198. ž. c. Marijinega rojstva, **bratovščina Imena Jezusovega**: ustanovljena 1668; op.: nima lastne blagajne, miloščino daje v cerkveno in iz nje plačuje, kar potrebuje.

²⁵ Danes Št. Peter – Otočec; župnijo navajajo tudi kot Št. Peter pri Novem mestu.

²⁶ Cerkev se sicer omenja kot župnijska, dejansko pa je do 1863 ostala na stopnji vikariata, gl. Höfler: *Gradivo za historično topografijo ... Dolenjska II.*, str. 49.

²⁷ Šmarjeta na Dolenjskem.

²⁸ Patrocini ni naveden; cerkev se sicer omenja tudi pod imenom Matere Božje, gl. Höfler: *Gradivo za historično topografijo ... Dolenjska II.*, str. 51.

²⁹ Karmelski Materi Božji je posvečena šmarješka podružnica v Slapeh pri Klevevžu, iz seznama pa ni razvidno, da bi bratovščina delovala pri njej; prim. Höfler: *Gradivo za historično topografijo ... Dolenjska II.*, str. 52.

³⁰ Dol pri Ljubljani.

199. ž. c. Marijinega rojstva, **škapulirska bratovščina**: ustanovljena 1690; op.: kot zgoraj.

200. ž. c. Marijinega rojstva, **bratovščina krščanskega nauka**: ustanovljena 1762; op.: 1. z doslej zbrano prostovoljno miloščino še niso formalizirali lastne blagajne, 2. denar porabijo za pogrebe ipd.

201. Cerknica, p. c. sv. Roka, **bratovščina sv. Štefana**: ustanovljena 1705, letni prispevek 7 kr, glavnica 220 fl pri zasebnikih, obresti 8 fl 48 kr, letni prihodki 8 fl 48 kr.

Preserje

202. ž. c. sv. Vida,³¹ **bratovščina Imena Jezusovega**: op.: kot pri št. 199.

203. Žalostna gora, p. c. Žalostne Matere Božje,³² **bratovščina Žalostne Matere Božje**: ustanovljena 1756, letni prispevek 7 kr, glavnica 96 fl pri zasebnikih, obresti 3 fl 50 kr, letni prihodki 3 fl 50 kr; op.: 1. pri vpisu za 7 kr vsak dobi verižico z medeninastim križcem in sliko, bratovščini ostane le 1 kr 2 pf, 2. vzdržuje se z obrestmi in prostovoljnimi milodari.

Planina³³

204. ž. c. sv. Marjete,³⁴ **bratovščina sv. Marjete**: op.: 1. vzdržuje se zgolj z miloščino, 2. v blagajni je imela 66 fl 47 kr, a jih je porabila za cerkveno stavbo.

Novomeški arhidiakonat

Novo mesto – Sv. Miklavž

205. kapiteljska c. sv. Miklavža, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**: ustanovljena 1609, nepremičnine 1.230 fl, donos 49 fl 11 kr, miloščina 20 fl 31 kr, letni prihodki 69 fl 42 kr, prijavi sta priložena konfirmacija in papeški breve; op.: 1. bratovščina je delovala že leta 1441, leta 1609 pa je bila na novo ustanovljena in je dobila nov pravilnik, 2. nepremičnine je (dejansko ali po pomoti) dobila od kapitlja, 3. vpisnina in tedenski prispevki (po denariču, solidu in krajcarju) so prostovoljni, 4. z zbrano miloščino podpirajo revne člane.

206. kapiteljska c. sv. Miklavža, **bratovščina sv. rožnega venca**: ustanovljena 1654, nepremičnine 468 fl, donos 18 fl 42 kr, miloščina 15 fl 20 kr, letni prihodki 34 fl 2 kr, prijavi sta priložena konfirmacija in pravilnik; op.: 1. bratovščina je delovala že leta 1500, 2. glede prostovoljnih prispevkov kot zgoraj, nabirajo jih mesečno, 3. iz zadolžnice z dne 15. novembra 1664 je razvidno, da je beneficiat in bratovščinski kaplan Franc Jernej Steinberg pri deželni upravi naložil glavnico 1.000 fl deželne veljave, a si jo je aktualni beneficiat v celoti prilastil, tako da je bratovščini razen miloščine ostalo le nekaj nepremičnin, ki jih je pridobila deloma z nakupi deloma z volili; tudi volilna pisma je beneficiat po svoje priredil in predložil, pismo Mihaela Jelschauerja pa se je izgubilo ali pa ga ni hotel pokazati.

207. kapiteljska cerkev sv. Miklavža, **konfederacija sv. rožnega venca**: ustanovljena 1651, članov 150, miloščina 12 fl, letni prihodki 12 fl, prijavi so priloženi bratovščinski lističi; op.: 1. konfederacija je s soglasjem članov vpeljal novomeški kanonik Janez Gašper Jurič, 2. poleg splošnih ima še posebno pravilo, ki število članov omejuje na 150 bratov in sester, 3. ob

³¹ Dolinar: *Slovenska cerkvena pokrajina*, str. 14, dušnopastirsko postojanko navaja kot župnijski vikariat.

³² V seznamu navedena kot cerkev Naše ljube Gospe.

³³ Planina pri Rakeku.

³⁴ Dolinar: *Slovenska cerkvena pokrajina*, str. 14, dušnopastirsko postojanko navaja kot župnijski vikariat.

smrti člana je vsak dolžan poskrbeti za mašo, 4. ob vpisu prispevajo od 3 do 6 sedemnajstic ali 2 do 4 solide.

208. Novo mesto, p. c. sv. Jurija,³⁵ **bratovščina sv. Boštjana**: ustanovljena 1748, članov 200, vpisnina 34 kr, letni prispevek 7 kr, skupni letni prispevki članov 136 fl 40 kr, miloščina 21 fl 15 kr, letni prihodki 21 fl 15 kr, prijavi sta priložena bula in statut; op.: število članov in prispevek se nanašata le na posebej pridružene, pri drugih članih je vse prostovoljno, 2. po pravilniku je število konfederiranih omejeno; pridruženi član prispeva 7 kr za mašo, ki se mora brati pri pristopu.

Šentrupert

209. ž. c. sv. Ruperta, **bratovščina sv. rožnega venca**: ustanovljena 1737, nepremičnine 101 fl, donos 4 fl 2 kr, miloščina 60 fl, letni prihodki 60 fl, prijavi sta priložena bula in statut; op.: blagajno ima skupno s cerkvijo.

Poljane³⁶

210. ž. c. sv. Križa, **bratovščina Kristusovega smrtnega boja**: ustanovljena 1708, miloščina 5 fl 35 kr, letni prihodki 5 fl 35 kr, prijavi je priložena bula; op.: prispevki pri vstopu in med letom so prostovoljni, pobirajo jih petkrat na leto.

211. ž. c. sv. Križa, **bratovščina sv. Jožefa**: ustanovljena 1692, članov 150, vpisnina 1 fl 59 kr, skupni letni prispevki članov 149 fl, miloščina 4 fl 48 kr, letni prihodki 4 fl 48 kr; op.: bula oziroma ustanovitvena listina je izgubljena, iz bratovščinske knjige pa je razvidno, kdaj je dobila pravila; vsak vpisani mora za vsakega umrlega člana plačati branje ene maše.

Boštanj

212. ž. c. sv. Križa, **bratovščina Kristusovega smrtnega boja**: ustanovljena 1721, prijavi je priložena bula; op.: prispevki pri vpisu znašajo 2 do 3 kr, drugi so prostovoljni, porabijo jih za štiri péte in štiri tihe maše ter za nakup voska, primanjkljaj krijejo iz cerkvene blagajne.

213. Vrh pri Boštanju (Topolovec), p. c. Marijinega vnebovzetja, **škapulirska bratovščina**: ustanovljena 1734, miloščina 20 fl, letni prihodki 20 fl, priloge kot zgoraj; op.: prispevki pri vpisu kot zgoraj, posebej za škapulir 3 do 6 kr, denar porabijo za maše in škapulirje, primanjkljaj pokrivajo iz cerkvene blagajne.

Mokronog³⁷

214. Žalostna Gora pri Mokronogu, p. c. Žalostne Matere Božje, **bratovščina Naše ljube Gospe sedmerih žalosti**: ustanovljena 1730, letni prihodki 15 fl 23 kr, prijavi sta priložena ustanovitveno pismo in pravilnik; op.: 1. prispevki so prostovoljni, za škapulir, venec in sličico pa plačajo 7 kr.

215. ž. c. sv. Egidija, **bratovščina sv. Peregrina**: članov 72, ustanovljena 1752, prijavi je priložena bula; op.: 1. vsakokrat jo sestavlja le omenjeno število članov, 2. prispevkov nimajo, ob smrti člana pa poskrbijo za mašo.

³⁵ Za podrto cerkev sv. Jurija gl. Höfler: *Gradivo za historično topografijo ... Dolenjska II.*, str. 63.

³⁶ Danes Stari trg ob Kolpi, gl. Höfler: *Gradivo za historično topografijo ... Pražupnija Cerknica*, str. 187–188.

³⁷ Župnija sv. Egidija v Spodnjem Mokronogu, gl. Höfler: *Gradivo za historično topografijo ... Dolenjska II.*, str. 45.

Polšnik

216. ž. c. Marijinega rojstva, **škapulirska bratovščina**: ustanovljena 1752, miloščina 5 fl 15 kr; letni prihodki 5 fl 15 kr; prijavi sta priložena ustanovitveno pismo in pravilnik; op.: prostovoljni prispevek 3 kr pri vpisu.

Šentrupert

217. Vesela Gora, p. c. sv. Frančiška Ksaverja, **bratovščina sv. Frančiška Ksaverja**: ustanovljena 1727, prijavi je mdr. priložena bula; op.: 1. nima lastnine, ampak se vzdržuje iz cerkvene blagajne, 2. nima posebnih pravil.

218. Vesela Gora, p. c. sv. Frančiška Ksaverja, **bratovščina Marijinega brezmadežnega spočetja**: ustanovljena 1752, miloščina 6 fl, letni prihodki 6 fl, prijavi sta priložena bula in pravilnik; op.: 1. nastala je na željo ustanovnika in dobrotnika pobožnosti na Veseli Gori, 2. vpisnine ni, enkrat med letom pa prostovoljno prispevajo po $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$ ali 1 kr, 3. denar porabijo za maše po smrti brata ali sestre.

Stopiče

219. ž. c. Matere Božje, **bratovščina črnega usnjenega pasu sv. Monike**: ustanovljena 1748, vpisnina 10 kr, letni prispevek $\frac{1}{4}$ kr, nepremičnine 514 fl, donos 20 fl 34 kr, miloščina 119 fl 50 kr, letni prihodki 140 fl 24 kr, prijavi je priložen izvleček ustanovitvenega pisma; op.: prihodke namenijo za pasove, venčke in sličice ter za maše, preostanek gre v korist cerkve.

Toplice

220. ž. c. sv. Ane,³⁸ **bratovščina sv. Ane**, ustanovljena 1748, vpisnina 7 kr, letni prihodki 2 fl 20 kr, prijavi sta priložena ustanovitveno pismo in pravilnik; op.: 1. bratovščinski predstojnik mora v skladu s pravilnikom marljivo zbirati sredstva za maše, 2. bratovščina je ustanovna, 3. v bratovščinski blagajni mora biti vselej na voljo najmanj 5 fl.

Soteska

221. ž. c. sv. Erazma,³⁹ **bratovščina Kristusovega smrtnega boja**: ustanovljena 1736; op.: nima posebne blagajne in ne lastnega dotoka določenih ali prostovoljnih prispevkov.

Devinski arhidiakonot**Devin (Duino)**

222. ž. c. sv. Janeza Krstnika, **bratovščina Loretske Matere Božje**: članov 130, vpisnina 40 kr, letni prispevek 7 kr, skupni letni prispevki članov 102 fl, letni prihodki 15 fl 10 kr; op.: 1. število članov je omejeno, 2. ob smrti člana vsak prispeva po 7 kr za branje 60 maš.

223. ž. c. sv. Janeza Krstnika, **bratovščina sv. Janeza Evangelista**.

224. Jamlje (Jamiano), p. c. sv. Križa, **bratovščina sv. Antona Padovanskega**.

Op. k št. 223 in 224: 1. nimata nobenega ustanovitvenega dokumenta, zdi se, da formalno nista bratovščini, ampak pobožnosti, ki ljudem omogočata pogosteje prejemati zakramente, 2. prostovoljne prispevke po 2 kr zbirajo enkrat na leto, na praznik titularja.

³⁸ Cerkev Marijinega rojstva, ki se pod patrocinijem sv. Ane omenja že leta 1495, je prvotno imela le oltar sv. Ane z istoimensko bratovščino. Župnija naj bi bila ustanovljena leta 1770, gl. Höfler: *Gradivo za historično topografijo ... Dolenjska II.*, str. 65.

³⁹ Še leta 1753 se navaja kot vikariat, gl. Höfler: *Gradivo za historično topografijo ... Dolenjska II.*, str. 64.

225. Zgonik (Sgonico), vik. c. sv. Mihaela, **bratovščina sv. Lucije**.
 226. Zgonik (Sgonico), vik. c. sv. Mihaela, **bratovščina sv. Urha**.
 Op. k št. 225. in 226: kot zgoraj, prispevki so prav tako prostovoljni (pri vstopu 2 kr in med letom po 2 kr).
 227. Opatje selo, vik. c. sv. Andreja,⁴⁰ **bratovščina sv. Rešnjega telesa**.
 228. Šempolaj (San Pelagio), vik. c. sv. Pelagija: **bratovščina Naše ljube Gospe**.
 229. Slivno (Slivia), p. c. sv. Antona Opata⁴¹: **bratovščina sv. Silvestra**.
 230. Mavhinje (Malchina), vik. c. sv. Miklavža: **bratovščina sv. Apolonije**.
 231. Mavhinje (Malchina), vik. c. sv. Miklavža: **bratovščina sv. Notburge**.
 232. Brestovica pri Komnu, vik. c.⁴² sv. Lovrenca: **bratovščina sv. Valentina**.
 Op. k št. 227 do 232: 1. kot zgoraj, prispevki kot zgoraj (1 do 2 kr), 2. bratovščina Naše ljube Gospe ima 6 srebrnih svečnikov (iz pobožnega volila).

Vipavski arhidiakonot

Vipava

233. ž. c. sv. Štefana, **bratovščina sv. rožnega venca**: članov 600; op.: 1. že od ustanovitve ima več zemljišč, ki pa so pomešana s cerkvenimi nepremičninami, tako da nimajo lastnega urbarja, ampak se vsi računi vodijo prek cerkve, 2. izdatki za spovednike znašajo 8 fl 4 kr.
 234. ž. c. sv. Štefana, **bratovščina Imena Jezusovega**: članov 500, letni prihodki 8 fl 44 kr; op.: kot zgoraj.⁴³
 235. ž. c. sv. Štefana, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**: članov 346, letni prihodki 5 fl 41 kr; op.: 1. kot pri št. 201 [!], 2. letni izdatki za kosilo duhovščine znašajo 5 fl 41 kr, 3. miloščine ne dobivajo.
 236. ž. c. sv. Štefana, **bratovščina sv. Jožefa**: članov 400; op.: kot zgoraj.
 237. Razguri, p. c. sv. Ane, **bratovščina sv. Ane**: članov 300, letni prispevek 3 ¼ kr, skupni letni prispevki članov [...] ⁴⁴ fl 17 kr, letni prihodki 17 fl; op.: 1. letni prispevek znaša dejansko 6 solidov, 2. izdatki za letno opravilo in kosilo duhovščine znašajo 9 fl 20 kr.
 238. Vrabče, p. c. bl. Device Marije,⁴⁵ **bratovščina sv. Blaža**: članov 300, letni prispevek 3 ¼ kr, skupni letni prispevki članov 16 fl 15 kr, glavnica 104 fl, obresti 4 fl 9 kr, letni prihodki 20 fl 24 kr; op.: 1. kot zgoraj, 2. ima tudi vinograd; ta daje na leto 8 čebrov vina, ki jih poleg 12 mernikov žita razdelijo obdelovalcem; za cerkvena opravila na leto izplačajo 12 fl deželne ali 10 fl 12 kr nemške veljave, bratovščini preostane komaj 3 do 4 fl.
 239. Podbrje (Podnanos), p. c. sv. Kozma in Damijana, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**: članov 150, letni prispevek 4 ½ kr, skupni letni prispevki članov 3 fl 45 kr, letni prihodki 3 fl 45 kr; op.: prispevek 8 solidov oziroma 4 ½ kr plača le 50 članov, drugi skrbijo za vinograde, ki jih ima bratovščina v lasti, 3. vinogradi dajejo na leto 15 do 16 čebrov vina.⁴⁶

⁴⁰ Omenja se tudi kot cerkev sv. Roka, gl. Höfler: *Gradivo za historično topografijo ... Primorska*, str. 161.

⁴¹ Cerkev je dejansko posvečena sv. Mariji Magdaleni.

⁴² Höfler: *Gradivo za historično topografijo ... Primorska*, str. 160, navaja, da je bil sicer vikariat ustanovljen leta 1750, vendar je tu obstajala le kaplanija.

⁴³ Za sliko oltarja gl. *Upravna enota Ajdovščina*, str. 583.

⁴⁴ Navedena vsota ni čitljiva.

⁴⁵ Cerkev je navedena brez imena kraja, gre pa očitno za vrabško, pri kateri je delovala bratovščina sv. Blaža; v župniji je bilo sicer več Mariji posvečenih cerkva, gl. Attems: *Vizitacijski zapiski*, str. 47; prim. Höfler: *Gradivo za historično topografijo ... Primorska*, str. 147, 150, 153, 157.

⁴⁶ Za sliko oltarja gl. *Upravna enota Ajdovščina*, str. 414.

- 240.** Lozice, p. c. sv. Gotarda,⁴⁷ **bratovščina sv. Frančiška Ksaverja**: članov 300; op.: miloščina je prostovoljna in zadošča za kritje stroškov za okras oltarja in pobožnosti.
- 241.** Slap, p. c. sv. Matija, **bratovščina sv. Florijana**: članov 50, letni prispevek 4 kr, skupni letni prispevki članov 3 fl 20 kr, letni prihodki 3 fl 20 kr; op.: kot zgoraj.
- 242.** Goče, p. c. sv. Andreja, **bratovščina sv. Urha**: članov 180, letni prispevek 4 ½ kr, skupni letni prispevki članov 3 fl 45 kr, letni prihodki 3 fl 45 kr; op.: 1. kot pri št. 239, 2. v posesti ima pet vinogradov, 3. dolžna je poskrbeti za 20 maš za ustanovitelja.
- 243.** Erzelj, p. c. sv. Mihaela, **bratovščina sv. Valentina**: članov 36, miloščina 50 fl, letni prihodki 50 fl; op.: v posesti ima majhen vinograd, ki daje po 10 do 12 čebrov vina na leto.
- 244.** Šturje, p. c. sv. Jurija, **škapulirska bratovščina**: članov 136, miloščina 51 fl 20 kr, letni prihodki 51 fl 20 kr; op.: miloščina na leto prinese navedeno vsoto, je pa sicer prostovoljna; po odpisu stroškov ostanejo 2 do 3 dukati.
- 245.** Log pri Vipavi, p. c. Naše ljube Gospe (Marije Tolažnice), **bratovščina sv. Monike**: članov 175; op.: kot pri št. 240.
- 246.** Budanje, p. c. sv. Miklavža, **bratovščina sv. Miklavža**: članov 72, miloščina 7 fl, letni prihodki 7 fl; op.: kot zgoraj.
- 247.** Vrhpolje, p. sv. sv. Primoža in Felicijana, **bratovščina vernih duš**: članov 190, miloščina 6 fl, letni prihodki 6 fl; op.: miloščina je prostovoljna.
- 248.** Ustje, p. c. sv. Justa, **bratovščina sv. rožnega venca**: članov 300, miloščina 2 fl, letni prihodki 2 fl; op.: 1. kot zgoraj, pri vpisu vsak prispeva 8 do 9 solidov, 2. bratovščini preostane komaj 2 fl na leto.
- 249.** Podkraj, p. c. sv. Marjete,⁴⁸ **bratovščina sv. Križa**: članov 70; op.: miloščina je prostovoljna in komaj zadošča za vzdrževanje.

Ribniški arhidiakonat

Ribnica

- 250.** ž. c. sv. Štefana, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**: ustanovljena 1457, članov 180, vpisnina 17 kr, skupni letni prispevki članov 51 fl; op.: 1. pri bratovščini ustanovljeni beneficij ima v posesti več zemljišč, 2. bratovščina sama nima nepremičnin, 2. prispevek 17 kr je enkrat in se razume kot miloščina, 4. denar porabijo za razsvetljavo, perilo, paramente in druge potrebščine; le redkokdaj jim kaj ostane.
- 251.** ž. c. sv. Štefana, **bratovščina sv. rožnega venca**: članov 692, letni prispevek 28 kr, skupni letni prispevki članov 34 fl 40 kr; premoženje 200 fl v javnem skladu, obresti 8 fl, letni prihodki 36 fl 30 kr; op.: 1. navedeni letni prispevek se je dejansko skrčil, 2. s prispevki plačujejo maše in razsvetljavo, 3. glavnic 200 fl je ustanovna.
- 252.** ž. c. sv. Štefana, **bratovščina sv. Janeza Krstnika**: ustanovljena 1764, članov 184, vpisnina 17 kr, skupni letni prispevki članov 43 fl 38 kr; op.: 1. ustanovil jo je ceh, namenjena je strojarjem in čevljarjem, 2. prihodke porabijo za 6 pétih in 3 tihe maše, za razsvetljavo ipd.

⁴⁷ Cerkev je bila pozneje posvečena sv. Frančišku Ksaverju, prim. Höfler: *Gradivo za historično topografijo ... Primorska*, str. 149.

⁴⁸ Cerkev je navedena s toponimom »zu Hart«; najverjetneje gre za podkrajsko, ki je imela tri oltarje, mdr. tudi oltar Najdenja sv. križa, v cerkvi sv. Marjete v Dolenjah pa je stal samo en oltar, gl. Attems: *Vizitacijski zapisniki*, str. 523, prim. Höfler: *Gradivo za historično topografijo ... Primorska*, str. 148, 153.

253. ž. c. sv. Štefana, **bratovščina krščanskega nauka:** ustanovljena 1761, članov 710; op.: 1. ustanovil jo je neki jezuitski misijonar, potrjena je s papeško bulo, 2. miloščina je prostovoljna, porabijo jo za pogrebe.

254. ž. c. sv. Štefana, **bratovščina sv. Kozma in Damijana:** ustanovljena 1764, članov 180, vpisnina 17 kr, skupni letni prispevki članov 51 fl; op.: 1. namenjena je le udom ribniškega krznarskega ceha, 2. kot pri št. 252, 3. blagajno čuva ceh.

255. ž. c. sv. Štefana, **bratovščina sv. Janeza Krstnika:** ustanovljena 1770, članov 38, vpisnina 17 kr, skupni letni prispevki članov 23 fl 14 kr; op.: 1. ustanovljena je bila za krojače, 2. prihodke porabijo za 5 pétih maš na leto in za razsvetljavo, 3. kot pri št. 254.

256. Jurjevica, p. c. sv. Križa, **bratovščina peterih Gospodovih ran:** ustanovljena 1759, letni prispevek 36 kr; op.: denar porabijo za maše, štolnino, paramente itd.

257. Sodražica, vik c. sv. Marije Magdalene, **bratovščina sv. Marjete:** ustanovljena 1755, članov 830; op.: prispevki so popolnoma prostovoljni, porabijo se kot zgoraj.

258. Nova Štifta, kur. c. Marijinega vnebovzetja, **škapulirska bratovščina:** ustanovljena 1715, članov 3355, vpisnina 7 kr, skupni letni prispevki članov 391 fl 35 kr; op.: 1. prispevek je enkratni, zanj vsak vpisani prejme škapulir, 2. denar porabijo, kot je običajno.

259. Nova Štifta, kur. c. Marijinega vnebovzetja, **bratovščina pasu sv. Monike:** ustanovljena 1761, vpisnina 8 ½ kr; op.: prispevke porabijo za nakup pasov in kronic, preostanek za pobožnosti.

Stari trg pri Ložu

260. ž. c. sv. Jurija, **bratovščina krščanskega nauka:** ustanovljena 1761, članov 2020, miloščina 6 fl, letni prihodki 6 fl; op.: 1. miloščino porabijo za aniverzarij in sveče, 2. za oskrbovanje pogrebov prejemajo pomoč od vlade.

261. ž. c. sv. Jurija, **bratovščina sv. rožnega venca:** ustanovljena 1728, članov 1348, vpisnina 6 ½ kr, skupni letni prispevki članov 146 fl 2 kr, premoženje 202 fl pri deželi, obresti 8 fl 4 kr, letni prihodki 12 fl 36 kr; op.: 1. prispevke dajejo le nekateri, 2. izdatki za 12 pétih in 12 tihih maš na leto znašajo 13 fl 36 kr, 3. glavnica 202 fl je deponirana pod imenom župnijske cerkve.

262. Križna gora, p. c. sv. Križa, **bratovščina Kristusovega smrtnega boja:** ustanovljena 1743, članov 2790, vpisnina 3 kr, skupni letni prispevki članov 139 fl 30 kr; op.: 1. kot zgoraj, 2. denar porabijo za 4 maše na leto, blagajna je skupna s cerkveno.

263. Lož, p. c. sv. Petra, **bratovščina Marijinega brezmadežnega spočetja:** ustanovljena 1694, članov 129, letni prispevek 6 ½ kr, skupni letni prispevki članov 14 fl 58 kr; op.: 1. kot pri št. 261, 2. od ograde, ki jo imajo v lasti, dobivajo 1 fl 30 kr, od najemnin za njive pa 3 fl 44 kr, 3. sredstva komajda zadoščajo za letne potrebe.

Loški Potok

264. Loški Potok, vik. c. sv. Lenarta, **bratovščina sv. rožnega venca:** članov 289; op.: 1. prispevek je prostovoljen in se porabi za mesečne bratovščinske maše.

265. Loški Potok, vik. c. sv. Lenarta, **bratovščina sv. Barbare:** članov 392, vpisnina 1 kr, skupni letni prispevki članov 6 fl 32 kr; op.: prispevki so določeni, porabijo jih za eno letno mašo.

266. Loški Potok, vik. c. sv. Lenarta, **bratovščina sv. Jošta:** ustanovljena 1768, članov 131, vpisnina 3 kr, skupni letni prispevki članov 6 fl 33 kr; op.: prispevki so določeni, porabijo jih za kvatrne maše.

Dobrepolje⁴⁹

267. ž. c. sv. Križa, **škapulirska bratovščina**: ustanovljena 1698, članov 5500, vpisnina 3 ¼ kr, miloščina 18 fl, letni prihodki 18 fl; op.: 1. vpisani za prispevek 3 ¼ kr prejme škapulir, 2. denar porabijo za 1 péto in 4 tihe maše ter razsvetljava.

268. Podgorica, p. c. Marije Kraljice sv. rožnega venca, **bratovščina sv. rožnega venca**: ustanovljena 1689, članov 4300; op.: 1. nima nobenega dokumenta o ustanovitvi, 2. niti pri vpisu niti med letom ne dobiva prispevkov.

Škocjan pri Turjaku

269. ž. c. sv. Kancijana, **bratovščina krščanskega nauka**: ustanovljena 1768, članov 400; op.: ustanovljena je bila na pobudo goriškega nadškofa, da bi verniki, ker bi bilo učenje povezano z odpustki, postali bolj vneti za krščanski nauk.

Kočevje

270. ž. c. sv. Jerneja, **bratovščina Srca Marijinega**: ustanovljena 1740, članov 1800; op.: prispevki so prostovoljni in se porabijo za razsvetljava.

Črmošnjice

271. ž. c. Marijinega vnebovzetja, **bratovščina sv. rožnega venca**: ustanovljena 1711, članov 1300, vpisnina 2 ½ kr, skupni letni prispevki članov 55 fl; op.: miloščino deli s cerkvijo.

272. Mirna gora,⁵⁰ p. c. sv. Frančiška Ksaverja, **bratovščina sv. Frančiška Ksaverja**: ustanovljena 1743, članov 3600; op.: za vpisnino običajno prispevajo 2 ali 2 ½ kr na osebo.

Mozelj

273. ž. c. sv. Lenarta, **bratovščina sv. Petra**: ustanovljena 1759, članov 300.

274. ž. c. sv. Lenarta, **škapulirska bratovščina**: ustanovljena 1762, članov 700.

275. ž. c. sv. Lenarta, **bratovščina sv. rožnega venca**: ustanovljena 1727, članov 500.

276. Mozelj, p. c. (kapela) sv. Krvi, **bratovščina Žalostne Matere Božje**: ustanovljena 1745, članov 600.

Op.: 1. miloščina, ki jo dajejo nekateri člani ob titularnih praznikih, znaša 2 do največ 3 kr, ta prispevek pa ne zadošča za pokritje razsvetljave in drugih stroškov.

Osilnica

277. ž. c. sv. Petra in Pavla, **bratovščina sv. rožnega venca**: članov 2147; op.: 1. podatki o ustanovitvi zaradi izgube prve bule, ki se obnavlja vsakih 7 let, niso znani, 2. prispevki so prostovoljni in se vodijo skupaj s cerkveno miloščino, 3. število članov se šteje od leta 1728, ko naj bi bila (po domnevi) ustanovljena.

⁴⁹ Župnija Dobrepolje – Videm.

⁵⁰ Toponim ni naveden, gre pa za cerkev sv. Frančiška Ksaverja na Mirni gori, ki danes spada v župnijo Planina pri Črnomlju; prim. Höfler: Gradivo za historično topografijo ... Cerknica, str. 186.

Župnije nemškega viteškega reda

Metlika

- 278.** ž. c. sv. Miklavža: **bratovščina sv. Rešnjega telesa:** op.: za dar v naturalijah priskrbijo bratovščinske sveče za umrle člane.
279. ž. c. sv. Miklavža: **bratovščina krščanskega nauka:** op.: nima nobenega določenega prispevka ne pri vpisu in ne med letom.
280. Rosalnice (pri Treh farah), p. c. Device Marije, **bratovščina sedmerih Marijinih žalosti:** op.: kot zgoraj.

Črnomelj

- 281.** ž. c. sv. Petra, **bratovščina sv. Rešnjega telesa:** op.: kot pri št. 245.
282. ž. c. sv. Petra, **bratovščina krščanskega nauka:** op.: kot pri št. 246.

Semič

- 283.** ž. c. sv. Štefana, **bratovščina sv. Rešnjega telesa.**
284. ž. c. sv. Štefana, **bratovščina krščanskega nauka.**
Op.: kot pri št. 245 oz. 246.

Vinica

- 285.** ž. c. sv. Križa, **bratovščina krščanskega nauka:** op.: kot pri št. 246.
286. Žeželj nad Vinico, **bratovščina sv. rožnega venca:** op.: kot zgoraj.

Podzemelj

- 287.** ž. c. sv. Martina, **bratovščina sv. Rešnjega telesa.**
288. ž. c. sv. Martina, **bratovščina krščanskega nauka.**
Op.: kot pri št. 245 oz. 246.

Župnije malteškega reda

Komenda

- 289.** ž. c. sv. Petra, **bratovščina Marijinega darovanja:** članov 300, letni prispevek 3 kr, skupni letni prispevki članov 15 fl; op.: iz prispevkov se bere toliko maš (po 17 kr), kolikor znaša vsota.
290. ž. c. sv. Petra, **bratovščina sv. Valentina:** članov 151, letni prispevek 7 kr, skupni letni prispevki članov 12 fl 36 kr, premoženje 267 fl 58 kr pri zasebnikih, obresti 10 fl 43 kr, miloščina 17 fl 37 kr, letni prihodki 28 fl 20 kr; op.: 1. stanje blagajne je 102 fl deželne veljave, tj. 86 fl 42 kr, 2. denar porabijo za maše ipd.
291. Tunjice, p. c. sv. Ane, **bratovščina sv. Ane:** članov 450; op.: 1. miloščina je prostovoljna in se zbira v cerkveni pušici, svoje lastne blagajne bratovščina nima.

Tržaška škofija

Brezovica

- 292.** ž. c. sv. Štefana, **bratovščina sv. Rešnjega telesa:** ustanovljena 1647, članov 50.
293. ž. c. sv. Štefana, **bratovščina Marijinega brezmadežnega spočetja:** ustanovljena 1703, članov 60.
294. ž. c. sv. Štefana, **bratovščina sv. Križa:** ustanovljena 1703, članov 40.
Op.: 1. člani niso dolžni ničesar prispevati, nekateri pri vpisu darujejo 2 do 4 solide, 2. denar se porabi za maše in razsvetljavo, a komajda zadošča.

295. Kozjana, p. c. sv. Marije Magdalene,⁵¹ **bratovščina sv. Florijana:** ustanovljena 1638, članov 35.

296. Hrpelje, p. c. sv. Andreja,⁵² **bratovščina sv. Antona:** ustanovljena 1733, članov 40.

Op.: kot zgoraj.

Košana

297. ž. c. sv. Štefana, **bratovščina sv. Rešnjega telesa:** nepremičnine, donos 6 fl 14 kr; letni prihodki 6 fl 14 kr; op.: nepremičnine sestavljata dve polji, ki sta bili bratovščini legirani in od katerih dobiva navedeni činž.

298. ž. c. sv. Štefana, **bratovščina sv. rožnega venca:** ustanovljena 1739.

299. ž. c. sv. Štefana, **bratovščina sv. Franciška Ksaverja:** ustanovljena 1733; op.: član, ki želi sliko svetnika in blagoslovljeno svečko, ki ju delijo na titularni praznik, prispeva 6 solidov.

300. Suhorje, p. c. sv. Miklavža, **škapulirska bratovščina:** op.: 1. glavnico 800 fl, ki jo je dobila od soseske, je pobral nekdanji ordinarij Petazzi, 2. župnik in ključarja si prizadevajo zadevo rešiti, komisija je dovolila odpisati nekaj stroškov.

301. Parje, p. c. sv. Justa, **bratovščina sv. Justa:** ustanovljena 1735; op.: 1. tako kot druge navedene bratovščine (od vključno št. 292) se vzdržuje samo s prostovoljno miloščino, ki pa komaj zadošča za skromno razsvetljava, 2. dejansko ni prava bratovščina, ampak zasebna pobožnost brez vpisanih članov.

Dolina⁵³

302. ž. c. sv. Urha, **bratovščina sv. Rešnjega telesa:** ustanovljena 1735, članov 987, nepremičnine 336 fl 53 kr; donos 13 fl 29 kr; letni prihodki 13 fl 29 kr; op.: od nepremičnin, ki jih sestavljajo 4 polja, dobiva po prvi prilogi 195 fl činža, po zadnji 71 fl.

303. ž. c. sv. Urha, **bratovščina sv. rožnega venca:** ustanovljena 1733, članov 1641; op.: kdor želi dobiti bratovščinsko sliko in svečko, plača 12 kr.

304. Dolina (San Dorligo della Valle), p. c. sv. Martina, **škapulirska bratovščina:** ustanovljena 1733, članov 1294; op.: kot zgoraj.

305. Ricmanje (S. Giuseppe della Chiusa), p. c. sv. Jožefa, **bratovščina sv. Jožefa:** ustanovljena 1749, članov 3388, nepremičnine 648 fl 19 kr; donos 25 fl 55 kr; letni prihodki 25 fl 55 kr; op.: kot zgoraj.

Trnovo⁵⁴

306. ž. c. sv. Petra, **bratovščina sv. Rešnjega telesa:** ustanovljena 1630, članov 40, letni prispevek 17 kr, skupni letni prispevki članov 11 fl 20 kr.

307. ž. c. sv. Petra, **bratovščina sv. Miklavža:** članov 40, letni prispevek 17 kr, skupni letni prispevki članov 11 fl 20 kr; letni prihodki obeh bratovščin 22 fl 40 kr.

Op.: sindiki morajo pri obračunu poskrbeti za kosilo; zanj vsak član prispeva po 34 kr, preostanek porabijo za maše in oltarni okras.

308. ž. c. sv. Petra, **bratovščina sv. rožnega venca:** ustanovljena 1740, članov 400, vpisnina ½ kr; skupni letni prispevki članov 3 fl 20 kr; glavnica 4.000 fl pri zasebnikih, obresti 160 fl, letni prihodki 160 fl; op.: 1. razen

⁵¹ Prim. Höfler: *Gradivo za historično topografijo ... Primorska*, str. 194.

⁵² Cerkev je navedena brez patrocinijskega imena. V virih se sicer omenja kot cerkev sv. Helene, leta 1783 se kot njen patron pojavi sv. Andrej, pozneje pa sv. Anton Puščavnik (zdaj župnija Hrpelje – Kozina); prim. Höfler: *Gradivo za historično topografijo ... Primorska*, str. 195.

⁵³ Dolina pri Trstu / San Dorligo della Valle (Italija).

⁵⁴ Danes Ilirska Bistrica.

vpisnine 1 solid na osebo je miloščina članov prostovoljna, v naturalijah pa morajo prispevati na leto okoli 30 *pesinalov* žita; žito prodajo in izkupiček porabijo za maše, 2. po prvi prilogi znaša privarčevana glavnica 4.000 fl, po drugi pa le 150 fl, 3. v hiši, ki ji jo je podaril duhovnik Schein, stanuje bratovščinski kaplan.

309. Trnovo, p. c. sv. Jurija, **bratovščina Marijinega brezmadežnega spočetja**: ustanovljena 1650, članov 200, vpisnina 3 kr, skupni letni prispevek članov 10 fl, nepremičnine 200 fl, donos 8 fl, letni prihodki 8 fl; op.: 1. namembnost sredstev kot zgoraj, 2. dve prilogi v zvezi z glavnico.

310. Harije, p. c. sv. Štefana, **bratovščina sv. Lucije**: ustanovljena 1620, članov 40, premoženje 50 fl, donos 2 fl, letni prihodki 2 fl; op.: 1. člani prispevajo v naturalijah 40 *pesinalov* žita, 2. glavnica je v rokah trnovskega župnika Skrinerja.

311. Knežak, p. c. sv. Barbare, **bratovščina sv. Barbare**: ustanovljena 1702, članov 36, letni prispevek 17 kr, skupni letni prispevek članov 10 fl 12 kr, letni prihodki 10 fl 12 kr; op.: 1. prispevki kot pri št. 306, 2. ima okoli 20 glav živine.

312. Podgraje, p. c. bl. Device Marije, **škapulirska bratovščina**: ustanovljena 1740, članov 200, vpisnina 3 kr, skupni letni prispevek članov 10 fl, premoženje 100 fl v deželnem skladu, obresti 4 fl, letni prihodki 4 fl; op.: poleg vpisnine prispevajo člani med letom skupno do 12 *pesinalov* žita; izkupiček gre za maše.

Hrenovice

313. ž. c. sv. Martina, **bratovščina sv. rožnega venca**: ustanovljena 1727, članov 1236; op.: prispevki so prostovoljni, denar porabijo za maše, razsvetljava ipd.

314. ž. c. sv. Martina, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**: ustanovljena 1719, članov 162; op.: kot zgoraj.

315. Orehek,⁵⁵ p. c. sv. Florijana, **bratovščina sv. Fabijana in Boštjana**: članov 32; op.: kot zgoraj.

Hrušica⁵⁶

316. Podgrad, p. c. sv. Jakoba, **bratovščina sv. Jakoba**: članov 37, vpisnina 17 kr, letni prihodki 5 fl 22 kr; op.: poleg vpisnine člani vsaki dve leti prispevajo po 17 kr, kar znese 10 fl 44 kr, denar porabijo za maše, razsvetljava in kosila.

317. Poljane pri Podgradu, p. c. sv. Antona Padovanskega, **bratovščina sv. Antona Padovanskega**: članov 200, vpisnina 12 kr, letni prispevek 3 ½ kr, skupni letni prispevek članov 51 fl 40 kr, miloščina 15 fl, letni prihodki 15 fl.

318. Račice, p. c. sv. Roka, **bratovščina sv. Roka**: članov 39, vpisnina 17 kr, skupni letni prispevek članov 11 fl 3 kr, miloščina 7 fl, letni prihodki 7 fl.

319. Podbeže, p. c. sv. Marije Magdalene, **bratovščina sv. Marije Magdalene**: članov 26, vpisnina 17 kr, skupni letni prispevek članov 7 fl 22 kr, miloščina 4 fl, letni prihodki 4 fl.

320. Sabonje, p. c. sv. Martina, **bratovščina sv. Martina**: članov 29, vpisnina 17 kr, miloščina 5 fl, letni prihodki 5 fl.

⁵⁵ Orehek pri Postojni.

⁵⁶ Zdaj Podgrad, župnija sv. Krizogona.

321. Sela na Krasu, p. c. Marije Vnebovzete,⁵⁷ **bratovščina sv. Lucije**: članov 80, miloščina 7 fl, letni prihodki 7 fl.
Op.: kot zgoraj.

Jelšane

322. ž. c. Marije Vnebovzete, **bratovščina sv. rožnega venca**: ustanovljena 1726, članov 853, vpisnina 3 kr, skupni letni prispevek članov 42 fl 39 kr.

323. ž. c. Marije Vnebovzete, **bratovščina sv. Antona Padovanskega**: ustanovljena 1705, članov 300, letni prispevek 11 1/3 kr, skupni letni prispevek članov 56 fl 40 kr, letni prihodki 56 fl 40 kr.

324. Veliko Brdo, p. c. sv. Florijana,⁵⁸ **bratovščina sv. Florijana**: ustanovljena 1745, članov 226, letni prispevek 11 1/3 kr skupni letni prispevek članov 42 fl 41 kr, letni prihodki 42 fl 41 kr.

325. Brgud (Hrvaška), p. c. sv. Miklavža, **bratovščina sv. Kozma in Damijana**: ustanovljena 1745, članov 692, vpisnina 3 kr, skupni letni prispevek članov 34 fl 36 kr.

Op.: 1. vse navedene bratovščine so si izbrale soseske same, 2. člani bratovščin pod št. 290 in 291 [!] na praznike dobijo nekaj kruha in merico vina.

Senožeče

326. ž. c. sv. Jerneja, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**: ustanovljena 1643, članov 500, premoženje 332 fl pri zasebnikih, obresti 13 fl 16 kr, letni prihodki 13 fl 16 kr; op.: 1. v lasti ima 3 vinograde, 2. prispevki so prostovoljni, navadno pri vpisu 1 kr in na obletnico 3 kr vsak, 3. iz prihodkov krijejo 60 maš na leto in eno ob smrti vsakega člana, 4. članom razdelijo na leto po eno svečko, za 2 do 3 solide kruha in nekaj vina.

Slavina

327. ž. c. Marije Vnebovzete, **bratovščina Marije Tolažnice**: ustanovljena 1769, članov 500, miloščina 50 fl, letni prihodki 50 fl; op.: 1. ustanovil jo je na željo faranov in z dovoljenjem ordinariata avguštinec iz reškega konventa, 2. vsi prispevki so prostovoljni, na leto znesejo 50 fl, od tega 30 fl porabijo za razsvetlavo, preostanek za maše.

328. Stara vas, p. c. sv. Antona Padovanskega, **škapulirska bratovščina**: ustanovljena 1678, članov 300, miloščina 23 kr, letni prihodki 23 fl; op.: 1. prispevki so prostovoljni, 15 fl namenijo za maše, 8 fl za razsvetlavo, 2. nimajo nobenega ustanovitvenega dokumenta.

Vreme

329. ž. c. Marije Vnebovzete, **škapulirska bratovščina**: ustanovljena 1743, vpisnina 11 1/3 kr, glavnica 300 fl pri zasebnikih, obresti 12 fl, letni prihodki 12 fl; op.: 1. o ustanovitvi ni podatkov, domneva se, da jo je ustanovil na željo faranov takratni župnik, 2. vsako prvo nedeljo v mesecu imajo velik shod za pridobitev odpustkov, na te dneve s pušico nabirajo miloščino, ki jo porabijo za 34 maš na leto, za okras oltarja ipd., priskrbijo tudi škapulirje, ki jih prodajajo po 4 solide.

330. Gornje Vreme, p. c. sv. Jošta, **bratovščina sv. Lucije**: članov 150, vpisnina 11 1/3 kr, skupni letni prispevek članov 30 fl 35 kr; op.: 1. kot zgo-

⁵⁷ Patrocinijski ni naveden, gre pa za cerkev Marije Vnebovzete z oltarjem sv. Lucije, pri katerem je delovala istoimenska bratovščina, gl. Attems: *Vizitacijski zapisniki*, str. 326.

⁵⁸ Pri zapisu patrocinijski gre najbrž za pomoto; cerkev na Velikem Brdu je v resnici posvečena sv. Trojici, prim. Höfler: *Gradivo za historično topografijo ... Primorska*, str. 181.

raj, 2. na praznike razdelijo članom po za 3 solide kruha in četrtno vina, preostanek gre v cerkveno blagajno.

Ljubljanska škofija

Kranj

331. ž. c. sv. Kancijana, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**: ustanovljena 1445, vpisnina 3 kr, premoženje 1.200 fl v javnih skladih in 85 fl v zasebnih, obresti skupno 51 fl 24 kr, letni prihodki 51 fl 24 kr; op.: 1. imajo 8 hub, dve donosni njivi in en skedenj, 2. iz prihodkov vzdržujejo oltar, plačajo obletnice, 54 ustanovnih in 1 navadno mašo.

332. ž. c. sv. Kancijana, **bratovščina sv. rožnega venca**: ustanovljena 1621, vpisnina 3 kr, premoženje 500 fl v javnem skladu, 802 fl 14 kr pri zasebnikih, obresti skupno 52 fl 5 kr, letni prihodki 52 fl 5 kr; op.: 1. poleg 250 ustanovnih maš plačuje in vzdržuje še navadne pobožnosti, 2. v lasti ima del žitne desetine (v Udellech).

333. ž. c. sv. Kancijana, **škapulirska bratovščina**: ustanovljena 1709, vpisnina 3 kr, premoženje 1.000 fl v javnem skladu, 37 fl 24 kr pri zasebnikih, obresti skupno 41 fl 13 kr, letni prihodki 41 fl 13 kr; op.: iz prihodkov plačuje 68 ustanovnih maš ter običajne bratovščinske maše in pobožnosti.

334. Kranj Pungart, p. c. sv. Boštjana, Fabijana in Roka, **bratovščina sv. Janeza Krstnika**: ustanovljena 1731, vpisnina 3 kr; op.: kot zgoraj.

335. ž. c. sv. Kancijana, **bratovščina sv. Trojice**: ustanovljena 1768, članov 109, letni prispevek 12 kr, skupni letni prispevek članov 21 fl 48 kr, letni prihodki 21 fl 48 kr; op.: 1. vpisnina je prostovoljna, 2. prihodke porabijo za obletno péto mašo, vosek ipd.

Križe⁵⁹

336. vik. c. sv. Križa, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**: članov 97.

337. vik. c. sv. Križa, **bratovščina sv. Štefana**: članov 68, letni prihodki obeh bratovščin znašajo 4 fl 32 kr.

Op.: 1. kdaj sta bili ustanovljeni in kdo ju je potrdil, ni bilo mogoče ugotoviti, 2. druga bratovščina ima vodno žago in zanjo dobiva 25 kr letne najemnine, 3. izdatki za maše so odvisni od višine prihodkov.

Bled

338. ž. c. sv. Martina, **bratovščina sv. rožnega venca**: članov 673.

339. ž. c. sv. Martina, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**: članov 122. Bratovščini imata skupna sredstva: glavnic 725 fl, obresti 29 fl, miloščina 33 fl 23 kr, letni prihodki 62 fl 23 kr.

Op.: 1. glavnic je večinoma pri zasebnikih (brez hipoteke), 2. prispevki so prostovoljni, 3. bratovščini imata njivo, ki na leto prinaša 8 fl 23 kr 1 pf (činž je prištet k letnim prihodkom).

Dob

340. ž. c. sv. Martina, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**: vpisnina 3 kr.

341. Brdo, p. c. Naše ljube Gospe, **bratovščina Žalostne Matere Božje**: članov 407, vpisnina 3 kr, skupni letni prispevek članov 20 fl 21 kr.

⁵⁹ V seznamu je pomotoma navedena kot župnija Tržič, ta pa dejansko ni posvečena sv. Križu, temveč Marijinemu oznanjenju (njene bratovščine so popisane pod št. 123–125). Deželni uradnik je k zapisu pristavil opombo, da sodi pod goriško nadškofijo, v resnici pa gre za cerkev v Križah, ki je spadala v ljubljansko. Za kriški bratovščini sv. Rešnjega telesa in sv. Štefana gl. Lavrič: *Vizitacije*, str. 152–153.

342. Šentvid, p. c. sv. Vida, **bratovščina sv. Štefana**: članov 101, vpisnina 3 kr, skupni letni prispevek članov 5 fl 3 kr.

343. Prapreče, p. c. sv. Luka,⁶⁰ **bratovščina sv. Barbare**: članov 314, vpisnina 3 kr, skupni letni prispevek članov 15 fl 42 kr.
Op.: skromne prihodke porabijo za cerkveni ornat.

Hotedršica

344. vik. c. sv. Janeza Krstnika, **škapulirska bratovščina**: članov 289; op.: miloščina pri vpisu je prostovoljna in znaša 3 do 6 solidov.

Bela Peč

345. vik. c. sv. Lenarta, **bratovščina Žalostne Matere Božje**: ustanovljena 1740, članov 709, vpisnina 7 kr, skupni letni prispevek članov 82 fl 43 kr, premoženje 700 fl pri zasebnikih, obresti 35 fl, miloščina 40 kr, letni prihodki 35 fl 40 kr; op.: 1. letni stroški za 28 maš in razsvetljavo znašajo 20 fl 4 kr, preostane 15 fl 36 kr, 2. od 7 kr vpisnine gre po prijavi v korist bratovščine le 4 kr, o namembnosti preostalih 3 kr pa ni poročila.

Kranjska Gora

346. ž. c. Marije Vnebovzete, **bratovščina Marijinega vnebovzetja**: ustanovljena 1638, članov 171, vpisnina 7 kr, letni prispevek 3 kr, skupni letni prispevek članov 28 fl 30 kr, premoženje 925 fl v javnem skladu, 2.071 fl 35 kr pri zasebnikih, obresti 119 fl 50 kr, miloščina 10 fl 30 kr, letni prihodki 130 fl 20 kr; op.: 1. letni stroški znašajo 77 fl, preostanek 53 fl 20 kr, 2. kot zgoraj.

Zasip

347. ž. Zasip, p. c. sv. Katarine na Homu, **bratovščina sv. Katarine**: ustanovljena 1500, članov 105, vpisnina 6 kr, letni prispevek 1 kr, skupni letni prispevek članov 12 fl 15 kr, miloščina 1 fl 45 kr, letni prihodki 1 fl 45 kr; op.: 1. vzdržuje se zgolj z miloščino, vsak član pri vpisu daruje 3 kr in 3 kr ob smrti sobrata oz. sestre, med letom pa še po 2 solida.

Jesenice

348. ž. c. sv. Lenarta, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**: članov 249, vpisnina 3 kr, letni prispevek 2 kr, skupni letni prispevek članov 12 fl 27 kr, premoženje 300 fl pri zasebnikih, obresti 12 fl, miloščina 8 fl 18 kr, letni prihodki 20 fl 18 kr; op.: poleg vpisnine mora vsak član med letom prispevati še 2 kr.

349. ž. c. sv. Lenarta, **bratovščina sv. Valentina**: članov 198, vpisnina 3 kr, letni prispevek 2 kr, skupni letni prispevek članov 9 fl 54 kr, glavnica 260 fl, obresti 10 fl 24 kr, miloščina 6 fl 36 kr, letni prihodki 17 fl; op.: kot zgoraj.

350. Jesenice Koroška Bela, p. c. sv. Ingenuina in Albuina, **brezimna (škapulirska) bratovščina**: op.: bratovščina ima škapulir, denar od nakupa škapulirjev je namenjen cerkvi.

351. Jesenice Sava, p. c. Naše ljube Gospe, **bratovščina sv. rožnega venca**: članov 919, vpisnina 3 kr, skupni letni prispevek članov 45 fl 57 kr; op.: nima ne svoje blagajne ne statuta.

352. Jesenice Plavž, p. c. sv. Barbare, **bratovščina sv. Barbare**: članov 218; op.: kot zgoraj.

⁶⁰ V seznamu je pomotoma navedana kot cerkev sv. Lucije.

Sora

353. ž. c. sv. Štefana, **bratovščina Naše ljube Gospe**: ustanovljena 1705, članov 297, letni prispevek 11 1/3 kr, skupni letni prispevek članov 55 fl 42 kr, miloščina 8 fl, letni prihodki 8 fl; op.: vsota 11 1/3 kr pomeni prispevek 10 solidov pri vstopu in ob smrti vsakega člana.

354. Preska, p. c. sv. Janeza Krstnika, **škapulirska bratovščina**: ustanovljena 1721, članov 729, letni prispevek 11 1/3 kr, skupni letni prispevek članov 137 fl 42 kr, miloščina 25 fl 30 kr, letni prihodki 25 fl 30 kr; op.: vzdržuje se z navedenimi prispevki, poleg tega mora vsak član plačati škapulir.

Naklo

355. ž. c. sv. Petra, **bratovščina sv. Antona Padovanskega**: ustanovljena 1685, članov 430, letni prispevek 3 kr, skupni letni prispevek članov 21 fl 30 kr, letni prihodki 21 fl 30 kr; op.: 1. vpeljal jo je nakelski župnik Matej Grus, 2. iz prihodkov krijejo obletne pobožnosti, iz preostanka pa še tedenske maše.

Vodice

356. ž. c. sv. Marjete, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**: ustanovljena 1662, članov 499, dobiček od nepremičnin, obresti 2 fl, miloščina 17 fl, letni prihodki 17 fl; op.: 1. prispevki ob vpisu in med letom so prostovoljni, navadno po 4 do 5 solidov, 2. iz teh sredstev plačujejo mesečne maše.

357. Šmarna gora, p. c. Naše ljube Gospe, **bratovščina sv. rožnega venca**: ustanovljena 1731, članov 788, miloščina 17 fl, letni prihodki 17 fl; op.: kot zgoraj.

358. Repnje, p. c. sv. Egidija, **bratovščina sv. Barbare**: ustanovljena 1702, članov 307, miloščina 17 fl, letni prihodki 17 fl; op.: kot zgoraj, s pripombo, da nobena od vodiških bratovščin nima lastne blagajne.

Logatec⁶¹

359. vik. c. Naše ljube Gospe, **bratovščina sv. rožnega venca**: ustanovljena 1715, članov 762; op.: v celoti se vzdržuje iz cerkvenih sredstev, člani niso dolžni ničesar prispevati.

Vrhnika

360. vik. c. sv. Pavla, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**: članov 108.

361. p. c. sv. Trojice, **bratovščina sv. Štefana**: članov 88.

Op.: miloščina je pri obeh prostovoljna in komajda zadošča za razsvetljavo in bratovščinske maše.

Godovič

362. vik. c. sv. Urbana, **bratovščina Marijinega brezmadežnega spočetja**: članov 212 (skupaj s spodnjo)

363. vik. c. sv. Urbana, **bratovščina Jezusa, Marije in Jožefa (sv. Družine)**: članov 212 (skupaj z zgornjo).

Op.: kot zgoraj.

Šentjernej

364. ž. c. sv. Jerneja, **bratovščina sv. rožnega venca**: ustanovljena 1748, članov 1111, miloščina 4 fl, letni prihodki 4 fl; op.: denar gre deloma za vosek deloma v cerkveno blagajno.

⁶¹ Gornji Logatec

Rovte

365. vik. c. sv. Mihaela, **bratovščina sv. Mihaela**: ustanovljena 1695, članov 344; op.: kot zgoraj, priloge: tudi bula.

Mošnje

366. ž. c. sv. Andreja, **bratovščina Jezusa, Marije in Jožefa (sv. Družine)**: članov 390, vpisnina 1 ½ kr, letni prispevek 1 ½ kr, skupni letni prispevek članov 19 fl 30 kr, premoženje 908 fl 54 kr pri zasebnikih, obresti 36 fl 21 kr, miloščina 9 fl 45 kr, letni prihodki 46 fl 6 kr; op.: 1. z denarjem krijejo 10 maš na leto, 2. activa je 1.334 fl 30 kr, pasiva 425 fl 36 kr, po odpisu ostane 908 fl 54 kr.

Šmartin pri Kranju⁶²

367. ž. c. sv. Martina, **bratovščina bl. Device Marije**: članov 396, miloščina 26 fl, letni prihodki 26 fl; op.: 1. od nepremičnin ima v lasti 4 1/3 hube, 2. vzdržuje jo cerkev, zato je navedena miloščina skupna.

Smlednik

368. vik. c. sv. Urha, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**: ustanovljena 1689, članov 444, letni prispevek 2 ½ kr, skupni letni prispevek članov 18 fl 30 kr, premoženje 650 fl v javnem deželnem skladu, obresti 26 fl, miloščina 18 fl 30 kr, letni prihodki 44 fl 30 k; op.: 1. glavnica je ustanovna, domnevno mašna ustanova Janeza Krstnika Smrekarja, 2. prispevek pri vstopu je prostovoljen, vendar vsak da do 7 kr, prav toliko ob smrti člana, 3. denar porabijo za maše.

369. ž. c. sv. Urha, **bratovščina sv. Frančiška Ksaverja**: ustanovljena 1732, članov 307, miloščina 4 fl 30 kr, letni prihodki 4 fl 30 kr; op.: prispevki in poraba kot zgoraj.

370. Trboje, p. c. Naše ljube Gospe, **bratovščina Marijinega oznanjenja**: ustanovljena 1695, članov 550; op.: kot pri št. 368, razen prispevka ob smrti člana.

Svibno

371. ž. c. sv. Križa: **bratovščina Kristusovega smrtnega boja**: ustanovljena 1750, članov 770; op.: 1. prispevki so popolnoma prostovoljni, 2. blagajna je skupna s cerkveno.

372. ž. c. sv. Križa, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**: članov 318; op.: kot zgoraj.

373. Kum, p. c. sv. Neže, **bratovščina sv. Neže**: ustanovljena 1723, članov 817; op.: kot zgoraj.

374. Jagnjenica, p. c. sv. Marjete, **bratovščina sv. Antona Padovanskega**: ustanovljena 1723, članov 228; op.: kot zgoraj.

Preddvor

375. vik. c. sv. Petra, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**: članov 615, vpisnina 2 ½ kr, letni prispevek 2 ½ kr, skupni letni prispevek članov 41 fl 14 kr, miloščina 20 fl 37 kr, letni prihodki 20 fl 37 kr; op.: denar porabijo za maše, 2. blagajna je skupna s cerkveno, 3. letni izdatki znašajo 6 fl 50 kr, preostanek 13 fl 27 kr.

376. Trstenik, p. c. sv. Martina, **bratovščina sv. Barbare**: članov 300, vpisnina 2 ½ kr, letni prispevek 2 ½ kr, skupni letni prispevek članov 25 fl, miloščina 12 fl 30 kr, letni prihodki 12 fl 30 kr; op.: 1. denar porabijo za

⁶² Kranj – Šmartin.

maše, za kosilo in razvedrilo spovednikov, 2. letni izdatki znašajo 5 fl 43 kr, preostanek 6 fl 50 kr.

377. Srednja Bela, p. c. sv. Egidija, **bratovščina sv. Egidija**: članov 196, vpisnina 1 ½ kr, letni prispevek 1 ½ kr, skupni letni prispevek članov 9 fl 48 kr, miloščina 4 fl 54 kr, letni prihodki 4 fl 54 kr; op.: 1. kot pri št. 375, 2. letni izdatki znašajo 2 fl 36 kr, preostanek 2 fl 18 kr.

378. Primskovo, p. c. Naše ljube Gospe, **bratovščina bl. Device Marije**: članov 987, vpisnina 2 ½ kr, letni prispevek 2 ½ kr, skupni letni prispevek članov 82 fl 15 kr, premoženje 141 fl 53 kr pri zasebnikih, obresti 5 fl 40 kr, letni prihodki 46 fl 47 kr; op.: 1. namembnost denarja kot pri št. 376, 2. letni izdatki znašajo 15 fl 40 kr, preostanek 31 fl 7 kr.

Ovsiše

379. vik. c. sv. Miklavža, **bratovščina Srca Jezusovega**: ustanovljena 1745, članov 191, vpisnina 6 kr, letni prispevek 1 ½ kr, skupni letni prispevek članov 19 fl 6 kr, letni prihodki 4 fl 45 kr; op.: prispevki med letom v višini 3 solidov oziroma 1 ½ kr so prostovoljni.

Polhov Gradec

380. vik. c. Marijinega rojstva, **bratovščina sv. rožnega venca**: članov 366, premoženje 200 fl pri deželi, obresti 8 fl, miloščina 10 fl, letni prihodki 18 fl; op.: kot pri št. 376.

Bohinj⁶³

381. Bitnje, p. c. Naše ljube Gospe, **bratovščina sv. rožnega venca**, ustanovljena 1648, članov 607, vpisnina 3 kr, skupni letni prispevek članov 30 fl 21 kr, premoženje 1.307 fl pri zasebnikih, obresti 52 fl 16 kr, letni prihodki 52 fl 16 kr.

382. ž. c. sv. Martina, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**: ustanovljena 1679, članov 259, vpisnina 3 kr, skupni letni prispevek članov 12 fl 57 kr, premoženje 1.442 fl pri zasebnikih, obresti 57 fl 40 kr, letni prihodki 57 fl 40 kr; op.: 1. kot zgoraj, 2. letni izdatki znašajo 30 fl 7 kr 1 pf, preostanek 27 fl 32 kr 3 pf, 3. blagajniško stanje je 18 fl.

383. ž. c. sv. Martina, **škapulirska bratovščina**: ustanovljena 1754, članov 1028, vpisnina 3 kr, skupni letni prispevek članov 57 fl 32 kr; op.: 1. kot pri št. 348, 2. letni izdatki znašajo 17 fl 20 kr, 3. z bratovščino sv. Rešnjega telesa imata skupno blagajno, po odštetju njenih stroškov preostane le 10 fl 12 kr 3 pf, 4. škapulirji, ki jih razdelijo članom, se plačajo posebej.

Šentvid nad Ljubljano⁶⁴

384. ž. c. sv. Vida, **bratovščina Marijinega brezmadežnega spočetja**: ustanovljena 1663, članov 408; op.: 1. prispevki so prostovoljni, pri vpisu navadno 4, med letom pa 8 solidov, 2. denar je pomešan s cerkvenim.

385. Topol pri Medvodah, p. c. sv. Katarine, **bratovščina sv. Katarine**: ustanovljena 1720, članov 177; op.: kot zgoraj.

386. Ljubljana Dravlje, p. c. sv. Roka, **bratovščina sv. Roka**: ustanovljena 1762, članov 121; op.: kot zgoraj.

Kropa

387. vik. c. sv. Lenarta, **bratovščina sv. Rešnjega telesa**: članov 126, vpisnina 3 kr, skupni letni prispevek članov 6 fl 18 kr, premoženje 226 fl 57 kr pri zasebnikih, obresti 9 fl 3 kr, miloščina 10 fl 37 kr, letni prihodki 19

⁶³ Srednja vas v Bohinju.

⁶⁴ Ljubljana – Šentvid.

fl 40 kr; op.: plačilo za mašne aniverzarije znaša 16 fl 33 kr, preostanek pa 3 fl 7 kr.

388. vik. c. sv. Lenarta, **škapulirska bratovščina**: ustanovljena 1679, članov 578, vpisnina 3 kr, skupni letni prispevek članov 28 fl 54 kr, premoženje 250 fl 42 kr pri zasebnikih, obresti 6 fl 2 kr, miloščina 7 fl, letni prihodki 13 fl; op.: poraba denarja kot zgoraj, 11 fl 51 kr na leto, preostanek 1 fl 11 kr.

Ljubljana – Sv. Peter

389. ž. c. sv. Petra, **bratovščina dvanajstih Marijinih postaj**: članov 100, premoženje 550 fl, obresti 22 fl, letni prihodki 22 fl; op.: 1. glavnica je ustanovna, iz obresti plačujejo potrebno razsvetljavo in vzdržujejo kapele, 2. prispevki so prostovoljni.

390. Brezovica, p. c. sv. Antona Puščavnika, **bratovščina vseh svetnikov**: članov 177, premoženje 550 fl, donos 22 fl, letni prihodki 22 fl; op.: kot zgoraj.

391. Štepanja vas, p. c. sv. Štefana (božji grob), **bratovščina božjega groba**: članov (skupno) 233; Polje, p. c. Device Marije, **bratovščina sv. Barbare**; op.: obe bratovščini vzdržujejo iz cerkvene blagajne, njuni prihodki so pomešani s cerkvenimi.

Oltar bratovščine sv. Rešnjega telesa, 1642, Podbrje-Podnanos, p. c. sv. Kozma in Damijana (foto: Andrej Furlan, © UIFS ZRC SAZU)

Oltarna slika bratovščine pasu sv. Monike, Nova Štifta pri Ribnici, p. c. Marijinega vnebovzetja (foto: Andrej Furlan, © UIFS ZRC SAZU)

Ljubljana – Sv. Miklavž

392. stolna c. sv. Miklavža, **bratovščina sv. Rešnjega telesa:** premoženje 7.200 fl v javnem skladu, obresti 288 fl, letni prihodki 288 fl; op.: 1. poleg obresti dobiva tudi prostovoljne prispevke tako pri vpisu članov kot pri tedenskih blagoslovih in mašah, ko zbere 1 do 2 solida, 2. v lasti ima 10 hub in kajžo, ki jo namerava prodati.

393. stolna c. sv. Miklavža, **bratovščina sv. Trojice:** ustanovljena 1688, premoženje 1.600 fl, obresti 64 fl, miloščina 20 fl, letni prihodki 84 fl; op.: denar porabijo za kvatrne maše in razsvetljava.

394. stolna c. sv. Miklavža, **bratovščina Odrešenika sveta:** ustanovljena 1607, vpisnina 2 fl, premoženje 11.375 fl v javnem skladu, obresti 455 fl, letni prihodki 455 fl, priloge: statut; op.: 1. poleg vpisnine prispeva ob smrti člana vsak 1 sedemnajstico za mašo, 2. mesečni prispevek 20 kr, kot ga določa pravilnik, je prenehal, ko so zbrali glavnico; vzdržujejo se z obrestmi, 3. v skladu s statutom priskočijo na pomoč siromašnim članom oziroma njihovim vdovam in otrokom s primerno miloščino, 4. za procesijo na veliki petek namenijo 47 fl 20 kr na leto.

395. p. c. sv. Florijana, **bratovščina Žalostne Matere Božje:** op.: upravlja jo škofijski ordinariat.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

- ◉ AS 7, Deželno glavarstvo za Kranjsko, Ecclesiastica, šk. 212

Semeniška knjižnica Ljubljana (SKL)

- ◉ Zbirka podobic

LITERATURA

Attems, Carlo Michele: *Atti delle visite pastorali negli archidiaconati di Gorizia, Tolmino e Duino dell'arcidiocesi di Gorizia / Vizitacijski zapisniki goriškega, tolminskega in devinskega arhidiaconata goriške nadškofije / Die Berichte der Pastoralvisitationen in den Archidiakonaten Görz, Tolmin und Duino der Erzdiözese Görz. 1750–1759* (ur. Franc Kralj, Luigi Tavano). Gorizia: Istituto di storia sociale e religiosa, 1994.

Auszüge aus einem Manuscripte, betitelt: Notaten oder eigentlich Materialien zu weiterer Ausarbeitung, das Herzogthum Krain betreffend. V: *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* 4 (1849), str. 44–48.

Bratovščine na Kranjskem l. 1780. V: *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 6 (1896), str. 128–130.

Dolinar, France Martin: *Slovenska cerkvena pokrajina*. Ljubljana 1989 (Acta Ecclesiastica Sloveniae, 11).

Dolinar, France Martin: Jožefinizem in janzenizem. V: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*. Celje: Mohorjeva družba, 1991, str. 153–171.

Golia, Modest: *Janez Karel grof Herberstein, XX. ljubljanski škof in njegova doba. Doneski h kulturni in cerkveni problematiki jožefinizma*. Metlika 1945 (tipkopis doktorske disertacije).

Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Dolenjska II*, Ljubljana 1997 (tipkopis).

Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Primorska. Oglejski patriarhat. Goriška nadškofija. Tržaška škofija*. Nova Gorica: Goriški muzej, grad Kromberk, 2001.

Höfler, Janez: Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Pražupnija Cerknica. V: *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 26, 2004, str. 127–191.

Kemperl, Metoda: *Romanja in romarske cerkve 17. in 18. stoletja na Slovenskem. Gorenjska z Ljubljano*. Celje-Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, 2011.

Lavrič, Ana: *Vizitacije ljubljanske škofije 17. stoletja kot vir za umetnostno zgodovino*. Ljubljana 1993 (tipkopis doktorske naloge).

Lavrič, Ana: Bratovščine v ljubljanskih škofijskih protokolih 17. in 18. stoletja. V: *Arhivi* 36 (2013), št. 1, str. 25–44.

Upravna enota Ajdovščina (ur. Helena Seražin). Umetnostna topografija Slovenije Ljubljana: Založba ZRC, 2012.

ZUSAMMENFASSUNG

BRUDERSCHAFTEN IN KRAIN IM JAHR 1773

Die Josephinischen Reformen erfassten unter anderem auch die Glaubensgemeinschaften. Um einen Überblick über sie zu bekommen, erließ die Regierung am 30. August 1771 die Anordnung, sämtliche Bruderschaften und ihr Vermögen zu registrieren sowie ihre Dokumente, vor allem Gründungsurkunden und Statuten, zu überprüfen. Für die Erhebung wurden zu diesem Zweck gegründete Kommissionen beauftragt.

Die Kommission der Landeshauptmannschaft für Krain sah sich einer zeitraubenden Arbeit gegenüber, musste sie doch die Angaben von den Bischöfen in Laibach, Görz, Triest, Biben, Parenzo und Pola sowie von den Orden erhalten, die in ihrem Gebiet tätig waren (Augustiner-Barfüßer, Augustiner-Eremiten, Jesuiten, Franziskaner, Serviten, Zisterzienser, Kreuzherren, Malteserritter, Ursulinen, Klarissen und Dominikanerinnen). Die Arbeit wurde im November 1773 mit dem Schlussbericht des Hauptberichterstatters Michael Johann Nepomuk Gottlieb Raigersfeld abgeschlossen. Dem Bericht lag eine tabellenförmige Liste der Bruderschaften bei, die sich in zwei Teile gliederte: im ersten waren die kirchlichen bzw. geistlichen Bruderschaften (395 bzw. 396) und im zweiten Teil die Gilden (85) angeführt.

Der vorliegende Beitrag beschränkt sich auf die geistlichen Bruderschaften, die bei den Ordens-, Pfarr- und Filialkirchen tätig waren, die Gilden wurden nicht berücksichtigt. Die Liste ist nicht vollständig, da die Kommission nur angemeldete Bruderschaften vermerkte (offensichtlich hatten einige versucht, sich der staatlichen Kontrolle zu entziehen), bei denen auch lückenhafte Angaben vorkamen. Aufgrund dieser und wegen der stellenweise relativ umfangreichen Anmerkungen wurde in der Veröffentlichung die tabellenförmige durch eine textliche Darstellung ersetzt, was die Übersichtlichkeit zwar etwas schmälert, diese ist aber zum Lesen angenehmer. Die Bruderschaften im Gebiet des heutigen Slowenien werden mit allen wichtigen Angaben präsentiert, auch die Bruderschaften im slowenischen ethnischen Raum werden genauer berücksichtigt die istrischen werden aber (meist) nur aufgezählt.

Die Liste diente der Durchführung der Reformen. Auf die ursprünglich vorgesehene Reduzierung der Anzahl der Bruderschaften und die Einschränkung ihrer Tätigkeit folgten radikalere Maßnahmen: Joseph II. wies 1781 ihr Vermögen dem Schulfonds zu und löste 1783 die Bruderschaften auf. Die erhaltene Liste stellt daher ein wertvolles Dokument dar, das uns ein Bild von der Vielzahl und dem Vermögen sowie von der religiösen und karitativen Tätigkeit derartiger Glaubensgemeinschaften in der Zeit vor ihrer Auflösung gibt.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929Cilenšek P.

Prejeto: 5. 5. 2014

Pankrac Cilenšek (1892–1981), med prvimi prejemniki zlate medalje za hrabrost za častnike

MIHA ŠIMAC

dr., asistent pri katedri za zgodovino Cerkev in patrologijo Teološke fakultete

Univerze v Ljubljani

Vrba 26, SI-4274 Žirovnica

e-pošta: miha.simac@gmail.com

Izvleček

V seznamu odlikovanih častnikov z zlato medaljo za hrabrost, ki jo je ustanovil cesar v letu 1917, se na četrtem mestu odlikovanih častnikov avstrijskega domobranstva najde tudi zapis o rezervnem poročniku Pankracu Cilenšku, pripadniku štajerskega 26. strelskega polka. V pričujočem prispevku sem poskušal predstaviti vojaško kariero in življenjsko pot pogumnega slovenskega častnika.

Abstract

**PANKRAC CILENŠEK (1892-1981), AMONG THE FIRST RECIPIENTS OF
THE GOLDEN BRAVERY MEDAL FOR OFFICERS**

Ranking fourth on the list of the Austrian Home Guard officers who were awarded the Golden Bravery Medal, introduced by the Emperor in 1917, was a Slovenian Pankrac (Pankratz) Cilenšek, a reserve lieutenant of the 26th Styrian rifle regiment. In the article, the author aims to present both the life and the military career of this brave Slovenian officer.

Ključne besede:

prva svetovna vojna, soško bojišče, 26. strelski pehotni polk, Pankrac Cilenšek (1892–1981), zlata medalja za častnike

Key-words:

World War I, the Battle of the Isonzo, 26th rifle infantry regiment, Pankrac Cilenšek (1892-1981), Golden Bravery Medal for officers

Uvod

»**Hrabrostne svetinje za častnike.** Cesar je izdal naslednje povelje: Poznavajoč željo mnogih mojih vrlih častnikov, določam, da morejo zlato, potem srebrno hrabrostno svetinjo prvega razreda za posebno odlično osebno hrabrost dobiti tudi častniki. Podelitveno pravico pridržim sebi. Činov, ki so bili že z drugimi odlikovanji nagrajani, ni predlagati v podelitev hrabrostnih svetinj. Za podjetja, v katerih se je častnik brezkoristno podal v nevarnost, da bi si zaslužil hrabrostno svetinjo, le-te ne bom priznal. Trak častnikom podeljenih hrabrostnih svetinj naj se opremi z mojo začetnico iz zlata, oziroma srebra. Hrabrostne svetinje za častnike naj se nosijo pred vojaškim zaslužnim križcem III. razreda. Svetinjske doklade častniki ne dobe.«¹ Tako je o novo ustanovljenem odlikovanju za častnike v letu 1917 med drugim poročal časopis *Slovenec*. Joerg C. Steiner je v svoji knjigi objavil seznam zlatih odlikovancev avstro-ogrske armade v času prve svetovne vojne. Na seznamu častnikov, ki so prejeli to novoustanovljeno odlikovanje že leta 1917, med drugim zasledimo tudi naslednji zapis: »Cilenšek Pankratz Lt. D. Res. SCHR. 26 26. 12. 1917.«² Kdo je bil odlikovani Pankrac Cilenšek, rezervni poročnik 26. strelskega polka? Kakšna je bila njegova življenjska pot? Z najdenimi arhivskimi dokumenti in s pomočjo njegovih sorodnikov je bilo mogoče o njem in njegovem življenju zapisati naslednje vrstice.

Mladostna leta

V župniji Griže na Štajerskem je v Zabukovici, hišna št. 41, živela družina Cilenšek. V družini očeta Filipa, tovarniškega delavca, in matere Antonije, roj. Cipper, se je rodilo devet otrok. Med njimi je bil dne 8. maja 1892 rojen tudi Pankrac Cilenšek. Ime je mali fantič dobil po farnem patronu, svetemu Pankraciju. V krstno knjigo so malega Pankraca vpisali kot »Pankratz Filip Cilenšek«, toda sam je kasneje v pravnem prometu uporabljal le ime Pankrac.³

Kljub številčni družini so se otroci, predvsem z lastno vztrajnostjo in iznajdljivostjo, uspeli izšolati. Tako je denimo Pankracev brat Franc Cilenšek postal predmetni učitelj in pozneje ravnatelj meščanske šole v Celju.⁴ Tudi mladega Pankraca je žežalo po znanju in po končani osnovni šoli si je želel nadaljevati svoje izobraževanje. Večina nadarjenih mladih slovenskih fantov si je svojo šolsko pot in možnost za izobraževanje na univerzah takrat prislužila z inštrukcijami drugih vrstnikov in mlajših učencev.

Pankrac si je s svojim človekoljubjem in skrbjo za druge priskrbel finančno podporo pri premožni družini Sonnenberg,⁵ ki je sicer živela v Libojah pri Celju na Štajerskem. V njihovi družini so namreč imeli invalidnega sina Hansa,⁶ ki je bil slep in gluhi in se je z ljudmi sporazumeval na poseben način, z dotikanjem s prsti. Pankrac se je te govornice naučil in z njim komuniciral, Hans pa se je nanj zelo navezal. V družinskem izročilu je še ohranjena tudi zgodba, ki jo je pripovedoval Pankrac: Nekega dne se je ta družina odpravila na izlet na Bled in skupaj z njimi tudi Pankrac. Na Bledu so se s čolnom odpeljali tudi na otok. Njihov sin pa je bil nemiren in je s čolna padel v vodo. Pankrac je brez razmi-

¹ *Slovenec*, 26. 9. 1917, str. 4.

² Steiner: *Die Träger der Goldenen Tapferkeitsmedaille*, str. 344.

³ NŠAM, RMK Griže 1878–1895, str. 234, zap. št. 46.

⁴ Pričevanje Cilenškovega sina, gospoda Jožeta Cilenška, z dne 15. maja 2012.

⁵ Najverjetneje se je seznanil z družino Filipa Sonnenberga, lastnika keramične tovarne v Libojah, rudnika premoga in apnenca. Več o Sonnenbergih glej Moškon: *Zbirka stare libojske keramike*, str. 6–7. Za opozorilo se zahvaljujem g. Bojanu Padežniku in g. Robertu Vrečku.

⁶ Iz osmrtnice je mogoče razbrati, da je bil Filip Sonnenberg poročen z Berto, roj. Fürth, v zakonu pa so se jima rodili naslednji otroci: Hans, Grete in Alfred. V: *Nova doba*, 30. 9. 1919, str. 3.

šljanja skočil za njim in ga rešil. Zaradi tega prijateljevanja in skrbnosti, ki jo je izkazoval do Hansa, je bila družina Sonnenberg Cilenšku zelo hvaležna in ga je pri šolanju finančno podpirala. Tako je Pankrac imel možnost, da se nadalje izobražuje in to priložnost je dodobra izkoristil ter se vpisal na c. kr. Trgovsko akademijo v Gradcu. V času svojega šolanja je bival pri maminem bratu, stricu Thomasu Cipperju.⁷

Mladi Cilenšek je poleti 1912 z odličnim uspehom zaključil šolanje na c. kr. trgovski akademiji v Gradcu. Tu se je poleg slovenskega in nemškega jezika naučil še italijanščine, francoščine in angleščine.⁸ Vse to znanje jezikov pa mu je kasneje še kako koristilo.

Pod orožjem

Po končanem študiju se je zaposlil pri graški firmi PUCH, in sicer na predstavnstvu v Trstu, kjer se je še dodatno izpopolnil v italijanščini. V Trstu je tudi dočkal izbruh prve svetovne vojne in mobilizacijo. Kot je razvidno iz njegovega vojaškega dokumenta, je bil Pankrac Cilenšek že v oktobru 1914 vpoklican v vojaško službo in kot črnovojniški vojak – enoletni prostovoljec sprva dodeljen I. nadomestni stotnji 26. domobranskega pehotnega polka. Najverjetneje je bil zaradi odličnih spričeval in izobrazbe že takrat tudi on poslan v šolo za rezervne častnike. V tem času je dokaj hitro napredoval in bil 24. februarja 1915 najprej povišan v črnovojniškega titularnega četovodjo, 15. maja 1915 v črnovojniškega narednika, 18. junija 1915 pa še v čin rezervnega črnovojniškega kadeta.⁹

Po zapisih v doslej odkritih dokumentih, je bil Cilenšek že 20. junija 1915 prvič poslan na fronto.¹⁰ Takrat se je 26. domobranski pehotni polk nahajal na ruskem bojišču in, v kolikor je bil poslan tja, je bil Pankrac najbrž deležen ognjenega krsta v katerem od spopadov pri Pieczarni, Olchowiccu ali Czernelici, ki so potekali med junijem in avgustom tega leta. Dne 17. avgusta 1915 pa je 26. domobranski polk zapustil Galicijo in bil premeščen na jugozahodno fronto.

Na tem bojišču je takrat že bil pohodni bataljon 26. domobranskega polka, ki je bil vpleten v boje v 1. in 2. soški bitki. Dne 4. septembra 1915 so se ostanki tega pohodnega bataljona (okoli 400 mož) združili z matičnim polkom, ki je prišel iz Galicije. Konec septembra 1915 je 26. domobranski pehotni polk prevzel položaje okoli Griže na Doberdovski planoti in se udeležil 3. in 4. soške bitke.

O svojih doživetjih na fronti je Pankrac svojim domačim le tu in tam povedal kakšno zgodbo in ena od njih nam nekako izpričuje, da se je Cilenšek najverjetneje znašel v prvih bojih na soškem bojišču in ne v Galiciji. Takole se je njegova pripoved še ohranila v družinskem spominu: »Bilo je na frontni črti. Fantje v jarkih so trpeli zaradi pomanjkanja prehrane. Vsega je primanjkovalo. V tej stiski so se Bosanci, katerih so se italijanski vojaki najbolj bali, že če so videli znameniti fes, ponudili, da bodo hrano priskrbeli kar sami. Bosanci so se splazili čez fronto in nekako prebili do italijanskih jarkov. Italijani so se fesov bali in so jo odkurili, Bosanci pa so od tam v svoje jarke prinesli poln kotel hrane.«¹¹

V marcu 1916 je bil 26. domobranski pehotni polk poslan na Tirolsko. Toda Pankrac Cilenšek tja ni odšel, saj je bil že 3. aprila 1916 poslan v zaledje.¹² Zato pa je v tem času vnovič napredoval. Februarja 1916 so tako v domobranskem uradnem listu št. 29 objavili njegovo povišanje iz rezervnega kadeta v

⁷ Pričevanje Cilenškovega sina, gospoda Jožeta Cilenška, z dne 15. maja 2012.

⁸ Zaključno spričevalo Pankraca Cilenška. Vir: Družinski arhiv Cilenšek.

⁹ ÖSTA/KA, GBBL Bestand NAR, Ktn 72. GBBL Pankratz Cilenšek.

¹⁰ ÖSTA/KA, OBA 207377, Ktn. 279.

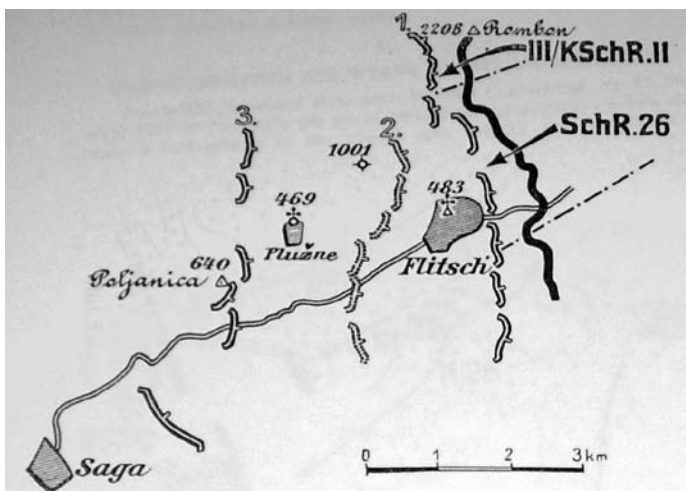
¹¹ Pričevanje Cilenškovega sina, gospoda Jožeta Cilenška, z dne 15. maja 2012. – Podobne opise o Bošnjakih in oskrbi glej Pepernik: *Doberdob, slovenskih fantov grob*, str. 45–46.

¹² ÖSTA/KA, OBA 207377, Ktn. 279.

Pankrac Cilenšek v vojaški suknji (skrajno desno)
(Vir: Družinski arhiv Cilenšek)

Delovanje 26. strelskega polka v času 12. soške
ofenzive l. 1917
(Hofman - Hubka: *Der Militär-Maria-Theresien-Orden*, str. 235)

rezervnega praporščaka,¹³ kmalu zatem pa je bil povišan tudi v čin rezervnega poročnika pri 26. domobranskem pehotnem polku.¹⁴

Na fronto se je Cilenšek vrnil 24. marca 1917. V tem času je bil 26. domobranski pehotni polk, ki so ga medtem preimenovali v 26. strelski polk, na območju Monte Zebia na Tirolskem. Tam je junija 1917 zavrnil nekaj močnih italijanskih napadov. Dne 9. oktobra 1917 je polk odšel na Bovško, kjer se je avstro-ogrsko vojska, skupaj z nemškimi enotami, pripravljala na 12. soško bitko. Mariborski 26. strelski polk, pod poveljstvom polkovnika Floriana von Pasettija, se je tako znašel v sestavi 22. strelske divizije (generalmajor Rudolf Müller), ki je bila določena za napad po dolini.

Dne 24. oktobra 1917, ob drugi uri zjutraj, se je avstro-ogrsko nemška ofenziva pričela s silovitim topniškim obstreljevanjem in plinskimi granatami. Italijanski topovi so sprva živahno odgovarjali, počasi pa utihnili. V času med pol peto in pol sedmo uro zjutraj je zavladovalo varljivo zatišje. Italijani so skušali v tem času občutljiva mesta okrepiti z novimi enotami, ki so v naglici prihajale na bojišča. Ob pol sedmi uri zjutraj jih je znova presenetilo obstreljevanje obrambnih utrd in topniških položajev. V zadnjih petnajstih minutah so bili Italijani deležni še besnečega topniškega ognja (Trommelfeuer), ko so z vsemi topovi in minometi obstreljevali njihove položaje. Nekaj pred deveto uro zjutraj se je v Bovški kotlini v napad podala pehota. Avstro-ogrsko 22. strelska divizija je napadala v dnu kotline, na pobočjih Rombona pa se je v napad podala divizija Edelweiss.

Desno krilo 26. strelskega polka, skupaj s III. bataljonom II. polka cesarskih strelcev, je imelo nalogo prodreti do Plužne, okoli 1 km severno od Poljanice (640 m). Desno krilo polka pa je prešlo v napad pol ure za levim in srednjim napadalnim krilom. Prva italijanska obrambna linija je v avstro-ogrsko roke padla že ob 10. uri, dvajset minut pozneje pa je prvo obrambno črto, po zagrizenih bojih na pobočju Rombona, uspelo zavzeti tudi bataljonu cesarskih strelcev. Med nadaljnjim prodiranjem na desnem krilu je bataljon cesarskih strelcev naletel na hud italijanski strojnični ogenj in težak gorski teren, tako da je njegov prostor začasno prevzela stotnja 26. strelskega polka.¹⁵ Rezervni poročnik Pankrac

¹³ Prim. *Verordnungsblatt für die k. k. Landwehr 1916*, Nr. 29, str. 410.

¹⁴ Prim. *Verordnungsblatt für die k. k. Landwehr 1916*, Nr. 182, str. 2722.

¹⁵ Hofman - Hubka: *Der Militär-Maria-Theresien-Orden*, str. 234–236.

Cilenšek se je s svojimi fanti znašel najverjetneje na stičišču tretjega bataljona II. polka cesarskih strelcev in pripadniki 26. strelskega polka, kjer se je še posebej izkazal s svojo hrabrostjo in držnim nastopom. Njegovo hrabrost so v uradnem predlogu za visoko odlikovanje opisali takole:

»Med prebojem sovražnikovih položajev v Bovški kotlini, dne 24.10.1917, se je desno krilo 26. strelskega polka znašlo pod zelo težkim italijanskim topniškim in minometnim ognjem, zaradi česar je napad na desnem krilu popolnoma zastal. Neozirajoč se na težki sovražnikov ogenj, je poročnik Cilenšek stopil na čelo svoje jurišne patrulje, se pognal iz začetnega položaja in kot prvi vdrl v strelske jarke na sovražnikovem levem krilu. Tu se je osebno udeležil spopadov prsa na prsa, vse dokler mu ni uspelo zavzeti prve sovražnikove obrambne linije, s čimer je omogočil nadaljnjo napredovanje desnega krila 26. strelskega polka. Ko je napad zaradi delovanja v skalah vzdane sovražnikove strojne puške ponovno zastal, se je poročnik Cilenšek na čelu svoje jurišne stotnije pognal proti njej, z ročnimi granatami pobil njeno strežno osebje in zaplenil strojno puško. S tem junaškim dejanjem je omogočil ponovno nadaljnje napredovanje desnega krila svojega polka. Njegovo junaško držanje v teh bojih je bilo ostalim svetel zgled vojaškega poguma.«¹⁶

Med prebojem in zavzetjem Bovške kotline se je 26. strelski polk zelo izkazal, saj je namreč zajel 2.200 ujetnikov, zaplenil 80 topov različnih kalibrov, 29 strojnih pušk in ogromno ostalega vojaškega materiala. Junaški nastop pripadnikov tega spodnještajerskega strelskega polka je pomembno pripomogel pri uspešnem preboju pri Kobaridu. Najbrž je bilo ta dan eden od najsijajnejših trenutkov v njegovi dokaj mladi polkovni zgodovini.

Pankrac Cilenšek je bil za opisani drzen nastop v teh bojih odlikovan z zlato medaljo za hrabrost, ki so jo podeljevali častnikom. V času prve svetovne vojne, kar so vpeljali to novo odlikovanje (september 1917–oktober 1918), je bilo podeljenih 140 zlatih medalj za hrabrost za častnike. Po koncu vojne je bilo preko Hellerjeve komisije in društva Vojaškega reda Marije Terezije podeljenih še dodatnih 205 zlatih hrabrostnih medalj za častnike. Zadnja je bila podeljena leta 1931. V celoti so tako podelili 345 zlatih hrabrostnih medalj za častnike.¹⁷ Rezervni poročnik Pankrac Cilenšek iz 26. strelskega pol-

Zlata medalja za častnike
(Foto: Pavel Car)

¹⁶ ÖSTA/KA, OBA 207377, Ktn. 279.

¹⁷ Prim. Steiner: *Die Träger der Goldenen Tapferkeitsmedaille*, str. 221–222.

ka je bil, kot je razbrati iz kronologije podelitev, četrti častnik v celotnem avstrijskem in ogrskem domobranstvu, ki je prejel to visoko odlikovanje za častnike.

Najbrž je prav zaradi tega odlikovanja lahko tudi Pankrac Cilenšek računal na ugodnost opravljanja vojaške službe v zaledju, ki jo je uvedel cesar Karel za nosilce zlatih medalj za hrabrost. Časopisje je tako ob koncu leta 1917 med drugim poročalo: »*Odlikovanci z zlato hrabrostno kolajno za službo v zaledju. Naš cesar je določil, da se v bodoče vojaških oseb, ki so bile odlikovane z zlato hrabrostno kolajno, ne sme več uporabljati na fronti, marveč v zaledju za izvežbanje moštva.*«¹⁸ Tako so te zlate odlikovance vojaške oblasti velikokrat uporabile kot inštruktorje za izobraževanje vojaških rekrutov v nadomestnih enotah. Povsem verjetno je, da se je v takšni vlogi znašel tudi Cilenšek, kasneje pa je bil najverjetneje zaradi znanja jezikov kot tolmač premeščen v katerega od sprejemnih centrov za vračajoče se vojne ujetnike iz Rusije. Po družinskem izročilu je Pankrac konec prve svetovne vojne dočakal na Poljskem. Takrat naj bi ga Poljaki skorajda ubili, saj je bil častnik in večina je bila prepričana, da je nemškega pokolenja. Ker je videl, da so ljudje sovražno nastrojeni, se je Pankrac z njimi začel pogovarjati slovensko. Poljaki so tako spoznali, da gre za častnika, ki je slovanske krvi in so ga potem pustili pri miru.¹⁹

Po vrnitvi v domovino bi naj bil rezervni poročnik Cilenšek tudi pri Maistrovih vojaki. Znano je namreč bilo, da je Pankrac bil zelo narodno zaveden mož. Potrdila o tem, ali je res bil tudi Maistrov borec ali ne – za zdaj nimamo. A tudi če je bil pri Maistrovi vojski, je bil tam le kratek čas. Cilenška so namreč oblasti kot vojaškega obveznika že zelo kmalu poslale v Makedonijo, kjer je bil odgovoren za ujetniško taborišče, v katerem so se znašli bolgarski vojni ujetniki. Očitno pa je bil Cilenšek do ujetnikov prijazen in je dobro skrbel za njih, zato se mu bolgarski ujetniki zahvalili na poseben način. Granatni tulec so predelali v lično vazo, okrašeno z grbom, nanjo pa so napisali, da mu to poklanjajo »*bolgarski zarobljenici*«. Iz tega zapisa tudi izvemo kje točno se je nahajal. Piše namreč: *Bitola 1920*. Lično vazo v spomin na očeta še danes hrani njegov sin Jože.

Granatni tulec, predelan v lično vazo
(Vir: Družinski arhiv Cilenšek)

¹⁸ *Tedenske slike*, 21. 11. 1917, str. 556–557.

¹⁹ Pričevanje Cilenškovega sina, gospoda Jožeta Cilenška, z dne 15. maja 2012.

V novi državi

Po koncu službovanja v vojaški uniformi in vrnitvi iz Bitole se je Pankrac zaposlil kot bančni uradnik pri ljubljanski kreditni banki na Ptuj. Banka je v tem času kupila podjetje *Petovia*, kamor so poslali Cilenška z nalogo, da bi podjetje oživil.²⁰ Ker pa je bilo podjetje tedaj že precej zastarelo in je bila takšna tudi oprema, s katero so v podjetju razpolagali, se to ni posrečilo. Prav tako je banka v Trziču na Gorenjskem kupila podjetje Jara, manjšo tovarno, iz katere se je potem razvil TRIO (Tržiška industrija obutve).²¹

V času svojega službovanja na Ptuj je bil Pankrac Cilenšek viden član ptujskega Sokola,²² udeleževal pa se je tudi na kulturnem področju v amaterski gledališki skupini. Prav tam je spoznal svojo bodočo soprogo, tri leta starejšo učiteljico Marijo Voršič, doma iz Laškega.²³ Marija je tedaj službovala kot definitivna strokovna učiteljica na ptujski dekliški meščanski šoli. Poleti, natančneje 17. julija 1924, sta se Pankrac Cilenšek in Marija Voršič poročila na zasavskem Triglavu, na Kumu. V družini so se jima rodili štirje otroci: Rado (r. 1925), Majda (1926), Marjan (1928) in Jože (1930).²⁴

Družina se je tik pred drugo svetovno vojno, leta 1940 preselila v Kranj, saj so v Kranju imeli gimnazijo, kar je bilo važno zaradi otrok, ki so se želeli tam šolati. Družina je torej živela v Kranju, oče Pankrac pa se je na delo vozil v Trzič. Medtem ko sta se Jože in Marjan šolala v Kranju, pa sta Rado in Majda v času druge svetovne vojne, v želji, da bi s šolanjem na gimnaziji nadaljevala, morala oditi k sorodnikom na Štajersko. Kranjsko gimnazijo so namreč takrat spremenili v nemško učiteljsko. Gimnazijo bi sicer lahko obiskovala v Celovcu, vendar sta raje odšla k sorodnikom na Štajersko, kjer sta šolanje uspešno dokončala.

Med aprilsko vojno, leta 1941, je bil Pankrac Cilenšek kot rezervni kapetan kraljeve jugoslovanske vojske poslan v kraj Preko na otok Ugljan. Kot izkušen vojak je vedel, da se jugoslovanska vojska proti nemškemu stroju sicer ne more enakovredno kosati, se pa je zato lahko kosala z italijanskimi silami. Menil je, da bi se jim zlahka postavili po robu tudi tam, a na njegovo veliko žalost je iz generalštaba prišlo povelje, da morajo položiti orožje in se vdati. Tega Cilenšek ni sprejel zlahka. Padel je v italijansko ujetništvo, od koder so ga Italijani potem izpustili, da se je vrnil v Kranj. Kot se spominja njegov sin Jože, so nemški vojaki očeta, ki je bil v uniformi kapetana, na ulicah celo pozdravljali in mu salutirali. Oče je uniformo prinesel domov in jo kasneje izročil enemu od sinov, ko je ta odhajal v partizane.

V tem času je bila žena Marija že hudo bolna. Pankrac je ljubeče skrbel zanjo in za družino. Ves ta čas pa je po svojih močeh poskušal pomagati tudi partizanom in marsikateri paket, marsikakšni čevlji so iz njegovih rok romali k njim. Morda so nekateri ljudje to vedeli, pa jim to ni bilo najbolj prav. Zgodilo se je potem, da so Cilenška aretirali domobranci iz postojanke v Kovorju ter ga odpeljali na postajo Gestapa. Od tu ga niso odpustili domov, temveč so ga vrnil domobrancem; ti pa so ga odpeljali na njihovo poveljstvo v Kranj. Kot je ostalo v družinskem izročilu, naj bi v sprejemni sobi dolgo sedel in čakal, kaj se bo zgodilo, toda nihče se ni zmenil zanj. Zdelo se je, da so nanj kar nekako pozabili. Kot pravi gentleman je stopil do tajnice in jo v perfektni nemščini povprašal, zakaj da je bil sploh pripeljan tja. Ob tej priložnosti je izpostavil tudi to, da je bil ude-

²⁰ Iz Uradnega lista je med drugim mogoče izvedeti, da je bila oktobra leta 1935 Pankracu Cilenšku, dotedanjemu ravnatelju na Bregu pri Ptuj, podeljena prokuratura v firmi »*Petovia, usnjarska industrija d. d.*« V: *Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, l. 1935, št. 87, priloge, str. 447.

²¹ Pričevanje Cilenškovega sina, gospoda Jožeta Cilenška, z dne 15. maja 2012.

²² Prim. *Jutro*, 5. 2. 1932, str. 8.

²³ Pričevanje Cilenškove hčerke Majde, elektronsko pismo z dne 17. junija 2012.

²⁴ ARS, AS 231, šk. 57, uslužbeni list Marija Cilenšek, roj. Voršič.

Pankrac Cilenšek
(Vir: Družinski arhiv Cilenšek)

leženec prve svetovne vojne in kot častnik odlikovan z zlato hrabrostno medaljo za častnike. Zaradi tega dejstva so se Nemci do njega pričeli obnašati zelo spoštljivo. Do zlatih odlikovancev so nemške oblasti že na splošno namreč gojile svojevrstno spoštovanje. V pisarni je potem nalletel na znanca iz Ptuja, ki je bil gestapovec. Tega je zanimalo, česa je Cilenšek obdolžen. Pankrac mu je pojasnil, da ga obtožujejo, da je komunist. Znanec pa je vzrojil: »Cilenšek, če ste vi komunist, sem tudi jaz!« Poveljniku domobrancev je potem ukazal, naj ga takoj izpustijo. To se je tudi zgodilo. Ni bilo jasno, kdo je v ozadju aretacije. Nemci očitno ne, sicer ga ne bi izpustili. Pankrac je sicer sumil določeno osebo v tovarni, vendar v to ni bil prepričan.²⁵

Po drugi svetovni vojni je Cilenšek najprej delal v kranjski tovarni Standard, ki se je ukvarjala s kooperacijo in povezovanjem vseh malih čevljarskih tovarn pod eno streho. Leta 1946 pa se je družina preselila v Tržič, kjer je Pankracu po dolgotrajni bolezni umrla žena Marija. Pokopana je na tržiškem pokopališču.

Pankrac je potem nazadnje delal v komercialni PEKA, od koder je odšel v zaslužen pokoj. Toda nemirna žilica mu ni dala miru in tudi v pokoju je bil aktiven. Ker je znal jezike, je med turistično sezono, ko je veliko ljudi potovalo naokoli, delal v Kompasovi menjalnici; sprva je bila ta v gostilni Ankele v Podljubelju, kasneje pa potem na samem mejnem prehodu Ljubelj. V okviru sodelovanja s turističnim društvom je pomagal tudi pri organizaciji AMD Ljubeljskih dirk.

Kljub temu, da je v času vojne pomagal partizanom, te pomoči po vojni nikoli ni naglašal in posebej izpostavljaj, kot so to počeli mnogi drugi. Tako tudi ni nikdar vložil in želel uveljavljati nikakršnih ugodnosti. Kot je dejal njegov sin Jože, naj bi očeta nekoč vprašali, zakaj ne vloži nobene prošnje. On pa jim je odgovoril: »Država ni molzna krava, jaz pa tudi nisem zato pomagal, da bi od tega imel kakšno korist!«²⁶ Bil je torej zelo načelen človek, ki mu lastne koristi niso bile prva skrb, pa tudi v času nove države se ni slepo strinjal z vsem, kar so drugi rekli, da je dobro. Bil je pač človek, ki je mislil s svojo glavo in morda ga je to stalo tudi kakšne vidnejše kariere.

Cilenšek je svoj prosti čas rad posvečal naravi, telesnemu zdravju, zelo rad je hodil tudi v hribe. Tako je bil med drugim tudi na Triglavu, kamor je peljal tudi svoje otroke in jih skušal

²⁵ Pričevanje Cilenškovega sina, gospoda Jožeta Cilenška, z dne 15. maja 2012.

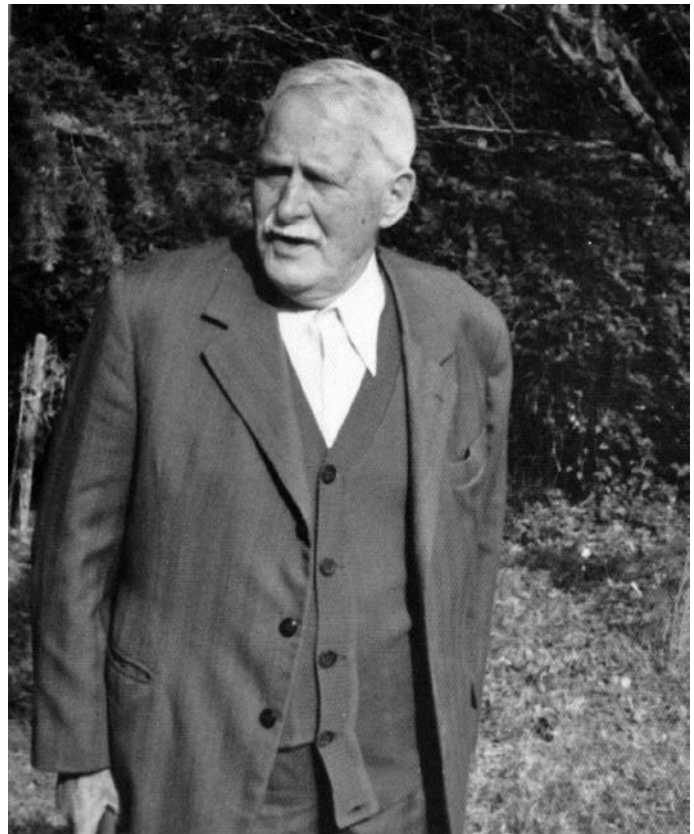
²⁶ Ibidem.

tako navdušiti nad lepotami narave in naših gora. Njegov najljubši hobi pa je bilo gobarjenje. Bil je strasten gobar, ki je lahko že zgodaj zjutraj odšel v tržiške gozdove nabirat gobe in se je vračal domov šele z večernim mrakom. Doma je gobe potem vlagal in jih delil sorodnikom.

V Tržiču je bil znan kot uglajen, dobrohoten gospod, ki ga niso slišali preklinjati ali koga zmerjati. Tudi doma ni nikoli preklinjal. Znal pa je ženskam pihati na dušo. Kasneje je kot vdovec živel na Koroški cesti 2, v hiši, ki stoji takoj za tržiško cerkvijo svetega Andreja. Tako je nekoč, kot se spominja sin Jože, Pankrac popihal na dušo tudi tamkajšnji stari mežnarici, ki je hodila k svetemu Andreju zvonit. Ko je nekoč odzvonila, jo je počakal pred cerkvijo in jo prijazno ogovoril: »Tako lepo kot je pa danes zvonil ta zvon, ga pa še nisem slišal zvonit. Ste vi zvonili?« - »Ja, jaz.« In ženica je bila vsa ponosna in zadovoljna in tako ji je polepšal dan.

Kot vdovec je Cilenšek živel sam, da pa bi mu bilo lažje, si je našel hišno gospodinjo, ki ji je bilo ime Celestina, roj. Seifert. V zameno za gospodinjska opravila je imela pri njem zastoj stanovanje in hrano. Kot navadni delavki ji je to seveda zelo ustrezalo. Tako sta živela kar nekaj let, leta 1970 pa je Pankrac v želji, da bi pomagal Celestini, predlagal, da bi se poročila. V primeru njegove smrti bi tako kot njegova soproga dobila tudi boljšo pokojnino.²⁷ V resnici sta, kot je razbrati iz zaznambe ob njegovem krstnem vpisu, to 28. oktobra 1970 tudi storila.²⁸ Usoda pa je hotela, da je žena umrla že pred njim, 29. septembra 1979. Zadnje dve leti je Pankrac preživel v takrat na novo odprtem domu starostnikov Petra Uzarja v Bistrici pri Tržiču, ki je prve stanovalce sprejel leta 1980. Tu je bil med osebjem znan kot človek pozitivne volje in pravi gospod, ki si je vedno rad vzela čas za pogovor, pa tudi hudomušnosti mu ni manjkalo. Prav zato so ga strežnice in sestre imele zelo rade. Umrli je 6. februarja 1981 in bil pokopan na tržiškem pokopališču.²⁹

*Cilenšek na jesen življenja
(Vir: Arhiv družine Cilenšek)*

²⁷ Pričevanje Cilenškovega sina, gospoda Jožeta Cilenška, z dne 15. maja 2012.

²⁸ RMK Griže 1878–1895, str. 234, zap. št. 46.

²⁹ Ibidem.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM)

- Rojstna matična knjiga (RMK) Griže 1878–1895

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

- AS 231, Prosvetno ministrstvo – personala, škatla 57, uslužbenki list Marija Cilenšek, roj. Voršič

Avstrijski državni arhiv/Vojni arhiv, Dunaj

- GBBL Bestand NAR, Karton 72, GBBL Pankratz Cilenšek
- OBA 207377, Karton. 279, Belohnungsanträgen für Offiziere (OBA)

Družinski arhiv Cilenšek

Časopisi in tiskani viri

- *Slovenec*, 26. 9. 1917
- *Nova doba*, 30. 9. 1919
- *Tedenske slike*, 21. 11. 1917
- *Jutro*, 5. 2. 1932
- *Verordnungsblatt für die k. k. Landwehr 1916*, Nr. 29, 182
- *Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, l. 1935, št. 87, priloge

Pričevanja

- Pričevanje Cilenškovega sina, gospoda Jožeta Cilenška, z dne 15. maja 2012
- Pričevanje Cilenškove hčerke Majde, elektronsko pismo z dne 17. junija 2012

LITERATURA

Hofman, Oskar - Hubka, Gustav von: *Der Militär-Maria-Theresien-Orden. Die Auszeichnungen im Weltkrieg 1914–1918*. Wien: Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen, 1944.

Moškon, Milena: *Zbirka stare libojske keramike* (Celjski muzej VI). Maribor: Obzorja, 1982 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije; 116).

Pepernik, Amandus: *Doberdob, slovenskih fantov grob*. Ljubljana: Karantanija, 2005 (Zbirka Sledi).

Steiner, Jörg C.: *Heldenwerk 1914–1918. Die Träger der Goldenen Tapferkeitsmedaille in der k.u.k. Armee 1914–1918*. Wien-Frankfurt-Znaim: Institut für Auszeichnungswesen und Uniformkunde, 2010.

ZUSAMMENFASSUNG

UNTER DEN ERSTEN EMPFÄNGERN DER GOLDENEN TAPFERKEITSMEDAILLE FÜR OFFIZIERE – DER SLOWENE PANKRAC CILENŠEK (1892–1981)

Der Beitrag umreißt den Lebensweg von Pankrac Cilenšek (1892–1981), der sich mit seiner Tapferkeit im Ersten Weltkrieg besonders hervortat. Als Leutnant der Reserve, Angehöriger des 26. Schützenregiments der habsburgischen Streitkräfte, nahm er beim Durchbruch bei Kobarid (Karfreit) in der 12.

Isonzoschlacht teil und wurde für seine Tapferkeit vor dem Feind mit der goldenen Tapferkeitsmedaille für Offiziere ausgezeichnet. Nach Kriegsende blieb er in dem neu entstandenen Staat, gründete eine Familie, war zunächst in Ptuj und später in verschiedenen Betrieben in Gorenjska tätig und erlebte hier den Zweiten Weltkrieg. Er wurde zum Kriegsdienst in die königliche Armee einberufen und gelangte nach der Kapitulation des Königreichs Jugoslawien kurz in italienische Kriegsgefangenschaft, von wo er nach Hause geschickt wurde. Er überlebte den Krieg und war nach Kriegsende in Kranj und Tržič tätig, wo er 1981 starb und auch begraben ist.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 930.25: 621.397.13(497.4)"1957"

Prejeto: 1. 5. 2014

Vroči junijski dnevi leta 1957 in v znoju rojena televizija – O »prazgodovini« slovenske televizije ob njeni 55-letnici – 2. del

ALEKSANDER LAVRENČIČ

arhivski svetovalec, dokumentalist raziskovalec

RTV SLO, Oddelek za arhiviranje in dokumentacijo Televizije Slovenija,

Kolodvorska 2, SI-1550 Ljubljana

e-pošta: aleksander.lavrencic@rtvslo.si

Izvleček

Prva poskusna oddaja televizijske skupine pri Radiu Ljubljana z naslovom »Televizija prihaja« je izzvenela v oblubo, da bo domači program prihajal do slovenskih gledalcev čedalje pogosteje. Druga oddaja v Zagrebu je bila pestrejša po obliki in vsebini, vaj in priprav na oddajo pa je bilo manj. Temperatura pred oddajo je počasi naraščala, 23. 6. 1957 še posebno ubijajoče. V studiu so namerili šestinštirideset stopinj Celzija. Oddaja je kljub temu uspela, Zagrebčani so o njej govorili v presežnikih. Slovenci pa v Zagrebu niso nabirali samo potrebnih tehničnih izkušenj, ampak je v teh vročih junijskih dneh nastala tudi znamenita »špica« s Pastirčkom, ki nas še vedno prebujajo ob koncu programa.

Abstract

HOT DAYS OF JUNE 1957 AND A TELEVISION BORN IN SWEAT – ON THE
»PREHISTORY« OF SLOVENIAN TELEVISION IN CELEBRATION OF ITS
55TH ANNIVERSARY – PART 2

The first test show of Radio Ljubljana's television group entitled »Television is Coming« ended with promises that Slovenian viewers would have the chance to see Slovenian television programmes more often. The second show was shot in Zagreb and was a lot more diverse in form and content despite the fact that there were a lot less preparations and rehearsals involved. The temperature before the show had slowly been rising and reached the boiling point on 23 June, 1957. On that particular day, the temperature in the studio was 46 degrees Celsius. Still, the show was a success, and the people of Zagreb ran out of superlatives to describe it. Apart from acquiring the needed technical experience, Slovenians also used those hot June days in Zagreb to introduce the famous "Shepherd" sign-off sequence, which to this day still awakens us at the end of the television programme.

Ključne besede:

televizija,
Televizija
Slovenije,
zgodovina
televizije,
avdiovizualni
arhivi, televizijski
arhivi

Key-words:

television,
Television
Slovenia, the
history of
television,
audiovisual
archives,
television
archives

Drage bralke in bralci, v prvem delu pripovedi o začetkih televizije v Sloveniji smo se seznanili z najstarejšim gradivom, ki ga hrani arhiv Televizije Slovenija. S pomočjo tega gradiva smo poustvarili prvo televizijsko oddajo, ki jo je televizijska ekipa Radia Ljubljana posnela na sejmu elektronike na Gospodarskem razstavišču v Ljubljani avgusta leta 1956, in televizijski program z naslovom Televizija prihaja, ki ga je pripravila televizijska ekipa Radia Ljubljana, ko je naslednje leto gostovala v Zagrebu (15. 5. 1957). Dogodek je bil tako pomemben, da so ga časopisi razglasili kar za dogodek leta. Televizija je bila tako postavljena na noge. Tele je postalo krava in napovedana snemanja so se ohranila tudi v televizijskem arhivu. S smelimi odločitvami v začetnem obdobju, ko v Ljubljani sploh še niso imeli kamer, je slovenska televizija stopila na pravo pot, skupaj s televizijo pa je nastal tudi televizijski arhiv. Iz tega je zgodba, ki smo jo obljubili ob koncu prvega dela; to je pripoved o drugi oddaji v Zagrebu in nastanku znamenite »špice« s Kalinovim Pastirčkom.

Prva poskusna oddaja televizijske skupine pri Radiu Ljubljana z naslovom »Televizija prihaja« je izzvenela v oblubo, da bo domači program prihajal do slovenskih gledalcev čedalje pogosteje. Ljubljanska televizijska skupina pa še ni imela niti studia niti dovolj tehničnih naprav, zato se je celotna ljubljanska televizijska družina preselila za nekaj dni v Zagreb in 23. 6. 1957 pripravila poldrugo uro dolg program. Producent oddaje dr. Franjo Pavlin je sestavil natančen seznam odhodov članov ekipe v Zagreb.¹ Večina članov je odpotovala s Putnikovimi avtobusi izpred avtobusne postaje pri kolodvoru. V četrtek, 20. 6. 1957, ob peti uri zjutraj so odpotovali Draga Rogl, Rado Cilenšek, Dušan Kralj, Janez Pirnat, Andrej Novak, Fran Žižek, Mirč Kragelj, Franjo Meglič, Vladimir Mušič, N. Tomašević in dr. Franjo Pavlin. Naslednji dan je odpotovala skupina, v kateri so bili Borut Finžgar, Jure Robežnik, Jaka Hafner, Rely Dular, Mitja Butara, Janez Sever, Kristina Piccoli in Aco Miler. Tema dvema skupinama so se v soboto pridružili Zlata Gašperšič, Aleksander Lozar, Olga Bedjanič, Brane Prestor, Janez Čuk in Meta Ocvirk. V nedeljo, 23. 6. 1957, ob šesti zjutraj so izpred stavbe Radia Ljubljana in prostorov Triglav filma odpotovali Berta Meglič, Metka Bučar, Frane Milčinski, Slavko Jančar, Metka Gabrijelčič, Franek Trefalt in Beno Hvala. Skupini se je popoldne pridružil še Marjan Richter. Dr. Franjo Pavlin je skrbno sestavil tudi skupni predračun stroškov za oddajo – znašal je 511.536 dinarjev.²

Zagrebčani so se dobro pripravili na gostovanje ekipe iz Ljubljane. Planski oddelek je pripravil tedenski plan dela od 17. 6. 1957 do 23. 6. 1957 za programsko in tehnično osebje.³ Najprej so delo začeli scenski delavci. V ponedeljek so porušili staro sceno v studiu (od 7.00 do 14.00), ob 11.00 so se sestali člani kolegija, tehniki pa so popoldne (od 15.00 do 17.00) čistili kamere. Nato so scenski delavci pod vodstvom scenografa Katića v torek in sredo (od 7.00 do 14.00) postavljali sceno, tehnično osebje pa je v sredo med 10.00 in 12.00 izvedlo test v pregledni sobi. V četrtek so po sestanku z ekipo iz Ljubljane (od 10.00 do 12.00) predkadrirali oddajo in poskrbeli za pripravo tehničnih aparatov (telekino, kamere, magnetofoni, mikrofoni). To delo so skupne ekipe opravljale tudi v petek in soboto (od 9.00 do 13.00). Na dan predvajanja oddaje so prvi začeli delati osvetljevalci in v studiu postavili sistem razsvetljave (od 6.00 do 9.00), tako da je bilo ob 9.00 vse nared za generalko. Trajala je do 13.00. Za ponedeljek so imeli člani zagrebškega kolegija še napovedan sestanek z ekipo TV Ljubljana (od 11.00 do 14.00). Vse je bilo torej pripravljeno na veliki dogodek – oddaja živo ob 20.30. V nedeljo zvečer ob 20.15 je Televizija Zagreb

¹ Oddelek za arhiviranje in dokumentacijo TV Slovenija (odslej Tvdok), Zbirka vodstvo TVS, škatla I-67, mapa 3, Odhodi v Zagreb, 19. 6. 1957.

² TV dok, I-67, mapa 3, Predračun stroškov II. TV oddaje v Zagrebu, dne 23. 6. 1957.

³ TV dok, I-67, mapa 3, Plan rada za teden 25. od 17. – 24. VI. 1957. Emisija dne 23. VI. 1957. u 20.30 sati.

Predračun stroškov II. TV oddaje v Zagrebu, dne 23. 6. 1957

1.	Uvodna glava snemanje, kopiranje, ton, trak		80.000
2.	Obzornik in šport snemanje, film, obdelava itd.		70.000
3.	Filmske novosti neozvočena kopija		15.000
4.	Reportaža o Ljubljani a/ potni stroški v Zagreb Kralj, Pirnat, Novak	6.336	
	b/ 4 dnevnic za 3 osebe za Zagreb a 1.300 din	15.600	
	c/ Fotomaterial in drugo	10.000	31.936
5.	Film: Usodni strel		5.000
6.	Zabavni program a/ potni stroški v Zagreb in nazaj, 14 oseb a 1.100	30.800	
	b/ Dnevnic, 14 oseb a 1.300 za 4 dni	72.800	
	c/ Honorarji za sodelavce a 5.000 din za 5 orkestrašev Hafner-balet, Z. Gašperšič, Piccoli, 3 Jenas, Zej	65.000	168.600
7.	Vesna a/ Potni stroški v Zagreb in nazaj (6 zunanjih sodelavcev, režiser, kostumerka, masker)	18.900	
	b/dnevnic, skupno 22 po 1.300	28.000	
	c/glasba in film	10.000	56.900
8.	Razno a/ Potni stroški, 13 oseb v Zagreb in nazaj	27.300	
	b/ Dnevnic po 3 dni a 1.300	46.800	
	c/ Razno	10.000	84.100
		Skupaj Din	511.536

pripravila uvod v oddajo z lahko glasbo, predvajano s plošč. Glasba se je vrtela petnajst minut in počasi ogrevala gledalce. Po zatemnitvi napisa Radio-televizija Zagreb je glasba utihnila in pojavil se je napis »Eksperimentalni program«. Gledalce je pozdravila zagrebška napovedovalka Ljiljana Weiler: »Dober večer, dragi gledalci! Nocoj gostujejo v našem studiu člani Radiotelevizije Ljubljana. To je njihov drugi nastop pred televizijskimi kamerami. Naši tovariši iz Ljubljane so se prvič predstavili gledalcem pred slabima dvema mesecema z oddajo »Televizija prihaja«. Radiotelevizija Zagreb želi svojim gostom veliko uspeha.«⁴

Po odtemnitvi se je pojavil napis »Poizkusni program« in napovedovalka: »Dober večer dragi poslušalci in gledalci! Televizijska skupina iz Ljubljane danes že drugič poskusno gostuje v studiu TV RZgb in Vam je to pot pripravila: TELEVI-ZIJSKI OBZORNIK S ŠPORTNIMI DOGODKI DOMA IN PO SVETU, PRIJETEN SPRE-HOD PO LJUBLJANI za tem pa boste videli domač LUTKOVNI FILM z naslovom BRIHTNE BUČE, nato boste priča KABARETNEMU COCTAILU z mimičnimi in glas-

⁴ TV dok, I-67, mapa 3, Radio televizija Zagreb, Eksperimentalni program dne 23. VI. 1957. u 20.30 sati.

benimi točkami, za konec pa smo kot posebnost pripravili reportažo o snemanju drugega filma o VESNI. Upam, da bo našel vsak od vas zase kaj zanimivega, ter vam želim dober sprejem!»⁵

Ljubljanska televizija je gledalcem pripravila Obzornik z domačimi in tujimi vestmi ter obširnim poročanjem iz sveta športa. Vsebina Obzornika je bila razdeljena na kratka mednarodna in domača poročila, komentar iz studia ob prispevkih Filmskih novosti in domačega Obzornika. Napovedovalec je bral zadnja poročila v studiu in nato zvočno komentiral filme. Za izvedbo programa so potrebovali dve kameri, telekino TK 35 in TK 16, glasbo z magnetofona in plošč, zvok iz studia in stojalo za fotografije. V petnajst minut dolgem prenosu je poleg napovedovalca v studiu sodelovalo tudi tehnično osebje: režiser, mešalec slike, operater za telekino, mešalec zvoka in asistent režije. Sveže športne posnetke so poslali v Zagreb z letalom, zato so pri pripravi oddaje potrebovali tudi avtomobil za prevoz filmov. Vesti za branje so bile natipkane na papirju formata A5, pet novic je bilo opremljeno s telekiniranimi filmskimi posnetki. In kakšne so bile novice za gledalce 23. 6. 1957? Na Brionih je predsednik republike Josip Broz Tito prisrčno sprejel predsednika švedske vlade Erlanderja. Pred odhodom iz Jugoslavije je predsednik Erlander s soprogo obiskal še Postojno, Bled in Ljubljano. Tudi zato, ker sta se Švedska in Jugoslavija zanimali za enaka mednarodna vprašanja in zagovarjali miroljubno politiko koeksistence, je bila po prvi novici na vrsti vest o boju proti jedrskim eksplozijam: *»Še vedno so sveži spomini na pustošenje, ki so ga v drugi svetovni vojni povzročile te smrtonosne gobe, človeštvo pa še vedno ni rešeno atomske nevarnosti. Tisoče najbolj upoštevanih znanstvenikov vseh držav opozarja na katastrofalne posledice poskusnih jedrskih eksplozij. Glas protesta vseh miroljubnih narodov sveta se začneja zlivati v močno splošno gibanje proti brezumnemu in pogubnemu oboroževanju z atomskimi in vodikovimi bombami. Tudi naša država se vključuje v to splošno gibanje. Zvezna ljudska skupščina je na skupni seji obeh domov razpravljala o potrebi prekinitve jedrskih eksplozij. Tovariš Aleksander Ranković pa je v svojem govoru poudaril: »Trdno smo prepričani, da bo ena izmed največjih pridobitev človeškega uma, jedrska energija, vendarle izkoriščena za izboljšanje življenja človeštva.« Na koncu se je zvezna skupščina soglasno sprejela deklaracijo, ki bo poslana razorožitvenemu pododboru.«* V prvi vesti je bilo poudarjeno, da Jugoslavija zagovarja politiko mednarodnega sodelovanja in mirnega reševanja sporov, vendar še vedno ni imela urejenih vprašanj meje s sosednjimi državami. Po sestanku bolgarsko-jugoslovanske komisije za izdelavo novega opisa meje in zemljepisnih skic je bila v Beogradu podpisana nova mejna dokumentacija (kasneje vključena v že obstoječi mejni elaborat). Takrat so državo prizadele tudi za današnji čas dokaj nenavadne naravne nesreče, za katere pa upamo, da se ne bodo ponovile: *»Velike jate kobilic ponovno ogrožajo plodno ravnino okrog Titograda v Črni gori. Obilno deževje je pospešilo njihovo razmnoževanje, kar bi utegnilo močno škodovati kmetijstvu. Vojaške enote iščejo v široki strelski vrsti roje kobilic in jih označujejo s kamnitimi piramidami. Za njimi prihajajo moderno opremljene ekipe za kemično uničevanje teh škodljivcev.«*

Vojaki jugoslovanske vojske, med njimi tudi Slovenci, so takrat sodelovali tudi v mednarodnih enotah, ki so vzdrževale mir na kriznih območjih. Pripadniki modrih čelad so bili pred desetletji veliko slabše opremljeni kot v današnjih mirovniških misijah, vesti o njihovem delovanju pa so počasneje in težje prihajale do javnosti, saj še ni bil razvit sistem globalne komunikacije. V Al Arišu v Egiptu so vojaki jugoslovanskega odreda mirovniških sil s tovornjakom naleteli na mino. Ranjene vojake je v bolnišnici obiskal general Burns, poveljnik čet Združenih narodov. General Burns je obenem izrazil sožalje družini vojaka Ranka Milića, ki je pri tej nesreči izgubil življenje.

⁵ TV dok, I-67, mapa 3, Radiotelevizija Ljubljana, Druga slovenska TV oddaja v Zagrebu dne 23. 6. 1957 ob 20.30.

Predsednik republike Josip Broz Tito, ki je prejšnji dan obiskal Zagreb, je prispel v Beograd. Voditelj indijske ljudske socialistične stranke Kripalani je obiskal Novi Sad. V Trstu so odprli deveti mednarodni velesejem – na njem je razstavljalo triindvajset držav. Jugoslavijo je zastopalo sedeminpetdeset podjetij. Šolska ladja jugoslovanske vojne mornarice »Galeb«, ki je križarila po Sredozemskem morju, je priplula v Pirej. Britanski obrambni minister Duncan Sandys se je vrnil v London po obisku nekaterih britanskih oporišč v Sredozemlju in v vzhodni Afriki. Avstrijski kancler Raab je izjavil, da med nedavnim obiskom zahodnonemškega kanclerja Adenauerja na Dunaju niso bili doseženi posebni sporazumi, da pa so bili vendarle razčiščeni odnosi med obema državama. Kancler je tudi napovedal, da bo Avstrija sodelovala pri ustvarjanju območja svobodne trgovine v Evropi. Čangkajškovo obrambno ministrstvo je opozorilo vse tuje ladje, naj ne plovejo v bližini otoka Kvemoj, ker je posadka prejela ukaz, naj strelja na vsako tujo ladjo. Teden prej so že streljali na neko britansko trgovsko ladjo. Japonska vlada je sklenila ublažiti omejitve v trgovini z Ljudsko republiko Kitajsko.

Po novici o odprtju grafične razstave so prišle na vrsto novice, ki so bile opremljene s filmskimi posnetki. Kot povsod po Jugoslaviji so tudi v Mariboru izvolili delegate za prvi kongres delavskih svetov v Beogradu. Med delegati so bili delavka iz tekstilne tovarne, inženir iz tovarne avtomobilov in strokovnjak za delovne odnose in delovno storilnost iz Metalne. Na kongresu je 1.800 delegatov zastopalo skoraj dva milijona delavcev naše republike. Slovenijo je obiskala delegacija federacij italijanske socialistične stranke PSI iz Trsta, Gorice, Vidma in Pordenoneja. V Ljubljani je delegacija položila venec na grobnico narodnih herojev, nato pa jo je sprejel predsednik ljudske skupščine Slovenije Miha Marinko. Graditev novih hidroelektrarn je spreminjala podobo pokrajine, naš hidroenergetski sistem pa je uvrščala na prva mesta v splošnem rekordnem povečevanju energetske in industrijske proizvodnje. Tako je hidroelektrarna Vuhred do srede leta prispevala dobrih sto milijonov kilovatnih ur k 900 milijonom kilovatnih ur skupne proizvodnje v Sloveniji. Takrat nedavno ustanovljeni mladinski pevski zbor Radia Ljubljana pod vodstvom profesorja Janeza Kuharja se je odpeljal na skupno letovanje v Šiljevico ob jadranski obali. Obzornik je končalo poročilo s praznika v Marezigah v slovenski Istri in s snemanja radijske oddaje ter razstave sodobnih agrotehničnih sredstev, ki naj bi pripomogla k povečanju naše kmetijske proizvodnje. Ljudje so prihajali iz bližnjih in daljnih krajev, celo iz Trsta jih je bilo nekaj. Prireditve se je razvila v lepo manifestacijo ljudske kulture in naprednega kmetijstva. Po Obzorniku je bil na vrsti Športni pregled. Vodil ga je, a brez predloženega teksta, Beno Hvala. Po najnovejših športnih novicah so si gledalci ogledali še nekaj filmskih reportaž, med njimi je bila osrednja s prvega festivala telesne kulture. Reportažo so naznanile fanfare, po njih pa je bil predstavljen Hvalov komentar, podložen z glasbo in na nekaterih mestih, kjer je bila na filmu vidna množica ljudi, tudi z »vrvežem« množice. Filmske reportaže so bile posnete na osmih 16-milimetrskih filmih, reportaža z avto-moto dirk v Opatiji pa je bila posneta na 35-milimetrski film. Reportaže iz Slovenije so bile posnete v Novi Gorici, Tolminu, na plavalnem bazenu v Radečah, invalidskem tekmovanju v plavanju, kolesarski dirki, na pohodu ob žici okupirane Ljubljane, pionirskem tekmovanju v prometni vožnji in na smučarskem tekmovanju na Vršiču.

V reportaži »Sprehod po Ljubljani« sta gledalce v prijetnem razpoloženju vodila reporter Dušan Kralj in risar Janez Pirnat. Reporterjeva roka je vodila risarjevo prek napisa. Kamera je nato usmerila pogled proti risarju: *»Ker je ta roka slučajno moja, mi dovoli, da jo sukam po svoji glavi.«* Risar je odtrgal list in kamera je pogledala na občinstvo, ki ga je risar povabil k ugibanju. Risar in reporter sta nato pozvala občinstvo k sodelovanju in nastala je »koprodukcija« ali celo zasnova resničnostnega šova: *»Karkoli je v zvezi s kakšno koprodukcijo, je vselej ugibanja vredno! Kot vse kaže se je nam Kranjcem težko ogniti stari*

kranjski navadi – smo že v krčmi, pri Šestici, staremu »zeksarju«! Domača in ljubljanska prav tako kot Figovec, nič manj obiskovana, zlasti prve tedne v mesecu!» Pri nastajanju druge risbe je risar popravil pomisleke gledalcev: »Prehitevate me! Ta obisk, ki so ga opravile vaše kamere, ni vsebina prve vijuge!» Vijuga res ni imela nobene zveze z obiskom gostiln, ampak z nadaljevanjem reportaže po promenadi, zato je kamera obrnila sliko: »Res, če to, kar lebdi na zaslonu, zaobrnemo, nas priljubljeni športni rekvizit spomni na čase, ko smo še imeli mrzle zime in sončna poletja! Potemtakem ta stvar nima z zimo nobenega opravka – pač pa ji lahko naprtamo na hrbet staro izpeljanko: drsnico.« Slika se je spet obrnila in prelila na promenado: »Rad bi nekoga srečal – pojdi na promenado! Hoče se ti pomenka, na promenadi ga dobiš! Radoveden si, kakšen je rezultat nogometne tekme ali loterije – promenada ti da odgovor! Časa imaš na pretek, na promenadi ga na enostaven način lahko zapromeniraš ali zadršaš – kakor hočete! Tu so ljudje s časom: redki so, ki kot stalni gostje zamude premierske vrste.« Že takrat so bili ljudje zbegani zaradi muhastega vremena, pojavile pa so se tudi prve težave z zmanjševanjem obiska v kinodvoranah, a je do umika premier na obrobje mesta preteklo še nekaj desetletij, v teh pa je dokončno izginila tudi ljubljanska promenada. S fotografije promenade se je slika prelila v zunanost bližnjega kina Komuna: »No, kje vendar je obtičala slika z ljudmi, ki čakajo v vrsti? V temle repu. Rep ali vrsta – prave nam zadnje čase ni bilo mogoče ujeti na filmski trak. Zato vam lahko le tako približno prikažemo premiersko idilo – trajanje do pet ur – ko pa komerciala ne bo več botrovala distribuciji, tedaj bomo originalnejši!« Nato sta pripovedovalec in risar vodila gledalce mimo Opere v Tivoli do ribnika, ki je tudi sameval v parku in kjer spet niso gorele vse luči. Bilo jih je samo toliko, da so samotnim sprehajalcem osvetljevale skrivnostno opojnost mestnega vrta. Slika je z ribnika, labodov in makete parka preskočila na dečka s flavto. »Tu domuje tudi naš junak, značilen za mesto kot naš grad.« Pogled se je nato usmeril na osmo risbo: »In to, kapljica potu ali solza? Deček s piščaljo ni nastal brez tega – saj se kraj, kjer delajo naši umetniki ne imenuje Švicarija kar tako. Lepo, da ne zatajiš svojih stanovskih tovarišev in čeprav smo pri poizkusni TV oddaji. Švicarija! Tu so in tu še danes ustvarjajo naši slikarji in kiparji: v teh ateljejih je preživel prenekatero uro tudi avtor našega Pastirčka, umetnik Zdenko Kalin. Tako kot on nekoč, se danes med drugimi v teh prostorih trudita mladi Batič in Tršar za svoj umetniški izraz. Da, tu je zdrsnila marsikatera kapljica potu iz nagubanega čela.« Šestica, promenada, Komuna, Opera, Tivoli, ribnik z labodi, Švicarija in poleg tega še niz drobnih, komaj zaznavnih lepot. Kam naj zdaj risar in reporter skupaj z občinstvom nadaljujeta pot? Črte, vijuge in črtice ter mesec junij iz stare pratike so nas zapeljali na Rožnik, s katerega je lep razgled na naše mesto: »Saj ste hoteli neko značilnost? Preteklih ali današnjih dni, podoba, ki bo vsebovala več kot samo skromnost pripovedi njenih posameznih črt in vijug. Nemara obraz, ki je znan v najzakotnejšem soju domačega ognjišča.« Ta obraz je bil Ivan Cankar, njegovo misel Ljubljani pa so avtorji izbrali za kažipot skozi pripoved oddaje: »Večja in lepša mesta so na svetu, vendar ni ti enakega pod nebom. Pozdravljena, ti kraljica veselja, ti mati vseh sladkosti, ti botrica prešernih ur!«⁶

Po prijetnem sprehodu po Ljubljani so se gledalci zabavali ob ogledu lutkovnega filma z naslovom Brihtne buče, a o njem žal nimamo dovolj podatkov, da bi ga lahko opisali, nato pa so bili priča kabaretnemu koktajlu z mimičnimi in glasbenimi točkami. Zabavni del oddaje naj bi bil poleg informativne oddaje tudi glavni magnet za gledalce, zato je po uvodnih taktih orkestra občinstvo takoj pozdravil Frane Milčinski - Ježek, takrat v Sloveniji največja zvezda:

»Kdorkoli se med vami krije,
vesoljni svet, ki je tu zbran,

⁶ TV dok, I-67, mapa 3, Skozi naše mesto, predloga F.

*prijatelji televizije,
ki gledate na naš ekran,
da vse tako bo, kot je prav –
najprej prisrčen vam pozdrav.
Programček naš bo kot marjanca,
ki se po mizi zavrti,
od cifre pa do cifre tanca,
zdaj tu, zdaj tam pač obstoji.
Tako tud' nam zdaj sreča mila
je drobno pesem naklonila.»⁷*

Vrtavko je ponazarjal vrteči se boben. Po Ježkovem uvodu sta zapeli Zlata Gašperšič in Kristina Piccoli. Ansambel Los tres Jenas iz Trsta je igral latino glasbo oziroma takrat popularne »meksikanske pesmi«, Ježek pa ga je predstavil kot »nekakšen španski dudeldaja.«

Po nastopu tria Los tres Jenas je Ježek ob vrteči se vrtavki in spremljavi klavirja modroval o krogu življenja. Kaj neki bo le iz frkolina, ki se igra še kavboje? Mogoče bo zrasel v arhitekta, ki bo zidal strehe, ali pa bo fant Pegaza jahal? Mogoče bo odšel k teatru ali pa bi še najbolje zaslužil kot igralec nogometa? Ta vrtavka se vrti še danes in srednji napadalec še vedno zasluži več kot inženir, profesor ali »dotor«. Ob klavirski spremljavi je v vlogi nogometaša zaplesal plesalec Jaka Hafner. Nato je Ježek skupaj z vrtavko, ki se je vrtela okrog dopusta, napovedal pesem Vermont v izvedbi Zlate Gašperšič nastopila je namesto Marjane Deržaj. Vrtavka in Ježek sta nato poklicala vse, ki smo različnih okusov:

*»Vsakdo zabava se po svoje,
da ure so mu bolj vesele.
Ta zbirka znamke, drugi poje,
a tretji rad lovi forele.
Temu je vse križanka, uganka,
ta se nikdar mu ne pristudi,
drug spet bi gledal brez prestanka
Sofijo Loren in nje grudi.
Zdaj tistim mislimo ustreči, ki boj v ringu je povšeči.»⁸*

Ob klavirski spremljavi s traku je na oder ponovno priplesal baletnik Jaka Hafner, tokrat kot boksar. Ježek pa je prav v verze skril televizijo kot »živi« predmet, predmet, ki smo ga v naslednji polovici stoletja vsaj do prevlade hišnih računalnikov najbolj občudovali in si z njim krajšali prosti čas.⁹ Ponovno je nastopil trio Los tres Jenas s skladbo Pajaro co. Ob koncu pesmi se je čez člane ansambla prikazal napis »Adios«, z nekaj verzi se je poslovil Frane Milčinski - Ježek, na bobnu so se odvirtela imena nastopajočih in sodelujočih v oddaji skupaj z imeni kvinteta Sepe, grafičnega opremljevalca Andreja Novaka in režiserja Frana Žižka, glasba se je prelila v motiv finala »Perpetuum mobile«, kamera pa na film z vrtavko, ki je počasi obstala.¹⁰ Vendar to še ni pomenilo, da je program

⁷ TV dok, I-67, mapa 3, Vrtavka, zabavna TV-oddaja.

⁸ TV dok, I-67, mapa 3, Vrtavka, zabavna TV oddaja.

⁹ Častne izjeme in izjemice v obliki drugih predmetov in razvedril seveda obstajajo (op. L. A.).

¹⁰ »Mehiški« ansambel Los tres Jenas je bil pravzaprav iz Trsta. Arhitektu Vladimirju Mušiču, ki se na povabilo mladostnega prijatelja Bena Hvale kot scenograf pridružil pionirski ekipi, je ostalo v spominu veliko prisrčnih in zabavnih drobcev. V Zagrebu je moral pripraviti prizorišče za nastop ansambla, ki naj bi igral pred pročeljem podeželske gostilne. Krčmi v španskem slogu je hotel dati tudi špansko ime, poznal pa je le besedo »Cojones«. Omenjeno besedo je spoznal v Hemingwayevem romanu Komu zvonijo. Glavni urednik se je zelo razburil in grozil

končan, odvrtila se je samo Vrtavka. Napovedovalka je ponovno pozdravila z razvedrilno oddajo razgrete gledalce in jih povabila k še zabavnejšemu ogledu: »Bili ste z nami v zabavišču TV skupine iz Ljubljane. Zdaj pa še nekaj reportažnih zapisov s snemanja drugega dela filma o priljubljeni Vesni!«¹¹

Na televizijskih sprejemnikih se je ob kartonu s pomladnim napisom Vesna prikazal reporter: »Takšna nam je ostala v spominu iz filma o pomladi, mladosti in ljubezni ...« Pomladni karton je zamenjal zimski s sliko hribov, snega in smučarjev: »Takšno Vesno, takšno pomlad je pa težje zagovarjati. Pa so kljub temu sredi dela. Skoraj polovica filma je že narejenega, le z naslovom so težave. Kaže, da tako ne bo šlo. Treba bo pomagati.« Reporter je poklical na pomoč gledalce in skupaj z njimi iskal recept za uspešen film. Po svoje je to poimenoval znanstveni in sistematični pristop: »Pogledati moramo, kaj je v skledi, in nato bomo lahko lažje našli ime jedi. Okus filmskih gledalcev po svetu je namreč že izoblikoval recept, kakšne sestavine mora vsebovati uspela filmska komedija.« Reporter je brskal po bloku, v katerem je bila strašna zmešnjava, v sliki pa so se pojavili letala, porivanje avtomobila, padalci in nato še konji, ki so vlekli avtomobil: »Razgibanost, dinamika, moderna tehnika – 13 % in kontrast temu – 2 %.« Zmeda se je nadaljevala in v tistem trenutku so s stola padle fotografije: »Nadaljujem, potrebujemo filmske zvezdnike, ki so nam ostali v prijetnem spominu. Saj jih poznate: Metka Gabrijelčičeva, Franek Trefalt, Elvira Kraljeva, Stane Sever, Metka Bučarjeva, Janez Čuk, Olga Bedjaničeva in Jure Furlan. In potrebujemo seveda novo odkritje, nove simpatične obraze: Metka Ocvirkova, Breda Dularjeva in Bosi Kolarac.« Tri nove zvezde so vrgle kape skozi okno. »Da ne pozabim glavnega – zaplet. Močan, učinkovit, dramatičen zaplet.« V tem trenutku je padla poročevalcu kapa pred noge: »Tu je ta predmet: v vsej svoji pomembnosti, kot nalašč pripraven, da sproži dogajanje.« Poročevalec je pobral kapo; v tem trenutku so se skupaj s poročevalcem tudi gledalci oddaje, in z njimi tudi mi, dragi bralci, znašli na točki, kjer bi morali začeti pripoved o vsebini novega filma. Tega pa poročevalec še vedno ni hotel izdati in s tem je stopnjeval napetost pri gledalcih in jih vpletal v skupno igro: »Tega vam ne smemo še izdati, kaj vam bo sicer ostalo od filma. Ne pozabite, smo pri receptih – to je rdeča nit našega prikaza.«

Prikazal se je karton z napisom: »Humor – 20 %. Naslednja sestavina. Se ne strinjate z odstotkom? Mislite morda drugače? Saj mogoče v tem filmu tudi v resnici ne bo tako.« Na filmu je gledalce pozdravila snemalna ekipa z režiserjem, ki je pokazal odlomek z Metko Bučarjevo in spodnjimi hlačami: »Prizoru, ki ga zdajle snemajo, se boste gotovo nasmeljali. Fantje nočejo vzeti s seboj dolgih spodnjih hlač, njihova študentska mama jim jih nikakor ne more vsiliti: »Pa bi blo vendr prou de bi jih uzal s sabo! Na sneg je mraz. Ampak to so že tak mulci, saj jih poznate! Člouk ma znjim križe in težave u ulog, pa še takrat kadr smo privatn. Še najbl spudoben je tale naš kuža. Ta me še najbl boga. Mulce je pa težko ugnat. Zdej sm pa čist po nesreč prišla na težavo – saj je blo govora o humorju in procentih. Veste, za procente v tem filmu skrbi sam ena roka, k se pa najno vsi zanesemo. Režiser František Čap.«¹² Kamera je pokazala režiserja Františka Čapa, kako daje navodila na snemanju, lektorja, ki je Vesno v garderobi učil izgovarjati besedilo, maskerko, ki je ličila Metko Bučarjevo, snemalca, ki je meril svetlobo, in psa Pipa, ki je ležal na postelji: »Imate prav, Metka Bučarjeva. Režijo režiserju, skrb za izgovorjavo v čisti ljubljansčini lektorju, ki je v tem filmu naš dobri znanec Frane Milčinski. Za spremembo je strašno priden in ne izgublja časa. Masko maskerki, razsvetljava glavnemu snemalcu Janezu Kališniku.« Pip je zalajal na postelji.

je ideološki spopad. Afero zaradi nespodobne besede je zgladil po naključju navzoči Frane Milčinski - Ježek s svojo značilno intonacijo: »Rado, pomiri se, to bodo tako razumeli le španski borci, ti pa stvari prav razumejo ...« (Vladimir Mušič: Zgodnje srečanje z novim medijem. *Televizija prihaja*, str. 100).

¹¹ TV dok, I-67, mapa 3, Druga slovenska TV oddaja v Zagrebu, dne 23. 6. 1957 ob 20.30.

¹² TV dok, I-67, mapa 3, Metka Bučarjeva s Pipom v naročju, Vesna II, Priloga H, str. 3.

»Našemu zvezdniku »na metre« pa – če je priden – vsaj kost. In še več humorja in športa vseh vrst za tako visok procent.« V tem trenutku se je kamera obrnila k Sandiju v vlogi boksarja. Zmotila ga je Hiperbola, ko se je usedla na kovček, Sandi pa je zbežal po snegu, Hiperbola je vstopila v letalo, Sandi pa padel v »knock out«. »Ja včasih jih pač fašem. Ampak mislem, da me vsi zlo dober poznate in veste, da u splošnem nism tiste sorte, k se pusti. Razn ...« Pa pustimo zdaj Hiperbolo in ubogega Sandija, ki je vedno bolj izčrpan in preskočimo nekaj listov scenarija, vmes pa poberimo le sestavine za recept: šport, ki daje okvir bistveni sestavini filmske komedije, ljubezni. In kjer je ljubezen, tam najdemo tudi ljubosumje, to pa prinaša tri odstotke sestavin, saj nova zvezda zatemnjuje našo staro znanko. Temu je sledil težko imenovani žanr – poročevalec ga je imenoval preprosto maček: »Mačkasto sceno so pravkar posneli in je zelo prepričljiva – mogoče bi ga z rock and rollom vred označili kar »zabavo v prostem slogu« – rezultat: vsaj 3 odstotke. Manjkajo še zadnji odstotki, ki smo jih prihranili za poanto – 25 odstotkov ljubezni«. Kamera je pokazala prizore, v katerih se Samo in Vesna poljubljata, se nehata poljubljati, se poljubljata naprej, se nehata in se poljubljata dalje. Ko so se gledalci po zimskih prizorih ogreli in zasanjali, jih je predramil klic: »Nehajta že vendar. V filmu je stvar drgačna. Tam ljubezni ni nikol zadost.«¹³

Naš recept naj bi bil s tem dokončno izčrpan, toda ko je poročevalec seštel tablo z odstotki, jih je skupaj naračunal devetindevetdeset. Z začudenim obrazom se je obrnil h gledalcem: »Kaže, da smo se nekje ušteli. Za dober film je 99 odstotkov premalo. Ah, seveda, manjka še dober naslov. In kakšen naslov naj bi zajel vse te pisane slike?«¹⁴ Poročevalec je okrog gledalcev začel tkati mrežo in jih vpletati v svojo igro. Naštel je nekaj predlogov, ki so bili že vnaprej obsojeni na pozabo: »Vesno zebe«, »Na lepi beli Komni« (v avstrijskem slogu), »Trinajsti padalec« (v ruskem slogu), »Vesna, zima, ljubezen in ljubosumje« (v slogu De Sice), »Kje je otrok?« (Hitchcockov slog).« Končno je očitno nezadovoljen z vsemi svojimi predlogi za pomoč zaprosil gledalce in jih tako posrkal izpred sprejemnikov v vsebino programa. Pri tem mu je pomagal tudi pes Pip: »Zdaj sva z najino modrostjo pri kraju. Kaj veliko boljšega se boste gotovo spomnili vi, dragi gledalci in to sporočili naravnost direkciji umetniškega filma Vesna II.« Pip pa je samo zalajal: »Hov!«¹⁵

V svetu umetnosti velja pravilo, da takrat, ko pade zastor in gledalci prepijo noč, pride tudi trenutek za prve ocene. Inženir Slavko Pernuš je o oddaji zapisal: »Kot pri prvi slovenski oddaji v Zagrebu smo se tudi to pot posluževali avdio in videoaparatur, ki so nam jih dali na razpolago v Zagrebu. Od naših aparatov smo se posluževali samo magnetofona. Pri celotni oddaji smo uporabljali tri mikrofone, en magnetofon in dva gramofona. Z mešalcem slike je upravljal tehnik Borut Jeras, pri mešalni mizi za ton je bil Dušan Mauser. Kontrolo kamer so vršili zagrebški tehniki, kamere pa sta upravljala Boris Gorjup in Franjo Meglič.

Oddaja je potekala v tehničnem oziru v redu. Slika in ton sta bila v redu, bilo je pa zopet nekaj manipulativnih napak. Med športnimi poročili je bila oddaja prekinjena cca 15 minut zaradi prekinitve električnega toka. Ker je bila prekinitev električnega toka tudi na oddajniku na Sljemenu, nismo mogli obvestiti Krvavca, zakaj je oddaja prekinjena.

Oddaja je trajala brez prekinitve 1 uro, 38 minut in 30 sekund.«¹⁶

¹³ TV dok, I-67, mapa 3, Metka Bučarjeva, Vesna II, Priloga H, str. 7.

¹⁴ TV dok, I-67, mapa 3.

¹⁵ TV dok, I-67, mapa 3. Vemo, da z naslovom niso čakali na maj. Vemo pa tudi, da Pip ni bil tisti, ki je v resnici zaključil reportažo, ampak je moral za to poskrbeti kar režiser sam (opomba 36).

¹⁶ TV dok, I-67, mapa 3, Tehnično poročilo o drugi slovenski TV oddaji v Zagrebu dne 23. junija 1957 (Ing. Pernuš Slavko, Ljubljana, 25. junija 1957).

Televizijska skupina, ki je sodelovala pri oddaji, je s predstavnikom delovnega kolektiva v upravnem odboru RTV Ljubljana Egonom Tomcem razčlenila oddajo na sestanku 26. 6. 1957. Uvodno oceno iz zapisnika zagrebškega sestanka je prebral Rado Cilenšek. K temu zapisniku, ki je sicer priložen zapisniku sestanka z dne 26. 6. 1957, se bomo vrnili nekoliko kasneje, zdaj pa najprej preglejmo že omenjeni zapisnik sestanka ljubljanske televizijske skupine.¹⁷ V njem najdemo zelo zanimivo in zgolj na prvi pogled obrobno pripombo, a vendarle stoji na prvem mestu zapisnika: *»Splošno mnenje je bilo, da je bil športni del malce predolg.«* Navzoči na sestanku so skušali nasprotovati in zagovarjati dolžino s primernimi argumenti, predvsem režiser Mirč Kragelj, ki je oddaji prvi stopil v bran: *»Z ozirom na festival v Ljubljani, bi se morda dalo dolžino športnega dela do neke mere opravičiti. Reportaža »Skozi naše mesto« je bila tipično ljubljanska in morda Zagrebčani niso vsega razumeli. Vtis na zagrebškem sestanku sem imel takšen, kot da so nam kolegi iz Zagreba malce zavidljivi zaradi naše izvirnosti. Bilo je nekaj napak, ki pa jih je lahko opazil le človek, ki dela pri TV, nikakor pa ne gledalec – laik. Delo je bilo zelo težko, ker je do zadnjega trenutka prihajalo gradivo, ki ga je bilo treba vključiti v oddajo. Mogoče v Zagrebu nismo prav pametno izkoristili vsega časa, ki smo ga imeli na razpolago pri vajah. Tokrat smo imeli manj vaj pri prižganih kamerah, čeprav je bil program trikrat daljši.«*

Mirča Kraglja je dopolnil Rado Cilenšek: *»Oddaja je tekla v nenormalnih pogojih. Nemogoče je, da nadaljujemo z načinom, kot smo ga imeli tokrat, namreč, da režiser po svoji oddaji asistira v studiu ali obratno. Na tak način je nemogoče.«*

Na sestanku ljubljanske skupine je sodelovala tudi Zora Korać in predstavila mnenje zagrebške televizijske skupine: *»Govorila sem z zagrebškimi kolegi, z urednikom žurnala, z režiserji, kjer so nam vsi potrdili veliko korajže in v glavnem govorili v superlativih. Pripomnili so le, da bi lahko izpadle dirke v Opatiji, ker je to že zakasnela vest, in da so bile vesti na splošno predolge. Nadalje so zelo pohvalili našega športnega reporterja Bena Hvala. Za spikerja Prestorja so se pohvalno izrazili za njegov glas. Samo škoda je bila v tem, da je bil napovedovalec predač. Draga Roglova je bila dobra, neposredna in ležerna.«*

Po uvodni predstavitvi so podali mnenja preostali udeleženci sestanka, najprej snemalec Marjan Richter: *»Tov. Hvala je vedno govoril, da moramo snemati čim daljše kadre, da bo lahko dal več teksta pod sliko.«*

Mirč Kragelj je z novim primerom ponovno stopil v bran športnemu delu Dnevnika: *»V Ljubljani so bili frapirani nad športnim delom, predvsem zato, ker smo imeli najnovejše vesti – istega dne npr. Vršič.«*

Potem je bil na vrsti del razprave o delu v Zagrebu in manjših težavah s tehniko, predvsem pri osvetlitvi. O sodelovanju z zagrebško ekipo je najprej govoril kameraman Boris Goriup: *»V Zagrebu so nam tudi tokrat šli zelo na roke, samo tovariš, ki je delal pri mikrofону se je nekolegialno obnašal in bil preveč ležeren, tako da sem dobil občutek, da je nagajal.«*

O osvetlitvi in spreminjanju programa v zadnjem hipu je producent dr. Franjo Pavlin povedal: *»Mislim, da smo napravili enake napake pri tej oddaji kot pri prvi. Vse priprave v Ljubljani so bile počasne in smo izgubili mnogo preveč časa. Spet smo do zadnjega spreminjali program in glavno težišče dela je padlo na zadnji teden. To se nam je pokazalo v Zagrebu pri kadriranju, ki je zaradi tega šlo počasneje. Tov. Kragelj je imel v Zagrebu odločno premalo časa za svojo oddajo, zato mu tudi ni tako tekla kot prva. Osvetlitev ni bila v redu. Draga Rogl in Prestor slabo osvetljena.«* Slavko Jančar pa je opozoril na pomanjkljivosti pri glasbeni opremi, saj naj ne bi bila zadostna: *»Glasbeni opremi bi bilo treba posvetiti večjo pozornost. Glasba in slika se ni povsem ujemala. Boljše bi bilo, da bi pripravili glasbo za vsako točko posebej. Glasba za dnevnik je bila nevtralna in zato morda tudi malo dolgočasna. Mislim, da bi bilo boljše delati z mikroplošča-*

¹⁷ TV dok, I-67, mapa 3, Sestanek TV grupe, dne 26. 6. 1957. Analiza oddaje, dne 23. 6. 1957.

mi, ki bi se menjale po slikah.« Težave s osvetljavo so nastale tudi zaradi nezadostnega sporazumevanja med člani ljubljanske in zagrebške skupine, kot je povedal ing. Slavko Pernuš: *»Tov. Lozar, ki je bil poslan za razsvetljavo v Zagreb, ni imel z nikomer kontakta, jaz nisem niti vedel, da je v Zagrebu. Govoril je z dr. Pavlinom in tudi podal poročilo.*« O tem dogodku več izvemo iz poročila Aleksandra Lozarja. Lado Pohar je za napako okrivil dr. Pavlina: *»Napaka je bila v tem, da dr. Pavlin ni predstavil Lozarja ing. Pernušu.*« Dr. Pavlin pa se je branil, da je *»tov. Lozar predlagal neko spremembo pri razsvetljavi, ki pa je Obermann ni upošteval.*«

Medsebojno obtoževanje in opravičevanje je prekinil ing. Slavko Pernuš: *»Kolega iz Zagreba, ki upravlja telekino, je delal za nas tri popoldneve, mislim, da zasluži nagrado.*« Ing. Slavko Pernuš je s predlogom za nagraditev pridnega kolega iz Zagreba, ki je tri popoldneve zapored opravljal delo v telekinu¹⁸ za televizijsko skupino iz Ljubljane, tudi končal ta del razprave. Nato je Lado Pohar povzel oceno oddaje in predlagal načrt za delo v prihodnje: *»Naj se nakaže tov. pri telekinu v Zagrebu honorar! Pohvalno je to, da smo celovečerno oddajo speljali kljub minimalnim vajam v Zagrebu in premajhni ekipi. Mislim, da smo s to oddajo dokazali, da bomo zmogli delo v Ljubljani, ko dobimo potrebne aparature. Največji uspeh je tokrat dosegla filmska grupa. Na tem oddelku je tokrat ležalo težišče dela za oddajo. Filmski grupi dajem ob tej priliki priznanje! Tudi to je treba omeniti, da smo zadnji film dostavili z letalom, kar si tudi lahko štejemo v uspeh. Pomanjkljivost je bila res v tem, da je bil spet štart slab. Zabavni del oddaje je bil do zadnjega problematičen in se je o njem tudi največ razpravljalo. V oddaji je lepo stekel. Vsebina je bila takšna, da ni niti preveč navdušila niti ni bila slaba. Filmske vesti smo hoteli neposredno pred oddajo že krajšati, vendar Beno Hvala ni bil navdušen za to in je zato ostalo pri starem. Da Zagreb ni razumel naših oddaj, kot je bilo rečeno za reportažo, to ne sme biti izgovor. Misliti je treba na jugoslovansko mrežo, kjer bo treba delati programe tako, da jih bo razumela vsa Jugoslavija.*¹⁹ *Nadalje napaka je bila tudi v tem, da je vsa teža dela visela na parih ljudeh, kar je zelo reskirano. Razporede toplih vaj, ki jih planiramo že v Ljubljani je treba dosledno izvrševati in ne izmenjavati plana v Zagrebu. Ekipa za to celovečerno oddajo je bila premajhna, in to se je pri Mirču in Kralju tudi poznalo. To se v prihodnje ne sme več zgoditi. Nadalje, morda ni bila dobra zamisel, ali se je nato pozabilo, da po pavzi, ki so bili mlini, vrtavka ni bila najbolj primerna, ker je vse skupaj malce utrujalo, zaradi vrtenja. To psihološko ni bilo najboljše! Vsem sodelujočim, kakor tudi tov. Megliču, ki je bil takrat prvič za kamero v imenu Radia iskreno čestitam!*«

Drugi del sestanka je z opombo o usmerjenosti k celotnemu jugoslovanskemu občinstvu končal Egon Tomc: *»Ne bi hotel ponavljati stvari, ki jih že sami ugotovili in o njih razpravljali. Z direktorjem vsa imela vtis, da je bilo v redu, in da je Radio Ljubljana lahko ponosen in zadovoljen, da je oddaja tako uspela. Zabavni del je kljub raznim spremembam in težavam vendarle uspel. Z ozirom na nečloveške napore v nemogočem zagrebškem studiu, je oddaja prav gotovo uspela.*

Povedal bi še to, da bo nujno treba pri sestavljanju programov upoštevati celotno jugoslovansko publiko. Naše oddaje v tem programu zahtevajo prav go-

¹⁸ Telekino, telekiniranje – proces prepisa slike in zvoka, zapisanih na filmskem traku in zvočnem zapisu na videotrak (v novejšem času video datoteke). Izraz uporabljajo televizijski delavci tudi za opremo oziroma za prostore, v katerih poteka proces prepisa.

¹⁹ Pri tem je mišljeno predvsem širše občinstvo in s tem večje tržišče. Že takrat so se pojavile ideje o slovenski televiziji in novembra 1957, ko je o televiziji razpravljala republiški izvršni svet, je potrdil načrtovani razvoj in Radio Ljubljana preimenoval v RTV Slovenija. Naziv »Slovenija« se takrat zaradi političnih razlogov ni uresničil, preimenovanje Radia Ljubljana v RTV pa je pomenilo legalizacijo obeh medijev, a se to še nekaj let v praksi ni popolnoma uresničilo, o televiziji je še dolgo odločal radijski kolegij. Številni radijski delavci so takrat televizijo podcenjevali in ji nasprotovali (Bizilj: *Slikarji stvarnosti*, str. 133).

tovo že precejšnjo kulturo od gledalca. Celotnemu kolektivu TV se zahvaljujem za pionirsko vneto in sem prepričan da s tem štartom, ki ste ga pokazali lahko uspešno začnemo z jesenskimi programi.«

Tretji del sestanka je z opozorilom na prilagajanje spremembam v zadnjem trenutku odprla Draga Rogl: *»Delo je bilo izredno težko, ker so do zadnjega prihajali teksti. K uspehu je prispevala prav gotovo tudi lepa povezanost med kolektivom v Zagrebu in pomoč drug drugemu pri delu. Moram omeniti tudi delo Helene Zorko, ki je tokrat ves večer lepo vodila oddajo in je bil njen prvi start v novo delo. Predlagali bi, da bi bilo dobro, da bi sklicali sestanek na širši osnovi – z ljudmi, ki so oddajo gledali, in skupaj z njimi prediskutirali vse pozitivne in negativne strani oddaje.«* Lado Pohar je odgovoril: *»S predlogom tov. Roglove se strinjam in mislim, da bi bilo v prihodnje nujno vpeljati po oddajah TV kritične sestanke, kot je to navada v Radiu.«*

Draga Rogl je takrat s preprostimi besedami napovedala revolucionaren premik: *»Mislim, da se nam gostovanje v Zagrebu več ne rentira²⁰ in da nima smisla še dalje gostovati.«*

Glede te odločitve je menil direktor Televizije Ljubljana Lado Pohar, da še ni dokončno odločena in da bodo morali z oddajo iz Ljubljane še malo počakati: *»Pozitivna plat gostovanj v Zagrebu je tudi v tem, da delamo s tujo tehniko. Če bi se z aparaturami zavleklo preko meseca septembra, bi eventualno še vsaj enkrat gostovali v Zagrebu, vendar ne s celovečerno oddajo.«* Režiser Mirč Kragelj je opozoril, da je potrebno proces dela temeljito preštudirati, da bi odpravili vse napake, ki se pojavljajo: *»Potrebno bi bilo, da pogleda vodstvo Radia tudi malo za kulise TV-oddaje in da ne gleda samo oddaje takrat, ko teče. Važno je, da se zdaj dobro opazuje in opozori na vse, tako da se bodo napake odpravile do starta v Ljubljani. Zdaj je dragocena vsaka pripomba in čas moramo temeljito izkoristiti.«*

Glede napak je Milan Kumar najprej opozoril na težave pri osvetljavi: *»Razsvetljava je bila pri drugi oddaji veliko slabša kot pri prvi, lahko bi rekel skoraj začetniška. Sence so padale na obraze, kontrasti niso bili dobri itd. Glede filmov za TV si še nismo na jasnem, kako jih je treba snemati. Ponekod je spremno besedilo pri filmu zamujalo ali prehitelo, kar se ne bi smelo več zgoditi.«* Rado Cilenshek je izpostavil vprašanje logistike in pravočasne dostave reportažnih filmov: *»Športni film je prišel tako pozno, da ga reporter Hvala ni utegnil pogledati.«*

Zora Korač je napovedala nadaljevanje sodelovanja med ljubljansko in zagrebško skupino: *»Filmska grupa bo sklicala posebni sestanek filmske grupe, kjer bomo analizirali celotno delo filma.«* Pred koncem sestanka je Dušan Kralj namignil, da pri pripravah na jesensko delo ne smejo več odlašati: *»Z ozirom na jesenski start, bi bilo dobro, da bi se že pred dopusti pogovorili o programih za jesen in za ljudi, ki nam manjkajo – asistenti! Ekipa je premajhna in jo bo nujno treba kompletirati.«* Sestanek je končal direktor Televizije Ljubljana z opozorilom na nujne ukrepe, ki jih bodo morali sprejeti do jeseni: *»Na prihodnjem kritičnem sestanku morajo biti vsi, ki bodo sodelovali na oddaji, prisotni. Do jeseni je treba pripraviti razširitev grupe. V jeseni bo seminar, ki bo verjetno bolj na praktični osnovi kot je bil prvi. Morda nam bo naš razpis prinesel kaj novih ljudi, ki se bodo zanimali tudi za drugo delo na TV in ne samo za spikersko. Prav tako bo tudi seminar prav gotovo dal nove kadre.«*

Moram še posebej pohvaliti delo kameramanov! Organizacija je bila v redu! Pri odhodih je treba drugič točno določiti osebe, ki se vračajo z avtomobilom, da ne bo zmede in raznih prošenj kot tokrat.«²¹

Poglejmo, kako se ujemajo ugotovitve ljubljanskih in zagrebških delavcev. Na kratkem sestanku skupin RTV Zagreb in RTV Ljubljana naslednji dan po predvajani oddaji je bila namreč opravljena skupna analiza oddaje. Sestanka so

²⁰ Rentirati se – prinašati dobiček.

²¹ TV dok, I-67, mapa 3, Sestanek TV grupe, dne 26. 6. 1957. Analiza oddaje, dne 23. 6. 1957.

se udeležili člani TV-kolegija Zagreb, več članov TV-skupine Zagreb in Fran Žižek, ing. Slavko Pernuš, Mirč Kragelj, Rado Cilenšek, Dušan Mauser, Borut Jeras in Janez Pirnat iz Ljubljane.

Po kratkih uvodnih besedah Marije Ritz in zahvali, ki jo je vodstvu in člansktvu TV-skupine Zagreb izrekel Rado Cilenšek v imenu TV Ljubljana, se je nekako obotavlja začela razprava.²² Odgovorna oseba za TV-dnevnik v Zagrebu, tovariš Čabo, je delo ljubljanske skupine pohvalila. Ugajalo mu je, da je TV-skupina Ljubljana pokazala mnogo pobude in pogumnih idej, da je poskušala najti svojo pot, svoje lastno televizijsko izražanje. To odtehta vse napake, ki so bile opazne. Skupina je delala popolno samostojno in je ves uspeh pripisati samo njej.

Kratko mnenje je podal tudi tov. Fanelli: »Najprej kratka statistika, ki kaže fluktuacijo publike v zagrebškem Domu Armade (televizor je postavljen v posebni sobi, zraven nje sta restavracija in plesišče): ob začetku oddaje nekako 50 ljudi, število je med Obzornikom naraslo na 55. Ko je športni del obzornika prešel k festivalu, se je publika zmanjšala na 28 oseb (vmes je bila tudi prekinitev toka!). Med reportažo je publika še bolj upadla, govorila med seboj itd. Zabavni program je začel publiko spet pritegovati, dokler ni dosegla 55 do 60 ljudi; tako je ostalo do konca.

Osebne pripombe k programu:

1. Špica se mu zdi zelo dobra.
2. Ugajala mu je neposrednost napovedovalcev.
3. Ugajala mu je ležernost izvajalcev.
4. Filmski intervju (Vesna II) se mu zdi dober in izviren.
5. Reportaža ni ogrela.
6. Forma »Vrtavke« se mu zdi izvirna in posrečena; oddaja je bila dobro vodena, čeprav bi lahko navedel obrtne ugovore«.
7. Program je potekal lepo in tekoče.«

Šef studia Miloš Radivojević je pohvalil naše kamermane.

Končno oceno oddaje je podala Ritzeva: »Oddaja je na splošno uspela, opaziti je le neuravnovešenost med prvim – aktualnim – in drugim delom. Obzornik je bil predolg, zlasti šport. Ta je trajal 21 minut, v Zagrebu pa dovolijo športnim urednikom največ osem minut in jih za vsako prekoračenje primejo. Ideja reportaže je bila zelo izvirna. Posebna osvežitev za zagrebški program je bila zabavna oddaja, ker je v Zagrebu zelo težko pripraviti podoben program.« Po opravičilu tov. Marije Ritz zaradi vročine v studiu se je sestanek končal.²³

RTV Ljubljana je prejela tudi nekaj kritik gledalcev televizijskega programa. Aleksander Lozar, elektrotehnik iz Ljubljane, je pri sklepnih pripravah za televizijsko oddajo sodeloval kot opazovalec. Opazovanje priprav mu je ponudilo priložnost za razmišljanja in primerjave teorije o delu, specifik del pri sorodni zvrsti in snemanju. Improvizacijo je Aleksander Lozar sicer zagovarjal, vendar le do določene meje, s tem pa je bila mišljena predvsem meja dovoljenega gibanja izvajalcev pred kamero. Po njegovem sta zaslužila vsa priznanja predvsem oba snemalca, saj sta pokazala veliko spretnosti s tem, da sta polnila kadre, kolikor jima je bilo to glede na že omenjeno improvizacijo pač mogoče. Prevelika svoboda gibanja izvajalcev je prišla do izraza predvsem pri pantomimi, saj ima vsak gib določen pomen – in le-ti samo v celoti izzvenijo skladno. V oddaji pa so se dogajala tudi »rezanja« glav ali nog v kadrih ali pa je bil kader prazen – to naj bi vsekakor vplivalo na uspeh točke. Pripomnil je, da bi se

²² TV dok, I-67, mapa 3, Beležka s sestanka grup RTV Zagreb in RTV Ljubljana, 24. 6. 1957 v Zagrebu (Analiza oddaje TV grupe Ljubljana).

²³ TV dok, I-67, mapa 3, Beležka s sestanka grup RTV Zagreb in RTV Ljubljana, 24. 6. 1957 v Zagrebu (Analiza oddaje TV grupe Ljubljana). Nejasen je prvi stavek beležke: »Sestanek je bil kratek, morda tudi malce pod vplivom vroči« (za črko i stoji odrezana črka). Ali gre za vroče glave ali mogoče vročino, tega ne bomo nikoli izvedeli. Sicer pa se je okrog vročine v studiu spletlo veliko zgodb in anekdot.

takšnim nevšečnostim lahko izognili, če bi izvajalcem prostor za gibanje pred kamero omejili z mejniki, ki bi bili istočasno tudi opora snemalcem za »naslonitev« kadra.²⁴ Predlagal je tudi, da bi zasnovo izvedbe posameznih točk razbili na več pomembnih sestavnih delov, razdeljenih po notranjem dogajanju in dialogu. Temu bi dali poudarek izrez kadra in razsvetljava, ki bi bila prilagojena razpoloženju, pomožni rekviziti, dekor in drugi elementi, ki bi bili vgrajeni v izrezu. Za osvetlitev oddaje je uporabil izraz, da je bila »v mejah možnosti in prostora še dokaj dobra«.²⁵ Takoj po prihodu v studio je Aleksander Lozar srečal Miloša Radivojevića, znanca s snemanja pri filmu. Miloš Radojević je Lozarja predstavil glavnemu osvetljevalcu kot nekdanjega šefa razsvetljave pri umetniških filmih. Žal Aleksandru Lozarju v dveh dnevih ni uspelo navezati nobenih drugih stikov z osvetljevalcem, saj se mu je ves čas očitno izmikal. Stik je navezal samo z električarjem pri stikalni plošči, ki je delno upošteval nekatera njegova navodila.²⁶ Aleksander Lozar je kot opazovalec s področja razsvetljave pričakoval, da ga bo glavni osvetljevalec vprašal za mnenje pri nekaterih stvareh ali pa da bi mu kakšno stvar razložil, vendar glavni osvetljevalec ni pokazal nobene volje za sodelovanje, čeprav bi bila to njegova dolžnost. Vseeno je Lozar pri ogledu oddaje pridobil nekaj izkušenj in jih uskladil s svojimi izkušnjami s filma, zato je RTV-ju ponudil svojo pomoč tudi v prihodnje.

Pisno kritiko je na prošnjo dopisnika RTV v Kranju poslal tudi predsednik Delavsko-prosvetnega društva Svoboda iz Kranja Milan Štok: »Vsi navzoči ob našem televizijskem sprejemniku so bili izredno zadovoljni z II. oddajo in je bil vsak mnenja, da je bila druga oddaja daleč boljše kot prejšnja. To naj Vam bo v priznanje, da ste se zelo potrudili in upamo, da boste tudi v bodoče skušali ustreči okusu svojih gledalcev. Kar se tiče oddaje zadnje nedelje, ne bi imeli kakšnih vidnejših odnosno važnejših pripomb.

Slika sama je bila boljše kot zadnjič. Niti ni bilo valovanja odnosno lomljenja slike podolgem kot je to bil slučaj zadnjič. Kontrasti črno beli so bili še vedno premočni tako, da se mi zdijo vsi starejši, kot so v resnici, čeprav poznam od nastopajočih le tov. Milčinskega in nekoč sem videl tov. Gašperšičevo. Ko sem to tov. videl nastopati na nekem koncertu v Kranju, je bila daleko lepše kot pa v televiziji. Včasih se mi je zdelo, da je kamera ni zadela s posrečenega kota, včasih pa je bila silno ljubka. Ženske so imele preveč blede usta ali pa so uporabljali nepravilno izbrano šminko. Pri sceni se opazi včasih, da ima nova scena ostanke prejšnje scene, ki niso bili pospravljeni ali pa jih je kamera nenamerno zajela.

Program sam pa je bil pester, čeprav je bil tudi pri prvi oddaji kar se pestrosti tiče dober, seveda v nekoliko drugačni zamisli kot pri tej oddaji. Današnji program je bil v toliko zanimivejši, ker je ustrezal zlasti mladini, ki ljubi športne novice, ples in vesele zabavne melodije. Za otroke, katerim se je najbolj dopadlo izmed vsega, je bil prav posrečen film lutk. Zelo dobra reklama za Vesno je bila podana reportaža iz tega filma. Ljudi je to zelo zanimalo. Pantomimičen ples Piccolijeve je bil nekaterim nerazumljiv v poedinih izvajanjih. Morda ne bi bil slab prikladen komentar k takim nastopom. Vsa oddaja je bila tako pestra in zanimiva, da so se ljudje čudili, da je tako hitro prišla deseta ura, ko je bilo konec Vaše oddaje. O prekinitvi nisem omenjal nič, saj ste sami povedali pravi vzrok.

²⁴ TV dok, I-67, mapa 3. Pri zadnji oddaji bi si npr. lahko pomagali s postavitvijo nogometnih vrat, vrvi boksarskega ringa ipd., lahko tudi samo simbolično. Vsekakor pa bi to bilo za okvir izrezu – oziroma opora snemalcu, istočasno pa bi izvajalcu nakazalo omejeni prostor. Osvetlitev izvajalca pred kamero je v tesni povezavi z gibanjem znotraj določenega prostora.

²⁵ TV dok, I-67, mapa 3. Vsekakor bi bilo mogoče marsikaj bolje napraviti (osvetlitev »Mehikancev«, svetlobni okvir pri pantomimi, scena s ptičjo kletko).

²⁶ TV dok, I-67, mapa 3. Posebnega postavljanja luči na generalki ni bilo. Le na glasno pripombo, da je Zlata Gašperšič nemogoče osvetljena s stransko svetlobo, je bil reflektor kasneje premaknjen, vendar ne pred ekipo.

Ni nam jasno, zakaj nam slika kar nenadoma zgine in moramo večkrat regulirati. To nam boste morda odgovorili v vaših pogovorih s poslušalci.

Želimo vam čim več uspeha in da se s tretjo oddajo javite v čim krajšem času. Kajti od tega nekaj imamo, od italijanskih postaj pa prav malo.« Zanimivo je, da je z istega naslova na RTV Ljubljana prispelo še eno pismo, naslovljeno kot »strogo zaupno, samo za direktorja televizije«. Pismo je datirano z datumom 26. 6. 1957 in od takrat je preteklo že veliko Save, zato menim, da ga lahko objavimo, saj se avtor sklicuje na odkritosrčnost.²⁷ Bralci pa naj samo presodijo vsebino obe pisem z naslova DPD Svoboda Kranj.

Zanimivo je tudi pismo, ki je podpisano le s priimkom Vidmar, primerjava podpisov pa vsaj za zdaj ni pokazala, da je kritiko poslal Josip Vidmar, najbolj znani književni kritik takratnega časa. Tudi slog izražanja naj tega ne bi potrjeval. Prav tako tudi vsebina kritike ne bi izdajala, da bi napisal kritiko takšen strokovnjak za elektrotehniko, kot je bil Josipov brat dr. Milan Vidmar.²⁸ »Kot celota je bila oddaja zelo dobra in kar je predvsem važno, bila je živahna. Najprej nekaj pripomb k oblekam, ki so jih nosili nastopajoči. Črtaste srajce učinkujejo zelo slabo, nujne so enobarvne, po možnosti čim svetlejše, najboljše bele. Zlata Gašperšič je bila oblečena preveč športno, izgledala je kot kaka deklica, ki se odpravlja na nedeljski izlet. Kak duhovitejši izrez ali ovratnik, kakršnega je imela napovedovalka, bi bil bolje rešil situacijo. Še nekaj pripomb k njenemu nastopu. Pri prvi pesmi je bila postavljena preblizu k ozadju in je zato slika učinkovala preveč ploskovito namesto plastično. Pri prvi in pri drugi pesmi je bil mikrofonski postavljen predaleč, zato reprodukcija glasu ni bila dobra in se slišal nekak odmev. Čudno se mi zdi, zakaj je nikdar niste pokazali cele, vedno le do pasu in zakaj se med pesmijo niste za hipec obrnili tudi do orkestra in nato spet nazaj na pevko. Pri drugi pesmi je imela pevka na začetku za ozadje neko vzorčasto blago, katerega desen je bil dosti premočan in solistka zato ni prišla do veljave.

Odmor z mlinskimi kolesi je popolnoma nemogoč. Oči so od gledanja že itak utrujene in bi se v odmoru morale malo odpočiti, zato je nujna mirna slika. Če gledate eno samo minuto v tista kolesa, se vam v glavi prične vrteti. Zagrebška stranka je še slabša in ne vem zakaj ste vzeli podoben motiv.

Plesalcu Jaki Hafnerju je kamera nekajkrat odrezala nogi, in sicer nekajkrat

²⁷ TV dok, 1-67, mapa 3. »K prilogi, katero sem napisal na prošnjo Vašega stalnega dopisnika v Kranju, moram dodati še nekatere druge pripombe, ki so seveda čisto osebnega značaja in temu primerno zaupne, vendar mislim, da je potrebno opozoriti tudi na take stvari.

Dobro je, ko ste uvedli poročila v televizijsko oddajo. Vendar suhoparna poročila, ki so v glavnem že nekoliko zastarela za tistega, ki redno posluša radio in čita časopise, vsaj meni ni bilo s poročili podanega nič novega, bi bilo umestno prikazati tudi istočasno dogodke s filmom, če je le mogoče. Sicer je to pripovedovanje za mnoge ljudi dolgočasno. Napovedovalec mora biti zelo simpatičen fant, ta pa, se ni upal pogledati gledalca v oči, izvzemši to, da je tu in tam pogledal izpod čela in nagrbančil čelo. Ljudje smo zbirčni, hočemo videti vse samo najbolj popolno. Oprostite!

Športni napovedovalec je bil bolj prirodnejši, čeprav v obraz nekoliko preveč okrogel. Takoj so ga glasno krstili, da ima Napoleonovo frizuro. (Mimogrede povedano). Ko pripoveduje o športnih dogodkih, bi morali le-ti biti uvrščeni med njegovo pripovedovanje in ne šele po tem.

Napovedovalka se nam zdi vsem nekoliko v letih, gledalci bi si želeli mlajšo in simpatično lepoticco, čeprav je meni samemu tudi ta všeč. Ne bom se branil gledati tudi druge. Vsekakor, če boste imeli takih dovolj na razpolago, boste morali upoštevati tudi takšne okoliščine. Oprostite mi vnaprej, da Vam povem take stvari, ki morda ne bi bile zaželjene, toda tu je treba računati na vse, še bolj pa tedaj, ko boste začeli čez leta z barvno televizijo.

Milčinski, nej bo še tako star ali zguban, on ima svojo publiko in ta ga ne bo nikoli izgubila.

Za Gašperšičevo sem povedal že v priloženem dopisu.

Konferencier za Vesna film, bi bil lahko bolj živahen in ne tako znanstveno počasen.

Prosim, da oprostite moji odkritosrčnosti, prosim pa te stvari obdržite samo za sebe in za nadaljnje delo pri izbiri kadrov.«

²⁸ Doslej tudi nisem zasledil nobene omembe v znani literaturi o začetkih televizije na Slovenskem in prav tako nisem zasledil nobene sledi v ustnih pričevanjih starejših uslužbencev RTV Slovenija.

stopala, včasih pa kar do kolen. Ker pišem tele vrstice en dan kasneje, se vsega ne spominjam več.«²⁹

Na Radio Ljubljana je poslal kritiko oddaje tudi Mile Vozel, elektrotehnik in radioamater iz Kranja. »Na vašo željo, da poročamo, kako smo kaj zadovoljni s prvimi slovenskimi televizijskimi oddajami, sedaj odgovarjam.

Ker pa električarjem u operativi vedno primanjkuje časa. Če pa so obenem še radioamaterji to tembolj. Vam bom zato le u par besedah nanizal par misli o naših prvih televizijskih poizkusih. Srečno naključje je namreč nanese, da sem dobil za par mesecev na razpolago TV-sprejemnik na katerem zasledujem razvoj naše televizije. Ker oddajate programe italijanske in avstrijske televizijske mreže, je primerjava tem lažja.

Priznati vam moram koj u začetku, da se se obakrat kar dobro odrezali, seveda je bila zadnja oddaja neprimerno boljša, lahko bi rekel celo boljša od preje omenjenih tujih. Bila je tako pestra in zanimiva, da je kar prehitro minila.

Res, da se poznajo, ampak samo nekoliko, začetniške okornosti, o katerih sem pa prepričan, da bodo pri pogostejših oddajah koj kmalu izginile. Sprejem je bil odličen, slika zelo lepa in tudi zvoku ni bilo kaj ugovarjati. Človeku se zdi tako lepo, ko vidi in sliši »stare« radijske znance. Franeta - Ježka, Hvalo, Kraglja in še vse druge.

Zelo lep je uvodni motiv, menda pa bo tista »špica«, kakor je bilo omenjeno u vašem programu, ki izhaja kot priloga dnevnikom, slika s Pastirčkom je zelo posrečena.

Kar naprej po tej poti, želimo veliko uspehov pri razvoju slovenske televizije sebi pa tudi nekaj »drobiža« za nabavo sprejemnika.«

Prelistajmo na hitro še kritike, ki so izšle v hrvaških in slovenskih časopisih.

Zagrebski Vestnik je zapisal, da so Ljubljančani, ki so pred dvema mesece-ma na svojem prvem gostovanju navdušili s smelimi idejami, neposrednostjo in živim ritmom programa, tokrat nekoliko razočarali. Mogoče so od gostov, ki so se tako dobro izkazali že prvič, nekoliko preveč pričakovali ali pa so zares imeli samo slab dan. S kratkima lutkovnima filmoma niso navdušili, še manj z ekshibicijo v rock'n'rollu sicer zelo talentirane Kristine Piccolo, pri reportaži o Vesni pa jih je zmotilo preveliko število tehničnih pomanjkljivosti. Vseeno, pravijo v Zagrebu, da lahko še veliko pričakujemo od ekipe, ki jo sestavljajo talentirani ljudje.³⁰ Podobno mnenje izraža tudi kritika v prilogi o kulturi in umetnosti, saj je kritik oddajo ocenil kot srednje uspelo. »Začetek je bil preobširen, posebno športni pregled, v drugi del programa pa se je vtihotapila anemičnost, brezdušje. Nizale so se slike zabavnega programa, ki so včasih nenadoma zablestele, ponekod pa tudi silno potemnele oziroma zaškripale. Jaka Hafner je izvedel dve izvrstni točki pantomime, vsaka njegova kretnja je bila izvedena v slogu interpretiranih likov – srednjega napadalca in boksarja. Zlata Gašperšič je uspešno odpela dve melodiji, Kristina Piccoli pa je bila žrtev rock'n'roll glasbe.« Mogoče je bil kritik po zapisanih besedah sodeč le nekoliko preveč nenaklonjen rock'n'rollu, saj ga je označil kot »toliko spominjani ples«, katerega rezultat je bila mlaka znoja. Bolj kot opevanemu plesu je bil kritik očitno naklonjen takrat zelo popularnim mehiškimi pesmim. Navdušen je bil nad novostjo na ekranih in aplavzom, ki so ga dobili glasbeniki. Zato pa je toliko več slabe kritike prejela reportaža o Vesni. Označil jo je kot mlahavo (mlohavo) reportažo. »Komponiranje slik, filmskih trakov in igralcev je bilo neprecizno in včasih se je pripetilo, da je moral konferansje nekoliko trenutkov čakati, potem ko je že izgovoril svoj del besedila. Kljub vsemu pa so gostje iz Ljubljane pokazali niz smelih idej.«³¹

²⁹ TV dok, I-67, mapa 3, Nekaj pripomb k nedeljski TV-oddaji v Zagrebu, dne 24. 6. 1957. Ljubljana, 24. 6. 1957.

³⁰ Drugi eksperimentalni program TV Ljubljana, V: Vestnik, 16. 7. 1957.

³¹ TV dok, I-67, mapa 3.

Rado Cilenšek je dogajanje v Zagrebu opisal v Tedenski tribuni v prispevku z naslovom »V znoju rojena TV«. ³² Druga oddaja v Zagrebu je bila pestrejša po obliki in vsebini, vaj in priprav na oddajo pa je bilo manj, saj so morali varčevati z dragimi ortikoni v snemalnih kamerah. ³³ Program so člani ekipe odnesli v Zagreb v svojih glavah in v torbi tajnice režije. Na dan oddaje so improvizirani mojstri ciklostila vrteli matrice s scenariji do dveh ponoči, režiser Frane Žižek pa je s tonskim tehnikom snemal in presnemaval tonske zapise svoje oddaje. Začetki televizije so bili namreč v znamenju tehničnih muh. Radio je v eter oddajal malo živih oddaj, skoraj vse točke programa, ki niso bile zapisane na gramofonskih ploščah, so bile posnete na magnetofonski trak. To je bilo veliko preprosteje in varneje, televizija pa je bila na slabšem, saj slike še niso znali zapisovati na magnetofonski trak. ³⁴

V program so v začetku hoteli vključiti tudi televizijsko igro, vendar so ugotovili, da pri nas pravih televizijskih iger še ni. Hudič je dobil mlade in težavam so se pridružile še druge nevšečnosti in deset dni pred oddajo so obstali pred polurno programsko luknjo. ³⁵ Običajna rešitev za krpanje – zabavni program – je bila tokrat dokaj vprašljiva, saj je jugoslovanski festival lahke glasbe, ki je bil hkrati v Beogradu, mobiliziral lep del izvajalcev. Delavci ekipe so lahko vadili le dopoldne, ko so bile prižgane kamere. Pomanjkanje pravih vaj so nadomestili pri skupnih kosilih, večerjah in drugih priložnostih, ko so staknili skupaj glave in govorili samo o oddaji, kamerah, telekinu, filmu, lučeh, mikrofoni, magnetofoni, televizijskih ljudeh in živalih.

»To še cuker ni, to je saharin,« je rohnel režiser, ko je pregledoval svoj zabavni program, ki ga je moral poleg tega v naglici še sam zmašiti. Vsaka točka posebej je bila dobra, celota pa se mu je zdela premalo živa. Res, tokrat mu je šlo vse narobe in nikakor ni mogel vnesti dovolj pestrosti v svoj spored. Zato pa si je resno prizadeval, da bi ga obogatil s svojimi domislicami, od naslovne vrtavke do tistih drobnih začimb, ki dajejo jedi okus.

Presneta vročina je bila tiste dni v Zagrebu in še ponoči se ni dalo prav spati.

³² *Tedenska tribuna*, 4. 7. 1957.

³³ Ortikoni – snemalne cevi – ikonoskopi, vgrajeni v televizijske kamere. Glede na proizvajalca in način delovanja imajo različna imena, ortikon, vidikon, plumbikon, ledikon, vistakon in podobno. V snemalni cevi je posebna oblika elektrofotografske plošče oziroma zaslon z razmerjem stranic 4:3. Elektrofotografski zaslon v snemalni cevi preletava elektronski žarek iz elektronskega topa. Pri tem odčita 833 točk v 625 vrstah, skupaj približno 520.000 slikovnih točk. Vsako vrsto odčita od leve proti desni, hitro preskoči na vrsto nižje in znova sorazmerno počasi odčita vse točke. Ko žarek odčita vseh 625 vrst, se vrne na začetek prve vrste. Vse to mora opraviti v 0,04 sekunde, da preskoki niso vidni in da se zagotovi slikovna menjava 25 slik v sekundi (slikovna menjava se odraža kot slikovna frekvence (Frame Rate)). (Marko Kumar: *Tehnologija grafičnih procesov*, str. 185, objavljeno tudi na medmrežju: http://www.cpi.si/files/cpi/userfiles/Datoteke/ucnagradaiva/tgp2008_web.pdf). Visoka tehnologija je bila v takrat dostopna samo za dragocene devize, a jih je vedno primanjkovalo.

³⁴ Zvok pa so lahko zapisovali na magnetofonski trak. To je bilo zlasti potrebno pri glasbenih točkah. Razmere v studiu so morale ustrezati številnim zahtevam, zato je bilo težko doseči še zahtevno akustičnost. Bralcem je Cilenšek razložil, da je Zlata Gašperšič pri svojih točkah samo odpirala usta in jim tudi pojasnil, da tej veliki tehnični skrivnosti pravijo z angleško besedo »play-back«.

³⁵ *Smeh in nasmeh*, str. 77. Režiser Fran Žižek je želel prikazati večer v čitalnici Mirka Mahniča. Zamislil ni mogel uresničiti, kajti vodstvo ljubljanskega Radia, ki je tedaj skrbelo tudi za televizijo, igralcem ni hotelo plačati menda previsokih honorarjev. Predlagalo mu je oddajo z velikim orkestrom Bojana Adamiča in pevci zabavne glasbe. Nazadnje je moral opustiti tudi to zamisel, saj je bil orkester prav takrat na festivalu jugoslovanske zabavne glasbe v Beogradu. V časovni stiski je na hitro skrpal glasbeno-humoristično oddajo Vrtavka s kvintetom Mojmirja Sepeta (ansambel v zasedbi Jure Robežnik, Borut Finžgar, Mitja Butara, Janez Sever in Aco Müller), pevci in nastopajočimi ter glasbeno-folklornim ansamblom Les Tres Jenas, ki je tedaj nastopal v zagrebškem zabavišču.

Po kosilu sem legel in komaj malo zadremal, ko me prebudi režiser: »Čuj, ptiča mi je treba.«

»??«

»Poznaš koga v Zagrebu, ki ima kanarčka?«

Ne poznam ga in s tem je bila stvar zame opravljena. Pa ni bila, kajti poleg kanarčkov je bil potreben še »foglovž« in končno še čipkasta ruta, s katero bi hrepenča deklica – v studiu je bila to Zlata Gašperšič – zagrnila ali odgrnila, ne spomnim se več dobro, kletko in kanarčka. No, naša kostumerka Relly Dularjeva se je spremenila tudi v rekviziterko in obredla pol Zagreba. Staknila je lepo bidermajersko kletko, pred nedeljsko oddajo pa sta se pojavili kar dve dami, vsaka s svojim kanarčkom. Tako je Frane imel naenkrat dva.³⁶

Čipkaste rute, ki bi bila po režiserjevem okusu, pa ni bilo. Pravzaprav: ruta bi bila, a ni imela čipk. Pa pripomni ena izmed naših deklic, da ima na spodnjem krilu lepe čipke. »Škarje!« je zavpil režiser. Pa ni bilo iz vsega nič ni pri televizijskih sprejemnikih niste videli ne rute ne čipk.«

V nedeljo zjutraj, ko je ekipo čakala generalka, je bilo vse še nekam vegasto. Temperatura pa je počasi naraščala in tega dne leta 1957 še posebno in dobesedno. V studiu so namerili šestinštirideset stopinj Celzija. »Naša oddaja se je res porajala v znoju. Snemalci pri kamerah so bili njeni nevidni heroji. Ko je bilo vse končano, si je eden med njimi kar ožel srajco, kot malo poprej v programu ubogi trubadur ruto, ko ga je polila deklica neusmiljena.

Kamera ima štiri objektivne. Menjajo se čisto preprosto in hitro z gumbom. Pa seže naš Boris po gumbu, da nastavi objektiv, ki mu ga je pravkar iz režijske sobe diktirala v slušalke sekretarka režije. A gumb se ne premakne: roka je toliko potna, da kar zdrsi ob njem. V žepu je moral poiskati robec, šele potem je šlo. Takšnih drobnih sličic je bilo mnogo – gledalci pa so se včasih spraševali, čemu majhen zastoj.«

V Obzorniku so hoteli prikazati čim več moderne tehnike – od eksplozije atomske bombe do dravskih elektrarn – zato so uporabljali tudi najhitrejši možni prevoz. Vse je bilo podrejeno temu, da bi bili gledalci zadovoljni. Filme z najnovejšimi športnimi dogodki je iz Ljubljane pripeljalo letalo. Vendar pa jih moderna tehnika ni obvarovala nepričakovane nesreče. Sredi oddaje so zaradi izpada električnega toka v Zagrebu ostali v egiptovski temi in oddajanje programa je bilo prekinjeno.

Čipkasto krilo je po spletu okoliščin preživelo gostovanje v Zagrebu. Danes bi morali v sklepno »špico« oddaje zapisati tudi, da med snemanjem oddaje ni bila poškodovana nobena žival. Za psa in kanarčka so bili vsi sodelujoči kar precej v skrbeh: »Pip je zelo ubogljiva žival.« To je med reportažo o »Vesni II« Metka Bučarjeva tudi povedala: »Tako priden je, da zalaja na ukaz.« Njegov pasji glas bi moral biti učinkovit konec reportaže. »Toda v tisti vročini se tudi Pipu ni ljubilo. Še glasu ni dal od sebe, ko pa je bilo kmalu nato oddaje konec, se je kar po trebuhu zavlekel iz studia na svež zrak. Še dobro, da sta kanarčka zdržala – menda se le pozna, da prihaja njun rod iz južnih krajev.«³⁷

³⁶ Drugi kanarček je verjetno prišel iz Ljubljane, saj se je ohranila tudi anekdota o režiserju Franu Žižku, ki je scenske delavce nenehno opozarjal: »Pazite na mojega tiča, brez njega se ne smem vrniti v Ljubljano!«. Zaradi pasje vročine v studiu so se ljubljanski televizijci zelo bali za izposojeni živalci, zgodilo pa se je, česar niso pričakovali. Vročina je kanarčku tako prijala, da je bil ves vesel in živahen. Le ohromljeni kužek ni mogel nastopiti. Režiser Mirč Kragelj ga je vzel v naročje in vselej, ko bi se moral oglasiti kužek, kar sam zalajal namesto njega. Prim. *Smeh in nasmeh za kamero in mikrofonom. Ob 75-letnici Radia in 45-letnici Televizije v Sloveniji*. Ljubljana: RTV Slovenija, 2003, str. 76. Še bolj se je za kanarčka bal producent dr. Pavlin, saj je zanj založil visoko kavcijo. Prim. Rado Cilenšek: *Pustolovščina, plod truda mnogih*, V: *Televizija prihaja*, str. 83.

³⁷ Rado Cilenšek: *V znoju rojena TV*, V: *Tedenska tribuna*, 4. 7. 1957.

Rado Cilenšek je v objavljenem besedilu zavrnil vse gledalce, ki so požrtvovalni ekipi očitali, da ni poskrbela za najnovejša poročila. Da je bilo to delo res zelo težko in je poleg znanja in zavzetosti zahtevalo tudi nekaj več, mogoče tisto, čemur bi lahko rekli pripadnost, nam v spominih potrjuje tudi snemalec Marjan Richter. Ekipo, ki je v Ljubljani pripravljala televizijski Obzornik, in je morala sproti spremljati dogajanje v Sloveniji, je poleg drugega pestilo tudi pomanjkanje kameramanov: »Kamermani so bili – razen Milana Kumarja – v Zagrebu, zato nam je priskočil na pomoč Vito Lemež, srečni lastnik kamere Bolex. Program je bil skrajno napet. Lemež in Kumar sta snemala v Ljubljani, jaz pa sem se že zgodaj zjutraj s službenim avtom odpeljal na plaz pod Prisojnikom, kjer je bilo še dovolj snega za smučarsko tekmo. Po tekmi me je šofer Jože Kokalj v rekordnem času pripeljal v Ljubljano, tu pa so me že čakali posneti filmi. Nemudoma sem jih razvil ter jih ob pomoči prijateljev iz kinokluba posušil kar na vrtu pod laboratorijem. Vsak snemalec je svoj film ročno zmontiral, mene pa je že čakalo snemanje dneva mladosti. Športniki in mladina so v znamenju takratnega časa strumno korakali mimo tribune na Prešernovi cesti. Na tribuni je bil častni gost maršal Tito z generali in drugimi voditelji. Najprej sem snemal parado, nato pa sem varnostnike poprosil, ali smem stopiti na tribuno. Predstavil sem se za snemalca televizije. Ker s kamero Agfa Movex v rokah nisem bil videti bog ve kak profesionalce, varnostnik na omembo televizije sploh ni reagiral in me je mirno odslovil. V Beogradu takrat še niso poznali televizije in najbrž sploh ni vedel, kaj je to. Šele po nekaj minutah je za menoj prišel v usnjen plašč oblečen tovariš, me potrepljal po rami in me povabil, naj mu sledim. Na moje veliko začudenje me je pripeljal prav za maršala, vendar sem ga lahko videl samo v hrbet. Prosil sem generale, ki stali levo od njega, naj se umaknejo, in tako sem ujel maršala v ozadju spreveda.«³⁸ To pa je bil šele začetek veliko drznejše akcije ali skoraj gverilskega prebijanja po ljubljanskih ulicah do letališča. Medtem ko so bili vsi filmi zmontirani in je Marjan Richter dokončal še zadnjo novico, sta ga že čakala direktor Lado Pohar s starim službenim oplom in Mirč Kragelj, režiser v vlogi šoferja: »Odpeljali smo se proti letališču v Mostah, toda prav na sredi železniškega prehoda na Zaloški cesti je avto odpovedal in se ustavil. Mirč ga je kar z zaganjačem spravil s proge, na srečo je malo kasneje vžgal in s cesno, ki nas je čakala na letališču, smo poleteli proti Zagrebu. Prispeli smo še pravočasno, da smo si lahko ogledali studio v Jurišičevi ulici. Ta prostor je bil prej savna kot studio. Kamermana Franjo Meglič in Boris Goriup sta stala za kamera in se ves čas hladila z radensko. Studio, malo večja soba brez hlajenja, je bil natlačen z lučmi. Te so oddajale toliko toplote, da je bilo mogoče v njem vzdržati samo med snemanji. Naša oddaja je tekla še kar gladko, ko je med branjem športnih novic na lepem zmanjkalo elektrike. Prav smešno je bilo videti režijski pult z aparaturami in Bena Hvalo že vnaprej pripravljati sveče.«³⁹

Po pregledu časopisnih kritik in težav Marjana Richterja z generali levo od maršala ter prebijanja v vroči zagrebški studio nas čaka samo še pregled stroškov, ki so nastali pri pripravljanju oddaje tako pri zagrebški kot pri ljubljanski skupini. Zora Korač je pripravila pregled obračuna za Zagrebčane:

1.	180 metrov traku za šport	15.000 dinarjev
2.	120 metrov traku za obzornik	11.000 dinarjev
3.	Material za obdelavo traku	1400 dinarjev
4.	Obdelava – honorarji	5000 dinarjev
6.	Potni stroški	14.000 dinarjev
7.	Stroški za snemanje Vrtavke	3000 dinarjev
	Skupaj:	49.400 dinarjev ⁴⁰

³⁸ Marjan Richter: Na prihod televizije smo se pripravljali s filmom. V: *Televizija prihaja*, str. 201–202.

³⁹ Marjan Richter: Na prihod televizije smo se pripravljali s filmom. V: *Televizija prihaja*, str. 202.

⁴⁰ TV dok, 1-67, mapa 3. Pri pripravljanju poskusnih oddaj na Gospodarskem razstavišču ljub-

Za ljubljanski del je podroben obračun pripravil producent dr. Franjo Pavlin:⁴¹

	Izdatki:	materialni:	potni:	honorar:	skupaj:
1	Obzornik	14.200	30.428	14.500	59.128
2	Šport	15.700	13.172	13.500	42.372
3	Reportaža: Skozi naše mesto	3.657	19.028	12.500	35.185
4	Zabavni del: Vrtavka	10.513	104.040	83.000	197.553
5	Intervju: Vesna II	20.000	24.472	36.000	80.472
6	Ostali stroški: tehnika, ton, scena, napovedovalci, vodstvo	5.780	83.616	49.000	138.396
		69.850	274.756	208.500	553.106

Ostali so nam samo še stroški za garderobo:⁴²

1.	Izposojnina za 3 kom. sombrero slavnike za Los Jenas (pri Lujzu)	din	300
2.	Nakup blaga za umetniške kravate, 40 cm zel. ripsa za slikarja	din	284
3.	Entlanje umetniške kravate za tov. Janeza Pirnata (pri Vežilja)	din	140
4.	Nakup 2 in pol metra blaga za bluzo tov. Piccoli (pri Volna)	din	750
5.	Nabava volnenega blaga za izdelavo srčkov pri bluzi tov. Piccoli in za izdelavo 5 kom. ovratnic za godbenike (pri Gradski magazin)	din	315
6.	Rdeča svila za šivanje ovratnic in aplikacij srčkov pri bluzi (pri Gradski magazin)	din	44
7.	Delo bluze za tov. Kristino Piccoli pri šivilji Ivi Smrekar	din	980
	Vkupno	din	2.813

Vrnimo se še malo k članku Rada Cilenška. Končal ga je z vprašanjem, kako naprej. »Skratka, brez skrajnega truda in požrtvovalnosti televizijskega kolektiva bi se naša druga oddaja težko posrečila, saj zastavlja že sam sistem gostovanja v tujem studiu – pri vsej prijaznosti in ustrežljivosti zagrebških kolegov, ki jim gre najlepša hvala – kopico težav. Zaradi tega bomo verjetno s prihodnjo celovečerno oddajo počakali do takrat, ko bomo imeli v Ljubljani lasten studio in lastne aparature. To bo kot vse kaže, že jeseni. Potem bo tudi naš program lahko stekel bolj redno.«⁴³ Napoved se je izkazala za pravilno. S pomočjo izkušenj, ki so jih ljubljanski televizijski delavci pridobili v Zagrebu, so decembra pripravili deveturni program iz Ljubljane. Izkušnje in znanje pa niso bile edine trajne stvari, ki jih je slovenska televizija pridobila v teh junijskih dneh. Na drugem gostovanju v Zagrebu se je prvič zavrtil tudi odpovednik s Pastirčkom. Nekateri protagonisti takratne televizijske ekipe so se kmalu po začetku novega tisočletja spominjali začetkov slovenske Televizije. Spomini so bili izdani v zborniku Televizija prihaja, ki ga je RTV Slovenija izdala ob uradni 75-letnici Radia Slovenija in 45-letnici Televizije Slovenija. Prvi direktor televizije Lado Pohar se tako spo-

ljanska televizija še ni imela svoje tehnične opreme, zato je na pomoč priskočila zagrebška. Ko se je Lado Pohar Zagrebčanom pristrčno zahvalil, je direktor Štrbac odgovoril: »Ej, brate Lado, ljubav za ljubav, a sir za pare!« »Bratsko« tehnično pomoč je bilo treba mastno plačati, in to ne z dinarji, temveč s tedaj zelo cenjenimi devizami (odškodnino za slikovne cevi – ortikone). (Smeh in nasmeh, str. 77.) Ti stroški niso bili izjema, saj so krst slovenske televizije enako krepko zasolile vse domače ustanove, od Gospodarskega razstavišča, Festivalne dvorane do Drame in Opere. Iz pogodb in računov je mogoče razbrati, da je bil že prvi program slovenske televizije dražji, kot so računali. Radio je moral kot starejši brat še nekaj časa vzdrževati mlajšo sestro televizijo (Lado Pohar: *Televizija prihaja*, str. 33-34.)

⁴¹ TV dok, I-67, mapa 3, Obračun izdatkov II. TV oddaje v Zagrebu, dne 23. 6. 1957 ob 20.30.

⁴² TV dok, I-67, mapa 3, Obračun izdatkov za garderobo televizijske oddaje 23. junija 1957 v Zagrebu.

⁴³ Rado Cilenšek: V znoju rojena TV, V: *Tedenska tribuna*, 4. 7. 1957.

minja nastanka televizijskega napovednika: »Prvi oddaji smo dali simboličen naslov: *Televizija prihaja*. Želeli smo povezati majski datum, pomladno razpoloženje oddaje in rojstvo slovenske televizije. Toda vreme v Zagrebu nam jo je zagodlo, saj nas je skoraj zamedlo. Ponosni pa smo bil na naše tehnike, ki so po krajšem stažiranju pri zagrebških kolegih oddajo kar sami prevzeli in dobro »zvozili«.

Pri drugi oddaji smo bili že bolj samozavestni, saj nas tehnično-izvedbena plati ni več tako zelo skrbela. Tudi programsko smo se iz prve kar nekaj naučili. Če je bila prva še mozaična zlepljenka, smo drugo zasnovali kot zaokrožen programski blok. Začeli smo jo z uvodnim znakom slovenske televizije Pastirčkom. Velikodušno nam ga je dal v uporabo akademski kipar Zdenko Kalin, solkanski sorojak moje žene. Zanosna pesem Pastirčkove piščali – mojstrovina skladatelja Uroša Kreka – je priklicala na zagrebški zaslon naš TV-dnevnik, za njim pa so se zvrstile preostale oddaje. Naša nova umetniško dovršena »špica« je gostitelje presenetila in navdušila, nas pa ganila. Program tega večera se je že približal tedanjim profesionalnim zahtevam. Ko so se v sobi, v kateri smo ga spremljali skupaj s hrvaškimi kolegi, znova prižgale luči, je za trenutek nastala popolna tišina. Prvi se je dvignil generalni direktor Ivan Šibl, nam čestital, nato pa se je obrnil k svojim in dejal: »Ovi Ljubljancani nič nima. Došli su nama a pokazali kako se pravi televizija.«⁴⁴

Pogosto se je ob večerih, ko je zdržal do konca dnevnega programa, spominjal začetkov tudi risar in scenograf Janez Pirnat: »Kadar se zasedim pred televizorjem do konca programa, do televizijske »špice«, se spomnim, da sem imel nekoč opraviti z začetki naše Televizije. Ta »špica« je pravzaprav edini preživeli artefakt, ki se je izmuznil vsem »naprednim izboljšavam«, ki so jih uvajali in jih še uvajajo visoki uradniki naše televizijske hiše. Zanimivo je, da ta biserček z leti ni izgubil svežine, ki jo je imel ob nastanku, to je ob oddajanju prvih poskusnih programov. Najprej se prikaže Pastirček, simbol pomladi, klasično delo slovenskega kiparstva, ki me spominja na prijazno osebnost mojega profesorja Zdenka Kalina, potem se oglasi glasbena tema skladatelja Uroša Kreka, ki jo je mogoče opisati le z Župančičevimi besedami. Na začetku je melodija, »bolj nežna nego dih, ki plah in tih čez talo gre ledino«, na koncu pa pastirjev ukaz piščali »V zrak se poženi nad črno grudo, pojoče čudo – škrjanček moj«. Celoto je posnel Milan Kumar, mojster kamere, ki me je med nešteti skupnimi snemanji toliko naučil o skrivnostih svetlobe in sence.

Spominjam se »visoke napetosti«, ko se je ta »špica« pred prvo slovensko oddajo prikazala in oglasila na zaslonih v improviziranem zagrebškem studiu. Predtem so nam zagrebški kolegi hudomušno svetovali, naj oddajo napovemo takole: »Dobro večje, družje Bakariću!« Tistikrat namreč Zagreb ni premogel veliko televizorjev in oddaja je tako ali drugače šla v eter. Za sodelujoče pa je bilo to enkratno doživetje, zame pa tudi prvo sodelovanje s Franetom Milčinskim - Ježkom.«⁴⁵

Med mnogimi spomini na začetke televizije smo izbrali tudi spomine Marjana Richterja, ki je bralcem pojasnil tudi, kako je potekala tehnična plat ustvarjanja »televizijskega fantka«. Marsikdo, ki danes klika z miško po digitalnih aplikacijah, njegove pripovedi o delu s preprostimi tehničnimi pomagali verjetno niti ne bo razumel: »Špica, ki smo jo uporabili v prvi oddaji iz Zagreba, nas ni zadovoljila. Razmišljati smo začeli o izvirnejši obliki, in tako je Milan Kumar z matematično natančnostjo posnel Kalinovega Pastirčka. Glasba iz Pastirčkove piščali, delo Uroša Kreka, naj bi Slovincem oznanila prihod novega medija. To je bil edini film v prvih desetih letih televizije, ki je bil iz čisto tehničnih razlogov posnet na 35-milimetrski filmski trak. Špica je bila skopirana iz treh negativov. Poleg Pastirčka si je Kumar zamislil še s časovno lupo posnete oblake. Uporabil je močan rumeni filter, da je bolj poudaril oblake. Ob določenem glasbenem poudarku sta se pojavila silhueta Ljubljanskega gradu in napis RTV Ljubljana. Po prvotni zamisli

⁴⁴ Lado Pohar: *Televizija prihaja*, str. 30.

⁴⁵ Janez Pirnat: Na začetku in na koncu, V: *Televizija prihaja*, str. 101.

naj bi film skopirali z maskami in protimaskami, da oblaki ne bi prekrivali Pastirčka, toda v laboratoriju v Trnovem mask niso mogli izdelati, zato smo se morali zadovoljiti s špico, kakršno poznamo in pri kateri se oblaki vidijo skozi Pastirčka.«⁴⁶

Pastirček je k sreči preživel vse poskuse zamenjav, tudi pretirano naraščanje »domoljubja«, ko so ga hoteli zamenjati s »špico«, podobno tistim, ki so jih včasih vrteli na nekaterih časovno in prostorsko konserviranih realsocialističnih televizijah. Lahko se še dolge ure v pozno noč prerekamo o okusih, a upajmo, da nas bo takrat, ko bomo ponovno zadremali pred televizorjem, še dolga leta zbujal star televizijski odpovednik s Pastirčkom ob koncu programa. Mi pa se že bližamo koncu drugega dela naše nadaljevanke. V tem delu smo že v naslovu opozorili na trdo delo televizijcev. S tem smo poskusili razbiti urbani mit o brezdelnih televizijcih. Prav tako so na sprehodu po Ljubljani s prisposodbo s »Švicarijo« opozorili televizijci na trdo delo likovnih in drugih umetnikov. Tako kot so slikarji in kiparji vložili v svoje stvaritve ure in ure dela, tako so se trudili tudi televizijski ustvarjalci. Slovenska televizija se je dobesedno rodila v znoju in tradicijo tudi zvesto nadaljujemo vsem predsodkom navkljub.

Preostane nam le še to, da napovemo naš nadaljnji spored. Najprej bomo napravili kratek skok na Gospodarsko razstavišče, saj je tam Televizija Ljubljana oddajala decembra 1957 devetdnevni poskusni program, nato pa bomo poleteli tri leta naprej v čas, ko je »tele že majhna kravica« ali prava televizija postalo in prisluhnili mnenju gledalcev o kakovosti programa. Izkoristili bomo prednosti sodobne tehnike in si pred svetovnim prvenstvom v Planici ogledali, kako se je ekipa Televizije Ljubljana pripravila na prvo svetovno prvenstvo v smučarskih poletih. Tako se bomo pripravili na tekme na prenovljeni letalnici v Planici in lažje stiskali pesti za rekordne polete. Upamo, da program ni preveč natrpan oziroma predolg. Kdor pa bo preveč utrujen zadremal ob naši zgodbi, naj se ne sekira preveč. Zbudila ga bo melodija pastirčkove piščali ob koncu programa.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

RTV SLO, TV Slovenija

- ◊ Oddelek za arhiviranje in dokumentacijo TV Slovenija, fond Vodstvo TV, škatla I – 67

ČASOPISI

- ◊ Tedenska tribuna, 4. 7. 1957
- ◊ Vestnik, 16. 7. 1957

LITERATURA

Bizilj, Ljerka: *Slikarji stvarnosti. Podoba slovenskih medijev*. Ljubljana: Modrijan, 2008.

Kumar, Marko, *Tehnologija grafičnih procesov*. Tretja, prenovljena in razširjena izdaja. Ljubljana: Založba Center RS za poklicno izobraževanje, 2008.

⁴⁶ Marjan Richter: Na prihod televizije smo se najprej pripravljali s filmom, V: *Televizija prihaja*, str. 201.

Pohar, Lado (glavni in odgovorni urednik): *Smeh in nasmeh za kamero in mikrofonom. Ob 75-letnici radia in 45-letnici televizije v Sloveniji*. Ljubljana: RTV Slovenija, 2003.

Pohar, Lado (odgovorni urednik): *Televizija prihaja. Spominski zbornik o začetkih televizije na Slovenskem*. Ljubljana: RTV Slovenija, 1993.

ZUSAMMENFASSUNG

HEISSE JUNITAGE DES JAHRES 1957 UND DAS IM SCHWEISS GEBORENE FERNSEHEN ÜBER DIE »FRÜHGESCHICHTE« DES SLOWENISCHEN FERNSEHENS ANLÄSSLICH SEINES 55-JÄHRIGEN BESTEHENS – TEIL 2

Die erste Versuchssendung des Fernseheteams bei Radio Ljubljana mit dem Titel »Das Fernsehen kommt« klang mit dem Versprechen aus, dass das heimische Programm immer öfter zu den slowenischen Zusehern kommen wird. Da das Ljubljanaer Fernseheteam weder ein Studio noch eine ausreichende technische Ausrüstung besaß, übersiedelte das gesamte Team für einige Tage nach Zagreb und bereitete am 23. Juni 1957 ein eineinhalbstündliches Programm vor. Die Temperatur bei der Generalprobe stieg, und am Abend brachte Televizija Ljubljana seinen Zusehern eine Rundschau mit in- und ausländischen Nachrichten und einer umfangreichen Sportschau. Der Inhalt der Rundschau gliederte sich in Kurznachrichten aus dem In- und Ausland und einen Kommentar aus dem Studio zu Beiträgen zu den Filmneuheiten und der einheimischen Rundschau. Der Fernsehansager las die letzten Nachrichten im Studio und kommentierte dann die Filme. In der Reportage »Bummel durch Ljubljana« wurden die Zuseher in einer angenehmen Stimmung von dem Reporter Dušan Kralj und dem Zeichner Janez Pirnat durch die Sendung geführt. Nach einem kurzen Spaziergang durch Ljubljana amüsierten die Zuseher ein Puppenfilm mit dem Titel »Helle Köpfcchen« und ein kabarettistischer Cocktail mit mimischen und musikalischen Nummern, in dem Frane Milčinski – Ježek als größter Star die Zuseher begrüßte. Nach dem Unterhaltungsprogramm wurde den Zusehern noch eine Reportage über die Dreharbeiten des zweiten Teils des Films Vesna präsentiert. Nach dem Fallen des Vorhangs überschliefen Zuseher und Kritiker zunächst die Nacht, und am nächsten Morgen war es auch so weit für die ersten Beurteilungen der Sendung. Die zweite Sendung in Zagreb war nach Form und Inhalt bunter, Proben und Vorbereitungen auf die Sendung gab es aber weniger. Die Sendung wurde korrekt vorbereitet und durchgeführt, es passierten nur ein paar technische Fehler. Während der Sportnachrichten wurde das Programm durch einen Stromausfall unterbrochen. Einige Kritiker behaupteten, der Sportteil sei etwas zu lang und einige Nachrichten seien ein wenig veraltet gewesen. Die Zagreber Kollegen äußerten sich über die Sendung weitgehend in Superlativen, nur einige hatten von den Gästen, die sich schon das erste Mal hervorgetan hatten, vielleicht zu viel erwartet. Die Sendung entstand unter anomalen Bedingungen mit vielen, im letzten Augenblick gefundenen Lösungen und in unerträglicher Hitze in einem kleinen Studio – das slowenische Fernsehen wurde buchstäblich im Schweiß geboren. Das Fernseheteam aus Ljubljana war nach der erfolgreichen Sendung auf eine selbstständige Ausstrahlung vorbereitet und wartete nur noch auf ein eigenes Studio und die erforderliche Ausrüstung. RTV Ljubljana erhielt auch einige Kritiken der Zuseher des Fernsehprogramms. Doch alle waren begeistert von der neuen Einführung bei Sendebeginn mit dem Hirtenjungen. Der Hirtenjunge hat im Fernsehen mehrere Jahrzehnte überlebt, und es ist zu hoffen, dass er uns noch viele Jahre am Ende des Programms aufwecken wird.

1.04 Strokovni članek

IZ PRAKSE ZA PRAKSO

UDK 7.025:930.25

Prejeto: 19. 3. 2014

Konserviranje-restavriranje spisovnega gradiva na napravi za dolivanje s celulozno pulpo¹

NATAŠA PETELIN

konservator restavrator

Center za konserviranje in restavriranje, Arhiv Republike Slovenije,

Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: natasa.petelin@gov.si

Izvleček

V prispevku je predstavljen postopek konserviranja-restavriranja večje količine spisovnega gradiva, ki smo ga opravili v Centru za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije. Gre za zelo poškodovane dokumente (del fonda AS 31), ki so nastali sredi 19. stoletja in jih hrani Arhiv Republike Slovenije. Gradivo je bilo zaradi dolgih let neprimerne hrambe v preteklosti tako poškodovano, da dostop do vsebine ni bil mogoč. Na osnovi pregleda stanja smo se odločili, da dokumente restavriramo na napravi za dolivanje s celulozno pulpo. Klasično ročno restavriranje bi bilo namreč pri tako veliki količini gradiva zelo zamudno in dolgotrajno. S konservatorsko-restavratorskim posegom smo izboljšali materialno stanje gradiva in tako preprečili njegovo propadanje. Vsebinsko smo zopet naredili dostopno, z ustrezno zaščito pa poskrbeli za podaljšanje življenjske dobe dokumentov.

Ključne besede:

konserviranje, restavriranje, konservatorski postopki, restavratorski postopki, pisna kulturna dediščina, arhivsko gradivo, papir, Arhiv Republike Slovenije

Abstract

CONSERVATION AND RESTORATION OF
TEXTUAL RECORDS USING LEAF CASTING MACHINE

The article presents conservation and restoration treatment of a number of textual records performed at the Book and Paper Conservation Centre of the Archives of the Republic of Slovenia. Created in the mid-19th century and currently kept by the Archives of the RS, the records in question (included in the fonds AS 31) were seriously damaged mostly due to years of inappropriate storage in the past, and their content could no longer be viewed. Having inspected their condition, a decision was made to restore them using our leaf casting machine, since manual restoration of such a large number of docu-

Key-words:

conservation, restoration, conservation treatments, written cultural heritage, archives, paper, the Archives of the Republic of Slovenia

¹ Prispevek je nastal kot del strokovne naloge (*Konserviranje-restavriranje spisovnega gradiva deželne vlade v Ljubljani 1857–1858; registraturni fascikel 29/11*) Nataše Petelin (na Ministrstvu za izobraževanje, znanost, kulturo in šport, v letu 2012), pod mentorstvom izr. prof. dr. Jedert Vodopivec.

ments would be very time consuming. Conservation-restoration treatment has improved their condition and managed to prevent further deterioration. The content has once again been made available to our users, and with proper protection we also managed to extend the life expectancy of the documents.

Uvod

V Centru za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije (v nadaljevanju CKR Arhiva RS) smo leta 2012 konservirali-restavrirali zelo poškodovano arhivsko spisovno gradivo, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije. Gre za spise Deželne vlade v Ljubljani² (Namestništvo v Ljubljani), nastale v obdobju 1857–1858, natančneje za Registraturni fascikel 29/11, šk. 220 (le-ta vsebinsko zajema katoliško vero, cerkvene in duhovniške zadeve).

Omenjeni registraturni fascikel predstavlja del fonda AS 31,³ katerega je leta 1938 prevzel takratni Državni arhiv pri Narodnem muzeju v Ljubljani, ki ga je uskladiščil v prostorih muzejske knjižnice. Gradivo je bilo v fasciklih in dostopno za znanstveno uporabo. Po letu 1945 je bilo večkrat preseljeno. V letih 1948–1953 je bilo shranjeno v neustreznih prostorih na podstrešju Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. V osemdesetih letih prejšnjega stoletja je s selitvijo na Zvezdarsko 1, kjer ima Arhiv Slovenije prostore še danes, dobilo ustrezen prostor v novem skladišču.⁴

Gradivo (v CKR Arhiva RS ga vodimo pod evidenčno številko⁵ 83/09) je bilo zaradi dolgotrajne neustrezne hrambe v preteklosti v izjemno vlažnih prostorih tako poškodovano, da dostop do vsebine ni bil mogoč. Zaradi neustreznih klimatskih pogojev se je razvila plesen, ki je počasi, a vztrajno uničila papirno pisno podlago do te mere, da z gradivom ni bilo mogoče rokovati. Listi so bili močno plesnivi, prepereli in zlepljeni, v zgornjem delu v precejšnji meri tudi izgubljeni oz. uničeni.

Na osnovi pregleda stanja smo za konserviranje-restavriranje gradiva izbrali ustrezen konservatorsko-restavratorski postopek. Glede na strukturo papirja, stopnjo in tip poškodbe, količino gradiva ter z ozirom na vodoobstojnost zapisa⁶ smo se odločili, da gradivo restavriramo z dolivanjem celulozne pulpe. Postopek se uporablja pri poškodbah na papirnih listih z vodoobstojnimi zapisi, kjer so izrazite kemijske in/ali mehanske poškodbe. Klasično ročno restavriranje bi bilo namreč pri tako veliki količini gradiva zelo zamudno in dolgotrajno. Pri reševanju obravnavanega gradiva je sodelovalo osem konservatork-restavratork.⁷

² Ves čas svojega delovanja je to najvišja državna upravna oblast v deželi (Serše: *Namestništvo*, str. 5).

³ Fond je sestavljen iz serije knjig (delovodniki, indeksi) in serije spisovnega gradiva (spisi so vsebinsko razvrščeni v 38 skupin, ki jih imenujemo registraturne fascikle) za obdobje 1850–1860 (prav tam, str. IV).

⁴ Prav tam.

⁵ Evidenčna številka je zaporedna številka sprejema objekta v CKR Arhiva RS v posameznem letu (zaporedna številka/leto). Ko objekt pride v delavnico, se v »Vpisno knjigo« pod zaporedno evidenčno številko vpiše osnovne podatke o objektu (Datum sprejema objekta_Naročnik konservatorsko-restavratorskega posega_Naslov gradiva_Konservator-restavrator_Konservator-restavrator za knjižne vezave_Fotografiranje (kdo in kdaj je objekt fotografiral)_Podpis naročnika, da je gradivo po opravljenem posegu prevzel), hkrati pa se vse te podatke, vključno z evidenčno številko vpiše tudi v Evidenčni list, kjer se nato vodi podrobna konservatorsko-restavratorska dokumentacija (Petelin: *Dopolnitev modela*, str. 17).

⁶ Gre za kombinacijo tiskanega besedila in rokopisnega teksta, s številnimi naknadnimi pripisi oz. zaznamki. V referatne pole oz. obrazce z natisnjenimi zapisi so uradniki vlagali spise.

⁷ Nataša Petelin, Marjana Cjuha, Mateja Kotar, Tatjana Rahovsky Šuligoj, Stanka Grkman, Lucija Planinc, Darja Harauer ter dr. Jedert Vodopivec, ki je vodila celoten projekt. Delo je potekalo od marca do junija 2012.

Stanje gradiva pred konservatorsko-restavratorskim posegom

Gradivo je bilo ob prevzemu v CKR Arhiva RS zaščiteno z ovojem iz trajnoobstojnega papirja⁸ in shranjeno v serijsko izdelani (tipski) arhivski škatli⁹ formata 410 x 290 mm, opremljeni z napisom. Pred posegom smo ga natančno pregledali (kolikor je bilo to zaradi hudih poškodb mogoče), ga fotografsko dokumentirali ter izdelali osnovno pisno dokumentacijo,¹⁰ ki smo jo skozi celoten postopek sprti dopolnjevali.

Gradivo obsega 680 nevezanih papirnih listov, od tega 328 pol oz. dvojnih listov in 24 enojnih listov. Po danem zaporedju smo jih oštevilčili (foliirali) z grafitnim svinčnikom, trdote HB-2, na sredini spodnjega roba. Listi niso enotnega formata, temveč v treh različnih velikostih: prevladuje format 355 x 220 mm, sledi format 375 x 235 mm, 20 listov (10 pol) pa je nekoliko večjega formata in sicer 407 x 265 mm. Gradivo je zloženo v 98 snopičev oz. leg,¹¹ znotraj katerih je vloženo različno število pol papirja (od ene pole, do največ devet pol) in enojnih listov. Poleg že omenjenih različnih dimenzij listov, se le-ti razlikujejo tudi po debelini in barvi, kar je za spisovno gradivo povsem običajno.

Pisna podlaga

Dokumenti datirajo v obdobje 1857–1858. Gre torej za papir, ki je bil izdelan v sredini 19. stoletja oz. v 1. pol. 19. stoletja. Papir je brez izrazite površinske strukture. Na 67 listih (od tega 31 pol oz. dvojnih listov¹² in 5 enojnih listov¹³) je viden tudi odtis mreže sita. Na 25 polah od omenjenih 31-ih se pojavlja tudi vodni znak¹⁴ in sicer vedno na približno enakem mestu, na sredini lista.

Zapis

Kot smo že uvodoma zapisali, gre pri obravnavanem gradivu za kombinacijo tiskanega besedila¹⁵ (v črno-beli tehniki), in rokopisnega teksta, zapisanega s črnilom. Domnevali smo, da je rokopisni del pisan z železotaninskim črnilom,¹⁶ ki je prevladujoče črnilo od konca srednjega veka pa vse do začetka 20. stoletja, vendar testi z indikatorjem¹⁷ za določevanje železovih ionov naše domneve - na

---

V CKR Arhiva RS pogosto več konservatorjev-restavratorjev dela na enem objektu, predvsem, kadar gre za obsežno gradivo ali zelo velike formate.

⁸ Trajnoobstojni je tisti papir, katerega kemijske in fizikalne lastnosti omogočajo obstoj in uporabo dalj časa kot lastnosti papirja za splošno uporabo, to je več sto let.

⁹ Fond je bil tehnično urejen, tj. vložen v arhivske škatle leta 2008 (Serše: *Namestništvo*, str. V).

¹⁰ Najpomembnejši korak v konservatorsko-restavratorskem procesu je dokumentirati zatečeno stanje objekta, torej stanje, v kakršnem pride gradivo v konservatorsko-restavratorsko delavnico. Opisan mora biti vsak del objekta in vse na njem, kar bi si kasneje lahko razlagali kot novo nastalo spremembo, poudarja Šubic Prislan (Šubic Prislan: *Pisna dokumentacija*, str. 3). Dokumentiranje zatečenega stanja pa nam služi tudi za primerjavo, ko so konservatorsko-restavratorska dela že zaključena.

¹¹ Lega oz. snopič je knjigoveški izraz, ki združuje več pol papirja (skupina prepognjenih listov).

¹² V velikosti prevladujočega (najmanjšega) formata: 355 x 220 mm.

¹³ V velikosti 375 x 235 mm.

¹⁴ Vodni znaki (vidni kot prosojnejši del v papirju, kadar papir podržimo ob viru svetlobe) so pomembni za določevanje kraja in časa nastanka papirja (Šulek: *Vodni znaki*, str. 37), vendar jih v našem primeru nismo podrobneje preučevali.

¹⁵ Tiskani obrazci oz. natisnjene tabele.

¹⁶ Je korozivno črnilo, ki počasi uničuje papir, ga dobesedno prežre, na mestih kjer je tekst. Zanj je značilno, da proseva skozi papir na drugo stran.

¹⁷ Indikator za določevanje železovih ionov: Non-bleeding iron (II) test (Preservation Equipment Ltd; Netherland).

mestih, kjer so bila testiranja opravljena - niso potrdili (podrobnejše bomo o tem spregovorili v poglavju *Opravljena testiranja in analize*). Med samim tekstom pa najdemo še vrsto dodatnih zapisov (različne zaznambe oz. naknadni pripisi), zapisani z rdečo suho barvico ali s svinčnikom.

Pečati

Na 27-ih listih so vtisnjeni s papirjem prekriti škrobni pečati. Le-ti se vedno nahajajo na verso¹⁸ strani.

Poškodbe

Gradivo je utrpelo značilne poškodbe, ki nastanejo ob izpostavljenosti vlagi: madeže in prisotnost plesni, posledica tega pa so prepereli in zlepljeni listi, del pisne podlage je celo izgubljen (sliki 1 in 2). Poškodba sega od zgornjega roba globoko proti sredini površine listov. Na mestih, izpostavljenih vlagi je prišlo do delne ali celo popolne izgube zapisa. Poleg poškodb, ki so posledica neustreznih klimatskih pogojev, je imelo gradivo še mehanske poškodbe, nastale zaradi neustrezne fizične hrambe: listi so bili ob robovih zviti, pomečkani, natrgani in umazani (prah in druge površinske nečistoče).

Opravljena testiranja in analize

Preiskovalne metode, s katerimi določamo lastnosti papirja, se na področju konserviranja-restavriranja papirja uporabljajo predvsem za ugotavljanje primernosti in učinkovitosti konservatorsko-restavratorskih postopkov. Konservatorsko-restavratorska stroka poudarja, da je nabor sprejemljivih preiskovalnih metod za analizo dokumentov, ki so kulturna dediščina, omejen le na neporušne¹⁹ ali mikro porušne preisko-

Poškodbe na gradivu (foto: L. Planinc)

Poškodbe na posameznem listu (foto: L. Planinc)

¹⁸ Hrbtna stran lista.

¹⁹ Neporušne (nedestruktivne) metode ne zahtevajo vzorca originala, mikro porušne (mikro destruktivne) ga zahtevajo izjemno malo. Neporušne se delijo na invazivne, pri katerih prihaja do posega v material, vendar se pri tem njegove lastnosti ne spremenijo, se pa lahko spremeni estetski izgled (npr. merjenje pH površine, saj z omočenjem papirja lahko pride do nastanka vodnega madeža na mestih merjenja). V tem primeru metode ne uporabimo. Pod invazivne spadajo tudi mikro porušne metode, pri katerih potrebujemo izjemno majhen vzorec, npr. mikroskopska analiza vlakninske sestave papirja (povzeto po Trobec - Vodopivec: *Grafične preiskovalne*

valne metode, pri katerih se vzorec papirja ne uniči, poškoduje ali kako drugače spremeni svoje lastnosti. Pri obravnavanem gradivu smo uporabili tri neporušne metode (preizkus topnosti zapisa, ugotavljanje, ali je rokopis zapisan z železotaninskim črnilom ter merjenje pH površine papirja) in eno mikro porušno metodo (mikroskopska analiza vlakninske sestave papirja).

Preizkus topnosti zapisa

Ker postopek restavriranja na napravi za dolivanje s celulozno pulpo poteka v mokrem mediju (v vodi), smo morali pred pričetkom posega preveriti, ali je zapis v vodi obstojen. Preizkus poteka tako, da majhen košček pivnika navlažimo z vodo, nato pa ga rahlo pritismo na izbrani del besedila. Paziti je potrebno, da pivnik ni prekomerno navlažen, saj bi tako lahko povzročili vodne madeže ali razlivanje pisne snovi. Če se na pivniku pojavijo sledi testiranega medija, pomeni, da zapis v vodi ni obstojen. Test smo izvedli tako za črnilo, s katerim je pisano rokopisno besedilo, kot tudi za svinčnik (nismo bili namreč povsem prepričani, da za naknadne pripise ni bil uporabljen t. i. »tintni« svinčnik, ki bi se v vodi lahko razlival) in rdečo suho barvico. Vsakega od naštetih pisnih medijev smo testirali na treh listih (Preglednica 1), le-te pa smo izbrali glede na intenziteto zapisa. Najprimernejši so deli besedila, ki so zapisani močno (npr. poudarjene velike začetnice ipd.), saj se tako hitreje pokaže morebitna občutljivost zapisa na vodo. Rezultati testiranja so pokazali, da so v vodi obstojni vsi omenjeni pisni mediji:

Preglednica 1: Testiranje obstojnosti zapisa

Pisna snov	List št:	Mesto testiranja (izbrana beseda/črka)	Vodoodporno DA/NE
Črnilo	- List 201 (verso); spodaj	Črka »L« besede <i>Laibach</i>	DA
	- List 378 (recto); ²⁰ spodaj	Številka »2« v zapisu 29–11	DA
	- List 549 (recto); spodaj	Črka »h« besede <i>theus</i>	DA
Svinčnik	- List 200 (verso); spodaj	Številka »9« v številu 9414	DA
	- List 389 (verso); spodaj	Številka »1« v številu 14477	DA
	- List 624 (verso); spodaj	Številka »8« v številu 18522	DA
Rdeča suha barvica	- List 221 (verso); zgoraj	Ločilo vprašaj »?«	DA
	- List 390 (verso); sredina	Številka »4«	DA
	- List 609 (verso); sredina	Številka »4«	DA

Testiranje prisotnosti železovih ionov v črnilu²⁰

Prisotnost železa v črnilu smo preverili s hitrim testom, ki so ga razvili v Nizozemskem inštitutu za kulturno dediščino ICN (The Netherlands Institute for Cultural Heritage). Test smo opravili na petih različnih mestih (preglednica 2): na izbrani del besedila oz. na izbrano črko²¹ smo položili 2x2 mm velike, z destilirano vodo navlažene indikatorske lističe in sicer tako, da je del indikatorja pokrival črnilo, del pa je bil položen na mesto, kjer teksta ni (da smo lahko opazovali razliko). Če bi bilo v črnilu železo, bi se indikator obarval iz bele v rožnato.

metode, str. 201–202).

²⁰ Sprednja stran lista (lice).

²¹ Podobno kot pri preizkusu topnosti zapisa so tudi v tem primeru najprimernejši tisti deli besedila, ki so zapisani močno.

Preglednica 2: Testiranje prisotnosti železovih ionov v črnilu

List št:	Mesto testiranja (izbrana beseda/črka)	Železovi ioni v črnilu DA/NE
List 362 (recto); spodaj	Številka »11« v zapisu 29–11	NE
List 400 (verso); spodaj	Zanka zadnje črke v podpisu	NE
List 466 (recto); spodaj	Številka »9« v zapisu 29–11	NE
List 598 (recto); spodaj	Številka »8«	NE
List 637 (recto); spodaj	Številka »11« v zapisu 29–11	NE

Rezultati testiranj v našem primeru niso potrdili vsebnosti železovih ionov, zato sklepamo, da za rokopis ni bilo uporabljeno železotaninsko črnilo.

Analiza vlakninske sestave papirja

Vlakninsko sestavo papirja določamo s pomočjo različnih barvil, najpogosteje s pomočjo barvila Graff C, s katerim identificiramo skoraj vsa običajna vlakna, ki so v uporabi pri izdelovanju papirja. Postopek določanja temelji na razlikah v barvnih odtenkih posameznih surovin (barvilo selektivno obarva različne vrste vlaken) in določanju značilnih strukturnih elementov - značilnih za posamezne vrste vlaken (smolni kanali, traheje, kolena idr.), za analizo pa je treba s površine papirja odvzeti le nekaj vlaken. Tudi v našem primeru smo vlakninsko sestavo papirja določili s pomočjo barvila Graff C. Izbrali smo pet listov (vzorcev), različnih tako po debelini kot barvi. Z vsakega izbranega vzorca smo s konico skalpela postrgali nekaj vlaken in jih obarvali s kapljico barvila. Tako pripravljene vzorce smo namestili pod optični mikroskop in jih pregledali pri 100-kratni povečavi. Mikroskopska analiza vlaken je pokazala, da pisno podlago tvorijo lanena oz. konopljina vlakna²² (Preglednica 3).

Preglednica 3: Vlakninska sestava papirja

List št:	Mesto vzorčenja	Vrsta vlaken
List 190 (verso)	Desni spodnji kot	Lan/konoplja
List 330 (verso)	Desni spodnji kot	Lan/konoplja
List 530 (verso)	Desni spodnji kot	Lan/konoplja
List 532 (verso)	Desni spodnji kot	Lan/konoplja
List 560 (verso)	Desni spodnji kot	Lan/konoplja

Merjenje vrednosti pH površine papirja

Eden najpomembnejših dejavnikov, ki vplivajo na trajnost papirja, je njegova vrednost pH. Dejstvo je, da v papirju z nizkim pH poteka reakcija razgradnje celuloze s kislinsko hidrolizo, pri alkalnih vrednostih pH pa se poveča obseg avtooksidativnih reakcij. Oba procesa sta za papir destruktivna in vodita do postopnega krajšanja celuloznih verig in zato slabših mehanskih lastnosti papirja. Idealna vrednost pH papirja je v nevtralnem območju (pH 7). A papir s

²² Lanena vlakna so zelo podobna konopljinim, zato jih z mikroskopsko analizo ne moremo razlikovati med seboj. Za ločevanje posameznih vlaken med lanom in konopljo se v tekstilstvu uporablja poseben poskus (Drnovšek: *Priročnik za mikroskopijo papirniških vlaken*, str. 48–50).

Preglednica 4: pH površine papirja

List št:	Mesto merjenja	pH pred K-R posegom	pH Po K-R posegu (Nevtralizacijsko sredstvo CaCO ₃)	Razlika pH vrednosti (pred in po posegu)
List 90 (verso)	- Sredina zgoraj	5,98	6,50	+0,52
	- Sredina	6,19	6,73	+0,54
	- Sredina spodaj	5,55	6,00	+0,45
List 371 (verso)	- Sredina zgoraj	5,54	6,07	+0,53
	- Sredina	6,05	7,00	+0,95
	- Sredina spodaj	5,41	6,14	+0,73
List 428 (verso)	- Sredina zgoraj	5,42	6,24	+0,82
	- Sredina	5,83	6,27	+0,44
	- Sredina spodaj	5,85	6,41	+0,56

staranjem postaja vse bolj kisel in s tem krhek, zato ga je treba nevtralizirati, da preprečimo nadaljnje propadanje dokumentov. Kot alkalno zalogo mu zato dodajamo kalcijev karbonat (CaCO₃), mu s tem dvignemo pH in tako podaljšamo življenjsko dobo.

Vrednosti pH površine papirja so bile izmerjene z ravno ploščato elektrodo. Meritve smo opravili pred konservatorsko-restavratorskim posegom in po njem na treh izbranih listih, in sicer smo na vsakem listu merili na treh mestih: sredina zgoraj – sredina – sredina spodaj (glej Preglednico 4), saj je pri merjenju pH površine papirja potrebno upoštevati dejstvo, da pH vrednost na različnih delih papirja lahko variira. Izmerjene vrednosti pred posegom so se gibale od 5,41 do 6,19; po mokrem čiščenju in nevtralizaciji s CaCO₃ pa nam je kislost papirja uspelo zmanjšati – izmerjene vrednosti po posegu so se gibale od 6,00 pa do nevtralnega območja pH 7,00.

Izbira ustreznega konservatorsko-restavratorskega posega

Vsak konservatorsko-restavratorski poseg mora biti strokovno utemeljen in izveden tako, da so upoštevana temeljna načela restavratorstva: načelo prepoznavnosti, reverzibilnosti, minimalnega posega in združljivosti materialov.²³ Na podlagi analize stanja smo se v CKR Arhiva RS odločili, da dokumente restavriramo na napravi za dolivanje s celulozno pulpo. Postopek se uporablja predvsem pri objektih, kjer je del uničen ali fizično izgubljen. Prednost metode dopolnjevanja z dolivanjem celulozne pulpe je, da je znatno hitrejša v primerjavi s klasičnim ročnim restavriranjem, vendar ima omejitve:

- dolivanje manjkajočih delov s celulozno pulpo ves čas poteka v vodnem mediju, zato ni primerno za objekte, katerih zapisi so topni v vodi, kot tudi ne za zapise z železotaninskim črnilom ali bakrovimi pigmenti;²⁴
- sam postopek dolivanja spremeni strukturo površine dokumenta, zato je primeren le za določene vrste papirjev. Gradiva, ki ima reliefno strukturo (npr. starejši dokumenti in gradivo na ročno izdelanem papirju, grafike v reliefnem tisku), ne moremo obdelovati na tak način. Vzrok je predvsem v

²³ Dodani deli morajo biti iz kakovostnih in izvorniku podobnih materialov, morajo biti razpoznavni in lahko odstranljivi. Z nobenim posegom ne smemo odstraniti, poškodovati, prekriti ali ponarediti tistega, kar je izvorni sestavni del gradiva.

²⁴ Železovi in bakrovi ioni v vodi migrirajo, kar povzroči obledelost zapisa in korozijo pisne podlage (več o tem glej Malešič et al.: *Stabilization of copper- and iron-containing papers in mildly alkaline environment*, str. 118.

zahtevnejših postopkih ravnanja in prešanja, kjer se izgubi reliefnost oz. strukturne značilnosti površine.²⁵

Opis konservatorsko-restavratorskega posega na gradivu

Poseg smo začeli s suhim čiščenjem, ki je izjemno pomembna faza dela in je običajno prva stopnja odstranjevanja nečistoč v papirju. Sledilo je mokro čiščenje v kopeli ter izpiranje dokumentov pod tekočo vodo. Manjkajoče dele listov smo dodali/dolili na napravi za dolivanje s celulozno pulpo, jih na vakuumski mizi utrdili (površinsko premazovanje) z mešanico škrobne lepila in metilceluloze, ki smo ji dodali CaCO₃ kot alkalno zalogo. Liste smo nato z obeh strani podlepili oz. prelepili s tankim japonskim papirjem²⁶ in s tem dokumentom dali večjo mehansko oporo.

Sledilo je sušenje in ravnanje med bombažnimi krpami in pod lesenimi deskami, obrezovanje listov na ustrezen format ter ponovno sestavljanje pol v lege oz. snopiče po prvotnem zaporedju.

Konservirano in restavrirano gradivo smo po končanem posegu zaščitili z ovojem iz trajno obstojnega papirja ter ga shranili v arhivsko zaščitno škatlo.

Suho čiščenje

Pomembno je, da objekt temeljito suho očistimo, saj se drugače pri vseh nadaljnjih postopkih (npr. mokro čiščenje, utrjevanje, lepljenje) neodstranjeni prah ali druge nečistoče trajno fiksirajo v površino papirja, poudarja J. Vodopivec.²⁷

Vse liste smo torej previdno suho očistili z restavratorsko radirko (gobico *Wishap*®) in mehko radirko (*Milan oval 1012*®). Z mehkim čopičem smo sproti odstranjevali ostanke radirke z nečistočami. Tako smo s površine papirja mehansko odstranili prah, delce umazanije ter druge površinske nečistoče in s tem preprečili prodor med papirna vlakna pri nadaljnjih postopkih. Pri posegu je bila zaradi krhkih listov potrebna velika pazljivost, da ne bi med čiščenjem povzročili dodatnih poškodb na papirju. Po fazi suhega čiščenja je prišlo na vrsto mokro čiščenje v kopeli.

Mokro čiščenje

Postopek mokrega čiščenja smo izvedli v vodni kopeli,²⁸ kateri smo dodali nekaj kapljic amonijevega hidroksida (NH₄OH). Le-ta namreč odpira celulozna vlakna in dopušča nečistočam zapustiti objekt. Liste, vložene med *holytexe*®,²⁹ smo mokro čistili na posebnih tkaninah³⁰ (slika 3), primernih za mokro čiščenje.

²⁵ Povzeto po Vodopivec: *Papir*, str. 6.

²⁶ Japonski papir je posebna vrsta ročno ali strojno izdelanega papirja različnih debelin in odtenkov, ki ne vsebuje polnil in klejiv. Narejen je iz vlaknin divjih ali gojenih rastlin, ki imajo dolga, prožna in zelo čista vlakna izjemne kakovosti. Za izdelavo japonskega papirja se uporabljajo enoletna vlakna treh rastlin: koza, micumata in gampi.

²⁷ Vodopivec: *Papir*, str. 6.

²⁸ Namakanje v vodni kopeli je najpogostejši postopek odstranjevanja razgradnih produktov iz papirnega nosilca.

²⁹ *Holytexe*® je poliesterflis - netkana poliestrska tkanina, ki varuje objekt med nadaljnjo obdelavo in je dimenzijsko stabilen pri vlagi in toploti. Primeren je za prenašanje objektov, pri stiskanju-ravnanju, mokrem čiščenju, sušenju in lepljenju. Prepreči, da bi se listi, restavrirani na napravi za dolivanje s celulozno pulpo, pri uporabi presežka lepila zlepili s *holytexom*®.

³⁰ Pranje na takšnih tkaninah preprečuje, da bi list v vodi nenadzorovano plaval.

je zelo poškodovanega gradiva, pri temperaturi vode cca 40° C, nato pa smo jih izpirali pod toplo tekočo vodo. Iz previdnosti listov s pečati nismo namakali (saj bi se le-ti v vodi lahko odlepili), pač pa smo jih, vložene med holytexe®, mokro očistili le pod rahlim curkom tekoče vode (prhali). Mokro očiščenim listom smo nato manjkajoče dele dodali oz. jih dolili na napravi za dolivanje s celulozno pulpo.

Dopolnjevanje manjkajočih delov na napravi za dolivanje s celulozno pulpo

Manjkajoče dele smo na napravi za dolivanje s celulozno pulpo dopolnili/dolili s suspenzijo kvalitetnih celuloznih vlaken: mešanico bombaža, evkaliptusa in nebeljenih smrekovih vlaken. Dolivanje poteka tako, da objekt položimo na mrežo in okoli njega naredimo masko iz gumiranega platna. (slika 4) Glede na kvadraturu manjkajočega predela in glede na debelino dokumenta vlijemo v napravo (natančneje v korito stroja za pripravo pulpe) ustrezno količino suspenzije vlaken,³¹ ki se s pomočjo vakuuma razporedijo po tistih mestih, kjer papir manjka, (sliki 5 in 6) voda pa odteče skozi mrežo.

Priprava vlaknin

Vse uporabljene vlaknine so nam pripravili z mletjem v laboratorijskem mlinu na Inštitutu za celulozo in papir po standardu ISO 5264-1 na stopnjo mletja, ki se običajno uporablja za pripravo vlaknin pri izdelavi kakovostnih grafičnih papirjev. Pred dolivanjem manjkajočih delov smo v CKR Arhiva RS vlakna namakali 24 ur in jih nato 30 min razvlaknjevali v razvlaknjevalniku (firma *Loretzen & Wettre, Švedska*). Pripravimo 1-odstotno suspenzijo vlaken, z mešanjem v mešalu pa dosežemo, da je suspenzija kar najbolj homogena.³²

Podlepljanje, utrjevanje in nevtralizacija

Mokre liste smo nato na vakuumski mizi, ki odsesa odvečno vodo, s čopičem enakomerno premazali z obeh strani s 5-odstotno raztopino

Mokro čiščenje (foto: L. Planinc)

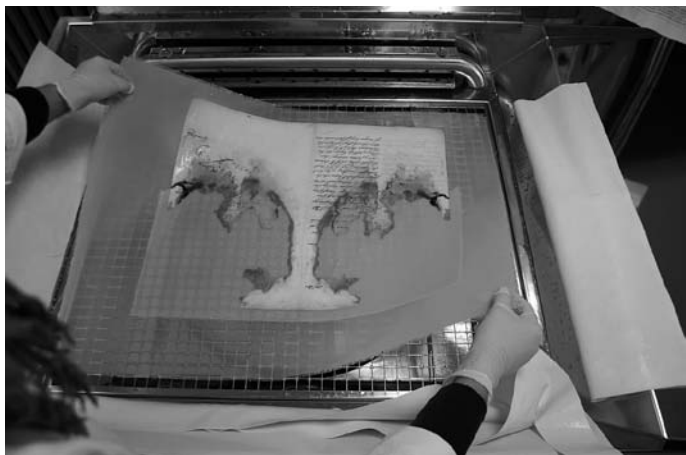
List pred vlivanjem celulozne pulpe (foto: L. Planinc)

Vlivanje celulozne pulpe (foto: L. Planinc)

³¹ Za 100 cm² papirja debeline 0,1 mm potrebujemo približno 1,5 g suhih vlaken.

³² Povzeto po Grkman: *Vpliv vezivnosti škroba*, str. 33.

*Dopolnjeni/doliti manjkajoči deli
(foto: L. Planinc)*

Podlepljanje z japonskim papirjem na vakuumski mizi (foto: L. Planinc)

Utrjevanje/premazovanje z lepilom na vakuumski mizi (foto: L. Planinc)

lepila³³ (pšenični škrob in metilceluloza v razmerju 1:1), ki smo ji dodali kalcijev karbonat (0,5-odstotna raztopina CaCO₃ v lepilu). S tem smo pisni podlagi povrnili alkalno zalogo. Hkrati smo vse liste z obeh strani podlepili oz. prelepili s tankim japonskim papirjem³⁴ (sliki 7 in 8) in tako liste dodatno mehansko utrdili. Premazane in podlepljene liste smo vložili med holytexe®. Potem je bila na vrsti faza sušenja in ravnanja.

Ker postopek dopolnjevanja manjkajočih delov na napravi za dolivanje s pulpo poteka v vodnem mediju, je potrebno mokre liste poravnati in posušiti (dobro je, da jih sušimo počasi, da ne pride do prevelikega krčenja, raztezanja in gubanja papirja). Liste, vložene med holytexe®, smo sušili tako, da smo jih nalagali med bombažne krpe, jih obtežili leseno desko ter utežjo, težko pribl. 5 kg (listov, na katerih so vtisnjeni pečati, med sušenjem in ravnanjem nismo dodatno obtežili, saj bi sicer lahko poškodovali pečate). Bombažne krpe tako vpijajo odvečno vodo oz. vlago, zato jih je potrebno redno menjavati s suhimi, dokler se gradivo popolnoma ne posuši.

Težave pri podlepljanju

Ko so se listi popolnoma posušili, smo jih previdno vzeli iz holytexov® (pri tem smo si pomagali z zgibno kostjo ali plosko, dolgo bambusovo »spatulo«). Pri pregledovanju restavriranega gradiva smo ugotovili, da se je na veliki večini listov japonski papir slabo sprijel z originalom in da so nastali med originalom in dodanim japonskim papirjem zračni mehurji. To je bilo po vsej verjetnosti posledica kombinacije dveh dejavnikov:

- listi so bili že v osnovi povsem brez izrazite površinske strukture oz. popolnoma gladki, zato je bila mehanska povezava z japonskim papirjem slaba;
- papir je bil močno preperel in zato brez mehanske čvrstosti. V najbolj poškodovanem delu se je celo drobil v prah.

Odločili smo se, da liste ponovno premazemo, vendar z gostejšim lepilom. Po temeljitem razmisleku smo koncentracijo lepila povečali s 5 % na 7 %. Poudariti je potrebno, da bi z uporabo premočnega lepila tvegali, da se bodo premazani listi zaradi prevelike vsebnosti veziv med sušenjem sprijeli/zlepili s podlago, v kateri se

³³ Pri utrjevanju z lepili smemo uporabiti le reverzibilna, vodotopna lepila, kot sta škrob in metil celuloza.

³⁴ Glej poglavje *Vrsta in količina porabljenega materiala*.

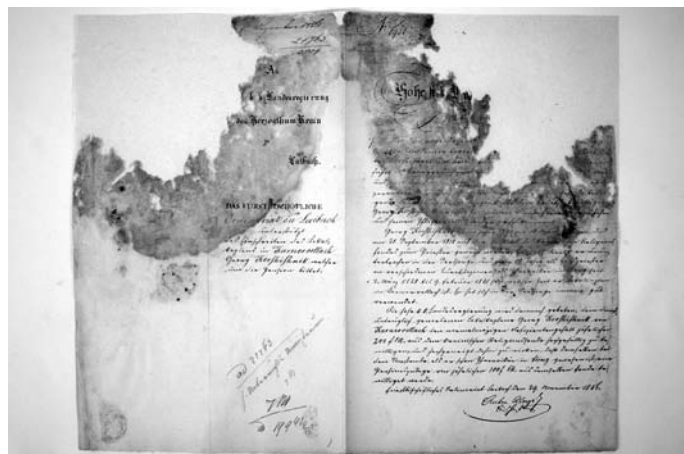
sušijo - holytexom®, s tem pa bi lahko povzročili dodatno škodo. Ker so bili zračni mehurji dokaj veliki, poleg tega pa jih je bilo precej, lokalno premazovanje (torej le na mestih, kjer so nastali mehurji) ni prišlo v poštev, saj bi zaradi neenakomernega krčenja in raztezanja papirja na listih lahko nastale gube, poleg tega pa bi s tem zelo verjetno papir postal valovit - dokumenti bi se zvihali. Liste (suhe) smo podložene s holytexom® ponovno premazali na vakuumski mizi, pri tem pa je bilo pomembno, da smo lepilo s širokim čopičem nanašali čim bolj enakomerno in hitro, da ne bi prišlo do gubanja dokumentov. Premazovali smo z obeh strani. Sledil je postopek sušenja in ravnanja med bombažnimi krpami.³⁵

Stanje gradiva po posegu (foto: L. Planinc)

Obrezovanje in sestavljanje pol v lege

Posušene liste smo vzeli iz holytexov® in jih na ročni rezalni napravi oz. lepenčnih škarih³⁶ obrezali na ustrezen format.³⁷ Potem smo liste sortirali – zložili v lege po prvotnem zaporedju. Po končanem konservatorsko-restavratorskem posegu smo celotno gradivo še enkrat pregledali, kar je običajna praksa po vsakem zaključenem posegu, da odkrijemo morebitne nepravilnosti. Temu je sledilo obvezno foto dokumentiranje gradiva.³⁸ (sliki 9 in 10)

Stanje gradiva po posegu- posamezni list (foto: L. Planinc)

Zaščita gradiva

Ko smo gradivo ustrezno sortirali in zložili, smo ugotovili, da so največji listi (gre za 20 pol, formata 407 x 265 mm) preveliki, da bi jih lahko shranili nazaj v arhivsko škatlo, v kateri smo gradivo prejeli. Ob prevzemu v CKR arhiva RS so bili namreč ti največji formati prepognjeni in vloženi v snoپیče, vendar smo se skušali v največji možni meri držati načela, da restavriranega gradiva ne prepogibamo, če res ni nujno, saj vsako razpiranje ob pregledovanju dokumentov povečuje možnost poškodb na prepogibih. Zato smo se v dogovoru s pristojnim arhivistom (skrbnikom fonda) odločili, da gradivo shranimo v večjo arhivsko škatlo formata 310 x 470 mm, pred tem pa smo v skladišču preverili, ali je na polici, kjer bo gradivo shranjeno, dovolj prostora. Preden

Zaščita gradiva (foto: L. Planinc)

³⁵ Enako, kot je opisano v poglavju *Podlepljanje, utrjevanje in nevtralizacija*.

³⁶ Knjigoveški nož oz. »deklešer«.

³⁷ Obrezali smo odvečni dodani del papirja.

³⁸ Digitalne fotografije hranimo v dokumentaciji CKR Arhiva RS.

smo gradivo shranili v škatlo, smo zanj izdelali zaščitni ovoj iz trajno obstojnega papirja,³⁹ ovito gradivo pa še dodatno zaščitili s trajno obstojno lepenko (odrezano na format škatle). Položili smo jo pod ovit snopič in nadenj. Gradivo je tako z vrstico prevezano prek lepenke, ki preprečuje, da bi se dokumenti ob rokovanju s škatlo znotraj nje premikali oz. nenadzorovano »vozili«, saj bi to povzročilo ponovne mehanske poškodbe. (slika 11)

Vrsta in količina porabljenega materiala

- Za dopolnjevanje manjkajočih delov na stroju za dolivanje s celulozno pulpo smo porabili 1.125 g suhih vlaken.
- Za podlepljanje dokumentov smo uporabili tanek, strojno izdelan japonski papir Japico Kizuki Kozo, rahlo rumenkastega odtenka gramature 6g/m², sestavljen pretežno iz vlaken kozo. Za 680 listov smo porabili 130 m² (pri tem, da smo podlepljali približno štiri petine⁴⁰ posameznega lista oz. pole na obeh straneh).
- Za utrjevanje oz. premazovanje listov smo porabili 7,5l 5-odstotne raztopine lepila (mešanica škroba in metilceluloze v razmerju 1:1), to pa pomeni 187,5 g škroba⁴¹ in 187,5 g metilceluloze.⁴²
- Za nevtralizacijo smo porabili 37,5 g kalcijevega karbonata (0,5-odstotna raztopina CaCO₃ v lepilu oz. 5g CaCO₃/1l lepila).
- Zaščitni ovoj smo izdelali iz debelejšega, trajno obstojnega papirja Japico Natural white 0,5 (šifra 01705/3); porabili smo 1,4 m².
- Kot dodatno zaščito smo v škatlo namestili trajno obstojno lepenko Houtboard (šifra: LEP/B 100200) debeline 3 mm; uvoznik *Vidal*; uvoz iz Nizozemske; poraba: 0,2m².

Priporočila za hrambo in uporabo

Poudariti je treba, da noben konservatorsko-restavratorski poseg ne ščiti gradiva pred nadaljnjimi poškodbami, če se to še naprej skladišči in hrani v neustreznih razmerah. Le optimalne razmere varovanja zagotovijo primerno življenjsko dobo oz. trajnost gradiva. Priporočila oz. navodila za nadaljnjo hrambo in uporabo so v CKR Arhiva RS sestavni del dokumentacije, saj morajo biti lastniki/skrbniki seznanjeni z ustreznim načinom shranjevanja in ustrezno mikroklimo (temperatura in relativna vlaga, svetloba), pa tudi z ustreznim načinom uporabe gradiva. Priporočila za hrambo in uporabo smo pripravili skladno z načeli za materialno varovanje pisne dediščine, ki so zbrana v priročniku *IFLA – Načela za hrambo knjižničnega gradiva in za ravnanje z njim*.

Skladiščni prostori, v katerih hranimo gradivo, morajo imeti stalno in ustrezno mikroklimo, biti morajo pregledni in urejeni tako, da je gradivo dostopno hitro in preprosto ter da je mogoče pogosto čiščenje. Gradivu na papirju najbolj ustreza temperatura pod 15 °C in relativna vlaga (RV) okoli 50 %. Bolj kot neustrezne vrednosti pa gradivu škodujejo močna nihanja temperature in RV. Dopustna dnevna nihanja za temperaturo so +/- 1°C, RV pa naj ne niha za več kot +/- 5 %.⁴³

³⁹ Ovojni papir, v katerem smo gradivo prejeli, smo zavrgli, saj zaradi umazanije ni bil primeren za ponovno uporabo.

⁴⁰ Kako veliko površino posameznega lista bomo podlepili, je odvisno od obsega poškodbe. Ne-podlepljen običajno ostane le nepoškodovani del.

⁴¹ Pšenični škrob Domofix (*Helios*, Domžale), pripravljen po recepturi.

⁴² Metil celuloza Culminal 2000 (*Hercules*, Nemčija), pripravljena po recepturi.

⁴³ *IFLA - načela za hrambo*, str. 44–46.

Za skladišča, kjer je gradivo shranjeno, je priporočljiva popolna tema. Dovoljena je časovno omejena osvetlitev, prilagojena delovni nalogi. Vsa svetila, ki oddajajo več kot 75 mikrovatov UV-radiacije na lumen, morajo biti opremljena s filtri.⁴⁴

Hranjenje originala priporočamo v zaščitni škatli v vodoravnem položaju na primerno veliki površini. Nanjo smemo položiti največ tri enote (škatle, knjige).

Če je objekt konserviran oziroma restavriran, še ne pomeni, da je zopet primeren za pogostejšo uporabo. Treba se je zavedati, da pogosta (predvsem pa neprimerna) uporaba pripelje do ponovnih poškodb. Ker je obravnavano gradivo občutljivo, predlagamo, naj se v primeru pogoste uporabe izdelava nadomestne kopije, originalno gradivo pa naj ne bi bilo več v uporabi.

Po opravljenem konservatorsko-restavratorskem posegu smo uredili tudi vso potrebno dokumentacijo, vključno z navodili za imetnike gradiva oz. uporabnike. Gradivo smo predali pristojnemu arhivistu (skrbniku fonda).

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

- AS 31, Namestništvo v Ljubljani (1850–1860), Deželna vlada v Ljubljani (1854–1860), Registraturni fasc. 29/11, šk. 220

LITERATURA

Drnovšek, Tjaša: *Priročnik za mikroskopijo papirniških vlaken*. Ljubljana: Društvo inženirjev in tehnikov papirništva Slovenije, 2009.

Grkman, Stanislava: *Vpliv vezivnosti škroba na postopek restavriranja papirja*. Diplomatska naloga. Ljubljana: Fakulteta za kemijo in kemijsko tehnologijo, 2003.

IFLA načela za hrambo knjižničnega gradiva in za ravnanje z njim (ur. Jedert Vodopivec in Jože Urbanija). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo : Arhiv Republike Slovenije, 2005.

Malešič, Jasna - Kočar, Drago - Balažič Fabjan, Aneta: Stabilization of copper- and iron-containing papers in mildly alkaline environment. Stabilization of copper- and iron-containing papers in mildly alkaline environment. V: *Polymer Degradation and Stability* 97 (2012), str. 118–123.

Petelin, Nataša: *Dopolnitev modela dokumentacije za evidentiranje konservatorsko-restavratorskih posegov na pisni in grafični dediščini*. Diplomatska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo, 2011.

Petelin, Nataša: *Konserviranje-restavriranje spisovnega gradiva deželne vlade v Ljubljani 1857–1858; registraturni fascikel 29/11*. Ljubljana, 2012 (neobjavljeno).

Serše, Aleksandra: *Namestništvo v Ljubljani (1850–1860). Deželna vlada v Ljubljani (1854–1860)*. Arhivski popis (začasni, nepopolni): signatura fonda AS 31. Tipkopis.

Šubic Prisljan, Jana: Pisna dokumentacija. V: *Priročnik 2: muzejska konzervatorska in restavratorska dejavnost*. Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije, 2001, brez str.

Šulek, Nina: Vodni znaki zgodnjega 15. stoletja v testamentih, hranjenih v pokrajinskem arhivu Koper - Enota Piran. V: *Arhivi* 26 (2003), št. 1, str. 37–46.

⁴⁴ Prav tam.

Trobec, Ališa - Vodopivec, Jedert: Grafične preiskovalne metode pri analizi arhivskega gradiva. V: *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja: zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s področij arhivistike, dokumentalistike in informatike*. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2002, str. 199–208.

Vodopivec, Jedert: Papir. V: *Priročnik 1: muzejska konservatorska in restavratorska dejavnost*. Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije, 2001, brez str.

ZUSAMMENFASSUNG

KONSERVIERUNG – RESTAURIERUNG VON ARCHIVALIEN IN VORRICHTUNG ZUR ZELLSTOFFAUFFÜLLUNG

Der Beitrag behandelt die Konservierung – Restaurierung von Archivalien, die im Zentrum zur Konservierung und Restaurierung des Archivs der Republik Slowenien im Jahr 2012 durchgeführt wurde. Die Dokumente, Schriftstücke der Landesregierung in Laibach, genauer der Registraturordner 29/11 (Signatur AS 31, §k 220), der in dem genannten Zentrum unter der Evidenznummer 83/09 geführt wird, waren sehr beschädigt. Das Material war aufgrund der viele Jahre ungeeigneten Aufbewahrung so schadhaft, dass ein Zugang zum Inhalt nicht möglich war. Die Blätter waren vermodert, der am meisten beschädigte Teil auch weitgehend verklebt. Ein Teil des Schreibmaterials war sogar verloren. Auf den Dokumenten befanden sich Feuchtigkeitsflecken, Schimmel, oberflächliche Verunreinigungen und mechanische Beschädigungen sowie vor allem an den Blatträndern Risse und Zerknitterungen.

Auf Grundlage einer Zustandsprüfung wurde in dem Konservierungs- und Restaurierungszentrum der Entschluss gefasst, die Dokumente in einer Vorrichtung zur Zellstoffauffüllung zu restaurieren und so einen weiteren Verfall zu verhindern. Die Archivalien wurden genau inventarisiert, die Blätter nummeriert, Schreibmaterial und Aufzeichnung identifiziert, und die Wasserfestigkeit der Aufzeichnung wurde überprüft. Die Dokumente wurden trocken und feucht gereinigt, die fehlenden Teile ergänzt bzw. in einer Vorrichtung mit Zellstoff aufgefüllt sowie alle Blätter von beiden Seiten noch mit dünnem Japanpapier unterklebt und damit zusätzlich mechanisch gefestigt. Nach Beendigung des Konservierungs- und Restaurierungsverfahrens wurde das Material mit einer Hülle aus beständigem (festerem) Papier geschützt und in einer Archivschachtel aufbewahrt. Der entsprechende Schutz ermöglicht die Schaffung eines geeigneten Mikroklimas, die Dokumente sind vor mechanischen Beschädigungen und vor dem Eindringen von Staub und Licht geschützt. Mit dem Konservierungs- und Restaurierungsverfahren wurde der materielle Zustand des Archivmaterials verbessert, dessen Inhalt wieder zugänglich gemacht und mit dem entsprechenden Schutz für eine Verlängerung der Lebensdauer der Dokumente gesorgt.

Prizadevanja za ohranitev filmskih zapisov dr. Karla Grossmanna

Uvodne besede

S pojmom »zgodovina filmskega amaterizma« ali z dilemo, kam naj bodo uvrščeni začetki slovenskega filma, kot so filmski zapisi dr. Karla Grossmanna (1864–1929) kot *Odhod od maše*, *Sejem v Ljutomeru*, *Na domačem vrtu* (pred 1. svetovno vojno leta 1905) ali Ravnikov film *V kraljestvu Zlatoroga* (1931) in Delakove *Triglavske strmine* (1932) oz. kakovostnih filmskih predstavitev slovenske krajine in ljudi Vladimirja Cizlja pred 2. svetovno vojno, se filmski amaterji (eksperimentalisti) v času 60. in 70. let prejšnjega stoletja nismo ukvarjali, ker se v teoretske razprave o razločevanju med profesionalnim filmom (predvajanim v kinodvoranah), televizijskim in amaterskim filmom nismo dovolj vključevali, saj nam je bil film (kot longitudinalna slika s svojo imanentno substanco in svobodo v izrazu) kot individualnim praktikom preprosta danost takoj, ko so se na trgu za dostopno ceno pojavili 8-milimetrske filmske kamere (oz. 2x 8 mm) in super 8-milimetrski obračilni trak in projektorji. Splošno občinstvo nas ni zanimalo, organizacijska oblika je bila Ljudska tehnika, njena naloga pa je bila mladino in starejše tehnično izobraziti.

V Sloveniji in Jugoslaviji so za kamere »prijeli« študentje in inteligenca, v Zahodni Evropi pa premožni lastniki filmske opreme in kot zasebniki spremljali tedanjo filmsko industrijo ter prevladujoče filmske obrazce. To dejstvo je lahko bolj predmet sociološko-kulturne analize in sinteze ter še vedno odprte neopredeljive dimenzije pojava alternativnih oblik v Jugoslaviji, ker so knjiga Pavla Levija *Razpad Jugoslavije na filmu*, revija *Kino Integral* 11/12 s prispevki k zgodovini slovenskega eksperimentalnega filma in razstava o alternativnem filmu 60. in 70. let v Jugoslaviji v Ljubljani (v Moderni galeriji leta 2010) številne pojave in avtorje spregledale ali prezrle.

Točka vpogleda iz današnjega in polpreteklega horizonta na umestitev slovenskih filmskih začetkov v čas in prostor, ki je povezan z današnjim območjem Slovenije, ob tem, da gradiva iz držav in republik s slovenskim življenjem na območjih nekdanje skupne države, Videmske pokrajine (Trsta) in Benečije, Porabja in izseljenskih držav Evrope, Amerike in Avstralije, še nimamo raziskanega, vodi, četudi je še tako nepopolna, do začetkov slovenskega filma v čas razmaha amaterskih, diletantskih društev, klubov, »besed«, slovenskih matic, obrtnih in telovadno-razgibalnih društev 19. stoletja, ki je »rodilo« izum fotografije (Puhardagerotipija) in filma. Ob nezadržnem pohodu poklicne specializacije, ko je industrijska produkcija za množice ustvarila ob izkoriščanemu delavstvu močan in »imovit« srednji sloj, je olajšala nastanek odtujenosti od dela ter omogočala drugačne izbire delovanja v prostem času. To je dalo individuumu možnost uveljavitve na amaterski ravni, pri konjičkih, gorništvu, »zletih« in skupinskih potovanjih. Kar zadeva narodnostni pogled, so se najbolj krepile tiste dejavnosti, ki so utrjevale narodno samozavest, tj. slovensko gasilstvo, slovenska kulturna društva in slovensko združništvo, ki je najbolj celostno povezovalo delovne aktivnosti s prostočasnimi (tako dr. A. Gosar in Tomc).

Ljutomer in *genius loci*

Ljutomer je bil v tem času pomemben epicenter »slovenske nacionalne zavesti«; tu se je »zgodil« v tem času poleg vižmarskega (v Vižmarjah pri Ljubljani) najimenitnejši slovenski tabor. Mesto, ki je bilo v tem času

panteon slovenskih jezikoslovcev, zgodovinarjev, pedagogov in ustvarjalcev z dr. Karlom Grossmannom in njegovim živim zanimanjem za razvoj fotografske in filmske slike, je potrdilo *genius loci* v tej zvrsti, ko so se rojevali prvi filmski izdelki v Franciji in Nemčiji. Dr. Karl Grossmann je s takrat še okorno filmsko kamero (v kaseto je bilo treba v popolni temi vložiti polovični, tj. 17,5-mm film), ustvaril zanesljive in redke filmske utrinke, ki pomenijo tehnično, intelektualno in umetniško pričevanje o času in okolju takratnega Ljutomera in njegovih ljudi.

Časovnica presnemavanj, restavriranja ter prenosov filmov dr. Grossmanna na nove medije

Časovnica presnemavanj, restavriranja ter prenosov filmov dr. Grossmanna na nove medije je osvetljena v filmu kompilaciji z naslovom *Napori pri reševanju filmskih zapisov dr. Karla Grossmanna* (nastalim v organizaciji in realizaciji avtorja tega prispevka marca leta 2014) in je predstavljena v obliki pogovorov z ing. Marjanom Cilarjem, avtorjem filma *Prvi metri slovenskega filma*, g. Vladimirjem Sunčičem iz Arhiva Republike Slovenije in prof. Igorjem Koširjem iz AGRFT.

V letih 1967–1968 so se slovenski filmski amaterji, združeni v Foto-kino zvezi Slovenije in v Kino klubu Unikal Ljubljana, odločili, da obvarujejo prve filmske utrinke dr. Karla Grossmanna. S pomočjo filma *Prvi metri slovenskega filma* avtorjev Marjana Cilarja, Slavka Jančarja, Boža Petka, Iva Lehpamerja in Mirka Skoka se filmi dr. Karla Grossmanna umeščajo v sam začetek slovenskega filmskega amaterizma. Film je bil predvajan na Festivalu slovenskega amaterskega filma v Ljubljani leta 1968 (zunaj konkurence).

V filmu - kompilaciji z naslovom *Napori pri reševanju filmskih zapisov dr. Karla Grossmanna* nam je odločitve in razloge za realizacijo filma *Prvi metri slovenskega filma dr. Karla Grossmanna* režiser Marjan Cilar razložil z dejstvom, da so obstajali foto- in kinoklubi, avto-moto klubi, klubi za letalstvo in jadraltvo ter za iznajditelje in tehnične dejavnosti. Foto- in kino klubov, je povedal Cilar, je bilo leta 1960 v Sloveniji že okoli 100 in so delovali po vsej republiki. Prvi republiški festival je bil v Ljubljani 14. 11. 1956, drugi leta 1962, tretji leta 1964, II. zvezni filmski festival pa je bil v Ljubljani 6. 2. 1951. Režiser je razložil, da so bili filmi razdeljeni v tri kategorije: igrane, dokumentarne in žanrske (to so bili filmi, ki jih ni bilo mogoče uvrstiti med igrane in dokumentarne). Cilar pojasnjuje, da je v okviru Foto-kino zveze Slovenije deloval Kino klub Ljubljana. Njegovi člani so v glavnem snemali na 8- in 16-milimetrski trak, a je bil za takratne razmere zelo drag, saj je na primer 30 metrov kodachroma (16 mm) stalo približno polovico povprečne plače. Člani so iskali dodatne vire financiranja pri podjetjih, sindikalnih organizacijah in pri drugih fondih. Mednarodna organizacija filmskih amaterjev je zahtevala, da so vsi filmi s statusom amaterski, izdelani le s sredstvi klubov in posameznikov. Cilar poudarja, da je na pobudo slovenskih amaterjev Foto-kino zveza Jugoslavije sprejela definicijo, da so to vsi filmi, ki niso komercialno izkoriščani in avtorji ne prejemajo plačila za avtorstvo in izdelavo. S tem je bilo kino klubom dovoljeno izdelovati tudi naročene filme in iz plačila zanje pridobivati sredstva za povsem amaterske filme. Leta 1960 je v okviru Ljudske tehnike v Ljubljani deloval Studio Unikal (Unija kinoamaterjev Ljubljane), ki je z uspehom sodeloval na republiških in zveznih festivalih amaterskega filma; Cilar pripoveduje, da so ustvarjali filme, ki so predstavljali razvoj in tehnologijo podjetij, sodobno graditev mostov, hidroelektrarn, razvoj avtomobilske industrije (TAM), rast in razvoj železarn Jesenice in Ravne na Koroškem, širjenje avtocestnega omrežja ter učne in vzgojne filme, predvsem s področja prometne vzgoje. Ti filmi so, kakor je prepričan Marjan Cilar, danes dragocen in edini prikaz povojnega industrijskega razvoja. Pri izdelavi filmov so se izobrazili nekdanji filmski amaterji, kot so bili Boštjan Hladnik, Rudi Kla-

rič, Jože Kloboves, Mirče Šušmelj, Ivan Belec, Vilko Filač, Jure Pervanje, Mile de Gleria, Ivo Meša, Olga Meglič in drugi; pripravili so jih za izdelavo profesionalne filmske produkcije. Taka kadrovska in materialna osnova je omogočila tudi prvo znano restavratorsko akcijo, presnemavanje prvih filmskih zapisov na slovenskih tleh, filmov dr. Karla Grossmanna.

Marjan Cilar v filmskem intervjuju poudarja: »Leta 1967 sem izvedel, da ima AGRFT filmsko gradivo dr. Karla Grossmanna, prvega slovenskega filmskega snemalca, ki jih ne more predvajati zaradi slabega stanja in izdelave na formatu 17,5 mm. Stopil sem v stik z dr. Vladimирjem Grosmanom, ki mi je dal na razpolago vse materiale: diapozitive in filme, ki smo jih pregledali in pri tem odkrili tretji film, *Na domačem vrtu*. Vse tri filme (*Odhod od maše*, *Sejem v Ljutomeru* in *Na domačem vrtu*) smo presneli s pomočjo stare 17,5 mm kamere, ki nam jo je prinesel g. Balantič¹ iz tehničnega muzeja Bad Ischl, in izdelali na 16-milimetrskem filmskem traku film *Prvi metri slovenskega filma*, ki združuje fotografsko in filmsko dediščino dr. Karla Grossmanna s prikazom Ljutomera, običajev v Prlekiji ter stanje domačije dr. Grossmannovih v Ljutomeru.«

Film *Prvi metri slovenskega filma* je bil premierno predvajan v okviru festivala slovenskega filma v nekdanjem Klubu poslancev leta 1968, nato leta 1970 na proslavi v ljubljanski Kinoteki v okviru praznovanja 100-letnice slovenskega filma in na prvem programu TV Slovenija.²

Razvoj rekonstrukcije filmskih gradiv, ki jih praviloma načenja »zob časa«, je omogočil prenos avtentičnega gradiva brez vmesnega presnemavanja na način »slika za sliko«, s filma na film, skeniranje stabiliziranih filmskih sličic in združevanje v končno digitalno obliko, ki pa omogoča tudi povratni prenos na filmski trak ustreznega formata. Tak sodobnejši in učinkovitejši način je uporabljal Arhiv Republike Slovenije, Slovenski filmski arhiv, ko je na svetovnem kongresu arhivarjev (FIAF, 21.–27. 4. 2002 v Južni Koreji) pridobil reference izvajalcev za restavriranje starih filmskih materialov, da se je odločil za celostno, posodobljeno in izpolnjeno tehniko restavriranja filmov dr. Karla Grossmanna.

O tem v intervjuju filma *Napori pri ohranitvi filmskih zapisov dr. Karla Grossmanna* pripoveduje Vladimir Sunčič. Poudarja, da je bila za kongres FIAF-a v Ljubljani leta 2005 sprejeta odločitev, da bodo filmi dr. Karla Grossmanna digitalno presneti in restavrirani. Za to delo je bil izbran referenčni laboratorij Alfa&Omega v Münchnu. V Arhivu Republike Slovenije je original, ki je bil v slabem stanju in je bil uporabljen za film Marjana Cilarja. Sunčič pravi, da so si želeli na kongresu predstaviti izključno staro filmsko gradivo oz. restavrirani material dr. Karla Grossmanna, zato je bilo treba filmski material tam, kjer je bil poškodovan (odstopala je želatina, filmi so imeli praske, nosilec je bil zviti, pokrčen, perforacija močno načeta, ponekod pretrgana), za digitalizacijo najprej pripraviti. Restavratorska dela in digitalizacijo po sistemu Watt gate je opravilo omenjeno podjetje na Bavarskem, digitalno presneta slika v negativu je bila stabilizirana, praske popravljene, neravnine zravnane, manjkajoči deli pa dopolnjeni. Sunčič opisuje, kako so nato v laboratoriju v Parizu digitalno matrico kopirali na negativ (35 mm) ter nazadnje iz tega izdelali dve kopiji. Polovico stroškov za to operacijo je prispeval Mobitelov Planet 9.

Nazadnje je treba še omeniti najdbo prvih slovenskih filmskih zapisov. Profesor na AGRFT in filmski režiser Igor Košir pravi, da je leta 1949 zoper prof. Brenka (pionirja v pisanju slovenske filmske zgodovine) potekalo več preiskav in sodnih procesov, njegov zagovornik pa je bil Vladimir Grossman (sin Karla

¹ Snemalec prihoda partizanske vojske v Ljubljano (op. a.).

² Film je signiran pod št. 1463 (1461) kot leta 1968 izdelani film *Prvi metri slovenskega filma* kot delo producenta Unikal Studio Ljubljana, scenarista, režiserja in montažerja Marjana Cilarja, snemalca Slavka Jančarja ter tehničnih sodelavcev Boža Petka, Iva Lehpamerja in Mirka Skoka, 16 mm, č. b. 260 m.

Grossmanna. To je bil tudi razlog, da je prof. Brenk hranil filmsko dediščino, saj mu jo je zaupal Vladimir Grossman. Skupaj s filmi je prof. Brenk hranil tudi aparaturo, s katero je Karl Grossman snemal in predvajal filme formata 17,5 mm, a je v turbulentnih časih, ko so na AGRFT mnogi prihajali in odhajali, izginila in le upamo lahko, da se bo kdaj pojavila. Košir poudarja, da so bili ti filmi na AGRFT, dokler ni bilo treba v kratkem času filmov v arhivu Akademije popisati in oddati v Arhiv Republike Slovenije, in le, kot piše prof. Brenk, so bili izposojeni za presnemavanje za potrebe filma Marjana Cilarja *Prvi metri slovenskega filma* na 16-mm trak. »Kakor je znano,« nadaljuje Igor Košir, »pa filmarji ob pojavu nove tehnologije oz. digitalizacije še nismo zaupali hranjenju takega gradiva le v digitalni obliki, zato smo si prizadevali in dosegli, da se ohrani gradivo, ki je bilo verjetno ob presnemavanju dimenzijsko okrnjeno.³ S tem, ko je bilo gradivo poleg digitalne oblike tudi presneto na 35-mm filmski trak, imajo naši študentje uvid v to, da Slovenci na filmskem področju nismo zaostajali po zaslugi dr. Karla Grossmanna, s Codellijem pa na televizijskem področju. Dr. Karl Grossmann je pred Miltonom Manakijem stopil v filmsko zgodovino in je s tem, da imamo gradivo, ki bo kot restavriran material na filmskem traku obstal vsaj še nadaljnjih sto let, ohranjen branik pred »viharji mrzle domačije« (po Francetu Prešernu).«

Marko Mitja Feguš

---

³ Del slike se pri prenosu s formata 17,5 na 16 mm po robovih izgubi. (op. a.)

1.01 Izvirni znanstveni članek

IZ ARHIVSKIH FONDOV IN ZBIRK

UDK 27-774(497.4Hoče)"13/14"

Prejeto: 5. 5. 2014

Dokumenti (nad)župnije Hoče v Kapiteljskem arhivu Nadškofijskega arhiva v Ljubljani

JULIJANA VISOČNIK

doc. dr., arhivistka z doktoratom

Nadškofijski arhiv Ljubljana, Krekov trg 1, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: julijana.visocnik@rkc.si

Izveleček

Avtorica je zbrala, transkribirala in komentirala šest dokumentov, ki jih v Kapiteljskem arhivu hrani Nadškofijski arhiv Ljubljana in so povezani s štajersko župnijo Hoče. Omenjena župnija je ena izmed pomembnejših štajerskih pražupnij, iz katere so izšle številne sedanje župnije. Njena prva omemba sega v leto 1146, za nas pa je zanimivo obdobje konca 14. in 15. stoletje, ko so župnijo Hoče priključili samostanu v Gornjem Gradu. Šest predstavljenih dokumentov se ukvarja s prav to problematiko, pri tem pa je zanimivo, da župnija Hoče leta 1461 ni bila vključena v posest na novo ustanovljene ljubljanske škofije.

Abstract

DOCUMENTS OF THE (ARCH)PARISH HOČE IN THE CATHEDRAL CHAPTER
ARCHIVES OF THE ARCHDIOCESAN ARCHIVES IN LJUBLJANA

The author collected, transcribed and commented on six documents kept among the records of the Cathedral Chapter Archives at the Archdiocesan Archives in Ljubljana. The selected documents all have to do with the Styrian parish Hoče, which is one of the most important Styrian mother parishes from which numerous present-day parishes have evolved. It was first mentioned in 1146, but for the purpose of this article the author took a closer look at the period from the late 14th until the mid- 15th centuries when the parish was incorporated into the Benedictine abbey in Gornji Grad. The six documents all deal with this particular topic, and it should also be emphasised that the Hoče parish was not included in the property of the newly founded diocese in Ljubljana in 1461.

Ključne besede:

Kapiteljski arhiv Ljubljana, samostan v Gornjem Gradu, župnija Hoče, cerkvenoupravna razdelitev, 14. in 15. stoletje, oglejski patriarhat

Key-words:

Cathedral Chapter Archives, abbey in Gornji Grad, parish Hoče, ecclesiastical and administrative division, 14th and 15th centuries, the Patriarchate of Aquileia

Nadžupnija Hoče

Leta 1996 je župnija Hoče praznovala visok jubilej, namreč 850. obletnico prve omembe kraja in župnije. Oglejski patriarhat, kamor je ozemlje južneje od Drave od leta 800 naprej pač sodilo,¹ se je ob ustvarjanju župnijske mreže v drugi polovici 11. stoletja s privolitvijo mejnega grofa odločil pri podložniških kočah v Hočah zgraditi Jurijevo cerkev s kriptno podzemno Marijino kapelico in jo postaviti za središče izredno obsežne župnije. Razlogov, da je izbral prav Hoče, je bilo gotovo več; pri tem ne smemo pozabiti ne bližino mejne Drave in s tem tudi mejnega grofa kot varuha in zaščitnika mlade ustanove, zaradi hitro razvijajočega se naselja ter njegovega središčnega položaja na ozemlju, ki ga je novoustanovljena župnija na samem začetku zajemala. Ob praznovanju jubileja je bilo na prvotnem ozemlju hoške prafare že štirideset novih župnij, ki so sicer nastajale postoma skozi stoletja.² Hoška pražupnija je namreč obsegala mejno ozemlje ob Dravi na severu do Lovrenca na Pohorju in na jugu do Zavrča, Žetal in Majšperka ... (glej sl. 1), če povzamemo, vse od Pohorja do madžarsko-hrvaške meje. Leta 1146 je oglejski patriarh Peregrin izročil podravskemu mejnemu grofu Bernardu Spanheimu in njegovi ženi Kunigundi na mariborski Piramidi pravico do dveh tretjin cerkvene desetine v hoški (Choz: Hoče) župniji do njune smrti. Preostalo tretjino je po patriarhovi volji pridobil župnik. Omenjena listina kaže tudi na obstoj dveh sosednjih župnij: slivniške in konjiške, na obe je hoška tudi mejila (Peregrin jima je namreč prepustil tudi dve tretjini desetine v konjiški in slivniški župniji³). Vsekakor pa je nenavadno, da sta bili tako bližnji sosedji, namreč Hoče in Slivnica (oddaljeni le slabe 3 km), obe središči velikih pražupnij. Mlajša slivniška je dobila tretjino prej skupnega območja, to pa se je verjetno zgodilo, ko se je okoli leta 1100 zaradi povečevanja števila prebivalstva pokazalo, da je prvotna hoška pražupnija kljub vsemu preobsežna. Tudi po odcepitvi Slivnice so Hoče še vedno veljale za eno najobsežnejših župnij.

Vendar lahko ustanovitev hoške župnije postavimo že v čas pred letom 985, ko je kralj Oton III. po posredovanju koroškega vojvode Henrika grofu Rahvinu iz svoje lastnine podelil Razvanje pod Pohorjem; v listini je namreč rečeno, da Oton Rahvinu podeljuje 50 kraljevih kmetij v vasi Razvanje z vsemi pritiklinami, če pa jih tam ne bo mogel najti toliko, naj jih poišče v sosednjih vaseh ter »in pago Zitdinesfeld vocato«, to je na polju, ki se je razprostiralo vzdolž desnega brega Drave pri Ptuju. S tem je dokumentirano kronsko ozemlje, za katero je bila ustanovljena hoška pražupnija, katere naloga naj bi bila, da celo pokrije celotno oglejsko območje Podravske marke in ne le ozemlje, ki so ga uokvirjali njeni srednjeveški vikariati. To bi pa lahko pomenilo, da župniji v Slivnici in v Konjicah nista bili pražupniji, temveč sta se izločili iz Hoč.⁴

V letu 1327 je bil prvič omenjen patrocinijski sv. Jurija v Hočah.⁵ V 12., 13. in 14. stoletju je geografsko zelo obsežna župnija že doživela prve ozemeljske in druge spremembe.⁶ Leta 1374 so samostojni vikariat postale Žetale, pred 1395. pa sta bili že samostojni cerkveni skupnosti Hajdina in Videm pri Ptuju. Leto 1395 je bilo za župnijo Hoče še posebej pomembno, saj je bila 21. oktobra inkorporirana samostanu benediktincev v Gornjem Gradu.⁷ Höfler sicer kot leto, ko je patriarh Antonio Gaetani župnijo sv. Jurija v Hočah inkorporiral gornjegrajskim

¹ Dolinar: *Slovenska cerkvena pokrajina*, str. 11–12.

² Koropec: Hoška davnina, str. 129; prim. še Höfler: *O prvih cerkvah in župnijah*, str. 306–307.

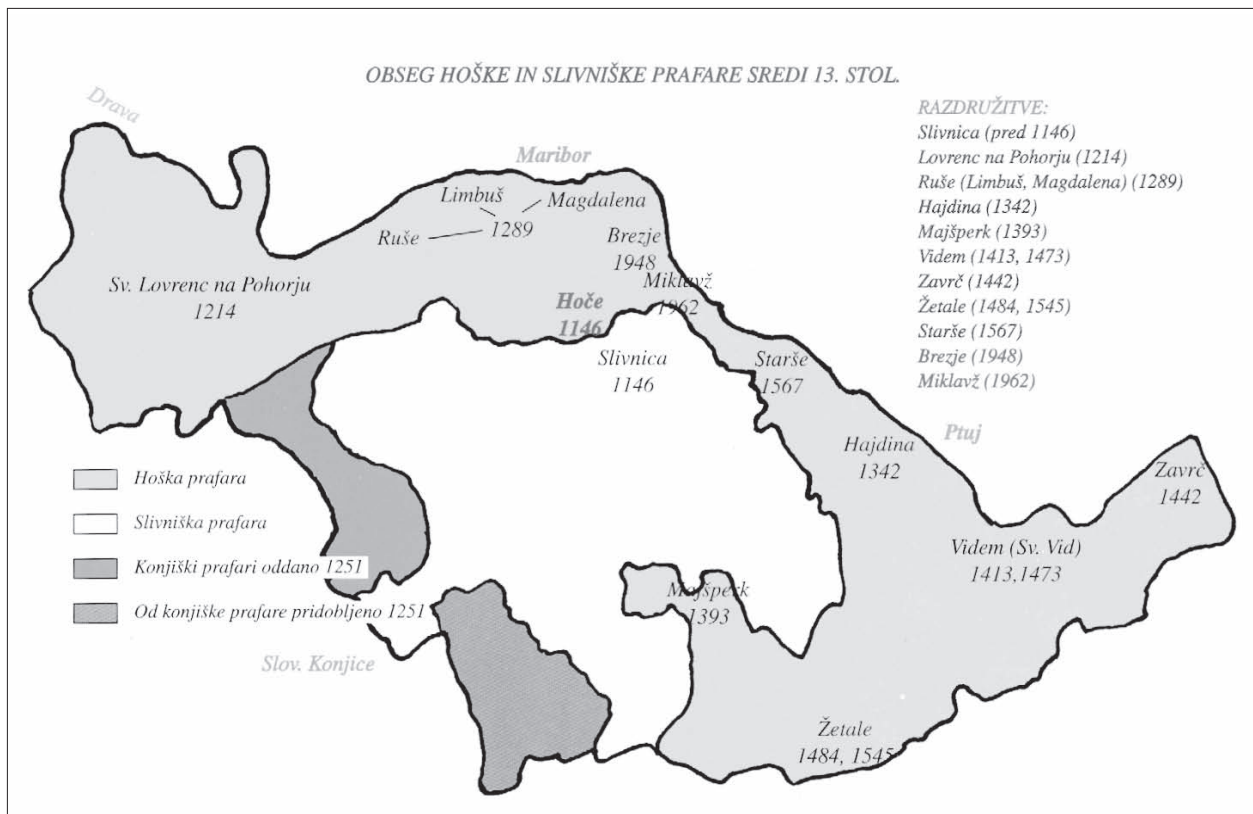
³ Koropec: Hoška davnina, str. 130 (prevod Jože Mlinarič in Anton Ožinger): v listini je zapisano tudi, da po njuni smrti preidejo vse desetine spet v roke oglejske cerkve. Tako ne smeta od cerkve ničesar zastaviti, podariti v fevd ali na kak drug način odtujiti.

⁴ Höfler: *O prvih cerkvah in župnijah*, str. 306.

⁵ Prav tam, str. 307.

⁶ Prim. Koropec: Hoška davnina, str. 131–134.

⁷ Glej v nadaljevanju dokument št. 1.

Sl. 1: Skica hoške in slivniške parafare sredi 13. stoletja
(Hoče: 850 let, str. 93)

benediktincem, navaja leto 1396; omenjena utelesitev pa je bila le delna (v nasprotju z inkorporacijo Pilštajna in Škal).⁸ Kot pražupnija je bila hoška župnija v polnih pravicah oglejskega patriarha, in to do leta 1396, ko jo je omenjeni patriarh z vsemi pravicami, spiritualnimi in temporalnimi kot tudi »ac iure archidiaconali« inkorporiral benediktinskemu samostanu v Gornjem Gradu. S tem so pod gornjegrajski samostan prišli tudi vsi hoški vikariati, a ni podatkov, da bi ta nad njimi izvajal tudi arhidiakonatsko oblast. Iz gradiva o župniji in njenih vikariatih je vidno, da so težave z duhovniki reševali savinjski arhidiakoni ali drugi patriarhovi opolnomočenci in sam opat.

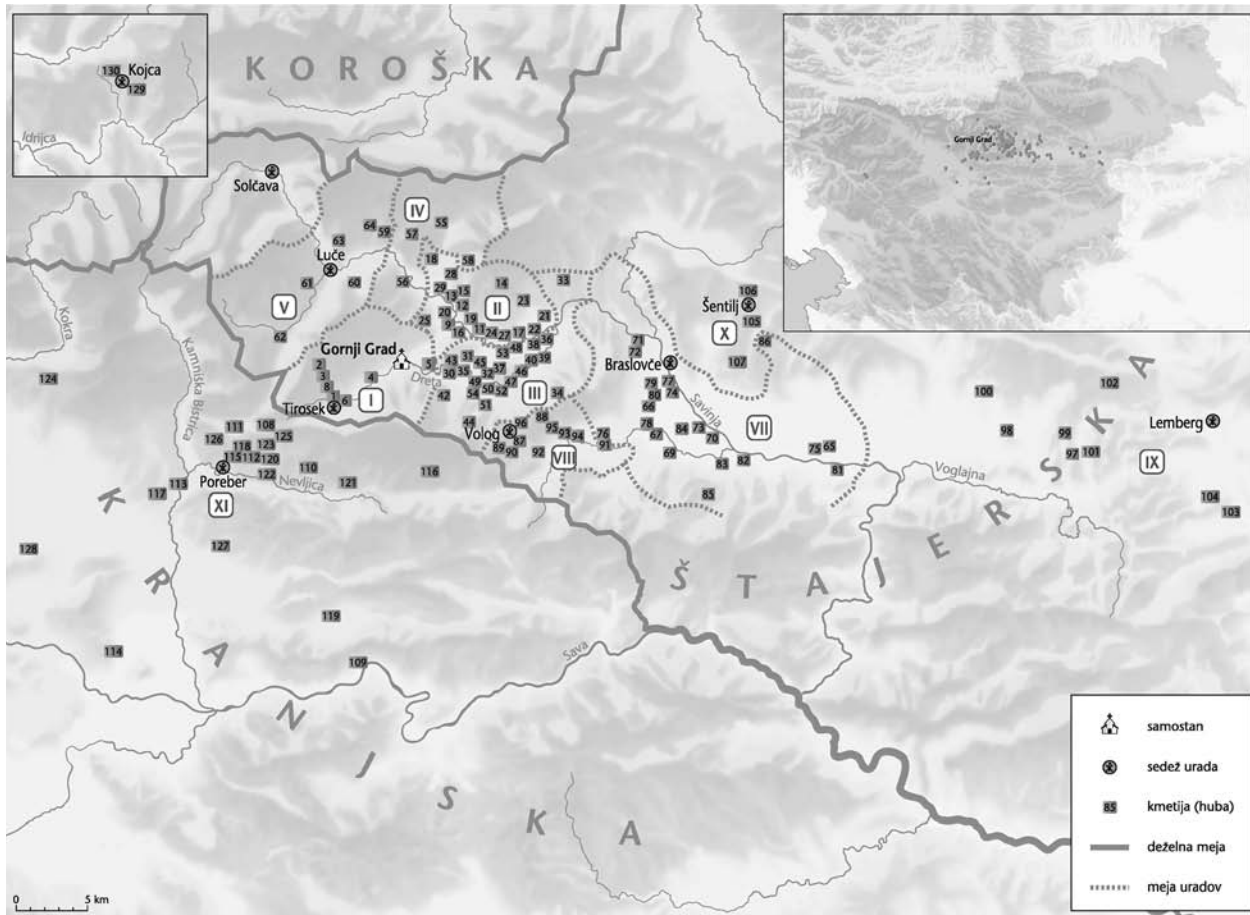
Že naslednje leto se je to kazalo na ta način, da je imela skupnost svetega Jurija v hoški župniji denarno obveznost do samostana. Gornji Grad je med drugim leta 1400 prevzel obveznost Hermana Celjskega hoškemu župniku Jurija iz Kostanjevice. Šele 13. decembra 1404 je Oglej potrdil hoško župnijo Gornjemu Gradu, papež pa šele leta 1409.⁹ Za mesto hoškega župnika je pred 21. junijem 1412 potekal oster boj; cerkve se je polastil trajni vikar Friderik Kreis, podpirala pa sta ga gornjegrajski samostan in upravitelj vranske farne cerkve Teoderik Teufel. Patriarh je moral prestopnikom zagroziti z izključitvijo iz cerkvene skupnosti. Odločitev pa je prišla 21. junija in župnik je postal Štefan Stral. Umestil ga je škof iz madžarskega Veszpréma, a se je zadeva vlekla še do junija 1423.¹⁰ Patriarh je leta 1445 potrdil Gornjemu Gradu inkorporirane župnije, med temi pa so bile tudi Hoče. Po zapisu v gornjegrajskem urbarju je leta 1426 moral hoški župnik na leto dajati samostanu 14 mark in od desetine 20 mark.¹¹

⁸ Prim. Höfler: *O prvih cerkvah in župnijah*, str. 32 (glej op. 85).

⁹ Koropec: *Hoška davnina*, str. 134.

¹⁰ Koropec: *Hoška davnina*, str. 135; glej dokument št. 3.

¹¹ Prav tam, str. 135.

Sl. 2: Zemljevid gornjegrajskih posesti

(pripravila M. Rihtaršič za potrebe razstave Ljubljanska škofija – 550 let)

Med letoma 1449¹² in 1461¹³ pa se je hoška podrejenost Gornjemu Gradu očitno končala, saj pomembna štajerska župnija ni prišla v sestav nove ljubljanske škofije. Kaj se je zgodilo med letoma 1449 in 1461, ni povsem jasno, je pa gotovo nenavadno, da hoška župnija ni bila priključena novoustanovljeni škofiji, saj so vse druge (morda celo bolj oddaljene in odročne, z manjšim pomenom) tako na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem postale del škofove menze. Pravi razlog, da ni bila priključena najbrž ni bila oddaljenost od novega škofijskega sedeža, prej je bil razlog dejstvo, da je cesar patronat nad to obsežno in bogato župnijo, ki ga je do takrat imel gornjegrajski opat, obdržal zase.¹⁴

Objava dokumentov iz KAL-a¹⁵ v zvezi s Hočami, ki so vsebinska celota, in odnosom do samostana v Gornjem Gradu bi tako lahko še dodatno osvetlila dogajanje v Hočah v prvi polovici 15. stoletja, obenem pa bi lahko pomenila tudi začetek sistematičnega preučevanja »hoškega« gradiva, ki še ni bilo obravnavano ali pa je bilo morda preveč površno odpravljeno. Le z objavo in preučitvijo še drugih dokumentov (v domačem arhivu – NŠAL, v ARS-u in v drugih arhivih) lahko računamo na korektne odgovore na nekatera še vedno odprta vprašanja.

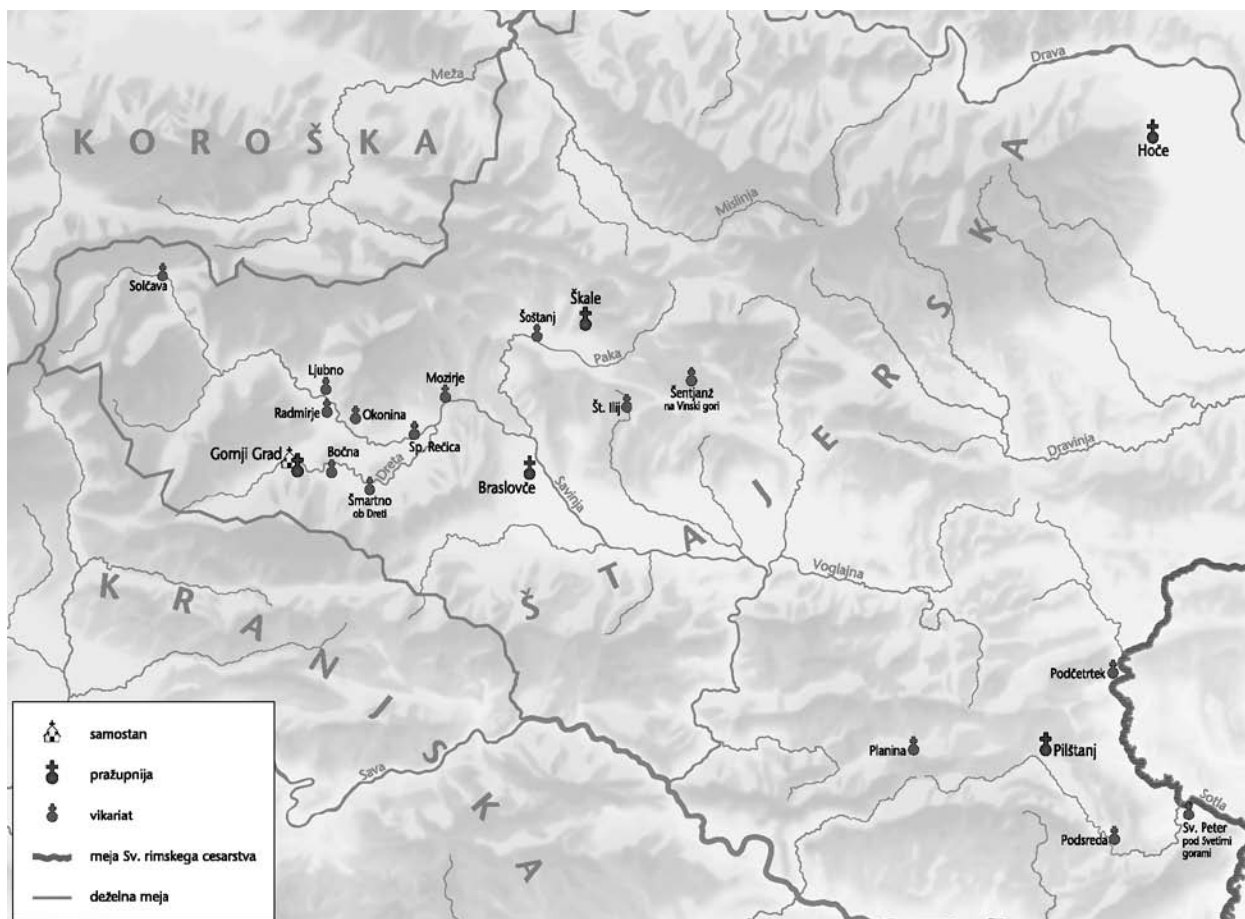
¹² Glej dokument št. 6.

¹³ Dolinar: Ljubljanska škofija: 550 let (glej prevod J. Visočnik listine iz 1461, str. 596–602).

¹⁴ Höfler: O prvih cerkvah in župnijah, str. 33, 309; prim. še Žnidaršič Golec: Vzroki in okoliščine ustanovitve ljubljanske škofije, str. 7–26.

¹⁵ V fondu KAL-a sta hranjena še dva dokumenta v zvezi s Hočami: fasija (NŠAL, NŠAL 100, 89/52) in dokument o prihodkih župnije (NŠAL, NŠAL 100, 102/1), ki pa nista vključena v obravnavo, saj časovno in vsebinsko ne sodita v kontekst. Oba sta namreč iz časa po ustanovitvi ljubljanske škofije.

Sl. 3: Zemljevid gornjegrajskih župnij
(pripravila M. Rihtaršič za potrebe razstave Ljubljanska škofija – 550 let)

Samostan v Gornjem Gradu

Benediktinski samostan v Gornjem Gradu je bil ustanovljen leta 1140; ustanovil ga je že omenjeni oglejski patriarh Peregrin I., ki je slovel kot odkrit privrženec cesarja Friderika I.¹⁶ Samostan je bil ena najpomembnejših cerkvenih institucij v srednjem veku na Slovenskem, obenem pa tudi edini benediktinski samostan na Slovenskem. Nastal je na pobudo plemiča Dyebalda de Chagere in njegove žene Trute, ki sta mu tudi zagotovila posestvo za vzdrževanje. Oglejski patriarh Peregrin I. je tako 7. aprila 1140 v Ogleju potrdil ustanovitev benediktinskega samostana v Gornjem Gradu in še dodatno povečal posestvo – samostan naj bi torej obstajal že pred letom 1140. Gornjegrajski opatiji je bilo pridruženih pet župnij s podrejenimi župnijskimi vikariati. Oskrbovali so jih menihi ali duhovniki, ki so jih ti izbrali. Po urbarju iz leta 1426 se je posest benediktinske opatije raztezala v uradih Tirosek, Posavinje, Zadretje, Ljubenska Gora, Luče, Solčava, Braslovče, Volog, Lemberg, Šentilj, Poreber, Kojca na Tolminskem in Arteca v Furlaniji. Po 333-tih letih delovanja je papež Sikst IV. 8. aprila 1473 samostan ukinil ter njegovo ozemlje predal ljubljanski škofiji.¹⁷

¹⁶ Mavrič: Gornjegrajsko, str. 11; Dolinar: Obernburg, str. 9–37.

¹⁷ Čipić Rehar – Dolinar – Otrin – Visočnik: *Ljubljanska škofija – katalog*, pano 1; Mavrič: Gornjegrajsko, str. 11–20, 24–32; Orožen: *Das Benediktiner – Stift*, passim.

Dokumenti – prepis¹⁸ in komentar

1. Utelesitev cerkve sv. Jurija v Hočah samostanu v Gornjem Gradu, ki jo je izpeljal patriarh Antonij¹⁹ (NŠAL 100, KAL, fasc. 83/72)

Antonij, po milosti Božji oglejski patriarh, spoštovanemu sinu v Kristusu, častivrednemu bratu v veri Nikolaju, opatu v benediktinskem samostanu Gornji Grad, pozdrav in blagoslov vsem, ki tam dobro delajo ... V nadaljevanju je najprej opis stanja v samostanu in cerkvi v Gornjem Gradu, saj sta imela veliko škode, tako da so bila samostanska poslopja v slabem stanju. Obnova bi tako bila nujno potrebna, stroški le-te pa za brate veliki. K pomoči za to obnovo (in stroške) bi tako pritegnili ljudstvo sv. Jurija v Hočah, in to na ta način, da bi jih pridružili in inkorporirali samostanu. Omenjeno ljudstvo je bilo popolnoma na dnu in bi ga ta utelesitev dvignila. Župnijo sv. Jurija v Hočah z vsemi in posameznimi pravicami, deli in pritklinami, duhovnimi in časnimi za vse večne čase, bi tako združili in inkorporirali samostanu v Gornjem Gradu; prav tako pa tudi cerkvi sv. Jurija v Škalah in sv. Mihaela v Pilštajnu.²⁰ Primernemu vikarju naj bi opat v Gornjem Gradu (ti oz. tvoji nasledniki) podelil dušno pastirstvo v Hočah.

Incorporatio Mon(aste)rio Oberburg(ensi) facta per Antonium Patriarcha(m) Ecclesia(e) S(ancti) Georgij in Chotz pro uno Sartore recognitonis, 1395.

ANTONIUS Dei gratia Sancta(e) Sedis Aquileiensis Patriarcha dilecto in Chr(ist)o filio Ven(erabi)li religioso fratri Nicolao²¹ abbati Mon(aste)rij Oberburgk ordinis S(ancti) Benedicti salute(m) in eo qui bene operantib(us) vera(m) in omnib(us) dat salutem; annuendum esse libentissime illoru(m) precib(us) arbitramur in quib(us) vera fides & charitas viget bonis(que) insudans operib(us) ac in Dei laudib(us) continuo perseveratur & ad honores & statum n(ost)r(u)m & Eccl(es)ia(e) n(ost)ra(e) personas res & bona exposuerunt & exponerent incessanter, verum per te nobis porrecta supplicatio continebat quod cum tunc pra(e) fatum Mon(aste)rium ex multorum oppressionib(us) damna pertulerit plurima & cum in contrata publica sit fundatum minora nullaten(us) patiatur quia magnam continue hospitalitem te oportet tenere & ipsi(us) Mon(aste)rij a(e)dificia diu collapsa et totaliter ruinata non modica reformatione indigeant ad qua(m) faciendam insistere dignosceris maxime posse et inculta ad cultura(m) reducere non desistis p(ro)p(ter) qua(s) multas & intollerabiles subire te oportet expensas per quas fratribus ibidem altissimo continue famulantib(us) de necessariis per te non valet ut decens existeret provideri cum ipsi(bus) Mon(aste)rii ad ta(m) pia opera propriae non suppetant facultates supplicasti nobis ut plebem S(ancti) Georgij in Chotz n(ost)rae dioecesis monti pietatis zelo in subsidium ipsarum expensaru(m) in quib(us) oportet continue ut pra(e)mittitur te subire ob virginis gloriosa(e) Reverentiani sub uni(us) vocabulo ipsum tuum mon(aste)rium extitit dedicatum eidem mon(aste)rio unire & incorporare benigni(us) & gratiosi(us) dignaremur. Nos ig(itu)r pra(e)missis mature pensatis & in archano n(ost)ri pectoris pluries revolutis habita(que) informatione diligenti et ex fide dignis relatib(us) certificati pra(e)missa o(mn)ia vera esse & pl(us) qua(m) d(ic)ta plebe ut clare didicim(us) colapsa est totaliter et destructa et per te poterit erigi & multipliciter reformari tuis supplicationib(us) humilib(us) annuentes eandem plebe(m) S(ancti) Georgij in Chotz cum omnib(us) & singulis jurib(us) jurisdictionib(us) membris & pertinentijs spiritualib(us) et temporalib(us) ad ipsam Ecclesiam

¹⁸ Za pomoč pri transkripciji dvoumnih delov se na tem mestu zahvaljujem dr. F. M. Dolinarju.

¹⁹ Antonius I Caetanus – oglejski patriarh (1394–1402).

²⁰ Orožen: Das Benediktiner - Stift, str. 157,

²¹ Nikolaj I, opat v Gornjem Gradu, med ca. 1363 in 1404.

*quovismodo spectantib(us) per nos & suc(c)essores n(ost)ros ac vice & nomine n(ost)ra(e) Aquileien(sis) Ecclesia(e) omnib(us) modo jure & forma quib(us) meli(us) & efficaci(us) possum(us) eidem tuo Mon(aste)rio incorporamus perpetuo & unimus prout Ecclesia S(ancti) Georgij de Schalach & S(ancti) Michaelis in Peylstain probationem meam Bertrandum Nicolau(m) Ludovicum & Marquardum²² pra(e)decessores n(ost)ros ipsi vestro mon(aste)rio sunt unita(e) cura(m) animar(um) & administrationem bonor(um) tam spiritualium quod temporalium ad ipsa(m) ecclesiam quovismodo spectantium si vacat ad pra(e)sens vel in posterum quomodocum(que) vacare contigerit tibi tuis(que) successorib(us) in perpetuu(m) commitentes ita tamen quod ipsa Ecclesia in divinis nullaten(us) defraudetur cura(que) animaru(m) vicario idoneo & sufficienti per te tuosq(ue) successores committatur & taliter quod ullo tempore detrimentum nullaten(us) patiatur volum(us) insuper quod pro recompensatione ipsi(us) gratia(e) tu & successores tui nobis & successorib(us) n(ost)ris in perpetuu(m) in quo libet festo S(ancti) Luca(e) proxime venturo unum pastorem mittere tenearis & infallibiliter teneantur haru(m) sub n(ost)ri appensione sigilli testimonio litterar(um) data in terra n(ost)ra utini sub anno D(omi)ni 1395 die 21 octobris quarta(e) indicti-
onis pont(ificatus) s(anctissimi) in Chr(ist)o, Patris & D(omi)ni n(ost)ri S(ancti) Bonifaci(j)²³ Divina providentia Papa(e) noni anno sexto.*

2. Kopija papeške investiture za župnijo Hoče, 1398 februar 9 (NŠAL 100, KAL, fasc. 83/75)

Papež Bonifacij spoštovanemu Juriju Dekonu iz Kostanjevice, upravitelju župnijske cerkve v Hočah, ki je bila po smrti Nikolaja Atana²⁴ nezasedena, cerkev podeljuje Juriju Dekonu. Župnija Hoče je s tem inkorporirana samostanu Gornji Grad in s to cerkveno nadarbino je umeščen Jurij Dekon.²⁵ Leta 1398 in 1399 se je očitno v Hočah zgodil zaplet pri zasedbi praznega mesta župnika. Po smrti Nikolaja, ki ga omenja tudi dokument, se tu srečamo z Jurijem iz Kostanjevice. Ta naj bi se – najbrž s podporo Hermana II. Celjskega – vsilil v župnijo in s tem oškodoval opata in samostan v Gornjem Gradu. Tu se srečamo z začetki tega spora; pravica je bila očitno na Jurijevi strani, saj sta se opat in samostan leta 1400 obvezala, da bosta odškodnino, ki jo je grof plačeval Juriju zaradi izgube župnije, odtlej poravnava sama.²⁶

Copia investiturae papalis sup(er) Chobsch, 1398 februar 9.

Bonifaci(us) Ep(iscopu)s, serv(us) servorum Dei dilecto filio Georgio Dekonis de Landestross rectori parochialis Ecclesia(e) in Chotz Aquileien(sis) dioeces(is) salutem & Ap(osto)licam benedictione(m) vita(e) ac morum honestas aliaq(ue) laudabilia probitatis & virtutum merita super quib(us) apud nos fide dignor(um) commendaris testimonijs nos inducunt ut to²⁷ specialib(us) favorib(us) et gratiis prosequamur dudum siquide(m) per nos accepto quod patriarchalis Eccl(es)ia in Chotz Aquileien(sis) dioecesios qua(m) quondam Nicola(us) Atan(us)²⁸ ipsi(us) Ecclesia(e) rector dum viveret obtinebat, per ipsi(us) Nicolai obitum qui extra Romana(m) curiam decessit vacaverat & vacabat tunc; nos de ipsa Ecclesia si

²² Oglejski patriarhi med 1334 in 1381.

²³ Papež Bonifacij IX., med 1389 in 1404.

²⁴ Nobenega od omenjenih duhovnikov ni na seznamu hoških dušnih pastirjev, prim. Jezernik: Mati mnogih hčera, str. 305–306.

²⁵ Prim. Orožen: Das Benediktiner - Stift, str. 158.

²⁶ Höfler: O prvih cerkvah in župnijah, str. 307.

²⁷ Zelo jasno je zapisana beseda to, a ne daje nikakršnega smisla.

²⁸ Duhovnik v Hočah, predvidoma v drugi polovici 14. stoletja.

tunc ut promittitur vacabat & non erat in ea alicui specialiter ius qua(e)situ(m) tibi per n(ost)ras litteras gratiose mandavim(us) provideri certis tibi sup(er) hoc executorib(us) deputatis; prout in d(ic)tis litteris pleni(us) continetur, tu(us) sicut exhibita nobis nup(er) pro parte tua petitio continebat Ecclesia(m) ipsa(m) pra(e)dicta(rum) litteraru(m) vigore collata(m) assecuta(m) fuit; cum a sicut eadem petitio subiungebat a nonnullis asseratur Ecclesiam pra(e)fatam alias qua(s) ut pra(e)fertur vacavisse seu vacaretu(r) propterea dubites sup(er) ipsa Ecclesia te posse in posteru(m) molestari. Nos volentes te qui presbyter et pra(e)missor(um) meritoru(m) tuor(um) intuitu favorib(us) prosequi gratiosis tuis in hac parte supplicationib(us) inclinati volum(us) et tibi sup(er) Parochiali Monsburgh(ensi) litiganti Ap(osto)lica auth(oritat)e concedim(us) quod pra(e)dicta(e) littera(e) et process(us) habiti per easdem, & qua(e)cunq(ue) inde secuta a data pra(e)sentium valeant plenaq(ue) obtinea(nt) roboris firmitatem, etiamsi d(ic)ta Eccl(es)ia in Chotz cui(us) fruct(us) reddit(us) & provent(us) triginta duaru(m) Marcharum argenti puri secundum commendationem existimationem valore(m) annuu(m) ut asseris non excedunt alias qua(s)ve pra(e)fertur vel ex alter(ius) cui(us)cum(que) persona aut per constitutione(m) felicis recordationis Johannis Papa(e) 22 pra(e)decessoris n(ost)ri qua(e) incipit execrabilis vel libera(m) resignatione(m) alicui(us) per eu(m) de illa extra dictam curiam cora(m) notario publico et testib(us) sponte factam vacet etiamsi tanto tempore vacaverit quod ei(us) collatio juxta Lateranen(sis) statuta concillij ad sedem Ap(osto)licam legitime devoluta, vel ipsa Ecclesia in Chotz dispositioni Ap(osto)lica(e) specialiter reservata existant et sup(er) ea inter aliquos lis cui(us) statum volum(us) haberi pra(e)sentib(us) pro expresso, in d(ic)ta curia vel extra eam pendeat indecisa et ille ex cui(us) persona ultimo vacavit sedis pra(e)dicta(e) capellan(us) vel alius officialis aut fructuu(m) & proventuu(m) camera(e) Ap(osto)lica(e) debitorum collectoru(m) vel sub collectoru(m) aut alicuiu(s) ex venerabilib(us) fratrib(us) n(ost)ris sancta(e) Romana(e) Ecclesia(e) cardinalib(us) familiaris fuerit pie mem(oriae) Bonifacij papa(e) 8 pra(e)decessoris n(ost)ri & quib(us)cum(que) constitutionib(us) Ap(osto)licis ac aliis omnib(us) non obstantib(us) qua(e) in d(ic)tis litteris volum(us) non obstare volum(us) a quod qua(m) prim(um) dictam Ecclesia(m) in Chotz sive praedictaru(m) sive praesentium litterarum vigore fueris pacifice assecut(us) eandem Ecclesiam Monsburgk sup(er) qua(m) ut pra(e)fertur litigat ac omne jus tibi in ea seu ad eam quomodolibet competent omnino dimittere tenearis nulli ergo omnino hominu(m). Dat(um) Roma(e) apud S(anctum) Petru(m) 9. febr(uarii); pont(ificatus) n(ost)ri ann(or)um 9.

3. Proces v zvezi s hoško župnijo in tamkajšnjim župnikom, september 1412 (NŠAL 100, KAL, fasc. 83/86)

Dokument v zvezi s spori zaradi oškodovanja opata in gornjegrajskega samostana pri imenovanju novega duhovnika. Dokument je izraz dogajanja pred junijem 1412, ko je za mesto hoškega župnika potekal oster boj. Cerkve se je namreč polastil vikar Friderik Kreis, podpirala pa sta ga gornjegrajski samostan in upravitelj vranske farne cerkve Teoderik Teufel. Šlo je celo tako daleč, da je moral patriarh prestopnikom zagroziti z izključitvijo iz cerkvene skupnosti. 21. junija 1412 je odločil Rim in po procesih je postal župnik Štefan Stral. Umestil ga je škof iz madžarskega Veszpréma. Zadeva se je vlekla še naprej v leto 1412.²⁹

Instrumentum inhibitionis ob litis pendentia(e) de non molestando abbate & conventu Oberburg(ens)e, 1412.

²⁹ Koropec: Hoška davnina, str. 135; Orožen: Das Benediktiner – Stift, str. 165; Höfler: O prvih cerkvah in župnijah, str. 307, 309.

Reverendis in Chr(ist)o patrib(us) ac Dominis D(omi)nis D(ei) G(ratia) patriarcha(e) Aquileien(s)i, Vesprinien(s)i E(pisco)po³⁰ ipsorumq(ue) aut cui(us)libet eorum in spiritualib(us) & temporalib(us), vicariis generalib(us) & officialib(us) nec non Ven(eralibus) viris D(omi)nis Nicolao de Portugmano vicario Ecclesia(e) Aquileien(sis) generali et Johanni Detavo Eccles(iae) Coll(egialis) S(ancti) Jo(ann)is Traburge(nsis) Lavantina(e) diöcesis universis alijs & singulis iudicib(us) commissarijs delegatis subdelegatis, executorib(us) sub executorib(us) et eorum loca tenentib(us) per civitate(m) & districtum Aquileien(sem) & Vesprinensem ac alias ubilibet constitutis et pra(e)sertim tibi Stephan(us) Stroel ex adverso principali in inserta commissione ex adverso principaliter nominato, omnib(us)q(ue) alijs & singulis quorum interest aut intererat, quosq(ue) infrascriptum tangit negocium, seu tangere poterit quomodolibet in futuro(m) quib(us)c(um)q(ue) nominib(us) censeantur.

Cinto de Zivolla decretoru(m) doctor scholastic(us) Eccl(es)ia(e) Slovicen(sis) D(omi)ni N(ost)ri Papa(e) capellan(us) ipsiusq(ue) sacri Palacij Ap(osto)lici causaru(m) ac ca(us)a(e) et partib(us) infrascriptis ab eodem D(omi)no N(ost)ro Papa auditor specialiter constitut(us), salutem in D(omi)no et pra(e)sentib(us) indubiam adhibere fide(m). Nuper ex parte Sanctissimi in Ch(rist)o patris & D(omi)ni N(ost)ri D(omi)ni Johannis divina providentia Papa(e) [Joh. XXIII.]³¹ quandam commissionis sive supplicationis cedulam nobis per certum suum cursorem pra(e)sentatam nos cum ea qua decuit reverentia recepisse noveritis sub his verbis; dignetur sanctitas vestra causam et causas appellationis et appellation(um) in partib(us) pro parte Ven(erabi)liu(m) et religiosorum viror(um) D(omi)nor(um) Nicolai³² Abbatis nec non Convent(us) Mon(aste)rij in Oberburgk ordinis Sancti Benedicti ac Friderici Greis perpetui vicarij parochialis Eccl(es)ia(e) in Chotsch Aquileien(sis) diöcesios tam coniunctim qua(m) divisim interpositam.

A nonnullis perversis processib(us) excommunicationis, suspensionis & interdicti sententias continentes per D(omi)nu(m) Nicolaum de Portagruano decretorum doctore asserentem se vicarium generale(m) in spiritualib(us) Ecclesia(e) Aquileien(sis), & a nonnullis alijs gravaminib(us) eisdem D(omi)nis Abbati & conventui ac Friderico ad instantiam cui(us)dam Stephani Stroel asserentis se presbyteru(m) d(ic)ta(e) diöcesios de & super d(ic)ta Eccl(es)ia parochiali in Chotsch, seu eiq(ue) perpetua vicaria et eiq(ue) seu earum occasione fulminatis .... Illatis nec non ca(us)am et ca(us)as totiq(ue) negocij principalis & negociorum principalium qua(e) vertitur & vertunt seu verti & esse sperant inter pra(e)fatos D(omi)nos Abbatem et conventum ac Fridericum ex una et p(rae)d(ic)t(u)m Stephanu(m) de & super d(ic)ta Ecclesia parochial(i) seu eiq(ue) perpetua vicaria et alijs in ca(us)a h(uius)mo(d)i de dicendis et eoru(m) occasione partib(us) ex altera nec non ca(us)am nullitatis dictoru(m) perversorum processuu(m) committere alicui ex Venerabilib(us) viris Domi(nis) vestri sacri palatij Ap(osto)lici causaru(m) auditorib(us) audiendi decidendi & fine debito terminandi, cum omnib(us) & singulis emergen(di) incidentib(us) dependentib(us) & connexis, et cum potestate citandi p(rae)d(ic)t(um) Stephanu(m) o(mn)esq(ue) alios et singulos sua interesse putantes, tam coniunctim quam divisim, in Roman(a) Curia extra & ad partes toties quoties op(us) fuerit; cum potestate etiam eosde(m) D(omi)nos Abbatem & Conventum nec non singulares monachos ei(us)dem mon(aste)rij etiam p(rae)d(ic)t(um) Fridericum a quib(us)cunq(ue) excommunicationib(us) & suspensionis sententijs p(rae)d(ic)tis absolvendi ac interdictum relaxandi simpliciter vel ad cautelam toties quoties op(us) fuerit. Non obstante quod ca(us)a seu ca(us)a(e) h(uius)mo(d)i non sint ad Romana(m) Curiam legitime devolute nec in

³⁰ Škof iz Veszpréma na Madžarskem; leta 1412 gre najbrž za škofa Brando ali morda njegovega predhodnika Jurija.

³¹ Protipapež Janez XXIII. v času zahodne shizme med 1410 in 1415.

³² Gornjegrajski opat Nikolaj II., 1409–1414.

ea de sui na(tur)a tractanda seu finienda; in fine v(estrae) d(ic)ta(e) commissionis seu supplicationis cedula(e) scripta erant de alteri(us) man(us) littera superiori littera(e) ipsi(us) cedula(e) penit(us) & omnino dissimili et diversa ha(e)c verba videlicet; de mandato D(omi)ni N(ost)ri Papa(e) audiat magister Chunzos citet ut petit(ur) absolvat etia(m) ad cautelam relaxet interdictum de jure & justicia faciat cui(us) quidem commissionis citationis legitima extra Romana(m) Curia(m) et ad partes contra et advers(us) quendam Stephanu(m) Stroll ex adverso in d(ic)ta nobis facta et pra(e)sentata commissione ex adverso principaliter nominatos omnesq(ue) alios & singulos sua cuniunctim vel divisim interesse credentes in forma solita decreta subsequitur. Fuim(us) per honorabilem virum magistrum Henricum Kilbert in Romana Curia & pra(e)libator(um) Dominor(um) Abbatis & Conventus ac Friderici Kreis principalium in anted(ic)ta commissionis sive supplicationis cedula [---]³³ principaliter nominatoru(m) procuratore(m) prout de suo procuracionis mandato legitima extitit facta fides cora(m) nobis constitutum debita cum instantia requisiti qu(atenus) in ca(us)a & ca(us)is h(uius)mo(d)i more solito inhibere sibiq(ue) litteras inhibitoriales extra Romana(m) Curia(m) & ad partes in forma solita & consueta decernere & concedere dignaremur nos ig(itu)r Csunzo auditor pra(e)fat(us) attendentes requisitione(m) h(uius)mo(d)i fore justam et rationi congruam volentesq(ue) in ea & ca(us)is h(uius)mo(d)i a(e) qualitate(m) servare ac partib(us) ipsius justitiam administrare ut teneremur, idcirco auctoritate Ap(osto)lica nobis in hanc partem commissa vobis Reverendis patrib(us) D(omi)nis patriarcha(e) et ep(iscop)o vestris(que) in spiritualib(us) & temporalib(us) vicariis generalib(us) & officialib(us) specialiter vobis D(omi)no Nicolao de Portugruano vicario generali ac Johanni Detan S(ancti) Johannis Traburg(ensis) omnib(us)q(ue) alijs & singulis supradictis ac tibi Stephano Stroll ex adverso principali pra(e)fato in ca(us)is & ca(us)a h(uius)mo(d)i more solito inhibendu(m) duxim(us) & inhibemus, ne post legitima(m) d(ic)ta(e) citationis per vos velut pra(e)fertur decente executionis in eisdem partib(us) factam, vos vel aliquis vestru(m) per vos vel alium aut alios quovis modo publice vel occulte ducere vel inducere in vili pendium litis pendentia(e) et juris et dictoru(m) Abbatibus & Convent(us) ac Friderici principalium pra(e)judicium vel iudem principales viceversa in pra(e)judicium vestri quicqua(m) in ca(us)a & causis h(uius)mo(d)i attentare seu innovare pra(e)sumat si sec(que) factum fuerit id folio revocare & in statum pristinu(m) reducere curabim(us) Deo & justitia mediante qua(e) omnia & singula vobis universis & singulis supradictis intimam(us) insinuat(us) & notificam(us) et ad vestram & cui(us)libet vestr(orum) noticia(m) deducim(us) & deduci volum(us) per pra(e)sentes ne de pra(e)missis seu pra(e)missoru(m) aliquo ignorantiam aliqua(m) pretendere valeant seu etiam allegare; in quor(um) omniu(m) & singularu(m) fidem et testimonium pra(e)missoru(m) pra(e)sentes litteras inhibitorias sive pra(e)sens publicu(m) instrumentu(m) exinde fieri et per Notarium publicu(m) nostrumq(ue) et h(uius)mo(d)i ca(us)ae cora(m) nobis scribam infrascripto subscribi & publicari mandavim(us), n(ost)ri(que) sigilli jussim(us) appensione muniri datu(m) & actu(m) Roma(e) apud S(anctum) Petru(m) in Palatio causaru(m) Ap(osto)lico in quo jura reddunt mane hora consueta ad jura reddend(a) in loco n(ost)ro solito pro tribunali sedens, sub anno a nativitate D(omi)ni 1412 indictione quinta die v. luna(e) decima nona mensis septembris Pont(ificis) D(omi)ni n(ost)ri Papa(e) suprad(icti) Anno tertio putib(us) ibidem discretis viris magistris Lamberto Wolfera et Emerico de Seyncerschem notarijs publicis scribisq(ue) n(ost)ris clericis Osnabrugensibus et Colonien(sibus)³⁴ dioecesis testib(us) ad pra(e)missa vocatis specialiter & rogatis.

Et ego Albert(us) Penie cleric(us) Minden(sis)³⁵ dioecesis public(us)

³³ Zaradi piščevega popravljanja danes neberljivo.

³⁴ Osnabrück in Köln.

³⁵ Minden v Nemčiji.

Ap(osto)lica & Imperiali autoritate notari(us) pra(e)fati(que) Ven(erabi)lis viri D(omi)ni Csunzonis & h(uius)mo(d)i ca(u)sa(e) cora(m) eo scriba. Scriba quia p(rae)d(ic)tis inhibitioni, petitioni ei(us)q(ue) decreto omnib(us) alijs & singulis praemissis do sic ut pra(e)mittit(ur) fierent & agerentur una cu(m) pra(e)nominatis testib(us) p(raese)ns interfui eaq(ue) sic fieri vidi & audivi idcirco pra(e)sens hoc publicu(m) instrumentum per alium fideliter descriptu(m) ex inde confici subscripsi et publicavi in hanc publica(m) for(m)ula(m) redegei signoq(ue) & no(min)e more solito & consueto una cum appensione sigilli pra(e)fati D(omi)ni auditoris signavi rogat(us) & requisit(us) in fidem et testimoniu(m) omniu(m) & singulor(um) pra(e)missoru(m).

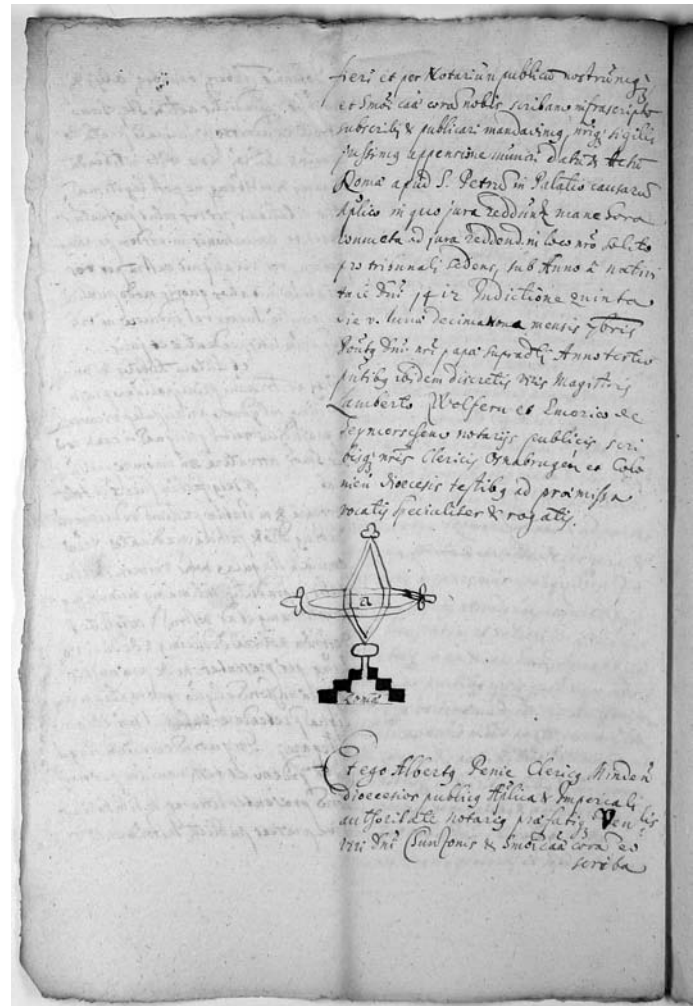
4. Potrditev patriarha v Ogleju, da je bila župnija Hoče (poleg župnij Braslovče, Škale in Pilštajn) inkorporirana gornjegrajskemu samostanu, 1445 junij 8 (NŠAL 100, KAL, fasc. 83/102)

Ludvik, kardinal in oglejski patriarh, potrjuje izpeljane inkorporacije gornjegrajskemu samostanu: ljudstvo in župnijske cerkve v Braslovčah, Škalah in Pilštajnu z vsemi deli in pritklinami duhovnimi ter časnimi ter s pravicami arhidiakonata za vse večne čase.

Ludovic(us)³⁶ Cardinalis et patriarcha Aquileien(sis) confirmat Mon(aste)rio Oberb(urgensi) facta(m) incorporatione(m) Fraslau, Scalach, Peylstein & Chotsch Ecclesiaru(m) cu(m) jure Archidiaconat(us).

8. juni 1445

Ludovic(us) miseratione Divina titulo S(ancti) Laurentij in Damaso s(acro)sancta(e) Romana(e) Eccl(esi)a(e) presbyter Cardinalis Patriarcha Aquileien(sis) D(omi)ni Papa(e) Camerari(us) Venerabili(bus) et religiosi filijs nobis in Chr(ist)o dilectijs fratri Benedicto³⁷ et Conventui Mon(aste)rij B(eatae) Maria(e) in Oberburg Ordinis S(ancti) Benedicti suoru(m)q(ue) successoru(m) d(ic)ta(e) Aquileien(sis) dioecesis, salutem & syncera(m) in D(omi)no charitatem arbitantes Deo gratum et hominib(us) loca divino cultui dedicata ipsoru(m)q(ue) jura & juris dictiones illoru(m) conservare et petitiones pra(e)sidentium ac Deo famulantiu(m) in eisdem juste be-

Sl. 4: Fotografija predzadnje strani na dokumentu iz leta 1412 (križ z napisom Romae – v Rimu) (foto: T. Krampač)

³⁶ Oglejski patriarh med 1439 in 1465.

³⁷ Gornjegrajski opat med 1444 in 1449.

nigne & gratiosissime exaudire, sane pro parte d(ic)torum Abbatis et convent(us) nobis fuit humiliter supplicatum, ea p(ro)p(ter) dilecti in D(omi)no filijs vestris justis postulationib(us) grata praebentes assensum³⁸ plebes & parochiales Ecclesias S(anctae) Maria(e) in Vraslau, S(ancti) Georgij in Scalach, S(ancti) Michaelis in Peylstain et S(ancti) Georgij in Chobtsch eiu(s)dem n(ost)ra(e) dioecesis cu(m) omnib(us) & singulis earu(m) plebium jurib(us) & jurisdictionib(us) membris et pertinentijs spiritualib(us) et temporalib(us) ac jure Archidiaconat(us) in plebib(us) pra(e)dictis vestro mon(aste)rio in perpetuu(m) canonice unitis & incorporatis prout ex privilegio pra(e)decessoru(m) nostroru(m) clari(us) et sacri(us)³⁹ dicitur contineri uniones & incorporationes h(uius)mo(d)i ac o(mn)ia & singula in d(ic)tis privilegijs nostroru(m) antecessoru(m) conventa proponitis adeptor sicut illa juste possidetis & quiete auctoritate n(ost)ra ordinaria confirmam(us) et approbam(us), ac illis n(ost)rum assensum praebem(us) in cui(us) rei testimonium, et perpetuu(m) robur inter litteras scribi fecim(us), n(ost)riq(ue) sigilli appensione muniri. Datu(m) Roma(e) dicta(e) habitationis n(ost)ra(e) die octava mensis Junij Anno D(omi)ni 1445 indictione 8 Pont(ificatus) S(anctissimi) in Chr(ist)o patris et D(omi)ni n(ost)ri D(omi)ni Eugenij⁴⁰ Divina providentia Papa(e) quartij anno quinto decimo.

5. Papež Nikolaj glede spora med gornjegrajskim opatom in Gašparjem, vikarjem pri sv. Juriju v Hočah (NSAL 100, KAL, fasc. 83/103).

Papež Nikolaj o sporu med gornjegrajskim opatom, ki je bil oškodovan, in Gašparjem, vikarjem pri sv. Juriju v Hočah, ki ga je oškodoval. Pri tem je pooblastil zagrebškega škofa in opata samostana blažene Marije v Zagrebu, da zadevo razišče in nato o njej razsodi.

Nicolaus papa comittit causam spolij inter abbatem Oberburgensem spoliatum et Casparum vicarium Sancti Viti (Georgii)⁴¹ in Choetz spoliatorem vertente, terminandam Zagrabiensi episcopo et abbati appellatione remota cum censuris. Anno 1447.

Nicolaus⁴² episcopus servus servorum Dei venerabili fratri episcopo Zagrabiensi⁴³ et dilecto filio abbati mon(aste)rij Beatae Mariae Zagrabiensis salutem et apostolicam benedictionem. Conquesti sunt nobis abbas et convent(us) Mon(aste)rij Beatae Mariae in Oberburg ordinis S(anc)ti Benedicti Aquileiensis Diaecesis quod Caspar⁴⁴ perpetuus vicarius parochialis Ecclesiae S(anc)ti Viti (Georgii) in Chotz dictae Diaec(esis) ipsos dicta Ecclesia, quae praefato Mon(aste)rio canonice unita et incorporata existit, et quam ipsi aliquamdiu tenuerant et possederant, tuncq(ue) terebant et possidebant pacifice et quiete contra iustitia spoliavit, seq(ue) in illam intrusit fructui percipiendo ex eadem. Cum autem dicti conquerentes sicut asserant potentiam dicti vicarij merito perhorrescentes cum infra civitatem Aquileiensem et dictam Diaecesim nequeant convenire secure, et iniuste spoliatis sit restitutionis beneficio succurrendum, discretioni vestrae per apostolica scripta mandamus, quatenus vocatis qui fuerint evocandi, et dictis ab-

³⁸ Zaradi avtorjevega popraviljanja branje treh besed: grata praebentes assensu(m) ni gotovo.

³⁹ Sacrius se zdi najbolj verjetno branje okrajšane besede v tekstu, pri kateri je pisec najbrž storil napako, piše namreč saci(us).

⁴⁰ Papež Evgen IV., 1431–1447.

⁴¹ Pri zapisu tega dokumenta je nastala napaka; na mestu sv. Jurija v Hočah se namreč vedno pojavi sv. Vid v Hočah. Napaka je popravljena že na samem dokumentu.

⁴² Papež Nikolaj V., 1447–1455.

⁴³ Škof v Zagrebu, Benedikt med 1440 in 1454.

⁴⁴ Župnik v Hočah med ca. 1441 in 1480, prim. Jezernik: Mati mnogih hčera, str. 305.

bate et conventu, sicut iustum fuerit, restitutis, auditisq(ue) hinc inde propositis quod iustum fuerit, appellatione remota decernatis facientes quod decreveritis per censuram ecclesiasticam firmiter observari; testes autem qui fuerint nominati, si hi gratia odio vel timore subtraxerint, censura simili appellatione cessante compellatis veritati testimonium perhibere, quod si non ambo his exequendis potueritis interesse, alter vestrum ea nihilominus exequatur. Datae Romae apud sanctum Petrum anno incarnationis Dominicae millesimo quadringentesimo quadragesimo septimo quinto Idus Octobris Pontificatus nostri anno primo de Thomacellis.

6. Papež Martin V. še enkrat potrjuje, da župnija Hoče sodi h gornjegrajskemu samostanu (NŠAL 100, KAL, fasc. 83/106). Dokument nam med drugim obnavlja dogajanje v odnosu hoške pražupnije do gornjegrajskega samostana v preteklih 50 letih, s katerim smo se v prvih petih dokumentih že srečali (prav tako tudi z akterji).

Papež Martin naroča Hortungu de Cappel, gornjegrajskemu samostanu župnijsko cerkev sv. Jurija v Hočah in njeno pridobljeno ljudstvo na novo utlesiti brez oviranja Štefana Strala, da bi lahko opat in samostan pridobila ter zadržala spraznjeno posest, pridobljeno z lastno avtoriteto, ter da bi prihodek in dohodek cerkve s kapelami za vzdrževanje prej omenjenih bremen obrnil v korist in rabo samostana. Naroča, da dušno pastirstvo opravljajo primerni menihi ali škofijski duhovniki, najeti samo s privolitvijo opata. V vsem dokumentu se ponavlja besedica tunc (tedaj), kar nam potrjuje dejstvo, da je dokument bolj vezan na pretekle dogodke kot na samo leto 1449, s tem v zvezi pa bi lahko bil tudi papež Martin V., ki je deloval med 1417. in 1431. in ne leta 1449, ko je bil papež Nikolaj V.

Martinus Papa⁴⁵ mandat Hortungo de Cappel monasterio sancti Benedicti Oberburgensi parochialem eccle(sia)m S(ancti) Georgij in Chotz plebem nuncupatam de novo incorporiri non obstante Stephani Stral pra(e)tensione ad effe-ctum ut possit abbas et conventus possessionem vacaturam propria autoritate apprehendere, retinere, nec non redditus et proventus Eccl(esi)a(e) cum capellis h(uius)mo(d)i in supportatione(m) onerum pra(e)dicatorum ad usum et utilitatem monasterij convertere, curam vero animaru(m) parochianorum per idoneos monachos sive seculares pra(e)sbiteros conductitios solo nutu abbatis ponendos et removendos gubernare nullius licentia requisita, 1449.

Martinus episcopus servus servorum Dei. Dilecto filio magistro Hortungo de Cappel, et capellano n(ost)ro etcausorum pallatij Apostolici auditori salutem et apostolicam benedictionem.

Regimini universalis Eccl(esi)a(e) pra(e)sidentes pro fidelium pra(e)sertim religiosorum ac illorum monasteriorum ac locorum, nec non eccl(esi)orum quorumlibet statu salubriter dirigendi, pro ut ex debito nobis iniunctis pra(e)sidentes tenemur officiis solicite considerationis intuitum extendamus illis(que) quantum cumq(ue) possumus faciolem apostolicam impertimus.

Dudum siquidem per quondam Bonifacium in eius obedientia, de qua portet illa(e) tunc erant VIII. Nuncupatum accepto, q(uo)d dudum dilectus filius Antoni-

⁴⁵ Ni jasno, zakaj se dokument začne s papežem Martinom, ki je deloval med 1417 in 1431, če pa je dokument datiran v leto 1449; leta 1449 je na sveti stolici umeščen papež Nikolaj V. (in ne Martin V.). Možno pa je tudi, da gre za interpolirano listino, s tem da v tem primeru manjka začetek listine.

us⁴⁶ titulo sancta(e) Susanna(e) p(res)b(yte)r cardinalis tunc patriarcha Aquileiensis ex certis rationabilibus causis tunc expressis ad hae dilectorum filiorum capituli Aquileiensis accedente consensu parochialem Eccl(esi)am S(ancti) Georgij in Choz plebem nuncupatam, cum capellis sibi annexis Aquileiensis diocesis pro tempore existens, in qua quidem eccl(esi)a(e) cum eisdem capellis patriarcha Aquileiensis, ius patronat(us) habere noscebatur monasterio Oberburgensi ordinis S(ancti) Benedicti dicta(e) diocesis auctoritate ordinaria perpetuo incorporaverat, annexuerat, et unierat pra(e)fatus Bonifacius incorporationem, annexionem, et unionem pra(e)dictos, et qua(e)cumq(ue) inde secuto voto habens et grato, illa auctoritate apostolica confirmavit, et sui scripti litterarum patrocínio comunivit supplens omnes defectus, si qui intervenerent in eisdem, q(uo)dq(ue) postmodum ipsi Abbas et conventus dubitabant incorporationem, annexionem, et unionem pra(e)dictos ex certis causis viribus non subsistere se(que) super Eccl(esi)a cum capellis pra(e)ffatis, posse in posterum molestari pra(e)ffatus Bonifacius tunc VIII. Nuncupatus, valens eisdem Abbati et conventui super hac de remedio succurrere congruente, ac etiam ut incumbentia eis onera pro tempore possent comodius supportare, de alicuius subventionis auxilio providere motu proprio non ad eorundem Abbatis et conventus vel alterius pro eis sibi super hac ablata(e) petitionis instantiam, sed de mera sui voluntate eccl(esi)am cum capellis huius modi ac omnibus iuribus et pertinentijs suis eidem monasterio de nova auctoritate apostolica pra(e)dicta perpetuo incorporavit, annexuit et univit; ita q(uo)d cedente vel decedente rectore dicta(e) Eccl(esi)a(e), qui tunc erat, vel etiam cu(m) capellis huius modi alios quomodolibet dimitente ha(e)ret eisdem Abbati et conventui corporalem possessionem Eccl(esi)a(e) cum capellis huiusmodi auctoritate propria apprehendere, ac perpetuo retinere, nec non fructus, redditus et proventus Eccl(esi)a(e) cum capellis huiusmodi in supportationem pra(e)dictoru(m) onerum ad usum et utilitatem eorundem, et dicti monasterij perpetuo convertere, et etiam deputare, nec non curam animarum, dilectorum filiorum parochianorum dicta(e) Eccl(esi)a(e) cum eisdem capellis per idoneos monachos dicti monasterij, sine seculares pra(e)sbiteros conditios solo nutu Abbatis dicti monasterij pro tempore existentis ponendos et removendos gubernari et exerceri, facere libere et licite possent et deberent diacesani loci et cuiuscumq(ue) alterius licentia super hoc minime requisito, ita tamen, q(uo)d huiusmodi animarum cura diligentes exerceatur dicti Abbas et conventus spolia iura solvere ac eiusdem Eccl(esi)a(e) cum pra(e)dictis capellis consueta onera supportare integre tenerentes et subsequentes cum ipsi Abbas et conventus Eccl(esi)am cum capellis huiusmodi tunc per liberam resignationem quondam Simonis⁴⁷ ultimi Eccl(esi)a(e) cum capellis huiusmodi rectoris per eum de illa, quam tunc obtinebat in moribus eorundem Abbatis et conventus extra Romanam curiam sponte factam sine ordinarij loci aut alterius superioris admissione quacum(que) incorporationum, annexionum et unionum pra(e)dictorum vigore alios assecuti fuissent canonice⁴⁸, et etiam postmodum postquam pra(e)ffatus Bonifacius tunc nuncupatus omnes et singulas incorporationes, annexiones et uniones, de quibuscumq(ue) beneficijs Eccles(ia)sticis, quibusvis Eccl(es)ijs sine monasterijs factos, qua(e) alios quam per obitum beneficia incorporata huiusmodi obtinenta sortita fuerant effectum, et etia(m) illos qua(e) non ex causis necessariis facta(e) fuerant, avocaverat, cassaverat, et irritaverat Innocentius VII.,⁴⁹ Alexander V.⁵⁰ nec non bona(e) memoria(e) Balthasar episcopus Tuscul(anus) tunc Joannes XXIII.⁵¹ in eorum obe-

⁴⁶ Oglejski patriarh Antonij Caetanus, glej zgoraj.

⁴⁷ Upravitelja Simona iz prve polovice 15. st. seznam hoških dušnih pastirjev ne omenja (prim. Jezernik: Mati mnogih hčera, str. 305–306.

⁴⁸ Najbolj verjetno branje nenavadno zapisane besede.

⁴⁹ Papež Inocenc VII., 1404–1406.

⁵⁰ (Proti)papež v času zahodne shizme med 1409. in 1410.

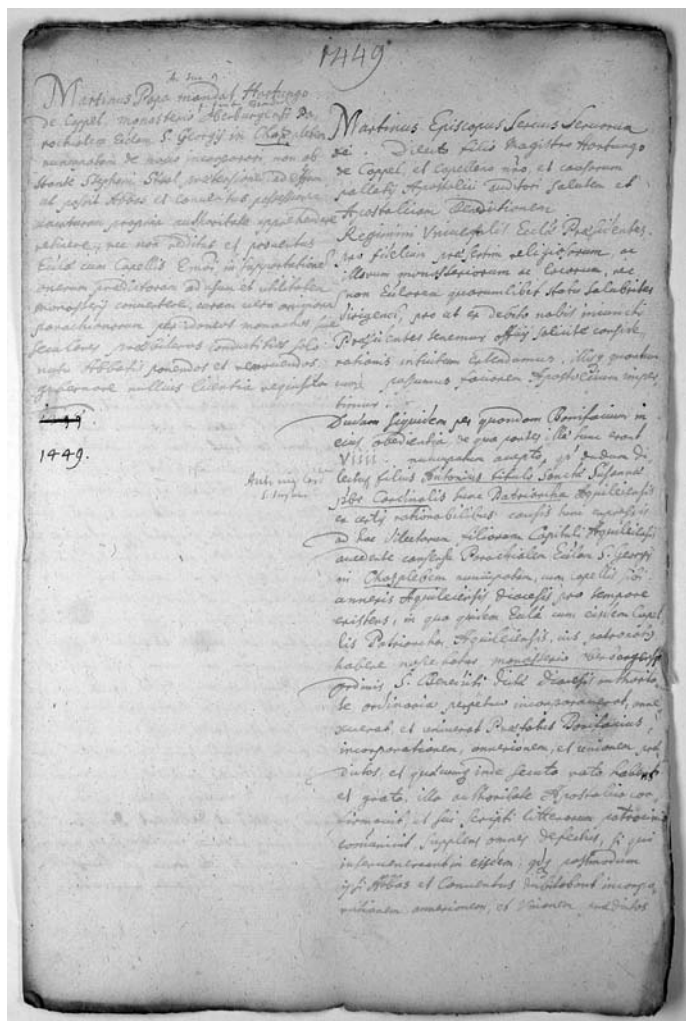
⁵¹ Baltazar škof v Frascatiju, znan tudi kot (proti)papež Janez XXIII. v času zahodne shizme med letoma 1410 in 1415.

dientijs, de quibus partes ipsa(s) tunc erant, nuncupatis inter alia incorporationem annexionem et unionem pra(e)dictas de eccl(esi)a cum capellis huiusmodi eidem monasterio factas summassive per coram certorum tenorum litteras autoritate Apostolica pra(e)fata confirmavit de revocatione cassatione, et irritatione pra(e)-dictis in eisdem litteris nulla facto mentione, pro ut in dictis litteris plenius continetur. Et sunt exhibita nobis nuper pro parte Abbatis et conventus pra(e)dicatorum petitio continebat; licet ipsi Abbas, et conventus Eccl(esi)am cum capellis huiusmodi incorporationum, annexionum et unionum pra(e)dicatorum vigore aliquamdiu tenuissent et possedissent, et tunc etiam tenerent et possiderent pacifice et quiete, tu dilectus filius Stephanus Strall, qui se gerit pro cl(er)ico dicta(e) Diocesis falso asserens Eccl(esi)am cum capellis huiusmodi ad se spectare, ac incorporationibus, annexionibus, unionibus et assecutioni pra(e)fatis contra iustitiam se opponens impedivit et impedit ac fecit et facit, quo minus ipsi Abbas et conventus Eccl(esi)-am cum capellis huiusmodi possent pacifice possidere, ortu(m) propterea inter Abbatem et Conventum ex una, ac Stephanum pra(e)dictos super Eccl(esi)a cum capellis pra(e)fatis, et eius occasione partibus ex alia materia qua(e)stionis. Nos causam huiusmodi n(on) obstante, q(uo)d de sui notare ad dictam curiam legitime devoluta, ac apud eam tractanda et facienda non esset, Venerabili fratri n(ost)ro Friderico Episcopo Chiemen(si)⁵² tunc capellano n(ost)ro, et causarum palatij Apostolici Auditori ad instantiam dicti Stephani primo et deinde postquam idem Episcopus tunc Auditor in causa huiusmodi ad nonnullos actus citra conclusionem inter partes ipsas pro asserat ex certis causis sibi audiendam comisim(us) et sine debito terminandam, tuq(ue) in eo o(mn)i(a) nonnullos alios actus etiam citra conclusionem inter partes ipsas diceris pracesisse.

Cum autem sicut eadem petitio subiungebat a nonnullis asseratur ipsi Stephano in Eccl(esi)a cum capellis huiusmodi ius non competere, et illam cum capellis pra(e)dictis adhuc per revocationem huiusmodi vocare pro parte eorundem Abbatis et conventus nobis fuit humiliter supplicatum ut Eccl(esi)am cum capellis huiusmodi per eandem revocationem ut permittitur vacantem, eidem monasterio de novo incorporari, annecti, et uniri mandare, et alias ipsi Abbati et conventui in pra(e)missis oportune providere de benignitate Apostolica dignaremur. Nos statu(m) causa(e) huiusmodi habentes pra(e)sentibus pro expresso huiusmodi quoq(ue) supplicationibus inclinati discretioni tua(e) per Apostolica scripta mandamus quatenus vocatis dicto Stephano et alijs qui fuerint evocandi, si ita e(ss)e et per eventum litis huiusmodi tibi constiterit dicto Stephano in Eccl(esi)a cum capellis huiusmodi ius non competere, illamq(ue) adhuc per eandem revocationem ut permittitur vacare Eccl(esi)am pra(e)dicta cum omnibus iuribus et pertinentijs supradictis ipsi monasterio cuius trecentarum marcharum argenti, fructus redditus et proventus secundum communem estimationem valorem annum, ut ipsi Abbas et Conventus asserent, non excedunt, sine adhuc per renovationem huiusmodi, sine alios quovis modo aut ex alterius cuiuscumq(ue) persona, vel per constitutionem felicitis recordationis Joannis Papa(e) XXIII. pra(e)-decessoris n(ost)ri, qua(e) incipit execrabilis vacet etiam, si tanto tempore vacaverit, q(uo)d eius collatio iuxta Lateranensi statuto confilijs, ad sedem Apostolicam legitime devoluto, vel ipsa Eccl(esi)a cum capellis dispositioni Apostolica(e) specialiter vel per eandem revocationem generaliter reservata existat, et super ea inter aliquos alios cuius statu haberi volumus etiam pra(e)sentibus pro expresso dummodo tempore datur pra(e)sertim n(on) sit in illo alicui alteri(us) specialiter ius qua(e)situm, cum omnibus iuribus et pertinentijs antedictis authoritate n(ost)ra de novo incorpores, annectas et unias. Ita q(uo)d licet pra(e)fatis Abbati et conventui per se vel alium seu alios corporalem possessionem Eccl(esi)a(e) cum capellis iuriumq(ue) et pertinentiorum pra(e)dicatorum autoritate propria libere apprehendere, ac huiusmodi fructus, redditus et proventus exinde peropere, et in

⁵² Škof v Chiemseeju v tridesetih letih 15. stoletja.

Sl. 5: Prva stran dokumenta iz leta 1449
(foto: T. Krampač)

dictos usus perpetuo convertere poriter et retinere pra(e)missa super hac licentia minime requisita.

Non obstantibus pia(e) memoria(e) Bonifacij Papa(e) VIII.⁵³ etiam pra(e)decessoris n(ost)ri, at alijs constitutionibus Apostolicis contrarijs quibuscumq(ue). Aut si aliquis super provisionibus sibi faciendis de huiusmodi, vel alijs beneficijs Ecclasticis in illis partibus speciales vel generales dicta(e) sedis vel legatorum eius litteras impetrarunt, etiam si per eos ad inhibitionem reservationem et decretum, vel alios quomodolibet sit processum, quas quidem litteras et processus habitas per eosdem, et qua(e)cumq(ue) inde secuta ad Eccl(esi)am cum capellis pra(e)fatam volumus non extendi, sed nullum per hoc eis quo ad assecutionem beneficiorum aliorum pra(e)viditium generosi, et quibuslibet privilegijs indulgentijs ac litteris Apostolicis generalibus vel specialibus quorumcumq(ue) tenorum existant, per qua(e) pra(e)sentibus non expresse vel totaliter non inserto effectus eorum impediri valeat, quomodolibet vel differri, et de quibus quorumcumq(ue) totis tenoribus habenda sit in no(str)is litteris mentio specialis.

Nos enim ex nunc irritum decernimus et inane, si secus super huijs a quoquam quavis auctoritate scienter vel ignoranter contigerit attemptari. Datum Roma(e) apud Sanctos Apostolos VI Idus Januarij Pontificatus n(ost)ri Anno nono. Anno dominica(e) incarnationis

M CCCCXLVIII.

Namesto zaključka

Nadškofijski arhiv Ljubljana v fondu Kapiteljskega arhiva Ljubljana (KAL) hrani šest dokumentov v latinskem jeziku, ki odstirajo del že znane zgodovine župnije Hoče, pa morda tudi del do sedaj manj znane preteklosti te obsežne in pomembne štajerske pražupnije. Od konca 14. stoletja naprej je bila namreč ta župnija, takrat še vedno ozemeljsko izredno bogata, inkorporirana gornjegrajskemu benediktinskemu samostanu. Ker so vse gornjegrajske župnije ob ustanovitvi ljubljanske škofije pripadle škofovi menzi, bi to upravičeno pričakovali tudi za župnijo Hoče. Razloge, da se to ni zgodilo, lahko iščemo marsikje (geografska odmaknjenost, cesarjeva afiniteta do te župnije ...); dejstvo pa je, da se natančen in pravi vzrok skriva v vseh dokumentih tega časa, ki so vezani na župnijo Hoče. Ta objava dokumentov bi tako lahko bila prvi prispevek v vrsti

⁵³ Papež Bonifacij VIII., 1294–1303.

etapnega pregleda posameznih fondov in zbirk najprej v okviru domačega arhiva (NŠAL – Zbirka listin, fond samostana Gornji Grad), kasneje tudi zunaj njega.

Iz leta 1395 izvira dokument v zvezi z zastavljenim inkorporiranjem župnije Hoče gornjegrajskemu samostanu. Samostan je imel veliko škode in bi potreboval obnovo, k temu pa bi očitno lahko pripomogla tudi na novo inkorporirana župnija. V tem lahko vidimo tudi vzgibe, ki so pripeljali k priključitvi župnije opatiji.

Naslednji dokument iz leta 1398 je vezan na investituro hoškega župnika. Po smrti duhovnika Nikolaja Atana namreč ni bila zasedena; papež Bonifacij IX. pa jo je podelil Juriju Dekonu iz Kostanjevice. S tem v zvezi se je začel tudi več let trajajoči spor. Končno je Jurij sicer izgubil župnijo, a je v zameno dobil odškodnino.

Oster je bil tudi boj za mesto hoškega župnika leta 1412; cerkve v Hočah se je namreč polastil trajni vikar Friderik Kreis, s tem pa je očitno oškodoval opata in samostan v Gornjem Gradu, zato so organizirali procese s tem v zvezi in vanje vpeli ugledne cerkvene dostojanstvenike. Končno je bilo odločeno, da hoški župnik postane Štefan Stral (Stephanus Stroel). Umestil ga je škof iz Veszpréma.

Leta 1445 je patriarh v Ogleju še enkrat potrdil, da so bile župnije Hoče, Braslovče, Škale in Pilštajn že inkorporirane samostanu v Gornjem Gradu, kar bi naj veljalo za vse večne čase.

Papež Nikolaj je leta 1447 pooblastil zagrebškega škofa in opata samostana Blažene Marije v Zagrebu, da razišče spor med gornjegrajskim opatom in hoškim vikarjem Gašperjem, ki naj bi samostan oškodoval, in razsodi.

Dokument iz leta 1449 nam med drugim obnavlja dogajanje v odnosu hoške pražupnije do gornjegrajskega samostana v preteklih 50 letih, s katerim smo se v prvih petih dokumentih že srečali (prav tako tudi z akterji). Zanimivo pa je, da je naveden papež Martin V. kot tisti, ki je še enkrat potrdil, da župnija Hoče sodi h gornjegrajskemu samostanu, čeprav je leta 1449, ko je bil dokument datiran, papeževal Nikolaj V.

Transkribirani dokumenti so vezani tudi na razne spore oziroma procese, ki so nastajali v župniji zaradi umestitve duhovnikov. Kažejo vpetost slovenskega prostora v »nemški« svet, saj so bili za razsodnike v glavnem poklicani prav od tam (Köln, Minden, Chiemsee). Župnija Hoče pa se v njih pogosto pojavlja v »kompletu« s še tremi župnijami, torej skupaj z Braslovčami, Škalami in Pilštajnom, ki so ob ustanovitvi ljubljanske škofije pripadle njej. Na šestih transkribiranih dokumentih so različni zapisi za župnijo Hoče, kot Chotz, Chobsch, Chotsch, Choetz, Choz.

OKRAJŠAVE

ARS	Arhiv Republike Slovenije
AES	Acta Ecclesiastica Sloveniae
fasc.	fascikel
NŠAL	Nadškofijski arhiv Ljubljana
prim.	primerjaj
sl.	slika
str.	stran
šk.	škatla
št.	številka
ur.	urednik

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL)

• NŠAL 100, fasc. 83

LITERATURA

Čipić Rehar, Marija – Dolinar, France M. – Otrin, Blaž – Visočnik, Julijana: *Ljubljanska škofija: 550 let – katalog razstave*. Ljubljana: Nadškofija, 2011.

Dolinar, France M.: *Slovenska cerkvena pokrajina*. Ljubljana: Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkve, 1989 (Acta Ecclesiastica Sloveniae; 11).

Dolinar, France M.: Obernburg. V: *Die benediktinischen Mönchs- und Nonnenklöster in Österreich und Südtirol*. St. Ottilien: Eos-Verlag, 2001, str. 9–37.

Hoče – 850 – območje hoške pražupnije I (ur. Jakob Fridl et al.). Hoče: Krajevna skupnost, 1996.

Höfler, Janez: *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem*. Ljubljana: Viharnik, 2013.

Jezernik, Marjan: Mati mnogih hčera. Življenjska pot hoške nadžupnije v 20. stoletju. V: *Hoče – 850 – območje hoške pražupnije I* (ur. Jakob Fridl et al.). Hoče: Krajevna skupnost, 1996, str. 304–340.

Koropec, Jože: Hoška davnina do srede 17. stoletja. V: *Hoče – 850 – območje hoške pražupnije I* (ur. Jakob Fridl et al.). Hoče: Krajevna skupnost, 1996, str. 127–216.

Ljubljanska škofija: 550 let (ur. France M. Dolinar). Ljubljana: Nadškofija, 2011.

Mavrič, Edi: *Gornjegrajsko in njegov čas*. Nazarje, Gornji Grad: Epsi, Občina, 1998.

Orožen, Ignaz: *Das Benediktiner – Stift Oberburg*. Marburg 1876.

Žnidaršič Golec, Lilijana: Vzroki in okoliščine ustanovitve ljubljanske škofije ter oblikovanje njenega ozemlja. V: *Ljubljanska škofija: 550 let* (ur. France M. Dolinar). Ljubljana: Nadškofija, 2011, str. 7–26.

ZUSAMMENFASSUNG

DOKUMENTE DER (UR-)PFARRE HOČE IM KAPITELARCHIV DES ERZBISCHÖFLICHEN ARCHIVS IN LJUBLJANA

Das Erzbischöfliche Archiv Ljubljana (NŠAL) bewahrt im Bestand des Kapitelarchivs (KAL) sechs Dokumente in lateinischer Sprache auf, die einen Teil der bereits bekannten Geschichte der Pfarre Hoče (Kötsch) und vermutlich auch einen Teil der bisher weniger bekannten Vergangenheit dieser weiträumigen und wichtigen Ursiedlung in Štajerska (der slowenischen Steiermark) aufdecken. Seit Ende des 14. Jahrhunderts ist nämlich die damals gebietlich noch immer reich ausgestattete Pfarre im Benediktinerkloster Gornji Grad (Oberburg) inkorporiert. Da bei der Gründung des Bistums Ljubljana (Laibach) alle Pfarren von Gornji Grad dem Bischof unterstanden, würde man das mit Recht auch für die Pfarre Hoče erwarten. Die ausschlaggebenden Gründe dafür, dass dies nicht geschehen ist, können in mancherlei Aspekten gesucht werden (geographische Abgeschiedenheit, kaiserliche Affinität zu dieser Pfarre etc.); Tatsache ist aber, dass sich der präzise und wahre Grund in allen zur Verfügung stehenden Dokumenten dieser Zeit verbirgt, die mit der Pfarre in Verbindung stehen. Die vorliegende Veröffentlichung dieser Dokumente könnte ein erster Beitrag zur schrittweisen Durchsicht der einzelnen Bestände und Sammlungen

zunächst innerhalb und später auch außerhalb des heimischen Archivs (NŠAL – Urkundensammlung, Bestand des Klosters Gornji Grad) sein.

Aus dem Jahr 1395 stammt ein Dokument im Zusammenhang mit der vorgesehenen Inkorporation der Pfarre Hoče in das Kloster Gornji Grad, das großen Schaden erlitten hat und renoviert werden müsste, wozu offensichtlich auch die neu inkorporierte Pfarre beitragen könnte. Darin können auch die Beweggründe vermutet werden, die zur Angliederung der Pfarre an das Kloster führten.

Das nächste Dokument aus dem Jahr 1398 steht in Verbindung mit der Investitur des Pfarrers von Hoče. Nach dem Tod des Geistlichen Nikolaj Atan war die Pfarre nämlich vakant; Papst Bonifazius IX. belehnte damit Jurij Dekon aus Kostanjevica (Landstrass). In diesem Zusammenhang war es auch zu einem mehrere Jahre dauernden Streit gekommen. Zwar verlor Jurij schließlich die Pfarre, er erhielt aber im Tausch eine Entschädigung.

Zu einem heftigen Streit um das Pfarramt kam es wieder im Jahr 1412. Die Kirchen in der Pfarre Hoče hatte sich nämlich der ständige Vikar Friderik Kreis angeeignet, womit er offensichtlich dem Abt und dem Kloster in Gornji Grad Schaden zufügte; in diesem Zusammenhang veranlasste man deshalb Prozesse, in die angesehene kirchliche Würdenträger eingebunden wurden. Schließlich traf man die Entscheidung, dass Štefan Stral (Stephanus Stroel) Pfarrer in Hoče wird, der vom Bischof aus Veszprém (Wesprim oder Weißbrunn) eingesetzt wurde.

1446 bestätigte das Patriarchat Aquileja noch einmal, dass die Pfarren Hoče, Braslovče, Škale und Pilštajn bereits in das Kloster Gornji Grad inkorporiert wurden, was für Zeit und Ewigkeit gelten sollte.

Papst Nikolaus bevollmächtigte im Jahr 1447 den Zagreber Bischof und Abt des Klosters zur Heiligen Jungfrau Maria in Zagreb, den Streit zwischen dem Abt von Gornji Grad und Gašper, dem Vikar von Hoče, der dem Kloster Schaden zugefügt haben sollte, zu untersuchen und zu schlichten.

Das Dokument aus dem Jahr 1449 erneuert unter anderem das Geschehen in der Beziehung der Urfparre Hoče zum Kloster Gornji Grad in den vergangenen 50 Jahren, dem wir in den ersten fünf Dokumenten schon begegnet sind. Interessanterweise wird Papst Martin V. als jener erwähnt, der noch einmal bestätigt, dass die Pfarre Hoče dem Kloster Gornji Grad untersteht, obwohl im Jahr 1449, aus dem das Dokument stammt, Papst Nikolaus V. amtierte.

Die transkribierten Dokumente, die häufig auch im Zusammenhang mit verschiedenen Streitigkeiten bzw. Prozessen stehen, zu denen es in der Pfarre in Bezug auf die Einsetzung von Geistlichen kam, weisen auf die Einbindung des slowenischen Gebietes in den deutschen Raum hin, wurden doch kirchliche Würdenträger zu Schiedsrichtern hauptsächlich von dort (Köln, Minden, Chiemsee) berufen. Die Pfarre Hoče tritt in ihnen häufig zusammen mit drei weiteren Pfarren auf, mit Braslovče, Škale und Pilštajn, die bei der Gründung des Laibacher Bistums diesem unterstanden. In den sechs transkribierten Dokumenten kann auch die unterschiedliche Schreibung der Pfarre Hoče verfolgt werden: Chotz, Chobsch, Chotsch, Choetz, Choz.

1.04 Strokovni članek

UDK 091:347.236.2"1493"

Prejeto: 5. 5. 2014

Seminar iz temeljnih zgodovinskih ved, UNG 2012–2013 Urbar deželnoknežjega urada Jablje 1493

TJAŠA KOŽUH

študentka kulturne zgodovine Univerze v Novi Gorici
Loke 16d, SI-5000 Nova Gorica
e-pošta: tjasa.kozuh007@gmail.com

NIKA MERLJAK

študentka kulturne zgodovine Univerze v Novi Gorici
Volčja Draga 80a, SI-5293 Volčja Draga
e-pošta: nika.merljak@gmail.com

MATEJ MEZEK

študent kulturne zgodovine Univerze v Novi Gorici
Lokvica 3a, SI-5291 Miren
e-pošta: juveinbwaa@yahoo.com

MATJAŽ BIZJAK

dr. zgodovinskih znanosti, višji znanstveni sodelavec
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: matjaz@zrc-sazu.si

Izvilleček

Prispevek prinaša edicijo urbarja deželnoknežjega urada Jablje iz leta 1493, ki so jo izdelali študentje tretjega letnika kulturne zgodovine na UNG v okviru seminarja iz temeljnih zgodovinskih znanosti. Urbar je objavljen v skladu s sodobnimi ekdotičnimi načeli, edicija pa je opremljena z uvodno študijo, povzeto po nalogah, izdelanih v okviru seminarja.

Ključne besede:

urbar, srednji vek, ekdotika, temeljne zgodovinske znanosti

Abstract

SEMINAR ON AUXILIARY HISTORICAL SCIENCES, UNIVERSITY
OF NOVA GORICA 2012-2013
THE 1493 URBARIUM OF THE JABLJE OFFICE OF THE PROVINCIAL PRINCE

This article includes the publication of the 1493 urbarium of the Jablje office of the provincial prince. The work was carried out by third-year students of cultural history at the University of Nova Gorica as part of their course on auxiliary historical sciences. The urbarium is published in accordance with contemporary ecdotic rules and accompanied by an introduction that summarizes the papers presented at the said seminar.

Key-words:

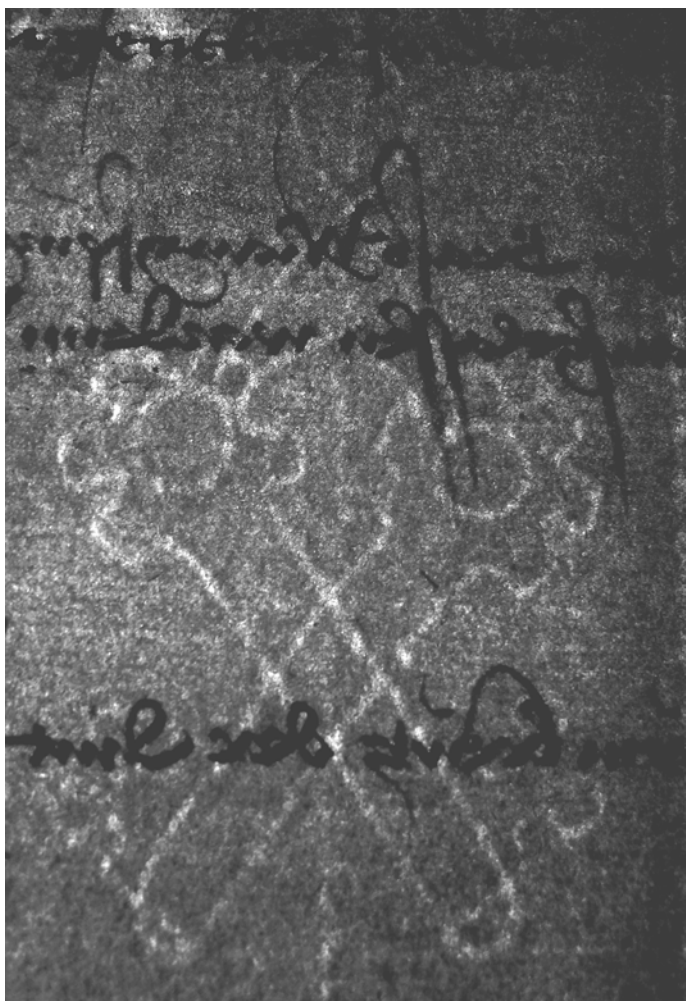
urbaria, the Middle Ages, ecdotics, auxiliary historical sciences

Tema tokratnega seminarja pri predmetu temeljne zgodovinske znanosti za študente tretjega letnika smeri Kulturna zgodovina Univerze v Novi Gorici¹ je bila edicija urbarja. Nalogo so študentje pripravljali individualno ob podpori skupnih konzultacij v predavalnici. Na eni strani je vključevala standardno transkripcijo vira z znanstvenim aparatom v opombah, na drugi pa vsebinsko obravnavo vira, pri tem pa je vsak prevzel del predvidenih raziskav. Objavljeno besedilo uvodne razprave temelji na seminarskih izdelkih študentov, a so terjali ponekod bolj ponekod manj obsežne redakcijske posege in dodatke. Transkripcija urbarja je v celoti delo študentov, seveda pa jo je pregledal in korigiral mentor.

Rokopis

Originalni rokopis hrani Arhiv Republike Slovenije v fondu Vicedomskega arhiva (ARS, AS 1, škatla 84). Gre za papirni zvežčič formata 30 x 22,5 cm brez platnic. Papir nosi vodni znak z motivom dveh prekrižanih ključev z rozetastim držalom, ki ga v dostopnih objavljenih korpusih za zdaj ni bilo mogoče identificirati. Identičen motiv najdemo na nekem dopisu, ki sta ga leta 1460 sodnik in mestni svet Gorice naslovila na goriškega grofa,² kar bi morda kazalo na italijanski izvor papirja. Sešitek obsega osem folijev. Starejša, originalna foliacija s tinto in arabskimi številkami v desnem zgornjem kotu recta je ohranjena le na prvih treh folijih, sicer pa je rokopis moderno paginiran s svinčnikom na sredini strani ob zgornjem robu. To paginacijo, ki upošteva samo polne strani (1–15; druga stran je namreč prazna), povzema tudi edicija. Urbar je napisan v nemškem jeziku in za čas običajni gotski kurzivi od ene roke, vključno z nekoliko drobnejšimi marginalnimi opombami, ki označujejo zastavljeno posest in opustele hube.

Urbar še ni bil objavljen, izčrpno pa ga je uporabljal Ferdo Gestrin v svoji razpravi o jabeljskem gospodstvu.³

Vodni znak z motivom prekrižanih ključev
(ARS, AS 1, šk. 84, pag. 15)

¹ O zasnovi, usmeritvah in ciljih seminarja ter o namenu pričujoče serije objav glej uvode k predhodnim prispevkom omenjene serije, zadnji v: Gregorčič et al.: Seminar iz temeljnih zgodovinskih ved, str. 278 ss.

² HHStA, AUR, Urkunden Görz, Karton 2, ovoj 12, št. 7.

³ Gestrin: Obdobje fevdalizma na ozemlju domžalske občine, str. 31 ss.

Posestni razvoj

O začetkih in razvoju zemljiškega gospostva Jablje ni mogoče napisati veliko zanesljivega. Nedvomno se je formiralo okoli dvora (stolpa?) Jablje (*Habach*), morda še v času, ko je širše območje vzhodne Gorenjske sodilo v sklop andeškega gospostva,⁴ vendar o tem ni zanesljivih podatkov. Prva opredeljiva rodbina, ki jo lahko povezujemo z jabeljskim dvorom/stolpom in se je po njem tudi imenovala (*Hagbach, Hagwach*), je bila stranska veja vitezov iz kamniških Zapric. Werner, sin Friderika Diengerja, ki je od okoli leta 1315 nosil naziv »Jabeljski« (*von Hagwach*), je imel v pečatu še vedno napis *Dienger* in diengerski grb – psa.⁵ Vendar Diengerji niso bili prvi »Jabeljski«, temveč so najverjetneje tamkajšnjo posest priženili. V polhograjski listini iz 1303 sta namreč med pričami v značilni družbi klientele iz vzhodnogorenjskih – nekdanj andeških, v tem času pa že Tirolsko-goriškimi zvestih – ministerialnih rodbin navedena *Friz der Dienger* in *Rvdolf von Hagbach*, pripadnik prvotne (predhodne?) rodbine Jabeljskih (o kateri pa kaj dosti več ne vemo) in prav nič nenavadnega ne bi bilo, če bi se njegova domnevna hči poročila s Friderikovim sinom (Wernerjem); poroke znotraj nekdanje andeške klientele so ostale še dolgo časa zakoreninjena navada.⁶

V dvajsetih, tridesetih in štiridesetih letih 14. stoletja zasledimo posamezne jabeljske hube in dvore na nepremičninskem trgu,⁷ potem pa Jabeljski, za slabo stoletje in pol pa tudi njihova posest, izginejo iz znanih zgodovinskih virov. Rodbina je morda že ob koncu 14. stoletja izumrla,⁸ na jabeljsko posest pa naletimo spet leta 1487. V tem času je v kolesju habsburške finančne politike – kot marsikatera druga na Kranjskem – prešla v sklop zastavnih deželno knežjih gospostev. Jabeljski urad je imel ob koncu 15. stoletja skupaj z gospostvom Lebek za 8000 ducatov v zastavi Jurij Lamberger s Črnelega. V dopisu z dne 6. februarja 1487 je cesarja Friderika III. opominjal na skorajšnji dogovorjeni rok za vračilo dolga oziroma podaljšanje zastave.⁹ Očitno dolg ni bil povrnjen v celoti, saj so Lambergerji še leta 1493 imeli v zastavi slabih 30 % jabeljske posesti. To pa je bil le še ostanek pretekle ureditve; dejstvo, da je bil takrat izdelan urbar, kaže, da je v naslednjih letih najverjetneje urad v celoti prešel pod neposredno upravo deželnega kneza.

Jabeljski urad je verjetno v precejšni meri temeljil na nekdanjem (fevdnem) gospostvu istoimenskih vitezov, v določeni meri pa se je njegova posest lahko spreminjala tudi še v času habsburške uprave. Z značilno raztreseno posestjo se je razprostiral na širšem območju Kamnika, Domžal in Moravč. Geografsko jo lahko razčlenimo v štiri sklope, in sicer gre za vasi 1) v okolici Jabelj: Jablje, »*Dunaj pri Jabljah* (morda Dobeno?), Trzin, Mengeš, Jarše, Domžale; 2) v širši okolici Kamnika: Gora pri Komendi, Podgorje, Tunjice, Stranje, dolina Črne, Zduša, Zalog pri Cerkljah, Viševca, Šenturška Gora, Palovče; 3) v širši okolici Doba: Dob, Vir, Brezovica pri Dobu, Prapreče, Rafolče, Dolenja vas in Češenik; 4) južno od Domžal: Šentjakob ob Savi, Črnuče, Podgorica pri Črnučah in Kašelj. V teh vaseh je ob koncu 15. stoletja obsegal 56 hub (od teh jih urbar 10 navaja kot opustele) in en mlin, poleg tega pa še 6 travnikov, 4 vrtove, eno njivo in pravico do izkoriščanja gozda na Brniku. Pozneje je gospostvo doživljalo še obsežne posestne spremembe, ki pa jih za enkrat ni mogoče podrobneje datirati. Opazne so šele iz naslednjega ohranjenega urbarja iz 18. stoletja, ko Gestrin ugotavlja precej spremenjeno posestno stanje, ob enem pa tudi dosti povečan

⁴ Prim. Gestrin: Obdobje fevdalizma na ozemlju domžalske občine, str. 29.

⁵ ARS, AS 1063, 1326 III. 27.

⁶ Prim. Kos: *Vitez in grad*, str. 150–151.

⁷ ARS, AS 1063, 1320 IX. 15; 1326 III. 27; MHDC 8, št. 614, str. 185 (1333 IX. 8.); KLA, 418-B-A 330 St (1346 VII. 04.); KLA, 418-B-A 319 St (1348 VII. 27).

⁸ Kos: *Vitez in grad*, str. 151.

⁹ Chmel: *Regesta Friderici III.*, str. 731, št. 7925.

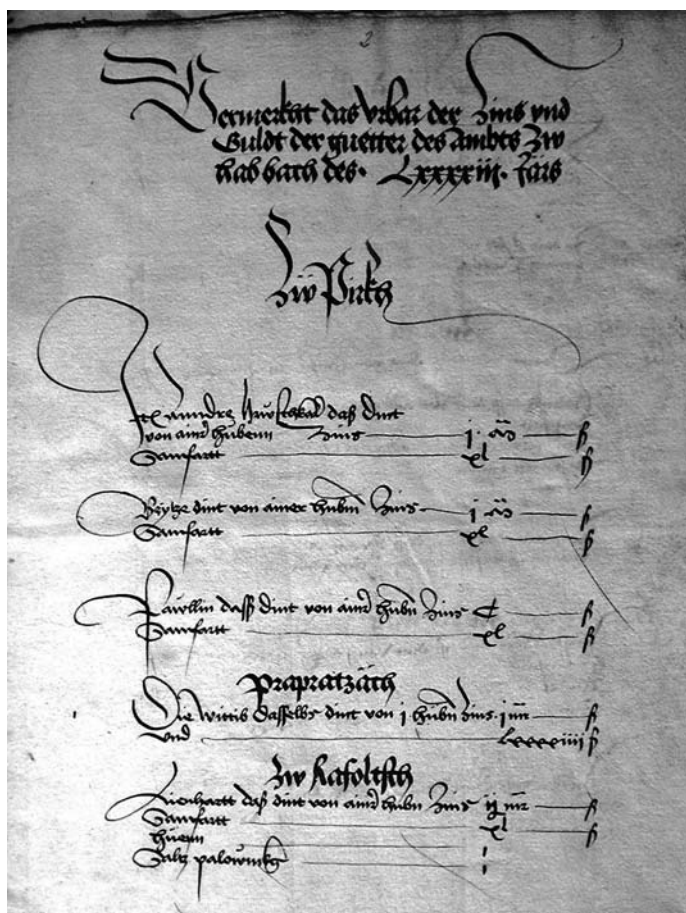

obseg gospostva.¹⁰ Terezijanski kataster razkriva celo neko posest, ki jo jabeljsko gospostvo imelo v okolici Klevevža na Dolenjskem.¹¹

Denar in mere

Urbar predpisuje večino podložniških obveznosti v denarju, le manjši del odpade na naturalne dajatve. Denarne dajatve niso vodene po enotnem števnem sistemu; prevladuje beneški (1 marka [m] = 160 soldov [ß]), a ga pri nekaterih hubah nadomešča dunajski (1 funt [lb oz. tl] = 8 soldov [ß] = 240 pfenigov [d]), poleg tega so posamezne dajatve navedene tudi v zlatem denarju, dukatih oz. goldinarjih. Pri tem je treba opozoriti, da solda v obeh sistemih nista identična. Pri beneškem sistemu gre za t. i. kratki sold v vrednosti 12 pfenigov, pri dunajskem pa za dolgega v vrednosti 30 pfenigov. Že v visokem srednjem veku je severnoitalijanski pfenigom tako drastično upadla vsebnost srebra, da je bil celoten sistem degradiran za eno stopnjo; soldi so padli približno na raven pfenigov z ozemlja poznejših habsburških dednih dežel, beneškim pfenigom pa je pripadla vloga drobiža z nazivom *parvuli* neznatne vrednosti. Vendar se je v zadnji četrtini 15. stoletja predvsem zaradi razvrednotenja avstrijskega denarja uveljavilo razmerje: 2 beneška solda = 1 dunajski pfenig, pri tem pa je 1 funt dunajskih pfenigov ustrežal vrednosti $\frac{3}{4}$ beneške marke.¹² Pri zlatnikih, navedenih v urbarju, gre za dukate oz. njihov ekvivalent ogrske goldinarje, ki so v nasprotju z razvrednotenju podvrženim srebrnim denarjem ohranjali svojo vrednost in so jih obračunavali po letnem tečaju, ki je v obravnavanem času postopno rasel. V letu 1493 je znašala vrednost dukata 128 beneških soldov.¹³

Naturalna oddaja le v manjši meri vključuje žita, predvsem oves, v osamljenih primerih tudi pšenico, rž, mešano žito in zdrob (verjetno pšenični). Količine teh žit so izražene v različnih nasipnih prostorninskih merah, in sicer oves v *messih*, ki so se delil na četrtine (*viertel*), rž v polovnikih (*polownikg*), prav tako zdrob, pri katerem pa se enkrat navaja tudi mera *messel*; poleg

Urbar deželnoknežjega urada Jablje 1493
(ARS, AS 1, šk. 84, pag. 2)

¹⁰ Gestrin: Obdobje fevdalizma na ozemlju domžalske občine, str. 34 ss.

¹¹ ARS, AS 174, šk. 238, ovoj Gospostvo Jablje.

¹² Več o razvoju denarnih sistemov na slovenskem ozemlju v srednjem veku v Vilfan: Temelji in razvoj denarnih sistemov, str. 397 ss; strnjeno v Bizjak: Denarni sistemi in razmerja, str. 143–145.

¹³ Bizjak: *Ratio facta est*, str. 93.

tega na enem mestu najdemo v polovnikih izraženo tudi količino soli. Podatki so res sila skopi, vendar bi morda lahko – z veliko mero rezerve – špekulirali, da so vse omenjene enote pripadale istemu merskemu sistemu, zanj pa bi potem-takem veljala ta razmerja:

$$1 \text{ mess} = 2 \text{ polovnika/messla} = 4 \text{ viertli}$$

Metrične vrednosti teh merskih enot je praktično nemogoče rekonstruirati, saj bi za to potrebovali bolj ali manj sklenjeno serijo urbarjev do srede 18. stoletja s količinsko kontinuiteto oddaje žita po posameznih kmetijah ali pa izpričano razmerje jabeljske votle mere s kako drugo mero (npr. ljubljansko) v sodobnih virih. Žal nimamo ničesar od navedenega.

Podložniške obveznosti

Dajatve podložnikov v jabeljskem urbarju kažejo dokaj neenotno sliko. Glavnina cenualnih dajatev (*zins*) je bila prevedena v denar, enako tudi vozna tlaka (*samfartt*), pri jagnjetu, ki so ga oddajali na jurjevo (*sand Jörgen frischling*), pa je urbar dopuščal možnost oddaje v naravi ali denarni protivrednosti. Druge dajatve (z izjemo soli in lesa v dveh osamljenih primerih) so podložniki oddajali v naturi. Poleg manjših količin različnih vrst žita (oves, pšenica, rž, mešano žito in zdrob) in lanu navaja urbar v tem sklopu predvsem malopravdne dajatve: kokoši (in v enem primeru kopune), jajca in skuto.

Količinska in vrstna raznolikost dajatev po posameznih kmetijah verjetno kaže na postopno širjenje gospodstva s sporadičnimi nakupi. Če bi skušali najti nek tipičen nabor dajatev, ki bi morda lahko kazal na prvotno jedro gospodstva, bi bilo to: cenzus v višini 1 m β , 40 β za vozno tlako, 6 ali 7 kokoši in 25 jajc. Takšne dajatve je plačevala večina kmetij v okolici Jabelj, z malenkostnimi spremembami pa tudi nekatere v drugih delih gospodstva. Sicer je cenzus lahko variiral med 1 in 3 m β , oddaja ovsu med 1 in 4 *messi*, lanu med 3 in 6 čehuljami, kokoši med 1 in 10, jajc med 15 in 25, dajatev v zdrobu oz. soli je znašala 1 polovnik, v siru (skuti) 1 hlebec, nadomestilo za vozno tlako 40 β , za jagnje med 30 in 40, za les oz. sol pa 12 β .

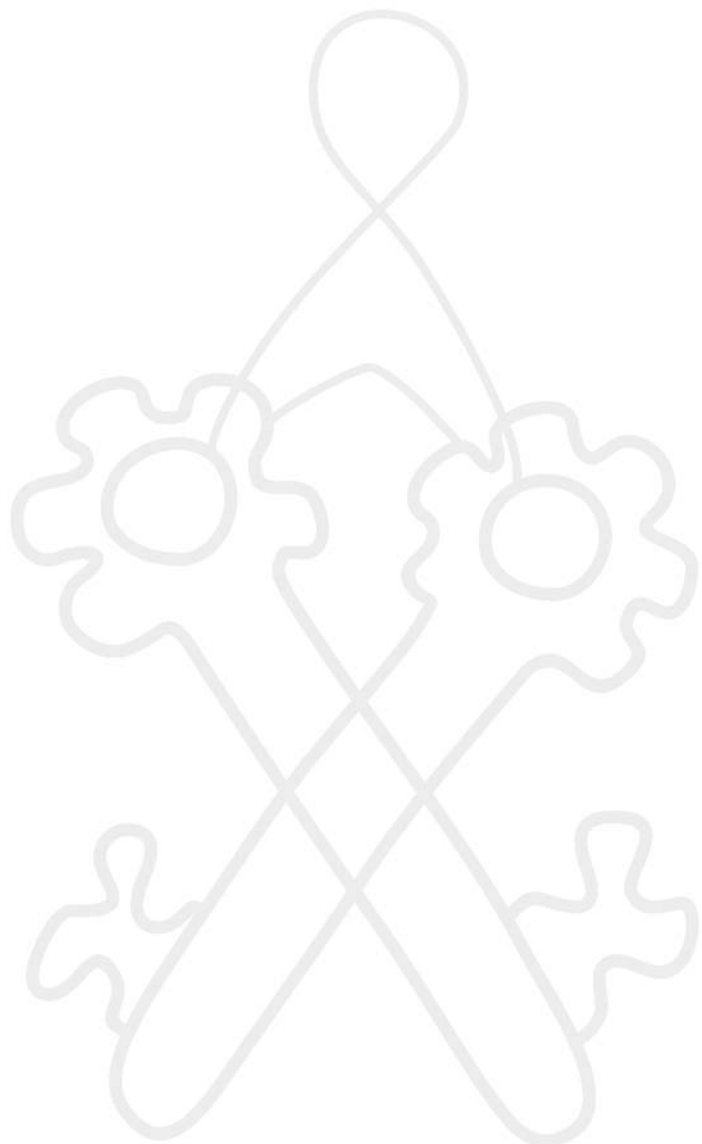
Donos gospodstva

Letni donos gospodstva kot ga prikazuje urbar, je znašal v denarju 119 m 84 β , poleg tega pa še 20¼ *messov* ovsu, po 3 *messe* pšenice in mešanega žita, po 1 *mess* rži in zdroba, 13 hlebcev sira, 12 čehulj lanu, 209 kokoši in 2 kopuna ter 675 jajc. Vrednost naturalnega dela je zaradi nepoznavanja žitnih mer nemogoče natančno določiti, lahko pa na podlagi nekaterih bolj ali manj ustaljenih vrednosti živil v tem času (npr.: 10 jajc = ½ β , kokoš = 2 β , kopun = 3 β , čehulja lanu = 2–3 β)¹⁴ oblikujemo grobo oceno nekje med 10 in 15 markami. Celotni letni donos gospodstva bi torej v grobem lahko ocenili na 135 m β . Od tega je na del, ki je bil v zastavi Lambergerjev, odpadlo okoli 38 mark ali slaba tretjina. Povprečni donos na hubo (če od celotnega donosa odštejemo prihodke od travnikov in desetih ob koncu urbarja) pa znaša približno 1 m 109 β , oziroma 1 m 118 β ob izključitvi pustih hub.

¹⁴ Prim. Bizjak: *Ratio facta est*, str. 106, kjer so cene sicer preračunane na goldinarsko vrednost, poleg tega tudi KLA, GVK, HS 2/9, fol. 62 (lan), fol. 79 (kopuni).

Edicijska načela

Objava je pripravljena v skladu z običajnimi edicijskimi načeli, ki so se uveljavila pri izdajah srednjeveških urbarjev in sorodnih virov. V opombah, ki v tem primeru niso ločene, se nahajajo tekstnokritični in vsebinski komentarji, ti predvsem v zvezi identifikacijo krajevnih imen. Pri podajanju besedila so dosledno upoštewane vse pravopisne posebnosti pisarja. Okrajšave so v objavi razrešene brez posebnega opozorila, v originalu izključno rimske številke pa so razen pri datacijah (in dosledno – zaradi jasnosti – v opombah) zamenjane z arabskimi. Okrajšave denarnih enot so povzete po originalu, in sicer: *d* za pfenig, *β* za sold, *m* za marko, *tl* za funt in *gld* za goldinar oz. dukat.

pag. 1

**Vrbar des ampts
zw Habbach¹⁵**

pag. 2

Vermerkht das vrbar der zins vnd
guldt der guetter des ampts zw
Habbach¹ des LXXXIII järs

Zw Pirkh¹⁶

Item Anndre Hrwschkar dasselbs dint von ainer hubenn zins	1 m ß
Samfartt.....	40 ß
Brytze dint von ainer hubem zins.....	1m ß
Samfartt.....	40 ß
Pawllin dasselbs dint von ainer huben zins	100 ß
Samfartt.....	40 ß

Prapratzäch¹⁷

Die wittib dasselbs dint von 1 hüben zins.....	1 m ß
vnd.....	94 ß

Zw Rafoltsch¹⁸

Lienhartt dasselbs dint von ainer hubn zins.....	1½ m ß
Samfartt.....	40 ß
Hüenn.....	1
Salcz palownikg	1

pag. 3

Zw Niderdarff¹⁹

Kosell dint von ainer hubn zins	2 m ß
Anndre Kosell dint von ainer huben.....	1 m ß
Huner	9
Ayer	20
So dint derselb von ainer wisenn genant Pürklabicza zins	31 ß 1 d

Zw Aich²⁰

odd. Gregor Sittnikg dint von 1 huben.....	3 m 30 ß
--	----------

¹⁵ Jablje.

¹⁶ Brezovica pri Dobu.

¹⁷ Prapreče, Spodnje, Zgornje, pri Lukovici.

¹⁸ Rafolče, pri Lukovici.

¹⁹ Dolenja vas, pri Krtini.

²⁰ Dob.

Hodnikh dasselbst dint von ainer hubn zins.....	1 m ß
Samfart	40 ß
Sand Jörgen frischung oder.....	30 ß
Vasnacht huner	1 ²¹
Ayer	25

odd. So ist ain odde hubem dasselbs darauf der Eryautz
ist gesessen gebesen hat gdint..... 3 gld

Zw der Wag²²

Jursse Negude dasselbs dint von 1 huben.....	2 m ß
Samfartt.....	40 ß
Hunner.....	6
Ayer	25

Jwri Oross dint von ainer hubm zins	1 m ß
Samfart	40 ß

pag. 4

Koszell dint von ainer hubn zins	1 m 40 ß
Samfart	40 ß
Hunner.....	7
Ayer	25

Mrawlla vnd Jursse dinen paid von ainer huben zins.....	1 m 40 ß
Samfart	40 ß
Huner	7
Ayer	25

So dint derselb Jwrsse in sunderhait von ainer
mwill dasselbs zu der Wag⁷ zins..... 1 gld

Zw Sand Jacob baj der Saw²³

Ain odde huben dasselbs dint zins .....

40 ß

Zw Podgoritz²⁴

Ain odde huben dasselbs dint .....

½ m ß

Zw Kaschel²⁵

Zwo hubm dasselbs dienen paid zins..... 140 ß

Tschernutsch²⁶

Paul Zollner dint von ainer hubn zins .....

2 m ß
----

²¹ Pred tem prečrtana začetna poteza od x (10).

²² Vir.

²³ Šentjakob ob Savi.

²⁴ Podgorica pri Črnučah.

²⁵ Kašelj, Zgornji, Spodnji, pri Ljubljani.

²⁶ Črnuče, pri Ljubljani.

Tersein²⁷

	odd.	Ain odde hubem dasselbs hat gedint von 1 taill zins	111 ß
	odd.	Der ander tayll hat gedint auch.....	111 ß
<i>pag. 5</i>		Ain gartl dasselbs dint der Swetetz dauonn zins	40 ß
		So dint er auch von ainer akher	16 ß

Am Dwnaÿ baÿ Habach²⁸

	Ain odde huben hat Swetez inn dint.....	1 m 20 ß
	Kapawner	2

Zw Habach¹

hat Lamberger inn	{	Michell Tomlitsch dint von 1 huben.....	1 m ß
		Samfar	40 ß
		Huner	7
		Aÿer.....	25
hat Lamberger innenn	{	Ain odde hubn darauf Jerney Thomlitsch gesessenn ist gebesenn dint zins	1 m ß
		Samfart	40 ß
		Huner	7
		Aÿer	25
hat Lamberger innenn	{	Ossell dint von ainer hubenn zinns	2 tl d
		Samfartt.....	40 ß
		Huner	7
		Aÿerer.....	25

pag. 6

Zw Mangspürg²⁹

hat Lamberger innen	odd. {	Ain odde hubem darauf der Jankho Stebutsch ist gebesenn vnd hatt dauon gedint zins	½ m ß
		Samfartt.....	40 ß
hat Lamberger innenn	odd. {	Clemennt Schnaider dint von ainen oden garten	24 ß
		Hat man vor dauon gedint	40 ß
		Huner	4
		Aier.....	15
hat Lamberger innen	{	Skraboth hat gedint.....	40 ß
		Huner	4
		Aÿer	15
hat Lamberger innen odd.		Pischetz hat von ainen garten gedint.....	12 ß

²⁷ Trzin.

²⁸ Morda Dobeno?

²⁹ Mengeš.

Zw Poguerr³⁰

	Jansitsch dint von ainer hubem zins.....	2 m ß
	Habrnn mess.....	4
	Hüner	10
	Harr zehling.....	7
	Ayer	15 ³¹
	Schotten	1
<i>pag. 7</i>	{ Petter Wolf dint von ainer huben zins	3 m ß
hat Lamberger innenn	{ Ayer	25
	{ Schotten	1
	{ Werlitz dint von ainer hubem.....	2 m ß
hat Lamberger innenn	{ Ayer	25
	{ Schotten	1
	{ Logar dint von ainer hüebm.....	1½ m ß
hat Lamberger innenn	{ Huner	7
	Ayer	25
	{ Schotten	1
	odd { Thomschl dint von ainer huben.....	1 m ß
	Habrn mess.....	1
hat Lamberger innenn	{ Huner	7
	Ayer	25
	{ Schotten	1
	{ Hannse Wolf dint von ainer huben.....	2 m 70 ß
	Habrnn mess.....	4 vnd 1 virl
hat Lamberger innenn	{ Huner	10
	Harr zehling.....	3
	Ayer.....	25
	{ Schotten	1
<i>pag. 8</i>	{ Liennhart Mednid dint von ainer hubenn zins.....	1 m 140 ß
	Sand Jorgen frischung oder.....	40 ß
	Samfartt.....	40 ß
	Für saltz	12 ß
hat Lamberger innenn	{ Habern mess	1 mess 2 virl
	Grewsz	1 messl
	Huner	10
	Harr zehling.....	3
	Ayer	25
	{ Schotten	1

Am Perg beÿ S. Peter³²

Cryse dasselbs dint aller sachen von ainer huebenn zins.....	2 gld
--	-------

³⁰ Podgorje.

³¹ *Pred tem radiran x (prvotno torej zapisano XXV).*

³² Gora pri Komendi.

Nekawnich³³

Jwrse Mednid dint zins.....	40 ß
Gregor Mednid dint von ainer huebenn zins	1½ m ß
Habern mess	1
Huner	7
Ayer	25
Schottenn.....	1

pag. 9

Zw Stanawnikg³⁴

Gregor vnd Petter Wolf, die haben paid ain hubenn. Gregor dint von ainer hubenn seins tails zins.....	1 m ß
Vnd der Petter dint auch seins tails von der hubnn zins	110 ß

In der Teynitz³⁵

odd. Ain odden dasselbs dint.....	40 ß
Matheus dint von ainer hübn zins	1 m 22 ß
Huner	7
Ayer	25
Habrnn mess.....	1
Schottenn.....	1
Kröffelka dintt zins.....	50 ß

Zw Stranach³⁶

Martin Gotwaiss dint von ainer hueben zins.....	1½ m ß
Samfart	40 ß
Fur holcz	12
Habrnn mess	1 vnd 2 virl
Huner	9
Ayer	25
Schöttenn.....	1

pag. 10

Im Swartzenpach³⁷

Jannkho dasselbs dint von ainer hubn zins	1½ m ß
Ayer	25
Schotten	1

³³ Kje?

³⁴ Kje?

³⁵ Tunjice, pri Kamniku.

³⁶ Stranje, Žgornje, Spodnje, pri Kamniku.

³⁷ Potok v Črni.

Zw Sdwsch³⁸

Janes Supan dasselbs dint von ainer huben zins.....	1 m 20 ß
Waitz mess.....	3
Gemuschat mess.....	3
Habrnn mess.....	3
Grewsz.....	1 polownikg
Huner.....	6
Ayer.....	25
Schottenn.....	1

Zwm Salog³⁹

hat Lamberger innenn	{ Gruntsestrer dint von ainer hueben zins.....	1 m ß
	Sand Jorgen frysching.....	40 ß
	Huner.....	7
	Ayer.....	25
hat Lamberger innenn	{ Adam dint von einer hubem zins.....	1 m 40 ß
	Samfartt.....	40 ß
	Habern mess.....	1
	Huner.....	7
	Ayer.....	25

*pag. 11***Elsewikg vnter Sand Vleichts perg⁴⁰**

hat Lamberger innenn	{ Janes des Gregoren sun dint von 1 huben.....	1 m ß
	Samfartt.....	40 ß
	Habrnn mess.....	1
	Huner.....	7
	Ayerer.....	25

Auf Sand Vlrchs perg⁴¹

hat Lamberger innenn	{ Supan Jwrsse dint von ainer hüben.....	1 m ß
	Sannd Jörgen frisching oder.....	40 ß
	Habern mess.....	1
	Huner.....	7
	Aier.....	25
	Schotten.....	1
	Samfartt.....	40 ß

Zw Palavitsch⁴²

Thomas dint von ainer huben aller sachen.....	2 gld
Huner.....	7
Ayer.....	25
Liennhart supan dint von ainner huben.....	1 m ß

³⁸ Zduša, pri Kamniku.³⁹ Zalog pri Cerkljah, Zgornji, Spodnji.⁴⁰ Viševca.⁴¹ Šenturška Gora.⁴² Palovče, Zgornje, Spodnje, pri Kamniku.

	Samfart.....	40 ß
	Huner	6
	Ayerr.....	25
hat Lamberger innenn	{ Liennhartt dint von ainer huben zins.....	1 m ß
	{ Huenner	6
hat Lamberger innenn	{ Marin Dwornikg dint von ainer huben	1 m 40 ß
	{ Huner	6
<i>pag. 12</i>		
hat Lam- berger innenn	{ Jacob dint von ainer hueben zins	1 m ß
	{ Huner	6
hat Lamberger innenn	{ Marttin Dolar dint von ainer huben zins	2 m ß
	{ Hunner.....	6
hat Lamberger innenn	Dye akher vnnter Gerlachstain ⁴³ dienen.....	40 ß
hat Lamberger innenn	Brathe dint von ainer hubem zinns.....	1 tl d

Zw Ekhg bay Heritsch hoff⁴⁴

Jwrsse Mawürj vnd Wenedikh habnn paid ain huben vnd der Jw(r)se dint seins tails zins	1 m ß
Huenner	4
Rokhenn.....	1 polownikg
So dint der Bennedikg seins tails zins.....	1 m
Huner	4
Rökhenn.....	1 polownikg

Tschermsenikh⁴⁵

Jacob Reynetz dint von ainer huben zins.....	1½ m ß
Samfartt.....	40 ß
Huner	7
Ayer.....	25

Dwmsall⁴⁶

hat Lamberger innenn	{ Kosel dint von ainer huben.....	1 m ß
	{ Samfart	40 ß
	{ Huner	6

pag. 13

Dye wisenn was ein yede dint

odd.	Ain wisenn an der Tewnitz ⁴⁷ dint.....	1 m 32 ß
	Ist des jars ausgelassen vnd dauon geben wardenn	1 m 15 ß

⁴³ Kolovec, grad JV od Kamnika.

⁴⁴ Jarše.

⁴⁵ Češenik, pri Domžalah.

⁴⁶ Domžale.

⁴⁷ Tunjice.

[hat L]amberger innenn	Ain wisenn vndter Peraw ⁴⁸ dint.....	4 tl d
odd.	Ain wisenn vnter Klain Manspurg ⁴⁹ dint	3 gld
	Ist des jars ausgelasen warden vmb	2 tl 12 ß
	Ain wisenn zu Gabryach ⁵⁰ dint.....	4 m ß
	Ist des jars ausgelassen warden vmb.....	3 tl 20 ß
	Ain wisenn zu Fortschach ⁵¹ dintt.....	40 ß

Die Zehent

	Item ein zehennt zw Prewall ⁵² dint.....	150 ß
	Ain zehennt zü Pallavitch der dint.....	2½ m ß
pag. 14	Ain zehennt zu Radicz ⁵³ der dint.....	2 gld
	Ist des jars awsgelassenn wardn vmb.....	1 m 20 ß
	Ain zehent zu Tersein ⁵⁴ dint	8 gld
	Ain zehennt inn der Teynitz ⁵⁵ der dient.....	100 ß
	Ain zehent zw Grass Mangspurg ⁵⁶ dint.....	8 m ß
	Ist des jars ausgelassen wardenn vmb	6 tl d ⁵⁷
	Ain zehent zwm Krewtz ⁵⁸ der dient.....	12 gld
	Zwenn zehent vnder Flednikg ⁵⁹ dinen jerlich.....	7 gld
	Ain farstrecht zu Fernikh ⁶⁰ diennt jerlich habern mess.....	16
pag. 15	Item aws dem obberuertem ambtt zw Habbach ⁶¹ ist dem Jörig Lamberger zw Rattenpuchell ⁶² vnd seiner muetterr auf koniklich gescheft 20 hueben, 4 hofstett vnd 1 wisenn abtrettenn vnd eingeanttwurt worden, als mann dann die selbigen stwkg im vrbarr verzayhennt aigentlich findett.	

⁴⁸ Perovo.

⁴⁹ Mali Mengeš.

⁵⁰ Kje?

⁵¹ Beričevo

⁵² Kje?

⁵³ Rodica, pri Domžalah.

⁵⁴ Trzin.

⁵⁵ Tunjice.

⁵⁶ Veliki Mengeš

⁵⁷ *Pred tem prečrtano* LXX ß.

⁵⁸ Križ, pri Komendi.

⁵⁹ Smlednik.

⁶⁰ Brnik, Zgornji, Spodnji.

⁶¹ Jablje.

⁶² Črnelo, grad pri Radomljah.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

- AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 238, ovoj Gospostvo Jablje

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Dunaj

- Allgemeine Urkundenreihe (AUR)

Kärntner Landesarchiv (KLA), Celovec

- Allgemeine Urkundenreihe (AU)
- Geschichtsverein für Kärnten, Handschrift (HS) 2/9

LITERATURA

Bizjak, Matjaž. Denarni sistemi in razmerja v 14. in prvi polovici 15. stoletja. V: Tomaž Lazar. *Vitezi, najemniki in smodnik. Vojskovanje na Slovenskem v poznem srednjem veku*. Zbirka slovenska kulturna dediščina. Ljubljana: Viharnik, 2012, str. 143–145.

Bizjak, Matjaž. *Ratio facta est. Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospostev na Slovenskem*. Thesaurus memoriae. Dissertationes 2. Ljubljana: Založba ZRC, 2003.

Chmel, Joseph. *Regesta chronologico-diplomatica Friderici III. Romanorum imperatoris (regis IV.): Auszug aus den im k. k. geheimen Haus-, Hof- und Staats-Archive zu Wien sich befindenden Reichsregistraturbüchern vom Jahre 1440–1493, zv. 2*. Wien: Carl Gerold's Sohn, 1859.

Gestrin, Ferdo. Obdobje fevdalizma na ozemlju domžalske občine v luči zemljiškega gospostva Jablje. V: Zbornik občine Domžale. Domžale: Kulturna skupnost Domžale, 1979, str. 23–59.

Gregorčič Jure e. a. Seminar iz temeljnih zgodovinskih ved. *Goriški letnik* 35 (2011), str. 277–294.

Kos, Dušan. *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.

Otorepec, Božo. Iz preteklosti Mengša. V: *800 let Mengša. Mengeški zbornik 1154–1954*, 1 del. Ljubljana: Pripravljalni odbor za proslavo 800-letnice Mengša, 1954, str. 21–54.

Vilfan Sergij. Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja. *Zgodovinski Časopis* 40 (1986), str. 397–412.

Wiessner, Hermann, ed. *Die Kärntner Geschichtsquellen 1310–1325*. Monumenta historica ducatus Carinthiae VIII. Klagenfurt 1963.

ZUSAMMENFASSUNG

SEMINAR AUS DEN GRUNDLAGEN DER HISTORISCHEN GRUNDWISSENSCHAFTEN, UNIVERSITÄT NOVA GORICA 2012–2013 URBAR DES LANDESFÜRSTLICHEN AMTES JABLJE 1493

Der Beitrag präsentiert eine Edition des Urbars des landesfürstlichen Amtes Jablje (Habbach) aus dem Jahr 1493, das von Studenten der Kulturgeschichte an der Universität Nova Gorica im Rahmen eines Seminars aus den historischen Grundwissenschaften erarbeitet wurde. Die Aufgabe, die von den

Studenten des dritten Studienjahrs individuell mit Hilfe von Gemeinschaftskonsultationen im Hörsaal vorbereitet wurde, schloss einerseits eine Standardtranskription der Quelle mit wissenschaftlichem Apparat in Anmerkungen und andererseits eine inhaltliche Behandlung der Quelle ein, wobei jeder Seminarteilnehmer einen Teil der vorgesehenen Forschungen übernahm. Die veröffentlichte Einführung der Abhandlung basiert auf Seminararbeiten der Studenten, die stellenweise mehr oder weniger umfangreiche redaktionelle Eingriffe und Zusätze erforderten. Die Transkription des Urbars, zur Gänze die Arbeit der Studenten, wurde natürlich von Seiten des Mentors durchgesehen und korrigiert.

Das Amt in Jablje, das seinen Ursprung in der ehemaligen Feudalherrschaft gleichnamiger Ritter hatte, wies in der Entstehungszeit des Urbars einen typisch verstreuten Besitz auf, der 56 Hube umfasste und sich im weiteren Raum von Kamnik, Domžale und Moravče erstreckte. Das Urbar dokumentiert den Zeitraum des Übergangs vom Pfandbesitz zum Besitz unter unmittelbarer landesfürstlicher Verwaltung; die Lamberger, die früheren Pfandbesitzer, verfügten in der Zeit noch immer über ein Drittel der Einkommen. Die Untertanen entrichteten die Abgaben (mit Ausnahme des Kleinzehnten) meistens in Geld. Menge und Art der Abgaben gemäß den einzelnen Bauernhöfen weisen in ihrer Mannigfaltigkeit auf die allmähliche Ausdehnung der Herrschaft mit sporadischen Erwerbungen hin. Als typische Reihe von Abgaben findet sich: Zensus in Höhe von 1 m ß, 40 ß für Fuhrfron, 6 oder 7 Hühner und 25 Eier; die durchschnittliche Belastung einer Hube betrug – umgerechnet in Geld – etwa 1 m 109 ß. Der Gesamtertrag der Herrschaft wird, grob gerechnet, auf 135 m ß geschätzt.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 625.1-053.6(497.6=163.6)"1946"

Prejeto: 9. 4. 2014

Slovenske delovne brigade na mladinski železniški progi Brčko-Banovići

GAŠPER ŠMID

mag. zgodovinskih znanosti, višji svetovalec – arhivist
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana
e-pošta: gasper.smid@gov.si

ŽARKO ŠTRUMBL

višji svetovalec – arhivist
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana
e-pošta: zarko.strumbl@gov.si

Izvleček

Avtorja sta poskusila po tehnični strani predstaviti delovanje mladinskih delovnih brigad pri obnovi v vojni razrušene domovine. V pričujočem delu je predstavljena prva izmed delovnih akcij mladine Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ) pri graditvi skoraj 90 km dolge železniške proge Brčko-Banovići. Graditev proge je bila izrednega gospodarskega pomena, saj so po njej nato oskrbovali industrijo in prebivalstvo v Vojvodini in Beogradu s premogom kot energentom in konec koncev tudi s soljo iz Tuzelskega rajona. Progo so gradile mladinske delovne brigade iz vse Jugoslavije, iz zamejstva in tudi tujine. Zgrajena je bila v dobrega pol leta, pri graditvi pa je sodelovalo nekaj več kot 63.000 mladincev – brigadirjev.

Ključne besede:

mladinske delovne brigade, povojna obnova, udarniki, železniška proga Brčko-Banovići, slovenski mladinci, Bosna in Hercegovina, politične agitacije

Abstract

SLOVENIAN WORK BRIGADES BUILDING THE BRČKO-BANOVIĆI YOUTH RAILWAY LINE

In the article, the authors discuss the technical side of post-war labour by youth work brigades to reconstruct their demolished homeland. The first of these work actions, by the youth of the Democratic Federative Yugoslavia, was the construction of the almost 90-kilometre long Brčko-Banovići railway line. The building of the railway was of great importance for the country's economy since it was used to supply the industry and the population of Vojvodina and Belgrade with everything from coal as a source of energy to salt from Tuzla. Built by youth work brigades that included 63,000 young people from every part of Yugoslavia and also from abroad, the railway was completed within six months.

Key-words:

youth work brigades, post-war reconstruction, shock workers, Brčko-Banovići railway, Bosnia and Herzegovina, political agitation

Uvod

Bogati rudarski del Banovići je imel slabe prometne povezave in s tem je bil hiter gospodarski razvoj onemogočen. Banovići so bili v Avstro-Ogrski že znani kot eno izmed ležišč z bogatimi plastmi rjavega premoga, zaradi odmaknjenosti od prometnih povezav ni bilo zadosti izkoriščeno. Že pred graditvijo so izračunali, da bi se z graditvijo železniške proge izkop premoga logistično lahko takoj povečal za 8 do 10 krat. Poleg tega so računali tudi, da bo nova proga razbremenila progo Sarajevo – Brod in omogočila živahniji promet z industrijskimi centri okrog Zenice. Namen je bil doseči, da bi ta proga povezala industrije v Osijeku, Vojvodini in Beogradu in dostavljala energent. Z njo bi tudi prihranili, saj bi se prevoz preko železniškega križišča v Vinkovcih skrajšal za 70 km in s tem bi prihranili čas in zmanjšali transportne stroške. Poleg premoga bi po omenjeni progi prevažali še sol iz rudnika soli v Tuzli, les slive in tudi drugo blago. Na splošno je imela ta proga velik gospodarski pomen in že takrat so tudi izračunali, da bi se v državi poplačali stroški za graditev v letu dni. Vsi ti razlogi so spodbudili centralni odbor USAOJ-a, da je v imenu celotne mladine Jugoslavije obljubil, da bo v letu zgrajena mladinska železniška proga Brčko-Banovići, dolga 88,5 km.

Centralni komite Ljudske mladine Jugoslavije je pozval jugoslovansko mladino h graditvi te proge 27. marca 1946. Začela naj bi se v letu 1946 in bi stala približno 600 milijonov dinarjev. Tako so nato odobrili 200 milijonov posojila, samo graditev pa zaupali jugoslovanski mladini. Manjkajoči denar je nadomestila z brezplačnim fizičnim delom.¹ Od kot je bilo posojilo, v arhivskem gradivu nisva ugotovila. To 88,5 km dolgo progo so zgradili v 190 delovnih dneh. Delo se je začelo 1. maja 1946, odprta pa je bila 7. novembra 1946, 22 dni pred postavljenim rokom. Zanj je bilo potrebno izkopati 1,5 milijona kubičnih metrov zemlje, 140.000 kubičnih metrov kamenja, zgraditi 300 nasipov, 2 predora v skupni dolžini 667 m in 22 mostov v skupni dolžini 455 m, postaviti 2.100 električnih in telefonskih drogov, sezidati 177 zgradb, položiti pragove in tire. Ohranjen je podatek, da je bilo na gradbiščih samo 14 kompresorjev, 21 mešalnikov betona, 13 drobilnikov kamenja, 23 buldožerjev in 14 črpalk, vse drugo opravili mladinci brigadirji z ročnim orodjem, lopatami, krampi in samokolnicami.²

Namen graditve

Sama železniška proga povezuje kraja Brčko in Banovići. Namen graditve je bil tudi združiti nahajališče rjavega premoga v banoviškem premogovniškem bazenu z vodnimi potmi in povezati z rečnim pristaniščem v Brčkem, od tam so premog po dograditvi proge vozili tudi z rečnimi ladjami po Savi vse do termoelektrarne Nikola Tesla v Obrenovcu in naprej do Beograda. Poleg tega si je centralni odbor USAOJ-a zadal to nalogo tudi zato, da bi se v pripravah na III. kongres razvilo močno politično gibanje za obnovo in izgradnjo domovine. To je bila tudi prva akcija takšnega obsega, ki je zbrala na enem kraju mladinske brigade iz vseh jugoslovanskih republik in pokrajin, kar naj bi bil tudi močan faktor v utrjevanju bratstva in enotnosti jugoslovanske mladine.³ Centralni odbor je še sklenil, da se bo delo pričelo 1. maja in da mora biti končano do septembra. Hkrati naj bi delo opravljali po dve skupini po 12.000 – skupno 24.000 mladincev iz vseh krajev Jugoslavije z udarniškim delom v 190 dneh in treh izmenah: v prvi od 1. maja do 1. julija, drugi od 1. julija do 1. septembra in v tretji od 1. septembra do 7. novembra.

¹ Urbanc: Mi gradimo progo, str. 14.

² Logar: *Mala kronika*, str. 3.

³ SI AS 538, t. e. 2, p. e. 24.

Progo je gradilo 62.268 članov Ljudske mladine Jugoslavije, od teh: 28.050 Srbov, 14.586 Hrvatov, 6.100 Slovencev, 3.846 Makedoncev, 1.476 Črnogorcev, 4.351 muslimanov, 1.016 kosovskih Albancev⁴ in še ostalih 2.536⁵ mladincev. Pri graditvi so sodelovale tudi mladinske brigade iz raznih prijateljskih držav: 105 mladincev v poljski brigadi, 358 v brigadi češko-slovaške mladine, 305 v prvi grški brigadi Nikosa Zahariadisa«, 300 v drugi grški brigadi Elas, 54 v madžarski brigadi »Dozsa Györgya«, 50 v romunski brigadi Filimen Sarbu, 242 v bolgarski brigadi Georgij Dimitrov, 192 v albanski brigadi Alija Kondija in 108 v brigadi Jugoslovanov iz Francije. Poleg teh so na progi delovale tudi delegacije mladine iz drugih držav, ki so delovali v sestavi jugoslovanskih brigad: 26 Francozov, 25 Švicarjev, 25 Dancev, 15 Lužiških Srbov, 23 Avstrijcev, 10 Belgijcev, 9 Indijcev, 3 Holandci in 2 Mehičana.⁶

Agitacijsko delo z mladino za sprejem v delovne brigade

Ker zadeve vedno niso najbolj delovale, so jih poskušali izboljševati z agitacijskim delom med mladino tako, da so pri mladini spodbujali tekmovalnost že pred samim sprejetjem v brigado. Zato je USAOJ vodil agitacijo na konferencah, prek radijskih postaj in v drugih sredstvih obveščanja. Glavni odbori so dobili nalogo, da morajo narediti razpored po okrožjih in naložili okrožnim odborom, da organizirajo enote v čim večjem številu. Okrožni odbori so ustanovili začasni štab brigade in sklenili, koliko mladincev bo moral dati vsak okraj. Organiziranje brigade je bilo torej v rokah okrožnih odborov. Okrajni odbori so izvedli volitve mladincev v brigade. Te volitve so potekale tudi na konferencah po vaseh. Dovoljeno je bilo, da se volitve mladincev lahko izvajajo na isti konferenci, na kateri so se zbirali delegati za III. kongres USAOJ. Okrajni odbori so ustanovili začasni štab čete in določili število mladincev iz vsakega naselja. Volitve so okrajni odbori izpeljali od 3. do 16. aprila 1946. Pri pregledu bodočih brigadirjev so vedno pazili, ali število mladincev ustreza zahtevanemu številu, z zdravniškim pregledom so ugotovili, da so zdravi, prav tako so ugotavljali, ali imajo bodoči brigadirji vse predpisane stvari in so čete organizirane po predpisih in pravilnikih. Če je odhod mladincev brigadirjev otežil obdelovanje posestev, so morale mestne organizacije ponuditi vso potrebno pomoč njihovim družinam v obliki delovnih čet na vasi. Prevoz mladincev v brigade je potekal od najbližje železniške postaje po navodilih, ki jih je poslal centralni odbor USAOJ.

Organizacija brigad

Kot je bilo že rečeno, je vsako brigado sestavljalo 5 do 7 čet, vsaka četa pa po 50 brigadirjev, tako da je brigada štela do 300 brigadirjev. Štab brigade so sestavljali komandant, namestnik komandanta, referent za kulturo in prosveto, referent za telesno vzgojo, referent za zdravstvo, intendant in statistik. Vsi člani četne komande, razen komandirja in njegovega namestnika, so bili prav tako na spisku v svojih desetinah in je tudi zanje veljalo obvezno delo kakor za druge v brigadi. Enako sestavo so imele tudi čete.

Brigadirji, ki so se udeležili graditve te proge, so morali imeti s seboj: po dva para spodnjega perila – od robca do nogavic, in najpomembnejše: 1 porcijo, 1 žlico, 1 odejo. Če brigadirji tega niso imeli, je za to preskrbela organizacija.

⁴ V originalnem arhivskem gradivu so kosovske Albance poimenovali Šipetarji, čeprav je bil ta izraz uradno prepovedan.

⁵ SI AS 538, t. e. 2, p. e. 17.

⁶ Število udeležencev se v posameznih arhivskih virih malenkostno razlikujejo.

Vsak mladinec je moral izpolniti vstopni formular, imeti zdravniško potrdilo, da je zdrav in fizično sposoben za delo in hrano za prve tri dni. Brigade so se lahko udeležili samo mladinci in mladinke z dopolnjenim 16. letom starosti. Vsaka brigada je na progi delala po šest ur na dan, preostali čas pa so izkoristili za vzgojo in kulturo, telesni in fizični razvoj ter za zabavo.

Organiziranje mladinskih delovnih brigad v Sloveniji

Iz gradiva, povezanega z mladinskimi delovnimi brigadami, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije na svoji dislocirani enoti na Kongresnem trgu 1 v Ljubljani, so vidne predpriprave in priprave mladine na delovne akcije na ozemlju t. i. Svobodnega tržaškega ozemlja, kjer so tem dejavnostim že zaradi političnih razlogov posvečali še večjo skrb. V vseh okrožjih so bili določeni inštruktorji, ki so vodili in osebno kontrolirali vse priprave za organizacijo čet za brigado iz svojega okrožja. Za mesto Trst je to delo opravljal Walter Walterstajn, za Tržaško okrožje Jožko Gec, za Goriško »Svoboda in Miro«⁷ in za Vzhodno okrožje Tonček Troha. Naloga vseh odborov je bila množična agitacija za odhod na delo na progo Brčko–Banovići. Organizirali so množične mladinske sestanke, pisali po stenskih časopisih in lokalnih časopisih, skratka vsak delovni človek je moral vedeti, da odhaja tudi primorska mladina na »mladinsko progo«. Gradiva za to agitacijo so bila v glavnem objavljena v časopisju, v številnih člankih v Mladini, Primorskem dnevniku, Ljudski pravici in Slovenskem poročevalcu. Odbori so ob popisovanju mladincev udarnikov upoštevali: ime in priimek, ime očeta, kraj in datum rojstva, stanovanje, št. osebne legitimacije, funkcije, ki jo je kandidat imel v mladinski ali v katerikoli drugi protifašistični organizaciji ali ljudski oblasti s posebnim poudarkom na morebitnem članstvu SKOJ-u ali KP. Priporočljivo je bilo zbirati mladince, ki so se že izkazali pri delu. Dodano pa je bilo še navodilo, da zaradi te akcije ne sme trpeti delo doma in je treba najti nadomestilo za delo v organizaciji ali pa pomoč brigadirjevi družini na polju, če je ostala družina brez delovne sile. Mladincem, ki jim ni uspelo zbrati »obvezne opreme«, je organizacija preskrbela delavske obleke, imenovane »tute«, hrano in druge potrebščine pa je prispeval Rdeči križ Slovenije.⁸

Marca leta 1946 je gradbeni oddelek ministrstva za promet Demokratične federativne Jugoslavije dobil nalogo za izvedbo pripravljalnih del. Sam elaborat o graditvi je bil pripravljen v mesecu dni. Priprave so se začele 1. aprila, 1. maja pa so prve mladinske brigade že pričele delati. Pri sami graditvi je sodelovalo več kot 63.000 prostovoljcev iz celotne Jugoslavije in tujine, vsa gradbena dela pa so v glavnem opravili brez mehanizacije. Dela so bila končana 4. novembra istega leta.

V Sloveniji so v glavnem odboru ZMS (Zveza mladine Slovenije)⁹ na II. plenarnem sestanku sklenili, da bo slovenska mladina 1. maja poslala na progo 1.000 brigadirjev. Mariborsko okrožje naj bi jih poslalo 300, novomeško 200, celjsko 23 in ljubljansko 270. Za voditelje delovnih brigad je glavni odbor Ljudske mladine Slovenije (LMS) organiziral tečaj za vodenje brigad. V začetni mobilizaciji so bile različne težave, premalo je bilo povezanosti z odbori ljudske oblasti in tudi starši so kazali odpor. Kljub raznim težavam je prva skupina slovenskih brigadirjev odšla. Od skupno 1.039 članov je iz Mariborskega okrožja

⁷ V gradivu, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, nisva našla pravega imena in priimka omenjenih dveh oseb, ampak samo imeni.

⁸ SI AS 1575, t. e. 15, p. e. 2.

⁹ Leta 1945 se je Zveza slovenske mladine preimenovala v Zvezo mladine Slovenije (ZMS), leta 1946 v Ljudsko mladino Slovenije (LMS), 1964 zopet v ZMS, leta 1974 pa v Zvezo socialistične mladine Slovenije (ZSMS). To je ostala do leta 1989, potem pa se je preoblikovala v Liberalno demokratsko stranko.

prišlo 308 mladincev, iz novomeškega 205, iz celjskega 218, iz Ljubljane okolice 308 in iz same Ljubljane 52.¹⁰

V tej akciji je med drugimi sodelovala tudi mladina s celjskega območja, tja je sodilo tudi Zasavje. Od maja do konca oktobra so se zvrstile na deloviščih od Brčkega do Živinic, oziroma Poljane, tri celjske mladinske delovne brigade:¹¹ prva, Karla Destovnika – Kajuha, druga, Fakinova, in tretja, Boža Mravljaka. Te tri celjske brigade so imele tudi svojo himno.¹²

Iz Trbovelj so 3. septembra 1946 na delovišče prišle tri čete: I. Trboveljska četa – mladina Trbovelj, II. Hrastniška četa – mladina Hrastnika, dopolnjena z mladino iz Radeč, in III. Zagorska četa – mladina iz Zagorja.

Zveza Antifašistične mladine Julijske krajine, delovni odbor za cono A je zaradi lažjega kulturnega in političnega dela organiziral posebej italijanske in posebej slovenske čete. Tako je npr. dalo mesto Trst eno italijansko četo in 15 mladincev za slovensko četo tržaškega okrožja, torej skupno 65 mladincev. Tržaško okrožje je dalo eno italijansko in eno slovensko četo, za vsako 35 mladincev, skupno torej 70 mladincev. Goriško okrožje je dalo dve slovenski četi in 15 italijanskih mladincev iz Furlanije za italijansko četo tržaškega okrožja, torej skupno 115 mladincev. Vzhodno-primorsko okrožje je dalo eno slovensko četo, 50 mladincev. Celotna brigada je imela štiri slovenske čete in dve italijanski, skupaj 200 slovenskih mladincev in 100 italijanskih. Vsaka brigada je morala tudi skrbeti za kulturno-prosvetni program in druge dejavnosti v svojem jeziku.¹³

Organizatorji te mladinske delovne akcije so pazili tudi na to, da zaradi nje ne bi zaostajalo delo v drugih gospodarskih vejah. Zato so predlagali, da bi bile brigade sestavljene iz dveh skupin. Prva skupina je tako začela graditi 1. maja in bila sestavljena v glavnem iz kmečke mladine, na progi pa je delala do 1. julija, ko so se začela večja dela na polju. Drugo skupino so sestavljali srednješolci in študentje in so udarniško delovali med šolskimi počitnicami.¹⁴

Delovne brigade so štejele od 200 do 300 brigadirjev in brigadirjk. Težnja je bila, da bi jih sestavljali brigadirji mladinci iz enega okrožja. Organizirane so bile na vojaški način. Nekateri brigadirji, nekdanji partizani, so bili tudi oboroženi, kajti takrat so se po Bosni in Hercegovini še skrivali ostanki nekdanje četniške vojske. Brigade so bile razdeljene na čete, vsaka jih je imela od 5 do 7, vsaka četa je imela po 50 članov. Med četami in brigadami ni bilo nobenih vodstev, ampak je vodil vse čete, z redkimi izjemami neposredno, štab brigade. Štab je bil sestavljen iz komandanta, ki je moral biti član sekretariata okrožnega odbora in članov, ki so bili obenem člani in sekretarji okrajnih odborov. Vse enote so bile organizirane na način, ki ga je določil sekretariat centralnega odbora USAOJ-a.

V nasprotju z brigadami iz drugih republik je bilo v brigadah iz Slovenije tudi veliko deklet, to pa za brigade iz drugih republik nekdanje Jugoslavije ni bilo običajno. Za celotno traso so veljale enotne delovne norme. Delo je potekalo v treh izmenah, tudi ponoči. Vsaka brigada je bila na akciji po dva meseca. Brigadirji so bivali na prostem, spali pod šotori in se hranili po vojaških kuhinjah. Barake so zgradili šele jeseni. Poleg same graditve proge je potekala zlasti politična krepitev bratstva in enotnosti. Ker je bilo precej brigadirjev nepismenih, so jih tudi opismenjevali. Glavne nagrade za udarnike so bili razni tečaji, na primer šoferski in buldožerski, ker so si s tem brigadirji brez izobrazbe pridobili tudi poklic.¹⁵

¹⁰ Urbanc: Mi gradimo progo, str. 14.

¹¹ Krašovec: 40 let proge Brčko–Banovići, št. 12.

¹² Himna zanosno opeva, kako so brigadirji proletarci prišli graditi mladinsko progo v duhu bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov.

¹³ SI AS 1575, t. e. 15, p. e. 2.

¹⁴ SI AS 538, t. e. 2, p. e. 24.

¹⁵ Krašovec: 40 let proge Brčko–Banovići, št. 12.

Življenje v delovnih brigadah

Vsaka četa in brigada je imela vodjo za kulturno-prosvetno delo. Delali so po načrtu, ki je veljal za vse enote. Posebej je bilo zaželeno, da so kulturno-prosvetno delo opravljali za to primerni ljudje. Vsaka brigada je imela svojo kuhinjo z ustreznimi kuharji in priborom kot so kotli, posode za vodo, zajemalke, »menažke« ipd. Da bi se izognili pomanjkanju, je bil imenovan intendant, ki je skrbel za vse. Vsaka četa je imela tudi bolničarja, izurjenega za prvo pomoč. Vedno je moral imeti pri sebi povoje, jod in gazo. Običajno so to bili bolničarji iz nekdanje jugoslovanske vojske ali pa študentje medicine. Vsaka četa in brigada je imela še vodjo za telesno vzgojo in predvojaško izobraževanje. Ker je statistika najboljši služabnik vsakega političnega režima, je bila vsaka brigada zadolžena tudi za vodenje posebne statistike na formularjih, ki jih je izdala CO USAOJ-a. Vodje so morali biti svetel zgled drugim brigadirjem. Pri sestavljanju enot so pazili tudi na to, da je imela vsaka enota tudi brigadirje, ki so znali briti, striči, krpati obleke in popravljati čevlje. Vsaka brigada je morala imeti tudi papir za brigadno administracijo in statistiko, po možnosti tudi pisalni stroj.

Voditeljem čet je bilo naloženo, da že ob začetku dela na tečajih, ki so jih vodili gradbinci, železniški strokovnjaki, seznanijo mladince s potekom dela na progi. Delovni čas je trajal 8 ur, od tega šest ur na progi in dve uri s propagandnim programom. Zato je bilo samoumevno, da so morali biti mladinci zdravi. Vsak udeleženec na akciji naj bi imel po 2 obleki in 1 odejo. Ker je bila oprema za brigadirje slaba in je vsi niti niso imeli oziroma je ni bilo mogoče dobiti, so zbirali ustrezno opremo in opravo na pobudo centralnega odbora USAOJ-a in glavnega odbora ESDNS. Iz arhivskih virov je vidno, da se je pri zbiranju sredstev npr. najbolj izkazala mladina mariborskega okrožja, saj je zbrala 92 delovnih oblek, 100 parov čevljev, 150 odej, 240 brisač, sanitetni material, 10 kg zobne kreme, 4000 cigaret, fotografsko opremo, 30 kg praška za pranje, 80 kg mila, 80 kg krompirja.¹⁶ Delovne brigade so dobile orodje na samem terenu in ga ni bilo treba prinesiti s seboj. Glavni odbor USAOBIH-a je tudi organiziral izdelavo 12 tisoč lopat.¹⁷

Ohranjen je dnevnik brigadirja Toneta Logarja iz II. revirske proletarske udarne brigade Alojza Hochkrauta. Ta opisuje, da so bili brigadirji razdeljeni na trojke, da so bile fizične moči enakomerno razdeljene. Vsaka trojka je imela samokolnico, lopato in kramp. Orodje je bilo slabo, tako so mnogi dobili krvave žulje. Šibkejši so nosili na delovišče vodo ali pa pomagali v kuhinji, to pa se jim ni zdelo častno. Tega dela so se izogibali in so jo raje »pobrisali na progo«. Med trojkami je bilo vedno tekmovanje, katera bo prepeljala več samokolnic materiala na nasip. Logar je v dnevnik zapisal, da so 8. septembra 1946 dosegli on, Joža Suša in Franci Zupan rekord, prepeljali so 130 samokolnic 250 m daleč.¹⁸

Propagandno agitacijsko delo v delovnih brigadah

Pri štabu sekcije je bil organiziran odsek za propagando in agitacijo. Njegov vodja je bil tudi član štaba, odgovoren za agitacijo, ideološko-politično in za kulturno prosvetno delo. Določal je naloge članom odseka in kontroliral njihovo delo in bil odgovoren za razna predavanja. Pri vsakem štabu brigade je bil še odbor za propagando in agitacijo, ki je pripravljal politično kulturno delovanje v brigadi in hkrati odgovarjal zanj, saj je bil odgovoren za knjižnice, čitalniške skupine, dopisništvo, stenski časopis, kulturno-umetniške prireditve, opismen-

¹⁶ Urbanc: Mi gradimo progo, str. 15.

¹⁷ SI AS 538, t. e. 2, p. e. 24.

¹⁸ Logar: *Mala kronika*, str. 5.

jevalne, analfabetske tečaje, vodil je mrežo dopisovanja v Bilten in Mladino (Omladino). Odgovoren je bil tudi za delovanje kulturno-umetniške skupine, pevske zборе, gledališke skupine, folklorno-kulturne skupine in še za t. i. ljudske talente.¹⁹

Za vsako brigado so bili med tednom organizirani po eno politično predavanje, en politični pregled, eno strokovno predavanje, ena filmska predstava, eno gostovanje kvalitetnejše kulturno-umetniške skupine, ena brigadna konferenca, en taborni ogenj, na katerem so nastopile s krajšim programom kulturno-umetniške skupine same brigade, in najmanj 5 ur dela v tečajih za nepismene in na po polpismene brigadirje.

Največ pozornosti so posvetili ideološko-politični vzgoji, ki so jo izvajali s predavanji. V brigadi so pripravili v izmeni po 7 predavanj za celotno brigado in 4 za člane SKOJ-a. Po vsakemu predavanju je bila diskusija, v okviru te pa so brigadirji predelali teme še po čitalniških skupinah. Predavatelje za brigado je izbral propagandno-agitacijski odsek pri štabu sekcije iz vrst članov štabov in v dogovoru z okrajnim komitejem.

Enkrat na teden je propagandno-agitacijski odsek za vsako brigado organiziral politični pregled v obliki predavanja člana sekcije, včasih tudi komandantov brigad. Vsak brigadir je v okviru t. i. političnih pregledov dobil odgovor na najpomembnejša vprašanja zunanje-političnega razvoja, gospodarska vprašanja o izvajanju gospodarskega plana in boja proti notranjemu sovražniku.

Pri kulturno-prosvetnem delu so potekali tečaji in predavanja, npr. tečaji za knjižničarje, pevovodje in zborovodje. Najbolj znani so bili opismenjevalni tečaji. Zanje je odgovarjal član propagandno-agitacijskega odseka pri štabu sekcije, odgovoren za kulturno-prosvetno dejavnost. Oblikovale so se tudi bralne skupine. V bistvu so bili to diskusijski krožki, ki so skrbeli, da bi mladino usmerili k branju knjig in časopisov. Organizirane so bile še kulturno-umetniške skupine: pevski zbori, recitacijske in folklorne skupine. Ob koncu vsake izmene je bil namreč festival, na katerem so zbori in razne skupine pripravile »obračun« svojega dela. Te skupine so tudi organizirale brigadne prireditve in krajše programe ob tabornih ognjih. Za vsako gradbišče so tedensko organizirali gostovanje kvalitetnejših kulturno-umetniških skupin in po eno kino predstavo.

V okvir delovne agitacije je sodil še sekcijski bilten, ki so ga izdajali vsak teden in je prinašal najpomembnejše »naredbe« štaba sekcije, poročila o sekcijških in brigadnih konferencah, o kulturno-prosvetnem in fizkulturnem delu in tudi dela in dopise posameznih mladincev. Vodil ga je uredniški odbor sestavljen iz urednika, korektorja in dobrega risarja. Pri delu redakcije so sodelovali člani brigadnih odborov za propagando in agitacijo.

V naslednjo točko agitacije je spadal program ozvočenja. Zanj je skrbela redakcija za izvajanje programa, ki je sicer vseboval glasbene točke, odlomke iz dnevnih časopisov, rezultate dela dneva na gradbišču, uspehe posameznih brigad, čet in brigadirjev. Izražena je bila tudi želja, da bi slovenski brigadirji ohranjali stike s svojo ožjo domovino in da bi zato prenašali program Radia Ljubljana,²⁰ pa to zaradi oddaljenosti in takratnih tehničnih možnosti ni bilo izvedljivo.

Vsaka brigada je morala imeti obvezno tudi stenski časopis, stenčas. Pri brigadnem odboru za propagando in agitacijo se je izoblikoval uredniški odbor za ta medij, ki je izdajal tudi stenski koledar, na katerem spremljali najpomembnejše obletnice in delovne uspehe same brigade.

Vso to dejavnost je preverjala nadzorna agitacija, ki je spremljala celotno delovanje brigade. Enkrat na teden so bile organizirane brigadne konference, na katerih so reševali probleme dela, discipline, organizacije kulturno-prosvetnega

¹⁹ SI AS 538, t. e. 2, p. e. 17.

²⁰ SI AS 538, t. e. 2, p. e. 17.

dela, notranjo problematiko brigade in naloge propagandno-agitacijskih odborov. Prostor za brigadne konference je bil ustrezno opremljen s parolami, ki naj bi še podpirale program konference.²¹

Ohranjeno arhivsko gradivo o delovanju slovenskih brigadir in brigadirjev pri graditvi proge Brčko-Banovići

Graditve proge se je skupaj udeležilo 6.220 (6.209)²² slovenskih brigadirjev. Opravili so 39.090 delovnih dni. Na tej prvi povojni skupni jugoslovanski mladinski delovni akciji je sodelovalo 4.810 mladincev iz Slovenije (matične domovine) in 1.399 iz Julijske krajine. Povezani so bili v 23 brigad, od tega 10 udarnih in 13 pohvaljenih. Prezidij ljudske skupščine FLRJ – Federativne ljudske republike Jugoslavije je z odlikovanjem, ordenom prve stopnje, odlikoval 22 mladinskih delovnih brigad s te proge, med njimi slovenske brigade: Janka Premrla Vojka, mariborsko okrožno brigado, ljubljansko okrožno brigado Ivana Cankarja, brigado Julijske krajine Maria Blažona ...²³

Zanimiv je seznam brigadir in brigadirjev II. proletarske udarne brigade Alojza Hochkrauta (219. trboveljske) na mladinski progi Bračko-Banovići, III. Izmene od 3. septembra do 9. novembra 1946. Seznam ni popoln, ker avtorju Tonetu Logarju ni uspelo zbrati vseh. Po zapiskih v dnevniku avtorja je brigada štela 170 brigadirjev. Zadnji, rekonstruiran seznam, so sestavili udeleženci te izmene kar na obletnici akcije, zbrali so 154 imen nekdanjih mladincev.²⁴

V arhivih te podatke najdemo v gradivu okrajnih narodnoosvobodilnih odborov, saj so tam ohranjeni seznamei prostovoljcev z Vogrskega,²⁵ iz Komna,²⁶ nabiralne akcije za opremo brigadirjev na progi Brčko-Banovići, seznamei za vasi Kojsko, Medana, Cerovo itd.,²⁷ seznamei brigadirjev za Trst, Nabrežino, Sežano, Milje za slovenske brigadirje ter za Tržič (Montfalcone), Ronke (Ronchi) in Milje (Muggia) za italijanske brigadirje.²⁸

Zelo zanimiva so tudi ohranjena pisma, ki so jih pisali brigadirji svojcem, staršem, v katerih opisujejo življenje na progi. Eno takih je pismo Ide Krajnik iz Kanala ob Soči, ki ga je pisala staršem in je bilo objavljeno v lokalnem časopisu. To je bila takrat klasična agitacija za delovne brigade, ki olupševalno opisuje življenje na progi. Pismo govori o tem, da delajo po šest ur v različnih izmenah, da imajo redno telovadno, bralne ure, politične ure, kopalne ure, razna predavanja, da se učijo pisati cirilico, da so vsak večer kulturne prireditve ali pa ples. Tu se je družila z mladino iz različnih narodov in narodnosti. V pismu je še poudarila krepitev bratstva med vsemi narodi in obiske različnih delegacij z raznimi darovi. Za piko na i pa je bil še opis pokrajine kot zelo lepe.²⁹

²¹ SI AS 538, t. e. 2, p. e. 17.

²² Arhivski podatki o številu udeležencev iz Slovenije se razlikujejo, tako da je ocena približna. Poročilo o mladinskih delovnih akcijah od 1945 do 1949, ki je v fondu SI AS 538, t. e. 2, p. e. 18 navaja 6.220 mladincev iz Slovenije, Urbanc: Mi gradimo progo – pa navaja 4.810 mladih iz Slovenije ter 1.399 iz Julijske krajine ali 6.209 udeležencev.

²³ Urbanc: Mi gradimo progo, str. 15.

²⁴ Logar: *Mala kronika*, str. 49 - 51.

²⁵ SI AS 1812, t. e. 22, p. e. 345.

²⁶ SI AS 1810, t. e. 48, p. e. 520.

²⁷ SI AS 1807, t. e. 11, p. e. 138.

²⁸ SI AS 1575, t. e. 15, p. e. 2.

²⁹ SI AS 1808, t. e. 29, p. e. 384.

Nekaj pomembnejših Slovencev, ki so se udeležili graditve proge Brčko-Banovići

Vladimir Šubic

Pri sami graditvi železniške proge je sodeloval tudi eden izmed takrat bolj znanih slovenskih arhitektov Vladimir Šubic. Študiral je Dunaju, v Gradcu in Pragi. V Ljubljani je deloval do druge svetovne vojne. Po vojni je prišel pri takratni oblasti v nemilost. Ob koncu vojne v priglasitvi na takratnem ministristvu za gradnje LRS je dejal, da poleg slovenščine, srbohrvaščine, francoščine in nemščine za silo govori tudi angleško in češko.³⁰

Zaradi ideoloških razlogov zanj ni bilo več dela. Na podlagi nepojasnjene skrivnostne ovadbe je bil nekaj časa zaprt. Od decembra 1945 je bil v kazenskem postopku in poslali so ga na družbeno koristno delo, starega 52 let. Poslali so ga med tiste, ki so morali »graditi socializem«, in sicer z mladinskimi brigadami na železniško progo Brčko-Banovići. Ni je dogradil. Umrl je še istega leta v nepojasnjenih okoliščinah, »domnevno zaradi infarkta«, v kraju Lukovac-Dobrinji.³¹ Odstranitev in smrt Šubica sta pomenili, da je odšel eden protagonistov arhitekture zmerne funkcionalizma pri nas. To je bil odhod arhitekta, ki je razumel velemestno arhitekturo, četudi je bila realizirana v dokaj provincialnem ljubljanskem okolju. Ne nazadnje gre za arhitekta, pravega amerikanista.³² ki je Ljubljani podaril prvi pravi nebotičnik. Njegovo najodmevnejše delo Ljubljanski nebotičnik, ki je bil prva tako visoka železobetonska stavba v Evropi in bil ob otvoritvi leta 1933 najvišja stavba v Srednji Evropi in do začetka druge svetovne vojne tudi najvišja zgradba na Balkanu.³³

Anton Frank

Je sodeloval pri gradnji te proge kot znan borec, partizan in član tajne organizacije TIGR,³⁴ v kateri je deloval do aretacije 28. marca 1942. Sodeloval je tudi v partizanskem gibanju. V Kilovčah, rojstnem kraju, je ustanovil prvi odbor osvobodilne fronte v pivški dolini. Udeležil se je več partizanskih akcij. V eni takih akcij je bil tudi ujet in v Rimu so ga zato obsodili na 24 letno zaporno kazen, ki jo je prestajal v kaznilnici Civitavecchia in kasneje v Monte Alto-Viterbo, od koder je pobegnil k italijanskim partizanom. 17. julija 1944 se je pridružil prekomorski Narodnoosvobodilni vojski in partizanskih odredov Jugoslavije v Bariju in se s 3. prekomorsko brigado udeležil vseh njenih bitk. Po osvoboditvi se je zaposlil v Tovarni avtomobilov Maribor, nato v transportnem podjetju v Ilirski Bistrici in nazadnje na železnici na Reki, od koder se je, leta 1946, vključil v delovno brigado za gradnjo železniške proge Brčko-Banovići.

³⁰ Balantič: *Vladimir Šubic*.

³¹ *Osebnosti: veliki slovenski biografski leksikon*, str. 1153.

³² Balantič: *Vladimir Šubic*.

³³ *Osebnosti: veliki slovenski biografski leksikon*, str. 1152. Rojen 23. maja 1894 v Ljubljani, umrl 16. novembra 1946 pri gradnji železniške proge Brčko-Banovići. Vladimir Šubic je eden najpomembnejših slovenskih arhitektov. Bil je med prvimi arhitekti, ki so pri nas gradili v armirani betonski konstrukciji in uveljavil napredno gradbeno tehniko. Spisek njegovih realiziranih del je dolg: Nebotičnik v Ljubljani, Palača grafika, Stanovanjska hiša Meksika itd.

³⁴ *Osebnosti: veliki slovenski biografski leksikon*, str. 577. TIGR (kratica za imena Trst, Istra, Gorica in Reka) je bila podtalna organizacija slovenskih in hrvaških nacionalistov. Delovala je na slovenskem in hrvaškem etničnem ozemlju, ki je bilo po Rapalski pogodbi priključeno Italiji. Veliko članov te organizacije je bilo povezanih z jugoslovansko in britansko obveščevalno službo, bili pa so tudi vojaško usposobljeni. Organizacija je imela sporazum s Komunistično partijo Italije. TIGR pri svojem boju ni izbiral sredstev. Napadal je fašistične ustanove, patrolje in izvajal sabotaže. Dobival je tudi pomoč iz Jugoslavije.

Miran Hasl

Bil je zborovodja. Leta 1946 je študiral na Akademiji za glasbo. Takratna oblast je želela nekaj storiti za »kulturno življenje« brigadirjev. V tem času so bile organizirane razne mladinske delovne akcije v Sloveniji in Jugoslaviji. Pojavilo se je vprašanje organiziranja delovnih brigad na Univerzi in tudi udeležbo študentov Akademije za glasbo. V bistvu je šlo za določanje števila udeležencev. Miran Hasl se je uprl vključevanju bodočih poklicnih glasbenikov v delovno brigado. Da bi »zadostili« zahtevam zastopanosti, so ga vključili v štab prve univerzitetne brigade, ki je delala na progi Brčko-Banovići. Sam je domneval, da so ga vključili zato, ker je v eni mladinski akciji deloval že pozimi leta 1944, ko je bila Srbija že osvobojena. Po dolgem razpravljanju s takratnimi vodilnimi študentskimi funkcionarji ljubljanske Univerze jih je kot predsednik mladine Akademije za glasbo prepričal, da je osnovni prispevek pri obnovi domovine lahko tudi drugačen. Oblikovala se je »kulturna ekipa« mešani pevski zbor Akademije, vodil ga je on sam. V desetih dneh je skupaj s solisti in harmonikarji pripravil v udarniško ter v bratstvo in enotnost usmerjeni spored. V letu 1947 so štirinajst dni nastopali in peli brigadirjem iz vseh republik Jugoslavije, ki so gradili železniško progo Šamac-Sarajevo.³⁵

Zbornik Brčko Banovići

Omenila bi še literaturo, ki z umetniškega stališča predstavlja graditev proge, ki so jo v svojih delih osmislili takratni »režimski« umetniki. To je zbornik Brčko-Banovići, izbor leposlovnih in likovnih del z mladinske proge.³⁶ Slavnostni uvod je pripravil Milovan Djilas z naslovom Veličina in herojstvo mladine na progi. Prikazal je, kako je proga postala »kovačnica« novih ljudi, kako so se kalili na progi, in sicer najboljši, da vsakdo, ki se je vrnil, lahko s ponosom govori in se z veseljem spominja na vse, kar se je na progi dogajalo, in z žalostjo, ker se je ločil od tovarišev. Opozarjal jih je na boj proti notranjim sovražnikom, ki so bili še vedno na delu. Zelo gromovniška je še pesem: Kovačnica sanj Branka Čopića. O progi so v omenjenem zborniku napisali več pesmi Ivan Minatti: (Jutro na progi, Želja), Voja Ilijašević je napisal pesem Pruge; Desanka Maksimović Bajko o putu. Zbornik vsebuje tudi črtico Janeza Perovška – Pelka Mademoiselle Lukić. Omenjena črtica govori o mladinki po imenu Mademoiselle Lukić, ki jo je sprva komandir označil za zabušantko. To si je vzela k srcu. Ker je bila slabotna, je nosila brigadirjem vodo, na koncu pa je še kopala s krampom in vozila samokolnico. In ko zadnji dan njena četa ni dobila četrne zastavice, je zajokala in se skrila v šotor. K njej je prišel komandir in jo potolažil, pogledal v oči in tiho dejal: »Žulji – dragulji na naših rokah!« Dušan Željeznov je prispeval še pesmi Planina Konjuh, ker pri Banovićih poteka mladinska proga ob vznožju planine Konjuh, znane tudi iz partizanskih bojev, Brčko iz cikla Ognji ob progi, Proga, ki jo je napisal za III. Ljubljansko brigado, Pesem tirov, S prvim vlakom. Bata Cagić je napisal pesem Mladinska proga. Peter Levec je pridal več pesmi: (Toplo utripa srce, Mi kopljemo), Franc Laković pesem Preden predrami se jutranja zarja, Srbo Ivanovski Orlovo sotesko, Risto Tošović Prvo lastovko, Slavko Podmenik pa črtico Vagončki, v kateri govori o življenju in delu mladinskih brigadirjev pod planino Konjuh.

³⁵ Hasl: *Moje življenje*.

³⁶ *Brčko-Banovići: zbornik*, str. 1–40.

Kratice

- ⊙ CO USAOJ – Centralni odbor Ujedinjenjenega saveza antifašističke omladine Jugoslavije / Centralni odbor Združene zvez protifašistične mladine Jugoslavije
- ⊙ DFJ – Demokratična federativna Jugoslavija
- ⊙ ESDNS – Enotni sindikati delavcev in nameščencev Slovenije
- ⊙ KP – Komunistična partija
- ⊙ LMS – Ljudska mladina Slovenije
- ⊙ SKOJ – Savez komunistične omladine Jugoslavije / Zveza komunistične mladine Jugoslavije, Komunistična partija
- ⊙ TIGR – Ime tajne organizacije, sestavljeno iz geografskih imen: Trst, Istra, Gorica in Reka
- ⊙ USAOBH – Ujedinjeni savez antifašističke omladine Bosne i Hercegovine / Združena zveza mladine Bosne in Hercegovine
- ⊙ USAOJ – Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije / Združena zveza protifašistične mladine Jugoslavije
- ⊙ ZMS – Zveza mladine Slovenije

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Arhiv Republike Slovenije

- ⊙ SI AS 538, Republiška konferenca Zveze socialistične mladine Slovenije, t. e. 2
- ⊙ SI AS 1575, Zveza antifašistične mladine Svobodnega tržaškega ozemlja, t. e. 15
- ⊙ SI AS 1812, Okrajni narodnoosvobodilni odbor Miren, t. e. 22
- ⊙ SI AS 1810, Okrajni narodnoosvobodilni odbor Komen, Prijave za Brčko-Banovići, t. e. 48
- ⊙ SI AS 1807, Okrajni narodnoosvobodilni odbor Brda, t. e. 11
- ⊙ SI AS 1808, Okrajni narodnoosvobodilni odbor Kanal, Metka Gombač, t. e. 29

LITERATURA

Balantič, Polona: *Vladimir Šubic: Od triumfa z Nebotičnikom do smrti med mladinskimi brigadami*. Objavljeno 30. 04. 2010 na: <http://www.rtv slo.si/kultura/novice/vladimir-subic-od-triumfa-z-neboticnikom-do-smrti-med-mladinskimi-brigadami/229092>.

Brčko–Banovići: zbornik leposlovnih in likovnih del z mladinske proge (ur. Dušan Željeznov). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1947, str. 1–44.

Hasl, Miran: *Moje življenje in številka štiri*. Dostopno na: http://zpgs.net/projekti/ps/10/miran_hasl.htm.

Krašovec, Jure: 40 let proge Brčko–Banovići. V: *Novi tednik* (1986), št. 12, 26. marec 1986, str. 1.

Logar, Tone: *Mala kronika revirske in II. proletarske udarne brigade Alojza Hochkrauta (219. Trboveljska) na progi Brčko–Banovići III. Izmena od 3. septembra do 9. novembra 1946*. Ljubljana 2006, str. 1–51.

Osebnosti: veliki slovenski biografski leksikon, M–Ž (ur. Tončka Stanonik, Lan Brenk). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.

Primorski slovenski biografski leksikon, 19. snopič, dodatek B–L (uredil Martin Jevnikar). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1993, str. 497–696.

Urbanc, Nataša: *Mi gradimo progo, proga gradi nas! V: Mladinske delovne akcije 1945–1948, katalog razstave*. Ljubljana: Muzej ljudske revolucije Slovenije, 1983, str. 1–27.

ZUSAMMENFASSUNG

SLOWENISCHE ARBEITSBRIGADEN AN DER JUGEND-EISENBAHN-STRECKE BRČKO – BANOVIĆI

Auf allen Arbeitseinsätzen verlief die Arbeit trotz Problemen nach einer operativen Planung. Laut offizieller Definition waren Jugend-Arbeitsbrigaden Arbeitsgruppen, die vor allem in der Nachkriegszeit im Gebiet der ehemaligen Demokratischen bzw. später Sozialistischen Föderativen Republik Jugoslawien tätig waren. Die Brigaden wurden auf freiwilliger Basis mit dem Zweck der Stärkung des politischen Bewusstseins mit einem kulturellen und Erziehungs- und Bildungsaspekt organisiert. Die Aktionen selbst wurden so ausgewählt, dass sie auch eine erzieherische Wirkung erzielten. Der Bau der Eisenbahnstrecken Brčko – Banovići und später Šamac – Sarajevo hatten einen starken Einfluss auf alle folgenden Arbeitseinsätze, die in den einzelnen Teilrepubliken stattfanden. Es entwickelte sich eine Initiative für die Arbeit mit kleineren Einheiten, in Dreier-, Vierer- und ähnlichen Gruppen. Die Arbeitsergebnisse bildeten auf den häufigen Brigade- und Gruppenkonferenzen ein ständiges Diskussionsthema. Es gab auch Fälle, wo die Arbeit von Einzelnen durch technische Verbesserungen verbessert wurde. Eine solche Arbeitsweise motivierte im Hinblick auf die Verbesserungen auch die anderen und regte den Wettbewerb unter den Jugendbrigaden an. Nach Meinung der offiziellen Politik lag der Hauptmangel aller Aktionen in einem zu geringen Nutzeffekt des ideologischen Erziehungsaspekts. Obwohl zahlreiche Arbeitsgemeinschaften, Vorträge und Ähnliches organisiert wurde, ließ die Durchführung häufig an Wirksamkeit und Qualität zu wünschen übrig. Die besten Führer im technischen Sinn setzten sich nur selten intensiver mit ideologischer Erziehung auseinander, da sie sich mehr mit Arbeitsorganisation, Versorgung der Brigaden und sonstigen technischen Problemen beschäftigten. Andererseits war diese Erscheinung aufgrund der Schwäche der fachlichen Führungen bis zu einem gewissen Grad berechtigt.

Im Rahmen des Baus der Jugend-Bahnstrecke Brčko – Banovići besuchten unter anderem auch etwa 1000 Jugendliche aus Slowenien verschiedene Fachkurse, auf deren Grundlage der ein und andere einen Beruf erlernte, mit dem er später eine Anstellung im Baugewerbe bzw. in verschiedenen Bauunternehmen fand, und einige andere erlangten durch die Teilnahme an den Jugendbrigaden bessere Ausgangsbedingungen für ein Studium bzw. einen Arbeitsplatz. Auf den Arbeitseinsätzen der Teilrepublik Slowenien gab es solche Kurse nicht.

Die Verfasser des Beitrags stützten sich nur auf Archivmaterial, das im Archiv der Republik Slowenien aufbewahrt wird, und auf zu verschiedenen Jubiläen der Aktionen in Slowenien erschienene Publikationen. Sie zeigten am Beispiel des Baus der Jugend-Bahnstrecke Brčko – Banovići die gesamte Organisations- und Agitationsproblematik auf, mit der sich die Machtelite für die Aufbauarbeit der Jugend beschäftigen musste. Schließlich und endlich stellte dies für sie ein finanziell gutes Geschäft dar, wurde doch der Bau dieser Bahnstrecke mit ca. 600 Mio. Dinar veranschlagt, während für Organisationskosten und Material der Jugendbrigaden nur 200 Mio. Dinar ausgegeben wurden. Mit einer Kostensenkung um zwei Drittel würden eventuell auch die heutigen Machthaber die Durchführung eines Projektes in Angriff nehmen, doch stellt sich eine große Frage: Wer animiert, überzeugt die heutige Jugend, an (vorgegebene) höhere Ziele noch zu glauben.

1.21 Diskusijski prispevek

UDK 930.25:624.21.03(497.4Tolmin)«1321»

Prejeto: 24. 3. 2014

K vprašanju lokalizacije novega mostu v okolici Tolmina leta 1322 in patrocinijska sv. Martina

SILVO TORKAR

dr., znanstveni sodelavec

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: silvo.torkar@zrc-sazu.si

Objava doslej neznane listine iz leta 1321 o naročilu za postavitvev mostu v bližini vasi Modrejce, ki sta jo komentirala tako avtor objave Bruno Figliuolo kot tudi prevajalec prispevka Drago Trpin,¹ ob soočenju s podatki iz že doslej znane listine o nadzoru nad opravljenimi deli pri istem mostu iz leta 1322 – listino je objavil G. Bianchi 1844,² v slovenščini pa povzel S. Rutar 1882³ – po mnenju obeh komentatorjev ne le da ni prinesla odgovora na vprašanje o natančnejši lokaciji mostu, temveč je odprla še nove dileme.

Figliuolo pravi, da namen postavitve mostu iz listin ni razviden. Njegov naročnik je bil Nikolaj iz čedajske plemiške družine, pred notarjem ga je zastopal Peter iz Kozice v Beneški Sloveniji (današnja občina Podutana oz. Sveti Lenart), izvajalec pa je bil zidarski mojster Jakob iz Premariacca v Furlaniji. Glede na navedbe v listini iz leta 1322, da so nadzor opravili zastopniki naročnika skupaj s čedajskim notarjem in da je most postavljen *ultra Isontium, post Tolminum, versus S. Martinum*, so zgodovinarji doslej ugibali, da je most najbrž stal v bližini nekdanje tolminske župnijske cerkve sv. Urha, za katero se domneva, da je bila prvotno posvečena sv. Martinu. Vendar, kot opozarja Figliuolo, proti takšni rešitvi govori dejstvo, da zgoraj navedena lokacija predstavlja za nekoga, ki prihaja iz Kobarida, območje pred Tolminom in ne *post Tolminum*.

Figliuolo in Trpin upravičeno ugotavljata, da je navedba Modrejc v novo odkriti listini postavila iskanje lokacije mostu v povsem drugačno luč. Vse zgodovinarje, ki so se doslej ukvarjali s tem vprašanjem, bega predvsem omemba sv. Martina, saj ga nikakor ni mogoče dovolj prepričljivo umestiti v prostor. Milko Kos v še vedno neobjavljenem Gradivu za historično topografijo Primorske pomišlja celo o cerkvi sv. Martina v Avčah pri Kanalu,⁴ kar pa glede na oddaljenost Avč in na kontekst listine ne more priti v poštev. Edini namig, da je bila prvotna tolminska župnijska cerkev posvečena sv. Martinu, je v listini iz leta 1278, kjer se omenja »*vicariam ecclesie sancti Martini de Tulmini*«. ⁵ Ker pa se v virih iz let 1627, 1650 in 1668 cerkveni objekt s patrocinijskim sv. Martina pojavlja tudi v samem tolminskem gradu,⁶ ne moremo povsem izključiti domneve, da se župnijska (vikariatna) cerkev iz leta 1278

¹ Figliuolo: O postavitvi lesenega mostu v okolici Tolmina, str. 209–214.

² Bianchi: *Documenti per la storia del Friuli*, str. 548–549.

³ Rutar: *Zgodovina Tolminskega*, str. 68.

⁴ Höfler: *Historična topografija predjožefinskih župnij*, str. 77.

⁵ Prav tam.

⁶ Prav tam.

nanaša na cerkev v gradu. Kot dokaz proti veljavnosti te domneve so doslej navajali prav listino iz leta 1322, s čimer se je zdela teza o zamenjavi patrocinijsa sv. Martina s patrocinijem sv. Urha potrjena.⁷

Toda prav navedba v novo odkriti listini iz leta 1321, da bo most stal v bližini Modrejc, ne pušča več dvoma: rešitev nejasnosti glede lokacije sv. Martina kaže iskati v pisni pomoti. »Most nasproti sv. Martina« bi bil lahko kratko in malo »most nasproti sv. Mavra«, kasneje imenovan *Most pri sv. Luciji*, danes pa *Most na Soči*. Prav mogoče je, da je Bianchi pri prepisu listine napravil napako in napisal *s. Martinum* namesto *s. Maurum*, manj verjetno pa je, da bi to napako zagrešil že čedajski notar.⁸ Most je stal na pomembni cesti, ki je povezovala Škofjo Loko (in širše gorenjsko zaledje) s Čedadom,⁹ v bližini današnjega Mosta na Soči v smeri Modrejc, kar sicer v dvomu domneva tudi Figliuolo.¹⁰ Kot pričajo viri, je ob njem oz. pod cerkvijo sv. Mavra stala tudi baška mitnica,¹¹ ki je prejela svoje ime po dolini Bače, po kateri je potekala prej navedena trgovska pot.¹² Sestava članov nadzorne komisije potrjuje našo domnevo glede lokacije mostu: župan Štefan in Martin iz Modrejc, Martin in Andrej iz Čiginja, zapriseženec Florjan iz Podmelca. Kot priče se omenjajo še Martin, Matija, Segna (Zenon?) in Jurij, vsi iz Modrejc. Člani komisije in priče so bili namreč doma iz krajev, ki ležijo ob poti iz Baške doline skozi Modrejce proti Čiginju in naprej proti Volčam in Kobaridu. Treba je še omeniti, da v 14., 15. in tudi še v začetku 16. stol. na mestu, kjer stoji Most na Soči, še ni bilo naselbine, in ko so konec 16. stol. sezidali cerkev sv. Lucije, so jo zgodovinski viri (1594) umestili v območje vasi Stopec.¹³ Stanje voznih poti in mostov na Tolminskem ob koncu srednjega veka je dobro dokumentirano na Boianovem zemljevidu iz l. 1504.¹⁴ Tam, kjer naj bi stal most čez Sočo pri sv. Urhu, je vrisan le čoln, pri Doljah pa vodi cesta čez Sočo kar prek plitvin, brez mostu. Edini most čez Sočo v okolici Tolmina, ki je vrisan na zemljevidu, je tisti pri sv. Mavru. Prikazan je tudi most čez Tolminko in vozna pot med Tolminom in mostom pri sv. Mavru.

Zmotni zapis sv. Martin namesto sv. Mavra predstavlja, če je naše sklepanje pravilno, najstarejšo omembo cerkve sv. Mavra, saj je bila ta po dosedanjem vedenju prvič izpričana šele leta 1419.¹⁵ Novo odkrita listina je ovrgla tudi enega od argumentov za tezo o zamenjavi patrocinijsa sv. Martina s patrocinijem sv. Urha.

⁷ Höfler: *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem*, str. 151–152.

⁸ Žal tega ne moremo preveriti, ker je bil izvornik listine menda uničen ob bombardiranju zavezniških letal proti koncu vojne (ustna informacija D. Trpina).

⁹ Kosi: *Potujoči srednji vek*, str. 184.

¹⁰ Figliuolo: O postavitvi lesenega mostu v okolici Tolmina, str. 213.

¹¹ Gestrin: *Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem*, str. 22. Zmotno je mnenje, da je mitnica stala v Bači pri Modreju, prim. tudi Kosi: nav. d., str. 251.

¹² Pot je najverjetneje tekla ob Bači in čez Stopec, ne pa čez Hum in Ljubinj.

¹³ Nazzi: *Storia religiosa della Slavia Friulana*, str. 247.

¹⁴ Zemljevid ozemlja čedajskega kapitlja je narisal Eustachio Francesco Boiano, hrani ga Biblioteca Marziana v Benetkah, izrez iz osrednjega dela s Tolminom je objavljen kot ilustracija v *Tolminskem zborniku 1997*, str. 120.

¹⁵ Höfler: *Historična topografija predjožefinskih župnij*, str. 83. Trditev v *Enciklopediji Slovenije* (7. zvezek, Ljubljana 1993, geselski članek *Most na Soči*), da se cerkev sv. Mavra omenja že v papeški buli l. 1192, ne ustreza dejstvu. Res pa je, da formulacija v tej listini (»cerkev v Volčah z njenimi kapelami«) dopušča sklepanje, da je med temi kapelami (podružnicami) bila tudi cerkev sv. Mavra.

VIRI IN LITERATURA

INTERNET

Nazzi, Faustino: *Storia religiosa della Slavia Friulana dalle origini al 1920*, spletni vir: <http://fauna31.wordpress.com/storia-religiosa-della-slavia-friulana-dalle-origini-al-1920/>

LITERATURA

Bianchi, Giuseppe: *Documenti per la storia del Friuli dal 1317 al 1325*. Udine 1844. *Tolminski zbornik 1997* (ur. Janez Dolenc). Tretja knjiga. Tolmin: Občina Tolmin, 1997.

Figliuolo, Bruno: O postavitvi lesenega mostu v okolici Tolmina. V: *Arhivi 35* (2012), št. 1, str. 209–214.

Gestrin, Ferdo: *Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: SAZU, 1972.

Höfler, Janez: *Historična topografija predjožefinskih župnij: Primorska: Oglejski patriarhat, Goriška nadškofija, Tržaška škofija*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2001.

Höfler, Janez: *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem*. Ljubljana: Viharnik, 2013.

Kosi, Miha: *Potujoči srednji vek*. Ljubljana: Založba ZRC, 1998.

Rutar, Simon: *Zgodovina Tolminskega, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerkno ž njih prirodoznanskim in statističnim opisom*. Gorica: J. Devetak, 1882.

O DELU ARHIVOV IN ZBOROVANJIH

Znanstveni simpozij Ptuj v stoletju izdaje drugega mestnega statuta. Zgodovinski arhiv na Ptuju, 25. oktober 2013

Zgodovinski arhiv na Ptuju si že vse od svojega nastanka prizadeva ob opravljanju osnovne arhivske dejavnosti sodelovati tudi z znanstveno in strokovno srenjo ter lokalno skupnostjo, da bi izboljšali raven kulture v mestu na tisto, ki mu sodeč po zgodovini in ohranjenosti starega mestnega jedra ter ne nazadnje tudi zavidanja vredni veduti vsekakor pripada. Razloga za tovrstno sodelovanje v preteklem letu ni bilo potrebno dolgo in pretirano naporno iskati. 5. avgusta 2013 je namreč najznamenitejša in najpopularnejša arhivalija ptujskega arhiva praznovala spoštovanja vredni jubilej. Vizualno privlačni rokopis s trdimi lesenimi platnicami, prevlečenimi z rjavim usnjem, in 48 pergamentnimi listi, popisanimi v pisavi, za marsikoga neberljivi, nemški kurendi 16. stoletja, je napolnil okroglih 500 let starosti. Vloga slavljenca je kakopak pripadla statutu mesta Ptuja iz leta 1513.

Obdobje, v katerem je Ptuj dobil svoj drugi mestni statut, so zaznamovale velike spremembe na malodane vseh področjih. Prehod iz srednjega v novi vek je bil čas gospodarske in duhovne krize, turške nevarnosti in še česa. Salzburški Ptuj so leta 1479 zasedli Ogrji in ga obdržali 11 let – dokler ga niso zasedle cesarske čete. Postal je deželnoknežja last. Salzburška nadškofija se je sicer trudila, da bi mesto in gospostvo zopet prišli v njeno last, a so ga Habsburžani zaradi strateške pomembnosti še nekaj let obdržali. Naposled so finančne težave prisilile cesarja Maksimilijana I., da ju je leta 1511 prodal s pravico do ponovnega odkupa nadškofu Lenartu Hodiškemu. Zaradi težav s prevzemom se je odkup nekoliko zavlekel. 17. julija 1513 je nadškof s spremstvom prijahal v mesto in tam so ga slovesno sprejeli. Seznanil se je s stanjem mesta, nato pa dal sestaviti nov statut.

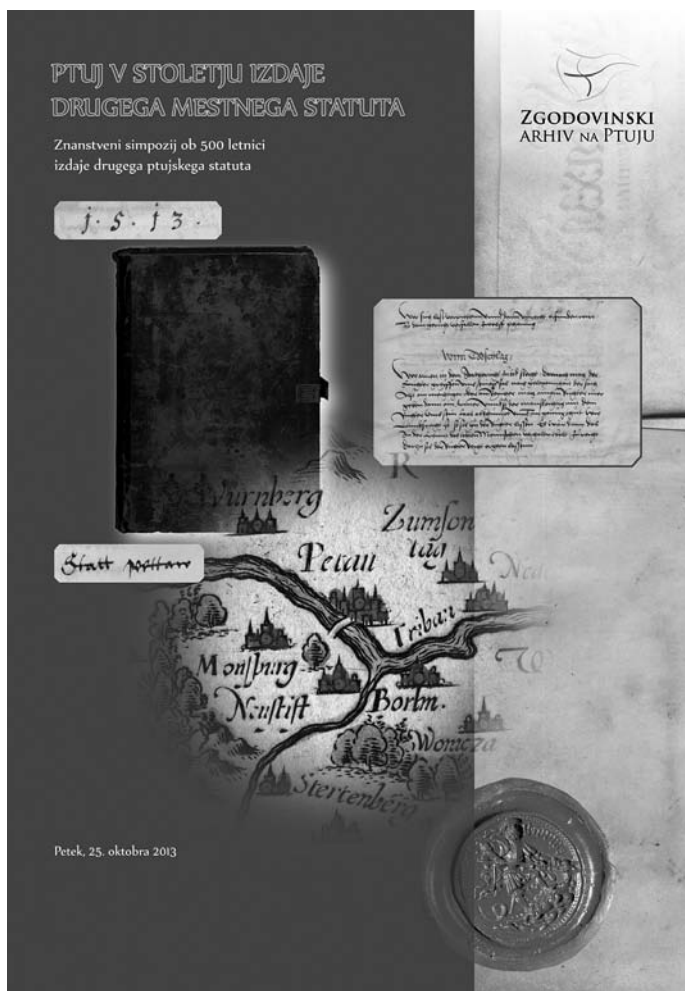
Tako pomemben pravni dokument, ki je podrobno urejal delovanje mesta, je bil sestavljen v razmeroma kratkem času, v samo 20 dnevih, zagotovo tudi zaradi predloge, tj. statuta iz leta 1376. In ravno tukaj morda tiči tudi eden izmed razlogov za to (poleg slabših družbenoekonomskih razmer in slabšega vpliva učenega prava), da ta statut ne kaže tolikšne kvalitativne nadgraditve razvitega prava kot piranski. Nadškof Lenart ga je potrdil v petek, na dan sv. Ožbalta, tj. 5. avgusta. 207 členov statuta kaže na eni strani prizadevanje mestnega gospoda, da bi iz mesta kar največ pridobil, in mestnih oblasti, da bi nesebično poskrbele za mesto, in na drugi strani meščanov, da bi si zagotovili normalno življenje znotraj mestnega obzidja.

Za Ptuj sta ohranjena dva srednjeveška mestna statuta, edina tovrstna pravna spomenika za območje celinskih mest na Slovenskem. Ker je statut iz leta 1376 danes v knjižnici vojvode Avgusta v nemškem mestu Wolfenbüttel, je v Zgodovinskem arhivu na Ptuju shranjeni statut iz 1513 še toliko bolj poseben in seveda že sam po sebi unikaten.

Zadnji simpozij s temo lanskega slavljenca je bil leta 1997, ko je statut štel 484 let. Zbornik referatov je izšel šest let pozneje, torej ob 490. obletnici nastanka. Ker je zadnja obletnica dosti pomembnejša kot prejšnji dve, na še znamenitejšo pa bo potrebno počakati še slabega pol tisočletja, je spoštovanje tega najpomembnejšega zgodnjenovoveškega pravnega spomenika za celinska mesta na Slovenskem ptujski arhiv izkazal z organizacijo manjšega znanstvenega simpozija z naslovom Ptuj v stoletju izdaje drugega mestnega statuta. Ker je statut slavljeneč že sorazmerno kar dobro raziskan, je organizator

»znanstvenega slavja« v želji, da bi se izognili vnovičnega pogrevanja tople juhe, temo razširil do te mere, da se je nanašala na zgodovino mesta Ptuja v 16. stoletju. Uvodni referat je pripravila nekdanja arhivistka ptujskega arhiva Marija Hernja Masten in je bil v celoti posvečen nastanku in vsebini ter umestitvi statuta v čas in prostor, tj. v začetek 16. stoletja in v mesto Ptuj. Preostalih osem referatov je imelo nekoliko drugačno vsebino. Boris Hajdinjak je posredoval prepotrebno znanje o delu ptujske elite oz. o ptujskih glavarjih, Andrej Hozjan in Sašo Primožič sta predstavila tukajšnje bivanje nadvojvode Karla II. leta 1573, Dejan Zdravec je analiziral število ohranjenih virov za ptujsko zgodovino 16. stoletja v slovenskih arhivih in vsebino ter razloge za (ne)ohranjenost, Mojca Horvat je z raziskavo nekaterih listih Pokrajinskega arhiva Maribor posredovala nove ugotovitve o življenju, poklicih in posestih določenih ptujskih meščanov, Hrvoje Petrič je govoril o Ptujju na zemljevidih 16. stoletja, Lilijana Urlep je orisala zgodovino mestne župnije v obravnavanem obdobju, Žiga Oman je predstavil reformacijo na Ptujju, Polona Vidmar pa kapelo sv. Katarine v ptujski proštijiški cerkvi. Referati so torej vsebinsko pokrivali področja zgodovine, umetnostne zgodovine, kartografije in arhivistike.

V okviru tega simpozija je Arhiv pripravil tudi manjšo razstavo z naslovom Gradivo ptujske provenience 16. stoletja v fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva na Ptujju. Dve razstavni vitrini z osmimi originalnimi dokumenti in dva plakata z reprodukcijami enajstih dokumentov so vizualno prikazali in vsebinsko opisali vse dokumente ptujske provenience iz 16. stoletja, ki jih hrani Arhiv, obenem pa prav s prikazom vseh dokumentov pokazali, kako malo jih v resnici hrani. Znotraj mestnega obzidja mednarodno pomembnega trgovskega središča in gospodarsko cvetočega mesta Ptuj je v 16. stoletju kar nekaj pravnih in fizičnih oseb pri vsakodnevnem poslovanju oz. delovanju ustvarjalo spisovno gradivo. Med največje ustvarjalce gre vsekakor šteti magistrat oz. mestno upravo, dominikanski in minoritski samostan, mestno župnijo, meščanski špital, različne cehovske organizacije, druge obrtnike in trgovce, zanemariti pa ne gre tudi lastnikov svobodnih hiš, vojsko in navadne meščane. Vsak dan je torej nastalo kar nekaj spisovnega gradiva, a zanj žal zob časa ni pokazal usmiljenja. Elementarne nesreče v obliki poplav in požarov v 17. in 18. stoletju, nerazvita ozaveščenost o zgodovinskem in kulturnem pomenu gradiva in zato »škartiranje« in odvoz v papirne mline ali sežig ter ne nazadnje tudi slab pogajalski izkupiček pri uveljavljanju arhivskega sporazuma o vrnitvi gradiva tukajšnje

Naslovni plakat znanstvenega simpozija z naslovom *Ptuj v stoletju izdaje drugega mestnega statuta*

provenience med Kraljevino SHS in Republiko Avstrijo iz leta 1923, so pripeljali do stanja, kakršno je. V Zgodovinskem arhivu na Ptuju je danes shranjenih samo 19 dokumentov ptujske provenience iz 16. stoletja, torej manj, kot jih je takrat v mestu nastalo vsak dan. Pet dokumentov magistrata in trinajst minoritskega in dominikanskega samostana ter en dokument ptujskega meščana tako predstavljajo kvečjemu prgišče ostankov ali drobtinice drobtinic v 16. stoletju ustvarjenega spisovnega gradiva.

Simpozij se je končal s strokovnim ogledom obnovljenega dominikanskega samostana na Ptuju. Novosti in dognanja o zgodovini Ptuja v 16. stoletju, ki so jih omenjeni referenti predstavili na simpoziju 25. oktobra 2013, ne bodo odšli v pozabo, pač pa bodo v letu 2014 luč sveta ugledali v obliki znanstvene monografije.

Dejan Zadavec

Delavnica sodelujočih partnerjev pri projektu EUscreenXL, Lizbona 23.–24. januar 2014

RTP – Rádio e Televisão de Portugal, Av. Marechal Gomes da Costa, n.º 37

Delavnico za ustanovitelje in sodelujoče partnerje pri projektu EUscreenXL je 23. in 24. januarja 2014 gostila RTP (Radio e Televisão de Portugal) v Lizboni. V imenu RTV Slovenije, sodelujoče partnerice pri projektu EUscreenXL, sva se delavnice udeležila aktivno vpletena v projekt, Aleksander Lavrenčič in Katja Šturm.

Prvi dan dvodnevne delavnice smo posvetili rezultatom pilotnega obdobja projekta in opozorili na osrednje probleme, ki so se pojavili v začetnem obdobju. Ugotovili smo, da skupni cilj sicer ni bil dosežen, saj nismo zagotovili agregacije predvidenega števila metapodatkov na spletni portal Europeane, je pa rezultat nekoliko boljši v drugi veji projekta, obogateni zbirki (v nadaljevanju Core Collection) projekta EUscreenXL. Tukaj so številke zagotovljenih vsebin – z izjemo nekaterih sodelujočih partnerjev, ki zbirke še niso začele ustvarjati (med njimi tudi RTV Slovenija) – bistveno boljše. Eve-Marie Oesterlen je poudarila pogosto nejasnost pri zagotavljanju metapodatkov za Core Collection in izpostavila razliko med zagotavljanjem podatkov za posamezne prispevke in podatki za serije, katere del so posamezni prispevki. Previdnost pri zagotavljanju natančnega naslova serije ne bo odveč, saj avtomatska povezljivost ne dopušča napak v črkoivanju. Za lažji pregled že naloženih vsebin, ki so del serij, je Andrew Ormsby že pred konferenco v Lizboni razposlal dokument xml. s preglednico in seznamom vseh serij posameznih ponudnikov vsebin. Prav tako je pomembno izbrati pravilno shemo (EDM, EUscreenXLCore), po kateri zagotavljamo podatke.

Marco Rendina je ponovil značilnosti sheme EDM (Europeana Data Model) in njene obvezne elemente za naš projekt in nemoteno zagotavljanje metapodatkov. Poudaril je, da je podroben zapis predstavljen v priročniku EUscreenXL (Handbook_XL), s katerim lahko, če beremo pozorno, razrešimo 99 % problemov, ki se pojavijo ob sodelovanju pri projektu. Marco Rendina je postopoma predstavil glavne razlike metapodatkovne sheme Europeane in sheme, ki smo jo uporabljali pri končanem projektu EUscreen. Eden izmed takih primerov je primer pravic: edm: rights (european data model) in dc: rights (dublin core), pri tem pa je edm: rights že naprej preverjen in izbirni seznam avtorskih pravic, kot ga je določila Europeana, dc: rights pa je prostor, kjer lahko ponudnik vsebin natančno opredeli avtorske in intelektualne pravice in pravice do rabe. Podobni primeri razlik se pojavijo tudi pri definiranju žanra (edm: type, dc: type), forma-

TV desk in studio Radiotelevizije Portugalska.
Foto: Sarah Knuvelder, CC BY-SA.

Bilateralni pogovori. Foto: Erwin Verbruggen
CC BY-SA

Prikaz možnosti podnaslavljanja vsebin. Foto:
Erwin Verbruggen CC BY-SA

ta (dcterms: medium, dcterms: extent), datuma (dc:date, dc:created, dc:issued) in prikaza vsebine (edm: isShownAt, edm: isShownby). Pri tem je pomembno, ali URL naslov uporabnika prikaz avdio-vizualne vsebine usmerja na izvorno stran, kjer je z vsemi pripadajočimi metapodatki, ali le do predvajanja avdio-vizualne vsebine v predvajalnem oknu brez osnovnih metapodatkov. Seveda je potrebno razmisliti o marketinški potezi tega pristopa, ki je samo s predvajanjem vsebine brez pripadajočih metapodatkov nična oz. ne pripomore k prepoznavanju samega ponudnika. Ob predstavitvi vsebine v njenem izvornem okolju sta marketinška poteza in promocija ponudnika toliko večji.

Po premoru je bil na vrsti prikaz nasvetov in trikov programa Mint, orodja za vnos in transformacijo metapodatkov vsebin. Andrew Ormsby, Arne Stabenau in Marco Rendina so predstavili kratek primer agregacije vzorčnih primerov serije »Roundabout«, Britanskega filmskega instituta na Europeno. Posnetki so sicer na voljo na spletni strani BUFVC. Izjemno dobro strukturirani dokument xml. pa je omogočil bolj ali manj preprosto prenašanje izvornih v zahtevana polja, to pa ni primer RTV Slovenija. Preveriti je potrebno, ali je mogoče pridobiti strukturiran dokument xml, kjer bo shema vsaj približno ustrezala shemi EDM in tako olajšala vnos za naše potrebe. Agregacija na portal Europeana poteka v štirih korakih: nov arhivski vnos, ki ga izvedemo z naložitvijo datoteke xml. csv. > definiranje glavnih elementov vsebin > mapiranje (»Mapping«), kjer gre za prenos elementov izvorne sheme na edinstveno mesto končne sheme > transformacija > in publikacija. Andrew je prikazal celotni postopek agregacije in na trenutke izgubil rdečo nit. Udeleženci smo komentirali predvsem tehnične ovire pri izvajanju te predvidene poti dela. Opozorili smo na zavajajočo pomoč portala, saj ob možnosti uporabe avtomatske pretvorbe ene sheme v drugo »Enable automatic mapping« klikneš na to, s tem pa narediš več škode kot koristi, če izvorna shema ni zelo podobna oz. identična shemi EDM. Najlažja pot pri agregaciji na Europeano in pretvorbi izvorne sheme v ciljno shemo EDM je sledenje označenim obveznim poljem pod razdelkom »Bookmarks« ob dejstvu, da so nekatera polja izbirna, označena kot »Enumerated«, in jih aktiviraš z dvojnimi klikom.

Naslednji dan je srečanje začela Sian Barber, ki je predstavila projektno skupino »Task group«, zadolženo za izkušnjo portala, prijazno za uporabnika. Projektno skupino sestavljajo Sian Barber, Kamila Lewandowska in Rutger Rozental. Sian Barber je predstavila tako njihovo

vizijo kot delo, ki so ga opravili do sedaj. Delovno področje skupine so statistični podatki portala, s katerimi ugotavljajo zanimanje uporabnikov, izvajajo pregled uporabnosti portala in dostop do vsebin, skušajo ugotoviti, česa uporabnik pri projektu in spletnem portalu ne razume in katere strani spletnega portala vsebuje preveč informacij oziroma so morebiti te nepotrebne za uporabnika. Ugotavljajo, da uporabniki ne dostopajo do vsebin prek domače strani projekta EUscreenXL, ampak dostopajo do ogleda posnetka prek izbranega iskalnika – v tem primeru je potrebno razmišljati, kako uporabnika pritegniti, da bi raziskal preostalo vsebino projekta. Projektna skupina nadzoruje prikaz vsebin na pametnih telefonih in tablicah. Tako mora biti preglednost prilagojena velikosti zaslona. Izpostavili so tudi dejstvo, da je vse od začetne strani EUscreenXL »EUscreenXL Homepage« do predvajanja izbranega posnetka potrebno narediti v povprečju po štiri klike, to pa načenja vprašanje, ali je to morebiti preveč. Druga vprašanja, ki se porajajo, so med drugim tudi, katera vsebina naj bo predstavljena in izpostavljena na začetni strani ter kateri naj bi bili poudarki, ki bodo spodbudili uporabnika k nadaljnjemu raziskovanju vsebine portala. Pomembno vlogo bodo v tem ključnem trenutku odigrali ponudniki vsebin, saj svojo vsebino najboljše poznajo. Dobra praksa izhaja iz ustvarjanja virtualnih razstav, ki smo jih oblikovali za potrebe projekta EUscreen. Ustvarjalci projekta in uporabniki so bili navdušeni nad vrednostjo vsebin, predstavljenih v virtualnih razstavah. Seveda pa obstaja možnost izpostavitve pet najbolj gledanih posnetkov portala. V naslednjih dneh bo projektna skupina razposlala google.doc, kjer bomo ponudniki avdio-vizualnega gradiva načrtovali predloge izbranih vsebin vrednih izpostavitve ob ključnih dogodkih (obletnice, prazniki, zgodovinski dogodki, itd).

Daniel Ockeloen nas je na kratko seznanil s tehničnimi novostmi projekta. Pokazal je uporabnost portala in predvajanje posnetkov na prenosnikih, tablicah in pametih telefonih. Zagotovil je, da bo pregledovalno orodje »Preview tool« delovalo že v drugi polovici meseca februarja in da bomo lahko ponudniki vsebin pregledali kakovost in zagotovili nemotenost predvajanja vsebin naloženih na server Noterik ter povezljivost z metapodatkovno shemo Mint. Pojasnil je tehnične formate, ki jih bodo podpirali ob morebitnem zagotavljanju in prevodu podnapisov. Predstavil je potencialni program Amara, s katerim bomo podnaslavljali in prevajali vsebine, vendar je raba tega programa odvisna od finančnih sredstev. Preostali del srečanja so bile delavnice. Tako smo razdeljeni v šest skupin opravili skupinsko delo in po ogledu posnetka zapisali zgodbe in občutke, ki nam jih je posnetek vzbudil. Nato smo izbrali najzanimivejšo zgodbo in ustvarili miselni vzorec. Ta je vključeval podatke o tem posnetku, o čem je govoril, kje in kdaj se je dogajalo, kakšen je bil avtorski pristop. Nato je bila na vrsti zamenjava skupin. Druga skupina je izhajala iz miselnega vzorca in zapisala, o čem je govoril posnetek. Šlo je za igro asociacij. Druga dejavnost je bila prav tako skupinska. V okviru pilotnega testa za podnaslavljanje in prevajanje podnapisov smo spoznavali ovire in probleme, kot tudi morebitne rešitve nalog.

Po sklepu in ugotovitvah rezultatov te delavnice smo se poslovili s pozdravnim govorom Eve Marie Oesterlen.

Katja Šturm

Pametno upravljanje z dokumenti – Smartdoc by media.doc 2013

**Zbornik 22. posvetovanja z mednarodno udeležbo (ex DOK-SIS),
24.–25. 9. 2013, Domus medica, Dunajska cesta 162, Ljubljana**

Zborovanje »Pametno upravljanje z dokumenti« je pripravilo društvo informatikov, dokumentalistov in mikrofilmarjev Media.doc v sodelovanju z Arhivom Republike Slovenije in mariborskim Evropskim centrom Alma Mater Europeana. Pri pripravi posvetovanja sta tesno sodelovala Ministrstvo za notranje zadeve in Zdravniška zbornica Slovenije. Osrednja pozornost posvetovanja je bila namenjena strateškim spremembam organiziranosti, razvoja in delovanja državne informatike, vprašanjem zakonske ureditve e-hrambe in tehnoloških smernic pri prenovi poslovnih procesov s pomočjo najnovejših rešitev elektronskega poslovanja.

V treh uvodnih predavanjih so odgovorni predstavniki kabineta predsednice vlade, Arhiva Republike Slovenije in Pošte Slovenije predstavili pomen uporabe sodobnih rešitev IT, opreme in storitev s stališča razvoja državne informatike, javnih arhivov in arhivistike ter prenove poslovanja in storitev nacionalno pomembne gospodarske družbe.

Na posvetovanju so bili predstavljeni najaktualnejše rešitve za upravljanje dokumentarnega gradiva v digitalni obliki ter zagotavljanje z zakonom skladne dolgoročne hrambe tega gradiva, najnovejše usmeritve in razvojni projekti državne informatike, nacionalni projekt varstva in uporabe kulturne dediščine v digitalni obliki, spremembe evropske pravne ureditve varstva osebnih podatkov in elektronske identifikacije, predlog novele ZVDAGA ter novi pristop pri ureditvi informacijske varnosti v organih javne uprave. Teme posvetovanja so bile predstavljene v teh sklopih:

- pametno upravljanje e-dokumentov,
- e-poslovanje v javnem sektorju,
- digitalna agenda za Slovenijo EUSITI,
- dolgoročna e-hramba in e-arhivi,
- varstvo podatkov in informacijska varnost.

Kako izboljšati zakonsko ureditev dolgoročne hrambe dokumentarnega gradiva v digitalni obliki?

Zdaj obstaja na ravni Evropske unije le pravni okvir za elektronske podpise. Na ministrstvu za notranje zadeve si prizadevajo posodobiti strateške storitve, ki bi ustrezale novim izzivom in razmahu mobilnih naprav. V pripravi je uvedba rešitev za e-dokumente za poenotenje enotnega pristopa tudi za različna področja javne uprave in prepoznavnost pri čezmejni izmenjavi dokumentov. Pripravljeni bodo enotni metapodatki in metapodatkovni modeli za različne ravni dokumentov. Predstavljene so bile novosti programskega produkta IMiS, najbolj razširjenega sistema za skeniranje in arhiviranje dokumentov v Sloveniji. Celovito storitev za e-poslovanje sestavljajo trije glavni, tesno povezani gradniki: procesni dokumentni sistem, akreditirana varna hramba ter sistem za elektronsko izmenjavo z zalednimi informacijskimi sistemi s sistemi poslovnih partnerjev. Ko v našem poslovnem okolju razmišljamo o tem, kako na pregleden način urediti delo v organizaciji, pogosto v ospredje postavimo urejanje dokumentov in papirjev. Cilj posodabljanja je opraviti končno s papirno birokracijo. Prednosti ravnanja z dokumenti v elektronski obliki so številne, tako skrajšanje časa za opravljanje nalog, povečanje mobilnosti iskanja in tudi vse, kar prinaša prihranke pri vzdrževanju klasičnega arhiva.

Državni portal RS E-uprava je vstopna točka do informacij o državni in

javni upravi. Prvi portal s storitvami za državljane in podjetja je bil javno dostopen l. 2001, zadnja večja sprememba pa je bila uvedena l. 2006 – z možnostjo elektronskih vlog. Državni portal je potrebno posodobiti in prenoviti, vsekakor pa obiskovalcem ponuditi moderen spletni pristop in celovite spletne aplikacije za poslovanje z državno in javno upravo. Uvedba elektronskih storitev in sodobnih informacijsko-komunikacijskih tehnologij v postopke javnega naročanja pomeni ne le poenotenje in poenostavitev javnega naročanja, pospeševanje naročanja za okolje prijaznih izdelkov in storitev (»zeleno javno naročanje«) in vključevanje socialnih plati v javno naročanje, temveč tudi znatno vpliva na racionalizacijo postopkov javnega naročanja tako v zvezi z delom kot stroški in za ponudnika pomeni obsežno zmanjšanje administrativnih ovir. Zaradi vedno večje količine elektronskih podatkov obstaja v organizacijah vedno večja potreba po programskih orodjih, kot so iskalniki informacij v teh podatkih. Slovenska policija je tako razvila uporabo aplikacij z odprtokodno platformo Apache Lucene/Solr in tudi lastno aplikacijo. Zagotavljanje učinkovitega dostopa do podatkov z iskalniki pa, čeprav so ti vedno bolj zmogljivi, ni vedno preprosto. Težko je postaviti samo en iskalnik do vseh podatkov. Schengenski informacijski sistem druge generacije (SIS II) je bil dolgo napovedana zgodba o uspehu, a je v letih, ko ta projekta poteka, doživela kar nekaj ključnih zasukov. Priprava pogodb in dokumentov za javno naročanje zahteva delo po predpisanem postopku ter veliko mero natančnosti in usklajevanja. Proces je, če se ga lotimo papirno, lahko zelo zamuden in dolgotrajen. V dokumentnem sistemu je celoten proces podprt v okviru zadev, ki so virtualni fascikli in omogočajo uporabniku smiselno urejanje in združevanje dokumentov. Dokumentni sistemi se uporabljajo tudi kot sistemi za upravljanje znanja. Zapis znanja izvajamo na različne načine, npr. s kategorizacijo, uporabo značk, ontologij, delovnih postopkov in drugih metod. Končni cilj je, da nam bo dokumentni sistem na podlagi vnesenega znanja znal odgovoriti na zastavljena vprašanja, pri tem pa bo uporabil vsebino dokumentov in vneseno znanje. Sistem bo sklepal oziroma pripravil sklepe na osnovi zbranega znanja. Odlično bi bilo, ko bi nas dokumentni sistem opozoril na pravne posledice novega dokumenta, ki smo ga ravno vnesli, na poslovanje podjetja.

Večkrat postavimo vprašanje, zakaj uporaba elektronskih računov ne zaživi?

Po razvitosti e-poslovanja tako storitev kot uporabe teh so slovenski poslovni subjekti v samem evropskem vrhu (manjše premoči Skandinavcev pa tudi ni težko priznati in preboleti). V vseh članicah Evropske unije se srečujejo z vedno večjim prepadom med tehnološkimi možnostmi in priložnostmi za elektronsko izmenjavo računov ter dejansko uporabo. V današnjem hitro potekajočem in prevečkrat tudi zelo kratkoročno usmerjenem poslovnem okolju menedžerjev, podjetnikov in zaposlenih pogosto slišimo, da je in bo eden izmed ključnih ciljev izboljšati gibkost oziroma senzibilnost njihove organizacije. Za uspeh ni dovolj samo, da je podjetje boljše od drugih, nujno je tudi, da posluje na drugačen, inovativnejši način. Pri iskanju rešitev za upravljanje podpore dokumentnih procesov, smo se usmerili v rešitve, kjer gradnja poteka iz smeri poslovne arhitekture v smer informacijske podpore (»document workflow«). Zanimivo je, kako sta razvoj tiskalnikov 3D in zmanjševanje njihove cene omogočila, da so te naprave dostopne širšemu krogu uporabnikov. S širitvijo uporabe se odpira kopica vprašanj in dvomov tako na tehnološkem in socialnem področju kot tudi na področju upravljanja dokumentov.

Kakšni so smernice za zajem, dolgotrajno ohranjanje vsebin kulturne dediščine v digitalni obliki in dostop do njih?

Obravnavanje e-vsebin na področju kulturne dediščine je v Sloveniji precej neusklajeno. Še posebej pa zbuja skrb dejstvo, da država nameni premalo

pozornosti zagotavljanju ustreznih možnosti za dolgotrajno ohranjanje teh vsebin. Digitalna agenda za Evropo, ki jo je sprejela Evropska unija za spodbudo evropskega digitalnega potenciala, je izjemna priložnost, da se omenjeno stanje začne spreminjati v pozitivno smer. Določiti moramo še, na kakšen način bomo oblikovali izhodišča za pripravo dolgoročnega načrta digitalizacije kulturne dediščine.

Pri razmerjih med poslovanjem z dokumenti in aktualno arhivsko teorijo in prakso so v zadnjem času določeni premiki. Glede na te spremembe, so dokumenti, v klasični ali digitalni obliki, smiselno opredeljeni tudi v Deklaraciji o arhivih. Problemi se pojavljajo pri upravljanju procesov nastajanja, evidentiranja in vseh drugih nalogah poslovanja z dokumenti pri ustvarjalcih kakor tudi pri strokovnem profesionalnem arhiviranju dokumentov, ki imajo značaj arhivskega gradiva. To je predpisano s pravilnikom o arhivski službi. Na tem področju se srečujemo s pomanjkljivim znanjem, zato je dobrodošel magistrski študij arhivistike, ki je sedaj možen tudi v Sloveniji. Študij arhivistike ponuja znanja, potrebna za uspešno delo pri ustvarjalcih arhivskega in dokumentarnega gradiva in profesionalnih državnih arhivih ali samostojnih arhivskih službah.

Kako posodobiti klasifikacijo v televizijskem arhivu in s tem omogočiti lažje iskanje gradiva za širši krog uporabnikov?

Arhiv Televizije Slovenija uporablja sistem klasifikacije od ustanovitve arhiva leta 1958. Klasifikacijski načrt je bil v uporabi za razvrščanje po vsebini. Na osnovi klasifikacijskega načrta so bila izdelana tudi navodila za odbiranje gradiva, ki jih je izdal Arhiv Republike Slovenije. Sistem, ki temelji na črkovno-številčnih šifrah se je z leti vsebinsko spreminjal z dodatkom novih šifer. Nekatere šifre imajo lastnosti, ki pomenijo pravi zaklad za preučevalce sodobne zgodovine (nastanek novih držav, dekolonizacija, hladna vojna, propad socializma, razpad Jugoslavije, demokratizacija in nastanek političnih strank ter dogodki v Sloveniji v zadnjih letih). Vsebinsko so se šifre v času spreminjale, po tehnični plati pa je ostala uporaba enaka, a z eno samo izjemo – ob prehodu na računalniški vnos podatkov. Ob prehodu na posodobljeni sistem arhiviranja v televizijskem arhivu je postalo vprašanje sprememb šifriranja ponovno aktualno. Razmisliti so morali, kako posodobiti sistem in mu dodati nove vrednosti, ki bi uporabnikom ponudile nove možnosti pri iskanju gradiva.

Elektronska hramba dokumentarnega gradiva in poslovanje organizacij

Elektronska hramba dokumentarnega gradiva je v zadnjih letih postala sestavni del sodobnega poslovanja organizacij. V Sloveniji je začetna zadržanost organizacij do e-hrambe počasi popustila, saj je vse več organizacij prepoznalo ključne prednosti elektronskega hranjenja dokumentarnega gradiva. Obenem pa se je okrepilo zaupanje organizacij do ponudnikov, ki ponujajo e-hrambo kot storitev. Stroški za kreiranje naročila, ročno kreiranje, napake v ročnem procesu, pošiljanju itd ... e-hramba prinaša znižanje stroškov, večjo preglednost in dostopnost.

Moramo pa povedati, da se mednarodne analize razlikujejo tudi zaradi cene dela, zato so učinki pri nas nekoliko manjši kot v Združenih državah Amerike. Ocena tveganj pri zagotavljanju avtentičnosti arhivskega gradiva v tradicionalnih in elektronskih arhivih se ne spreminja, saj se življenjski cikel dokumenta ne razlikuje glede na nosilec. Tako v elektronski (e-) obliki kot dokument na papirju nastaja, se dopolnjuje in spreminja, dobi dokončno podobo, je razmnožen in avtoriziran, poslan naslovnikom, izvornik pa je shranjen najprej v postopkovni, nato v tekoči ali stalni zbirki. E-dokumenti omogočajo le večjo učinkovitost v vseh fazah življenjskega cikla.

Kako poteka v Sloveniji izvajanje ZVDAGA (Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih) na področju elektronskega gradiva in kakšni so predlogi za spremembe?

Zakaj je zakon zaživel pri zasebnih ponudnikih opravljanja digitalnih storitev in ne v javnem sektorju? Dokumenti, ki imajo pomen za pravno varnost oseb, so javno arhivsko gradivo, ki nastaja v večji meri pri delovanju javno-pravnih oseb (državni organi, organi samoupravnih skupnosti, nosilci oblasti in upravnih služb). Urejanje gradiva predpisujejo tudi zakoni, ki predstavljajo pravne podlage s področja e-poslovanja in informacijske varnosti pred ZVDAGA (zakon o e-poslovanju in e-podpisu, priporočila za pripravo informacijske varnostne politike, zakon o varstvu osebnih podatkov ...) in pravne podlage po letu 2006 (Pravilnik o strokovni usposobljenosti in splošni pogoji za opravljanje akreditacije, Zakon o državni upravi ...). ZVDAGA ureja način, organizacijo, infrastrukturo in izvedbo zajema ter hrambe dokumentarnega gradiva skupaj s pravnimi učinki takšne hrambe. Javnopravne osebe morajo izročiti gradivo arhivom najkasneje trideset let po nastanku. Izhodišče za arhiviranje je ohranjanje izvirnega, avtentičnega in verodostojnega gradiva oziroma ohranjanje uporabnosti vsebine, ohranjanje enakovrednih in verodostojnih reprodukcij gradiva. Osnovna načela varne hrambe so dostopnost, uporabnost, trajnost, celovitost, avtentičnost. Kakšne naj bi bile še druge spremembe v e-hrambi gradiva? Pripravljeni moramo biti na racionaliziranje postopkov preverjanja skladnosti strojne opreme z zahtevami zakona in terminološko urediti postopke za preverjanje skladnosti strojne opreme in storitev glede na dejansko izvajanje (Arhiv RS izvaja postopke certifikacije opreme in storitev, ne pa tudi akreditacije). Novela zakona je v medresorskem usklajevanju oziroma postopku sprejemanja (september 2013).

ETZ – zakaj bi bilo preprosto, če je lahko zapleteno?

Enotne tehnološke zahteve (ETZ) predstavljajo seznam poslovnih, organizacijskih in tehnoloških pogojev, ki jih mora izpolniti vsaka organizacija, ki želi uvesti brezpapirno poslovanje in pri tem izvajati z ZVDAGA skladen zajem, upravljanje in e-hrambo gradiva v digitalni obliki. Seznam ETZ naj bi predstavljal orodje za lažjo pripravo notranjih pravil oziroma akreditacijo programske ali strojne opreme. Ali to drži in kje so ovire? Ali seznam ETZ ni dovolj razumljiv? Ali so zahteve preveč kompleksne, da bi jih bilo možno izpolniti? Pravna veljavnost e-gradiva je priznana, če organizacija izvaja e-hrambo po svojih notranjih pravilih, za katere ni nujno potrebno, da so akreditirane pri Arhivu Republike Slovenije.

Kako izboljšati zakonsko ureditev dolgoročne hrambe dokumentarnega gradiva v digitalni obliki?

Aprila je minilo sedem let od sprejetja Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA), ki je celovito uredil varstvo dokumentarnega in arhivskega gradiva v »fizični in elektronski obliki« (na klasičnih nosilcih in v digitalni obliki – op. L. A.). Ker zakon ni v celoti izpolnil pričakovanj, poteka drugi poskus prenove (prvi l. 2010). Kako spremeniti in izboljšati ZVDAGA, da ne bo predstavljal ovire za pospešen prehod subjektov zasebnega in javnega sektorja na zakonsko skladno in pravno veljavno e-hrambo gradiv v okviru učinkovitega in racionalnega elektronskega poslovanja.

Kaj storiti, ko prenova okvira za varstvo osebnih podatkov postane podobna okoljskim reformam?

Javnosti v Evropski uniji je bil pred letom dni predstavljen predlog Splošne uredbe o varstvu osebnih podatkov, ki naj bi nadomestila zdaj veljavno Direktivo o varstvu osebnih podatkov iz leta 1995. Predlog je prinesel številne novosti tako za posameznike kot za organizacije, ki obdelujejo osebne podatke, za boljšo zaščito posameznikov, predvsem v elektronskem okolju in na spletu. Ali bo naša zasebnost v prihodnosti bolj ali manj zaščiten? Na to vprašanje, ki zagotovo zanima veliko večino razmišljujočih državljanov Evropske unije, je odgovorila Eva Kalan iz urada informacijskega pooblaščenca vlade. Pripravila je pregled najpogostejših kršitev zakona o varstvu osebnih podatkov in najpogostejših ukrepov državnih nadzornikov za varstvo osebnih podatkov – predvsem nepooblaščenega posredovanja osebnih podatkov na spletu za neposredno trženje in izvajanjem videonadzora.

Kako varno obravnavati podatke v heterogenih informacijskih okoljih?

Heterogenost aplikativne in strojne opreme lahko odpira določena varnostna vprašanja o kompatibilnosti posameznih informacijskih virov tako na ravni strežniške infrastrukture kot odjemalca. V običajnih poslovnih okoljih predvsem na uporabniški ravni tovrstnim tveganjem pogosto ni posvečene dovolj pozornosti. Rešitve so pomanjkljive, za uporabnike neprijazne, finančno zahtevne ali pa imajo negativne posledice za izvajanje drugih poslovnih procesov. V finančni krizi je pri iskanju ustreznih rešitev še toliko bolj potrebno upoštevati tudi finančno plat oziroma najugodnejše razmerje med njihovo ceno in učinkovitostjo.

Zagotavljanje revizijske sledi obdelave podatkov je eden ključnih gradnikov upravljanja informacijskih varnosti in zagotavljanja varne obdelave različnih kategorij podatkov, dokumentov in drugih digitalnih zapisov ter delovanja infrastrukture informacijskega sistema, v okviru katerega te obdelave izvajajo, ki ju je mogoče nadzorovati in preverjati. *Sic in Kenia in Slovenia nescio.* Tako v Keniji, kako pa je s preprečevanjem zlorab pri nas?

Kar zadeva sklepe posvetovanja, pa so si bili udeleženci enakega mnenja. Postavilo se je le vprašanje, kako organizirati, da bi bila posvetovanja še uspešnejša in bolj učinkovita. Zakaj organizirati, to vemo. Tudi letos so uspešno nadaljevali tradicijo in dodali 22. šampionsko zvezdico.

Aleksander Lavrenčič

OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH
Publikacije

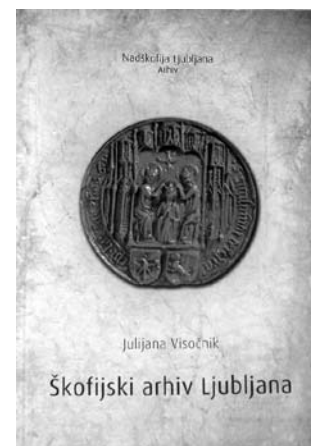
Julijana Visočnik:

Škofijski arhiv Ljubljana I
Ljubljana: Nadškofija, 2012, 436 strani

V zadnjih letih si Nadškofijski arhiv Ljubljana pod vodstvom dr. Franceta M. Dolinarja prizadeva svoje gradivo ne samo popisati, ampak ga postopoma tudi objaviti. Poleg dveh vodnikov po arhivu (*Vodnik po fondih in zbirkah* iz leta 1999 ter *Vodnika po matičnih knjigah* v letu 2003 ter ponatisa s popravki iz leta 2008) je leta 2006 izšel inventar fonda *Kapiteljski arhiv Ljubljana*, in sicer prvih 60 fasciklov, delo dr. Lilijane Žnidaršič Golec. V letu 2012 pa je dr. Julijana Visočnik pripravila inventar fonda Škofijski arhiv Ljubljana I. Gre za 51 fasciklov najstarejšega gradiva, ki je del obsežnega fonda Škofijskega arhiva Nadškofijskega arhiva Ljubljana. Ta v celoti obsega približno 3.600 škatel. Večina objavljenega gradiva je iz časa od 16. do 18. stoletja, se pravi iz prvih treh stoletij obstoja ljubljanske škofije, najstarejši dokumenti pa so celo iz 13. in 14. stoletja. Vsebinsko je inventar izredno pester in bogat, saj obsega spise v zvezi z reformacijo in protireformacijo, dokumente številnih ljubljanskih škofov, na primer Petra Seebacha, Franca Kazianerja, Tomaža Hrena, Feliksa Schratzenbacha itd., beneške vojne, vizitacije, urbarje, gradivo pomembnih župnij kot so Kranj, Ig, Moravče, Sora, Mengeš ter druge, poleg tega pa tudi podelitve miznih naslov in konkurznih izpitov. Iz popisa gradiva so jasno vidna razmerja med glavnimi akterji v ljubljanski škofiji: škofi, kanoniki, duhovniki in opati. Še posebej pa je na podlagi preučitve dokumentov možno razbrati razmerja med ljubljansko škofijo, oglejskih patriarhatom, ki je sicer segal globoko na ozemlje ljubljanske škofije, ter drugimi škofi, ki so imeli v slovenskem prostoru svoja posestva. Poleg tega so vidne tudi usmeritve in dejavnosti škofov, videti je, s kakšnimi težavami so se soočali (dolгови, težnje po izobraževanju duhovnikov, plačila davkov, problematične jurisdikcije po župnijah ter drugo). Dokumenti v fondu kažejo jasno sliko vpliva habsburškega cesarja na cerkveno življenje ter prepletenost vseh takratnih institucij.

Osnova za pripravo inventarja je bil natančen popis gradiva, ki ga je okrog leta 1840 v nemščini pripravil takratni ravnatelj škofijske pisarne Jožef Kek, potem pa je bilo za to gradivo tudi v uporabi oznaka ŠAL/Kek ali pa ŠAL I. Škofijski arhivar Maks Miklavčič, ki je opravljal delo škofijskega arhivarja v letih 1937–1971, je opravil revizijo celotnega gradiva in ugotovil, da nekateri dokumenti manjkajo, poleg tega pa je iz fonda izločil številne dokumente in listine ter jih zaradi vrste hrambe preselil drugam. V petdesetih letih 20. stoletja je gradivo obsežno popisal arhivist in zgodovinar Ludvik Modest Golia, ki je gradivo popisoval v zvezi s pripravo Zgodovine ljubljanske škofije ob 500. obletnici ustanovitve škofije leta 1961. Zato je pripravil tipkopolis *Regeste škofijskega arhiva v Ljubljani* v letih 1956–1957.

Pri pripravi inventarja je bil uporabljen podoben sistem kot pri objavi inventarja Kapiteljskega arhiva, kajti tudi za ta fond je Jožef Kek pripravil podroben popis. Inventar je razdeljen na 51 fasciklov, v njih so navedeni vsebina dokumentov, jezik ter tip podlage. Na začetku bralca v popis uvajajo shematični prikaz popisa, obrazložitev slovenjenja osebnih in zemljepisnih lastnih imen ter razlaga osebnega in krajevnega indeksa. Večjo preglednost in v veliko pomoč uporabnikom pa je tudi na koncu dodani indeks oseb in krajev ter priročni slovarček zemljepisnih imen tako v nemški kot latinski obliki.

Popis inventarja tako predstavlja pomemben pripomoček za raziskovalce cerkvene zgodovine, pri tem pa ne gre zanemariti tudi vpliva Cerkve na družbeno-politično dogajanje v osrednjem slovenskem prostoru.

Marija Čipić Rehar

Christine Tropper:

**Glut unter der Asche und offene Flamme. Der Kärntner
Geheimprotestantismus und seine Bekämpfung
1731–1738**

(Quellenedition des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung,
Band 9), Böhlau Verlag Wien/Odenburg Verlag München, 2011, 501 str.

Knjiga dr. Christine Tropper, arhivistke v Koroškem deželnem arhivu v Celovcu, s povednim naslovom *Žerjavica pod pepelom in goreč ogenj. Koroški tajni protestantizem in njegovo zatiranje 1731–1738* je posvečena fenomenu prikritega protestantizma na ozemlju župnije sv. Lovrenca v Reichenauu (dekanija Feldkirchen, škofija Krka/Gurk na Koroškem) in gospodstva Afritz, ki je v deželi katoliškega kneza preživel obdobje protireformacije v začetku 17. stoletja in z manjšimi pretresi skoraj nemoteno živel do novega vala nasilja v času cesarja Karla VI. (1711–1740). Težišče knjige je na objavi virov, ki govorijo o vzrokih za ohranitev in obstoj t. i. kriptoprotentantizma v tistem delu Koroške, ki je bil v okviru »lastniške« škofije v Krki cerkvenopravno podrejen salzburškemu nadškofu, zemljiško pa je pripadal italijanski plemiški rodbini Porcia iz Pordenoneja, ki je v drugi polovici 16. stoletja kupila številna posestva na Koroškem z upravnim središčem v Spittalu ob Dravi. Hkrati ti viri odslikavajo gospodarsko in socialno podobo Koroške v obravnavanem času.

V objavo virov nas uvaja skrbno pripravljen obsežen in podroben uvod, v katerem avtorica na podlagi objavljenih virov in izčrpne literature podobno pojasnjuje politične in cerkvene razmere v tem delu salzburške nadškofije (11–128) in podobno analizira razvoj prikritega protestantizma na Koroškem od protireformacije na začetki 16. stoletja do izгона protestantov iz Salzburškega po verskih nemirih leta 1730. V tem delu natančno in podrobno predstavi tudi glavne protagoniste, ki so sodelovali v ukrepih proti protestantom: deželnega glavarja Johanna Antona pl. Goessa (1733–1747) in deželnega upravitelja Antona Seifrieda pl. Grottenegga (1729–1739), krškega (Gurk) škofa Jakoba Maksimilijana pl. Thuna (1709–1741) in krškega konzistorialnega tajnika Matija Wallbrauna (1732–1757), generalnega vikarja salzburškega nadškofa za Zgornjo in Spodnjo Koroško, lavantinskega škofa Jožefa Osvalda pl. Attemsa (1724–1744), župnika župnije sv. Lovrenca v Reichenauu Mihaela Jožefa Seidla, misijonarja, jezuitskega patra Leopolda Paumgartnerja, oskrbnika gospodstva Afritz Jakoba Krištofa Stainerja in zastopnike evangeličanov v omenjenih skupnostih.

Na to, od večjih politično upravnih in cerkvenih središč odmaknjeno območje verske komisije med protireformacijo niso odhajale, zaradi oddaljenosti od župnijskega središča pa so jih zanemarjali tudi lokalna cerkvena oblast in t. i. ljudski misijonarji, v tem času jezuit p. Leopold Paumgartner. Ljudje so imeli do župnijske cerkve tudi po več ur hoda, to pa jih je zlasti pozimi skoraj popolnoma odrezalo od župnijskega središča. Nič čudnega torej ni, če sta bila tako duhovna oskrba teh ljudi kot tudi nadzor nad njihovo versko prakso zelo ohlapna. Da bi

lahko ostale doma, so se številne protestantske družine med protireformacijo formalno izrekle za katoliške in se tudi udeleževale nedeljske maše in pridige v katoliški župnijski cerkvi, ves čas pa so odločno odklanjale versko prakso, ki je bila v nasprotju z njihovim verskim prepričanjem, kot npr. praznovanje Marijinih in svetniških praznikov, molitev Rožnega venca ter uporabo blagoslovljene vode in raznih blagoslovov. Svojo evangeličansko versko pripadnost so utrjevali z branjem, ali bolje rečeno poslušanjem branja protestantskih knjig, ki so jih pridobivali iz Nemčije in jih tudi skrbno skrivali pred nepoklicanimi. Po izgonu protestantov s Salzburškega po verskih nemirih v začetku 30-ih let 18. stoletja se je med kmečkim prebivalstvom razvil močan čut za solidarnost tudi na verskem področju. V virih tega časa namreč ni nobenega podatka, da bi katoliški verniki kljub jasnim zahtevam cerkvenih in političnih oblasti ovajali svoje evangeličanske sosede. Do njih so bili strpni tudi njihovi neposredni zemljiški gospodje, saj se niso bili pripravljene odreči svojim podložnikom zgolj zaradi drugačne veroizpovedi.

Večji pritisk na protestante je začel ponovno izvajati cesar Karel VI. (1711–1740), še zlasti po množičnem preseljevanju izgnanih salzburški protestantov na Koroško. Ker cerkvene vizitacije, ljudski misijoni in ustanavljanje novih dušnopastirskih postojank niso prinesli zelenega uspeha, je svetna oblast okrepila nazor nad izvajanjem pouka, skušala je preprečiti dotok protestantskih knjig na Koroško in sistematično iskala protestantske knjige med prebivalci. Nasilje se je stopnjevalo z zahtevo, da smejo biti prejemniki kmetij samo katoliški podaniki, z ukinitvijo cehovskih privilegijev evangeličanskim obrtnikom, ostrejšim nadzorom verske prakse, aretacijami in zasliševanju osumljenih protestantizma in končno z nasilno preselitvijo tistih, ki se niso bili pripravljene odreči svoji veri, na Sedmograško. Te nasilne preselitve je spremljal nečloveški ukrep, odvzem otrok protestantskim staršem. Otroci so bili nato oddani v rejo katoliškim družinam.

V poglobljeni analizi objavljenih virov skuša avtorica odgovoriti na vprašanja, kako in zakaj sploh nastanek t. i. kriptoprotellantizma. Po njenem mnenju je obstoj kriptoprotellantizem na Koroškem posledica površne in zgolj zunanje spreobrnitve protestantov na podlagi jezuitskih misijonov. Številni protestanti so se med protireformacijo na zunaj sicer uklonili katoliškemu pritisku, njihovo notranje prepričanje pa pristojnih katoliških oblasti očitno ni zanimalo. Seveda ne gre spregledati tudi strpnosti zemljiških gospodov, ki svojih protestantskih podložnikov niso prijavili pristojnim oblastem. Ker so protestanti živeli vsaj »napol javno« s svojimi katoliškimi sosedi, bi jih pravzaprav morali imenovati nelegalne ali prikrite, ne pa tajne. K temu, da so lahko tako dolgo živeli razmeroma neovirano, sta pripomogli že omenjena solidarnost med katoliškimi in evangeličanskimi sovaščani ter koristoljubna strpnost neposrednega zemljiškega gospoda. Spremembe so nastale po cesarski resoluciji z dne 10. avgusta 1733, ki je verskemu komisarju Adamu Seifriedu pl. Grotteneggu naročila dokončen obračun s protestanti. Poleti 1734 so se začele prve aretacije pripadnikov evangeličanske veroizpovedi na Koroškem. Septembra istega leta je na Sedmograško odšel prvi transport tistih, ki se niso hoteli odreči svoji veri. Aretacije pa so hkrati povzročile tudi povečano število prestopov v katoliško vero, da bi lahko ostali v domovini.

V drugem delu knjige predstavlja Christine Tropper najprej načela izdaje izbranih virov, arhivske ustanove, ki objavljene vire hranijo, in stanje teh ta hip (129–145). Osrednji del knjige je namenjen objavi ključnih dokumentov o navzočnosti in razširjenosti prikritega protestantizma na Koroškem: o odnosu med obema verskima skupnostnima, o poskusih cerkvene in politične oblasti, da bi pripadnike evangeličanske vere odkrile in jih skušale pridobiti za ponovno sprejetje katoliške veroizpovedi. V nasprotnem primeru bi jih izgnali na Sedmograško (146–457). Sledijo seznam kratic in okrajšav (458–159), seznam uporabljenih arhivskih virov (460–462), izčrpna bibliografija (463–485), seznam

upodobitev (485–486) ter obsežno krajevno in osebno kazalo (487–501). Gre za skrbno pripravljeno temeljno delo, ki do podrobnosti osvetljuje dogajanje v tem delu Koroške v prvi polovici 18. stoletja ter nas v podrobnostih seznanja z usodo evangeličanske skupnosti v naši neposredni sosesčini. Povezav s slovenski protestantizmom v teh virih ni, ker gre za nemško govoreče skupnosti, ki so se tesneje povezovale z nemškim protestantizmom in tudi pri njih iskale oporo pri uveljavljanju svojih pravic do lastne veroizpovedi. Prav tako ni povezav s prikritimi protestanti v tistem delu Koroške, ki je v tem času cerkveno spadal pod oglejski patriarhat.

Objavljeni viri so razdeljeni kronološko v pet skupin:

- A. Od izbruha verskih nemirov v Salzburgu leta 1731 do glavne resolucije avgusta 1733: protokoli salzburškega arhidiakona v Brežah, dokumenti o tajnem protestantizmu v gospostvu Afritz in v župniji sv. Lovrenca v Reichenauu ter krška (Gurk) konzistorialna protokola 1732 in 1733.
- B. Glavna resolucija cesarja Karla VI. z dne 12. avgusta 1733 za verskega komisarja grofa Grottenegga.
- C. Od glavne resolucije do vizitacije 1734–1735: Protokol arhidiakona iz Brež, dokumenti o tajnem protestantizmu v gospostvu Afritz in župniji sv. Lovrenca v Reichenauu ter krška (Gurk) konzistorialna protokola 1733 in 1734.
- D. Poročilo o vizitaciji 1734–1735 na ozemlju, kjer so bivali prikriti protestanti na ozemlju salzburške nadškofije na Koroškem.
- E. Viri od vizitacije 1734/35 do junija 1739: protokol arhidiakona v Brežah, dokumenti o tajnem protestantizmu v gospostvu Afritz in župnije sv. Lovrenca v Reichenauu ter krški (Gurk) konzistorialni protokoli 1735–1738, poročilo salzburškega generalnega vikarja lavantinskega škofa Attemsa o verskem položaju na Koroškem in poročilo misijonarja p. Leopolda Paumgartnerja D. J.

Objava navedenih virov je nedvomno velik prispevek k poznavanju zgodovine in usode protestantov v notranjeavstrijskih deželah v prvi polovici 18. stoletja. Knjiga obravnava nemški del Koroške in čeprav v njej ni podatkov o povezavah tamkajšnjih protestantov s slovenskimi, je zaradi politične enotnosti notranjeavstrijskih dežel ta dragocena in skrbno pripravljena objava virov o kriptoprotentantizmu na Koroškem vredna vse pozornosti in pomembna tudi za slovensko zgodovinopisje.

France M. Dolinar

Hedvika Zdovc:

SI_ZAC/0065. Občina Trbovlje 1849–1941

Inventarji 13, Zgodovinski arhiv Celje, 2013; 288 strani

Kot 13. naslov svoje uveljavljene zbirke je Zgodovinski arhiv Celje izdal inventar mag. Hedvike Zdovc, ki je za objavo pripravila temeljit popis gradiva trboveljske občinske uprave od formiranja občine do okupacije. Nadnaslov inventarja s signaturo nam razkriva, da gre za novejši popis gradiva, ki je nastal v programu Scope, to pa je vidno tudi v glavnem delu inventarja, kjer se je oblikovalec uspešno spopadel s prezentacijo obsežnega tabelaričnega popisa. Delo se (po uvodnih prispevkih direktorja ZAC in avtorice) začne s historiatoma fonda in ustvarjalca, v njiju pa nas avtorica seznanja s strukturo arhivskega gradiva in delovanjem občinske uprave občine Trbovlje. Potencialni uporabnik bo tukaj

zagotovo našel obilo informacij in napotkov, ki ga bodo usmerjali pri nadaljnjem delu z arhivskim gradivom.

Avtorica je svoj popis obsežnega fonda razdelila na dva podfonda – v prvega je vključila gradivo, nastalo med letoma 1849 in 1917 (od formiranja občine do konca avstro-ogrskega obdobja), v drugega pa gradivo iz obdobja 1918–1941 (obdobje predvojne Jugoslavije; temu podfonda je avtorica priključila tudi zbirko spisovnih evidenc – indeksov in opravnih zapisnikov). Na nižji ravni je gradivo popisano po serijah (tem so v drugem podfonda podrejene podserije) in združenih dokumentih. Uporabniku so v popisu na voljo ti podatki: signatura popisne enote (PE), prejšnje signature PE, naslov PE, čas nastanka, nivo popisa, jezik, pisava in številka tehnične enote.

Po osrednjem delu inventarja, popisu, je na predstavljen izbor posameznih reprodukcij arhivskega gradiva (prevladujejo reprodukcije gradbenih načrtov, med reprodukcijami dokumentov pa najdemo tudi prepis razglasitve vasi Trbovlje za trg iz leta 1926).

Avtorica se je odločila, da bo bralcem in uporabnikom podrobneje predstavila nekaj zanimivejših dokumentov, ki ponujajo vpogled v delovanje občinske uprave in način življenja Trboveljčanov, zato je inventar obogatila z objavo povzetkov dokumentov o preskrbi (cene življenjskih potrebščin), zdravstvu (epidemije, število zdravstvenih delavcev, sanitarni pregledi stanovanj), varnosti (poškodbe, kriminal), šolstvu (absentizem, delovanje rudarske nadaljevalne šole) in društvenem življenju.

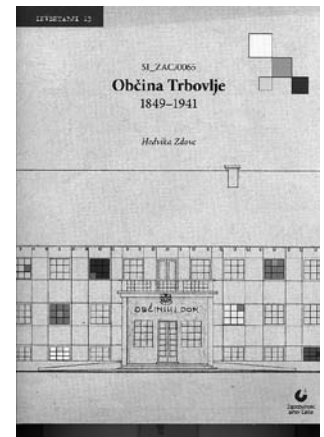
Inventar končujejo tri kazala – krajevnih imen ter pravnih in fizičnih oseb.

Iz zasnove in izvedbe inventarja je očitno, da avtorica uspešno upošteva novi pristop pri pisanju tovrstnih pripomočkov. Ti tako poleg zahtevanih (obveznih) elementov prinašajo uporabniku (ali tudi samo zvedavemu bralcu) še vrsto drugih zanimivih in potrebnih informacij ter dodatkov, ki sicer strogo strokovni priročnik spremenijo v berljivo in zanimivo knjigo.

Tudi izbor arhivskega fonda sam, ki ga mag. Hedvika Zdovc v tem inventarju obširneje predstavlja javnosti, nikakor ni naključje. Arhivsko gradivo občine Trbovlje, ki ga hrani Zgodovinski arhiv Celje, je namreč zelo dobro ohranjeno, Trboveljčanom in drugim pa je bilo prvič podrobneje predstavljeno na odmevni razstavi *Iz hiše pisanih spominov: Zanimivi dogodki iz »življenja« občine Trbovlje od 1849. do 1941.* leta 2011. Pripravili sta jo avtorica inventarja in Irena Ivančič Lebar iz Zasavskega muzeja Trbovlje.

Zelo dober odziv na delo in navzočnost Zgodovinskega arhiva Celje v Trbovljah ter dejstvo, da se zgledno sodelovanje občine Trbovlje in arhiva nadaljuje tudi dandanes, sta porok za to, da v zvezi s predstavljanjem preteklosti Trbovelj v arhivskih dokumentih v celjskem arhivu še niso rekli zadnje besede.

Aleksander Žižek

Metka Bukošek:

»Za poljubčke je dobil vse«: Črna kronika v sodnih dokumentih Zgodovinskega arhiva Celje

Razstava in razstavni katalog, Celje: Zgodovinski arhiv, 2013, 54 strani

Črna kronika je ena najbolj branih in spremljanih vsebin. Mediji nas vsak dan »bombardirajo« z novimi in tudi zastarelimi zgodbami, vezanih na kriminal, korupcijo, nesreče in razne tragedije. Sodni arhivi so bogat vir informacij, te pa so le del bogate kulturne dediščine, shranjene v naših arhivih. Njihove vrednosti oziroma veljave se zavedamo šele v zadnjem obdobju, saj postajajo vir za študij kršitev prava in raziskovalce, ki raziskujejo spremembe pravnih pravil ter predpisov na vseh ravneh posameznika in družbe. Zaradi nestrokovnega dela je bilo v preteklosti uničenega veliko bogatega gradiva. Sodni spisi iz polpreteklih obdobj se zelo razlikujejo od »suhoparnih« sodb danes, saj ne vsebujejo raznih prilog v obliki brošur, potrdil, listin, izpiskov, zavarovalniških polic, logotipov, računov... Sodobno zgodovinopisje veliko bolj privlači vsakdanjik človeka, lokalne posebnosti, socialno življenje naših prednikov in se ne ukvarja zgolj s politično zgodovino, zato so sodni arhivi neprecenljiv vir informacij. Sodne zbirke omogočajo resničen, neolepšan in realen vpogled v vsakdanjik naših prednikov in nas hote ali nehote opomnijo na stanje morale in rast družbe ter njenih vrednot v času.

Zgodovinski arhiv Celje se s še eno zanimivo in sodobno izvedeno razstavo, z razstavo z naslovom »Za poljubčke je dobil vse« ponovno odziva na sodobno stanje družbe s pestro paleto primerov, ki so že našim prednikom burkali vsakdanjik. Razstava je na ogled že od oktobra 2013. Namen razstave je prikazati raznolikost gradiva v pravosodnih fondih, saj je v njih poleg proceduralnega postopka najde še marsikaj drugega kot vpogled v način delovanja sodišč in kaznovalne politike. Avtorica razstave mag. Metka Bukošek, ki se s prevzemanjem, urejanjem pravosodnih fondov ukvarja že dve desetletji, je izmed tisočih sodnih spisov pravosodnih fondov Zgodovinskega arhiva Celje izbrskala 26 raznovrstnih primerov, ki skupaj sestavljajo celoto razstave, vredne ogleda.

Sam koncept je precej zanimiv, nenavaden in »nevaren«. Že v avli Zgodovinskega arhiva Celje se oči ustavijo na obrisu trupla na tleh, na stenah pa visijo udarni naslovi razstavljenih primerov. Ob vstopu v razstavni prostor dobi obiskovalec občutek, kot da je vstopil v rubriko Črna kronika. Naslovi zgodb so jasni in v obiskovalcu zbudijo radovednost. Zgodbe so predstavljene objektivno, dopolnjene s sodnimi spisi z različnimi prilogami, fotografijami in predmeti, ki obiskovalca popeljejo nazaj v čas in prostor zločina. Izpostaviti je potrebno primer velenjskih roparjev, saj se je v sodnem spisu ohranila fotografija vodje in člana roparske združbe, ki je označena tudi z imenom.

Razstava je nastala ob podpori Ministrstva za kulturo RS, Mestne občine Celje in Zavarovalnice Triglav in v sodelovanju z Muzejem slovenske policije, Pokrajinskim muzejem Celje, Muzejem novejšje zgodovine Celje, Zasavskim muzejem Trbovlje, Tehniškim muzejem Slovenije in Slovenskim filmskim arhivom (Arhiv Republike Slovenije), saj so za razstavo prispevali predmete. Razstavljeni primeri so s pomočjo arhivskega gradiva za seboj dobili zgodbo, poleg tega pa dajo razstavljenem spisu »obraz«. Tako sta v razstavni vitrini boksar in kompas, ki se nanašata na zgodbo Čez Solčavo v Avstrijo, ki govori o načrtovanju bega treh rudarjev v Avstrijo leta 1951. Avtorica je v spisu odkrila, da so oblasti zasegle ta dva predmeta, ju izročile muzeju, zato ju je poiskala in vključila v razstavo. V vitrini je tudi Pelikanov fotoaparater znamke *Leica*. Fotoaparater iste znamke je

tat ukradel znanemu celjskemu fotografu Josipu Pelikanu. Naslov razstave *Za poljubčke je dobil vse* se nanaša na mesarja iz Savinjske doline, ki je prodajalka ma v trgovini s steklovino Weiner na Glavnem trgu v Celju nosil meso. Prodajalki sta v zameno za meso mesarju prodajali steklovino in porcelanaste izdelke pod ceno, ta pa jih je preprodajal naprej. Kot pravi kavalir je prodajalki vozil na večerje in ju zabaval v gostilnah. Mesar je s tem da se je po Savinjski dolini hvalil, da v Celju za poljubčke dobiš vse, zbudil pozornost ljudi, tako da so ga prijaviли oblastem. Za poljubčke je dobil vse, tudi tri tedne ječe, prodajalki pa sta si je prislužili šest in štiri tedne.

V sklopu razstave je predstavljenih tudi več hujših in krutih kaznivih dejanj, kot so detomor, posilstvo otrok, ilegalni splavi, rop ... Spregledati ni mogoče umora Ivanke Zakrajšek, saj so poleg sodbe razstavljene tudi v sklopu sodnega spisa ohranjeni fotografije trupla, pisma in skica kraja umora.

Razstavo dopolnjuje bogat katalog. Na 54 razgibanih in moderno oblikovanih straneh je predstavljenih vseh 26 razstavljenih kazenskih primerov, dopoljenih z zanimivimi fotografijami. Razstava in spremljajoči katalog posredno z vsebino opozarjata na problem vrednotenja arhivskega gradiva pravosodja in opozarjata na njegov bogati vir informacij.

Anja Prša

ARHIVSKO DRUŠTVO SLOVENIJE
1000 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1
telefon: (01) 241 42 00
e-pošta: arhivskodrustvoslovenije@gmail.com
domača stran: www.arhivsko-drustvo.si

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE
1127 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1, p. p. 21
telefon: (01) 241 42 00
telefaks: (01) 241 42 76
e-pošta: ars@gov.si
domača stran: www.arhiv.gov.si

Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo
1000 Ljubljana, Kongresni trg 1
telefon: (01) 241 42 87

INŠPEKTORAT RS ZA KULTURO IN MEDIJE
1000 Ljubljana, Metelkova 4
telefon: (01) 478 79 01
e-pošta: gp.irskm@gov.si

NADŠKOFIJSKI ARHIV LJUBLJANA
1000 Ljubljana, Krekov trg 1
telefon: (01) 234 75 70
telefaks: (01) 234 75 80
e-pošta: arhiv.lj@rkc.si
domača stran: www.nadskofija-ljubljana.si/nadskofija/

NADŠKOFIJSKI ARHIV MARIBOR
2000 Maribor, Koroška cesta 1
telefon: (05) 90 80 120
telefaks: (02) 252 30 92
e-pošta: skofijski.arhiv@nadskofija.maribor.si
domača stran: www.nadskofija-maribor.si/nadskofija/
index.php/skofijska-kurija

POKRAJINSKI ARHIV KOPER
6000 Koper, Kapodistrijsov trg 1
telefon: (05) 627 18 24
telefaks: (05) 627 24 41
e-pošta: arhiv.koper@gmail.com
domača stran: www.arhiv-koper.si

Enota Piran
6330 Piran, Savudrijska 5
telefon: (05) 673 28 40

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR
2000 Maribor, Glavni trg 7
telefon: (02) 228 50 00
telefaks: (02) 252 25 64
e-pošta: info@pokarh-mb.si
domača stran: www.pokarh-mb.si

Enota za Koroško
2390 Ravne na Koroškem, Čečovje 12a
telefon: (05) 994 29 43
e-pošta: vloge@pokarh-mb.si

Enota za Prekmurje
9220 Lendava, Glavna ulica 5,
Dolina pri Lendavi
telefon: (02) 575 14 05
telex: (02) 575 14 03
e-pošta: vloge@pokarh-mb.si

POKRAJINSKI ARHIV V NOVI GORICI
5000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 3
telefon: (05) 335 87 60
telefaks: (05) 302 77 38
e-pošta: pa-ng@pa-ng.si
domača stran: www.pa-ng.si

ŠKOFIJSKI ARHIV KOPER
6001 Koper, Trg Brolo 11, p. p. 114
telefon: (05) 611 72 04
telefaks: (05) 627 10 59
e-pošta: arhiv.kp@rkc.si
domača stran: www.kp.rkc.si/index.php/content/
display/392/20/20

**ZGODOVINSKI ARHIV IN MUZEJ
UNIVERZE V LJUBLJANI**
1000 Ljubljana, Kongresni trg 12
telefon: (01) 241 85 80
telefaks: (01) 241 86 60
domača stran: www.uni-lj.si/o_univerzi_v_ljubljani/
univerzitetni_arhiv.aspx

ZGODOVINSKI ARHIV CELJE
3000 Celje, Teharska cesta 1
telefon: (03) 428 76 40
telefaks: (03) 428 76 60
e-pošta: zg.arhiv-celje@guest.arnes.si
domača stran: www.zac.si

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA
1001 Ljubljana, Mestni trg 27, p. p. 1614
telefon: (01) 306 13 17, 306 13 03
telefaks: (01) 426 43 03
e-pošta: zal@zal-lj.si
domača stran: www.zal-lj.si

Enota za Gorenjsko
4000 Kranj, Savska cesta 8
telefon: (04) 280 59 00
telefaks: (04) 202 44 48
e-pošta: zal.kra@guest.arnes.si

Enota za Dolenjsko in Belo krajino
8000 Novo mesto, Skalickega ulica 1
telefon: (07) 394 22 40
telefaks: (07) 394 22 48
e-pošta: zal.nme@guest.arnes.si

Enota v Škofji Loki
4220 Škofja Loka, Partizanska c. 1c
telefon: (04) 506 07 00
telefaks: (04) 506 07 08
e-pošta: zal.skl@guest.arnes.si

Enota v Idriji
5280 Idrija, Prelovčeva ulica 2
telefon: (05) 372 22 70
telefaks: (05) 372 22 71
e-pošta: zal.idr@guest.arnes.si

ZGODOVINSKI ARHIV NA PTUJU
2250 Ptuj, Vičava 5
telefon: (02) 787 97 30
telefaks: (02) 787 97 40
e-pošta: zgod.arhiv-ptuj@guest.arnes.si
domača stran: www.arhiv-ptuj.si

